MI'STA I A AU MEHMED

ISTORIA TURCILOR

Editura Ştiinţifici şi Enciclopedică

„Popoarele sînt stăptnii adevăraţi al pămintulul pe car* II ocupi, di ele se află pe acel păroînt şi^ca reprezentanţi al umanităţii". „Suveran tatea aparţine poporului fără nici un fel de condiţie. Nit I emul de gutei nare se bazează pe principiul conducerii destinului său propriu dt eâti poporul însuşi". „Dacă se doreşte o pace continuă, alunei irvhule luai măsuri pentru îmbunătăţirea situaţiei maselor populara. „Dacă nu #«Md linişte şi bună convieţuire In lume şl Intre popoarele lumii, atunci nti un popor, orice ar face pentru el, nu poate avea linişte**. „4*ii/i IM popoarele lumii s-au înrudit oarecum Între ele iau tlnt pe mim înrudiri De aceea orice om trebuie să se glndească şi la liniştea, t-a >1 la huni starea tuturor popoarelor din lume, aşa cum ae glndeşfe la dăinuirea | la fericirea poporului căruia li aparţine**.**

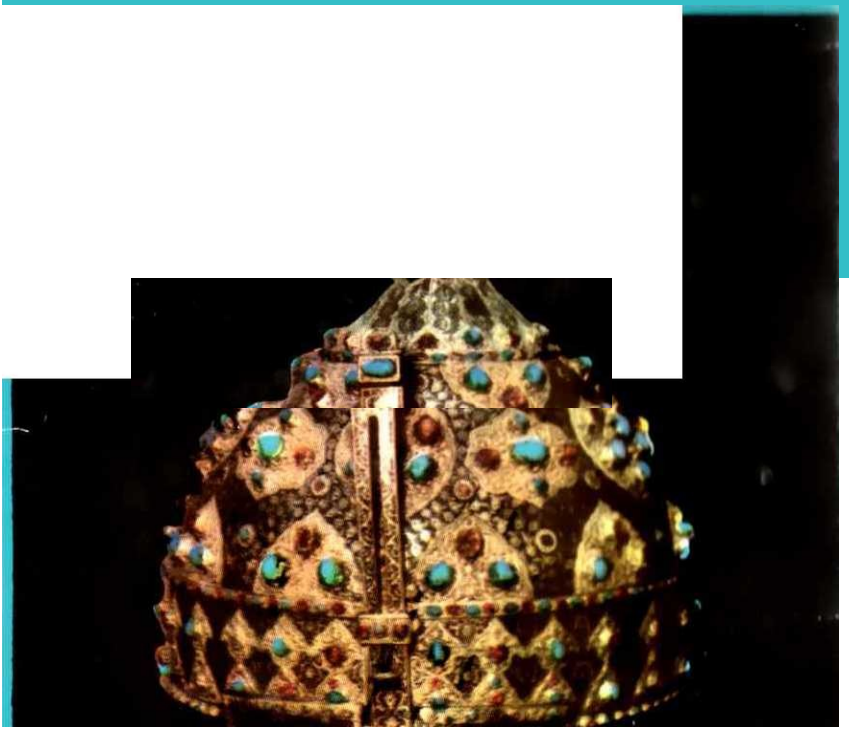

MUSTAFA KEMAL ATATCRK (din dtfMM sutlMlr

Editura ştiinţifică şi enciclopedică

Redactor: Gheorghe Vasile

Supracoperta şi coperta

Vasile Socoliuc

Mustafa Aii Mehmed

Cercetător ştiinţific principal la Institutul de studii sud-est europene al Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România

ISTORIA TURCILOR

Editura ştiinţifică şi enciclopedică BUCUREŞTI, 1976

"A scrie istorie este tot atît de important ca şi a făuri istoria. Dar dacă cel care o scrie nu rămîne credincios celor care au făurit-o, atunci adevărul, invariabil, capătă un conţinut care derutează omenirea".

MUSTAFA KEMAL ATATORK

CONSIDERAŢIUNI GENERALE

De la început se cuvine mărturisirea că prezentarea în citeva sute de pagini a istoriei unui popor impune eliminarea unor fapte şi momente importante din desfăşurarea istoriei lui. Din acest punct de vedere, riscul este şi mai mare îndeosebi în cazul poporului turc, al cărui trecut merge adînc în istorie şi se întinde pe spaţiul uriaş dintre Extremul Orient şi Oceanul Atlantic. Dificultăţile cresc şi mai mult dacă ţinem seama şi de faptul că o bună parte din istoria acestui popor zace încă acoperită de nisipurile Asiei Centrale, iar izvoarele narative sau documentare, ajunse pînă la noi, diferă unele de altele, de obicei după provenienţa lor, prezen-tînd un mozaic de informaţii, adeseori contradictorii fie chiar şi pentru evenimente sau fapte bine cunoscute.

Cercetînd trecutul popoarelor turce, învăţatul francez I. Deguignes ajunsese, încă pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, la convingerea că „turcii sînt atît de răspîndiţi, încît istoria lor se leagă aproape de istoria tuturor neamurilor"[1]. Într-adevăr, de la Pacific la Atlantic, pe întinderile Asiei, Europei şi Africii, grupurile de popoare turcice, în deplasarea lor permanentă dintr-un loc în altul, au preluat unele de la altele ştafeta istoriei, creînd, în decursul veacurilor, un număr impresionant de formaţiuni politice distincte[2]. Unele din aceste formaţiuni politice s-au manifestat sub forma unor confederaţii de triburi, iar altele au luat propor-

[I] **I. DEGUIGNES, *Histoire générale des Huns, des Turks, des Mongols et des autres Tartars Occidentaux avant et depuis J.C. Jusqu'à présent,* Tome IJP. I - II, Paris, 1756, (vezi P.I., p. *IK.-Preface).***

***II Tilrkiye Ansiklopedisi,* vol. VI, Istanbul, 1958, p. 14.**

ţiile.unor imperii puternic centralizate, după cum unele s-au dezintegrat odată cu dispariţia făuritorilor lor, în timp ce altele au dăinuit secole de-a rîndul, şi chiar peste jumătate de mileniu, cum a fost, de pildă, cazul Imperiului otoman. în acest context nu poate fi contestat nici rolul diferitelor grupuri de popoare turcice (avarii, pecenegii, uzii, cumanii ş.a.) mai ales în formarea popoarelor din Europa răsăriteană [3].

De relevat este şi faptul că, în decursul existenţei lor, turcii au trecut prin toată gama situaţiilor posibile în istorie. Astfel, uneori ei au trăit ca supuşi ai altor popoare, alteori au servit ca mercenari în armatele străine, iar în anumite perioade au dominat alte popoare, după care a trebuit ca ei înşişi să lupte pentru cucerirea independenţei lor naţionale, cum a fost războiul de independenţă condus de Mustafa Kemal Atatiirk — făuritorul Turciei moderne.

Dar, fie în calitatea lor de „cavaleri ai Orientului", cînd cutreierau stepele Asiei, sau de cuceritori ai Anatoliei, pe vremea selciukizilor, fie în epocile de mari încleştări cu lumea europeană, sub sultanii otomani, turcii şi-au făurit propria lor istorie în interferenţă permanentă cu istoria altor popoare, iar după primul război mondial au creat o Turcie nouă, cu limite teritoriale bine definite şi cu un popor ale cărui aspiraţii diferă fundamendal de ale înaintaşilor lor.

Fără îndoială, în decursul acestor epoci, turcii au îndeplinit şi rolul unui popor de legătură între Orient şi Occident. Fluxurile şi refluxurile repetate ale diferitelor grupuri de popoare turcice mai cu seamă spre Apus au imprimat acestor legături un caracter aproape constant, încît nu se poate trasa o linie de demarcaţie între Orient şi Occident. Dealtfel, culturile şi civilizaţiile celor două zone s-au întrepătruns fără contenire, fiecare popor aducîndu-şi contribuţia sa la patrimoniul comun al umanităţii [4]. Este incontestabil faptul că neglijarea, vreme îndelungată, a studierii multilaterale a istoriei popoarelor din Asia Centrală şi Orientul Mijlociu a favorizat persistenţa teoriei europocentrismului, mergîn-du-se uneori pînă la reducerea istoriei lumii vechi la „antichitatea clasică", reprezentată doar de greci, romani sau de lumea occidentală în genere. Nu pot fi însă contestate nici

efortul şi nici ***aportul*** popoarelor Orientului, deci ***nici ale turcii***

[s] **LUCIEN MUSSET,** ***Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII-e — XI-e siècles)*** **Paris, (196.5), 297 p. • „Orient-Occident", vol.** I, nr. **1/1958, p. 8.**

lor, in îmbogăţirea patrimoniului culturii şi civilizaţiei umane, moştenite, pînă in zilele noastre, din generaţie în generaţie.

în această privinţă savantul austriac Ostwald Menghin recunoaşte că „participarea turcilor la istoria mondială nu poate fi limitată; este neîndoielnic faptul că istoria turcilor a fost o forţă care a impulsionat istoria omenirii spre marea desăvîrşire" [5]. Dealtfel, s-au scris şi studii speciale referitoare fie la rolul istoric al popoarelor turcice, fie la contribuţia lor la asamblarea civilizaţiilor Europei şi Asiei încă în perioadele vechi ale istoriei [6].

De fapt, astfel de precizări înlesnesc definirea locului popoarelor turcice pe scara evoluţiei istoriei mondiale. De aceea se poate spune că, pe lîngă chinezi sau indieni, perşi sau bizantini, printre creatorii şi purtătorii culturii şi civilizaţiilor vechi din Asia un loc important ocupă fără îndoială şi popoarele turcice, care şi-au mutat mereu dintr-un loc în altul centrele lor politice şi de cultură, ele putind fi urmărite, rînd pe rînd, la Kaşgar, la Buhara sau la Samarkand, la Kabul sau la Delhi, ca şi in inima Asiei Mici, la Konya sau la Brusa ***(Bursa),*** pentru a-şi face ultimul popas important la Istan-

Printre triburile cele mai înaintate care au depăşit prima dată, în istoria omenirii, epoca „barbariei" şi au intrat în epoca „civilizaţiei", ***creînd prima mare diviziune socială a muncii,*** Engels înclină să includă şi triburile „turanice", numele de ***Turan*** desemnînd generic spaţiul populaţiilor turcice de altădată, în opoziţie cu ***Iran,*** care circumscria. popoarele „iraniene" .

„La cîteva dintre seminţiile cele mai înaintate — scrie. Engels — arienii, semiţii, ***poate chiar şi turanienii*** (subl. n.), principala ocupaţie a fost mai întîi domesticirea animalelor şi abia după aceea creşterea şi îngrijirea lor. Din masa celorlalţi barbari s-au desprins triburile de păstori: ***prima mare diviziune socială a muncii"*** [7].

• Vezi la HALIL ÎNALCIK, *Tiirk Tarihi ve Atatilrk'te Tarih Şuuru (Is-% torta turcă si conştiinţă istorică la Atatilrk),* în *„Tiirk Killturii",* Ankara, Nr. 7/1963, p. 6.

* **E.H. PARKER, *The Services of the Turks in Joining the civilizations of Europe and Asia,* Extras din „Sbornik Trudoff Orchonskoi Expeditsyi" (Collection of the Works of the Orchon Expedition); D. Sinor, *The Historical Role of the Turk Empire,* in „Cahiers d'Histoire Mondiale", voi. 1, nr. 2/1953, p. 427-435; ş.a.**

[7] **FR. ENGELS, *Originea familiei, a proprietăţi private fi a* statwZut, in MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 21, Bucureşti, 1965, p. 155.**

într-adevăr, săpăturile arheologice de prin zonele nordice ale Asiei învederează faptul că îngrijirea animalelor fusese realizată în Asia Centrală şi nordică de triburile uralo-altaice încă pe la sfîrşitul epocii paleolitice [8] .

•

Aproape toate aspectele şi toate perioadele istoriei popoarelor turcice au fost cercetate, într-un fel sau altul, intocmin-du-se studii şi lucrări care alcătuiesc o bibliografie, practic, inepuizabilă. Dar, dintre toate, ***istoria turcilor-otomani*** i-a interesat cel mai mult pe europeni, datorită faptului că Imperiul otoman a influenţat direct desfăşurarea istoriei universale timp de peste şase veacuri. Referindu-se la faptul că pentru „elevul de astăzi" cuvîntul Turk reprezintă echivalentul lui ***otoman (Osmanii);*** savantul Claude Cahen scrie: „în ciuda slăbirii şi, în cele din urmă, a destrămării Imperiului otoman, nimeni nu poate contesta că totuşi acesta a fost cea mai mare realizare a turcilor din punctul de vedere al ***formării de state*** şi că tocmai istoria acestui imperiu se cunoaşte cel mai bine" [9].

în ce privesc sintezele asupra istoriei Imperiului otoman, alături de Hammer sau Zinkeisen, numele savanţilor români ca Dimitrie Cantemir şi Nicolae Iorga stau, fără îndoială, la loc de cinste. Dar. istoria turcilor în general a fost mereu completată prin cercetările unor serii de specialişti, care şi-au extins investigaţiile lor şi asupra perioadelor central-asiatice, atit din punct de vedere istoric, cît şi lingvistic, valorifidnd totodată şi descoperirile arheologice din diverse zone ale Asiei.

Dealtfel, dată fiind importanţa istoriei popoarelor turcice în contextul istoriei mondiale, seria preocupărilor în acest domeniu rămîne permanent deschisă, ea îmbogăţindu-se mereu cu alte studii şi monografii, unele mai limitate iar altele mai cuprinzătoare fie sub raport cronologic, fie sub aspectul tematicii [10]. în aceste • lucrări, unele cu caracter de analiză iar altele de sinteză, s-au făcut o serie de constatări

[8] Cf. ZEKI VELIDI TOGAN, *Umumî Türk Tarihine Giriţ* (Introducere în istoria universală a turcilor), Istanbul, 1970 (ed. II), p. 10.

*** CLAUDE CAHEN, *Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history,* 1071 — 1330, Londra, 1968, p. 369.**

J° Unele din aceste lucrări vor fi amintite în cursul expunerii.

şi s-au emis numeroase judecăţi de valoare asupra istoriei turcilor, în conexiunea ei cu istoria universală.

Ţinînd seama de dimensiunile relativ reduse ale lucrării de faţă, ne vom strădui, în cele ce urmează, să prezentăm pe scurt principalele aspecte şi momente ale trecutului popoarelor turcice din perioada istoriei lor central-asiatice, să analizăm procesul de desprindere a turcilor moderni din această ***mare familie,*** urmărind deplasarea lor seculară din Asia Centrală spre Europa şi Africa, pentru a-i regăsi apoi în limitele hotarelor de astăzi. Vom încerca, în felul acesta, să reliefăm atît ***continuitatea*** cît şi ***caracterul unitar*** al desfăşurării istoriei turcilor de-a lungul vremurilor.

Cu alte cuvinte, vom avea în vedere mai întîi ***istoria comună a popoarelor turcice*** din întinderile Asiei Centrale, pentru a desprinde din ele pe ***turcii-selciukizi,*** după care vom analiza istoria ***turcilor-otomani,*** ca să ajungem apoi la ***turcii din zilele noastre.***

PARTEA ÎNTÎI

Turcii, din cele mai vechi timpuri pînă *la turcii-otomani*

Capitolul I

DESPRE ETNOGENEZA POPORULUI TURC

Istoria turcilor a fost şi va rămîne o temă inepuizabilă. Dar, dintre toate aspectele trecutului lor, problema cea mai controversată o reprezintă, fără îndoială, definirea genezei turcilor ca popor şi, concomitent cu aceasta, delimitarea zonelor geografice în care s-au format şi de unde s-au răspîndit pe suprafeţe întinse, încorporînd mereu alte grupuri de populaţii dintre care unele şi-au pierdut trăsăturile lor iniţiale în cadrul ***„sistemului popoarelor*** de ***limbă turcă",*** după cum, în alte împrejurări, grupuri mai mult sau mai puţin importante de populaţii turcice (avari, pecenegi, uzi, cumani ş.a.) au intrat în componenţa altor popoare. Deşi condiţiile constituirii poporului turc din cuprinsul hotarelor Turciei de astăzi diferă într-o măsură oarecare de acelea ale marii familii a popoarelor turcice din întinderile Asiei Centrale, totuşi ele se prezintă ca două sau mai multe faze ale unui proces istoric general, care ni se înfăţişează cu un caracter mai mult sau mai puţin continuu şi unitar. De relevat este însă faptul că, dacă filiaţiunea turcilor de astăzi din „cei de ieri"; reprezentaţi de ***turcii-otomani (Osmanlt),*** sau descendenţa acestora din urmă din turcii cunoscuţi sub denumirea de ***selciu-kizi*** sînt considerate ca fapte istorice bine definite şi, de asemenea, dacă legătura directă dintre turcii-selciukizi şi familia turco-oguză de dinaintea lor nu poate fi contestată din punct de vedere istoric, în schimb, cu cît mergem înapoi, devine tot mai dificilă sincronizarea

opiniilor specialiştilor în ceea ce priveşte definirea etnogenezei diverselor grupuri de populaţii de limbă turcă, iar de la o anumită limită se deschide, în această privinţă, cîmp larg ipotezelor de tot felul.

Dealtfel, Asia a reprezentat dintotdeauna un „creuzet" uriaş, în care s-au succedat mereu „marile revoluţii etnice" cu consecinţe deosebit de importante chiar şi pentru istoria Europei. Dar în acest proces de metamorfozare continuă a fizionomiilor etnice şi de limbă, turciişi-aumenţinut în genere, de fiecare dată, individualitatea şi identitatea lor. Mai mult, răspîndirea treptată a diferitelor dialecte ale limbii turce, în procesul de simbioză cu alte grupuri de populaţii, mai mult sau mai puţin apropiate din punct de vedere etnic, a dus la crearea acelei „mari familii de popoare turcice", cu toate diferenţierile ei etnogenetice şi de limbă, aşa cum se constată la uiguri, kirghizi, avari, pecenegi, cumani sau la populaţiile mongolo-tătare etc., unii specialişti incluzînd în această familie şi popoarele denumite fino-ugriene, ale căror urmaşi sînt finlandezii şi ungurii de astăzi.

Din istoria turcilor, mai ales perioada de pînă la veacul al V-lea al erei noastre este definită adesea ca „Marea epocă turcă", deşi dimensiunile spaţiale şi temporale ale acestei epoci nu au fost bine definite nici pînă astăzi. Unii specialişti o extind pe întreg spaţiul uriaş al continentului Eurasia, alţii duc începuturile acestei epoci pînă la fruntariile preistoriei, spre deosebire de o serie de alţi specialişti care situează în veacul al VI-lea apariţia turcilor în istorie sub denumirea de ***Tu-kiu,*** aşa cum sînt pomeniţi pentru întîia oară în izvoarele scrise chinezeşti de pe atunci sau ceva mai devreme.

Desigur, aceste probleme, deosebit de importante, dar şi tot atît de complexe, nu vor putea fi elucidate decît prin cooperarea specialiştilor în domeniul istoriei popoarelor turcice, popoare care au dus adeseori o viaţă mai mult sau mai puţin comună în condiţii geografice în genere asemănătoare. Dar pînă atunci, ipotezele şi teoriile cu privire la perioada central-asiatică a istoriei poporului turc se vor prezenta uneori în forme contradictorii, iar alteori în termeni echivoci sau imprecişi.

DENUMIREA DE *TVRK.* Numele poporului turc a suscitat, şi suscită şi astăzi, un viu interes în rîndurile turcologilor, sinologilor, sau ale altor specialişti [2].

[1] **Louis HALPHEN, *Les Barbares. Des grandes invasions aux conquêtes Turques du Xl-e siècle,* Paris, 1948, p. 11.**

[2] **Pentru discuţi şi bibliografie vezi IBRAHIM KAFESOGLU, *Tarihte „ T'Urk" adt* (Numele de *T'Urk* in istorie), in *Refid Rahmeti Arat ifin,* Ankara, 1966,**

Astfel, simbolurile chinezeşti care desemnau numele turcilor vechi au fost transcrise sub diverse forme, cum ar fi: ***Toukiue*** sau ***T'oukiue, Tu-cue*** sau ***T'uchueh*** etc. Unii savanţi au propus citirea respectivelor simboluri ca ***Turkut*** sau ***Turkit,*** în timp ce alţi sinologi au emis părerea că, de fapt, ar trebui redate prin ***Torkuz.*** Ultimele studii se opresc asupra formei ***Torkut*** [3], apropiindu-se şi mai mult de pronunţia iniţială. De asemenea, se ştie că în analele ruseşti unele popoare turcice erau denumite ***Torki*** (sing. ***Tork),*** iar arabii au adoptat denumirea de ***Turk*** (pl. ***Etrak),*** în timp ce grecii au transcris numele turcilor sub forma de ***Tourkos.***

În propriile izvoare scrise, denumirea acestui popor apare sub două forme principale: ***Turk*** şi ***Turiik.*** Dar specialiştii, supunîndu-le unor analize istorico-lingvistice, au încercat să argumenteze că formele iniţiale ar fi fost ***Toruk*** sau ***Torok,*** aşa cum se pronunţă şi astăzi în limba maghiară *, denumirea monosilabică de ***Turk*** încetăţenindu-se ulterior, ca urmare a unor transformări fonetice. În unele lucrări de specialitate, popoarele turcice vechi sînt denumite ***tiurci (tiurc),*** spre deosebire de ***turcii*** de astăzi, deşi cuvîntul ***Turk*** a avut în genere o accepţiune largă încă din trecut.

Cit priveşte semnificaţia cuvîntului ***Turk,*** aceasta, de asemenea, a dat naştere unei serii de interpretări. În analele vechi chineze se spune: „Unul din munţii Kin-Chan (Altai) are formă de ***coif;*** şi cum în limba lor coifuluii se spune Tu-***Kiu (Tou-Kiue),*** ei şi-au tras de aici numele neamului lor" [5]. Unii specialişti au căutat geneza cuvîntului ***Turk*** în ***tur*** sau ***tir,*** însemnînd „a trage" sau „a atrage". Alţii au fost de părere că provine din ***turku,*** care în limba sciţilor ar avea sensul de „omul de pe ţărmul mării". Presupunerile în privinţa semnificaţiei cuvîntului ***Tiirk*** merg pînă acolo încît arabii au spus că provine din terk, cu sensul de „popor părăsit dincolo de

p. 413, nota 43 (P. PELLIOT, *L'origines de T'ou-kiue, nom chinois des Tul'cs;* P.A. BOOMBERG, *Thl'ee Notes on the T'u-chUeh Tul'ks* ş.a.).

[3] **H.W. HAUSSIG, *Theophylakts Exkurs Ober die Skythischen Volker,* în „Byzantion", voi. XXIII/1953, p. 310, nota 92.**

*** Louis BAZIN, *Notes sur les mots „Oguz" et „Tiirk",* în „Oriens", Leiden, voi. VI, nr. 2 (1953), p. 315-322.**

[5] **STANISLAS JULIEN, *Documents Historiques sul' les Tou-Kiue (Turcs) traduits du chinois.* Paris, 1877, p. 3 şi 25 (Extras din „Journal Asiatique". 4/ 1864).**

Zidul chinezesc" sau popor care locuieşte într-un ţinut pustiu [6].

în literatura turcă veche se insistă asupra „originii divine" a numelui de ***Türk,*** atribuindu-i-se şi sensul de „maturitate", aşa cum apare în ***Divanul***[1] lui Mahmud Kaşgari din veacul al XI-lea.

Dar cercetarea inscripţiilor şi altor texte vechi turco-uigure i-a dus pe unii savanţi la convingerea că cuvîntul ***Türk,*** găsit în aceste materiale, ar avea semnificaţia de „forţă" sau „putere" [8].

După izvoarele chineze, iniţial, ***Türk*** ar fi fost numele unei persoane, una din primele căpetenii ale populaţiilor care vor lua mai tîrziu acelaşi nume [9]. în alte lucrări se presupune că ar proveni din numele unui trib care intra în componenţa uniunii cu aceeaşi denumire [10]. Dar specialiştii dau acestui termen şi o semnificaţie ***politică,*** fiind folosit iniţial şi ca nume simbolic, pentru desemnarea unei uniuni statale

Fie că desemna, la origine, numele unui ***trib*** sau al unei ***familii de suverani,*** fie că avea o semnificaţie ***politică*** sau una ***etnică,*** cuvîntul ***Türk*** a cunoscut o răspîndire rapidă pe întinderile Asiei Centrale cu o dublă semnificaţie, ***politică*** şi ***etnică,*** păstrîndu-şi in aceeaşi măsură şi înţelesul de „forţă, putere".

S-a emis şi opinia că termenul de ***Türk*** desemna mai degrabă o „stare socială", îndeosebi „pătura dominantă" **12**, ceea ce nu exclude totuşi sensul de „forţă" sau „putere". Doar în perioada Imperiului otoman, cînd idealul bazat pe principiul ***iimmet*** (unirea celor de credinţa profetului Mahomed) a căpătat, la un moment dat, predominanţă în societatea otomană, noţiunea de ***Türk*** a însemnat „om simplu" sau „ţăran", aşa cum se întîlneşte şi la cronicarii turci sau în unele proverbe turceşti.

[6] Pentru detalii vezi I. KAFESOGLU, *op. cit.,* p. 315—316.

[7] *Divan-i Lügat-it-Türk* (Dicţionarul limbii turce).

[8] *Encycl. de l'Islam,* vol. IV, Leyden, 1934, p. 948; A. CAFEROGLU, *Eski Uygur Türkfesi Sözlügü* (Dicţionarul limbii turco-uigure vechi), Istanbul, 1968, p. 258 (cu bibliografie).

[9] Vezi ST. JULIEN, *op. cit.,* p. 4.

[10] *Istoria Universală,* (trad. din limba rusă), vol. III, Bucureşti, 1960, p. 14 şi nota 1.

[11] A. CAFEROGLU, *Türk Dili Tarihi* (Istoria limbii turceşti), vol. I, Istanbul, 1970, p. 106.

[12] **A. N. BERNŞTAM, *Soţialno-ekonomiceskii stroi Orhono-Eniseiskih tiu-f'ok VI—VIII vekov...*, Moscova, 1964, p. 84.**

PRIMELE MENŢIUNI DESPRE TURCI. Ca şi în istoria multor altor popoare, primele menţiuni despre turci aparţin domeniului legendelor. Astfel, ***Türk*** ar fi fost numele unuia dintre fiii lui J afes, urmaşul lui Noe şi „părintele popoarelor turanice" [13].

Pe de altă parte, denumirea de „Targhitaos", amintită de Herodot, i-ar desemna pe turci. „Separe—spun unii istorici— că numele de ***Türk*** a apărut prima oară sub denumirea acestui popor" [14]. Savantul Tomaschek a emis ipoteza că poporul desemnat de Herodot sub numele de ***„Yurkae"*** sau ***„Turkae"*** ar fi de fapt turci. Alţii sînt de părere că şi cuvîntul ***„Turu"*** din inscripţiile Urartu, de prin secolele IX—VII dinaintea e.n., s-ar putea să-i reprezinte pe „turci", ca şi cuvîntul „Turcae" sau „Turkae" din ***Istoria naturală*** a scriitorului ***Pliniu cel Bătrîn*** (23—79). Mergînd pe această linie, unii specialişti ai istoriei turcilor vechi afirmă că dacă denumirea de ***„Tik"*** ar exprima într-adevăr pe cel de ***„Türk",*** atunci primele menţiuni despre turci ar merge pînă în veacul al XIV -lea înaintea e.n., aşa cum apare termenul ***Tik*** în izvoarele chinezeşti din perioada respectivă sau şi mai devreme [15].

De remarcat sînt şi consideraţiile din literatura bizantină, după care turcii ar fi înrudiţi cu ***troienii*** de altădată, iar vechea formă a numelui de ***Türk*** ar fi fost de fapt ***Troia.*** Problema raporturilor dintre turci şi troieni a constituit chiar şi obiectul unor cercetări speciale [16]. Prin ocuparea Bizanţului (1453), turcii ar fi răzbunat pe strămoşii lor asupra nepoţilor grecilor de altădată, care luaseră Troia prin „vicleşug" [17].

Deşi majoritatea acestor ipoteze prezintă valoare ştiinţifică limitată, totuşi ele învederează, pe de o parte, ***diversitatea,*** iar pe de altă parte ***vechimea*** menţiunilor despre istoria de altădată a poporului turc.

I **POTEZE PRIVIND ETNOGENEZA POPORULUI TURC.** Realitatea cuprinsă în legendele sau în consideraţiile expuse mai sus

[13] ***Türkiye Ansiklopedisi,*** **Istanbul, vol. VI, 1958, p. 5.**

[14] **JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL,** ***Histoire de l'Empire Ottoman*** **(ed. Heilert), vol. I, p. 1.**

[16] **Pentru discuţii, vezi Z.V. TOGAN,** ***op. cit.,*** **p. -400—-401, nota 29 b şi 30 şi IBRAHIM KAFESOGLU,** ***op. cit.,*** **p. 307—308.**

[16] **A. ECKHARDT,** ***La Legende de lorigine troyenne des Turcs,*** **în „KÖrösi Csoma-Archivum", Budapest, nr. 2/1926, p. -422 — 433.**

[17] **GYULA MORAVCSIK, *Byzantinische Humanisten über den Volksname „Türk",* în „Körösi Csoma-Archivum", Budapest, nr. 5/1930, p. 381 — 385.**

presupune legături de înrudire a turcilor propriu-zişi cu o serie de popoare care s-au perindat pe scena Asiei.

În această privinţă, una din problemele cele mai importante o constituie, în primul rînd, existenţa sau inexistenţa unor legături directe sau indirecte ale turcilor propriu-zişi cu popoarele ***mongolice*** sau cu ***hunii,*** care apar în secolele IX—VIII înaintea e.n., în izvoarele chineze sub denumirea de ***hien-yun,*** iar apoi de ***hiung-nu*** şi pe ai căror urmaşi europenii i-au numit mai tîrziu ***huni*** [18]. Dar punerea unor astfel de chestiuni ridică probleme şi mai generale, care merg pînă la necesitatea delimitării apartenenţei turcilor fie la grupul popoarelor de tip ***mongoloid*** (rasa galbenă), fie la cele de tip ***europoid*** (rasa albă).

Este neîndoielnic faptul că stabilirea unei legături cu „hunii" sau cu popoarele „mongolice" extinde, dintr-o dată, istoria turcilor cu mai multe secole înaintea erei noastre, schimbînd totodată şi consideraţiunile cu privire la ***etnogenezei*** popoarelor de limbă turcă în genere şi a poporului turc în speţă, pe întinderile Asiei.

Ipoteza hunică. Se ştie că hiong-nu (sau ***hiung-nu),*** care stăpîneau regiunile Mongoliei, apăruseră cu mai multe secole înaintea erei noastre la hotarele Chinei, silindu-i pe chinezi să construiască „Marele zid". Dar triburile hiung-nu, trecind peste această „minune a istoriei", se stabilesc totuşi în nordul Chinei pentru aproape trei secole (sec. II î.e.n. — sec. 1. e.n.), formînd acolo un adevărat imperiu. Dar componenţa etnică a „poporului" ***hiung-nu*** nu este încă bine definită. Unii socot că ar fi vorba de o confederaţie de triburi de ***mongoli, tunguzi, turci*** şi ***fini,*** sub stăpînirea unei caste militare, în care predominau, după toate probabilităţile, elemente mongolo-tun-guze [19]. De asemenea, cit priveşte pe ***hunii*** de mai tîrziu, înrudirea lor cu ***hiung-nu*** este exprimată de unii specialişti în termeni probabilistici [20], iar alţii presupun că, după căderea imperiului hiung-nu în sec. I al e.n., unele grupuri au emigrat spre vest, de unde au pornit apoi marele lor puseu spre Europa sub denumirea de huni [21]. De aceea specialiştii se pro-

[18] **RENÉ GROUSSET — EMILE G. LÉONARD,** ***Histoire Universelle, vol. I. Des origines à l'Islam,*** **Bruges (Belgique), 1956,** p. **1580.**

" ***Encyclopaedia Britannica,*** **vol. 11, Chicago-London-Toronto, 1955,** p. 609.

10 ***Collier's Encyclopedia,*** **vol. 9, New York, 1961,** p. **637.**

11 ***Encyclopedia Americana,*** **vol. 14, New York, 1965,** p. **.509.**

nunţă diferenţiat asupra hunilor de pe vremea lui Atilla. Unii îi socot de origine ***mongolă*** sau ***turanică*** (turcă), iar alţii consideră că spaţii întinse din Asia, cuprinse în limitele geografice dintre Tibet, China, Siberia şi Turkestan, constituie leagănul „rasei turco-mongole" [22]. În această privinţă, dificultăţile sînt cu atît mai mari cu cît ***condiţiile istorico-geografice asemănătoare*** contribuiau la formarea unor popoare cu o serie de ***trăsături comune,*** concretizate adeseori într-o viaţă de cavalerie, impusă de necesitatea deplasărilor permanente după păşuni, ca şi într-un spirit războinic deosebit de dezvoltat fie din cauza conflictelor necontenite cu celelalte triburi sau popoare vecine, fie din cauza certurilor dinlăuntrul aceloraşi confederaţii de triburi.

În unele lucrări hunii sînt declaraţi popor „de rasă turcă" [23]. Alţi specialişti, referindu-se la forţele asiatice, din zona Baica-lului şi a munţilor Altai, care au determinat schimbarea necontenită a distribuţiei populaţiilor în Asia Centrală, comentează că ***„două popoare*** trăiau în această regiune, popoare care aveau multe trăsături comune, dar care se deosebeau tot mai mult prin limba lor: ***turcii*** şi ***mongolii",*** iar „începînd din jurul erei noastre, în izvoarele chineze se găsesc menţiuni mereu mai numeroase despre ***popoarele aparţinînd*** acestei familii" [24]. De aceea înşişi hunii au fost socotiţi uneori ***turci,*** alteori ***mongoli*** sau ***fini*** şi chiar ***slavi*** [25]. Totuşi, apartenenţa lingvistică a hunilor „e un indiciu al caracterului mai degrabă ***proto-turc,*** decît ***proto-mongol*** al vorbirii grupului conducător ***hiong-nou*** în sec. III înaintea e.n." [26]. De asemenea, şi cei care au studiat condiţiile de formare a popoarelor „sistemului de limbă turcă", tocmai pe teritoriile locuite altădată de huni, presupun cu multă certitudine că ***„anume graiuri turce*** au predominat la huni şi la uniunea tribală a hunilor" [27].

Pe de altă parte, se poartă discuţii şi în legătură cu problema dacă denumirea de ***hun*** exprima de fapt un ***popor distinct***

[22] ***Encyclopaedia Britannica,*** **vol. 15, p. 706.**

[23] **FRANÇOIS L. GANSHOF,** ***Histoire des relations internationales, Le Moyen Âge,*** **vol. 1, Paris, 1953, p. 7.**

u BERTOLD SPULER, ***Les Mongols dans l'histoire,*** **Paris, 1961, p. 11.**

25 A.N. BERNSTAM, ***Ocerk istorii gunnov,*** **Leningrad, 1951, p. 6.**

[26] **LOUIS BAZIN, *Appartenances Linguistiques des envahisseurs altaiques***
***de la Chine du Nord au IV-e et V-e siècles A.D.,* in „Cahiers d'Histoire Mondiale", Nr. 1/1953, p. 134.**

[27] **A.N. BERNSTAM, *op. cit.,* p. 56; LOUIS BAZIN, *op. cit.,* p. 35.**

sau reprezenta, mai degrabă, o ***organizaţie politică,*** formată din mai multe triburi diferite. Dar constatarea unor obiceiuri ale hunilor la popoarele turcice de mai tîrziu ***menţine*** la ordinea zilei ***ipoteza unei filiaţiuni,*** fie directe, fie indirecte, între huni şi turcii propriu-zişi. Dealtfel, majoritatea acestor populaţii s-au succedat pe aceleaşi spaţii asiatice, unde se va forma poporul turc, iar studiile lingvistice atestă la multe din ele o ***limbă turcică,*** deşi au trecut pe scena istoriei înainte de apariţia turcilor ca popor de sine stătător.

Ipoteza mongolă. Tot atît de interesante se prezintă şi referirile la raporturile etnice ale turcilor cu mongolii. Aici se cuvine precizarea că ***mongolii*** erau denumiţi adeseori şi ***„tatari",*** care reprezenta numele celui mai puternic trib al lor sau exprima denumirea populară a termenului de ***mongol*** [28] care, la rîndul lui, s-ar referi la tribul ***Borceghin,*** căruia îi aparţinea şi Ginghiz-Han. Apărut încă în secolul V al e.n. în analele chineze sub formă de „ta-ta" [29] sau ***„tatan",*** desemnînd grupuri de populaţii mongole, etnonimul de ***tatar*** s-a extins în veacurile VII—VIII şi s-a generalizat în secolele XII—XIII, dar mai cu seamă odată cu înfiinţarea imperiului iniţiat de Ginghiz-Han [30], cînd triburile mongolo-tatare din Asia occidentală apar deja ca „populaţii de limbă turcă, drept urmare a unui îndelungat proces de fuziune reciprocă **3*.**

Astfel, în veacurile X—XI unii autori musulmani (ex. Gardizi) îi încadrau deja pe tătari în familia turcilor-oguzi (guzi, uzi), iar cărturarul Mahmud Kaşgari îi număra printre cele zece triburi turceşti din grupa septentrională a Asiei, spre deosebire de alte zece triburi din grupa meridională. Indiferent dacă astfel de aprecieri se refereau sau nu, deopotrivă, la comunitatea de limbă şi de etnos, cert este faptul că, chiar şi pentru veacul al IX-lea, se foloseşte formula: „triburi turce, ca tatarii ***(Tartares)"*** **3²**. Alţii, chiar dacă por-

[28] W.W. BARTHOLD, La *découverte de l'Asie,...* , Paris, 1947, p. 89. [2]* GOTTHARD JÂSCHKE, *Zur Geschichte des Namens „Tatar",* în *Reşid Rahmeti Arat I fi n ,* Ankara, 1966, p. 278 — 285. (Vezi p. 279.)

[30] Bolsaia Sovetskaia Entiklopedia, **Moscova-Leningrad, vol. 42, 1956, p. 3.**

[31] **T. YILMAZ ÔZTUNA, *Baslangjcmdan zamanimiza kadar Tilrkiye* Ta-*rihi* (Istoria Turciei, de la început pînă în vremea noastră), vol. 1, Istanbul,**
1963, p. 90.

31 *Le Monde et son Histoire,* vol. III, Paris, 1965, p. 480.

nesc de la două popoare diferite, ajung totuşi la concluzia că, în decursul istoriei, mongolii au fost antrenaţi în procesul ***turcizării*** [33].

•

în istoriografia turcă de specialitate se porneşte de obicei de la premisa că „turcii aparţin popoarelor turanice, care au fost dintre cele mai vestite popoare ale Asiei" [34]. Pornind de la această teză generală, un curent susţine că „turcii, întocmai ca toate popoarele turcice, aparţin rasei mongole", iar „mongolii, ca şi turcii şi manciurii, fac parte din grupa altaică a popoarelor Ural-Altai". Pentru reprezentanţii acestui curent „este clar ca lumina soarelui că mongolii şi turcii sînt popoare fraţi" [35]. în această privinţă, se aminteşte şi de tradiţia după care unul din întemeietorii dinastiei tur-cilor-selciukizi de pe la mijlocul secolului al Xl-lea se considera, faţă de califul din Bagdad, descendentul împăraţilor hunilor de altădată [36].

Un alt curent porneşte de la principiul că unitatea de limbă nu poate fi confundată cu identitatea etnică. De aceea susţinătorii acestui curent deosebesc tipul turc de caracteristicile tipului mongoloid pînă şi la Ginghiz-Han sau la Timurlenk, ultimul cunoscut în lumea europeană şi sub numele de ***Tamer-lan.*** Ei asemuiesc gradul de legătură dintre turci şi mongoli cu raportul dintre popoarele indo-germanice, încercînd să elucideze pe această bază şi trăsăturile lor comune de limbă [37].

Ipoteze lingvistice. Nu mai puţin interesante par şi eforturile de a descifra originea şi istoria veche a turcilor pe baze ***lingvistice.*** Astfel, se presupune existenţa unei limbi ***altaice primitive,*** care derivă din ***turca veche, mongola primitivă*** şi ***tunguza de altădată,*** emiţîndu-se şi pe această bază ipoteza

[33] **L.P. LAŞUK,** ***Optt tipologhii etniceskih obşnostei srednevekovth tiurok i mongolov,*** **in „Sovetskaia Etnografia", nr. 1, 1968, p. 95— 106.**

[34] ***Tilrkiye Ansiklopedisi,*** **voi. VI, Istanbul, 1958, p. 5 — 6.**

[35] **ZEKI VELIDI TOGAN,** ***Mogollar, Cengiz ve Turkliik*** **(Mongolii, Ginghiz-Han şi Turkizmul), Istanbul, 1941, p. 5.**

3[8] OSMAN TURAN, *Selţuklular Tarihi ve Turk — Islâm Medeniyeti* (Istoria Selciukizilor şi civilizaţia turco-islamică), Ankara, 1965, p. 30 (după Abu'l-Faradj).

3[7] IBRAHIM KAFESOGLU, *Tilrk Tarihinde Mogollar ve Cengiz Meseleu* (Mongolii in istoria turcilor şi chestiunea lui Ginghiz-Han), în .,1.U.E.F. Tarih Dergisi", nr. 8 (1953), p. 109.

unei înrudiri între turci, mongoli şi tunguzi, ultimii stînd la baza formării poporului coreean de mai tîrziu [38]. Dar nici aceste cercetări nu au putut depăşi încă faza ipotezelor, pentru a deveni teorii care să elucideze, într-un fel sau altul, formarea limbii turce şi a poporului turc [39].

Zonele geografice ale formării poporului turc. Stabilirea principalelor zone ale formării poporului turc, ca şi a popoarelor turcice în general, a constituit obiectul unor cercetări îndelungate şi complexe, în acest scop investigindu-se toate aspectele culturii materiale şi spirituale ale istoriei omenirii, dar mai cu seamă vestigiile arheologice, etnografice-folclorice, lingvistice sau de istorie comparată etc., fără să se fi ajuns însă la un punct de vedere comun.

Astfel, ipoteza altaică ***(Wiedemann),*** cu o serie de adepţi în rîndurile savanţilor (de ex. ***A. Castren, W. Schott, H. Vambery, N. Aristov*** ş.a.), a fost urmată de căutarea patriei de baştină a turcilor la est de lacul Baikal (ex. Tho-maschek), în timp ce alţi specialişti (E. H. Parker, G. J. Ram-stedt) au mers tocmai spre Extremul Orient, dincolo de Deşertul Gobi sau în sudul Manciuriei şi Mongoliei. Pe de altă parte, unii turcologi ***(Gyula Nemeth),*** pornind de la argumente lingvistice, şi-au îndreptat cercetările, în această privinţă, spre nord-vestul Asiei, între munţii Altai şi Urali, precum şi în zona lacului Arai, iar alţi învăţaţi (G. Almasy), ţinînd seama de conţinutul unor epopei, s-au străduit să demonstreze spaţiul de formare a turcilor de altădată ca popor în zona munţilor Tian-Şan, ceea ce, de asemenea, a cîştigat numeroşi adepţi [40]. De aceea cercetările în domeniul „patriei de baştină" a turcilor, ca şi a popoarelor turcice în general, s-au dispersat pe zone diferite şi deosebit de vaste din continentul Asiei, ele continuind şi în zilele noastre în favoarea uneia sau alteia din tezele sau ipotezele de mai sus. Diaspora elementului turcesc a fost extinsă pînă şi în Peninsula Arabiei, găsindu-se susţinători ai ipotezei precum că Mahomed

[38] ***Encycl. de VIslam,*** **vol. IV, 1934, p. 948.**

***• IuLius NEMETH, *Die türkisch-mongolische Hypothese,* în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", Bd. LXVI,**

1912, p. 549 — 576. UDO POSCH, *Die altaische Sprachwissenschaft. Theorie oder Hypothese?,* „Handbuch der Orientalistik", *V,* Mongolistik, 1964, p. 17 — 34.

[40] Pentru discuţi asupra acestor probleme vezi Z.V. TOGAN, *Umumî-Tilrk Tar'ihi...* , p. 9— 10 şi p. 398, notele 7, 8 şi 9 (cu bibliografie).

însuşi ar fi descins din strămoşi turci sau, cel puţin, ar fi cunoscut limba turcă".

Alte ipoteze. Semnificativ este şi faptul că o serie de cercetări arheologice care se efectuează în Anatolia sînt canalizate în direcţia stabilirii unei legături, fie chiar şi indirect, cu purtătorii civilizaţiilor din antichitatea îndepărtată, cum au fost ***hitiţii, sumerienii*** sau alte populaţii care au trecut pe scena Asiei Mici. S-au depus eforturi pentru a găsi chiar şi similitudini între limba turcă şi hitita de altădată *[2]. Dar în ultima vreme se manifestă tot mai evident un curent de opoziţie faţă de astfel de încercări, pe considerentul că ele nu au o bază trainică *[3].

Cert este însă faptul că acest arsenal de culturi şi de civilizaţii, peste care şi-au adus aportul lor perşii, romanii, bizantinii etc., a trecut mai tîrziu în patrimoniul turcilor-selciu-kizi şi apoi otomani, pentru a se încorpora în istoria poporului turc de astăzi.

CONCLUZII. Despre existenţa unor etnosuri aparţinînd popoarelor de limbă turcă se aminteşte şi atunci cînd este vorba de perioadele de dinainte de secolul al IlI-lea al erei noastre.

Astfel, în unele lucrări de sinteză se afirmă: „Pe vastul teritoriu ce se întinde de la Marele zid chinezesc şi frontierele Coreei la răsărit, pînă la munţii Altai şi stepele Kazahstanului de astăzi la apus, de la marginea zonei păduroase a Transbai-kaliei şi Siberiei de sud la nord, pînă la podişul Tibetului la sud locuiau de multă vreme triburi nomade şi seminomade de diferite origini, ce vorbeau limbi făcînd parte din patru sisteme lingvistice — tiurc, mongol, tunguso-manciurian şi tibeto-tangut" **. Chiar şi statul juan-juanilor, constituit în a doua jumătate a veacului al IV-lea al e.n., în adîncurile Asiei, supusese „o serie de triburi turce" [45].

[41] **ISMAIL HAKKI IZMIRLI, *Şark kaynaklanna g/Jre Musliimanhktan evvel***
***Tiirk kiiltiiriininin Arap yarimadasinda izleri* (Urmele culturii turce în Pen-**
insula Arabică înainte de islamism, în lumina izvoarelor orientale), în *II. Tiirk Tarih Kongresi* (Al Il-lea Congres de istorie turcă), Istanbul, 1937.
***Comunicări,* Istanbul, 1943, p. 280 — 286.**

42Au fost întocmite vocabulare de omonime chiar şi dintre limba turcă şi limba coreeană.

[43] „Hayat, Tarih Dergisi" (Viaţa, Revistă de istorie), Istanbul, nr. 3/1969, p. 4.

[44] *Istoria Universală* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, voi. III, 1970, p. 5.

[45] *Ibidem,* p. 7.

Dealtfel, una din caracteristicile cele mai evidente ale turcilor a fost că, în decursul istoriei lor, ei au fost cunoscuţi sub cele mai diferite denumiri, fie după regiunile geografice unde trăiau, fie după numele unor triburi sau ale dinastiilor în jurul cărora se închega o formaţiune politică sau alta. De aceea, dacă ar fi să sintetizăm procesul de etnogeneză a poporului turc, ar trebui să relevăm în primul rînd ***caracterul eterogen şi deosebit de complex*** al acestui proces, iar în al doilea rînd ***durata lui îndelungată,*** eşalonată chiar pe mai multe faze, fiecare din ele prezentînd anumite trăsături specifice. Unii istorici exprimă dimensiunile acestei complexităţi prin formula că „turcii s-au format, încă din vremuri de demult, ca tipuri care difereau între ele mai mult sau mai puţin, fiind bruneţi la sud, blonzi la nord, mongoloizi la est şi indo-europeni la apus" [46].

Potrivit cercetărilor arheologice, în Asia Centrală se întîl-neşte atît tipul ***europoid,*** destul de vechi din punct de vedere istoric, cît şi tipul ***mongoloid,*** care s-a întins pînă în aceste regiuni, din cînd în cînd, uneori mai redus, cum ar fi perioada ***hiung-nu,*** iar alteori în mase compacte, cum a fost pe vremea imperiului mongolo-tatar fondat de Ginghiz-Han. Aşa se explică faptul că chiar şi la aceleaşi grupuri de popoare se poate constata pînă şi astăzi predominanţa unui tip sau a celuilalt [47].

Cercetările din ultima vreme învederează că „popoarele sistemului de limbă turcă" au fost rezultatul unor combinaţii de etnosuri, iar din materialele arheologice se constată o serie de trăsături distincte între turcii propriu-zişi şi huni. Totuşi, cert este şi faptul că procesul istoric al formării turcilor ca popor s-a desfăşurat în general pe teritoriile locuite anterior de huni. Cît priveşte o anumită ramură a turcilor, cum ar fi cea ***oguză,*** aceasta se leagă direct de uniunea tribală a hunilor mai ales pe baza identităţii de totemuri [48].

Un text în limba chineză de pe stela funerară a lui Kiil-Tigin (m. 732), fratele lui Bilge-Kagan (m. 734), împăratul turcilor vechi cunoscuţi în istorie sub numele de ***Tu-Kiu***

[46] **OSMAN TURAN,** ***op. cit.,*** **p. 352 — 353.**

[47] **G.F. DEBETS, *Trudî kirgizkoi arheologo-etnograjiceskoi expediţii,* voi. I, Moscova (1956), 180 pag.; K.i. PETROV, *Ocerk proishojdenia kirgizkogo naroda,* Frunze, 1963, p. 9.**

[48] **A.N. BERNŞTAM, *Soţialno-ekonomiceskii stroi Orhono-Eniseiskih tiu-rok VI—VIII vekov...* , p. 76 şi 84.**

sau Gok-TUrk, despre care vom vorbi mai pe larg în paginile următoare, glăsuieşte despre venirea unui împărat de ***hiung-nu*** din stepele nordice pentru apărarea hotarelor Chinei, în numele împăratului chinez de atunci.

„Dacă mergem mai înapoi de aceşti ani — se spune în continuare în această inscripţie — vedem că prietenia şi apropierea noastră se întind spre un trecut îndepărtat" [49]. După cît se pare, acest paragraf pune descendenţa turcilor nu numai în legătură cu hunii, dar chiar şi cu strămoşii acestora, care au fost triburile ***hiung-nu.***

Iată de ce anume formarea turcilor ca popor presupune, pe de o parte, imensităţile spaţiale ale Asiei, iar pe de altă parte participarea unor grupuri de populaţii a căror identificare prezintă încă multe necunoscute. Aceste particularităţi capătă un caracter şi mai complex pe măsură ce se înaintează în istorie. De aceea turcii din zilele noastre se prezintă nu numai ca descendenţii fireşti ai „marii familii a popoarelor turcice" de altădată, dar şi ca un rezultat al amestecului cu popoarele care au trăit din cele mai vechi epoci istorice fie în Anatolia, fie în celelalte părţi ale Imperiului otoman de mai tîrziu, contopindu-se „unele cu altele de-a lungul secolelor, cum au fost circazienii ***(ţerkez),*** albanezii, bosniecii, kurzii, gruzinii, precum şi grecii, armenii sau slavii, fie prin islamizarea acestora, fie pe calea căsătoriilor" [50]. Acesta a fost un proces îndelungat şi s-a desfăşurat pe etape, pînă la formarea „naţiunii turce" din zilele noastre [51].

Trebuie remarcat însă şi faptul că acest proces îndelungat şi complex a fost însoţit, de fiecare dată, de ***continuitatea*** anumitor trăsături distinctive ale popoarelor turcice, vizibile mai cu seamă în limbă, ca şi de ***supravieţuirea*** unei suite de tradiţii şi obiceiuri, care s-au conservat peste veacuri într-o formă sau alta, deşi condiţiile istorico-geografice, precum şi factorii de altă natură (social-economici, politici, culturali etc.) au dus treptat la o serie de diferenţieri, favorizînd o instabilitate permanentă.

" Apud ALI KEMAL MERAM, *I1k Tilrk Devleti ve Yazxlt Tilrk Anitlari* (Primul stat turc şi primele monumente scrise turceşte), Istanbul, 1968,
p. 68.

[60] KEMAL H. KARPAT, *Tilrk Demokrasi Tarihi* (Istoria democraţiei turceşti), Istanbul, 1967, p. 230.

[61] Pentru unele detalii vezi şi D.E. EREMEEV, *Etnoghenez turok (proiz-hojdenie i osnovnîe etapî etniceskoi istorii),* Moscova, 1971, 272 p.

Ipoteza care îşi croieşte tot mai mult drum este că turcii şi-au făcut apariţia lor în istoria Asiei, sub denumirea chineză de ***Tu-Kiu*** după ce populaţiile ***proto-turce*** şi ***proto-mongole,*** care aveau probabil strămoşi comuni, exercitaseră, rînd pe rînd, hegemonia lor pe suprafeţe întinse de pe acest continent, dominînd şi grupurile de populaţii din regiunile controlate de ele. Cu alte cuvinte, procesul formării poporului turc parcursese etape îndelungate şi variate pînă în veacul al Vl-lea, cînd începe, de fapt, în istoria Asiei, afirmarea turcilor ***ca popor deja constituit*** în ceea ce priveşte structura etnică. De acuma asistăm la închegarea unor formaţiuni politice, mergînd pînă la dimensiunile unor imperii, prin supunerea sau confederarea triburilor care vor intra în componenţa formaţiunilor respective. în acest proces complex vor fi. antrenate o serie de etnosuri mai mult sau mai puţin apropiate între ele. în felul acesta, elementele vechi turcice, la rîndul lor, vor participa la etnogeneza popoarelor Asiei Centrale, mai ales pentru formarea triburilor turcice mai compacte din anumite zone geografice, pînă în regiunea Tian-Şan, spre deosebire de zonele mai sudice (spre Pamir), unde vor predomina triburile etnice iraniene [52].

Se poate spune că, atunci cînd este vorba de perioadele de după veacul al V-lea al e.n., hegemonia asupra unor teritorii întinse din Asia se deplasează tot mai mult în favoarea elementului turc propriu-zis. în acelaşi timp, se constată. şi cristalizarea formaţiunilor politice, care se vor succeda unele după altele atît pe versantul estic cît şi. pe cel vestic al munţilor Altai şi ale altor lanţuri de munţi. din Asia Centrală, concomitent cu formarea primelor relaţii. feudale timpurii **53.**

[52] **A.N. BERNŞTAM,** ***Ocerk istorii gunnov.,,*** **p. 89<**
[63] ***Ibidem,*** **p. -40.**

Capitolul II

FORMAŢIUNILE POLITICE ALE TURCILOR VECHI ŞI EVOLUŢIA LOR

PRIMII TURCI INDEPENDENŢI. După cum s-a amintit mai sus, pe la jumătatea secolului al VI-lea turcii sînt pomeniţi în izvoarele chineze sub denumirea de ***Tu-kiu,*** desemnînd poporul care avea să fondeze unul din cele mai formidabile „imperii nomade" în stepele Asiei. Istoria scrisă de atunci i-a surprins pe turci exploatînd minele de fier din munţii Altai, ceea ce presupune, pe lîngă nomadismul unor triburi, şi un anumit mod de viaţă sedentară. Pînă atunci ei se aflau sub dominaţia juan-juanilor, „avarii Asiei", care formaseră un mare imperiu în Asia orientală. Printre vasalii lor dinspre vest se număra şi „un popor de rasă turcă, pe care chinezii îl numeau ***Tu-kiu,*** descendenţi din vechii hiong-nu" 1 Dar între anii 546—552 e.n. turcii s-au răsculat împotriva stăpînilor lor juan-juani, statul acestora trecînd în mîinile foştilor lor sclavi (turcii), care au pus astfel bazele unui imperiu, primul dintr-un şir de formaţiuni politice ce se vor succeda de-a lungul veacurilor. Istoria atribuie cauza acestei răscoale refuzului împăratului juan-juanilor de a consimţi la căsătoria unei prinţese cu căpetenia turcilor numit **BMWÎM,** pentru serviciile sale. In urma acestei răscoale, turcii ocupă pămînturile mongole, iar Bumin ia titlul împărătesc de ***Kagan*** (Hakan), fiind ajutat şi de fratele său ***Istemi-Kagan*** (553—576).

Bumin-Kagan (m.553) aparţinea tribului ***Assena (Aşina),*** care îşi ducea existenţa pe la poalele munţilor

Altai. Decla-rîndu-se independent, sub stăpînirea sa au trecut vreo

[1] **RENÉ GROUSSBT** et **EMILE G.** ***L±ONART>, Histoire Universalle,* voi. 1..., p. 1662.**

50.000 de corturi de uiguri[2]. Caracteristic este faptul că noul ***Kaganat*** cuprindea o serie de populaţii de limbă turcă, iar mutarea reşedinţei din Altai pe malurile fluviului Orhon, nu departe de viitorul Karakorum, va crea condiţii şi mai favorabile pentru lărgirea zonelor de influenţă a acestui Kaganat turcesc. Astfel începea o nouă epocă de mari transformări etno-politice pe întinderile Asiei.

întinzîndu-şi hotarele între Caucazi şi munţii Kingan, din răsăritul îndepărtat, ***Kaganatul*** turcilor s-a impus în Asia, existenţa lui fiind recunoscută de cele mai vestite popoare de pînă atunci din istoria acestui continent bătrîn, cum erau chinezii, perşii şi bizantinii. Acest Kaganat **a** ţinut la început sub tensiune mai ales imperiul chinez. „După ce turcii — spun analele chineze — i-au exterminat pe juan-juani ***(Jou-jou),*** ei au devenit stăpîni peste toate ţinuturile de frontiere şi, cum posedau o oaste de 100.000 de arcaşi, au plănuit să invadeze China" [3].

La începutul expansiunii lor, bătătorind drumurile Asiei, turcii au ajuns pînă la Marea Galbenă, obligînd chiar şi pe împăraţii Chinei să plătească kaganului ***T'o-po (Tobo: 572—581)*** ,.un tribut în ţesături de mătase (pînă la 100.000 de bucăţi anual)" [4]. Analele chineze, referindu-se la evenimentele din anul ***569,*** spun că: „Împăratul fiind legat de ei prin căsătorie, le dădea în fiecare an cîte o sută de mii de bucăţi de mătase şi brocard şi trata cu o liberalitate excesivă pe turcii aflaţi în capitala sa" **5**.

Nu au fost puţine cazurile cînd împăraţii Chinei medievale au trebuit să recurgă şi la politica alianţelor matrimoniale, oferind prinţese chineze unor căpetenii ale turcilor, iar în vremuri grele se aliau cu şefii turci sub „ritualul fraternizării" sau ,.al prieteniei". Unii împăraţi chinezi foloseau şi detaşamente de cavalerie turcă fie în luptele interne, fie în expediţiile dinafară. Se ştie de pildă că un kagan turc a participat tocmai în expediţia din Coreea pe vremea împăratului Jan-Huan ***{605—616)*** **6**.

[2] **L.N. GUMILEV, *Udelno-lestvilnaya sistema* u *tiurok* v *VI— VIII vekak,* în „Sovetskaia Etnografia", nr. 3/1959, p. 11 — 25.**

[3] **Apud STANISLAS JULIEN, *op. cit., p.* 15.**

[4] ***Istoria Universală,* III, p. 14; AHMET CAFEROGLU, *Tilrk Dili Tariki,* voi. 1, p. 104.**

[5] **Apud STANISLAS JULIEN, *op. cit., p.* 19.**

[6] ***Istoria Diplomaţiei* (trad. din 1. rusă), Bucureşti, voi. 1, 1962, p. 190 — 191.**

După împrejurările şi după greutăţile în faţa cărora se aflau unii sau alţii, turcii şi chinezii au împărţit adeseori între ei titlul de vasal. Chiar şi întemeietorul dinastiei chineze Tan, Li-Uan (618—626), se declarase la început vasalul kaganului turc fie pe baza legăturilor de rudenie, fie pentru ajutorul primit de la acesta în lupta pentru unificarea Chinei. Atunci cînd kaganii turci primeau suzeranitatea chineză, împăraţii le trimiteau, printre alte daruri, şi o tobă şi un steag, pe vîrful căruia se afla un cap de lup din aur, „simbolul" poporului turc din perioada istoriei sale central-asiatice.

TURCII ORIENTALI ŞI TURCII OCCIDENTALI. Caracteristica generală a formaţiunilor politice ale turcilor vechi a fost aceea că ele au evoluat ca două confederaţii tribale oarecum distincte, una la est iar alta la vest de Altai. Începînd de pe la anul 581 (sau 588) această despărţire s-a accentuat şi mai mult, cei din est numindu-se ***„turcii orientali"*** (Mongolia), iar cei din vest ***„turcii occidentali" (Turkestan*** şi ***Semirecie)*** [7]***.***

Nu o dată însă „turcii orientali" sau „turcii occidentali" au extins reciproc dominaţia lor şi asupra confraţilor lor, după cum tot de atîtea ori s-au dezbinat, măcinîndu-se între ei. Aceste fapte explică desele închegări şi dezmembrări ale imperiilor turceşti de pe întinderile Asiei.

•

Astfel, după prima afirmare a turcilor în istorie, intervine, spre sfîrşitul veacului al VI-lea, o lungă perioadă de tulburări interne, începînd mai ales din anul 581 cînd Tardu, fiul lui Istemi-Kagan, îşi declară independenţa în Kaganatul de Apus. Această dezmembrare a dus la vasalizarea de către chinezi, sub dinastia Tan (618—906), mai întîi a Kagana-tului de Răsărit (630) iar apoi şi a celui de Apus (659). Această criză a fost depăşită abia în a doua jumătate a veacului următor, cînd „turcii orientali" s-au lansat din nou în cuceriri, mai ales sub Ilteriş-Kagan, numit şi Kutlug-Kagan (682— 691), amintit în izvoarele chinezeşti sub numele de ***Gudulu.*** Acesta a declanşat răscoala

împotriva dominaţiei chineze, iar pe vremea urmaşului său ***Kapagan-Kagan,*** amintit şi

[7] **ISTVAN *ERDELYI, A Tomb of the Tul'kic period in Northen Mongolia,* in „Belleten", Türk Tarih Kurumu, Ankara, nr. 118, 1966, p. 197 — 203; *Istoria Universală,* vol. III, p. 15.**

sub numele de ***Mocio*** (691—716), kaganii turci şi-au consolidat şi mai mult dominaţia lor politică în Asia interioară, rămînînd încă o perioadă de timp suzeranii unici peste popoarele turcice „de la frontierele Chinei şi pînă în Trans-oxiana" [8]. Această expansiune turcă în Asia şi-a atins punctul culminant sub kaganul ***Moghilian,*** supranumit şi Bilge ***Kagan {716—134),*** în sensul de „Kaganul înţelept". Acesta a domnit în genere asociat cu fratele său ***Kul-Tigin-Kagan {116—732),*** dar, în scurt timp după aceasta (în ***144),*** Kaganatul oriental începe să decadă iarăşi, făcînd loc altor formaţiuni politice ale popoarelor turcice (başmili, uiguri, karluci etc.).

Dar Kaganatul „turcilor orientali" va lăsa în urma sa unul din cele mai vechi monumente scrise în limba turcă veche şi de o importanţă inestimabilă atît pentru istoria poporului turc din perioada central-asiatică, cît şi pentru aprecierea civilizaţiei şi culturii popoarelor turcice din vremea aceea. Este vorba de vestitele texte cunoscute sub denumirea de „Inscripţiile de pe Orhon", după locul unde au fost descoperite şi despre care vom vorbi ceva mai departe.

•

Sub acţiunea jocului continuu al compunerii şi descompunerii „imperiilor de stepă", ***turcii occidentali*** au cuprins în sfera lor de influenţă, în perioadele de maximă expansiune din veacurile VI—VII, numeroase popoare din regiunile întinse ale Asiei, de la Altai şi pînă la hotarele Europei. Mai cu seamă după anul ***560,*** atacurile turcilor au ajuns pînă în sud de Marea Caspică [9] sau în nordul Caucazilor. în prima jumătate a veacului al VII-lea împăratul bizantin Heraclios ***(610—641)*** a avut de luptat, în alianţă cu unele triburi onoguro-bulgare, împotriva turcilor de vest, care ajunseseră pînă în Armenia, ameninţînd suveranitatea bizantină asupra acestei provincii.

Stabilind legături diplomatice şi economice la răsărit cu chinezii, la sud cu sasanizii iar la vest cu bizantinii, statul turcilor a avut un rol deosebit de important şi în vehicularea marilor civilizaţii ale Asiei. Aceste civilizaţii treceau tocmai

[8] RENÉ GROUSSET, *L'Empire des Steppes...*, Paris, 1960, p. 161. * *Istoria Universală,* vol. III, p. 14 ; R. GROUSSET, *L'Empire des Steppes,* p. 129.

prin regiunile controlate de turci, care se mişcau pe un spaţiu imens din continentul asiatic. Dealtfel, constituirea Kaga-natului turcilor marcase trecerea sub controlul acestora şi a „vechilor drumuri comerciale ce legau China de ţările din Asia Mijlocie, iar pe acestea de Asia Anterioară şi India de Nord-Vest" [10]. În felul acesta, schimburile comerciale, ca şi circulaţia valorilor spirituale iau proporţii apreciabile, încît produsele sasanide ajungeau pînă în Japonia, iar valorile spirituale (idei, credinţe etc.) circulau cu uşurinţă pe drumurile Asiei.

Spre deosebire de Kaganatul „turcilor orientali", care şi-a desfăşurat istoria cu precădere în ţinuturile Mongoliei, Kaganatul „turcilor occidentali" şi-a dus existenţa mai mult în regiunile Turkestanului apusean, recunoscînd uneori şi suzeranitatea confraţilor „orientali". De aceea hotarele dintre ele erau determinate mai puţin de considerente politice şi mai mult de condiţiile naturale, datorită masivului Altai şi a altor lanţuri de munţi.

La început (în a doua jumătate a sec. al Vl-lea), profitînd de disensiunile dintre hunii albi (eftaliţi) şi perşi „turcii occidentali" s-au aliat cu perşii, desfiinţînd astfel imperiul ***eftaliţilor.*** Dar, după o vreme, contactul cu perşii a dat naştere unor conflicte de interese, ceea ce a dus la ciocniri din ce în ce mai dese între turci şi perşi. Această nouă conjunctură i-a pus de astă dată în mişcare pe bizantini care, pentru a-şi consolida poziţia lor în Orient, au considerat oportun să se apropie de turci contra împărăţiei sasanizilor persani.

în asemenea condiţii istorice, şeful turcilor numit ***Kagan*** devine. o personalitate marcantă în diplomaţia Asiei. Cînd primea pe soli, el şedea înfăşurat într-o mantie de saten verde pe un tron de aur

masiv, aşezat pe două roţi, şi tras, la nevoie, de cai, avîndu-şi pe lăncierii şi pe arcaşii săi, în timp ce cortul său era împodobit cu broderii de mătase. Aşa ni-l înfăţişează solul bizantin Zamarkhos, venit tocmai de la Bosfor la „Mun-tele-Alb" ***(Ak-Dag)*** pe lîngă munţii Tian-Şan, pe la anul 568 ca trimis al împăratului Justinian al Il-lea, iar ***ZJ.'"'tl.-Tshang*** afirma despre ***kaganul turc*** te totuşi să-1 priveşti fără a \ "

d« *Moyen Âge,* Paris, 1950, p. 9. 12.

în legătură cu expansiunea rapidă a turcilor pe imensităţile Asiei a rămas consemnat în istoriile bizantine şi faptul că la sosirea ambasadorului împăratului Justinian al II-lea la Istemi-Kagan (553—576), această căpetenie a turcilor occidentali s-ar fi exprimat cu lacrimi de bucurie pentru semnificaţia soliei bizantine: „Am auzit de la bunicii noştri — ar fi exclamat el — că atunci cînd împăratul din Apus ne va trimite solie, aceasta va însemna că a sosit de acuma vremea pentru cucerirea lumii" [12] [13]. De remarcat că o relatare similară ni s-a transmis şi din analele chineze, unde se spune că, cu prilejul unei solii trimise, de astă dată, de împăratul Chinei, în anul 545, la căpetenia turcilor, „toţi oamenii regatului s-au felicitat între ei: Astăzi, au zis ei — după cum se afirmă mai departe în anale — a venit la noi un sol al unei mari împărăţii; deci regatul nostru va înflori" [M]. Avînd o poziţie strategică la întretăierea drumurilor de uscat ale faimosului negoţ de mătase, care treceau prin provinciile Turkestan şi Tarim, turcii se străduiau să menţină controlul asupra acestui gen de comerţ, începînd de la hotarele Chinei şi pînă la Imperiul bizantin, ceea ce le aducea o serie de cîşti-guri, dar în aceeaşi măsură afecta şi interesele Chinei, Persiei şi Bizanţului.

In acest cadru politico-geografic se extinde tot mai mult autoritatea ***kaganului*** turc asupra populaţiilor vecine, el decla-rîndu-se la un moment dat chiar şi „suveranul a şapte naţii, stăpînul ţinuturilor din univers", cum a făcut de pildă Tardu (576—603), kaganul turcilor occidentali [15].

Expansiunea Kaganatelor turceşti nu numai spre Orient, dar mai cu seamă spre Apus va declanşa totodată şi deplasarea elementului turcesc în direcţia ***Maveraunnehr,*** regiunea dintre Sir-Daria şi Amu-Daria, impulsionînd astfel procesul de ***turcizare*** a populaţiilor întîlnite în cale. Există însă indicii că unele dinastii de aici, de pildă cele sogdiene, purtau denumiri turceşti chiar şi înainte de stăpînirea Kaganatelor

turcilor, ceea ce explică într-o măsură oarecare şi supunerea relativ uşoară a acestora de către turci, în faţa pericolului expansiunii arabe.

[13] OSMAN TURAN, *op. cit.,* p. 57 (după Michel le Syrien — O III, p. 150).

U Apud STANISLAS JULIEN, *op, cit.,* p. 5.

[16] LOUIS HALPHEN, *A travers l'Histoire...*, p. 9: ? *des invasions et Empites, V-e — X-e siecles,* Paris, v

prin regiunile controlate de turci, care se mişcau pe un spaţiu imens din continentul asiatic. Dealtfel, constituirea Kaga-natului turcilor marcase trecerea sub controlul acestora şi a „vechilor drumuri comerciale ce legau China de ţările din Asia Mijlocie, iar pe acestea de Asia Anterioară şi India de Nord-Vest" [10]. în felul acesta, schimburile comerciale, ca .şi circulaţia valorilor spirituale iau proporţii apreciabile, încît produsele sasanide ajungeau pînă în Japonia, iar valorile spirituale (idei, credinţe etc.) circulau cu uşurinţă pe drumurile Asiei.

Spre deosebire de Kaganatul „turcilor orientali", care şi-a desfăşurat istoria cu precădere în ţinuturile Mongoliei, Kaganatul „turcilor occidentali" şi-a dus existenţa mai mult în regiunile Turkestanului apusean, recunoscînd uneori şi suzeranitatea confraţilor „orientali". De aceea hotarele dintre ele erau determinate mai puţin de considerente politice şi mai mult de condiţiile naturale, datorită masivului Altai şi a altor lanţuri de munţi.

La început (în a doua jumătate a sec. alVI-lea), profitînd de disensiunile dintre hunii albi (eftaliţi) şi perşi „turcii occidentali" s-au aliat cu perşii, desfiinţînd astfel imperiul ***eftaliţilor.*** Dar, după o vreme, contactul cu perşii a dat naştere unor conflicte de interese, ceea ce a dus la ciocniri din ce ce mai dese între turci şi perşi. Această nouă conjunctură i-a pus de astă dată în mişcare pe bizantini care, pentru a-şi consolida poziţia lor în Orient, au considerat oportun să se apropie de turci contra împărăţiei sasanizilor persani.

În asemenea condiţii istorice, şeful turcilor numit ***Kagan*** devine . o personalitate marcantă în diplomaţia Asiei. Cînd primea pe soli, el şedea înfăşurat într-o mantie de saten verde pe un tron de aur masiv, aşezat pe două roţi, şi tras, la nevoie, de cai, avîndu-şi pe lăncierii şi pe arcaşii săi, în timp ce cortul său era împodobit cu broderii de mătase. Aşa ni-l înfăţişează solul bizantin Zamarkhos, venit tocmai de la Bosfor la „Mun-tele-Alb" ***(Ak-Dag)*** pe lîngă munţii Tian-Şan, pe la anul 568 [11], ca trimis al împăratului Justinian al Il-lea, iar pelerinul chinez ***Hiuen-Tskang*** afirma despre ***kaganul turc*** că „deşi e un barbar, nu se poate totuşi să-1 priveşti fără a dovedi un sentiment de respect "[12].

10 ***Istoria Universală,*** **voi. III,** p. **15.**
[u] LouiS **HALPHEN,** ***A travers l'Histoire du Moyen Âge,*** **Paris, 1950,** p. **9.**
[11] LOUIS HALPHEN, ***Les Barbares...,*** p. **112.**

În legătură cu expansiunea rapidă a turcilor pe imensităţile Asiei a rămas consemnat in istoriile bizantine şi faptul că la sosirea ambasadorului împăratului Justinian al II-lea la Istemi-Kagan (553—576), această căpetenie a turcilor occidentali s-ar fi exprimat cu lacrimi de bucurie pentru semnificaţia soliei bizantine: „Am auzit de la bunicii noştri — ar fi exclamat el — că atunci cind împăratul din Apus ne va trimite solie, aceasta va însemna că a sosit de acuma vremea pentru cucerirea lumii" [M]. De remarcat că o relatare similară ni s-a transmis şi din analele chineze, unde se spune că, cu prilejul unei solii trimise, de astă dată, de împăratul Chinei, în anul 545, la căpetenia turcilor, „toţi oamenii regatului s-au felicitat între ei: Astăzi, au zis ei—după cum se afirmă mai departe în anale — a venit la noi un sol al unei mari împărăţii; deci regatul nostru va înflori" [I4]. Avînd o poziţie strategică la întretăierea drumurilor de uscat ale faimosului negoţ de mătase, care treceau prin provinciile Turkestan şi Tarim, turcii se străduiau să menţină controlul asupra acestui gen de comerţ, începînd de la hotarele Chinei şi pînă la Imperiul bizantin, ceea ce le aducea o serie de dşti-guri, dar în aceeaşi măsură afecta şi interesele Chinei, Persiei şi Bizanţului.

În acest cadru politico-geografic se extinde tot mai mult autoritatea ***kaganului*** turc asupra populaţiilor vecine, el decla-rîndu-se la un moment dat chiar şi „suveranul a şapte naţii, stăpînul ţinuturilor din univers", cum a făcut de pildă Tardu (576—603), kaganul turcilor occidentali [w].

Expansiunea Kaganatelor turceşti nu numai spre Orient, dar mai cu seamă spre Apus va declanşa totodată şi deplasarea elementului turcesc în direcţia ***Maveraunnehr,*** regiunea dintre Sir-Daria şi Amu-Daria, impulsionînd astfel procesul de ***turcizare*** a populaţiilor întîlnite în cale. Există însă indicii că unele dinastii de aici, de pildă cele sogdiene, purtau denumiri turceşti chiar şi înainte de stăpînirea Kaganatelor turcilor, ceea ce explică într-o măsură oarecare şi supunerea relativ uşoară a acestora de către turci, în faţa pericolului expansiunii arabe.

13 OSMAN TURAN, *op. cit.,* p. 57 (după Michel le Syrien — *Chronique* — III, p. 150).

i* Apud STANISLAS JULIEN, *op, cit.,* p. 5.

16 Louis HALPHEN, A *travers l'Histoire...*, p. 9; PIERRE RICHE, *Grandes invasions et Empires, V-e — X-e siecles,* Paris, 1968, p. 85.

ELEMENTELE CONSTITUTIVE ALE KAGANATELOR TURCILOR VECHI. Epoca dintre secolele VI—VIII din istoria turcilor vechi este cunoscută sub mai multe denumiri. Astfel, pe lîngă ***Tu-kiu (T'ou-kiue),*** ea este amintită şi ca perioada turcilor numiţi „Gok-Tiirk" în sensul de „Turcii albaştri" sau „Les ***Turcs Celestes".*** Denumirea de ***Gok-Tiirk*** derivă din ***Kok-Tiirk*** [16] şi este pusă în legătură cu dimensiunile mari ale împărăţiei turcilor vechi, cuprinzînd „totul de sub cerul albastru", sau în legătură cu culoarea .de un „albastru ciel" al steagului lor. De asemenea, ţinîndu-se seama de zona care constituia centrul coordonator al Kaganatelor, această perioadă este denumită şi ca „istoria turcilor de pe fluviul Orhon".

Din punctul de vedere al grupurilor de populaţii care s-au impus în perioada respectivă, acestea au fost reprezentate de ***„turci*** şi ***oguzi"*** sau „turci-oguzi", aşa cum sînt pomeniţi adeseori în izvoare. Unii turcologi, invocînd motivele de duşmănie dintre triburi, contestă legătura dintre populaţiile ***oguze*** şi cele de ***„Gok-Tiirk",*** în timp ce alţi savanţi aduc argumente în favoarea acestei legături.

Există părerea că forma arhaică a numelui de ***Oguz*** a fost cea de ***Ogar (Yugur,*** de unde şi ***Uigur),*** care s-a folosit cu semnificaţie etnică cu mult înainte de răspîndirea numelui de ***Tiirk.*** Forma ***Ogur*** se explică şi prin anumite reguli specifice dialectelor limbilor turcice vechi, de pildă folosirea sunetului R în loc de ***Z*** sau invers etc. Potrivit ultimelor studii, etimologia cuvîntului ***Oguz*** sau ***Ogur*** ar fi ***ugur*** (în sens de noroc, şansă), sau ***ok*** -j- ***uz*** cu semnificaţie de ***familie, trib,*** sau ***og*** + ttz cu sens neidentificat; dar se insistă mai mult asupra primei etimologii [17].

Denumirile de ***Tiirk*** şi ***Oguz*** se refereau de fapt la ***elementele constitutive fundamentale*** ale imperiilor turceşti din veacurile YI-XI. Cele două denumiri au coexistat multă vreme, dar

[16] ***KiJk*** **— avea sensul de „albastru", dar azi înseamnă „rădăcina"** sau **„temelia"** (unui **lucru). De aceea se preferă forma *Gok-Tiirk* (Vezi**

şi KAYAHAN ERIMER, *Eski Tiirkce, Gdkturk ve Uygur yazs dili* — Turca veche. Limba scrisă la *Goktiirk* şi la uiguri — Ankara, 1969, p. 7).

[17] D. PAIS, *A propos de l'Etymologie de l'Ethnique OGUR,* în *Studia Ttircica,* Budapest, *1971;* Zeki Velidi Togan, *Oguz Destani....* (Epopeea Oguz), Istanbul. *1972,* p. *18, 24, 82,* ş.a.

cu timpul numele de ***Turk*** s-a generalizat, iar termenul de ***Oguz*** şi-a restrîns sfera, desemnînd doar anumite ramuri ale popoarelor turcice. El va dispare definitiv după veacul al XI-lea, cedîndu-şi locul în favoarea numelui de ***Tu'rk,*** pentru ***turcii*** propriu-zişi de astăzi, în timp ce alte populaţii turcice vor lua denumiri speciale.

ALTE FORMAŢIUNI POLITICE ALE TURCILOR VECHI. Atît în perioada Kaganatelor turceşti, reprezentate de „turcii orientali" sau de „turcii occidentali", cît şi după dezmembrarea lor, pe teritoriile de sub autoritatea acestora, ca şi pe cele din vecinătăţi, s-au afirmat o serie de organisme politice fie ale ***triburilor turceşti propriu-zise,*** fie ale populaţiilor ***turcizate*** pînă atunci. Una dintre cele mai importante formaţiuni de acest fel a fost ***statul hazarilor*** (sec. VII), care s-a consolidat pe fundalul tradiţiilor vechi turceşti. De asemenea, s-au remarcat şi triburile numite ***turkeş,*** căpetenia acestora luîndu-şi chiar şi titlul de ***Kagan*** spre sfîrşitul veacului al VII-lea, cînd aceste triburi luaseră proporţiile unui adevărat imperiu, dar pînă la urmă au fost supuse de arabi în expansiunea lor spre Asia Centrală. Un rol important au jucat în istoria turcilor occidentali şi ***karlucii,*** „popor de origine indiscutabil turcă" [18] avînd în frunte o căpetenie cu titlul de ***yabgu.***

Dar organismul politic care avea să reprezinte o adevărată epocă în istoria turcilor din perioada asiatică a fost, fără îndoială, statul format de ***uiguri*** (745—940). După unele indicii, uigurii se compuneau din elemente „scitice, persane şi turce" [19], dar care se transformaseră în aşa măsură încît în textele uigure apare adeseori expresia de ***„Turk budunu",*** în sensul de „popor turcesc". Unii specialişti opinează că termenul de ***uigur*** exprima mai degrabă „o confederaţie de triburi" decît un anume popor diferenţiat din punctul de vedere al etnosului Uigurii au purtat mai departe aspiraţiile de independenţă ale popoarelor turcice, creînd un stat puternic, care controla suprafeţe tot atît de mari ca şi organismele politice ale turci-

20.

[18] ***Encycl. de l'Islam,*** **voi. IV, 1934, p. 948.**

[18] **MEHMED FUAD KOPRULUZADE, *Tttrk Edebiyatt* Tari/it (Istoria literaturii turceşti), Istanbul, 1928, p. 20**

ao BAHAEDDIN 0GEL, *Uygur Devletinin teşekkiilil ve yiikşeliş* devri (Formarea şi epoca de mărire a statului uigur), in „Belleten", nr. 75/1955, p. 331 — 376 (vezi pag. 373).

lor din trecut, respectiv Turkestanul şi o parte din Mongolia Dar după jumătatea veacului al IX-lea, sub presiunea kirghi-zilor, uigurii vor părăsi scena istoriei retrăgîndu-se în mare parte în regiunea Kansu din China. Dealtfel, elementul turcesc s-a extins pînă în Turkestanul Oriental, încît scriitorii arabi aveau să considere aceste ţinuturi „pur turceşti încă de la origine" [21].

Începînd cu secolul al X-lea ***kirghizii,*** la rîndul lor, vor suferi înfrîngeri repetate din partea ***mongolilor,*** care vor pune bazele unui imperiu specific, iar elementele turceşti din Mongolia se vor deplasa mereu spre vest, antrenînd şi celelalte grupuri de populaţii din calea lor. în felul acesta, se va declanşa un mare val de migraţiune, care va influenţa profund desfăşurarea ulterioară a istoriei universale.

•

Dintre toate grupurile pornite pe calea peregrinărilor, cele care au lăsat urme adînci în istoria Asiei occidentale şi a Europei au fost tocmai populaţiile turceşti ***propriu-zise,*** cunoscute în general sub numele de ***turcii-oguzi.*** Astfel, în veacurile X—XII Europa orientală a cunoscut penetraţia ***turcilor-oguzi*** sub "denumirile de ***pecenegi*** [22], ***uzi*** şi ***cumani (kipcak).*** Mulţi dintre ei au rămas definitiv pe aceste meleaguri, pentru a intra în componenţa popoarelor de aici, lăsînd şi numeroase urme în limbile, toponimiile şi hidro-nimiile din această zonă, ca şi în alte domenii. De pildă, referitor la regiunea carpato-dunăreană, se apreciază că, în procesul de integrare în modul de organizare socială şi politică a poporului român, triburile pecenege, uze şi cumane „au pătruns chiar în rîndul clasei stăpinitoare contribuind ... la întărirea formaţiunilor politice locale" ^ Nu mai vorbim de o serie de influenţe economice sau militare, onomastice sau de altă natură, despre care a scris însuşi marele istoric Nicolae

[21] ***Encycl. de l'Islam,*** **vol. IV,** p. **950.**

[22] **PETRE DIACONU, *Les Petcheneques au Bas-Danube,* Bucarest, (1970), 158 p.**

28 ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească. De la Basarab 1 „întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1970, p. 17.

Iorga [24] şi care sînt discutate cu noi argumente de istoricii contemporani ai trecutului poporului român [25].

Alte grupuri ale populaţiilor turco-oguze au fondat imperii în Orientul Apropiat şi în Asia Mică sub denumirea de selctít-km şi apoi de ***otomani,*** iar aceştia din urmă şi-au extins dominaţia lor atît în Europa cît şi în Africa, împingînd mereu spre apus, timp de secole în şir, hotarele imperiului lor, aşa cum se va vedea şi din capitolele următoare ale lucrării **de** faţă.

[24] N. IORGA, *Imperiul cumanilor şi domnia lui* Basarnfcă: *un capitol din colaboraţia româno-barbard în* ev«/-medii<, în „Analele Academiei Române. Mem. Secţ. Ist.", Seria III, Tom. VIII, l\Iem. 3 (192 *7- 1928),* p. *5 — 7* (şi Extras).

26 ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *op. cit.*, p. *17—18; Istoria* României, voi. II. Bucureşti, *1962,* p. *67 — 71 ;* ş.a.

Capitolul III
ORGANIZAREA TURCILOR VECHI ŞI MODUL LOR DE VIAŢĂ

UNELE CARACTERISTICI GENERALE. A studia istoria turcilor numai din punctul de vedere al manifestărilor politice ar insemna a limita sfera investigaţiilor asupra trecutului acestui popor.

Or, organizarea turcilor vechi, modul lor de viaţă, limba şi obiceiurile sau tradiţiile lor, ca şi arta şi cultura lor etc., reprezintă domenii de cercetare tot atît de importante ca şi istoria lor politică. În acelaşi timp, ele pot oferi tot atîtea motive de ***unitate,*** în cadrul familiei popoarelor turcice, dar şi tot atîtea elemente de ***diversitate,*** în limitele „unităţii" popoarelor turcice din perioada istoriei lor vechi. Astfel, o serie de trăsături au trecut de la unele grupuri de populaţii la altele, deplasîndu-se totodată împreună cu ele din Asia Centrală spre hotarele ei occidentale, respectiv de la huni la Tu-kiu sau Gok-Tiirk şi apoi la uiguri, iar de la aceştia la formaţiunile statale ale hazarilor, karahanizilor şi gaznavizilor, din perioada islamică, de aici la imperiile create de selciukizi şi apoi de turcii-otomani, pentru ca unele din aceste tradiţii să supravieţuiască pînă şi astăzi în rîndurile diferitelor grupuri de populaţii turceşti fie din Anatolia, fie din alte părţi.

Din această perspectivă, se poate afirma că comunitatea de cultură şi de tradiţie dintre diferitele triburi sau popoare turcice a căpătat, în decursul istoriei lor comune, şi trăsături comune. De aceea nu pot fi considerate întîmplătoare, de pildă, asemănările dintre mongolo-tătari, kăzahi sau grupurile altaice etc., sub diferite aspecte. [1]

[1] **L.P. POTOPOV, *Gdfebelerin iptidaî cemaat hayatlartni anlatan fok eski bir ădet* (Un obicei foarte vechi despre viaţa primitivă de trib a nomazilor), în „I.'O.E.F. Tarih Dergisi", nr. 15/1960, p. 79.**

În decursul istoriei lor, turcii s-au arătat in genere ***receptivi*** şi faţă de influenţele dinafară, ei adaptindu-se mereu la condiţiile istorice noi, deşi aceste transformări se realizau în luptă împotriva forţelor tradiţionaliste şi prin răscolirea profundă a însăşi conştiinţei unor mase mari de populaţii. Tocmai acest proces de permanentă acomodare a constituit de fapt un factor de seamă al vitalităţii poporului turc, care s-a renăscut de fiecare dată sub o altă denumire sau altundeva, ori de cite ori s-a aflat în pragul prăbuşirii sale.

Dar receptivitatea turcilor faţă de civilizaţiile şi culturile altor popoare nu înseamnă că producţiile lor materiale şi spirituale, ca şi formele lor de organizare politică sau socială, dintr-o perioadă istorică sau alta, ar fi rezultatul exclusiv al influenţelor străine (chineze, bizantine, arabo-persane etc.). Modul de viaţă al turcilor de mai tîrziu, arta şi cultura lor, ca şi tradiţiile sau obiceiurile lor îşi aveau geneza, într-o măsură mare, în înseşi formele specifice de manifestare materială şi spirituală a popoarelor turcice din perioada istoriei lor central-asiatice. Ele se transmiteau din generaţie în generaţie, ca verigile unui lanţ, de la un capăt la celălalt al bătrînului continent, cu toate ***elementele noi*** care li se incorporau în mersul istoriei. Mai cu seamă pe vremea Imperiului otoman, această seculară moştenire asiatică s-a deplasat mereu spre apus, transplantîndu-se atît în Europa cit şi în Africa. Aici, această moştenire s-a îmbogăţit tot mai mult cu elemente noi, locale, dînd astfel naştere aşa-numitei „civilizaţii otomane" , care reprezintă una din cele mai importante perioade din istoria generală a poporului turc.

•

FORMELE DE ORGANIZARE. Dacă ar fi să ne referim pe scurt la primele forme de organizare a turcilor vechi, ar trebui să amintim în primul rînd de „il" (sau „el") în sensul de „ţară" sau „popor", care se caracteriza, la început, prin grupări de triburi sau de clanuri in jurul unor adevărate „oraşe-cetăţi", iar mai tîrziu sub forma unor uniuni tribale de dimensiunile unor adevărate imperii. Astfel, cristalizarea conceptului de „il" (sau „el") la turcii vechi a contribuit

la desfiinţarea treptată a diviziunilor, care şi-au cedat locul unor anumite ***uniuni tribale,*** mai mult sau mai puţin stabile. Condiţiile formării, mai apoi, a imperiilor turceşti nu se vor deosebi prea mult de ale celorlalte popoare de stepă.

Aceste imperii se închegau şi. se dezmembrau după împrejurări, pentru a da naştere altor formaţiuni politice, care se succedau la intervale relativ scurte, schimbînd mereu harta politică a Asiei.

Căpetenia turcilor se numea ***Kagan (Hakan).*** Uneori i se asocia la domnie şi soţia sa numită ***Hatun.*** Prinţii moştenitori se numeau ***Tigin*** (cit. ***Tighin)*** sau ***Tekin,*** iar soţiile acestora: ***Konciui (Koncuy).*** Adunarea vîrfurilor aristocraţiei se numea ***Kurultay.***

Dreptul de moştenire se transmitea de obicei în cadrul dinastiei domnitoare de la fratele mai mare către cel mai mic, iar în lipsa lor, fiului fratelui mai mare. Pe Ungă ***tigini,*** kaganii erau ajutaţi şi de o serie de alţi dregători, dintre care cei mai de seamă se numeau: ***şad, yabgu, tarhan (tarkan), tudun, apa*** ş.a., de fapt, nişte guvernatori de provincii în numele ***kaganului.***

De asemenea, se apreciază că încă „spre sfîrşitul secolului al V-lea turcii depăşiseră stadiul relaţiilor proprii orinduirii comunei primitive. în societatea lor s-a desfăşurat intens procesul constituirii claselor; averea vîrfurilor guvernante s-a format pe baza proprietăţii asupra pămîntului (păşunilor), vitelor şi sclavilor" [2]. Dar, ca şi la celelalte popoare din Orient, în condiţiile istorice şi geografice nefavorabile, la turcii vechi rolul sclavilor s-a limitat de obicei la „robii de familie", fără să ducă la un mod de producţie, cum a fost sclavagismul din zona „antichităţii clasice". în schimb, popoarele turcice pot fi numărate printre făuritorii şi purtătorii modului de producţie denumit în genere „asiatic", cu tot ce putea oferi acesta mai caracteristic pentru stepele Asiei. „Masa nomazilor liberi se numea ***budun*** (popor) sau ***kara-budun*** (poporul negru). Dimpotrivă, neamul hanului şi aristocraţia purtau numele de ***kok (albaştri)"*** [3] sau ***ak-budun*** (poporul alb). Cu alte cuvinte, societatea turcă veche prezenta trăsăturile unei comunităţi cu clase sociale distincte, fiecare avind interese specifice, în cadrul organizării gentilico-tribale în descompunere.

în genere, imperiul era împărţit între membrii clasei conducătoare, numiţi ***beg (bei),*** care dispuneau de robi şi de sclave, iar ***kaganul*** era adus în fruntea societăţii turce ca fiind beg-ul

z *Istoria Universală,* voi. III, p. 14. [3]
Ibidem.

cel mai de vază dintre toţi ceilalţi [4]. Dar această ierarhizare presupunea şi existenţa unor puternice contradicţii sociale. Ele au dat naştere şi la răscoale, cum a fost de pildă cea condusă de Abrui între anii 583—586.

Pentru aprecierea modului de viaţă a turcilor vechi o semnificaţie specială prezintă şi supranumele de ***„Dcrya Hanlart"*** dat kaganilor turci de altădată. Pe lîngă sensul de „kagan înţelept" sau „luminat", acestei expresii i se atribuie şi o semnificaţie social-economică, în sensul de „şef pentru supravegherea rîurilor mari" sau de „han al mărilor". În această privinţă pare semnificativ însuşi numele unuia dintre prinţii de seamă ai turcilor vechi, ***Kul-Tigin*** (cit. care s-ar fi putut numi de fapt ***Kol-Tegin,*** cu înţelesul de „Prinţ al Lacurilor" [5], după cum un alt kagan turc, care a reuşit să reînvie imperiul turcilor în a doua jumătate a secolului al VlI-lea, a fost numit 7ltm? sau ***Elteriş,*** avînd sensul de kaga-nul „care a reunit ţinuturi" sau „popoare" [6].

•

MODUL DE VIAŢĂ A TURCILOR VECHI. Societatea turcilor vechi se manifesta ca un organism complex. Astfel, turcii vechi se îndeletniceau cu vînătoarea şi creşterea vitelor, dar se ocupau şi cu agricultura, care contribuia la sedentarizarea treptată a unor mase mari de nomazi în diverse puncte ale Asiei Centrale. În acelaşi timp, ei duceau o politică specială faţă de vecinii lor, mijlocind legăturile comerciale dintre China şi Bizanţ, ca şi între celelalte imperii asiatice. În felul acesta, turcii înlesneau circulaţia produselor materiale şi spirituale dintr-un loc în altul, în primul rînd a mătăsurilor chinezeşti, pe care le aduceau spre Persia şi Bizanţ prin faimosul „drum al mătăsii", controlat de

turcii înşişi. Dar şi printre turci arta ţesutului luase o dezvoltare însemnată [7].

În unele morminte s-au descoperit obiecte de podoabă din aramă, argint şi fier, ca şi schelete de cai cu harnaşamentele lor şi cu împrejmuiri speciale. Pe diferite obiecte s-au găsit şi inscripţii cu alfabetul specific turcilor de pe Orhon.

4 **A. CAFEROGLU,** ***op. cit., p. II.***

& JEAN-PAUL Roux, ***Recherche des survivances pre-Islamiques dans les textes turcs musulmans: Le „Barbur-Name",*** **în „ J ournal Asiatique", fasc. 2/1968, p. 247-261 (vezi pag. 254).**

[6] **A. CAFEROGLU,** ***op. cit., p.*** **105.**

[7] **M.F. KOPRULUZADE,** ***op. cit.,*** **p. 29.**

Dealtfel, turcii apar prelucrînd minele de fier din munţii Altai, denumiţi în izvoarele contemporane Altîn ***(Aur).***

De asemenea, in formarea statelor turceşti rolul grupurilor sedentare, îndeosebi orăşeneşti, nu a fost mai puţin important.[8] Aceasta nu diminuează, cîtuşi de puţin, caracterulnoma-dic mai cu seamă al grupurilor de populaţii turcice care se dispersau dinAsia Centrală în diverse direcţii. Aceste fenomene sînt confirmate şi de analele chineze contemporane, în care se spune că „Deşi ***Tu-kiu*** emigrează şi-şi schimbă domiciliul, totuşi fiecare are totdeauna şi o bucată de pămînt" [9]. De fapt, o corelaţie generală între ***nomadism*** şi ***îndeletniciri agricole statornice*** poate fi observată chiar şi în cuprinsul unor zone geografice asemănătoare, ca şi în cadrul unor populaţii de factură mai mult sau mai puţin identică [10].

Sub acest raport, mai cu seamă la popoarele turcice, ***fixarea unei părţi şi prelungirea stării nomade a altei părţi*** au constituit caracteristici importante, din timpuri destul de îndepărtate pînă la porţile mileniului nostru. În genere, turcii s-au remarcat ca făuritorii şi purtătorii tipici ai ***.culturii şi civilizaţiei de stepă",*** care era produsul unor grupuri sociale -complexe, în parte nomade iar în parte sedentare, mai ales negustori şi tîrgoveţţ. Purtătorii acestei culturi şi civilizaţii aveau o serie de trăsături comune, datorită condiţiilor asemănătoare de viaţă şi muncă din regiunile de stepă. Aşezările urbane numite ***balîk*** sau ***kent,*** din diferite perioade istorice, stau mărturi e pentru viaţa lor sedentară, cel puţin în parte. Călătorii arabi foloseau expresia ***„Tiirk al-mudun"*** tocmai pentru a-i deosebi pe ***turcii orăşeni*** de cei nomazi, care erau numiţi în genere ***Tiirk-al-barari,*** adică „turcii de stepă" [u]. Termenul de ***Yurt,*** folosit altădată pentru cortul nomazilor, va evolua, însemnînd astăzi şi „ţară", „patrie", pe lîngă cel de „vatră".

OBICEIURILE TURCILOR VECHI. Turcii vechi organizau vînă-toare colectivă, erau meşteri în călărie, făceau exerciţii de aruncare cu suliţa, apucau diferite animale mici din goana

[8] **M.F. KOPRULUZADE,** ***Ortazaman Tiirk Huhuki MUesseseleri*** (Instituţiile **juridice turceşti din Evul-mediu) în** ***„II. Tilrk Tarih Kongresi"*** **20—25 septembrie** ***1937, Comunicări,*** **Istanbul,** ***1943,*** p. **383 şi urm.**

[9] **Apud STANISLAS JULIEN,** ***op. cit.,*** p. ll.

[10] **V.I. AVDIEV,** ***Istoria Orientului Antic*** **(trad. din limba** rusă), **Bucureşti, 1951, p. 3.**

[11] **CI. Z.Y. TOGAN,** ***op.*** **cit., p.** ***28-29.***

cailor, toate servindu-le în desele lor lupte pe care le purtau între ei înşişi, ca şi cu triburile sau popoarele vecine. De asemenea, erau meşteri în confecţionarea armelor (arcuri, săgeţi, lănci, săbii încovoiate şi topoare de luptă); executau săgeţi şuierătoare; foloseau zalele şi coiful Referindu-se la confecţionarea diferitelor obiecte necesare, unii cărturari musulmani (de ex. El-Djahiz, m. 869), scriu că „pe toate acestea, turcul le face singur şi nu cere ajutorul nimănui. Turcul — adaugă El-Djahiz — este şi cioban şi îngrijitor de cai şi negustor şi veterinar şi călăreţ. Pe scurt, el reprezintă un popor întreg" [12].
[13].

Printre băuturile lor preferate se număra şi laptele prins, de iapă, care se numea ***kîmîz*** şi care se consuma de obicei la sărbătorile mari, cum erau de pildă ceremoniile numite ***şolen,*** organizate o dată pe an de kaganii turci după un ritual devenit tradiţional.

„Pe vîrful steagului lor — scriu izvoarele chineze de atunci — pun un cap de lup din aur; nu vor să uite vechea lor origine" [14].

Unele grupuri de populaţii turcice aveau caembleme chipuri de dragon, leu, vultur, luna sau tigrul etc. Ele îşi confecţionau totodată şi anumite semne distinctive din păr de jak, apoi din coadă de cal, sub denumirea de tui ***(tug)*** care, înlocuind animalul mitic, a început să fie pus în fruntea oastei ca simbol al forţei. La turcii-otomani acest obicei va căpăta o semnificaţie specială, vizirii de diferite ranguri şi sultanii deosebindu-se unii de alţii şi prin numărul tuiurilor. Astfel, existau demnitari cu un tui ***(tug)***, cu două sau trei tuiuri. Marele vizir avea pînă la şapte, iar tuiurile sultanilor s-au urcat în decursul istoriei Imperiului otoman pînă la nouă. Acest obicei s-a transmis şi la domnii români, care aveau în general rangul unor viziri cu două tuiuri. Rar au fost domni care au obţinut şi trei tuiuri. Aşa a fost de pildă Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei.

De asemenea, ceremoniile de înmormântare sau doliul constituiau la turcii vechi obiceiuri care se caracterizau şi ele prin anumite particularităţi. „Cînd moare un om — scriu analele chineze — corpul său se depune în cort. Copiii, nepoţii,

[12] **ST. JULIEN, op. *cit.,* p. *9 ; Istoria Universală,* voi. III, p. 14.**

[13] **EL-DJAHIZ, *Manakib Cund el — Hilafa ve Fazail el-Etrak* (Cronica oastei Califatului şi virtuţile turcilor), Ankara, *1967,* p. *68* şi *82* (ed. Ramazan Şeşen).**

1[4] Apud STANISLAS JULIEN, op. *cit.,* p. *9.*

rudele de ambele sexe taie fiecare cîte o oaie şi un cal şi le întind în faţa cortului ca şi cum i-ar oferi sacrificiul" [16]. Ei obişnuiau să vină călare la casa îndoliată, înconjurau locuinţa de mai multe ori, după care făceau jertfe pentru salvarea sufletului celui dispărut şi îşi zgîriau obrajii pînă la sîngerare, amestecînd apoi lacrimile cu sîngele scurs de pe faţă. Înmormîntările se făceau în anumite anotimpuri şi cu ceremonial destul de complex, incinerîndu-se atît calul cît şi obiectele folosite de cel dispărut, iar pe mormînt se puneau atîtea pietre cîţi duşmani a ucis în viaţă.

Pe de altă parte, arcul şi săgeata aveau şi ele o preţuire aparte la popoarele turcice, arcul simbolizînd de obicei superioritate sau hegemonie, iar săgeata fiind semnul supunerii sau al robiei. Chinezii împărţeau triburile turcilor după numărul săgeţilor pe care kaganii le trimiteau supuşilor lor,-fiecare săgeată reprezentînd un trib. De pildă, în perioada ***Tu-kiu*** (sau ***Gok-Tiirk),*** aceştia se numeau şi ***„On-ok"*** adică „Zece-săgeţi", ceea ce însemna că erau împărţiţi în zece unităţi administrative, kaganul trimiţînd fiecărei căpetenii locale cîte o săgeată. Acest obicei s-a menţinut o vreme şi în perioada islamică. Astfel, califii sau alţi sultani musulmani cereau ascultare din partea unor căpetenii sau popoare tri-miţîndu-le săgeţi.

După cum ne informează tot izvoarele chineze, turcii vechi „purtau plete", iar spre deosebire de chinezi, obişnuiau „să încheie pe stînga mantiile lor şi aveau mare respect faţă de oamenii aflaţi în puterea vîrstei lor". De asemenea, legile penale ale turcilor de altădată erau deosebit de aspre, dar, în acelaşi timp, ele dovedesc şi o maturitate în anumite laturi ale modului lor de viaţă. „Ei pedepsesc cu moartea — scriu analele chineze de pe la jumătatea secolului al Vl-lea — pe cei care se revoltă, care comit o ucidere sau folosesc violenţa asupra unei femei căsătorite", iar în cazul dezono-rării unei fete, făptaşul era „pedepsit cu amendă mare şi silit s-o ia numaidecît în căsătorie". Tot astfel şi furtul, mai ales de cai, era pedepsit cu amenzi deosebit de grele, mergînd pînă la zece ori valoarea obiectelor furate, după cum ne informează aceleaşi izvoare chineze [16]. Semnificativ este

1[5] ***Ibidem,*** p. **9-10. IA**
Ibidem, p. **7, 8** şi **9.**

faptul că şi cărturarii musulmani, descriind întîlnirea unui kagan al turcilor cu guvernatorul de Khorasan, Djunaid ibn Abdurrahman (m. 733), relatează că împăratul turc, 1-ar fi întrebat pe guvernator întîi de toate despre prevederile Islamului în legătură cu adulter, furt şi crimă [17].

Astfel, turcii se distingeau de alte popoare prin diferite aspecte ale modului lor de viaţă. El-Djahiz afirmă că „pentru a înţelege de unde sînt ei, nu e nevoie să apelezi la ştiinţa portului sau a fizionomiei şi nici nu simţi nevoia să întrebi pe alţii", iar un alt cărturar arab declară: „Noi am văzut că în ţinuturile turcilor totul este turcesc (TUrkzJ" [1S].

[17] **EL-DJAHIZ, *Manakib...* (ed. Ramazan Şeşen), p. 86 — 89.**
[18] ***Ibidem,* p. 77 (după *El-Bigal).***

Capitolul IV
LIMBA ŞI CULTURA TURCILOR YECHI

LIMBA TURCĂ ŞI PRIMELE CREAŢII LITERARE. După cum se ştie, limbile turcice ocupă un loc important în clasificarea generală a limbilor de pe glob, ele reprezentînd un grup bine distinct. Înrudite, probabil, cu limbile mongolice şi tunguze (ultima stînd la baza limbii coreene), • limbile turcice sînt vorbite pe un teritoriu vast, începînd din sud-estul Europei şi pînă în China, cele mai importante ramuri fiind turca-os-mană, azerbadjana, limbile tatare, kirghiza, turkmena, uzbeca şi altele. Limbile Gok-Tiirk, protobulgara, pecenega sau cumana, fie că au dispărut, fie că au suferit modificări fundamentale odată cu purtătorii lor. Dealtfel, clasificarea limbilor turcice a rămas o problemă încă nerezolvată, în această privinţă propunîndu-se tot felul de sisteme sau variante, fără să se fi ajuns totuşi la un punct de vedere unitar [1].

În ceea ce priveşte ***turca*** propriu-zisă de astăzi, în ea predomină dialectul ***oguz,*** ale cărui rădăcini coboară pînă la perioada ***Gok-Turk*** şi căruia i s-au adăugat cu timpul mai ales elemente de arabă şi persană. Tot atît de complex se prezintă şi literatura turcă din perioada veche, originile ei căul':i.-lu-se tocmai la începuturile formării triburilor turce din Asia Centrală. Iniţial, ea s-a manifestat mai cu seamă prin imnuri religioase sau cîntece ocazionale, care s-au transmis multa

[1] **Pentru unele clasificări vezi: N.A. BASKAKOV, *Tiurskie iazik,* Moscova, *1960;* MUHARREM ERGIN, *TUrk Dil Bilgisi* (Lingvistica turcă), Sofya (reproducere), *1967,* p. 5—17; AHMET CAFEROGLU, *Turk Dili Tarihi,* I, Istanbul, *1970,* (ed. II), *200* p.; ş.a.**

vreme pe cale orală, prin gura rapsozilor numiţi ***ozani,*** cu nelipsitul lor instrument muzical zis ***kopuz,*** un fel de chitară.

Vestigiile culturii turce au fost căutate şi in Peninsula Arabiei [2], găsindu-se, de exemplu, unele cuvinte turceşti chiar şi in Coran ***(Kur'an),*** cartea sfîntă a musulmanilor. Pelerinii chinezi amintesc de prezenţa dntăreţilor in ospăţu-rile organizate in cinstea solilor Chinei, prin anul 630 al e.n. în astfel de ocazii se declamau şi versuri, iar versurile populare ocupau un loc important mai ales in ceremoniile de doliu. Dar cele mai importante creaţii literare turceşti din perioada veche au fost, fără îndoială, ***Inscripţiile de pe Orhon,*** care repi ezintă punctul culminant al evoluţiei de mai multe veacuri a poeziei turceşti [3].

INSCRIPŢIILE DE PE ORHON. Expansiunea asiatică a turcilor in secolele VI—VII a fost însoţită şi de o creaţie literară cu caracter istoric, ale cărei mărturii s-au păstrat in special în vestitele inscripţii funerare aparţinînd unor kagani ai turcilor vechi. Fiind descoperite in bazinul superior al fluviului Orhon, din ţinuturile Mongoliei, ele se numesc şi „Monumentele de pe Orhon" [4]. Asemănarea lor cu textele runice a făcut ca în unele studii de specialitate ele să fie numite şi „inscripţii runice turce", iar după apartenenţa lor la ramura turcilor care le-au creat şi le-au lăsat posterităţii, aceste inscripţii mai poartă şi denumirea de „Monumentele turcilor Gök-Türk" (in izvoarele chineze: ***Tu-Kiu).***

Este vorba îndeosebi de citeva stele funerare rămase din perioada de glorie a istoriei central-asiatice a turcilor. Una din ele a fost ridicată in amintirea prinţului Kiil-Tigin (m. 732), iar a doua a fost redactată de fratele său mai mare, Bilge-Kagan, înainte de moarte (734). O a treia inscripţie aparţine unei căpetenii de vază cu numele de ***Tonyukuk*** (m. 725), care a săpat în piatră atit faptele sale din perioada luptei de eliberare din primele decenii ale secolului al VII-lea cit şi contribuţia sa la expansiunea ulterioară a turcilor.

Monumentele de pe Orhon şi Ienisei erau menţionate in analele chineze contemporane; ele fuseseră semnalate încă

[2] **ISMAIL HAKKI ÎZMIRLI, *Şark kaynaklartna göre...,* p. 280 şi urm.** [s] **I.V. STEBLEVA, *Poezia tiurkov VI — VIII vekov,* Moscova, (1965), 148 p.**

' Pentru unele detalii asupra descoperirilor de inscripţii turceşti in Asia Centrală vezi şi A. CAFEROGLU, *op. cit.,* p. 113—116.

în veacul al XII-lea şi de către unii învăţaţi persani ***(Djuve-yni).*** De atunci, ele au atras din cînd in cînd atenţia unor învăţaţi şi chiar nespecialişti. Se credea că primii europeni care au semnalat aceste inscripţii ar fi fost învăţatul german Daniel Messerschmidt (prin 1720—1721), dar mai ales ofiţerul suedez Strahlemberg (prin 1730), căzut prizonier la ruşi în bătălia de la Poltava (1709). Există însă indicii că ele au fost constatate încă în anul 1675 de omul de cultură din Moldova, Nicolae Milescu-Spătaru [5], în timpul călătoriei sale diplomatice în China, întreprinsă din însărcinarea ţarului Rusiei, la curtea căruia se afla. „Aproape de craterul cel mare al Ieniseiului — scrie Milescu — este un loc stîncos, şi pe stînci se văd inscripţiuni care nu se ştie ce cuprind" [6].

Dar monumentele de pe Orhon şi Ienisei au devenit obiectul unor cercetări speciale abia spre sfîrşitul veacului al XIX-lea cînd, alături de noi descoperiri, s-a trecut şi la o adevărată campanie pentru descifrarea lor. în această privinţă s-a remarcat îndeosebi savantul rus \V. W. Radlov, dar mai cu seamă danezul Wilhelm Thomsen (1842—1927), care a devenit un „al doilea Champollion" prin descifrarea acestor inscripţii, concomitent cu publicarea lor (texte sau traduceri) [7].

Ulterior, inscripţiile turceşti au fost studiate îndeosebi de specialişti sovietici, care le-au editat sub diverse forme (facsimile, transcrieri), însoţindu-le şi de traduceri în limba rusă [8].

O atenţie deosebită le-au acordat şi specialiştii din Turcia, punîndu-le în circuitul ştiinţific mai ales prin transcrierea lor în turca modernă sau prin adaptarea lor pentru înţelegerea

[5] **Gh.I. CONSTANTIN,** ***The Fist Mention of the Yenisei Old — Kirghiz inscriptions: The Diary of the Roumanian Traveller to China Nicolae Milescu*** (Spa/Aary) **—** ***1675,*** **în „Turcica, Revue d'Etudes Turques", Paris, Tome II, 1970, p. 151-158.**

[8] **NICOLAE MILESCU-SPĂTARU,** ***Jurnal de călătorie În China*** **(ed. Corneliu Bărbulescu), Bucureşti, 1962, p. 66.**

[7] **De ex. W. THOMSEN,** ***Inscriptions de l'Orkhon recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne,*** **Helsingfors, 1892; W. THOMSEN,** ***Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Je-nissei,*** **Copenhague, 1894; W. W. RADLOV;** ***Die alttilrkischen Inschrijten der Mongolei,*** **Petersburg, 1894- 1895 (I -III), 1897 şi 1899; ş.a.**

B S.E. MALOV, *Pamiatniki drevnetiurkskoi pismennosti,* Moscova-Leningrad (1951), 452 p.; Idem, *Eniseiskaia pismenn osti Tiurkov,* M.—L. (1952), 116 pag.; Idem, *Pamiatniki drevnetiurkskoi pismennosti Mongolii i Kir-ghizi,* M.-L. (1959), 112 pag. ş.a.

textului de către cititorii din zilele noastre [9]. Ele continuă să atragă şi astăzi atenţia oamenilor de ştiinţă [10].

Descifrarea acestor inscripţii a constituit o adevărată revelaţie pentru elucidarea numeroaselor aspecte ale istoriei poporului turc din perioada central-asiatică, ele prezentînd o deosebită importanţă atît din punct de vedere istoric

Ì

ropriu-zis cît şi sub raport lingvistic sau literar, fiind, pe îngă inscripţiile de pe Ienisei, mai puţin evoluate, modelele cele mai vechi ale scrierii limbii turceşti de altădată.

Textele de pe Orhon sînt redactate într-un alfabet, după cît se pare, destul de original, compus din 38—39 de litere. în legătură cu acest alfabet s-au emis mai multe ipoteze. Unii avansează ideea că ar proveni din simbolurile folosite de triburile turce sub numele de ***tamga (damga),*** iar alţii presupun ca şi-ar avea originea în scrierile aramaice. In sfîrşit, in unele studii de specialitate se argumentează faptul că acest alfabet ar proveni din anumite idiograme, cum ar fi semnele care indicau săgeata, luna, suliţa etc. **11**. Oricum însă, cu acest alfabet şi cu această limbă au fost exprimate în inscripţii, în forme literar-artistice rar întîlnite, fapte istorice deosebit de variate, ca şi idei sau stări sufleteşti din cele mai complexe, ele înfăţişîndu-ne astfel o societate organizată, cu o structură socială şi politică bine definite şi cu anumite credinţe şi concepţii destul de cristalizate ale turcilor fie asupra principiilor politice de guvernare, fie despre alte forme de manifestare a vieţii în general.

Conţinutul inscripţiilor de pe Orhon ne obligă, în cazul istoriei turcilor, la o anumită interpretare diferenţiată a însăşi noţiunii de „nomadism", care cuprinde de fapt o gamă întreagă de variaţii, începînd de la „modul de viaţă primi-: tiv" şi pînă la aşa-zisa „civilizaţie de stepă".

• **M.F. KOPRULUZADE, *op. cit.,* p. 40 — 44; NECIP ASIM, Orhun *Abideleri* (Inscripţie de pe Orhon), Istanbul, 1922—1923 (1341 H); HUSEYIN N. ORXUN, £ÎA« *Tilrk Yazitlari* (Inscripţiile vechi turceşti), Istanbul, vol. I (1936), II (1939), III (1940), IV (1941); Au KEMAL**

MERAM, *op. cit.,* 112 pag.; ş.a. (pentru o bibliografie vastă asupra publicaţiilor privitoare la inscripţiile de pe Orhon şi Ienisei vezi KAYAHAN ERIMER, *op. cit.,* p. 47— 64).

[10] Ultima lucrare în această privinţă îi aparţine Prof. Muharrem Ergin:
Orh«»» Aot'rfe/m (Monumentele de pe Orhon), Istanbul, 1973, 189 p. (text
şi traducere).

[11] Pentru o sinteză asupra acestor teorii vezi şi A. Caferoglu, op. cit. vol. I, p. 117-130; M. ERGIN, *op. cit.,* p. 145- !49.

Inscripţiile de pe Orhon învederează faptul că diferite grupuri ale familiei popoarelor turcice parcurseseră, pînă la primul sfert al veacului al VlII-lea, etape importante din istoria lor asiatică, iar limba turcă trecuse printr-o serie de transformări evolutive, devenind o adevărată limbă comună de comunicare şi de cultură pentru mase mari de populaţii de pe continentul Asia. Din acest punct de vedere nu este lipsită de semnificaţie chiar şi maxima (ltadis) atribuită mai tîrziu profetului Mahomed care, la vremea sa, ar fi recomandat poporului său: „Învăţaţi limba turcilor, deoarece lor le e dată o lungă suveranitate" [12].

Dealtfel, limba turcă a jucat multă vreme rolul pe care l-au avut limba latină în Occident şi limba arabă în regiunile islamizate din Asia şi Africa. Această expansiune a limbii turce a fost o consecinţă fie a dominaţiei politice a turcilor, fie a convieţuirii lor îndelungate cu alte popoare, în care, uneori, turcii înşişi vor fi dominaţi din punct de vedere politic, cum a fost de pildă perioada stăpînirii mongolo-tă-tare de după Ginghiz-Han.

DESPRE CONŢINUTUL INSCRIPŢIILOR DE PE ORHOX. „Monumentele de pe Orhon" ne înfăţişează într-o formă succintă epopeea poporului turc, începută cu revolta de pe la jumătatea veacului al VI-lea sub conducerea lui Bumin-Kagan şi a fratelui său Istemi-Kagan, cuprind o serie de date despre structura socială a turcilor vechi şi despre organizarea lor statală, descriu relaţiile lor cu vecinii, enumerînd aproape toate popoarele cu care au venit în contact fie pe cale paşnică, fie prin lupte, exprimă adeseori dorul de libertate şi de dreptate, regretă zilele de dezmembrare politică şi elogiază căpeteniile care reuşeau să refacă, într-un fel sau altul, unitatea politică a poporului, ne dau elemente asupra principiilor de guvernare, consemnează rolul femeii în societatea turcă veche, ne dezvăluie credinţele religioase ale turcilor înainte de Islam etc.

Cu alte cuvinte, inscripţiile de pe Orhon se referă nu numai la istoria politică a turcilor vechi, dar şi la o serie de aspecte ale vieţii lor sociale, ca şi la modul de gîndire seculară a poporului turc în imensităţile Asiei Centrale.

Astfel, la aceste inscripţii atrage atenţia în primul rînd reflecţia kaganului asupra originii sale divine. El repetă de

IB *Encycl.* de /'/s/am, voi. IV, 1934, p. 9.53 (după Kaţgan).

mai multe ori in text formula că „întocmai ca şi ***Zeul Cerutui*** (Go'k-TaMgrî) eu sint ***Turk-Bilge*** Kagan, celnăscutinCer !" [13].

Această reflecţie dovedeşte nu numai detaşarea kaganilor turci de altădată de poporul de jos, dar şi înrădăcinarea relativ timpurie în conştiinţa populaţiilor turco-orientale a concepţiei despre ***„caracterul divin al suveranităţii".*** Această concepţie îşi găseşte motivarea şi în eforturile suveranilor turci de a pune geneza kaganilor în acelaşi moment cu naşterea lumii.

„Cînd au fost create cerul albastru de sus şi pămîntul întunecat de jos — se spune textual în inscripţii — între ele a fost creat omul ***(Kişi-oglu),*** iar peste oameni au fost numiţi ca împăraţi străbunicii mei Bumin-Kagan şi Istemi-Kagan" [u]. Este izbitoare asemănarea dintre această concepţie cosmogono-politică şi ceea ce formulaseră cu milenii mai înainte sumerienii care, la fel, îşi urcau istoria pînă la originile universului, susţinînd existenţa lor de pe vremea „cînd, sus, cerul nu era numit, şi cînd, jos, pămîntul nu avea nume" [15].

Inscripţiile de pe Orhon descriu pe scurt istoria poporului turc, recunoscînd că, după vremuri de glorie, veneau adeseori şi zile pline de suferinţe şi de umilire. Străduindu-se să găsească explicaţia acestor măriri şi decăderi succesive, autorului inscripţiilor i se impun, ca principii supreme, ***cîrmuirea dreaptă*** şi ***unitatea poporului,*** care puteau însă să fie asigurate — după cum se arată în texte — numai de împăraţi şi de dregători luminaţi şi cu grijă faţă de poporul lor. Aici se spune că, la început, „erau kagani înţelepţi şi viteji şi respectau toate canoanele poporului turc". Tocmai de aceea „la moartea kaganilor toţi îi plîngeau" [ia].

Potrivit inscripţiilor, suveranii care au urmat după Bumin-Kagan (m. 553) „au fost fără ştiinţă şi fără idealuri" şi „au stricat rînduiala ţării şi canoanele poporului". Acestea fiind însoţite şi de luptele dintre fraţi sau dintre fii şi părinţi, toate au dus, aşa cum glăsuiesc inscripţiile, „la decăderea ţinuturilor turceşti şi la împrăştierea atîtor populaţii!".

[13] Apud ALI KEMAL MERAM, *op. cit.,* p. 3 1 şi 42.

u *Ibidem,* p. 15; *Histoire des Littératures* (Encyclopédie de la Pléiade), vol. 1, Paris, 1955, p. 1099.

[16] QUILLET, *Histoire Universelle,* Paris, Tome 1, 1938, p. 116.

[M] **Apud ALI K. MERAM, op, cit., p. 16 ; *Histoire des Littératures,* Paris, 1955, vol. 1, p. 1099.**

Pare deosebit de importantă şi acea parte a inscripţiilor în care este condamnată părăsirea obiceiurilor specifice ale poporului de către membrii clasei conducătoare, mai ales după trecerea sub vasalitatea Chinei. „Căpeteniile, prinţii, beii — se spune aci — şi-au plecat grumazul faţă de împăratul chinez. Beii turci, lepădîndu-şi numele lor proprii, au luat numele beilor chinezi şi şi-au uitat trăsăturile lor proprii" [17].

Într-adevăr, păturile conducătoare şi beii turci se acomodau relativ repede cu clasa feudală chineză. Referindu-se tocmai la această situaţie, în inscripţii se conchide că „suveranitatea turcului, patria sa şi canoanele sale au fost lăsate uitării" [18]. În schimb, poporul de jos îşi menţinea limba şi tradiţiile, încît kaganii nu puteau să intervină pentru schimbarea lor. Acest lucru este exprimat clar într-o scrisoare de supunere, adresată de kaganul turc Şe-Tu împăratului chinez Kao-tsu, în jurul anul 585. „Dar — scria acesta — cît priveşte despicarea mantiilor noastre în faţă, desfacerea pletelor noastre, care flutură peste umerii noştri, schimbarea limbii noastre sau acceptarea legilor voastre, <pot să spun cât> obiceiurile şi tradiţiile noastre sînt atît de vechi încît eu nu am îndrăznit pînă acuma să le schimb. Întreg poporul poartă aceleaşi sentimente" [19]. Marea răscoală de sub conducerea lui Ilteriş-Kagan (numit şi Kutlug-Kagan: 682— 693) şi a soţiei sale Elbilge-Hatun, a reînviat imperiul turcilor, extinzîndu-i hotarele şi mai departe decît fuseseră mai înainte. Astfel, Ilteriş-Kagan a condus iarăşi pe călăreţii lui în teritoriile din nordul Chinei, silindu-i totodată pe împăraţi să accepte condiţiile puse de turci.

Al doilea imperiu al turcilor a fost mereu lărgit de fiii lui Ilteriş-Kagan, numiţi Bilge-Kagan (716—734) şi Kiil-Tigin, care, împreună cu Kapagan-Kagan (693—716), fratele lui Ilteriş, au lansat o politică de expansiune spre nord şi sud, est şi vest, atacînd toate popoarele pe care le întîl-neau în calea lor, fie ele turcice, fie străine. Astfel, în inscripţii sînt descrise nu numai luptele cu chinezii, denumiţi tab-***gadji,*** dar şi cu populaţii ca: kirghizi, oguzi, tiirkeşi etc., în primul rînd pentru reunificarea populaţiilor înrudite. În legătură cu acest proces, Bilge-Kagan avea să noteze în inscripţia sa proprie: „Multe ţări am adăugat la stăpînirea

[17] ***Apud Ali* K. MERAM, *op. cit.*, p. 17.**
[18] ***Ibidem, p.* 17.**
[18] ***Apud* ST. *Julien*, *op. cit.*, p. 55.**

noastră şi eu sînt cel care am înlăturat neînţelegerile dintre popoare" [20]. El anunţa astfel unirea populaţiilor turcice sub un singur ***kagan.***

Dinamica acestor evenimente ne este înfăţişată în culori vii şi în inscripţia lui ***Tonyukuk,*** care participase activ la ele încă de la începuturile mişcării de eliberare, în calitate de căpetenie militară şi de sfetnic al kaganilor turci, Ilteriş-Kagan şi a urmaşilor săi. „în faţa înmulţirii neamului turcesc", — se afirmă în inscripţia lui, — mai ales căpeteniile celor „nouă triburi de oguzi", numite ***Dokuz-Oguz,*** au lansat apelul pentru formarea unei coaliţii cu celelalte popoare, „ca să-1 nimicească pe kaganul aflat în fruntea neamului turcesc". De aceea, la sfatul lui Tonyukuk, de a nu se îngădui unirea vecinilor, kaganii turci i-au supus rînd pe rînd, ata-cîndu-i prin surprindere. Astfel, la răsărit au ajuns în China, iar la apus au călcat în Sogdiana, venind pînă la Porţile de Fier ale Orientului, numite ***Demir-Kapu,*** care era o trecătoare importantă între Samarkand şi Belh.

De aceea Bilge-Kagan avea să graveze pe propria sa piatră funerară următoarele: „Potrivit poruncii Zeului-Cerului şi Zeului-Pămîntului, am condus poporul meu pînă în ţinuturile pe care nu le văzusem şi despre care nu auzisem pînă atunci: în faţă, pînă la Soare-răsare, în jos, pînă la Miez-de-Soare, înapoi, pînă la Soare-apune, iar în sus, pînă la Miez-de-noapte"

Inscripţiile de pe Orhon ridică şi problema raportului dintre turci şi vecinii lor, cum erau de pildă, ***turkeşii, kir-ghizii, başmilii, oguzii, tătarii*** etc. Unele menţiuni în legătură cu aceste popoare sînt mai precise, iar altele nesigure şi echivoce. în inscripţii întîlnim adesea formulări de acest fel:

„Kaganul tiirkeşilor era turc ***(Tiirk)"*** sau „văzînd că populaţia kirghiză este turcă, i-am dat ţinuturile înapoi pentru ca ţara să nu rămînă fără stăpîn". Despre başmili, kaganul afirmă că „erau din neamul meu; făceau parte din poporul turc" [21].
[22].

[20] ***Apud AIA* K. MERAM, *op. cit.,* p. 32.**
[21] ***Apud ALI* MERAM, *op. cit.,* p. 37.**
[22] Ibidem, ***p.* 20, *38.***

Kaganul regreta răscoalele triburilor ogwze, menţionînd că „Cele nouă triburi oguze ***(Dokuz-oguz)*** erau turci, erau din neamul meu şi din poporul meu". Un text din inscripţia lui Bilge-Kagan pare să aducă şi mai multă precizare în pri-vinţa raportului etnic dintre ***turci*** şi ***oguzi.*** Astfel, după ce afirmă că „Dokuz-oguzii erau din neamul meu", kaganul explică mai departe duşmănia oguzilor, comparîndu-i cu divinităţile vremii care, după cum se ştie, erau concepute după „principiul opoziţiei", deşi natura lor era în fond aceeaşi. "Oguzii — motivează kaganul — au făcut totuşi întocmai cum se duşmănesc între ei Zeul-Cerului ***(Gok-Tangn)*** şi Zeul-Pămîntului ***(Yer-Tangn)"*** [23]. Cu alte cuvinte, rivalităţile s-ar fi datorat nu atît deosebirilor etnice, cît mai degrabă tendinţelor de ***hegemonie*** dintr-o parte sau alta, fie că era vorba de ***două dinastii,*** fie de ***două triburi*** ale aceleiaşi' /amilii.

Dar denumirea de ***Tiirk*** va prinde rădăcini puternice, încît europenii aşa îi vor cunoaşte pe turci şi aşa îi vor numi chiar şi atunci cînd turcii înşişi vor uita s-o folosească o perioadă de timp, autonumindu-se fie selciukizi, fie otomani ***(Osmanii),*** după numele unor dinastii.

Din textul inscripţiilor de pe Orhon se degajă şi un profund sentiment al unităţii, ca şi al dragostei faţă de ţinuturile natale. Ele sînt străbătute de regretul pentru momentele de nepăsare, care duceau la dezmembrări, ca şi de reproşuri faţă de cei care îşi părăseau locurile lor de baştină pentru a se duce în alte părţi.

„Hei, neam turcesc, — se adresează de pildă Bilge-Kagan în inscripţia pusă la căpătiiul fratelui său Kul-Tigin, — tresare şi întoarce-te la tine însuţi! De ce te înşeli pe tine? De vreme ce erai liber şi stăpîn, fericit şi puternic, de ce te-ai hăinit faţă de tine însuţi? De ce ai trădat ţara ta proprie şi legile tale ? De ce te-ai unit cu duşmanul ? Cine te-a înşelat ?" [24].

În inscripţii sînt dispreţuiţi toţi cei care contribuiseră la decăderea împărăţiei turceşti.

** ***Ibidem, p.*** **26, 39.**
** ***Ibidem, p.*** **21.**

„Unii trădători — se spune aci — au băgat zîzanie în poporul ***Tiirk ;*** poporul s-a împărţit şi au pierit mulţi turci" [25]. De aceea kaganul îl sfătuieşte la neîncredere faţă de duşmani şi îl îndeamnă la unitate, avertizîndu-1 totodată şi de consecinţele pe care i le poate aduce stăpînirea străină.

„Dacă te vei încrede iarăşi — se adresează Bilge-Kagan poporului său — în privirea blîndă a duşmanului, în vorbele sale dulci sau in darurile sale, hei popor turc, atunci vei pieri! Dar dacă vei apăra unitatea în ţinuturile tale, atunci vei trăi" [26]. El lasă totodată pe piatra sa de mormînt o adevărată chemare, îndemnînd poporul să-şi amintească mereu de zilele de nenorocire. „Să ştii şi să nu uiţi niciodată — îi spune Bilge-Kagan — din ce cauză anume ai fost înfrînt şi de ce anume ai stat în captivitate" [27].

De asemenea, preferînd pădurile de la ***Otuken,*** capitala şi locul venerat al turcilor de altădată, tuturor bogăţiilor din alte părţi, în inscripţii se aminteşte de sfîrşitul tragic al celor care plecau în alte ţări: „Voi — spune kaganul — cei care, fugind din sfîntul oraş Otuken, v-aţi dus înainte, spre răsărit, sau voi, cei care aţi emigrat spre apus, ce aţi cîştigat? în ţinuturile acelea pribege sîngele vostru a curs ca apa, iar osemintele voastre s-au îngrămădit ca nişte munţi unele peste altele. Beii şi-au dat feciorii ca robi, iar fetele voastre curate au devenit simple sclave" [28]Dealtfel, ataşamentul turcilor vechi faţă de locul lor natal numit ***yurt,*** în sensul de ***vatră*** sau ***patrie,*** este menţionat în diverse izvoare chineze şi islamice. Astfel, autorităţile chineze, preocupate de transferarea populaţiilor turceşti vecine spre malurile fluviului Galben, îşi puneau totodată întrebarea : „De ce oare numai turcii să fie cei care să nu poată fi duşi în afara ţării lor?" [211].

De asemenea, cărturarul El-Djahiz (m. 869) ne transmite ştirea că vestitul comandant arab Kuteiba Ibn-i Muslim, care la începutul veacului al VIII-lea ataca regiunile dinspre Asia Centrală, ar fi rostit următoarele: „Pe numele lui Allah, ei (turcii n.n.) simt nostalgia patriei lor mai mult decît o cămilă legată în altă parte" [8].

[30]. El-Djahiz însuşi revine de

[26] ***Ibidem,*** **p. 32.**
2* ***Ibidem; Histoire des Littératures...,*** **vol. 1, p. 1099.**
[27] **Apud ALI KEMAL MERAM,** ***op. cit.,*** **p. 33.**
[28] ***Ibidem,*** **p. 21-22.**
[21] **Apud STANISLAS JULIEN,** ***op. cit.,*** **p. 193.**
ao El-DJAHIZ, ***Manakib...*** **(ed.** Ramazan, **Şeşen,** ***Hilajet...),*** **p. 78.**

cîteva ori, în opera sa, asupra ataşamentului turcilor faţă de ţinuturile lor natale.

Desigur, în anumite momente scădea entuziasmul poporului împotriva dominaţiei străine, sau se manifestau tendinţe de a părăsi locurile de baştină. Cauzele trebuie căutate în însăşi societatea turcă din vremea aceea. De pildă, inscripţiile din diferite puncte ale Asiei Centrale confirmă existenţa, în sînul societăţii vechi turceşti, a unor clase sociale bine distincte [31].

Diferenţierea socială accentua, desigur, oprimarea păturilor direct producătoare de către clasele dominante, iar în perioadele luptelor pentru supremaţie politică dintre prinţii moştenitori sau dintre diferitele triburi turce abuzurile puteau fi şi mai frecvente. Asemenea stări de lucruri determinau, într-un fel sau altul, fuga sau emigrarea în alte meleaguri, izolat sau în mase compacte, simultan cu formarea unui sentiment de dezinteres general faţă de destinele poporului însuşi.

Dar dincolo de aceste frămîntări şi ezitări, se manifestă şi un profund sentiment de încredere. Acest lucru este exprimat cu hotărîre de Bilge-Kagan în aceleaşi inscripţii: „Hei, beii turci-oguzi; poporul meu — scrie el — luaţi aminte! Pînă ce cerul de sus nu se va prăbuşi şi pînă ce pămîntul de jos nu va crăpa, cine ar putea lua — O, popor turc! — ţara ta şi cine ar putea strica legile tale?" [32].

Iată de ce, în ultimă analiză, se poate spune că ***inscripţiile de pe Orhon*** reprezintă un adevărat ***testament politic*** lăsat urmaşilor lor de turcii vechi încă din perioada cînd cutreierau stepele Asiei de la un capăt la altul.

PERIOADA UIGURĂ. La bogata tradiţie de cultură şi ideologie social-politică a turcilor se adaugă şi ***perioada uigură*** care, pe de o parte, reprezintă o continuare a epocii anterioare, iar pe de altă parte, are trăsături foarte apropiate cu cele mai vechi creaţii turceşti de mai tîrziu din Anatolia. De

[31] **M. FUAD KOPRULUZADE, *Turk Edebiyats Tarihi* (Istoria literaturii turce), Istanbul, 1928, p. 27.**

[3a] **Apud AL. KEMAL MERAM, *op. cit.,* p. 21. Textual: *Tiirk-Oguz begleri, budunu, işiding. tlze-Tangri basmasar, asta yir telinmeser, Tiirk budunu, ilining, toriining kim artali ?"* (Apud VASFI MAHIR KOCATURK, *Turk Edebiyati Tarihs* (Istoria literaturii turce). Istanbul, 1964, p. 13.**

aceea perioada uigură constituie o adevărată ***punte de legătură*** intre manifestările de cultură materială şi spirituală ale popoarelor turcice în două epoci diferite şi in două zone geografice destul de îndepărtate.

Mai cu seamă cercetările efectuate în regiunea Turfan, centru politic şi cultural in perioada uigură, au scos la iveală o serie de opere deosebit de valoroase. Atrage atenţia îndeosebi şi existenţa unui ***alfabet uigur,*** care s-a răspîndit in lumea popoarelor turcice după alfabetul ***Gok-Turk*** şi cu care s-a scris o întreagă literatură, religioasă şi profană. Literatura scrisă uigură a stabilit o legătură directă nu numai cu societatea turcă, dar şi cu culturile altor popoare, mai ales cu literatura şi filozofia indiană. Concepută in spiritul poporului care o crea şi adaptată la condiţiile societăţii de atunci, literatura turcă-uigură a fost deosebit de bogată şi a avut, totodată, un înalt conţinut moral şi de gîndire. Modelarea elementelor exotice după peisajul şi tradiţiile locale ii conferă chiar caracterul unei producţii originale.

Pe de altă parte, şi creaţia poetică luase o dezvoltare demnă de remarcat, folosindu-se in mod curent şi „rimele de capăt", in care toate versurile încep cu aceleaşi litere, ca de pildă:

„Aklar hulit orlep kOkrep	**„Norii albi bubuie mereu,**
A lkuka mu kar yagirur ?	**Oare ninge peste tot?**
Ah bir saflig kari anam	**Mama mea, femeie cu părul alb,**
Acyu mu yaţlartn akudur **?"**[33]	**Oare varsă lacrimi de durere?"**

în proză excelau îndeosebi povestirile populare, iar odele (cîntecele funebre) constituiau la turcii vechi forme specifice de ritualuri pentru elogierea celor dispăruţi.

De asemenea, idolii aparţinînd religiilor maniheiste sau creştine, frescele cu scene mitologice, reprezentînd pe împăraţi şi preoţi, ţesăturile de mătase sau sculpturile din lemn ş.a. pot fi considerate tot atîtea mărturii ale culturii şi civilizaţiei popoarelor turcice din secolele VI—X. Un loc aparte ocupă influenţa scrisului şi a culturii uigure propriu-zise asupra popoarelor turco-mongole de mai tîrziu, chiar şi după înlăturarea scrisului uigur, începînd din secolul XI, de ***alfabetul arab,*** adoptat de populaţiile turcice care îmbrăţişau

aa Vezi V.M. KocATtl'RK, *op. cit.,* p. 20 (ed. 1), p. 19 (ed. II). La ed, 1: *Yaşlarm* apare sub forma: *Yaflarn.*

religia musulmană. Texte turceşti cu alfabet uigur se în-tîlnesc pînă şi la sultanii otomani, cum este de pildă scrisoarea trimisă de Mehmed al II-lea (1451—1481) unuia dintre ultimii hani ai Hoardei de Aur [34].

CALENDARUL LA TURCII VECHI. Turcii vechi s-au preocupat îndeaproape şi de măsurarea timpului, îndeletnicire indisolubil legată de modul de viaţă şi de gradul de cultură a popoarelor. Astfel, turcii vechi împărţeau anul în 12 luni calendaristice, fiecare lună purtînd denumirea specială după un animal sau altul: Şoarecele ***(Siçgan),*** Boul ***(Ud*** sau Şegor), Tigrul ***(Bars),*** Iepurele (Davanş sau ***Tavişgan),*** Balaurul ***(Lu),*** Şarpele ***(Dtlom),*** Calul ***(Yond),*** Oaia ***(Koy),*** Maimuţa ***(Biçin),*** Găina ***(Toh*** sau ***Taguk),*** Cîinele ***(it)*** şi Porcul ***(Dohş*** sau ***Tonguz)*** [35].

Indiferent dacă acest calendar reprezenta o creaţie proprie sau era împrumutat de la alte popoare [36], cert este faptul că şi popoarele turco-mongole au avut asemenea preocupări din cele mai vechi timpuri ale existenţei lor, ele răspunzînd nevoilor de viaţă, corespunzător nivelului dezvoltării sociale şi culturale [3'].

MITOLOGIA LA TURCII VECHI. Mitologia din perioada central-asiatică reprezintă şi ea unul din aspectele interesante ale istoriei culturii poporului turc. Ea cuprinde diferite legende care se grupează mai cu seamă în jurul a două probleme fundamentale: ***naşterea universului*** şi ***formarea poporului turc.***

Teoria cosmogonică a fost reprezentată la turci mai ales de „Legenda lui Kara-Han", imaginat ca „Stăpînul Cerului". Acesta ar fi creat o fiinţă după chipul său încă pe cînd „totul se compunea numai din apă", dar fiinţa nouă ***(Kişi),*** dorind să zboare mai sus decît Kara-Han, cade în dizgraţie,

[34] **R. RAHMETI *ARAT, Fatih Sultan Mehmed'in yarltgi* (Iarlîcul sultanului Mehmcd Cuceritorul), în „Turkiyat Mecmuasi", VI, 1936—1939, p. 285—306 + fotocopii.**

86 OSMAN TURAN, *Oniki hayvanli Tiirk Takvimi* (Calendarul turc cu douăsprezece animale), Istanbul (1941), 139 pag. (vezi pag. 2.5).

3[8] EDOUARD CHAVANNES, *Le Cycle turc de douze animaux,* în „T'oung Pao", Serie 2, vol. VII, Leiden, 1906, p . 51—122; J. HALÊW,

Nouvelle considération sur le cycle turc des animaux **(consideră el!. a venit din Egipt la turci prin intermediul chinezilor).**

[37] **Cf. M.N. TIHOMIROV, *O drenadţati mongolskih mesyatsah v starinnoi ruskoy pismennosti,* în „Sovetskaia Etnografia", 1958, nr. 3, p. 26; A. CA-FEROGLU, *op. cit.,* p. 93.**

din pricina tentaţiilor lăuntrice. Kara-Han creează o altă fiinţă cu care, aşa cum spune legenda, a populat pămîntul, iar încercările primei fiinţe de a-i abate pe noii locuitori îl determină pe Kara-Han s-o pună în situaţii dintre cele mai umilitoare, pînă ce a fost condamnată să stea în veci „în fundul pămîntului" sub numele de „Erik-Han", ceea ce exprimă, într-un fel, „Zeul iadului" **38.**

în diverse părţi ale acestei legende cosmogonice se observă atît influenţa filozofiei budiste cît şi a celei islamice. Cu toate acestea, ea reprezintă, într-un fel, începuturile genului literar de epopee în istoria culturii poporului turc din perioada veche.

în istoria multor popoare se întîlnesc legende şi despre eroi crescuţi de animale. Unii din ei stau la baza formării popoarelor care şi i-au imaginat într-un fel sau altul. De pildă, legenda întemeierii Romei ne prezintă imaginea lupoaicei alăptîndu-i pe Romulus şi Remus, doi gemeni de „sînge regal". Eroul vechilor popoare germanice — Wolfdietrich — fusese crescut de o lupoaică. Despre Cyrus, regele perşilor, se spune că ar fi fost hrănit de o căţea. Tradiţia spune că eroul indian Satawagan avea mamă adoptivă o leoaică, iar Sing-Baba o tigroaică.

Legende asemănătoare ne-a lăsat şi mitologia turcă din stepele Asiei Centrale. Ele se referă, în primul rînd, la istoria formării poporului turc. Unele ne-au parvenit după izvoarele chineze care, la rîndul lor, le recepţionaseră din tradiţiile triburilor turcice, altele ni s-au transmis direct sau se găsesc în vestita *Şahname* a scriitorului persan Firdusi *(Ferdevsi),* ca şi în alte opere.

Cu toate deosebirile dintre ele, multe din aceste legende au totuşi ca element comun *lupul,* totemul poporului turc în trecut.

O variantă aminteşte de faptul că *Tu-kiu* ar fi fost urmaşii triburilor *Hiung-nu,* iar unul dintre cei 16 fraţi ai căpeteniei lor, *Kha-pan-pou,* ar fi avut mamă o lupoaică. Spre deosebire de ceilalţi fraţi, el ar fi scăpat de duşmani. Unul din fiii acestuia s-a numit *Assena,* în sensul de *Lup.* De aici s-au înmulţit, formînd poporul turc.

[38] **M.F. KOPRULUZADE, *op. cit.,* p. 55; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (Istoria doctrinelor şi sectelor religioase), Istanbul, 1964, p. 52.**

într-o altă variantă se spune că poporul ***Tu-Kiu*** fusese nimicit de duşmani. Rămăsese doar un singur tînăr, pe care duşmanii nu îndrăzniseră să-1 omoare, dar, tăindu-i mîinile şi picioarele, îl lăsaseră în munţi. Aici a fost îngrijit şi salvat de o lupoaică. Aceasta a născut zece copii. Apoi, s-au înmulţit din generaţie în generaţie [39].

Aceste legende au supravieţuit veacuri în şir în rîndurile popoarelor turcice, îmbogăţindu-se mereu cu alte episoade în alte condiţii istorice.

Pe măsura islamizării, s-a născut şi o mitologie turcă de factură islamică. Aici se înscrie legenda din epopeea ***Şahname*** (Cartea Şahului) a lui Firdusi, ca şi din alte izvoare turco-islamice (Tabari, Kaşgari, Al-Biruni ş.a.), despre ***Afrasiyab,*** căpetenia turanilor de altădată, care ar fi purtat lupte îndelungate cu perşii. El ar corespunde cu eroul ***Alp-Tunga*** din perioada proto-turcă, de dinaintea erei noastre, iar după unii specialişti ar fi „zeul războiului", numele lui adevărat fiind ***Frangrasyan*** [40].

Fiind „stăpînul turcilor", el este menţionat în unele izvoare şi ca ***„Afrasiyab al-Turki",*** adică ***„Afrasiab-Turcul".*** Venind din „Turan", el s-ar fi luptat vreme îndelungată cu perşii din „Iran", unde ar fi rămas timp de mai mulţi ani, pînă ce a fost prins şi ucis de împăratul persan Cyrus ***(Kayhusrav),*** aşa cum relatează Firdusi în epopeea sa, ***Şahname.***

Pe de altă parte, formarea primelor împărăţii turceşti este relatată pe larg şi în legenda ***Ergenekon,*** potrivit căreia, turcii fiind nimiciţi de duşmani, cei salvaţi au fost constrînşi să se ascundă în nişte munţi greu de străbătut, unde s-au înmulţit şi de unde au reuşit să iasă din nou în lumea largă, după cîteva sute de ani, topind munţii de fier, care le închideau ieşirea [41].

Dar legenda cea mai răspîndită în lumea turcă a fost cea legată de numele lui ***Oguz-Han.*** Această creaţie a evoluat de la o epopee cu trăsături preislamice spre o epopee specific islamică, pe măsura răspîndirii religiei musulmane în rîndurile populaţiilor de limbă turcă. Din acest punct de vedere, epopeea despre Oguz pare să cuprindă în realitate

[5]* **STANISLAS JULIEN,** ***op. cit.,*** **p. 2 — 3 şi p. 26; M.F. Koprülüzade,** ***op. cit.,*** **p. 65—66.**

[40] **ÎBRAHIM KAFESOGLU, *Tarihte „Tilrk" ads...* , p. 310.**

u Pentru unele detalii vezi şi ORHAN URAL, Vf *Destan* (Trei epopei), Ankara, 1972, p. 19—27.

relatări despre faptele mai multor eroi sau figuri istorice, şi chiar despre cuceririle lui Atilla [42]. De pildă, în forma iniţială a legendei, Oguz, eroul primelor cuceriri turceşti din Asia, este prezentat cu însuşiri supraomeneşti şi cu înfăţişarea de om-animal. După numeroase vitejii în luptă cu balaurii şi cu alte forţe rele, Oguz-Han a pornit cu oastea lui în expediţii. Pe drum erau călăuziţi de un ***„lup cenuşiu".***

Oguz şi oastea lui au pornit după el. Lupul dispărea şi apărarea iarăşi, conducîndu-i din ţară în ţară, pînă ce au format o adevărată împărăţie. În legătură cu aceste întîm-plări s-a creat şi legenda ***Lupului Cenuşiu,*** numit ***Bozkurt.***

În perioada islamică, Oguz este prezentat intr-o altă înfăţişare şi este pus să-şi ucidă propriul său tată, Kara-Han, rămas păgîn, pentru a-i lua locul in vederea răspîndirii credinţei musulmane [43].

Toate manifestările analizate mai sus se completează şi cu o bogată cultură de natură ***religioasă,*** specifică epocii istorice respective şi care va juca un rol important in îmbrăţişarea ***Islamului*** de către majoritatea populaţiilor aparţi-nînd sistemului de limbă turcă.

Se poate conchide că, la intrarea in sfera lumii arabe, turcii posedau deja o cultură şi o civilizaţie deosebit de complexe, cuprinzind cele mai diverse domenii ale vieţii lor sociale, politice sau spirituale.

o **Z.V. TOGAN,** ***Umumî*** **Tilrk Tan/nne <GWî... , p. 457.**
o **M.F. KOPRULUZADE,** ***op. cit.,*** **p. 58 — 62.**

Capitolul V
TURCII ŞI RELIGIILE

T**URCII VECHI ŞI CREDINŢELE PREISLAMICE**. Din punctul de vedere al credinţelor religioase, etapele parcurse de turci în trecutul lor asiatic prezintă aceeaşi importanţă ca şi celelalte aspecte ale istoriei lor. Ele exprimă în genere formele de manifestare spirituală a popoarelor, potrivit stadiilor lor de dezvoltare socială şi politică. Societatea turcă veche, ca şi alte societăţi primitive, a cunoscut o epocă ***totemistă,*** în care diferite animale sau plante erau simbolizate, fiind considerate ca strămoşii triburilor care le venerau.

În perioada proto-turcă totemul principal a fost ***bourul*** numit okUz, de care unii specialişti leagă şi denumirea turcilor ***oguzi.*** Mai tîrziu, în cursul vieţii de stepă, /wpwl a devenit simbolul sau totemul principal al turcilor, fără a constitui însă elementul fundamental de credinţă *. Alegerea totemului din rîndurile animalelor puternice, cu care populaţiile de stepă aveau de-a face în deplasările lor, a creat mitul descendenţei turcilor vechi din ***lup,*** inclusiv convingerea că acesta le-ar arăta calea biruinţei în timpul bătăliilor cu duşmanii. De aceea în izvoarele chineze, arabe sau siriace turcii vechi sînt numiţi adesea şi „fiii lupului hrăpăreţ" [2].

În istoria manifestărilor spirituale ale turcilor nu au lipsit nici credinţele amwî'ste, ei închipuindu-şi, ca şi alte poo poare, că obiectele din natură sînt însufleţite, iar „spiritele!

[1] **Cf. IBRAHIM KAFESOGLU, *Eski Turk Dini* (Religia la turcii vechi), in „I.tl'.E.F. Tarih Enstitiisu Dergisi", Istanbul, 1973, p. 5.**

[2] ***„Nasl — ibn — i dabbat — a bâsil", —* Apud Z.V. TOGAM, *op. cit.,* p. 108 (după *Mas'udi): Chronique de Michel le Syrien* (ed. J. Chabot), voi. III, p. 152; ş.a.**

domină întreg universul. Pentru înlăturarea lor şi turcii aprindeau „focuri sacre" care nu se stingeau. Treptat, în rîndurile popoarelor turcice s-a răspîndit şi ***cultul naturii.*** mai întîi sub forma veneraţiei faţă de elementele de bază ale naturii înconjurătoare ***(pămîntul, aerul, apa, focul),*** la care s-a adăugat apoi şi ***cerul,*** cu soarele, luna şi stelele, pu-nîndu-se astfel bazele credinţei în „cuplul forţei".

Unii soli bizantini, care au cules date interesante despre viaţa şi obiceiurile turcilor din a doua jumătate a veacului al VI-lea, ne relatează că „turcii cinstesc focul într-o manieră extraordinară... Ei venerează, de asemenea, aerul şi apa" [3]. Manifestările spirituale de acest fel reprezentau totodată şi o dovadă a unei atitudini realiste faţă de factorii fundamentali care asigurau, într-un fel sau altul, existenţa omului şi a animalelor din jurul său (turme, vite, herghelii de cai etc.).

Turcii din Asia Centrală aveau şi anumite locuri sacre, cărora le aduceau periodic jertfe. Printre acestea se număra şi muntele ***ötüken,*** socotit leagănul turcilor şi venerat tocmai din considerentul de a feri pe locuitori de primejdii.

în perioada imperiului ***Gök-Türk*** (sau ***Tu-kiu),*** popoarele turcice din Asia au practicat ritualuri ***şamaniste,*** formă veche de cult care propovăduia credinţa că slujitorii numiţi ***şamani,*** sau kamt, puteau să influenţeze spiritele bune sau rele, recurgînd la un anumit ritual, manifestat printr-un extaz religios, însoţit şi de o pantomimă, precum şi de o serie de formule magice pentru a goni „spiritele rele" şi a invita „spiritele bune" [4]. Şamanismul derivă din cuvîntul ***şaman,*** care avea sensul de „vrăjitor". Originea acestui cuvînt a suscitat o serie de discuţii între specialişti [5].

Unele obiceiuri ***şamaniste*** au dăinuit pînă în zilele noastre fie în rîndurile populaţiei din Anatolia, fie în rîndurile popoarelor din Asia Centrală sau din alte zone [6].

[3] **R. GROUSSET — EMILE G. LÉONARD,** ***Histoire Universelle,*** **vol. I, p. 1664; R. GROUSSET,** ***L'Empire des Steppes...*** **, p. 129.**

[4] **Pentru detalii vezi MIRCEA ELIADE,** ***Le chamanisme et les techniques de l'extase,*** **Paris, 1951.**

* **Pentru discuţii (C. Brockelmann, W. Schott, Manzarov, E. Blochet, B. Laufer, J. Németh, W. Bang ş.a.) vezi şi Köprülüzade Mehmed Fuad,**

Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres mystiques musulmans, **Istanbul, 1929, p. 6—7, nota 5.**

* **Bedri Noyan, *Bektafilik ve Şamanizimle ilgili bazs konular* (Unele teme in legătură cu secta Bektaşi şi şamanism), în „Türk Folklor Araştirmalari", SaYI 258/1971, p. 5839—5841 şi Sayi 259/1971, p. 5884-5887.**

Dar,- iniţial, mai mult decît simpli „vrăjitori", prin eforturile lor de a domina forţele obscure, şamanii erau consideraţi şi „tămăduitorii sufletelor", contribuind la tratarea unor boli mentale [7]. În cadrul practicilor şamaniste, obiceiul jertfirii totemului a luat caracterul unor procesiuni din ce în ce mai complexe, vizibile, la turci, mai ales in sărbătorile anuale de ospăţuri colective numite ***şolen.*** Şamanismul nu excludea existenţa unor zei, fiecare reprezentind un element sau un fenomen din natură etc. Astfel, turcii aveau zeul frumuseţii numit ***Ayzit,*** zeul păsărilor care se numea ***Eziil,*** zeul mării zis ***Talay,*** zeiţa copiilor şi a părinţilor, cunoscută sub numele de ***Umay*** ş.a. [8].

Pe măsura evoluţiei societăţii turceşti de altădată, alături de preţuirea anumitor elemente din natură şi pe Ungă zeii mai mici de cult, popoarele turcice şi-au făurit şi zei mai mari după principiul „cuplului forţei". De fapt, încă din perioada proto-turcă credinţa în forţele care dominau omul se prezenta divizată în două mari categorii: ***Cerul şi Pămîntul.*** În inscripţiile de pe Orhon credinţa în aşa-zisul „Yer-Su" simboliza, pe cît se pare, „Zeul pămîntului şi apei", in timp ce veneraţia faţă de aştrii cereşti, ca soarele, luna şi stelele, a dat naştere cultului Cerului numit ***G ok- Tangrî (Tann),*** în sensul de „Devus Celsus".

O particularitate a vieţii spirituale a turcilor din perioada premusulmană consta şi în aceea că Zeul Cerului ***(Gok-Tangrt)*** era denumit uneori ***Tiirk-Tangrî,*** în sensul de .,Zeul Turcilor", denumirea divinităţii asociindu-se astfel de numele poporului care şi-a imaginat-o. Într-un alt sens, credinţa în ***Tiirk-Tangrî*** reprezenta o particularizare a divinităţii generale a lumii turco-mongole, cunoscută sub numele de ***Tangrî.***

Concomitent cu înrădăcinarea credinţelor care izvorau din condiţiile proprii de viaţă, printre turci au pătruns, încă din perioada istoriei lor central-asiatice şi alte religii, care se adaptau mereu spiritului tradiţiilor şi obiceiurilor lor. Unele au venit din India, cum a fost budismul, altele din lumea romano-bizantină (mai ales creştinismul de rit nes-

• Pentru şamanism vezi şi Abdulkadir Inan, *Tarihte ve bugiin Şama-nizm* (Şamanismul în trecut şi azi), Ankara, 1954.

[8] **ENVER B. ŞAPOLYO, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi,... , p.* 52; K.A. INOSTRANŢEV, *Eski Tiirklerin inanflan hakkinda birkaţ* soz (Cîteva cuvinte despre credinţele turcilor vechi), în „Belleten", T. T.K., Ankara, nr. 53/ 1950, p. 45 — 49 (traducere din limba rusă).**

torian) sau din China (maniheismul la uiguri), după cum se practicau şi o serie de credinţe religioase de origine persană (zoroastrismul, mazdekismul ş.a.). Fiecare din ele căuta să atragă populaţiile din stepele Asiei, inclusiv familia popoa-. relor turcice. Mai cu seamă în perioada statului uigur, maniheismul devenise o religie oficială, înlocuind budismul de pînă atunci, în timp ce în popor erau răspîndite şi celelalte credinţe, ca zoroastrismul, budismul, creştinismul, mazdekismul ş.a.

Cu toate acestea, anumiţi factori au favorizat ca, pînă la urmă, turcii să adopte totuşi în marea lor majoritate ***religia*** wwswlwawă, considerînd celelalte credinţe ca străine tradiţiilor lor şi modului lor de viaţă de pînă atunci. Aceşti factori se concentrau, în fond, în jurul cultului Cerului, zis ***Gok-Tangrî,*** care se detaşează tot mai mult de ceea ce putea însemna cerul ca atare. Astfel, în faza credinţelor naturaliste, Cerul sau ***Pămîntul*** erau socotite ca zei. Aceasta se oglindea şi în cuvîntul ***Tangrî,*** care simboliza „cerul simplu". Dar pe vremea turcilor ***Gok-TUrk,*** din secolele YI—VIII, noţiunea de ***Tangrî*** se abstractizase deja, căpătînd o semnificaţie caracteristică unei religii monoteiste.

Astfel, încă în a doua jumătate a veacului al YI-lea solii bizantini menţionează că turcii „nu adoră şi nu numesc dumnezeu dedt pe singurul ***creator*** al Cerului şi Pămîntului. Ei sacrifică pentru el cai, boi şi oi" [9]. Tot astfel, şi analele chineze din aceeaşi perioadă menţionează că turcii adorau „Spiritul Cerului" şi-i aduceau jertfe [10]. Aceste constatări contemporane demonstrează de fapt gradul de suJlilizare a cultului despre ***Tangrî*** care, din exprimarea iniţială a cerului simplu, luase conţinutul unui „Cer divinizat" sau „Cer spiritualizat", devenind un factor comun de credinţă pentru majoritatea popoarelor turco-mongole ***(tatare)*** din Asia.

încercările de a stabili originea cuvîntului ***Tangrî*** nu au dus nici pînă astăzi la vreun rezultat concret, ele neputînd depăşi faza diferitelor ipoteze. Unii presupun că ar fi de origine sumeriană ***(Dingir)***, iar alţii avansează ipoteza originii sale chineze ***(Teng).*** Se încearcă o explicaţie chiar şi cu substantivul turc ***Deniz,*** în sensul de ***mare, ocean*** etc., expri-mînd divinitatea tocmai prin ***imensitate,*** pe care ar presu-

pune-o în mod abstract. Se face legătura şi cu ***tengerek =***

• **R. GROTJSSET - EMILE G. LÉONARD**, ***op. cit.,*** **p. 1664. [to] St. JULIEN**, ***op. cit.,*** **p. 11.**

tegerek (tekerlek), in sensul de „roată", desemnind, iniţial, „cerul rotund". Credinţa in ***Tangrî*** a însoţit popoarele turco-mongole din cele mai vechi timpuri, originea ei pierzindu-se în „obscurităţile preistoriei". Ea s-a cristalizat cu timpul, degajindu-se dintr-un complex religios specific popoarelor din stepele Asiei.

De fapt, datorită imensităţii enigmelor pe care le putea conţine pentru omul primitiv, cerului i-au fost atribuite însuşiri divine în evoluţia spirituală a multor popoare. La popoarele turco-mongole, cuvintul ***Tangrî,*** evocind divinitatea, s-a concretizat, la început, în sacralizarea unui ***munte*** sau a unui ***lac*** etc., dar cu timpul, abstractizîndu-se, a început să capete un sens din ce in ce mai ***general*** şi ***universal.*** Deşi nu era lipsită de o serie de elemente ***politeiste*** din vremea „păginismului" popoarelor turco-mongole, totuşi, credinţa in ***Tangrî*** conţinea unele trăsături monoteiste, prin însuşi caracterul de a fi „universal" şi chiar ***„creator"*** [11].

Credinţa in ***Gok-Tangrî*** a căpătat, la o anumită treaptă a dezvoltării societăţii turceşti, un caracter predominant [12], şamanismul şi celelalte ritualuri servind ca practici auxiliare sau procesiuni legate de manifestarea acestei credinţe. Treptat, ***Gok-Tangrî*** a devenit ***Tangrî (Tanri),*** echivalînd cu credinţa intr-o ***divinitate unică,*** exprimată mai tirziu, în Orientul musulman, de religia monoteistă islamică, prin conceptul de ***Allah.*** Sensul acesta şi-1 păstrează de fapt şi astăzi cuvîntul ***Tangrî*** (sau ***Tann)*** la toate popoarele de limbă turcă.

Iată de ce se poate spune că, drept urmare a evoluţiei lor atit sub raport social-cultural, cît şi politic etc., turcii ajunseseră la conceptul de religie ***monoteistă*** cu mult înainte de contactul lor cu ***Islamul*** [13].

TURCII ŞI LUMEA ISLAMICĂ. ***Unele consideraţiuni generale.*** Pînă la contactul cu lumea musulmană, societatea turcă veche parcursese etape importante din evoluţia ei, maturi-

[11] **Pentru unele detalii privind credinţa popoarelor turco-mongole în *Tangrî* vezi şi JEAN-PAUL Roux, *Tiingri. Essai sur le ciel-dieu des* pen-**

ples altaiques, **în „Revue de l'Histoire des Religions", Paris, Tome CXLIX,**
No. 1, Janvier-Mars, 1956, p. 49-82, No. 2, Avril-Juin, 1956, p. 197-230 şi Tome CL, No. 1, Juillet-Septembre, 1956, p. 27—54.

[12] **Vezi şi 1. KAFESOGLU, op. *cit.,* p. 20 şi urm.**

[13] **Vezi şi OSMAN TURAN, *Oniki Hayvanli Tiirk Takvimi* (Calendarul**
tuve cu douăsprezece animale), Istanbul, 1941, p. *72.*

zîndu-se atît sub raportul organizării politice, cît şi al dezvoltării sociale sau culturale. Crearea unor premise sociale şi ideologice în însuşi sînul societăţii turceşti a favorizat cîştigarea treptată a majorităţii popoarelor turcice de partea religiei islamice. La acest fenomen a contribuit şi propaganda misionarilor musulmani, ca şi înrolarea unor elemente turceşti în oastea Califatului arab. În genere, adoptarea islamismului de către turci s-a manifestat mai degrabă ca un proces ***„natural",*** decît ca o consecinţă a politicii de ***islamizare forţată,*** aplicată de cuceritorii arabi în alte părţi.

Este adevărat că procesul islamizării a înriurit modul de viaţă şi de gîndire a popoarelor turcice. Dar îmbrăţişarea acestei religii nu a modificat fundamental profilul spiritual al poporului turc, care şi-a menţinut multe din tradiţiile sale specifice şi în perioada islamică. Mai mult, asimilînd treptat religia lui Mahomed, în grupuri izolate în secolul VIII, mai accentuat în veacul următor şi în mase compacte pe la mijlocul secolului X, turcii au supus unor modificări însuşi ***Islamul,*** acesta fiind silit să se adapteze tot mai mult noilor cerinţe ale societăţii, în continuă devenire, ca şi condiţiilor istorice mereu noi. Acest fenomen va culmina, în perioada otomană, cu vestitele ***Coduri de legi*** multilaterale, laice, numite ***Kanunname.***

De fapt, una din trăsăturile caracteristice ale popoarelor turcice a fost şi aceea că, pe lîngă slujirea cu credinţă a religiilor adoptate, acestea le-au folosit în acelaşi timp şi pentru propriile lor scopuri politice. Aşa au procedat de pildă şi altă dată cu maniheismul, cu budismul sau cu celelalte credinţe preislamice.

Pe de altă parte, în perioada trecerii turcilor la religia iniţiată de Mahomed, civilizaţia musulmană, reprezentată pînă atunci de lumea arabă şi persană, intrase deja într-o criză cu profunde implicaţii sociale şi politice. În aceste condiţii, pe măsura extinderii procesului de islamizare a turcilor, a crescut şi rolul lor în cadrul lumii musulmane. Pînă la urmă, turcii au preluat asupra lor răspunderea pentru viitorul Islamului, bineînţeles, cu toată moştenirea civilizaţiei aşa-zise „arabe", care nu era însă, încă de pe atunci, o creaţie numai a arabilor.

Referindu-se tocmai la rolul turcilor în lumea Islamului, unii orientalişti consacraţi (ex. Leon Cahun)

consideră că, de fapt, „dacă nu ar fi fost eforturile turcilor, civilizaţia musulmană nu s-ar fi ridicat atîta şi nu s-ar fi răspîndit

pe întinderi atît de vaste" [14]. în acest cadru istoric, turcii au orientat ***Islamul*** în direcţia realizării propriilor lor scopuri, creîndu-şi astfel condiţii favorabile pentru fundamentarea unor ***imperii universale,*** la început, prin ***turcii-selciu-kizi,*** iar mai tîrziu prin ***turcii-otomani.***

Dealtfel, dacă de la originea sa şi pînă la moartea lui Mahomed (632 e.n.) Islamul poate fi considerat ca o operă a arabilor propriu-zişi, în schimb, după aceea începe deja o epocă de efervescenţă, în contactul permanent cu lumea din afară şi cu tradiţiile străine. Astfel, după o perioadă de supremaţie persană, în care timp se creează premisele însăşi ale contestării monopolului arab, ***Islamul*** a devenit, treptat, pentru aproape un mileniu, „afacerea oamenilor Asiei Centrale, mongoli, dar mai ales turci" [15].

Turcii şi-au însuşit Islamul păstrîndu-şi limba lor, după cum au existat şi populaţii care vorbeau limba turcă, rămî-nînd de alte credinţe religioase. „în aceste cazuri — scria savantul W.W. Barthold — Islamul s-a adaptat la limba locuitorilor" [16]. Dealtfel, în desfăşurarea marilor evenimente care au urmat odată cu irupţia turcilor-selciukizi (sec. XI), arabii au fost reduşi „în cea mai mare parte a timpului la rolul de spectatori" [17], destinele Islamului trecînd pe seama turcilor. De aceea, istoricii sînt de părere că „odată cu turcii, a fost salvată religia profetului arab" [18].

îmbrăţişarea religiei musulmane insufla şi o anumită ***unitate,*** ca şi un anumit ***elan,*** mai ales ***turcii-oguzi*** lansîndu-se după aceea ca cei mai mari cuceritori din istoria Islamului. Dar caracteristica imperiilor formate de ei (fie cel selciukid$_s$ fie cel otoman) va consta în faptul că ***universalismul religios*** şi ***universalismul politic*** se vor influenţa reciproc, iar sacrificarea, în anumite perioade, a conştiinţei apartenenţei la un anumit popor distinct, în numele idealului religios de ***-.iimmet"*** (neamul profetului), va alterna cu lupta, în cadrul

[u] **Apud A. SÜHEYL ÜNVER,** ***Islâm tababetitÊe Türk hekimlerinin mevkiî ve Ibni Sinansn Türklügü,*** **in „Belleten", nr. 1/1937, p. 274.**

[15] **Cf. ANDRÉ MIQUEL,** ***L'Islam et sa Civilisation,*** **Gütersloh, 1968,**
p. 18.

[16] **W.W. BARTHOLD, *Socineniia...,* Tom V, Moscova, 1968, p. 96 (re-editare) .**

i' Ibidem, p. 181.

18 EMMANUEL SIVAN, *L'Islam et la Croisade : Ideologie et propagande dans les réactions musulmanes aux Croisades,* Paris, 1968, p. 177.

lumii islamice, pentru supravieţuirea limbii turce şi a tradiţiilor purtătorilor ei.

Primele contacte cu arabii. Islamizarea popoarelor turcice, în general, şi a turcilor-oguzi în special, care pătrundeau treptat în lumea musulmană, nu poate fi reconstituită în toate detaliile sale, acest proces afectînd uneori grupuri mici iar alteori grupuri mari de populaţii. De asemenea, în anumite împrejurări acest proces s-a desfăşurat în mod paşnic, iar alteori a luat caracterul unor conflicte violente. Cert este însă faptul că, întinzindu-se pe o perioadă de cîteva secole, islamizarea turcilor nu s-a produs dintr-o dată, în sensul unei convertiri violente, ceea ce, pe lîngă conservarea unor tradiţii proprii, crea condiţii favorabile şi pentru statornicirea unei viziuni mai largi asupra principiilor Islamului.

Contactele mai strînse ale popoarelor turcice cu cavalerii musulmani coboară pînă la califul Omar (634—644), cînd Imperiul arab se afla în plină expansiune sub steagul ***dji-***Ăad-ului, adică al „războiului sfînt", prin regruparea tuturor arabilor, musulmani şi nemusulmani. Astfel, la sfîrşitul califatului lui Ali (m. 661), ginerele profetului Mahomed (m. 632), Imperiul arab pătrunsese deja adînc în direcţia Asiei Centrale, ajungînd dincolo de Khorasan, la hotarele zonei dintre Sir-Daria şi Amu-Daria, cunoscută sub numele de ***Maveraunnchr,*** în sensul de „Ţinutul de dincolo de fluviu",

Arabii căpătaseră cunoştinţe despre turci chiar şi înainte de apariţia Islamului, deci înainte de afirmarea lui Mahomed (n. 570—m. 632). Aceasta se reflectă şi în literatura arabă din perioada „păgînă". Ştirile veneau mai cu seamă prin intermediul lumii persane, în care elementele turceşti se infiltraseră de timpuriu. Ca urmare a unor căsătorii reciproce, unii împăraţi persani ai dinastiei Sasanizilor din veacul al VI-lea purtau chiar şi porecla de ***Tiirk-oglu*** sau ***Tiirk-zade,*** adică „Fiul Turcului"

În veacul al VII-lea se înmulţesc în literatura arabă scri-
să menţiunile turci, fie că era vorba de exprimarea
vitejiei lor, fie de reliefarea altor aspecte din viaţa acestui

popor. Dar, fiind perioada contactelor de ostilitate, majoritatea acestor menţiuni păstrează caracterul epocii respec-

[19] **Apud RAMAZAN ŞEŞEN, *Eski Arablar'a giire Tiirkler* (Turci, după vechii arabi), în „Tiirkiyat Mecmuasi", vol. XV/1968, Istanbul, 1969, p. 12; vezi şi El-Djahiz, *Manakib*..., p. 90.**

tive. Chiar şi „maximele" ***(hadis)*** atribuite lui Mahomed reflectau această ostilitate şi teamă, mergînd pînă la afirmaţia că „nimeni, ca turcii, nu a făcut să tremure inimile ostaşilor arabi" sau „nu vă atingeţi de turci, de vreme ce ei vă lasă în pace" etc. [20]. Ele dovedesc caracterul destul de violent al primelor contacte dintre turci şi lumea islamică, reprezentată pe atunci încă de arabii propriu-zişi.

Treptat, populaţiile turcice se acomodau cu Islamul, creîndu-se astfel condiţii tot mai favorabile pentru penetraţia arabă în regiunile locuite de turci. Şi turcii, la rîndul loc, pătrundeau din ce în ce mai mult în lumea musulmană, devenind, treptat, cei mai fideli apărători ai noii lor religii, iar însuşirea principiului islamic al „războiului sfînt", numit „djihad", va da un nou impuls spiritului războinic al populaţiilor turcice, spirit creat încă de mult în condiţiile vieţii seculare de stepă.

Fenomenul turcizării şi islamizarea au răscolit profund aşa-zisul „Orient musulman", a cărui civilizaţie şi cultură sînt roadele contribuţiei, cel puţin, a trei popoare fundamentale: arabii, perşii şi turcii. în aceste condiţii, istoria turcilor a cunoscut o evoluţie deosebit de dinamică şi a trecut prin convulsiuni politice cu consecinţe dintre cele mai semnificative pentru istoria de mai tîrziu nu numai a Asiei, dar chiar şi a Europei.

Astfel, începînd de pe la jumătatea veacului al VII-lea, cînd arabii apar la porţile oraşului Herat (651), timp de un secol, turcii, aflaţi într-o perioadă de dezmembrare politică, au suferit permanent presiuni din partea celor două imperii orientale, reprezentate de arabi şi de chinezi, ale căror conflicte aveau repercusiuni profunde asupra vieţii populaţiilor turcice, fie ele sedentare, fie nomade.

Începea, după cum afirmă unii specialişti, „momente grele pentru popoarele barbare din Asia Centrală", înţelegîndu-se prin aceasta îndeosebi populaţiile turcice, care se găseau astfel în faţa unei triple încercuiri: arabe, chineze şi indiene. Drept urmare, unele din populaţiile turcice, cum au fost ***hazarii,*** vor căuta o ieşire spre Europa, mergînd pe urmele hunilor şi avarilor, deşi nu vor trece de hotarele naturale ale Asiei. Cît priveşte grosul populaţiilor turcice, acestea au rămas pe loc, înfruntînd vicisitudinile impuse de

istorie şi suferind presiunile exercitate mai ales de rivalitatea arabo-

[20] **R. ŞEŞEN, op. *cit.,* p. 17- 18.**

chineză pentru dominaţie politică asupra Asiei Centrale, în cele din urmă, multe oraşe, ca Belh, Samarkand, Buhara ş.a. au îngenuncheat în faţa oştilor arabe, care la începutul veacului al VIII-lea ajunseseră pînă la Fergana, avîn-tîndu-se, în anul 714, chiar şi asupra Kaşgarului sub conducerea vesti tului comandant Kuteiba, guvernator de Kho-rasan.

În acelaşi timp însă, contraofensiva chineză punea în primejdie cuceririle orientale ale arabilor. Acest fapt a favorizat închegarea unei alianţe turco-arabe, care s-a soldat cu vestita victorie de la Talas, din 751, cînd armatele chineze au suferit o mare înfrîngere. Această biruinţă turco-arabă a marcat de fapt punctul culminant al unui şir de alte succese de pînă atunci ale Islamului, căruia îi cedară treptat locul celelalte religii care se interferau în Asia anterioară şi centrală. Drept consecinţă a acestei situaţii, spre religia lui Mahomed vor fi atrase şi cele mai mari grupuri dintre popoarele turco-mongole (tatare), cu excepţia acelor pecenegi, uzi şi cumani care vor trece în Europa prin nordul Mării Negre, fără a da peste lumea islamică. Dintre aceste populaţii, grupurile încorporate ulterior în imperiul mongol al lui Ginghiz-Han, precum şi cei trecuţi de bizantini în Asia Mică, pentru apărarea hotarelor orientale, vor adopta religia musulmană abia în secolele XII—XIV, după venirea turcilor-selciukizi, deja islamizaţi. Acelaşi lucru se va întîmpla şi cu unele grupuri cumano-pecenege rămase în Balcani, inclusiv în Dobrogea, unde procesul de colonizare cu elemente turco-islamice, aduse din Anatolia, de otomani, va fi însoţit de fenomenul islamizării unora din aceste grupuri balcanice, în timp ce altele vor rămîne sub influenţa creştinismului.

Alte grupuri de populaţii turcice, mai ales dincolo de Asia Centrală, vor fi încorporate în lumea budistă sau la creştinismul nestorian etc.

Consecinţele islamizării turcilor. Existenţa unei concordanţe oarecare între principiile Islamului şi credinţele sau tradiţiile de pînă atunci ale familiei popoarelor turco-mon-gole favorizase răspîndirea relativ mai ***liberă*** a religiei musulmane printre turci. De fapt, însuşi Islamul suferise între timp unele modificări, îndeosebi sub raportul principiilor politice, oscilînd între o monarhie laică-naţională (arabă) şi o

monarhie orientală sub aureola unui calif al tuturor musulmanilor, fără excepţie. Tocmai în aceste condiţii, găsind un teren prielnic pentru afirmarea lor, turcii s-au

remarcat repede în lumea musulmană, impunîndu-se mai cu seamă pe vremea califatului Abbasizilor (750—1258), sub care imperiul arab încetează, treptat, de a mai fi imperiul unei minorităţi de învingători privilegiaţi, ceea ce marca de fapt şi „sfîrşitul hegemoniei arabe" [21].

Dealtfel, în lupta lor împotriva dinastiei Omeiazilor (661—750), noii pretendenţi la Califatul arab — Abbasizii — găsiseră un sprijin puternic mai ales în Khorasan şi Toha-ristan, unde elementul turcesc prinsese rădăcini încă înainte de expansiunea arabă Îndirecţia Asiei Centrale. De aceea nu poate fi ignorat aportul populaţiilor turcice în însăşi întemeierea şi consolidarea Califatului abbasid. Se recunoaşte chiar şi faptul că „unii dintre fruntaşii mişcării abbaside erau turci" [22].

Pe de altă parte, dinastia abbasidă nu se mai putea bizui pe triburile arabe propriu-zise. De aceea a fost înfiinţată pentru garda Califatului o oaste permanentă de cavalerie cu participarea elementelor din afara Califatului, respectiv dintre „sclavii" din rîndurile popoarelor turcice, care erau instruiţi în acest scop sub denumirea de ***gulami*** sau ***mameluci*** (.M>»nlU£) [23]. Astfel, spre sfîrşitul secolului al VIII-lea „turcii alcătuiau partea cea mai însemnată a oastei Califatului" [24].

Accesul noilor convertiţi la Islam în diverse compartimente ale societăţii musulmane, mai cu seamă în perioada abbasidă, a oferit elementelor turcice posibilitatea de a se impune treptat în toate ierarhiile Califatului arab [25]. Acest fenomen va lua proporţii din ce în ce mai mari, turcii reuşind să ocupe posturi importante atît în ierarhia militară, cît şi în tagma cărturarilor. Ei se deosebeau de arabi mai ales prin adăugarea poreclei de ***El-Turki*** (Turcul).

„Acuma — spune El-Djahiz (m. 869) — ei au devenit ajutoarele Islamului, oastea lui numeroasă, ocrotitorii califilor, refugiul şi scutul lor sigur, şi chiar cămaşa lor interioară".

[21] **LUIS HALPHEN**, ***Les Barbares...*****, p. 226.**
[21] **RAMAZAN ŞEŞEN, El *Cahiz... ,* p. 28.**

[23] ***Istoria universală,*** **voi. III, 1960, *p.* 101 — gulam = tînăr, voinic, sclav, servitor, militar; *mameluc* (sau *memliik):* „luat în stăpînire"**

**(ceva,
de cineva).**

[24] RAMAZAN ŞEŞEN, *op. cit.,* p. 29.

21 HAKKI DURSUN YILDIZ, *Abbastler Devrinde Tiirk Kumandanlart. El-Afşin Haydar b. KăvUs* (Comandanţi turci pe vremea Abbasizilor...) , în „Tarih EnstitOsO Dergisi", Istanbul, 1974, Nr. 4—5, p. 1—22.

Este neîndoielnic faptul că, în acest proces de pătrundere în lumea islamică şi de deplasare continuă spre apus, un loc important il ocupă grupul ***turcilor-oguzi,*** care va forma treptat nucleul principal al imperiilor selciukid şi otoman de mai tîrziu. Nu vom mai insista asupra altor populaţii turco-oguze, cum au fost pecenegii, uzii şi cumanii, care au venit spre Europa pe alte căi, deşi ele îşi păstrează toată importanţa lor în desfăşurarea istoriei Europei orientale în cursul veacurilor X—XII. Menţionăm numai faptul că infiltrarea, într-un fel sau altul, a diferitelor grupuri de populaţii turcice spre Peninsula Balcanică, venind din nordul şi apusul Mării Negre, va însemna de fapt izolarea lumii bizantine de lumea occidentală din restul Europei, în timp ce turcii-selciukizi vor exercita presiuni asupra Imperiului bizantin pe la hotarele sale răsăritene.

Dar pînă la fondarea Imperiului selciukid în a doua jumătate a veacului al XI-lea turcii-oguzi vor străbate, încă, o cale destul de lungă din istoria lor asiatică.

Turcii-oguzi după islamizare. în tot cursul procesului de islamizare, popoarele turcice nu au putut închega formaţiuni politice de amploarea imperiilor ***Gdk-Türk*** sau ***uigure*** de altădată. în această privinţă trebuie avută în vedere atît divizarea populaţiilor turcice de către Islam, ceea ce ducea adeseori la lupte crîncene între turcii „musulmani" şi cei rămaşi „păgîni", cît şi la desele răsturnări dinastice în cadrul aceloraşi grupări pentru supremaţie politică sau din alte considerente. De aceea abia spre începutul secolului al X-lea asistăm la formarea unor state independente, în a căror componenţă, pe lîngă karluci, uiguri etc., intrau şi importante elemente oguze sau cîpceace. Este vorba, în primul rînd, de ***statul karahanizilor (940—1040),*** după numele împăratului lor ***Karahan,*** care încorporase o bună parte din populaţiile turcice, îndeosebi karluci, întinzîndu-se din Turkes-tanul de est pînă în Maveraunnehr [26.] În această perioadă, procesul islamizării capătă, şi el, proporţii din ce în ce mai mari, devenind un fenomen de masă, încît conversiunea la religia musulmană, pe la anul ***940,*** a împăratului karahanid Satîk-Bugra-Han (m. ***955),*** cu un grup important de populaţii turco-oguze,

va fi urmată de naşterea, în lumea turcă, a primelor formaţiuni politice de ***factură islamică,*** dintr-un

[26] T. YILMAZ OzTUNA, Op. ***cit., voi.*** **1, p. .206 şi Unn.**

şir de state care vor apărea şi dispărea, după aceea, în decursul veacurilor.

îmbinînd elementele civilizaţiei musulmane cu cele locale şi, de asemenea, depunînd eforturi pentru contopirea într-un tot a civilizaţiei ***nomade*** cu cea ***sedentară,*** karahanizii aveau să reprezinte, timp de aproape două secole, întreaga familie a popoarelor turcice din regiunile central-asiatice. De aceea rolul karahanizilor în istoria generală a poporului turc se remarcă sub aspectul regrupării populaţiilor turco-oguze, concomitent cu politica de islamizare a acestora, impunîndu-se astfel tot mai mult în lumea islamică. De asemenea, avîndu-şi capitalele lor, la început, la Balasagun, la sud de lacul Balhaş, iar apoi (după ***1040)*** la Kaşgar, karahanizii au mutat centrele politice şi culturale ale lumii turceşti, din Orientul îndepărtat, spre partea apuseană a Asiei Centrale, deschizînd, în felul acesta, perspectivele deplasării populaţiilor turcice în direcţia Europei şi Anatoliei. în fine, preluînd ştafeta istoriei poporului turc de la kaganatele Tu-kiu ***(Gó'k-Türk)*** şi uigure,-karahanizii o vor preda turcilor-selciukizi, care îi vor succeda printr-o altă formaţiune politică, în alte condiţii ale desfăşurării istoriei generale a poporului turc.

în acest prpces, treptat, unele din teritoriile controlate de statul karahanid în Maveraunnehr au trecut pe seama selciu-kizilor, deşi au fost înglobate mai tîrziu în. statul horezmian. După anul ***1141,*** regiunile nordice vor fi ocupate de aşa-nu-miţii ***karakitai*** (Kitaii negri), un trib turco-mongol care va constitui în Asia Centrală o forţă politică dintre cele mai importante, în preajma apariţiei lui Djinghiz-Han. Ca urmaşi ai k¿ta¿-lor, care în sec. X—XI formaseră un stat puternic în Extremul Orient, cu centrul la Pekin — de unde şi denumirea de ***Kitai*** dată ***Chinei*** de popoarele slave —, ***karakitaii*** s-au deplasat spre vest, luînd sub stăpînirea lor şi regiunile Horezmului.

În cadrul acestor transformări politice, care se succedau cu repeziciune în diverse puncte ale Asiei Centrale, trebuie amintit şi faptul că, tot în cursul veacului al X-lea, un grup de elemente turceşti, detaşîndu-se din lumea sasanizilor persani, a pus bazele unei formaţiuni politice cunoscută sub numele de ***statulgaznavid (962—ll81),*** cu reşedinţa în oraşul

Gazna din Afganistan Mai ales pe vremea lui Mahmud Gaznevi ***(998***—1030), statul acesta s-a întins din Khorasan pînă în

[27] /oirfew, **p. 239-2-14.**

India. Oastea lui Mahmud era formată din elemente turco-persane şi afgane, iar arta şi literatura au cunoscut o deosebită înflorire, tot atunci compunîndu-şi vestitul său poem istoric ***Şakname*** (Cartea Şahilor) şi marele poet persan Firdusi. în felul acesta, Gazna devine unul din centrele importante ale culturii şi civilizaţiei turco-islamice.

De asemenea, începînd încă din secolul al IX-lea, la competiţia formării de state va intra şi grupul cel mai important al ramurii turcilor-oguzi dinspre Asia Centrală, cu reşedinţa la ***Yengki-Kent*** (Oraşul-Nou). Turcii-oguzi de aici au dus lupte îndelungate mai ales cu populaţiile locale din Horezm, pentru supravegherea comerţului care se desfăşura de-a lungul marilor fluvii. De asemenea, se acumulează **tot** mai multe date şi în sensul că o parte din oguzi duceau deja, în secolul al X-lea, o viaţă sedentară, îndeletnicindu-se nu numai cu creşterea vitelor sau cu pescuitul, dar şi cu agricultura propriu-zisă, iar izvoarele arabe vorbesc de numărul destul de mare al oraşelor turcilor-oguzi de pe malurile Sir-Dariei [28]. Dar existau şi grupuri importante de populaţii oguze care se mutau dintr-un loc în altul în căutare de păşuni pentru turmele şi cirezile lor. Aceste grupuri se numeau ***giJyebe,*** adică ***nomazi,*** după cum populaţiile sedentare sau orăşeneşti sînt pomenite în izvoare sub denumirea de yatwk, în sensul de ***„cei care stau"*** sau „orăşeni", denumire dată acestora de însăşi populaţia nomadă.

Sfîrşitul veacului al IX-lea şi începutul celui următor au însemnat pentru turcii-oguzi din Asia anterioară o perioadă de intensă activitate politică şi militară, în lupta pentru terenurile de păşuni, ca şi pentru asigurarea supremaţiei politice sau comerciale, la care concurau şi horezmienii sau alte grupuri, cum erau gaznavizii, sasanizii ş.a. în acelaşi timp, oguzii au dus o luptă înverşunată şi cu triburile pecenege rămase în Asia, pînă ce acestea din urmă au fost înglobate în masa oguzilor organizaţi în stat. Mai cu seamă participarea horez-mienilor la aceste lupte a imprimat desfăşurării evenimentelor din această zonă a Asiei un caracter deosebit de complex, balanţa puterii trecînd uneori de partea oguzilor iar alteori de partea Horezmului. Aici s-a constituit treptat ***poporul uzbek,***

din amestecul turcilor cu populaţiile locale [29], după cum^,,tri-

[28] **S.P. ToLSTOV, Po *sledam drevnehorezmiyskoi ţivilizaţii,* Moscova—Leningrad, 1948 (cap. Epoca *lui Birum).***

[29] ***Ibidem ; Istoria universală* (trad. din 1. nisă), voi. III, p. 57.1.**

burile kazahe, contopindu-se cu triburile turcice statornicite în ***Ţinuturile celor şapte rîuri*** din primele veacuri ale erei noastre şi mai cu seamă de pe timpul kaganatului turc din secolele al Vl-lea şi al VlI-lea, precum şi cu triburile mongole turcizate din Mogulistan, au format in secolul al XIV-lea poporul kazah" [30].

Dar luptele purtate de oguzi cu vecinii lor s-au mutat mereu dintr-o regiune în alta. Ele au luat proporţii deosebite mai ales în Khorasan, unde se aşezară mereu alte grupuri de populaţii turco-oguze, sub conducerea unei noi dinastii care se va numi ***selciukidă,*** după eponimul ancestral ***Selciuk (Selcuk),*** devenit figură legendară in istoria poporului turc. Victoria de la Dan-danakan din anul ***1040*** asupra oştilor gaznavide a dat un nou impuls expansiunii turcilor-oguzi în Orientul Mijlociu, punîndu-se treptat bazele unui nou imperiu din istoria poporului turc — ***Imperiul selciukid.***

Evoluţia Imperiului selciukid nu numai că va modifica profund caracterul etno-lingvistic al Orientului Mijlociu, extinzînd ***procesul turcizării*** în regiunile tot mai periferice ale Asiei occidentale, dar va răscoli totodată şi întreaga Europă creştină, prin dezlănţuirea vestitelor ***Cruciade,*** care reprezintă o epocă istorică de sine stătătoare. Tocmai din aceste considerente se cuvine să ne oprim şi asupra perioadei selciukide din istoria generală a poporului turc.

[30] Ibidem.

Capitolul VI
IMPERIUL TURCILOR SELCIUKIZI

PRIMIT **SELCIUKIZI.** După cum se poate vedea din cele analizate în capitolele anterioare, o bună parte din populaţiile turco-oguze, cărora li se zicea şi turcomani ***(Turkmen)*** erau răspîndite între hotarele mai multor state: karahanizi şi gaznavizi, pe de o parte, sasanizi, pe de altă parte. Ele participau, totodată, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi la viaţa socială sau politică a acestor state. Este de menţionat faptul că încă la începutul veacului al X-lea aceste grupuri turco-oguze, care se întindeau pe un spaţiu mare dintre SirDaria şi Marea Caspică, s-au constituit într-o formaţiune politică cunoscută sub denumirea de ***statul oguzilor.*** Căpeteniile lor, numite ***yabgu,*** se considerau descendenţii kagani-lor turcilor de altădată din Asia Centrală, cum au fost ***Tu-kiu*** (Gok-TUrk) sau ***turkeşi*** etc.

Dacă statul oguzilor a trecut printr-o perioadă de vasalitate sau nu faţă de vecini, acestea sînt probleme încă discutate [2]. Cert este însă că din această formaţiune politică s-au desprins treptat grupuri de populaţii turco-oguze care au pus bazele imperiului selciukid de mai tîrziu.

În deplasarea lor lentă, dar continuă, spre sud-vest, populaţiile turco-oguze islamizate s-au întins, rînd pe rînd, în nord-estul Persiei, în Azerbaidjan. iar mai tîrziu şi în Anatolia. În cursul acestui proces de migraţiune, turcii-oguzi s-au

[1] **IBRAHIM KAFESOGLU, *Apropos du nom* Tilrkmen, în „Oriens", Leyden, voi. XI, No. 1-2, 1958, *p.* 146-150.**

[2] **MEHMET ALTAY KOYMEN, *Bilyuk Selţuklu Imparatorlugu'nun Ku-ruluşw* (Formarea Imperiului selciukizilor mari), în „Ankara Universitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakiiltesi Dergisi'', voi. XV, nr. 1— 3 (1957), p. 97—99.**

luptat adeseori cu hazarii, ajutlndu-i pe samanizi, ultima dinastie persană, dar nu au pierdut nici prilejul de a se impune tot mai mult şi în imperiul persan, aflat în destrămare totală. A fost o deplasare plină de momente dramatice fie din pricina karahanizilor sau gaznavizilor, fie din împotrivirea triburilor aflate încă în faza lor păgînă[3].

Grupurile turco-oguze s-au concentrat treptat în jurul dinastiei selciukide, reprezentată, la început, de ***Selciuk (Selt;uk).*** În efortul de a constitui un stat independent in zona sud-vestică a Asiei anterioare, această dinastie a smuls, în cursul veacului al X-lea, regiunea Khorasanului de la gaznavizi, iar pe măsura dezmembrării formaţiunii politice a karahanizilor, sub presiunea crescîndă a triburilor tataro-mongole, populaţiile turco-oguze s-au strămutat fără contenire spre hotarele apusene ale Asiei, punind astfel bazele ***Imperiului selciukid*** (sec. XI). Formarea acestui imperiu a fost favorizată şi de faptul că lumea arabă intrase intr-o ireversibilă criză politică, socială şi ideologică, iar Imperiul bizantin s-a dovedit vulnerabil încă de la începuturile contactelor cu selciukizii.

Cît priveşte pe ***Selciuk,*** de la care îşi trage numele ***Imperiul selciukid,*** el s-a născut pe la începutul veacului al X-lea [4] şi s-a impus de tînăr printre turcii-oguzi dinspre Asia Centrală. Dar, din pricina neînţelegerilor cu căpeteniile oguze, el a emigrat cu unele grupuri spre hotarele lumii islamice, dinspre malurile Sir-Dariei, care forma între lumea islamică şi cea păgînă o zonă de ***marcă,*** numită ***Udj.***

Trecerea lui Selciuk din ***„Turan"*** în ***„Iran"*** şi islamizarea acestuia au deschis o perioadă nouă, denumită cea de gâzi, caracterizată prin „războiul sfint" împotriva necredincioşilor, inclusiv a populaţiilor turco-oguze rămase încă in păgînism. în acest scop, Selciuk, a strîns în jurul lui pe turcii musulmani de la „margine", organizindu-i şi conducîndu-i la lupte. în felul acesta, Selciuk începe să joace un rol din ce in ce mai important in viaţa politică şi militară de la hotarele Persiei, încît samanizii apelau la ajutorul lui in luptele lor împotriva statului karahanizilor. Devenind o forţă în Asia, noul organism politic de sub conducerea lui Selciuk şi-a lărgit tot mai mult

incursiune selciukidă

în Anatolia, 1015—

[8] **ÎBRAHIM KAFESOGLU,** ***Dogu Anadoluya ilk Selţuhlu ahini (1015—1021*** **) ve** tarj'Aî ***ehemmiyeti*** **(Prima 1021, si importanţa ei istorică), în** ***Faut Kopriilti Armagans*** **(Melanges Faud Koprtlli), Istanbul, 1953, p. 259-274. « MEHMET A. KOYMEX,** ***op.*** **c/t., p. 102.**

Popoarele turcice (Türk)
Imperiul karahanizilor
Lumea turcă în perioada selciukidă
Zona inscripțiilor de pe Orhon
Turcii occidentali
Turcii orientali
KIRGHIZII
KARLUCII
SELCIUKIZII
TURKEȘII
KANSU
GAZNAVIZII
BIZANT
IRAN
INDIA
CHINA
TIBET
MONGOLII
TUNGUZII
Lacul Baikal
Lacul Aral
Lacul Balhaș
Otûgen
Ulan-Bator
Harezm
Otrar
Talas
Buhara
Samarkand
Merv
Kașgar
Horasan
Belh
Kașmir
Ciungaria
Turfan
Pekin
Tigru
Eufrat
M. CASPICĂ
G. Persic
M. ROȘIE
MAREA ARABIEI
MAREA CHINEI DE SUD

teritoriul, iar numărul populaţiei s-a mărit atît din interior cît şi prin sosirea continuă de noi elemente din Orient. în acelaşi timp, se accentua şi procesul de transmigrare a populaţiilor turco-oguze din regiunile ***„Turan"*** spre „Iran". Pe de altă parte, căderea definitivă a statului persan al Samanizilor creind un dezechilibru politic, gaznevizii şi karahanizii au împărţit moştenirea persană, primii ocupind Khorasanul, iar ceilalţi extinzindu-şi dominaţia lor asupra regiunii ***Maveraunnehr,*** locuit in mare parte de populaţii turco-oguze.

Consideraţiunile cu privire la cauzele emigrării unor grupuri de populaţii turco-oguze, care devin de acum cunoscute sub denumirea de ***turcii-selciukizi,*** nu diferă in genere de ipotezele admise in cazul celorlalte popoare care au venit din Orient spre Europa la intervale mai mici sau mai mari, in decursul istoriei.

Astfel, triburile mongole numite ***karakitai*** exercitau presiuni asupra ***cîpceacilor,*** care, la rindul lor, ii împingeau dinspre nord pe oguzi. De asemenea, insuficienţa păşunilor constituia un factor natural în deplasarea unor grupuri mari de populaţii dintr-un loc intr-altul. Dar in cazul selciukizilor se ia tot mai mult în consideraţie şi ipoteza unei „explozii demografice", datorată aglomeraţiei de populaţii in regiunile Asiei anterioare [5].

În izvoarele privitoare la selciukizi acest fenomen este scos in evidenţă sub diverse forme. Astfel, intr-o cronică selciukidă se afirmă că: „Turcii au intrat in toate ţinuturile; ei au luat toate provinciile şi,- fără să fie puşi in faţa unor piedici, s-au împrăştiat in toate părţile şi au umplut oraşele pe unde au ajuns' [6]. Iată cum relatează şi cronicarul Mihail Sirianul cele văzute sau auzite de el despre această migraţiune a turcilor selciukizi. „Îndată ce s-au ivit cei de neam turcesc — spune acest autor — ei au umplut faţa pămîntului; i-au împins pe cei care veniseră mai inainte, deoarece pămîntul nu putea să-i mai poarte. Aceştia i-au impins pe ceilalţi spre apus" [7]. În continuare, Mihail Sirianul rezumă pe scurt legenda ***Lupului Cenuşiu,*** zis ***Bozkurt,*** care reprezintă odiseea poporului turc în cursul migraţiunii sale din interiorul Asiei spre Orientul Apropiat. „În faţa lor — spune acelaşi cronicar — mergea un

& *Islăm Ansiklopedisi,* fasc. 104/1964, p. 355 (art. *Selţuklular).*

[6] Apud OSMAN TURAN, *Selţuklular Tarihi...* , p. 68 (după *Imad-ud-din Bundari).*

[7] *Ibidem,* p. 68.

animal asemănător unui cîine. Ei nu puteau să-1 ajungă. Cind acesta vroia să pornească, striga: ***„goţi",*** adică „Mutaţi-vă" şi turcii inaintau pînă acolo unde se oprea el şi îşi instalau corturile. După ce i-a purtat o vreme îndelungată, el a dispărut şi nu s-a mai auzit după aceea vorbindu-se de acest animal" [8].

O imagine şi mai clară ne dau cărturarii armeni care au scris după evenimentele de la Manzikert (Malargirt — ***1011),*** cind bizantinii au suferit una din primele mari înfrîngeri in faţa turcilor selciukizi, conduşi pe atunci de sultanul Alp-Arslan (m. ***1012).*** Referindu-se la cucerirea ţinuturilor creştine de către turci, cronicarul Mathieu din Edessa afirmă că „nici o provincie nu a scăpat de devastările acestora" [9]. Tot la această mulţime a turcilor-oguzi (***selciukizi)*** se refereau de fapt şi sultanii gaznavizi şi karahanizi, care, in întîlnirile lor pentru a discuta „chestiunea Iranului şi Turanului", se alarmaseră tocmai de infiltraţiile masive ale selciukizilor spre Maveraunnehr şi Khorasan [10]. Mărturiile unor cărturari musulmani cu privire la progresele realizate pînă în primul sfert al veacului al XI-lea de urmaşii lui Selciuk (m. cea. ***1001,*** la vîrsta de ***100*** sau ***107*** ani) justifică neliniştea stăpînilor Orientului musulman .

„ în această vreme — scrie de pildă cărturarul Djuzdjani — Selciukoglu ajunsese în astfel de grad, încît de vitejia lui se temeau toţi principii Turkestanului şi se fereau tot timpul să se lupte cu el" Aceasta explică de fapt împotrivirea coalizată a două din cele mai puternice state musulmane asiatice (karahanid şi gaznavid) din secolele X—XI, ceea ce îi punea pe selciukizi la grele încercări. Aceştia erau siliţi să se lupte cînd cu unii cînd cu alţii, pînă ce vor pune, în cele din urmă, bazele unui imperiu care va influenţa profund desfăşurarea ulterioară a istoriei universale.

URMAŞII LUI SELCIUK. Trebuie remarcat că Imperiul selciu-kid nu s-a născut dintr-o dată, in urma unei bătălii decisive, ci a mers pe căi extrem de sinuoase, mai ales în cursul veacului al XI-lea, cînd înaintările erau urmate de noi retrageri temporare în interiorul Asiei. Neputîndu-se stabili într-un loc,

8 Ibidem.

• **MATHIEU** ***D'EDESSE, Chronique*** (ed. **E.** Dulaurier), **Paris, 1858, p. 181.** [n.]

[11] ***Islam Ansiklopedisi,*** fasc. **104/1964, p. 358** ***(art. Selcuklular).*** [11]

Apud ***MEHMET*** **ALTA V** ***KoyMEN,*** op. ***cit.,*** **p. 150 .**

grupurile ataşate dinastiei selciukide s-au mutat dintr-un loc în altul, între Maveraunnehr, Khorasan şi Horezm. Abia în jurul anului 1038 ele şi-au transformat ***autonomia*** lor de pînă atunci într-o ***independenţă politică,*** avînd în frunte pe fraţii Tugrul-beg şi Ceagrî-beg, nepoţii lui Selciuk, devenit figură legendară. Ceea ce a confirmat însă definitiv crearea noului stat al selciukizilor a fost vestita bătălie din 23 mai 1040 de la Dandanakan, unde turcii-selciukizi au obţinut o mare biruinţă asupra gaznevizilor, lansîndu-se după aceea într-o serie de cuceriri, cu care prilej vor veni în contact mai strîns şi cu bizantinii. în timpul acestor evenimente tot mai multe gupuri de oguzi (sau ***turcmeni)*** se vor deplasa, în mase din ce în ce mai compacte, în direcţia Asiei Mici fie din cauze externe, cum era presiunea altor popoare care veneau din interiorul Asiei, fie din pricina unor factori interni, ca de pildă „mulţimea populaţiei, numărul mare al vitelor şi lipsa de păşuni", cum remarcă o serie de scriitori ai lumii islamice de atunci [12].

În acest proces de migraţiune, turcii s-au infiltrat tot mai mult în lumea islamică, luînd în stăpînirea lor teritoriile musulmane, concomitent cu răspîndirea credinţei lui Mahomed şi în rîndurile populaţiilor turce care nu adoptaseră încă această religie. Dar, treptat, şi hegemonia politică asupra lumii islamice va trece la turcii-selciukizi. Această preluare a puterii nu are o dată cronologică precisă, ea manifestîndu-se ca un proces de lungă durată.

Cert este însă faptul că, în prima jumătate a secolului al Xl-lea turcii depăşiseră deja faza mercenară sau rolul lor în revoluţiile din palatele Abbasizilor. Ei obţin dreptul de tutelă asupra califilor, care recurg adeseori la ajutorul selciukizilor şi execută jocul lor politic *3 Astfel, încă în primele decenii ale veacului al Xl-lea urmaşii lui Selciuk au smuls ***dreptul de autonomie*** pe teritoriile controlate de gaznevizi, iar în scurt timp după aceea şi-au declarat ***independenţa*** lor, chiar şi califul din Bagdad începînd să facă schimb de solii cu căpetenia turcilor, Tugrul-beg, care se intitulează: ***„melik-el-muluk",*** adică ***„regele regilor".***

Adoptarea de către turci a doctrinei islamice ***sunnite (Sitnna),*** reprezentată de şcoala cărturarului Ebu-Hanife

[12] **Apud OSMAN TURAN,** ***op. cit.,*** **p. 71 — 73 (După** ***Ravendi, Raşideddin Djuzdjani*** **ş.a.).**

[13] **CHARLES DIEHL — GEORGES MARC;AIS,** ***Histoire du Moyen Âges...,*** **Paris, 1944, p. 378-380.**

a înlesnit folosirea lor de către califii din Bagdad împotriva ***şiiţilor (Şi'a)***, consideraţi eretici, iar slăbirea continuă a autorităţii califilor a făcut ca, pe la mijlocul veacului al Xl-lea (1055), Tugrul-beg să ocupe Bagdadul, la chemarea califului ***Al-Kaim,*** împotriva emirilor şiiţi din dinastia buyuzilor, şi să fie încoronat de calif în persoană cu titlul de ***„sultanul lumii'!., „bastionul credinţei"*** şi ***„părtaşul califului"*** [w].

încep, totodată, căsătoriile sultanilor turci cu fiicele califilor, ca şi ale acestora din urmă cu fiicele sultanilor selciukizi, ceea ce măreşte şi mai mult autoritatea dinastiei turco-selciu-kide asupra Califatului arab. în felul acesta, în mai puţin de jumătate de secol, turcii au luat sub controlul lor spaţii imense din Asia, începînd din Afganistan şi pînă în Egipt (ex. dinastia ***tulunizilor),*** inclusiv Iranul, Siria, Mesopotamia, la care se vor adăuga treptat Palestina şi apoi Anatolia, unde vor intra în conflict direct cu bizantinii.

De aceea, pe măsura consolidării hegemoniei selciukide în lumea ***Islamului,*** se intensifică şi contactele cu Imperiul bizantin care, concomitent cu izolarea sa dinspre apus de o serie de alte popoare turcice (pecenegi, uzi, cumani), va fi pus în faţa unor dificultăţi serioase şi la hotarele sale orientale, prin politica de cucerire sistematică a Anatoliei de către turcii-selciukizi. Este adevărat că procesul de cucerire şi de aşezare a turcilor selciukizi pe teritoriile nou ocupate de la bizantini are o istorie aparte, care durează timp de aproape patru secole. Dar semnificaţia istorică a acestui proces constă în faptul că, în acest interval de timp, se vor cristaliza toate condiţiile social., politice şi demografice, care vor favoriza mai tîrziu desfiinţarea Imperiului bizantin de către ***turcii-otomani,*** succesorii direcţi ai turcilor-selciukizi.

BĂTĂLIA DE LA MALAZGIRT — 1071. Primele apariţii ale turcilor în Asia Mică avuseseră loc cu mult înainte de selciukizi. Încă pe vremea Califatului omeiad (sec. VII), apoi a celui abbasid, popoarele turcice participaseră la incursiuni în Anatolia, alături de oştile islamice, iar pe măsura consolidării elementului turc în lumea arabo-persană, această participare devine tot mai frecventă. în secolul al Xl-lea, preluarea destinelor Islamului de către turci, i-a pus direct faţă în faţă cu

Imperiul bizantin. încă după primele incursiuni selciukide la hotarele Anatoliei, împăraţii bizantini, care aveau

i' OSMAN TURAN, ***op. cit.,*** **p. 88.**

dificultăţi în Balcani, din cauza atacurilor pecenegilor, au simţit nevoia să recurgă la diplomaţia păcii în Orient, acceptînd, la jumătatea veacului al XI-lea, să fie reparată chiar şi moscheea construită altădată la Constantinopol de califii Omeiazi, iar pealtarul ei de predică, numit ***mihrab,*** au fost gravate „arcul şi săgeata lui Tugrul-beg", reprezentînd primele semne ale stăpînirii turceşti în Bizanţ.

Dar politica defensivă a bazileilor nu a putut pune capi'tt ciocnirilor periodice, care au culminat cu marea bătălie de la Manzikert ***(Malazgirt),*** la ***26*** august ***1011,*** cînd însuşi împă-, ratul bizantin, Roman Diogen, a căzut prizonier în mîinile sultanului selciukid Alp-Arslan (m. ***1012),*** supranumit ***„Ebu-l-Feth",*** în sensul de „Cuceritorul". A fost un dezastru aşa de mare, încît ***1011*** e socotit „ca anul decăderii Imperiului bizantin, care nu s-a mai refăcut după aceea" [1a].

Dealtfel, ţinînd seama de concentrarea treptată a elementelor turco-oguze la hotarele orientale ale Imperiului bizantin, se poate conchide că o ciocnire decisivă cu bizantinii devenise, la un moment dat, iminentă, pentru a se hotărî dacă aceste populaţii turcice, care se revărsau necontenit din adîncurile Asiei, vor putea să se stabilească pe un nou „spaţiu" sau, lovindu-se de „zidurile" bizantine, vor fi nevoite să se întoarcă pentru a-şi căuta o altă cale. De aceea bătălia de la Malazgirt din ***1011*** apare nu atît ca un fenomen al hazardului, cum se apreciază în unele studii de specialitate, cît ca o consecinţă directă a situaţiei complexe care se crease în zona de contact dintre lumea creştină, de o parte, şi cea musulmană, de altă parte [16]. în această bătălie s-au pus faţă în faţă nu numai două lumi diferite ca religie, dar şi două popoare cu moduri de viaţă şi cu organizări militare diferite, turcii dispunînd şi de o cavalerie uşoară, mînuitoare de arcuri şi săgeţi [17].

Cauzele înfrîngerii bizantinilor sînt multiple şi complexe, dar nu vom insista aici asupra lor, ele fiind în general studiate

[16] **CHARLES DIEHL — GEORGES MAR^AIS,** ***Histoire du Moyen Âge...,*** **p. 562.**

[16] **Pentru unele comentarii in acest sens vezi şi ÎBRAHIM KAFESOGLU,**
Tiirk fiitiihat felsefesi ve Malazgirt muharebesi. **(Filozofia turcă despre**

**cuceriri şi bătălia de la Malazgirt), in „1. tl".E.F. Tarih Enstitiisii Dergisi",
Istanbul, no. 2/1971, p. 1—16 (vezi p. 1 — 5).**

**1[7] Despre rolul arcaşilor în luptele dintre turci şi bizantini vezi şi WAL-
TER EMIL KAEGI JR., *The contribution of Archery to the Turkish conquest
of Anatolia,* în „Speculum", XXXIX, nr. 1 (1964), p. 96— 108.**

şi cunoscute. Menţionăm doar faptul că aceste cauze rezidă, în primul rînd, in situaţia internă a Imperiului bizantin, care se afla încă de pe atunci într-un proces de decădere continuă. Dar în acelaşi timp trebuie avută in vedere şi situaţia tînărului stat turco-selciukid, care se afla în plină ascensiune, dispunînd de resurse umane animate de un puternic ela,n de afirmare din mai multe considerente (politice, economice, religioase etc.).

De asemenea, printre cauzele înfrîngerii bizantinilor în 1071 se enumeră şi prezenţa în oastea împăratului a unor detaşamente de oguzi (uzi şi pecenegi), aduse din Europa. Era prima întîlnire a turcilor veniţi din răsărit cu cei care se întorceau dinspre apus. Tocmai în momentele cele mai critice ale bătăliei, aceste grupuri au trecut de partea confraţilor lor selciukizi, cum vor proceda de fapt mai tîrziu şi triburile tătare aduse de sultanul Baiazid Fulgerul ***(Yildi-nm)*** împotriva lui Tamerlan ***(Timurlenk)*** la bătălia de lîngă Ankara din anul ***1402.*** Aceleaşi efecte dezastruoase au avut şi fuga armenilor, ca şi disensiunile dintre căpeteniile oastei bizantine, care se compunea mai mult din mercenari.

Eliberarea împăratului din captivitate a fost condiţionată de încheierea unui ***legămînt,*** propus de însuşi Roman Diogen, prin care acesta, în schimbul restabilirii sale pe tron, promitea: prietenie, haraci anual, ajutor cu oaste, căsătoria fiicei sale cu un prinţ selciukid, cedarea unor teritorii şi altele.

Acest ***legămînt*** reprezintă preludiul tratatelor pe care turcii le vor încheia în decursul veacurilor următoare atit cu popoarele creştine cît şi cu principatele (emiratele) turco-islamice. Un număr important din ele se referă şi la popoarele balcanice, din perioada cuceririi otomane de mai tîrziu.

Despre consecinţele bătăliei de la Malazgirt, izvoarele bizantine menţionează că, după anul ***1071,*** împăratul Mi-hail al VII-lea „a lăsat totul în voia soartei; sîntem purtaţi mereu de valuri, numai că nu am fost aruncaţi în largul mării", notează Psellos. Spre deosebire de consternarea generală care cuprinsese societatea bizantină, victoria de la Malazgirt avea să deschidă

" PSELLOS, *Chronographie,* Paris, 1928 (ed. Renauld), II, p. 176; vezi şi CHARLES DIEHL — GEORGES MARÇAIS, *op. cit.,* p. 562.

perspective cu totul noi politicii de „hegemonie" a turcilor, care aveau în acest sens o tradiţie tot atît de veche ca şi bizantinii.

•

DIVIZAREA SELCIUKIZILOR. Victoria de la Malazgirt (Manzi-kert) a deschis selciukizilor drumul spre interiorul Anatoliei, aceştia ajungînd în mai puţin de un deceniu pînă la malul oriental al Bosforului, unde au început să controleze corăbiile care treceau prin Strîmtoare. Referindu-se la dimensiunile teritoriale ale noului stat selciukid, care se consolida în Anatolia, Anna Comnena scrie în cronica sa ***Alexiada*** că încă pe vremea lui Suleiman-Şah (m. 1086), „turcii întinseseră foarte departe cuceririle lor, supunînd toate ţinuturile aflate între Marea Neagră şi Dardanele, între Marea Egee şi Siria'- [18]
[19]. Suleiman-Şah, fiul lui Kutulmuş şi nepotul lui Selciuk, este considerat întemeietorul ***Sultanatului selciukizilor de Anatolia*** (sau ***de Rum).*** Dealtfel, selciukizii au evoluat în mai multe formaţiuni politice, mai mult sau mai puţin distincte între ele. Cele mai importante au fost: Sel-***ciukizii mari (1040—1151), selciukizii de Rum*** (sau ***Anatolia:*** 1077—1308), ***selciukizii de Irak*** (1***11***8— ***1***194) şi ***selciukizii de Siria*** (1078—1114). Anatolienii recunoşteau, în principiu, suzeranitatea suveranului din Orientul Apropiat, în persoana „Marelui selciukid", iar prin acesta se subordonau „Cali-fatului din Bagdad". Era, de fapt, o reeditare a situaţiei de pe vremea turcilor vechi, cînd popoarele turcice evoluaseră sub numele de „turcii orientali" şi „turcii occidentali".

Pe lîngă un raport de ***suzeranitate — vasalitate,*** de la „Marele selciukid" spre sultanul din Anatolia, istoria Imperiului selciukid se va caracteriza şi printr-o aprigă luptă pentru tron, fiecare membru al dinastiei considerîndu-se îndreptăţit să treacă în fruntea statului, fie în cazul celui din Orient, fie al celui din Asia Mică.

Selciukizii mari. Mai ales după moartea lui Melikşah (1092), istoria selciukizilor mari s-a

desfăşurat în cadrul unor lupte dinastice dintre cele mai crîncene. Pot fi amintite, de pildă, luptele duse în acest sens între Berkyaruk şi Mehmed Tapar, fiii lui Melikşah, la sfîrşitul veacului al Xl-lea şi începutul celui următor, ca şi dintre urmaşii acestora, ele grăbind

[11] ***Hiitoire de Constantinople*** Paris, **1685** (ed. Cousin), p. **28—29.**

astfel dezmembrarea acestei formaţiuni politice. Încercarea sultanului Sandjar ***(1118—1157),*** în prima jumătate a veacului al XlI-lea, nu va putea frîna procesul decăderii politice a Imperiului selciukid, deşi se va intitula, la un moment dat, „Marele sultan" sau chiar „Sultanul lumii". Înfrînge-rea acestuia la ***10*** septembrie ***1141*** lîngă oraşul Belh, la hotarele orientale ale imperiului, în faţa noilor cuceritori ***kara-kitai,*** care veneau-. din Asia Centrală, va pecetlui nu numai soarta Imperiului selciukid, dar chiar şi a întregii lumi islamice, dacă avem în vedere invazia mongolă care nu va întîrzia să vină. Uneori, se vor impune doi-trei sultani deodată, fiecare ocupînd anumite zone, ceea ce convenea, desigur, aristocraţiei selciukide, pentru satisfacerea intereselor ei de clasă. De menţionat este şi faptul că lupta dinastică din Imperiul selciukizilor mari va căpăta forme tot mai variate şi prin intervenţiile repetate ale califilor abbasizi din Bagdad, care, pentru a-şi apăra propria lor instituţie, sprijineau cînd pe unul, cînd pe altul dintre succesori, ceea ce făcea ca uneori ei însişi să devină victimele propriilor lor uneltiri.

Dealtfel, Califatul din Bagdad va juca în Orient, pentru „Selciukizii mari", acelaşi rol pe care îl va îndeplini Imperiul bizantin pentru selciukizii din Anatolia.

Selciukizii de Anatolia (Sultanatul de Rum). Istoria selciukizilor anatolieni s-a desfăşurat poate şi mai dinamic decît aceea a confraţilor lor din Orient, datorită şi faptului că teritoriile lor vor deveni adeseori teatrul unor operaţiuni militare pustiitoare, prin prezenţa armatelor cruciade pe aceste meleaguri, iar intervenţiile bizantinilor vor adînci lupta dinastică în statul „Selciukizilor de Rum". De asemenea, pentru ei se punea şi problema necesităţii de a recunoaşte, cel puţin în principiu, suzeranitatea „Marelui selciukid", iar pe vremea dominaţiei mongole, sultanii înşişi vor fi puşi la dispoziţia hanilor mongoli, aşa cum vom vedea mai departe.

Astfel, după Suleiman-Şah (m. ***1086)*** „Selciukizii de Anatolia"- au păstrat un timp oarecare unitatea lor, mai ales sub sultanii de seamă, cum au fost Kîlîc-Arslan 1 ***{1092—1107)*** şi Mes'ud 1 ***(1116***—1155). Totuşi, în scurt timp după aceea, şi „Sultanatul de Rum" îşi va

pierde coeziunea sa politică, prin declanşarea unor puternice lupte dinastice, care vor continua sub Giyaseddin Keyhusrev 1, Rukneddin Suleiman, Kîlîc;-Arslan III, Izzeddin Kaykavuz 1 sau Alaeddin Keyku-bad 1 (m. ***1241),*** aceştia fiind puşi în situaţia de a se război

fie cu fraţii lor, fie cu alţi membri pretendenţi ai familiei stăpînitoare. Unii dintre ei vor reuşi să regrupeze populaţiile turco-selciukide din Anatolia, iar alţii vor contribui la dezmembrarea lor. Marea înfrîngere de la Kosedag din ***1243*** în faţa oştilor mongole (tatare), care veneau din Asia, va pune capăt independenţei politice a „Sultanului de Rum", după ce „Sultanatul selciukizilor mari" fusese deja dezmembrat. Cu toate acestea, sultanatul din Asia Mică va continua să dăinuie, într-un fel sau altul, mongolii neputîndu-se dispensa de căpeteniile dinastiei selciukide pentru exercitarea suzeranităţii lor în Anatolia, care devenise o provincie periferică a stăpînirii mongole. Dacă, după instaurarea dominaţiei mongole în Anatolia, unii dintre sultanii selciukizi vor continua luptele dinastice pentru tron, în schimb alţii vor încerca să se emancipeze de stăpînirea hanilor mongoli, numiţi ***Ilhanizi*** (han de regiune), care îşi aveau centrul în Iran, dar care exercitau stăpînire şi în Asia Mică prin reprezentanţii lor, ca şi prin instalarea unor contingente de oşti tătare în Anatolia.

În toată istoria „selciukizilor de Rum" un rol important va juca şi Imperiul bizantin, prin desele sale intervenţii în favoarea acelor membri ai dinastiei care puteau să asigure integritatea statului bizantin, aflat şi el în continuă slăbire. La bizantini îşi vor găsi refugiu unii dintre sultanii selciukizi de Anatolia, după cum alţii vor primi sprijin diplomatic sau militar. După instaurarea dominaţiei mongole, amestecul diferitelor căpetenii tătare va slăbi din ce în ce mai mult acest sultanat, prin sprijinirea unor pretendenţi sau prin lichidarea unor sultani **ai** dinastiei selciukide. în felul acesta, vor găsi teren prielnic de manifestare toate forţele centrifuge din societatea selciukidă, slăbind şi mai mult coeziunea politică a imperiului, luat în ansamblul său.

Nu ne propunem să urmărim toate detaliile evenimentelor legate de istoria Imperiului selciukid, deşi nu ar fi lipsită de interes, dat fiind caracterul deosebit de dramatic al desfăşurării faptelor fie la periferiile lumii selciukide, fie în interiorul ei [20]. În cadrul lucrării de faţă vom insista mai

[20] **Printre ultimele lucrări care cuprind un volum mare de informaţii despre perioada selciukidă din istoria poporului turc se numără şi monografia publicată de CLAUDE CABEN sub titlul: *Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history (1071 — 1330*), London, 1968 (XX + 458 p. + 6 hărţi).**

mult asupra ***semnificaţiei istorice*** *a* ***perioadei selciukidc,*** sco-ţînd în evidenţă premisele care vor duce la naşterea celei mai mari şi mai durabile formaţiuni politice ale turcilor, care a fost ***Imperiul otoman.***

PERIOADA SELCIUKIDĂ ÎN ISTORIA POPORULUI TURC. Consolidarea „Sultanatului de Rum" a avut drept consecinţă unirea turcmenilor (oguzilor) care se stabiliseră pînă atunci în Anatolia, venind din Orient, inclusiv declanşarea unor noi valuri de migraţiuni în mase din ce în ce mai compacte. De aceea baza demografică a Imperiului selciukid o forma populaţia turco-oguză, care domina peste comunităţile locale, iar sultanii selciukizi îşi bizuiau forţa lor politică pe aristocraţia militară proprie, care mai tîrziu, pe vremea constituirii statului otoman, va alcătui nucleul principal al grupului de viteji numiţi ***gazi.*** Sprijin puternic au acordat expansiunii selciu-kide şi marii feudali iranieni care, pentru a-şi apăra interesele lor, trecuseră de partea cuceritorilor — turcii-selciukizi Pe de altă parte, unele regiuni acordate de „Marele selciu-kid" cu titlul de guvernare au devenit treptat adevărate provincii separate, datorită tendinţei permanente de independenţă a cîrmuitorilor locali. Acest fenomen era favorizat şi de tradiţia unei guvernări pluridinastice, prezentă în viaţa poporului turc încă din perioada istoriei sale central-asiatice. Selciukizii nu au făcut excepţie de la această tradiţie, care se referea de obicei la moştenirea comună a statului de către toţi membrii dinastiei conducătoare. Din acest punct de vedere, ei au dat ***frîu liber energiilor individuale,*** care găseau un teren tot mai prielnic de dezlănţuire, mai ales în condiţiile unei slabe coeziuni sociale şi politice din cadrul societăţii turco-selciukide. Tocmai de aceea Imperiul selciukid s-a caracterizat printr-o serie de principate numite ***Sultanate,*** în care ***autonomia locală*** se îmbina cu ***suzeranitatea de principiu*** din partea „Marelui selciukid" .

Spre sfîrşitul secolului al Xl-lea selciukizii au întreprins o serie de expediţii atît în direcţia Anatoliei

centrale cît şi spre nord, ajungînd pînă în Azerbaidjan şi Armenia, iar hotarele orientale ale imperiului s-au întins treptat pînă în

21.

[21] ***Istoria Universală,*** **voi. III, p. '192.**

Turkestan. Era, de fapt, o întoarcere spre Asia, ceea ce avea să ***regrupeze*** populaţiile turco-oguze, ca şi alte grupuri sub stindardul unei noi dinastii — ***selciukide.*** Îndeosebi sultanul Melikşah (1072—1092), fiul şi urmaşul lui Alp-Arslan, transformase reşedinţa Califilor abbasizi — Bagdadul — in-tr-unul din cele mai importante centre ale noului imperiu turco-islamic, pregătindu-se apoi „să cucerească lumea", după cum ne informează unele izvoare [22]. Mai ales încoronarea lui Melikşah în 1087 de către califul Muktedi chiar la Bagdad sanctifică autoritatea acestuia nu numai asupra populaţiilor turceşti, dar şi în lumea arabo-persană. Acest fenomen capătă noi dimensiuni şi prin stabilirea unor reguli de înrudire între dinastia selciukidă şi califii Abbasizi. În astfel de condiţii sultanii „selciukizilor mari" s-au lansat pentru noi expediţii şi cuceriri.

În urma repetatelor lupte purtate cu statul karahanizilor, tocmai de la est de Sir-Daria, selciukizii 1-au supus şi pe acesta, obligînd u-1 în 1089 să le plătească tribut ***23.*** Dar după moartea lui Melikşah, în anul l092, începe perioada frămîn-tărilor interne care au dus la dezmembrarea autorităţii centrale a „selciukizilor mari", făcînd loc creşterii rolului unor formaţiuni politice distincte. Printre acestea „Sultanatul sel-ciukizilor de Rum" sau „de Anatolia" va juca rolul cel mai important .

Trebuie să precizăm aici şi faptul că afirmarea rapidă a turcilor-selciukizi nu numai în lumea Islamului dar şi în cea bizantină va pune în mişcare elanul popoarelor creştine care, împinşi şi de o serie de alţi factori, îşi vor concentra timp de cîteva secole eforturile lor împotriva musulmanilor, inclusiv a selciukizilor, dînd naştere unei perioade extrem de frămîn-tate din istoria universală şi cunoscută sub numele de „Perioada Cruciadelor". Tocmai de aceea Imperiul selciukid prezintă o deosebită importanţă atît pentru istoria turcilor în general cît şi din punctul de vedere al desfăşurării istoriei universale:

1. În primul rînd, Imperiul selciukid a însemnat ***un nou mare popas*** şi ***o nouă regrupare*** a populaţiilor turco-oguze, de astă dată, în zone mai apropiate de lumea bizantină. Extinderea dominaţiei selciukide

asupra teritoriilor asiatice din Orient a pus iarăşi în mişcare mari mase de populaţii

[22] **OSMAN TURAN**, ***op. cit.,*** **p. 154 (după *Ibn Kalanisi şi Imaduddin).***
[23] ***Istoria universală,*** **voi. III, p. 492.**

turcice, nomade, seminomade şi chiar sedentare, care se deplasau mereu spre zonele occidentale ale Asiei, sub presiunea diferiţilor factori de ordin intern şi extern. Dar nu toate grupurile oguze (turcmene), care veneau din interior, s-au oprit in Orientul Apropiat. O parte din ele s-au infiltrat in adîncurile Anatoliei, unde au căpătat o importanţă cres-cîndă mai ales pe vremea lui Suleiman-Şah. Stabilirea acestuia in părţile Niceei ***(Iznik***— 1075) a înlesnit unificarea politică a triburilor deja sosite aici mai înainte, favorizînd totodată şi continuarea valurilor de migraţiuni turco-oguze (turcmene) din Orient.

Unii specialişti consideră că aceşti noi cuceritori erau „străini de orice mod de viaţă sedentară", în timp ce alţii descoperă în spatele lor „o lume veche", reprezentată de civilizaţia şi cultura turco-islamică, ale cărei izvoare merg pînă în perioada central-asiatică a istoriei popoarelor tur-cice, care au cunoscut, deopotrivă, atît viaţa nomadă cît şi cea sedentară [24]. Se insistă şi asupra fazei de tranziţie a nomazilor, aflaţi în stadiul unei societăţi care îmbracă treptat caracteristicile orînduirii feudale. În această privinţă se dă ca exemplu ţinutul celor „Şapte Ape" (Yerfi-SM) din Asia Centrală, unde se petrecea fenomenul stabilizării nomazilor ***tiirkeşi, oguzi, karluci*** etc., din secolul IX şi pînă în secolul XI, însoţit fiind şi de procesul de „turcizare a populaţiei sedentare din Sogdiana" [25]. Nu mai puţin importantă se prezenta şi situaţia din Horezmul veacului al X-lea. Şi aici se observă „acelaşi proces de aşezare a oguzilor (turkmeni) nomazi, pe de o parte, şi a kîrpceacilor, pe de altă parte" [26].

Îndeosebi secolul al X-lea apare ca o perioadă caracterizată prin statornicirea populaţiilor turcice fie din Asia, fie din Europa acelor timpuri. „Cumanii, ca şi hazarii şi guzii din secolul al X-lea — conchid unii specialişti — fără a ■ mai vorbi de caracalpaci şi de pecenegi, din secolul al X-lea, se aflau de pe atunci în faza de trecere spre societatea prefeu-dală!! [27].

u O.L. **BARKAN, recenzie la RENÉ GROUSSET,** ***L'Empire du Levant (Histoire de la question d'Orient), 1946,*** **Paris, în „Belleten", nr.** ***41)1941, p. 153.***

[26] **B.D. GRECOV — A.l. IAKUBOVSKI,** ***Hoarda de Aur fi decăderea ei*** **(trad. din 1. rusă), Bucureşti,** ***1953, p. 21.***

[26] Ibidem.
[27] Ibidem, ***p. 34.***

Chiar şi despre societatea mongolă, socotită de unii istorici ***nomadă prin excelenţă,*** studiile mai aprofundate învederează faptul că încă în perioada lui Ginghiz-Han mongolii terminaseră deja procesul trecerii de la „societatea gentilică la societatea prefeudală" [28]. în această privinţă se merge şi mai departe, susţinîndu-se teza că chiar şi în epoca stăpînirii uigure (sec. VIII—IX) se manifestase trecerea de la semi-nomadism la viaţa sedentară, de la stepă la oraşe, simultan cu lărgirea relaţiilor cu alte popoare.

în consecinţă, populaţiile turco-oguze (selciukide), care se stabileau în Asia Mică, în zonele cucerite de la bizantini, puteau fi atît ***nomade*** cît şi ***sedentare,*** ele desprinzîndu-se din locurile lor în faţa unor împrejurări istorice complexe. Pe de altă parte, migraţiunea acestora în proporţii tot mai mari schimba treptat întreaga fizionomie etnică şi politică a Orientului Apropiat în general şi a Anatoliei în special, care devenea zona elementului turco-islamic.

2. Consolidarea relativ rapidă a turcilor-selciukizi în Asia Mică este atribuită în mare măsură şi dezechilibrului intern al Imperiului bizantin, unde tendinţele centrifuge ale aristocraţiei funciare duceau la înăsprirea situaţiei maselor populare, lipsite de pămînt, care nu opuneau rezistenţă în faţa noilor cuceritori, în speranţa îmbunătăţirii condiţiilor lor de viaţă [29].

Aceasta avea să înlesnească de fapt stabilirea unor legături dintre turci şi bizantini la confluenţa lumii islamo-creş-tine de atunci, marcînd începuturile procesului de acomodare reciprocă, ceea ce va grăbi schimbarea fizionomiei etnico-de-mografice a Anatoliei. Folosind izvoarele bizantine, savantul român Nicolae Iorga atrăsese la vremea sa atenţia asupra faptului că ţăranii greci, sărăciţi şi deznădăjduiţi, treceau de partea turcilor selciukizi încă de la început [30].

De fapt, printr-o situaţie similară trecuse şi Imperiul roman de Apus începînd de pe la sfîrşitul secolului al IV-lea, cînd primele triburi germanice pătrundeau la hotarele sale, fiind urmate de huni. Referindu-se la „ordinea" romană de atunci, Engels scria că „această ordine era mai rea decît

[29] ***Ibidem.*** **p. 38.**

[28] **OSMAN TURAN,** ***Les Souverains Seldjukides et leur sujets non-musulmans,*** **in „Studia Islamica", vol. I, 1953, p. 65—100.**

ao N. IORGA, ***Geschichte des osmanischen Reiches,*** **voi. I, Gotha, 1908, p. 74.**

cea mai grozavă dezordine, iar barbarii, împotriva cărora pretindea că-i apără pe cetăţeni, erau aşteptaţi de aceştia ca nişte mîntuitori" [31].

După cum se ştie, în veacul al Xl-lea statul selciukizilor devenise cea mai importantă forţă politică în Asia anterioară, inclusiv Anatolia. Unele căpetenii ale turcilor se avîntau chiar şi pînă la Marea Egee, cum a fost de pildă ***ţaka-Bey,*** care a fondat un adevărat emirat la Smirna ***(Izmir),*** cu prelungire şi în insulele din Egee. Acesta, amintit şi sub numele de Tzachas, în ***Alexiada*** Annei Comnena, sau sub forma de ***Ceaka,*** în unele lucrări europene, a încercat să se alieze cu alte triburi turce din Balcani, de pildă cu pecenegii, pentru a da lovituri decisive Imperiului bizantin. Ofensiva începută astfel de pecenegi în primăvara anului 1091 cu greu a putut fi oprită pe malurile Mariţei, bizantinii folosindu-i pentru aceasta pe cumani, un alt trib de neam turcic. Abia după aceea Bizanţul a trecut la ofensivă împotriva emiratului din Izmir, antrenînd în această acţiune şi pe sultanul selciukid din Niceea, ***Kîlîf-Arslan,*** care 1-a ucis pe ***ţaka-Bey*** din rivalitate, aşa cum ne informează şi Anna Comnena [32].

3. în mişcarea lor permanentă spre apus, turcii s-au detaşat tot mai mult de modul de viaţă de stepă, în favoarea unei alte civilizaţii, pe care le-o oferea Orientul Apropiat şi Asia Mică în genere, leagănul unor străvechi culturi şi civilizaţii, începînd de la sumerieni-hitiţi şi pînă la bizantini. De aceea fenomenul migraţiunii de astă dată al populaţiilor turceşti se deosebea atît de năvălirile popoarelor care ieşiseră pînă atunci din adîncurile Asiei, cît şi de o ocupaţie militară propriu-zisă, luînd, de fapt, caracterul unei ***aşezări sistematice*** într-o vreme relativ scurtă. În felul acesta, alături de procesul ***islamizării*** treptate a unei părţi a populaţiei indigene, migraţiunea în scop de ***aşezare*** va face ca, în Anatolia, elementul turcesc să devină treptat predominant încă din veacul al XlI-lea, cînd se folosea deja pentru Asia Mică denumirea de ***Turquia*** sau ***Turkcmania*** [33].

[81] **FR. ENGELS**, ***Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului,*** **în Marx-Engels,** ***Opere,*** **voi. 21, Bucureşti, 1965, p. 143.**

[aa] **La AKDES NIMET KURAT,** ***<;aka Bey — Izmir ve civartndaki adalarin ilk Turk Beyi*** **(Ceaka Bei. Primul bei turc de la Izmir şi insulele din împrejurimi), Ankara, 1966, Ecl. a IlI-a, p. 36.**

*3 **OSMAN TURAN, *Selfuklular Tari/Ji...*, p. 259, nota 150; CLAUDE CAHEN, *op. cit.*, p. 143— 155.**

Cronicarii bizantini se referă adeseori la aceste fapte istorice. Astfel, un anonim scria că „uscatul şi marea, parcă tot pămîntul a fost ocupat de barbarii necredincioşi şi pustiit". Cronicarul Skylitzes expune şi mai realist fenomenul migraţiunii turcilor-selciukizi, atunci cînd afirmă că ei veneau de acuma în Anatolia nu ca prădalnici, ci ca slăpîm ai ţinuturilor ocupate de ei. „Plecînd din Persia cu toată mulţimea şi venind ca şi cum nu ar fi nimeni să-i împiedice—scrie acest cronicar — ei se stabileau nu în chip sporadic, ca mai înainte, sau ca fugari de bunăvoie, ci mai degrabă ca unii care luau în stăpînire cele ce întîlneau în calea lor, ca nişte stăpîni"[34]. De asemenea, Mihail Sirianul îl acuză pe împăratul Mihail al VlI-lea de a fi evacuat teritoriile din faţa turcilor şi de a fi trecut populaţia în Balcani, permiţînd astfel turcilor să se aşeze în Anatolia. „Avînd milă de creştini — spune acest cronicar — el (Mihail) a trimis oameni şi, încărcînd pe cai şi în căruţe restul locuitorilor rămaşi la Pont, precum şi lucrurile lor, i-a transportat din-

colo de mare (în Balcani n.n.). În felul acesta, el a ajutat la

aşezarea turcilor pe aceste locuri rămase fără locuitori şi, din această pricină, a fost criticat de toţi"[35]. Această politică a bazileilor de a strămuta populaţia din Anatolia explică de fapt mai bine şi relatările altor cronicari (Matthieu din Edessa), care afirmă că „locuitorii se aruncau unii asupra altora, mii de oameni astupau calea, acopereau faţa pămîn-tului ca lăcustele şi tot locul era plin de valuri de oameni"3[6].

4. Alimentarea continuă cu elemente turco-oguze(tw>kwe«), precum şi reorganizarea treptată a structurii social-politice a selciukizilor, în noile teritorii cucerite, vor influenţa nu numai dezvoltarea ulterioară a istoriei turcilor din Anatolia,' dar şi evoluţia istoriei Orientului Apropiat în general.

In procesul aşezării lor sistematice, selciukizii din Anatolia au transplantat aici limba turcă şi tradiţiile turceşti, în timp ce la curţile suveranilor din cadrul Imperiului „selciukizilor mari", din restul Orientului musulman, predominau elemente arabo-persane. Astfel, sultanatele au evoluat, în genere, in direcţii

diferite, deşi cei din Anatolia recunoşteau, în principiu, suzeranitatea „Marelui selciukid". Asis-

[34] **CEDREXUS — SKYLITZES,** ***Historia,*** **voi. II,** ed. **Bonn, 1839, p. 708.**

35 Apud OSMAN TURAN, ***op. cit.,*** **p. 196.**

[M] **MATTHIEU D'EDESSE,** ***Chronique*** (ed. **E. Dulaurier), Paris, 1858, p. 181-182.**

tăm, astfel, în Anatolia, la evoluţia ***ramurii oguze a limbii turce,*** care se va deosebi tot mai mult de celelalte dialecte turcice, adaptînd şi împrumuturile arabo-persane specificului structurii limbii turceşti anatoliene.

De asemenea, nici relaţiile „Sultanatului de Rum" cu bizantinii nu au urmat întotdeauna o cale violentă, ci au luat adeseori şi forma unor colaborări, mulţi pretendenţi la tronul selciukid găsindu-şi adăpost Ungă bazilei. în aceste condiţii, o serie de cavaleri turci erau folosiţi în oastea bizantină ca mercenari, după cum alte triburi turce erau colonizate la periferiile imperiului pentru apărarea intereselor bizantine. Este cunoscut, de pildă, episodul comunităţilor turco-selciukide aşezate în nordul Dobrogei prin anii 1262— 1264. De la numele unei căpetenii a lor, Sarî-Saltuk-Baba, ne-a rămas şi denumirea oraşului Babadag de astăzi[37].

Împrejurările în care aceste grupuri de turci-selciukizi au venit în Dobrogea, numărul lor, ca şi rolul jucat de ele în această parte a Peninsulei Balcanice au constituit obiectul unor cercetări din partea mai multor specialişti[38]. Ceea ce vrem să subliniem aici este doar faptul că acest episod, desfăşurat sub conducerea unor căpetenii politice şi religioase, cum au fost sultanul Izzeddin Kaykavuz şi Sarî-Saltuk, reprezintă unul din primele momente ale răspîndirii Islamului în această regiune, grupurile turco-selciukide jucînd rolul unor adevăraţi misionari ai religiei musulmane la gurile Dunării. Ele au contribuit astfel la răspîndirea acestei religii chiar şi în Hanatul Hoardei de Aur, care îşi extinsese stăpînirea pînă în sudul Deltei Dunării, mai cu seamă pe vremea prinţului Nogai. Toate acestea au determinat reluarea, în ultima vreme, a studiilor despre episodul ***Sarî-Saltuk*** din Dobrogea, cu o serie de consideraţiuni interesante asupra momentului respectiv din istoria poporului turc în general şi din istoria turcilor-selciukizi în speciaP[9].

5. Imperiul selciukid, luat în ansamblu, prezintă o deosebită importanţă şi pentru istoria Islamului, destinele acestuia

[37] **SKYYID LOKMAN,** ***Oguzname (Arh.*** **Stat. Bucureşti, Microfilme — Viena — Rola V/1966, f. 113— 114). Vezi şi MUSTAFA** ***A.*** **MEHMET,**

Aspecte
din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană, **în Rev. „Studii", nr. 5/1965,**
p. 1100.

[38] Vezi şi *Encyclopédie de l'Islam,* Tome II, Lévraison 32, Leiden-Paris,
1963, p. 625 — 629 (art. *Dobrudja,* de Halil Inalcik).

38 Vezi şi M. TAYYIB *OKIÇ., Bir tenkidin tenkidi* (Critica unei critici), Ankara, 1953 (cuprinde şi o bibliografie).

fiind preluate de turci intr-o perioadă cînd Califatele arabe intraseră într-un proces de dezmembrare politică, iar religia musulmană se automăcina prin puternice contradicţii în cadrul diferitelor şcoli teologico-scolastice. Infiltrarea elementului turcesc a transformat treptat întreaga fizionomie a Califatului abbasid, la început în provinciile sale orientale, iar apoi în centrele principale din Mesopotamia. De asemenea, preponderenţa turcilor în orientarea politicii acestui Calif at a avut urmări deosebit de importante mai ales în extinderea spaţiului geografic al lumii islamice, prin anexarea de noi teritorii de către selciukizi, cum' a fost Anatolia, unde se va muta de fapt, treptat, însuşi centrul lumii musulmane. Aceste fenomene vor căpăta noi dimensiuni pe vremea Imperiului otoman.

Pe de altă parte, însăşi societatea musulmană a fost supusă unor transformări mult mai profunde decît o făcuseră Omeiazii şi Abbasizii, imprimîndu-se astfel religiei islamice, în noile condiţii istorice, o varietate mai mare de principii şi moduri noi de a concepe viaţa socială sau politică, ceea ce ducea, in ultimă instanţă, la statornicirea unor noi tipuri de societăţi islamice, mai evoluate şi mai distanţate faţă de „Islamul clasic", de la originile sale. Acţionînd ca o forţă politică organizată, în acest proces de ***particularizare a Islamului,*** rolul turcilor-selciukizi va fi, desigur, mult mai mare faţă de ceea ce făcuseră la vremea lor, la periferiile imperiului arab de altădată, Califatele din Africa de Nord sau din Spania, care nu se înstrăinaseră în fond de vechiul Islam. Semnificativ este şi faptul că procesul început de turcii-selciukizi va fi continuat cu mai multă perseverenţă de turcii-otomani, care vor împinge şi mai departe distanţarea faţă de principiile iniţiale ale Islamului. Acest lucru se va impune şi pe considerentul că, mai ales pe vremea Imperiului otoman, interesele politice vor precumpăni asupra principiilor înguste şi imuabile ale doctrinelor islamice exprimate de ***Şeriat,*** care nu indica, şi nici nu putea să indice, soluţii universal valabile pentru toate cazurile şi pentru toate epocile istorice;

Pe vremea Imperiului selciukid s-a dat în genere un nou impuls orientării ***ortodoxe*** a Islamului, consolidîndu-se astfel autoritatea doctrinei ***sunnite (Sunna)*** în special faţă de ***şiism (Şi'a),*** principala

sectă care se înfrunta cu ***sunnitismul.*** Astfel, selciukizii, nu numai că au devenit apărători ai Islamului în faţa lumii creştine, dar totodată „ei au restaurat

în Asia — după cum remarcă unii specialişti — o unitate politică şi religioasă, slăbind influenţa ***şiită*** şi neutralizînd puterea tainică a sectei ***assastnilor (Haşhaşin*** — consumatorii de ***haşiş)"*[40].** Dar, deşi, începînd cu Tugrul-beg, toţi conducătorii selciukizi au sprijinit sunnitismul şi autoritatea califului, totuşi „se pare că lor nu le-a fost specific fanatismul, iar faţă de reprezentanţii altor religii au fost îngăduitori"[41]. De aceea renaşterea ***ortodoxiei musulmane*** în noile condiţii a favorizat într-un ***anume*** sens evoluţia instituţiei islamice numite Idjtihad, adică „Liberul examen", unul din izvoarele dreptului mahomedan, care îşigăsea astfel expresia şi în toleranţa religioasă a sultanilor selciukizi. S-a creat chiar şi legenda că ei „practicau in taină creştinismul^[2].

6. Cu toate particularităţile Imperiului selciukid, evoluţia relaţiilor turco-bizantine s-a caracterizat totuşi, în genere, prin tendinţa permanentă a fiecărei părţi de a se impune în marea zonă de interferenţă a celor două lumi: creştină şi islamică. Fiecare succes al selciukizilor însemna o pierdere pentru bizantini. Acest fapt i-a silit pînă la urmă pe împăraţi să apeleze la ajutorul creştinilor din Europa, în frunte cu papa, în schimbul promisiunii solemne de unire a celor două biserici aflate de secole în conflicte ideologice. De aceea, pe lîngă alte considerente, şi ivirea turcilor a contribuit la declanşarea vestitei perioade a „Cruciadelor", care va răscoli timp de cîteva secole toată Europa şi o parte dinAsia, trezind pasiunile de tot felul ale feudalilor mari şi mici sau dorinţa lor de a se îmbogăţi sub pretextul salvării „locurilor sfinte" de „semiluna mahomedană". Astfel, numai la vreo două decenii de la înfiinţarea ***Sultanatului selciukid în Anatolia,*** cu reşedinţa la Niceea (1075), s-a pornit prima mare cruciadă (1096), care a fost urmată de celelalte, la intervale mai mici sau mai mari, marcînd, de astă dată, un moment de puseu al Occidentului „civilizat" spre Orientul considerat „păgîn'^.

[40] HENRI MASSÉ, ***L'Islam,*** **6-e ed., Paris, 19.52 (vezi trad. în 1. rusă, Moscova, 1963, p. 174); vezi şi CLAUDE CAHEN,** ***op. cit.,*** **p. 202 — 216.**

u E.E. BERTELS, ***Izbrannîe trudi. Istoria persidsko-tadjikskoi literaturi.*** **Moscova, 1960, p. 493.**

[42] **OSMAN TURAN**, ***Les Souverains seldjoukitles...*, p. 83,**

• A doua Cruciadă a fost întreprinsă între anii 1147— 1149, a treia între 1189- 1192, iar a patra între 1203—1204. Acestea au fost mai semnificative din cele opt *Cruciade.*

GINGHIZ-HAN

TIMURLENK (TAMERLAN)

MONUMENT DE ARTĂ DIN ANATOLIA DIN PERIOADA HITITĂ (MUZEUL HITIT DIN ANKARA

OBELISCUL LUI THEODOSIUS I, RIDICAT ÎN ANUL 390 ÎN LOCUL VECHIULUI HIPODROM BIZANTIN DIN CONSTANTINOPOL. IN SPATE SE VĂD TREI DIN CELE ŞASE MINARETE ALE MOSCHEIEI SULTANAHMED (1603-1617)

„DERVIŞI ÎNVÎRTTTORI", StMBOUZtXD Î:-.- DANSUL LOR MISTIC MIŞCAREA CORPURILOR CEREŞTI DIN UNIVERS

BARBAROS HAIREDDIN PAŞA, BEILERBEI DE TUNIS ŞI AMIRALUL FLOTEI OTOMANE (KAPfDAA)

EXECUTAREA MARELUI VIZIR KARA-MUSTAFA PAŞA DUPĂ INFRINGEREA DE LA VIENA (1683)

STEAGURI (SANCAK) ŞI TUIURI (TUG) FOLOSITE DE DIVERSE CATEGORII DE OŞTI ŞI CĂPETENII OTOMANE, INCLUSIV SULTANI

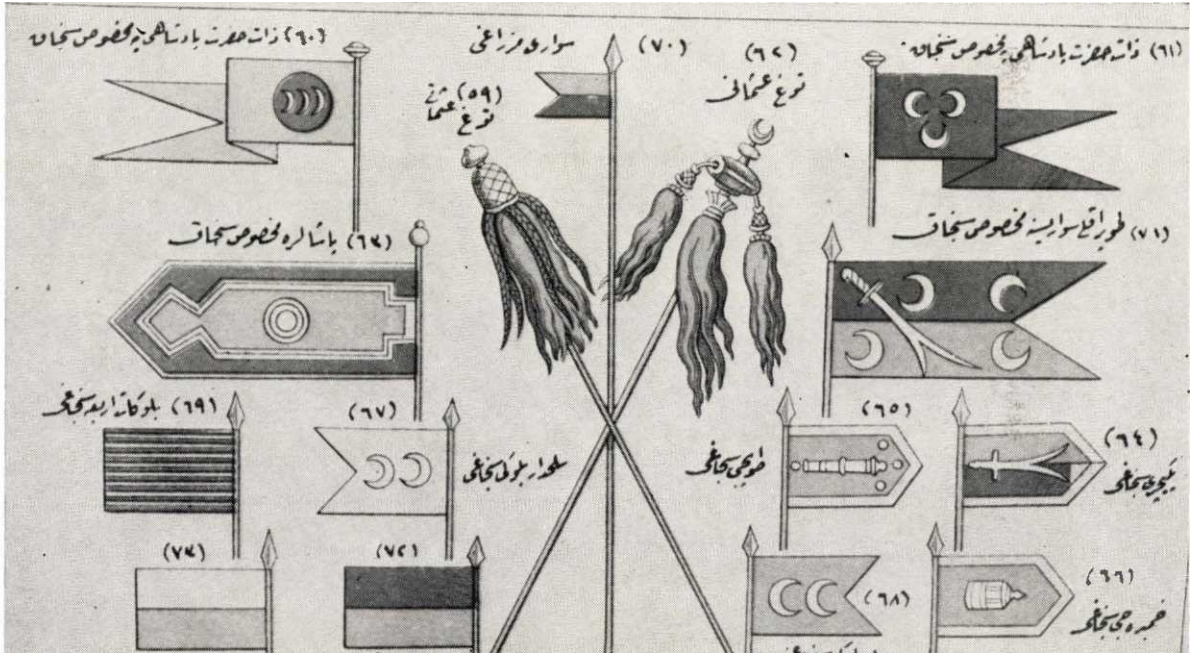
(٦٠) ذات حضرت پادشاهی مخصوص سنجاق
سواره مزراغی
(٧٠)
(٦٧)
نوع عمامه
(٥٩) نوع عمامه
(٦١) ذات حضرت پادشاهی مخصوص سنجاق
(٦٤) پاشالره مخصوص سنجاق
(٧١) طوغ اقطاسی مخصوص سنجاق
(٦٩) بلوکباشی سنجاغی
(٦٧)
سلحدار بولوکی سنجاغی
(٦٥)
طوغچی سنجاغی
(٦٤)
یکیچری سنجاغی
(٧٤)
(٧٢)
(٦٨)
(٦٦)
خمپره چی سنجاغی

STÎNGA: MARE VIZIR OTOMAN (ÎMPUTERNICITUL ABSOLUT AL SULTANULUI) DREAPTA: KAPUDAN-PAŞA, COMANDANTUL FLOTEI OTOMANE (MINISTRUL MARINEI)

K u este în intenţia noastră de a întreprinde o analiză exhaustivă asupra cauzelor care au determinat explozia „Cruciadelor" şi nici de a prezenta toate detaliile desfăşurării evenimentelor din perioada respectivă, ele fiind cunoscute din alte lucrări consacrate acestor evenimente, unele la nivel „academic", iar altele cu caracter de „popularizare"[44]. Ţinînd seama de scopul lucrării de faţă, ne vom limita să subliniem doar ***semnificaţia generală*** a Cruciadelor în ***desfăşurarea istoriei poporului turc,*** în contextul istoriei universale.

In această ordine de idei, menţionăm în primul rînd faptul că Cruciadele aveau să-i găsească pe turcii-selciukizi deja consolidaţi în Anatolia, unde aceştia formaseră un stat tampon între lumea creştină şi cea musulmană şi constituiau o barieră puternică în calea cavalerilor creştinătăţii. Este adevărat că primele şocuri-cruciade au anihilat pentru o perioadă de timp tentativele selciukizilor de a se extinde în direcţia Bizanţului. Ei au fost siliţi să se retragă din Niceea (Zzm'&j la Iconium ***(Konya),*** care va deveni noua lor reşedinţă. La această dare înapoi contribuiau şi luptele dinastice, de care se foloseau, deopotrivă, atit bizantinii cît şi cruciaţii.

Dar în aceeaşi măsură asistăm şi la fărîmiţarea Imperiului bizantin în mai multe state: unul cu baza la Niceea, altul la Trebizonda ***(Trabzon),*** în timp ce Constantinopolul va fi ocupat de cruciaţi (1204), iar alte despotate bizantine vor apărea în Balcani. De asemenea, ostilitatea crescîndă a bizantinilor faţă de cruciaţi, care veneau ca adevăraţi cuceritori ai „Imperiului roman de răsărit", ii va determina pe bizantini să apeleze nu odată la sprijinul turcilor-selciukizi. Din acest punct de vedere nu pare de neglijat nici contribuţia turcilor în eşuarea expediţiilor cruciade din veacurile XII—XIII, ca urmare a unor acţiuni militare directe sau cao consecinţă a apropierii de bizantini. Se ştie că o serie de expediţii cruciade au fost dizolvate în Anatolia cu ajutorul ***turcmenilor*** (sau ***oguzilor),*** fie că se numeau ***selciukizi,*** fie ***danişmenzi,*** dinastii care preluau unele de la altele conducerea luptei împotriva cruciaţilor. Sint vestite, de pildă, luptele duse de către sulta» nul Kîlîc-Arslan 1

pentru Niceea ***(Iznik)*** in 1096, ca şi hărţuirea armatelor germane şi franceze, pînă la nimicirea lor in

" De pildă: Louis BREHIER, *L'Eglise et VOrient au Moyen Âge. Les Croisades, Paris, 1911; Istoria Universală,* trad. d.1. rusă, vol. III, Bucureşti, *1960,* p. *316 — 329;* S. COLUMBEANU — R. VALENTIN, *Cruciadele* (Colecţia Orizonturi 23), Bucureşti, 1971 (215 p.) ; ş.a.

Anatolia în timpul celei de a doua cruciade (1147—1149), ele dovedind imposibilitatea lumii creştine de a-i scoate pe turci din Asia-Mică. Pentru finalizarea eforturilor lor, selciu-kizii vor stabili legături şi cu sultanatele din Egipt şi Siria, mai ales după afirmarea generalului Saladin, care devine, la un moment dat, campionul luptei împotriva cruciaţilor. Aceste lupte se vor complica şi mai mult prin amestecul hanilor mongoli din familia lui Hulagu, numiţi şi ***Ilhanizi,*** care, avîndu-şi baza lor în Iran şi în părţile Caucazului, au acţionat multă vreme de partea formaţiunilor politice ale cruciaţilor stabiliţi în Orient. Ca urmare, „Sultanatul de Rum" al turcilor-selciukizi va intra şi el în sfera influenţei mongolo-tătare, pînă la apariţia turcilor-otomani la începutul veacului al XlV-lea.

7. 1n istoria generală a poporului turc, ca şi pentru Orientul musulman ca atare, epoca selciukidă prezintă importanţă şi din alte puncte de vedere:

a) Este vorba, în primul rînd, de locul pe care-1 ocupă acest imperiu în cadrul civilizaţiei şi culturii islamice, ca şi în desfăşurarea în istoriei turcilor în genere. într-adevăr, în formele sale de organizare statală sau instituţională, Imperiul selciukid a concentrat o serie de elemente dintre care unele aveau rădăcini adînci în tradiţia veche a popoarelor turcice, mergînd pînă la turcii Gok-Tiîrk din Asia Centrală, iar altele veneau din direcţia lumii islamice. Se remarcă deci manifestarea multilaterală a acestui imperiu, prilejuită de sincretismele turco-asiatice cu elementele de cultură materială si spirituală de provenienţă islamică.

De asemenea, creat pe fundalul unor trăsături feudale specifice, Imperiul selciukid a evoluat într-o continuă oscilaţie între tendinţele centrifuge ale aristocraţiei, reprezentată de bei, şi eforturile unor membri ai dinastiei domnitoare de a menţine un stat centralizat.

Concepţia despre stat la selciukizi a fost expusă cel mai bine în ***Cartea despre politică,*** numită ***Siyasestname,*** a vizirului ***Nizam-iil-Mulk*** (m. 1092), unul dintre sfetnicii de seamă ai sultanilor selciukizi: Alp-Arslan şi Melikşah. Dar selciukizii nu au putut frînge tradiţia arhaică asupra stăpînirii teritoriilor moştenite, considerînd statul drept „o proprietate a

dinastiei". Potrivit acestui concept, fiecare membru al familiei domnitoare avea drepturi egale, ceea ce, desigur, a contribuit la dezmembrarea relativ rapidă a Imperiului selciukid. Abia pe vremea turcilor-otomani această tradiţie va fi

înlocuită cu principiul ***monarhiei unice,*** legiferîndu-se lichidarea tuturor moştenitorilor de către acel membru al dinastiei căruia îi va fi sortit să ocupe tronul, într-un fel sau altul.

b) În perioada Imperiului selciukid, un fenomen politic de o deosebită importanţă a fost şi apariţia instituţiei ***sultanatului,*** reprezentată de sultanii selciukizi. Acesta a fost rezultatul unui îndelungat proces de ascensiune a turcilor în cadrul lumii islamice. Califii fuseseră la un moment dat nevoiţi să recunoască ***de jure*** pe sultanii selciukizi, oferindu-le acte scrise şi alte simboluri ale autorităţii acestora, ca: steag, tobă etc., începînd mai ales cu Tugrul-beg (1055).

Desigur, investirea sultanilor turci cu puteri din ce în ce mai mari de către califii înşişi punea probleme esenţiale şi de ordin doctrinal, legat îndeosebi de caracterul ***unicităţii Cali-fatului*** sau al ***Imamatului în cadrul comunităţii musulmane unice.*** Dar imperativele politice s-au dovedit a fi mai puternice decît tradiţia sau chiar decît cerinţele principiilor coranice [45].

Consolidarea ***sultanatului*** ca instituţie marca în fond lichidarea puterii absolute a califilor, socotiţi în genere ***„Emir-ul muminin",*** adică „şeful tuturor credincioşilor", creîndu-se astfel o adevărată „dualitate a puterii". Această nouă situaţie nu se va menţine însă într-un echilibru permanent, ci îşi va muta mereu centrul de greutate spre ***sultanii selciukizi*** care, luînd pe seama lor prerogativele laice ale califilor, vor deveni treptat veritabili şefi politici ai Orientului musulman. În acest proces, ei vor impune califilor să accepte principiul după care „vasalul vasalului meu, nu este vasalul meu"[46]. De aceea relaţiile dintre sultanii selciukizi şi califii abbasizi vor exercita o influenţă considerabilă asupra desfăşurării întregii vieţi politice din Orientul Apropiat. Dar, în acelaşi timp, turcii-selciukizi vor duce cu ei şi prestigiul ***Califatului,*** folosind această instituţie pentru consolidarea poziţei lor politice sau religioase în lumea islamică. Pe vremea Imperiului otoman întreaga autoritate a califilor va trece în mod definitiv în mîinile sultanilor turci 4'.

[45] D. et J. SOURDEL, La *Civilisation de l'Islam Classique,* Paris, 1968, p. 234.

12 **Rauf A. huseynov, *Sultan i Halif,* în „Palestinskiy Sbornik", Vîpusk 19 (82), Leningrad, 1969, p. 127- 138.**

13 **Despre istoricul raporturilor dintre cele două instituţii vezi şi Abu'-a'la El-mevdudî, *Hildfet ve Saltanat* (Califatul şi Sultanatul), trad. din limba urdu de Ali Genceli, Istanbul, 1972, 512 p.**

8. Transformările de ordin politic sau instituţional din cadrul societăţii selciukide, aşa cum s-a arătat mai sus, erau însoţite şi de o evoluţie social-economică corespunzătoare momentului istoric de atunci.

Astfel, este îndeobşte cunoscut faptul că societatea selciu-kidă era caracterizată printr-un sistem de „proprietate de stat" asupra pământului, numit sistemul ***miri.*** Dar, în acelaşi timp, selciukizii cunoşteau şi alte forme de proprietăţi, cum erau de pildă ***mulk-wile*** (proprietăţi personale) sau ***vakuf-urile*** (proprietăţi impersonale, numite şi fundaţii pioase), ca şi sistemul de posesiune al feudelor numite ***timar.***

Treburile statului erau hotărîte în ***Divan,*** care avea o serie de compartimente specializate. Ele vor lua o dezvoltare maximă pe vremea Imperiului otoman. De asemenea, împărţirea provinciilor, precum şi sistemul militar, reprezentau tot atîtea forme de organizare de la care vor evolua mai tîrziu multe din instituţiile centrale sau provinciale otomane. Dintre acestea pot fi amintite, de pildă, împărţirea teritoriilor în unităţi administrative numite ***eyalet*** sau ***vilâyet,*** ca şi existenţa a două categorii fundamentale de oşti: cu ***solde*** şi cu ***apanagii ****[48]***,*** care vor fi reprezentate la turcii otomani de oastea permanentă de ***ieniceri*** şi ***de spahii cu feude,*** numiţi ***timarioţi****[B]* ş.a.

Trebuie remarcată totodată şi ocrotirea ştiinţelor pe vremea Imperiului selciukid. Alături de ***medrese-le,*** centre de cultură islamică, funcţionau o serie de şcoli în care se învăţa astronomia, medicina şi filozofia. Mai ales ***medrese-lele*** numite ***Nizamiye,*** după numele vizirului ***Nizam-ul-Mulk,*** erau adevărate universităţi în vremea aceea. Centrele de cultură erau, de pildă: Bagdadul, Buhara, Nişapur, Isphahan, Merv, Belh, Basora, Musul, ca şi unele oraşe din Anatolia (Konya, Akşe-hir etc.). Cu acelaŞi interes pot fi urmărite şi instituţiile de binefacere: spitalele, numite ***daruşşifa*** sau ***bimaristan,*** casele de ospăţuri publice cunoscute sub denumirea de ***zaviye*** băile publice, ca şi caravanseraiurile care asigurau, printre altele, şi desfăşurarea comerţului dintre Orient şi Occident.

[48] **Osman Turan,** ***Selcuklular Tarihi*****p. *255.***

u **Pentru unele detalii asupra organizării statului selciukid vezi şi** ISMAIL HAKKI UZUNCARŞILI. ***Osmanii Devleti Teşkilâttna Medhal*** **(Introducere în organizarea statului otoman), Ankara,** ***1970*** **(ed. a 11-a), p. 1 —** ***132;*** **C. CAHEN,** ***op. cit.,*** **p.** ***173*** **şi urm.**

Toate acestea au dat un impuls deosebit şi dezvoltării unei arhitecturi specific selciukide, în care elementele tradiţionale se îmbinau cu creaţiile civilizaţiei musulmane, fără a exclude de la aceasta şi influenţa artei bizantine. în general însă, adap-tînd elementele străine spiritului lor, selciukizii au pus bazele unei arte monumentale noi şi cu trăsături specifice [s0], iar ceramica selciukidă era vestită [51]. S-au întocmit studii speciale chiar şi despre „locul artei turceşti în arta mondială" [3'2].

9. O caracteristică a epocii selciukide o constituie şi faptul că limba turcă, la rîndul ei, începe să se impună ca una din limbile de cultură, în lupta pentru emanciparea de sub hegemonia celorlalte limbi islamice: araba şi persana.

Analizînd diferitele aspecte ale acestei confruntări, savantul rus W. W. Barthold scria că „limba persană avea o singură concurentă, şi aceasta era limba turcă", iar în legătură cu consecinţele acestui fenomen, el conchidea că „limba turcă, exercitînd presiune asupra limbii persane, o înlătură, inclusiv persana literară" [5S].

Expresiile cele mai concludente ale împotrivirii faţă de hegemonia relativă a lumii arabe şi persane le reprezintă, fără îndoială, opera cărturarului Yusuf Has-Hadjib, intitulată deosebit de sugestiv ***Kutadgu-Bilig*** (Ştiinţa despre fericire), precum şi ***Divanul*** învăţatului Mahmud Kaşgari, ambele din veacul al Xl-lea. Astfel, creşterea influenţei politice a turcilor în ansamblul lumii islamice s-a concretizat în conturarea unor creaţii originale, în care şi turca se ridică la rangul de limbă literară şi de cultură.

De asemenea, în deplasarea lor permanentă, populaţiile turco-oguze au adus cu ele şi o literatură populară, manifestată mai ales pe cale orală, prin rapsozi populari numiţi ***ozani.*** Odată cu aceste migraţii au fost transplantate în părţile Anatoliei şi povestirile ***Dede-Korkut,*** care se referă la viaţa poporului turc din perioada istoriei sale central-asiatice.

în acelaşi timp, asistăm şi la migraţiunea de cărturări spre Anatolia, fenomen care capătă un caracter frecvent pe măsura înaintării cuceririlor mongolo-tătare spre apus.

[s0] **M.F. KâPRULtjzADE,** ***Tilrk Edebiyati Tarihi,*** **1?. 221.**

[61] OKTAY ASLANAPA, *Die Seldschukischen Fliesen in Museum von An-*
/aija, in *Cultura Turcica,* Ankara, vol. II, nr. 2/1965, p. 153— 177.

[62] HEINRICH GLUCK, *Tilrk san'attntn dunyadaki mevkii,* în *„Tilrkiyat*
Mecmuast", vol. III, 1959, p. 119—120 .

.sa W.W. BARTHOLD,. *Orta Asya Turk Tarihi (I*storia turcilor din Asia Centrală), I stanbul, 1927, p. ' *38.*

Unii dintre ei vor pune bazele unor curente literare şi de gîn-dire, cum a fost de pildă cărturarul Mevlana-Djelaleddin Rumi (1207—1273), de numele căruia se leagă şi secta ***Mev-levi.*** Dar, ca urmare a adoptării alfabetului arab încă din perioada islamizării, cu aceeaşi tărie se manifesta şi influenţa limbilor arabă şi persană. În aceste limbi se scriu numeroase opere literare şi cu caracter laic, tot ele predominînd şi în cercurile din palatele sultanilor selciukizi. Acest lucru este însă mai puţin valabil în cazul „Sultanatului din Anatolia", unde elementul turco-oguz forma o masă mai compactă, spre deosebire de regiunea Orientului Apropiat, al „Selciuki-zilor mari". Biruinţa limbii turce asupra celorlalte două limbi islamice (araba şi persana) va fi confirmată abia în a doua jumătate a veacului al XlII-lea, după confruntări îndelungate. Astfel principele de Karaman, Mehmed bei, a interzis folosirea limbilor arabă şi persană în corespondenţe de stat, iar după unele versiuni, a oprit chiar şi vorbirea lor în public, declarînd limba turcă drept limbă oficială în principatul său (13 mai 1277).

Referindu-se la acest fapt, cronicarul musulman Ibni-Bibi relatează astfel: „Au convocat — scrie el — un Divan şi, trimiţînd firmane în împrejurimi, au hotărît ca, începînd din ziua aceea, să nu mai folosească la Divan, la Curte şi în alte locuri o altă limbă, în afară de turca" [M]. Treptat, această limbă va evolua, dînd naştere dialectului cunoscut sub denumirea de ***turca-osmană,*** în care elementele de arabă şi persană vor fi adaptate structurii limbii turce.

10. În urma cuceririlor arabe sub lozinca unirii sub steagul Islamului, întreaga cultură statornicită în spaţiul dintre Africa de Nord şi Asia anterioară fusese integrată în aşa-zisa „civilizaţie arabă". Dar, în realitate, la crearea acestei civilizaţii au contribuit mai multe popoare, printre care un loc important ocupă şi popoarele turcice.

Manifestată sub cele mai diverse aspecte, matematică sau astronomie, geografie, medicină sau gîndire filozofică în genere,- această civilizaţie musulmană a dat un impuls chiar şi ştiinţei europene, care în perioada respectivă se afla încă „în stare de stagnare în toate domeniile şi direcţiile" [53].

[64] **IBNI-BIBI, Tevaf'i'A-i *al-i Selfuk* (Cronica dinastiei selciukide), ed. Houtsma, vol. IV, Leide, 1902, p. 317,**

lili I.G. PEREL, *Dezvoltarea concepţiilor* despre «m'uef's, Bucureşti, 1964, p. *55 — 56:* (traducere din 1. rusă).

Înrîuirea Orientului musulman asupra lumii occidentale s-a accentuat mai cu seamă ca urmare a expediţiilor cruciade, cînd se înviorează şi comerţul cu Orientul, iar o serie de opere ale învăţaţilor orientali încep să fie traduse în limba latină, cum au fost de pildă lucrările lui Ibn-Sina ***(A vicenna)*** ş.a.

Dealtfel, tot în Orient cruciaţii au cunoscut şi creşterea viermilor de mătase, culturi agricole ca orezul, pepenele, lămîiul şi fisticul sau folosirea morilor de vînt, ca şi confecţionarea unor ţesături mai fine etc. [56]. Pe lîngă condiţiile istorice locale, ele vor contribui la declanşarea perioadei ***Renaşterii,*** cu primele forme ale relaţiilor capitaliste, la început în oraşele din Italia iar mai tîrziu în toată Europa Occidentală.

Se apreciază tot mai mult rolul jucat şi de turcii-selciukizi în această mişcare generală a culturii şi civilizaţiei între cele două lumi, ele cunoscîndu-se, astfel, din ce în ce mai bine, chiar şi în condiţiile unor convulsiuni politice şi militare prin care a trecut Orientul Apropiat mai ales în perioada Cruciadelor [57].

DOMINAŢIA MONGOLĂ ŞI CONSECINŢELE EI. După cum s-a mai amintit, Imperiul selciukid a funcţionat în genere pe baza principiului autonomiilor regionale, creîndu-se astfel aşa-numitele ***Sultanate,*** care recunoşteau, de multe ori, doar nominal suzeranitatea „Marelui selciukid". Dar fărîmitarea feudală, ca şi luptele dinastice au slăbit mereu coeziunea acestor ***Sultanate,*** ceea ce explică în mare măsură şi înfrîngerea turcilor-selciukizi în faţa oştilor mongolo-tătare în marea bătălie din 1243 de la ***Kosedag,*** din regiunile nordestice ale Anatoliei. În felul acesta, pe la jumătatea veacului al XIII-lea chiar şi sultanul selciukid din Anatolia a trebuit să recunoască vasalitatea sa faţă de hanii mongoli ai ***Ilhani-zilor,*** care se stabiliseră în Caucaz şi Iran, desprinzîndu-se de restul Hoardei de Aur. Începea, astfel, epoca dominaţiei mongolo-tătare şi peste teritoriile unde se întindeau ***Sultanatele selciukide,*** care se vor descompune treptat într-o sumedenie de principate, reprezentate de aşa-numitele ***Atabe-glicuri*** sau ***Emirate.***

Desigur, pot fi aduse multe dovezi despre distrugerile provocate de mongoli (tătari) nu numai în lumea slavă sau

[66] ***Istoria Universală,*** **vol. III, p. 329; OSMAN TURAN, *op. cit.,* p. 323.**

[67] **STEVEN RUNCIMAN, *Mttslim influences of the development of European civilization* în „Şarkiyat Mecmuasi", Istanbul, vol. III, 1959, p. 1—12 şi 13-24.**

europeană, dar şi m cea turco-islamică. Este suficient să redăm aici impresiile istoricului arab Ibn-ul-Esir care, refe-rindu-se la consecinţele invaziei mongole, conchide că „de la crearea sa şi pînă acuma, asupra lumii nu s-a abătut astfel de nenorocire şi pacoste, iar istoria nu a văzut ceva asemănător" [ss]. Un alt cărturar musulman, Kazvini, apreciază şi el că „chiar dacă nu se va ivi nici un eveniment timp de o mie de ani, lumea tot nu va putea reveni la vechea ei stare" [59].

Într-adevăr, în evoluţia sa fulgerătoare, imperiul fondat de Ginghiz-Han în primele decenii ale veacului al XlI-lea s-a întins de la Pacific şi pînă în Europa Centrală, încorporînd în hotarele ei, veşnic mobile, şi Turkestanul, Horezmul, Khorasanul, Azerbaidjanul, Anatolia ş.a., ca să enumerăm doar cîteva din teritoriile pe unde îşi duceau viaţa mai ales populaţii turcice. De aceea nici lumea turco-selciukidă nu a fost scutită de distrugerile cuceritorilor mongoli.

Dar perioada dominaţiei mongolo-tătare a avut şi alte consecinţe. În această privinţă trebuie subliniat în primul rînd faptul că, odată cu situaţiile noi, intervenite în lumea turco-selciukidă, mongolii înşişi vor suferi transformări profunde atit din punctul de vedere al structurii lor etnice cît şi al limbii, culturii şi modului lor de viaţă. Astfel, începînd cu veacul al XIII-lea, fuziunea turco-mongolă, care avea rădăcini, adînci în istoria lor asiatică, va căpăta forme şi dimensiuni noi, mai cu seamă prin adoptarea religiei musulmane de către mongoli, după o serie de oscilaţii între budism, creştinism şi islamism [60]. În felul acesta, pe la începutul veacului al XIV-lea creştinismul pierde definitiv terenul în cea mai mare parte a lumii popoarelor turco-mongole.

Referindu-se la consecinţele simbiozei turco-mongole din această perioadă, unii specialişti conchid că „odată cu folosirea limbilor înrudite şi cu tradiţiile vechi sau cu alţi factori, ei au evoluat într-un mod de viaţă comună, iar aceasta s-a finalizat cu islamizarea mongolilor după modelul turcilor" [61].

Pe de altă parte, participarea masivă a elementelor turce (uiguri, oguzi etc.) în organizarea şi conducerea uriaşului imperiu ginghizhanid 1-a transformat pe acesta într-un adevărat imperiu turco-tătar, în care şi limba oficială devine

18 **Apud OSMAN TURAN, *op. cit.,* p. *371.* « • JMdem, p. 373.**
ee D. **et J. SOURDEL, *La Civilisation* de *l'Islam Classique...,* p. 590.** [11] **CLAUDE CAHEN, Pre-OWoomaM..., p. 367.**

turca, indiferent de folosirea alfabetului uigur sau al celui arab în cadrul acestui organism politic de proporţii nemaivăzute în istorie. Dealtfel, subliniindu-se rolul jucat de elementele străine în societatea mongolă, în frunte cu cele turceşti, se spune că, în genere, mongolii „nu au mongolizat ţinuturile cucerite de ei, ci le-au turcizat" [62]. De aceea stăpînirea mongolă a însemnat, de fapt, schimbarea predominanţei elementului persan într-o serie de regiuni ale Asiei în favoarea elementului turcesc, cu tot ce avea acesta mai specific 6[3].

O altă consecinţă portantă a expansiunii mongole a fost şi punerea în mişcare a unor noi grupuri de populaţii locale, inclusiv turcice, care s-au mutat mereu spre apus, fugind ■din faţa mongolilor. Acest fapt reiese şi ■ din relatările unor călători musulmani sau creştini (Plano Carpini, Rubruck ş.a.) care, tocmai pe atunci găseau părăsite o serie de localităţi de pe malurile Sir-Dariei sau Amu-Dariei. Pe măsura apropierii mongolilor de hotarele Asiei Mici, unele populaţii turco-oguze au pătruns tot mai în adîncul Anatoliei, după cum altele s-au refugiat spre Irak sau Siria, îngroşînd rîndu-rile celor care veniseră în aceste regiuni mai înainte.

De asemenea, epoca mongolă s-a caracterizat în genere ca o dominaţie politico-militară, fără colonizări masive de populaţie mongolă propriu-zisă. Acest lucru a permis menţinerea preponderenţei elementelor turceşti asupra mongolilor care, în cele din urmă, în unele locuri s-au contopit cu masa indigenă, iar în alte locuri au pus bazele „poporului modern tătar", care a devenit astfel „un neam de limbă turcă" 6[4].

în acelaşi timp, pe vremea dominaţiei mongole au fost menţinute şi o serie de instituţii selciukide. Un loc important ocupă modul de repartizare a fondului funciar sub formă de ***ikta*** (feude condiţionate), de ***miilk*** sau de ***vakuf,*** caracteristice încă perioadei selciukide [65], dar sistemul de impozite cunoaşte în epoca mongolă forme noi de aplicare [88].

De asemenea, ***suzeranitatea mongolă, de principiu,*** asupra emiratelor din Asia Mică se resimţea destul de vag mai ales în principatele de margine (apusene), care acţionau ca şi independente, aşa cum procedaseră mai înainte „sultanii de

[82] CLAUDE CAHEN, *op. cit.,* p. *367—368.*
[43] BERTOLD SPULER, *Les Mongoles dans l'Histoire,* Paris, *196 1,* p. *78.* [64] *Ibidem,* p. *78-79, 85 — 86.*
.a Vezi şi 1. H. UZUNCARŞILI, *op. cit.,* p. *174* şi urm. «• CLAUDE CAHEN, *Pre-Otoman...,* p. *328 — 335.*

Rum" faţă de „Marele selciukid" din Orientul Apropiat. în atare condiţii, slăbirea treptată a Hanatului Ilhanizilor, ince-pind mai ales cu moartea hanului Abu-Said (m. 1335), cind teritoriul acestui hanat devine arena unor frămintări interne, va culmina cu destrămarea sa politică pe la jumătatea veacului al XlV-lea (1353). Această situaţie va înlesni crearea unor state independente în regiunile Orientului Apropiat, favorizînd totodată şi afirmarea unora dintre emiratele născute din dezmembrarea statului selciukid anatolian. Dintre acestea o importanţă tot mai mare va căpăta emiratul care va forma nucleul ultimului imperiu creat de turci de-alun-gul istoriei lor şi care va fi cunoscut sub denumirea de ***Imperiul otoman.***

PARTEA A

DOUA Imperiul

otoman

A

FONDAREA IMPERIULUI OTOMAN

Despre Imperiul otoman s-au scris foarte multe lucrări. Unele din ele cuprind o tratare multilaterală, pe cînd altele se referă la anumite momente sau aspecte din istoria acestui imperiu. O expunere exhaustivă a faptelor sau tratarea tuturor aspectelor istoriei Imperiului otoman prin forţe individuale este aproape cu neputinţă, asemenea iniţiative recla-mînd eforturi din partea unor colective mari şi organizate pe plan internaţional. De aceea, în cele ce urmează, vom încerca, mai degrabă, o ***sinteză schematizată*** a istoriei turcilor-otomani, cu scurte zăboviri asupra unor momente şi aspecte mai semnificative.

•

Turcii otomani reprezintă sinteza evoluţiei popoarelor turcice din cele mai vechi timpuri şi pînă la porţile veacului al XIV-lea. Acumulînd, pe de o parte, tradiţiile popoarelor turcice din Asia Centrală, iar pe de altă parte elementele de provenienţă islamică, mai cu seamă lumea turco-selciukidă le-a transmis apoi societăţii care se va cristaliza pe vremea Imperiului otoman.

„Istoria otomană — scria savantul turc M. Fuad Koprii-liizade — nu poate fi studiată în afara cadrului general al istoriei turceşti şi nu poate fi concepută, ca şi a celorlalte principate din Anatolia, decît ca o continuare a istoriei sel-ciukizilor" !. Cunoscutul turcolog Paul Wittek, la rîndul său,

[1] **MEHMED FUAD KOPRULU, *Les origines de l'Empire ottoman,* Paris, 1935, p. 29 (ed. turcă: *Osmanii Devletinin Kuruluju,* Tiirk Tarih Kurumu**

menţionează că „statul otoman nu a fost deloc creaţia unui popor nou apărut în Asia Mică ci, dimpotrivă, el este o formaţiune politică născută în cadrul deja existent al vieţii turceşti din Anatolia selciukidă" [2].

În acest context, turcii-otomani apar ca descendenţii fireşti ai turcilor-selciukizi, după cum aceştia din urmă fuseseră continuatorii popoarelor turcice anterioare, dar mai cu seamă ai triburilor din ramura oguză. Acest mod de a privi istoria otomană se impune cu atît mai mult cu cît regiunea socotită ca leagănul Imperiului otoman nu reprezenta „o insulă izolată", după cum nici oamenii care trăiau în această zonă „nu constituiau un element distinct faţă de ceilalţi turci din Anatolia selciukidă". Dimpotrivă, „atît în timpul selciuki-zilor independenţi, cît şi în epoca suzeranităţii Ilhanizilor, ei au format cu ceilalţi turci din acest ţinut o unitate politică, economică şi culturală" [3]. De aceea structurile social-politice ale societăţii turceşti în genere, instituţiile specifice, ca şi izvoarele sale etnice sau culturale sînt factorii de care trebuie să se ţină seama în explicarea apariţiei turcilor otomani pe arena istoriei.

Aici se cuvine remarcată şi strădуinţa marelui istoric român Nicolae Iorga de a stabili o legătură cauzală între ridicarea turcilor-otomani şi experienţa predecesorilor lor, care au fost selciukizii, cu toate consecinţele politice care au decurs de aici atît pentru istoria Orientului Apropiat, cît şi a Europei în general timp de mai bine de jumătate de mileniu. Nicolae Iorga s-a interesat chiar şi de trecutul îndepărtat al popoarelor turcice din Asia Centrală, formîndu-şi astfel o viziune unitară asupra istoriei generale a poporului turc din cele mai vechi timpuri şi pînă la turcii moderni [4].

Astfel, sînt depăşite de acuma vederile unor istorici cu privire la naşterea unei „rase noi" din amestecul unor grupuri de 400 de corturi de turcmeni nomazi cu grecii locali, prin islamizarea acestora din urmă [5].

Basimevi, Ankara, 1959, 123 p.; este o traducere după ediţia franceză; vezi şi ed. 1972, p. 15).

[2] **PAUL WITTEK, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum,* în „Byzantion", vol. XI, fasc. 1 (1936), p. 290.**

[3] **M.F. KoPRtlLu, *Les Origines*.... p. 39.**

' N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches,* voi. I, p. 3— 18 ş.a. & H.A. GiBBO:Ss, ***The Fondation of the Ottoman Empire...*, Oxford. 1916, Cap. I (p. 11-53).**

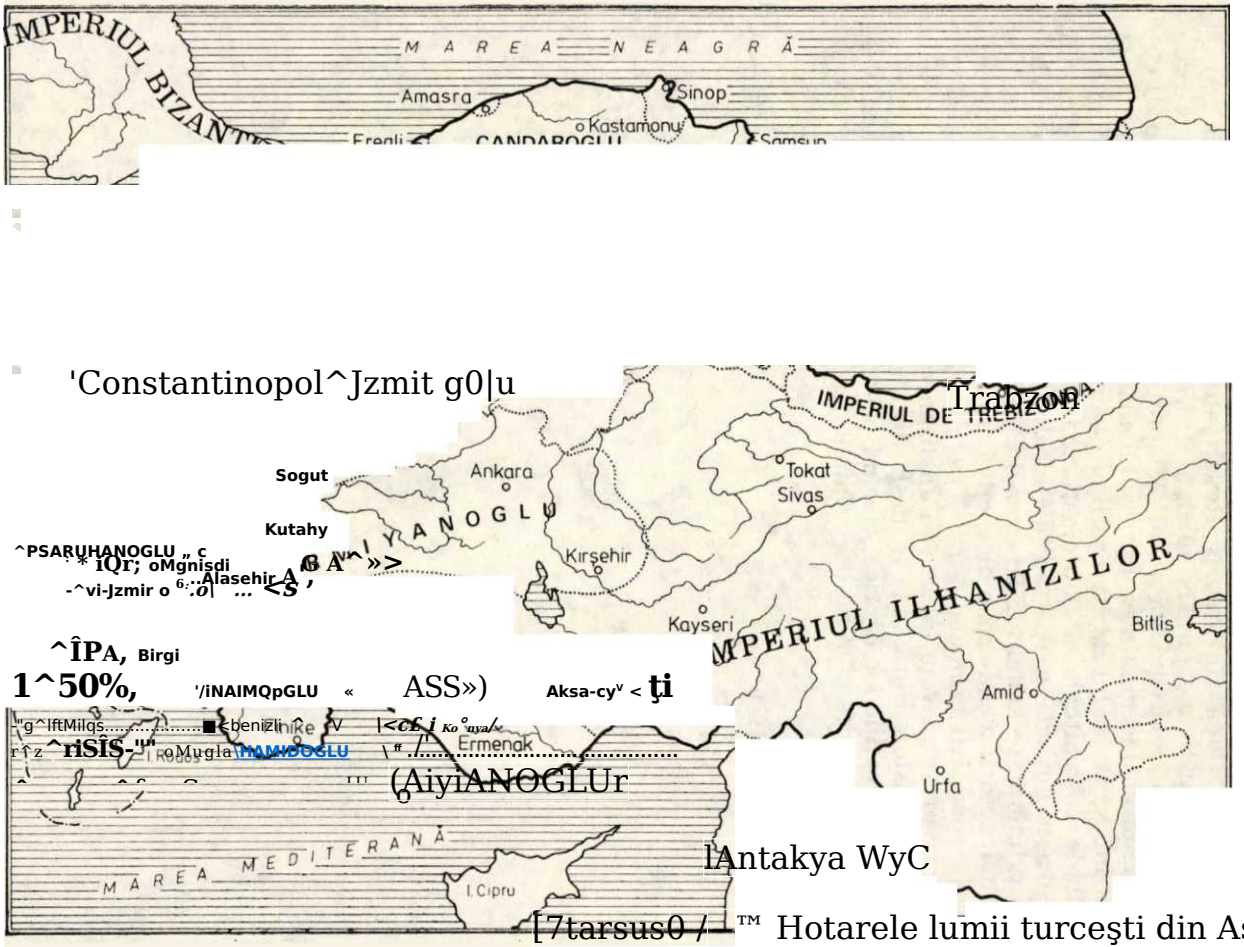

[7tarsus0 /—™ Hotarele lumii turceşti din Asia Mică

- /KARASIOGLy *Z^—*
***r—fT* Balikeş.ir...**

▪ ▪ ***11***

Reprezentînd, după cum scria N. Iorga, „nu numai o isto., rie naţională, dar şi un capitol minunat al istoriei universale" [6], istoria otomană se cuvine tratată direct proporţional cu dimensiunile şi cu însemnătatea imperiului însuşi şi raportîn-du-se la întreg arsenalul de civilizaţii şi de culturi materiale şi spirituale moştenite de turcii-otomani de la predecesorii lor. La acestea se vor adăuga şi tradiţiile locale bizantino-balca-nice, imprimindu-se astfel un caracter din ce în ce mai complex atit structurii social-economice, cit şi organizării politico-militare a societăţii otomane.

În cele ce urmează vom încerca să analizăm aspectele fundamentale ale istoriei otomane în desfăşurarea ei şi să evidenţiem semnificaţiile lor istorice, trecind peste datele legate fie de biografiile sultanilor fie de evenimentele de mai mică importanţă.

*** N. IORGA, *op. cit.*, 1, p. VI.**

Capitolul I

EMIRATUL LUI OSMAN BEI

După cum se ştie, in urma destrămării statului selciukid Anatolia căpătase aspectul unui tablou deosebit de pestriţ, prin apariţia unui număr mare de principate numite ***„Emirate"*** sau ***„Beilicuri".*** Cele mai importante erau grupate in jurul Karaman-ogliilor, Eşref-ogliilor, Hamid-ogliilor, Menteşe-ogliilor, Ghermian-ogliilor, Aydin-ogliilor, Saruhan-ogliilor, Osman-ogliilor ş.a., fiecare din ele controlind anumite regiuni ale Asiei Mici. Dintre toate aceste emirate o importanţă tot mai mare va cîştiga însă, treptat, beilicul aflat la un moment dat sub stăpînirea lui Osman bei (m. 1326) de numele căruia avea să-şi lege denumirea sa ***Imperiul otoman (= Osman).***

S-a discutat mult despre apartenenţa sau neapartenenţa ***Dinastiei otomane*** la ramura ***Kayi*** a oguzilor. Studiile întreprinse in această privinţă arată că, pe la sfîrşitul veacului al Xl-lea unele triburi turco-oguze, inclusiv tribul Kayi, ajunseseră pină la hotarele apusene ale Imperiului selciukid fie in urma procesului de colonizare, fie de teama atacurilor mongole Tocmai peripeţiile acestei migraţiuni au generat legenda creării statului otoman dintr-un număr relativ redus de triburi nomade.

Unele relatări ale cronicarilor otomani au alimentat şi mai mult explicaţiile legendare sau anecdotice ale

genezei statului otoman. Dar opera lui Yazidji-zade Ali (sec. XV),

[1] **ISMAIL HAKKI UzuNţARşiLi, *Osmanlt Tarihi,* Ankara, voi. I (ed. II), *1961,* p. *93-99.***

intitulată ***„Selgukname"*** [2], ne oferă o imagine mai clară privind procesul de constituire a emiratului lui Osman bei. Aici se relatează că „beii turci de la margine, care proveneau ***din toate neamurile oguze,*** îşi petreceau verile şi iernile la hotare ***(udj),*** de teama răutăţilor tătarilor, iar ***cu timpul s-au înmulţit la margine cei care veneau din pricina supărărilor tătarilor"*** [3].

Dealtfel, turcii care vor forma emiratul lui Osman bei începuseră să se manifeste încă din perioada dominaţiei mongole, cînd beii de margine, zişi ***udj-bcyleri,*** nemairecunoscînd suzeranitatea „Marelui selciukid", ofereau unele daruri anuale hanilor mongolo-ilhanizi şi stăteau la adăpost de atacurile tătăreşti, mişcîndu-se în voia lor.

Astfel, după ce a acţionat un timp în numele sultanului selciukid, emirul Ertugrul a murit ***(1281)*** lăsînd urmaşului său, ***Osman bei (1281—1326),*** teritoriul dinspre nord-vestul Asiei Mici, cu reşedinţa în localitatea numită Sôgut. Emirul Osman a înlăturat în scurt timp pe unchiul său Diindar bei care i se închinase la început, dar care, ulterior, iniţiase o înţelegere cu bizantinii pentru a ocupa scaunul în favoarea sa. În condiţiile închegării noului stat al turcilor-otomani, fenomenul lichidării pretendenţilor, încă de la începuturile constituirii emiratului otoman, prezintă o semnificaţie isto.: rică specială. Este vorba de renunţare la vechea tradiţie privind dreptul de ***proprietate comună*** a statului din partea tuturor membrilor dinastiei domnitoare, substituindu-i-se un nou obicei, acela al ***intoleranţei*** faţă de toţi acei moştenitori cărora nu le va fi sortit să ocupe tronul. Acest obicei va fi aplicat şi de urmaşii lui Osman bei, iar sultanul Mahomed ***(Mehmed)*** al II-lea ***(1451—1481)*** va consfinţi în legislaţia sa numită ***Kanunname*** uciderea fratilor de către fiul care va reuşi să ocupe tronul împărăţiei otomane într-un fel sau altul, declarînd fapta în sine legală şi din punctul de vedere al legii musulmane numită ***Şeriat*** [4].

în felul acesta, în statul otoman se va institui principiul ***suveranităţii unice*** sau al ***monarhului unic,*** în locul tradiţiei cu privire la drepturile egale ale tuturor membrilor dinastiei

[2] **Bibl. Muz. Palatului Topkapi — Istanbul — Turcia, Fond, Revan, :.\ ls. nr. 1391.**

[3] **Apud ISMAIL HAKKI UZUNCARŞILI, *op. cit.,* p. 10':1, nota 3.**

[1] **MUSTAFA A. MEHMED, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la Législation (Kanunname) du sultan Mahomed II (1451 — 1481*), în „Studia et Acta Orientalia", Bucarest, vol. II, 1960, p. 133.**

domnitoare asupra moştenirii statale. Acest mod cu totul nou de a înţelege statul, ca organism politic, a avut consecinţe deosebit de complexe în istoria Imperiului otoman. În numele principiului ***indivizibilităţii statului*** s-a vărsat mult sînge, fiind ucişi moştenitorii, mici sau mari, mulţi sau puţini la număr, iar atunci cind s-a renunţat la acest obicei, moştenitorii au fost închişi în Serai, ducind o viaţă izolată şi lipsită de perspectivele unei orientări politice în pas cu vremea.

Dar, sub acţiunea ***hazardului,*** nu se va putea încetăţeni vreo regulă cît de cit trainică în succesiunea tronului împărăţiei otomane, mai ales în primele veacuri, deşi unii sultani vor avea preferinţe pentru unul sau altul dintre fiii lor. În aceste condiţii, numai ***jocul forţei*** dintre diferitele grupări sociale va determina de fiecare dată pe succesor, dacă rămî-neau mai mulţi moştenitori la moartea sultanilor. Dar, în acelaşi timp, intransigenţa faţă de pretendenţi, fie reali, fie impostori, va asigura de fiecare dată ***unitatea politică a Imperiului otoman,*** principiul ***suveranităţii unice*** constituind unul din factorii de seamă ai consolidării monarhiei otomane. El va contribui, astfel, la prelungirea existenţei ultimului imperiu turcesc timp de peste jumătate de mileniu, acesta înfă-ţişîndu-ni-se ca unul din imperiile de durată din istoria universală.

•

În ***Selctıkname*** se descrie cu detalii momentul alegerii emirului Osman de către beii oguzilor adunaţi în mase compacte la hotarele fostului imperiu selciukid, ca şi grupurile de populaţii turceşti venite din Orient. „De acum încolo — i-ar fi zis aceştia —, noi nu mai sperăm ajutor şi sprijin de la sultanii selciukizi. Cele mai multe ţinuturi au ieşit din mîinile lor şi le-au ocupat vîrtos tătarii... De aceea voi să deveniţi han iar noi supuşi şi să ne îndeletnicim în partea aceasta cu «războiul sfînt >> ***(gaza),*** slujinu-1 pe sultanul nostru. Osman bei, răposatul, la rîndul său, a primit aceasta", adaugă izvorul de care am pomenit mai sus [5].

Astfel începea o nouă fază a istoriei turcilor, care vor fi cunoscuţi de acum încolo sub denumirea de ***turcii-***

otomani sau ***osmanUi*** după numele emirului Osman, care a pus, în 1281, bazele unei dinastii ce avea să ţină peste şase sute de ani.

[5] **Apud, I.H. UzuNCARŞiLl, *op. cit.,* voi. I, 1961, p. 104, nota 3.**

In acest interval de timp, pe tronul împărăţiei otomane s-au perindat numeroşi sultani, dintre care unii au domnit mai mult, alţii mai puţin, unii o singură dată, alţii de două ori unii au împins hotarele imperiului spre răsărit şi apus, iar alţii le-au părăsit treptat, unii au simţit bucuria copilărească de a se urca pe tron chiar şi la vîrsta de şapte ani, în timp ce altora le-a venit rîndul la o vîrstă destul de înaintată, unii şi-au petrecut domniile lor în expediţii şi războaie, iar alţii la vînătoare sau în anturajul cadînelor din Harem, unii s-au manifestat ca diplomaţi iscusiţi, in timp ce alţii nu au fost în toate facultăţile lor mintale, unii au murit în expediţii, iar alţii în Serai, după cum unii au avut norocul să moară de moarte naturală, domnind, pe cînd alţii au cunoscut detronarea sau, pur şi simplu, au fost ştrangulaţi în furia răscoalelor supuşilor lor.

Chiar şi această simplă enumerare de situaţii despre dinastia stăpînitoare ne poate oferi o imagine vie asupra caracterului deosebit de dinamic şi variat al evoluţiei unui întreg imperiu, cum a fost cel otoman.

PRIMELE CUCERIRI. Procesul cristalizării statului otoman din nucleul iniţial[6], care a fost emiratul de margine al lui Osman bei, din apropierea ţărmurilor sud-estice ale Mării de Marmara, cu reşedinţa la Sogiit, prezintă o importanţă aparte pentru înţelegerea evoluţiei Imperiului otoman de mai tîrziu [7].

Astfel, încă din primele momente ale afirmării lor, turcii otomani au luat, prin anul 1299, de la bizantini o serie de cetăţi ca: Inegol, Yenişehir, Yarhisar, Bilecik, ultimul important centru textil şi minier, iar începînd cu anul 1308 au iniţiat asedii sistematice şi asupra altor localităţi bizantine, ca N iceea ***(Iznik)*** şi Brusa ***(Bursa).*** De remarcat este şi faptul că pînă la începutul veacului al XlV-lea emirul Osman a oscilat

8 **O ultimii. lucrare remarcabilă în legătură cu formarea Imperiului otoman îi aparţine istoricului ERNST WERNER, *Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen (1300-1481*), Berlin, 1972, 391 p.**

[7] **în legătură cu prima perioadă a statului otoman vezi şi PAUL WITTEK, *The Rise of the Ottoman Empire* (London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Irland, 1965), p. 33—51 şi *The Islamic World and the***

West 622 — 1492 **A.D. Edited by Archibald Lewis, New York — London — Sydney — Toronto, 1970 p. 106-- 118.**

intre recunoaşterea suzeranităţii formale a hanilor mongoli (Ilhanizi) şi ascultarea poruncilor sultanilor selciukizi, care cereau dările obişnuite, in schimbul libertăţii de acţiune la „margine".

Din cauza dificultăţilor prin care treceau, atît ***selciukizii*** cit şi ***ilhanizii*** nu au putut interveni împotriva noului emirat otoman. De asemenea, nici ***bizantinii*** nu mai erau în stare să întreprindă ofensive organizate fie singuri, fie in înţelegere cu mongolii, la care apelau adeseori, recurgînd chiar şi la alianţe matrimoniale. în aceste condiţii, Orhan ***(1326-—1360),*** urmaşul lui Osman, şi-a intensificat incursiunile sale spre nord şi vest, iar prin ocuparea Bursei (in ***1326),*** capitala se transferă aici, cuceririle otomane ajungind iarăşi, ca şi pe vremea selciukizilor, pînă la Niceea ***(1329),*** în timp ce bizantinii vor fi siliţi să se retragă mereu spre Constantinopol.

Concomitent, începe şi procesul de unificare a celorlalte emirate care se formaseră in Anatolia după destrămarea Imperiului selciukid. Primele acţiuni au fost îndreptate spre emiratul de Karesi, dintre Marmara şi Egee, acest ţinut servind apoi ca bază pentru trecerea turcilor în Peninsula Balcanică.

Primele cuceriri otomane din Anatolia prezintă unele trăsături caracteristice, care se vor observa, dealtfel, şi în perioada expansiunii turcilor în Europa. Este vorba, în primul rînd, de islamizarea oficială a unor căpetenii bizantine ***(Kose-Mihal)*** sau pecenege ***(Evrenos)***, care se vor asocia cu turcii-otomani, înlesnind ocuparea unor cetăţi sau ţinuturi importante din Anatolia.

De asemenea, unele cetăţi vor fi predate condiţionat, locuitorii obţinînd permisiunea de a se refugia spre Constan-tinopol, ceea ce va da naştere, în unele locuri, la aşa-zisul „exod de populaţie". în alte cetăţi, locuitorii vor rămîne pe loc, la venirea turcilor. Referindu-se, de pildă, la cucerirea Niceei, cronicarul Neşri (m. ***1520)*** relatează că, emirul Orhan acceptînd condiţiile de predare a acestei cetăţi, comandantul grec „a plecat la Istanbul, dar ***majoritatea cavalerilor*** [8] nu s-au dus ci, ***împreună cu locuitorii oraşului,*** au venit în întîmpinarea lui Orhan gaziul" [9].

[8] ***Sipahi,*** **în sensul de mici feudali.**

[9] **MEHEMMED NESCHRI, *Gihanniima...* (Oglinda Lumii), ed. Franz Ta-eschner, Bd. 1, Leipzig, 1951, p. 45, Bd. II (1955), p. 69. în continuare, îl vom nota: *Mehmed Neşri* sau *Neşri.***

Asemenea situaţii vor deveni din ce în ce mai frecvente în cursul expansiunii turceşti, simultan cu un anumit „exod de populaţie" care, dealtfel, se manifestă în toate împrejurările tragice din istoria popoarelor.

PRJJ.^ELE MĂSURI DE ORGANIZARE. Ca să ne facem o imagine mai clară asupra statului otoman din această perioadă, în curs de constituire, este bine să amintim şi de unele forme de organizare care se conturau încă de pe atunci. Ele se referă la o serie de măsuri administrative, juridice sau militare, marcînd procesul de cristalizare a unei societăţi complexe şi stabile, pe fundalul formelor specifice de proprietate asupra principalului mijloc de producţie, care era ***pămîntul.***

Astfel, încă emirul Osman procedase la ***concesionarea condiţionată*** a unor localităţi şi ţinuturi ca apanagii atît fiilor săi, cît şi unor viteji ***(gazi)*** din anturajul său. Acest obicei se va extinde treptat, dînd naştere unei structuri social-economice sub denumirea de ***sistemul timar,*** care va reprezenta de fapt varianta otomană a vechilor ***„posesiuni condiţionate"-*** de pe vremea Imperiului selciukid, ca şi a dominaţiei mongolo-tătare ilhanide, inclusiv sistemul numit ***ikta.***

O semnificaţie politică deosebită a avut şi emiterea de monede proprii, simbolul desprinderii emiratului turcesc de hanatul mongol sau de ultimii sultani selciukizi [10]. De asemenea, potrivit tradiţiei turco-islamice, apar primii viziri otomani, care îşi asumă atribuţii politice şi administrativ-juridice la centru, în timp ce în provincii acţionau guvernatorii numiţi la început ***subaşî,*** iar apoi ***bei, beilerbei, paşale*** etc. Tot pe baza inerţiei vechilor forme de organizare statală, elementele din vîrful societăţii turceşti formau laolaltă ***Divanul,*** care reprezenta instituţia centrală de conducere a treburilor emiratului sub directa supraveghere a emirului, devenit mai tîrziu ***sultan*** sau ***padişah.*** La nevoie, conducerea Divanului putea fi lăsată şi pe seama vizirului. în aceeaşi măsură creşte şi rolul instituţiilor judiciare, reprezentate de judecătorii numiţi cadii ***(kadt).*** **P**e atunci autoritatea cea mai mare o aveau cadiul de Bursa, care îi desemna pe ceilalţi jude-: cători musulmani din cuprinsul emiratului.

[10] **Cf. NEŞRI, op. *cit.,* I, p. 33; BEŞIR CELEBI, *Tevarih-i* Al-i *Osman* (Cronica Dinastiei otomane). Arh. St. Buc. Microfilme-Turcia. Rola 34./ 1969, p. *8* (cadrul 357); ş.a.**

Pe de altă parte, primele succese militare otomane au impus acordarea unei atenţii speciale şi organizării oastei, înfiinţîndu-se categorii militare din ce în ce mai variate. Astfel, pe lîngă cavaleria ocazională, care reprezentase iniţial principala forţă militară, s-a trecut la instituirea a două categorii de oşti cu caracter cvasi-permanent: una pedestră, numită ***yaya,*** alta, de călăreţi, numită ***miisellem*** înfiinţate încă înainte de cucerirea Niceei ***(1329),*** aceste categorii de oşti au reprezentat principalele forţe de şoc ale statului otoman pînă la constituirea oastei de ***ieniceri*** pe vremea sultanului Murad 1 (m. ***1389).*** Aceste iniţiative au fost urmate şi de unele măsuri vestimentare, pentru distingerea categoriilor de oşti atît între ele, cît şi faţă de restul populaţiei. -inclusiv în raport cu oştile emiratelor din jur. Izvoarele narative otomane cele mai apropiate de epoca respectivă aduc o. serie de detalii în această privinţă [12].

Cu o astfel de bază social-economică şi cu asemenea forme instituţionale, civile şi militare, au pornit sultanii otomani la. vaste cuceriri în Asia şi Europa, extinzîndu-şi treptat dominaţia lor şi asupra teritoriilor din Africa de Nord, pentru a transforma emiratul lui Osman într-un imperiu tricontinentaL

[11] NEŞRI, op. cît., voi. I, p. 45; AŞIKPAŞA-ZADE, *Tevarih-i Al-i Osman* (Cronica Dinastiei otomane), Istanbul (ed. Ali), 1913 (1332 H.), p. 40 („Mulţi au dat cadiului ruşfet, zicindu-i: să mă înscrii pedestraş = *yaya"),*

[12] Vezi, de pildă, NEŞRI, op. cīV., voi. 1, p. 44; BEŞIR CELEBI, *op. cit* p. 22-23.

Capitolul II

TURCII ÎN FAŢA EUROPEI

PRIMELE CUCERIRI ÎN BALCANI. Consolidarea treptată a emiratului lui Osman bei punea probleme tot mai complexe, care vizau în primul rînd soarta Imperiului bizantin, aflat în profunde frămîntări interne, expresii ale unei descompuneri ireversibile. De asemenea, accentuarea divergenţelor pentru tronul bazileilor din Constantinopol crea noi prilejuri pentru intervenţiile emiratelor turceşti în treburile interne ale bizantinilor. Înşişi împăraţii vor apela adeseori la ajutorul lor fie în luptele pentru tron, fie pentru a face faţă unor primejdii care veneau din lumea creştino-balcanică, cum au fost un Ştefan Duşan, despotul Serbiei, sau căpeteniile militare din regiunile Bulgariei etc.Acest complex de situaţii a favorizat trecere a repetată a turcilor anatolieni în Europa fie prin Bosfor, fie prin Darda-nele.

S-a amintit deja de episodul Sarî-Saltuk-Baba, aşezat în Dobrogea încă pe vremea selciukizilor. Pe de altă parte, consolidarea unui emirat maritim în regiunea Smirnei ***(Izmir)*** în prima jumătate a secolului al XlV-lea sub conducerea lui Umur Bei, principe de Aidîn, avea să atîrne greu în balanţa politicii împăraţilor bizantini sau a pretendenţilor la tron, ca şi în acţiunile acestora prin Marea Egee împotriva genovezi-lor ***(1336).*** Tot pe acest emir îl vedem pe coastele răsăritene ale Mediteranei sau în Moreea, ca şi la reprimarea răscoalelor albanezilor, iar izvoarele turceşti vorbesc de o expediţie chiar

1 **N. IORGA, *G.O.R.,* voi. 1, p. 160- 163, 172, 181 ş.a.**

şi la Gurile Dunării, trecînd prin Bosfor cu o flotă de peste ***300*** de corăbii.

„Ei au ieşit la Chilia ***(Kili),*** la marginea Ţării Româneşti, şi au incendiat şi au devastat ţinutul pe care l-au găsit", scrie cronicarul Enveri[1] [2] , referindu-se la această expediţie de prin ***1339—1341*** [3], care s-a prelungit, probabil, pînă in nordul Dobrogei.

Acelaşi interes prezintă acţiunile lui Umur bei şi in Bulgaria, ca şi in Grecia pentru recunoaşterea lui Ioan VI Canta-cuzino cu drepturi egale asupra tronului bizantin, alături de tînărul Ioan V Paleologul ***(1341).***

Dar pe măsura slăbirii emiratului de Aidin, mai ales după moartea lui Umur bei (m. ***1348),*** bizantinii vor apela tot mai mult la sprijinul beilicului otoman, condus pe atunci de emirul Orhan.

în acest scop, ei au aplicat politica relaţiilor matrimoniale şi faţă de turcii-otomani, cum a fost de pildă căsătoria fiicei lui Ioan Cantacuzino, Teodora, cu Orhan bei. Ca urmare, emirul turc acordă periodic bizantinilor sprijin militar împotriva atacurilor sîrbeşti, salvînd în ***1349*** Salonicul, în ***1352*** Adrianopolul.

Profitînd de aceste împrejurări şi ispitiţi de perspectivele ce li se deschideau din punctul de vedere al foloaselor materiale imediate, turcii de sub comanda lui Suleiman paşa, fiul lui Orhan, stabilesc garnizoane în localitatea Tzympe (Cimpe) [4] de pe ţărmul european al strîmtorii Galipole. Data variază între ***1353*** şi ***1356,*** dar mai frecvent se acceptă anul ***1354.*** Cronicarii turci dau detalii interesante în legătură cu acest eveniment de o semnificaţie istorică deosebită pentru viitorul întregii Peninsule Balcanice. „Majoritatea ghiaurilor — spun aceşti cronicari — erau pe la viile şi pe la harmanele lor. Pe scurt, au luat cetatea. Pe ghiauri nu i-au supărat, dimportivă, le-au făcut favoruri. Au prins numai pe cîţiva

[2] ***Cronici turceşti privind ţările române,*** **vol. I, Bucureşti, 1966, p. 36.**

[3] **Pentru această expediţie vezi şi IRÈNE MELKOFF-SAYAR, *Le Destan d'Umur Pacha,* Paris, (1954), 156 pp.; PAUL LEMERLE, *L'Emirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recherches sur „Le geste d'Umur Pacha",* Paris (1957), 276 pp. ; Maria-Mathilda Alexandrescu-Dersca consideră. că expediţia a avut loc prin 1337 sau 1338. (Cf. *l'Expedition d'Umur beg d'Aidin aux bouches du Danube* (1337 *au 1338),* în „Studia et Acta Orientalia", vol. II, Bucarest, 1960, p. 3-23).**

' MUNIR AKTEPE, ***Osmanlilann Rumeli'de ilkfethettikleri Cimbi kal'asi*** **în «Istanbul Ûniversitesi Edebiyat Fakûltesi Tarih Dergisi" (1. Û.E.F.T.D.), voi. 1, nr. 2/1950, p. 283-308.**

ghiauri de seamă dintre ei. La limanul cetăţii se aflau corăbii; i-au pus în acele corăbii şi i-au dus lîngă oştenii care stăteau pe malul celălalt" [5].

Referindu-se la începuturile penetraţiei otomane în Peninsula Balcanică, istoricul român Nicolae Iorga, la rîndul său, considera că întemeierea primei colonii turceşti la Tzympe a fost o consecinţă atît a concurenţei dintre Cantacuzini şi Paleologi pentru ocuparea tronului bizantin, părţile apelînd în acest scop la ajutorul sultanului otoman, cît şi a conflictelor dintre veneţieni şi genovezi pentru supremaţie politică şi economică în Orient [6].

În anii imediat următori, acest cap de pod se va lărgi mereu, turcii ocupînd o bună parte din Tracia, inclusiv trecă-toarea Galipole, care reprezenta un punct strategic pentru asigurarea trecerii din Asia în Europa şi invers [7].

PRIMII SULTANI. Domnia sultanului Murad I (1360/2—1389) a dat un nou impuls ofensivei turceşti în Balcani, ca şi pentru unificarea emiratelor din Anatolia, încă din această perioadă conturîndu-se trăsăturile unei adevărate ***monarhii*** de tip oriental.

Astfel, primele acţiuni ale lui Murad, pentru care se folosesc, deopotrivă, titulaturile de ***sultan*** sau de ***padişah,*** chiar şi cel de ***împărat (Hudavendigâr),*** au fost îndreptate pentru consolidarea hotarelor răsăritene, prin ocuparea oraşului Ankara (pe atunci Üngürü), cu care prilej îşi prezentară omagiile lor de supunere şi organizaţiile breslaşe ale ahiilor ***(A hi),*** iar în Tracia a fost cucerit oraşul Adrianopole **(1361),** care

[6] **AŞIKPAŞAZADE,** ***Die Altosmanische Chronik des ASikpaSazade*** **(ed. Fr. Giese), Leipzig, 1929, p. 44-45; Idem (ed. Ali), p. 47-48; NEŞRI,** ***op.*** **cit., 1, p. 48-49.**

[6] **N. IORGA,** ***Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe*** **(1342-1362), in „Byzantinische Zeitschrift", vol. XV, nr. 1 — 2 — München-Leipzig, 1906, p. 179—222 (Vezi şi „Etudes Byzantines", vol. II, Bucureşti, 1940, p. 277 — 328).**

[7] **Cf. FL. CONSTANTINII;,** ***Aspecte ale expansiunii Imperiului otoman în veacurile XIV—XVI în lumina unor lucrări noi,*** **în „Studii. Revistă de istorie", nr. 3/1960, p. 197 — 207 (cu o bibliografie selectivă); MUSTAFA A. MEHMED,** ***Hronika Idrisa Bitlisi v kacestve istolnika po istorii pokorenia Balkanskogo polttostrova turkami,*** **in „Revue des Etudes**

Sud-Est Européennes", Tome III, 1965, nr. 1 — 2, Bucarest, p. 95— 129 (cu o bibliografie selectivă).

devine una din cele mai importante baze politice şi militare ale turcilor otomani în Europa. El a servit şi ca reşedinţă, — alături de Bursa — pînă la cucerirea Constantinopolului. Continuîndu-şi ofensivele lor în Balcani, regiune care se va numi ***Rumeli*** („ţara romanilor" sau „ţara grecilor") o parte din forţele turceşti pornesc sub comanda beilerbeiului Lala-Şahin spre Zagora şi Filipopol, în timp ce un alt grup se îndreaptă spre Macedonia, în frunte cu Evrenos bei, una dintre căpeteniile de seamă care au asigurat consolidarea dominaţiei otomane în Balcani, ca şi Hadji-Ilbeyi ş.a.

Dar, începînd din această perioadă, asistăm la eforturile de închegare a unor coaliţii balcano-europene, la care vor fi antrenaţi din ce în ce mai frecvent mai ales regii Ungariei, în timp ce sprijinul papei le va conferi aureola unor ***„cruciade".***

Aceste eforturi vor da naştere unor conflicte din ce în ce mai serioase între noii cuceritori, turcii-otomani, şi popoarele creştine. O întreagă epocă istorică ni se va înfăţişa, astfel, ca un proces neîntrerupt de ciocniri de interese între musulmani şi creştini, fie din considerente politico-economice, fie în numele unor „principii sacre", pretinse de o parte şi de alta. Trebuie relevat însă şi faptul că, în cursul desfăşurării istoriei, vălul religios se va ridica treptat, lăsînd să iasă la iveală interesele politice şi economice care, la rîndul lor, se vor dovedi de o complexitate deosebită atît sub raportul relaţiilor interstatale creştine, cît şi sub aspectul atitudinii unora sau altora dintre ele faţă de Imperiul otoman în formare. Aşa se explică în fond oscilaţiile în alcătuirea coaliţiilor europene cu caracter de cruciade, ca şi înfringerile armatelor creştine tocmai în momentele decisive ale încleştărilor, toate deschizînd calea cuceririlor otomane în Europa.

Astfel, prima tentativă de confruntare a unei coaliţii bizan-tino-bulgaro-sîrbe s-a soldat cu înfrîngerea de pe Mariţa, în ***1364,*** ceea ce a prilejuit o înaintare vertiginoasă a turcilor în Balcani [8]. Unele izvoare amintesc, pentru întîia oară, şi de participarea unor contingente din Românească pentru stăvilirea expansiunii otomane [9]. In ***1371*** urmează o altă înfrîngere a creştinilor la Cernomen (Cirmen),

consolidîndu-se şi mai mult poziţia turcilor în această parte a Europei,

• Data acestei bătălii variază între 1363 şi 1371. în izvoarele otomane ea este cunoscută şi ca bătălia de la „Sirpsmdigi" (Sîrbul zdrobit). Unii istorici vorbesc de o singură bătălie, iar alţii de două bătălii distincte (1 3 6 4 şi 1371).

' *Cronici turceşti...*, vol. 1, p. 300, p. 400 ş.a.

Erin ocuparea Macedoniei sîrbeşti şi a unei bune părţi a iulgariei.

Chiar şi împăratul bizantin, Ioan al Vl-lea Paleologul, a fost silit, după ***1373*** „să-1 recunoască drept suzeran pe sultan, făgăduindu-i un tribut anual şi ajutor militar oricînd i s-ar cere, iarfiulsău, Manuil, s-a dus ca zălog la curtea lui Murad"[10].

După o perioadă de retragere în Anatolia, care a dus la lărgirea posesiunilor otomane de aici fie prin tranzacţii, fie prin căsătorii sau prin forţa armelor, turcii-otomani au revenit în Rumelia cu noi forţe care, începînd din anul ***1380,*** le vor asigura alte cuceriri în direcţia Serbiei şi Albaniei, concomitent cu extinderea autorităţii sultanului în Anatolia.

înfrîngerea turcilor la PloCnik în ***1387*** a reanimat speranţele unei coaliţii europene, dar turcii au trecut, sub comanda vizirului Ali paşa, la izolarea ţaratului bulgar al lui Şişman (1388), pentru a-1 împiedica pe acesta să participe la „cruciada" care va culmina cu vestita bătălie de la Cossovo ***(20*** iunie ***1389).***

In faţa alianţei creştin-europene din preajma bătăliei de la Cossovo se constată o solidarizare şi în tabăra musulmană, prin participarea celorlalte emirate anatoliene fie ca urmare a recunoaşterii suzeranităţii sultanului otoman, fie ca răspuns la chemarea acestuia Marea confruntare de la Cossovo, din iunie ***|389,*** avea să se încheie cu biruinţa turcilor, deschizîndu-se astfel cîmp liber unor noi acţiuni ofensive, deşi sultanul Murad I va cădea şi el pe cîmpul de luptă, sub loviturile de pumnal ale sîrbului Miloş Obilici.

Domnia furtunoasă a sultanului Baiazid I ***(1389—1402),*** poreclit Ildîrim (Fulgerul), pentru curajul lui şi pentru iuţeala cu care îşi deplasa trupele dintr-o parte în alta a Dardane-lelor, a lărgit hotarele statului otoman conferindu-i dimensiunile unui adevărat imperiu. Lichidînd, în înţelegere cu căpeteniile militare, chiar în cortul de campanie, pe eventualul pretendent în persoana fratelui său Iakub, tînărul sultan Baiazid încheie legăminte cu principii sîrbi şi cu bizantinii, pentru a acţiona în mod liber în Anatolia, unde zvonul despre moartea sultanului Murad 1

dăduse' naştere unor tulburări din partea emiratelor proaspăt cucerite.

n.

[10] **STEVEN RTJNCIMAN, *Căderea Constantinopolului— 1453* (trad. rom. de Alexandru Elian), Bucureşti, 1971, p. 50.**

[11] **NEŞRI, *op.* «/., voi. l,'p. 79-80.**

Trecerea sultanului Baiazid în Anatolia, în aceste condiţii, i-a înlesnit să cucerească, rînd pe rînd, emiratele de: Aidîn, Ghermian, Saruhan, Menteşe şi Hamid-ili, după care s-a îndreptat spre Karaman, pe atunci emiratul cel mai puternic în faţa otomanilor. între timp, unii dintre beii din Rumelia au efectuat în vecinătăţi incursiuni de pradă, numite akm, după care au pornit pe urmele stăpînului lor. Aşa procedase şi Firuz bei care, după cum relatează cronicarii turci, „trecînd pe la Vidin, a făcut incursiune în Ţara Românească ***(Eflak)*** şi s-a întors plin de pradă" Dar, de astă dată, domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn ***(1386***—1418), ripostează printr-o mare acţiune de răsunet, el ajungînd cu oştirea sa pînă în localitatea amintită sub numele de ***Karînovasî*** (sau ***Karînabad,*** azi Karnobad), ■din munţii Balcani, din interiorul Bulgariei. „Apoi — spun -cronicarii turci — s-a întors din nou în Ţara Românească, ■după ce pe unii dintre musulmani i-a trimis în rîndurile martirilor, iar pe alţii i-a luat in robie" ,Dealtfel, Mircea cel Bătrîn se impusese încă de la începuturile domniei sale ca unul dintre cei mai activi comandanţi de oşti şi ca un remarcabil om politic în rezistenţa faţă de noii cuceritori musulmani. Pe lîngă ocuparea unor ţinuturi din sudul Dunării, el îşi extinsese stăpînirea şi asupra Dobro-gei, intitulîndu-se prin ***1390*** „Despot al ţinutului Dobrogei ***(Dobrotici)*** şi stăpînitor al Silistrei (Tristri)", iar la bătălia de la Cossovo participase şi un corp de oaste muntean în ajutorul lui Lazăr, cneazul Serbiei. Aceste acţiuni ale domnitorului Ţării Româneşti constituiau tot atîtea bariere în calea expansiunii otomane de-a lungul Dunării.

x oua ofensivă românească pînă la Karînovasî îl sileşte **pe** sultanul Baiazid să procedeze la o înţelegere cu principele de Karaman, pentru a trece îndată în Europa, pornind una din primele expediţii de mari proporţii împotriva Ţării Româneşti.

EXPEDIŢIA SULTANULUI BAIAZID I ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ. Cele mai multe izvoare turceşti situează prima expediţie otomană în Ţara Românească în cursul anului ***1391 (793 H.),*** în timp ce istoriografia românească se opreşte asupra anului ***1394,*** denumind-o „Bătălia de la Rovine". Nu este in inten-

12.

13

12 **Cronici *turceşti*... , voi. 1, p. 83, 112, ş.a.**

13 **76idem, p. 113, 156-157 ş.a.**

ţia noastră de a schimba nici cronologia acestei expediţii şi nici denumirea bătăliei. În legătură cu această problemă se impun totuşi cîteva precizări.

În primul rînd, trebuie remarcat caracterul deosebit de precipitat al evenimentelor din această perioadă, ele succe-dîndu-se la intervale scurte şi din cauze imediate. În al doilea rînd, se poate vorbi şi de „expediţiile repetate" ale turcilor în această perioadă spre Ţara Românească. De asemenea, în urmărirea evenimentelor din sud-estul Europei de atunci, trebuie avute în vedere şi unele întîmplări din Anatolia, unde asistăm, tocmai prin anii ***1391—1392,*** la răscoalele unor emirate supuse, ceea ce puteau avea loc mai cu seamă în absenţa sultanului Baiazid din această parte a imperiului. Pe de altă parte, pentru localizarea bătăliei de la Rovine se indică uneori regiunea Craiovei, alteori apa Ialomiţei sau cursul Argeşului ş.a. [14]. Pe lîngă relatările unui număr însemnat de cronicari turci; din care s-au publicat deja unele extrase în traducere în limba română [15], semnalăm aici, pe scurt, o cronică rămasă încă în manuscris, dar care ni se pare semnificativă atît pentru cronologia acestei expediţii, cît şi din punctul de vedere al intensităţii ciocnirii, ca şi al urmărilor ei.

Este vorba de manuscrisul nr. ***3078*** din Biblioteca Mos-cheei Nuruosmaniye din Istanbul, reprezentînd cronica lui Kemal — paşazade ***(Ibn-i Kemal)*** intitulată ***Tevarih-i Al-i Osman*** [a]. Deşi merge în general pe linia celorlalţi cronicari turci, Ibn-i Kemal (m. ***1535)*** aduce totuşi unele precizări. Astfel, după ce vorbeşte de incursiunea lui Firuz bei în Ţara Românească prin Vidin, el descrie apoi riposta imediată a domnitorului Mircea cel Bătrîn în sudul Dunării, tocmai în perioada cînd sultanul era ocupat în Anatolia; calificîndu-1 totodată pe domnul român drept „regele regilor din ţările creştine de pe vremea sa" (f. ***81*** b).

a Pentru discuţie vezi şi CONSTANTIN C. GIURESCU, *Căutind pe hartă Posada, Rovine, Vicina,* în „Magazin Istoric", nr. 1/1971, p. 52 — 56.

[16] Vezi *Cronici turceşti privind ţările române,* voi. I, Bucureşti (1966), 562 pag. Voi. II, 197-4. Voi. III se află sub tipar (la Editura Academiei R. S. România).

[18] **IBNI-KEMAL (sau Kemalpaşazade Ahmed efendi) cronicar şi şeih-ul islam. A murit în anul 1535. Din opera sa a fost publicat numai *Defter VII,* care cuprinde domnia sultanului Mehmed al II-lea (1-451—1-481); vezi şi *Cronici turceşti...,* voi. I, p. 191 şi urm.**

Aflînd de faptul că Mircea „a împrăştiat în ţinuturile musulmane focul războiului" şi că „neexistînd cine să stea în calea torentului său, nu a lăsat ţinuturi nelovite pînă la Karînovasî" (f. 81 b), sultanul Baiazid „a amînat — după expresia cronicarului — plecarea sa pentru cucerirea ţinutului Kastomonu şi, întorcîndu-şi calul său cu faţa spre războiul sfînt, a plecat de-a dreptul la Galipoli, fără să treacă prin Bursa" (f. 81 b).

Dar vestea întoarcerii lui Mircea cel Bătrîn în ţara sa şi trecerea anotimpului de campanie îl determinaseră pe sultan să petreacă iarna la Adrianopole cu intense pregătiri de război. După cronicarul Ibn-i Kemal, expediţia a început în primăvara anului Hegirei 794 (după martie 1392), tre-cîndu-se peste Dunăre pe la Nicopole (f. 82 a). El descrie cu amănunte şi eforturile de pregătire ale lui Mircea cel Bătrîn, care „adunase oastea ţării sale" şi „strîngîndu-i pe călăreţii şi pedestraşii săi, le dăduse arme şi unelte, încît îi umpluse de arme" (f. 82 a).

De asemenea, referindu-se la desfăşurarea bătăliei, Ibn-i Kemal precizează că „în ziua aceea s-au agitat de dimineaţă pînă seara, ... dar cele două oştiri nu şi-au întors feţele" (f. 82 b).

„De aceea sultanul s-a întors — după cum afirmă Ibn-i Kemal — în capitala sa şi, stînd în iarna aceea la Adriano-pole, a pregătit arme pentru a trece în vară iarăşi în Ţara Românească" (f. 83 b). Tocmai în acest cadru situează cronicarul eforturile de a se ajunge la o pace între Ţara Românească şi Imperiul otoman. Cu acest prilej, el vorbeşte de încheierea unui „legămînt" cu condiţia trimiterii hara-ciului an de an (f. 83 b).

Desigur, ca şi multe alte cronici otomane, şi opera lui Ibn-i Kemal cuprinde multă poezie, autorul dîndu-şi frîu liber imaginaţiei sale în descrierea unor fapte istorice. Totuşi, din relatările sale sînt demne de reţinut, pe lîngă cronologia expediţiei, atît tăria confruntării dintre cele două oştiri, cît şi eforturile de a se găsi o soluţie în criza care se ivise în raporturile turco-române, sultanul fiind hotărît să reia ofensiva mai mult din pricina eşuării primei sale campanii în nordul Dunării. Cronica lui Ibn-i Kemal prezintă unele analogii cu relatările lui Orudj (sec. XV), dar diferă totuşi de

acestea printr-o serie de detalii, semnificative pentru explicarea evenimentelor istorice la care se referă.

DESPRE „TRATATELE VECHI" SAU „CAPITULATIILE" ŢĂRILOR ROMÂNE cu POARTA. Trebuie subliniat în primul rînd faptul că încheierea unor „legăminte" devenise un fenomen obişnuit în relaţiile statului otoman atît cu ţările balcanice, inclusiv Bizanţul, cît şi cu emiratele din Anatolia, fiind formula cea mai uzitată pentru evitarea unor noi ciocniri militare, deşi tot atît de frecvente erau şi încălcările acestor legăminte dintr-o parte sau alta. în felul acesta, se poate considera că „legămîntul" dintre Baiazid 1 şi Mircea constituie preludiul aşa-numitelor „Tratate vechi" ale ţărilor române cu Poarta, ele purtînd şi denumirea de „Capitulaţii", ceea ce în izvoarele otomane se numeau ***ahidname.*** S-au acumulat suficiente informaţii istorice pentru a nu mai considera aceste „Tratate" drept plăsmuiri apocrife din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, mai precis din preajma păcii ruso-turce de la Kiiciiik-Kainargi ***(1114).*** Cronicile turceşti şi bizantine ne dau o serie de date în această privinţă. Posedăm şi textul unui ***ahidname*** [17] dintre Ştefan cel Mare şi Mehmed al II-lea (1481) [18] care reprezintă, de fapt, o reînnoire a unui legămînt şi mai vechi, respectiv, din vara anului ***1456,*** considerat ca „primul tratat" dintre Moldova şi Poarta otomană [19].

Chiar şi cei care contestă [20] caracterul de tratat al actului din ***1456,*** îl introduc totuşi în sfera documentelor diplomatice ale vremii, atunci cînd afirmă că ***„asigurarea păcii cu Moldova, pe cale diplomatică,*** permise sultanului să înceapă asedierea Belgradului, în iulie ***1456"*** [21]. Dealtfel, considera-ţiunile noi şi deosebit de interesante [22] vin în sprijinul tezei

[17] **A. DECEI,** ***Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între Sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare...*** **în „Revista Istorică Română", Buc., 1945, vol. XV, fasc. IV, p. 465 şi urm.**

[11] **MUSTAFA A. MEHMET,** ***Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV-e XVI-e siècles,*** **în ,.Revue des Etudes Sud-Est Européennes" (R.E.S.E.E.), nr. 1—2/1967, p. 265—274.**

[19] **MUSTAFA A. MEHMET,** ***Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman***
în a doua jumătate a veacului al XV-lea, **în „Studii. Revistă de istorie", nr. 5/1960, p. 166 şi urm.**

[20] **M. GUBOGLU,** **Le** ***Tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle,*** **în ,.Revue des Études des Islamiques"**
Paris, 1/1969, p. 48—80.

[21] **M. GUBOGLU, *Pe marginea monografiei: Mahomet II Le Conquerant et son temps (1432—1481*), de F. Babinger, In Rev. „Studii", nr. 2/1958, p. 203.**

[22] **ŞTEFAX ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească. De la Basarab I „întemeietorul" la Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1970, p. 10 1 — 140.**

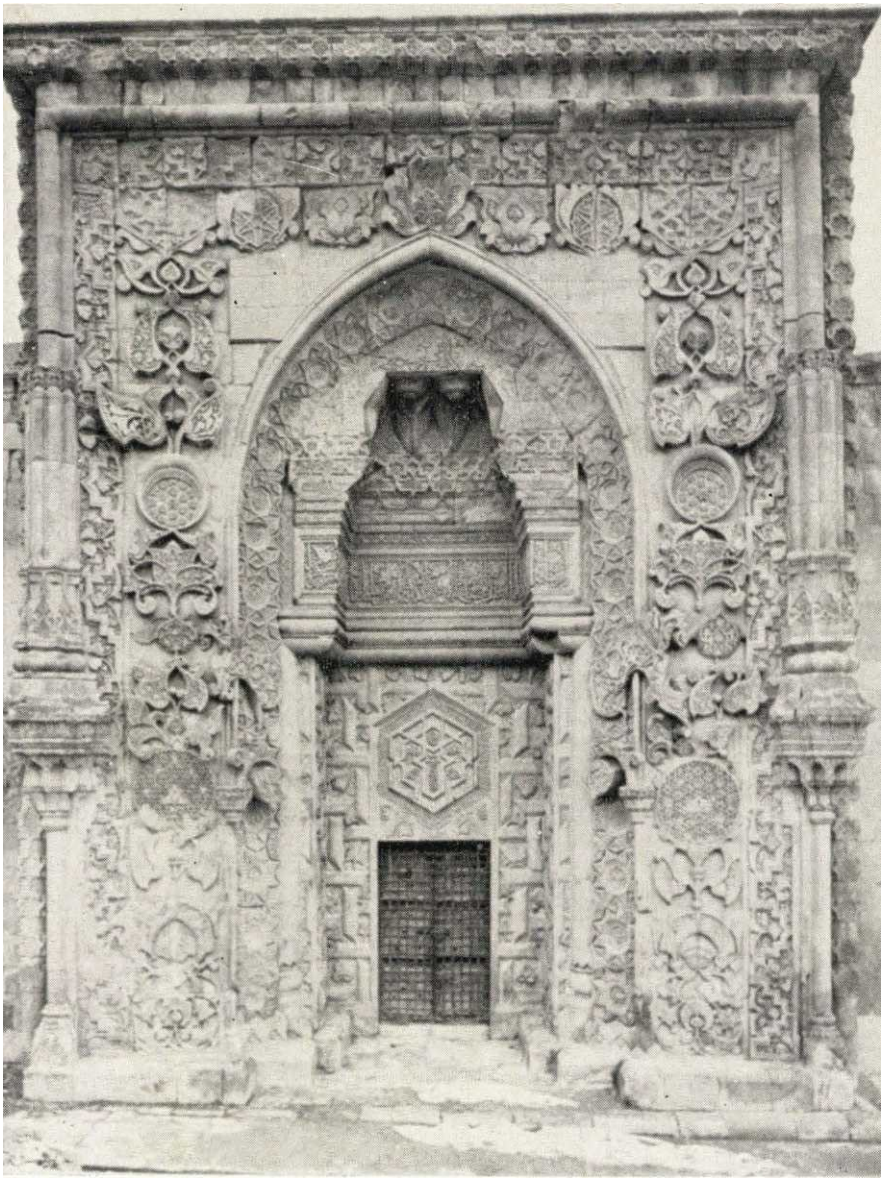

PORTALUL DINSPRE NORD DIN MOSCHEIA DE LA DIVRIGI - 1228 *(LES TRÉSORS DE TURQUIE...)*

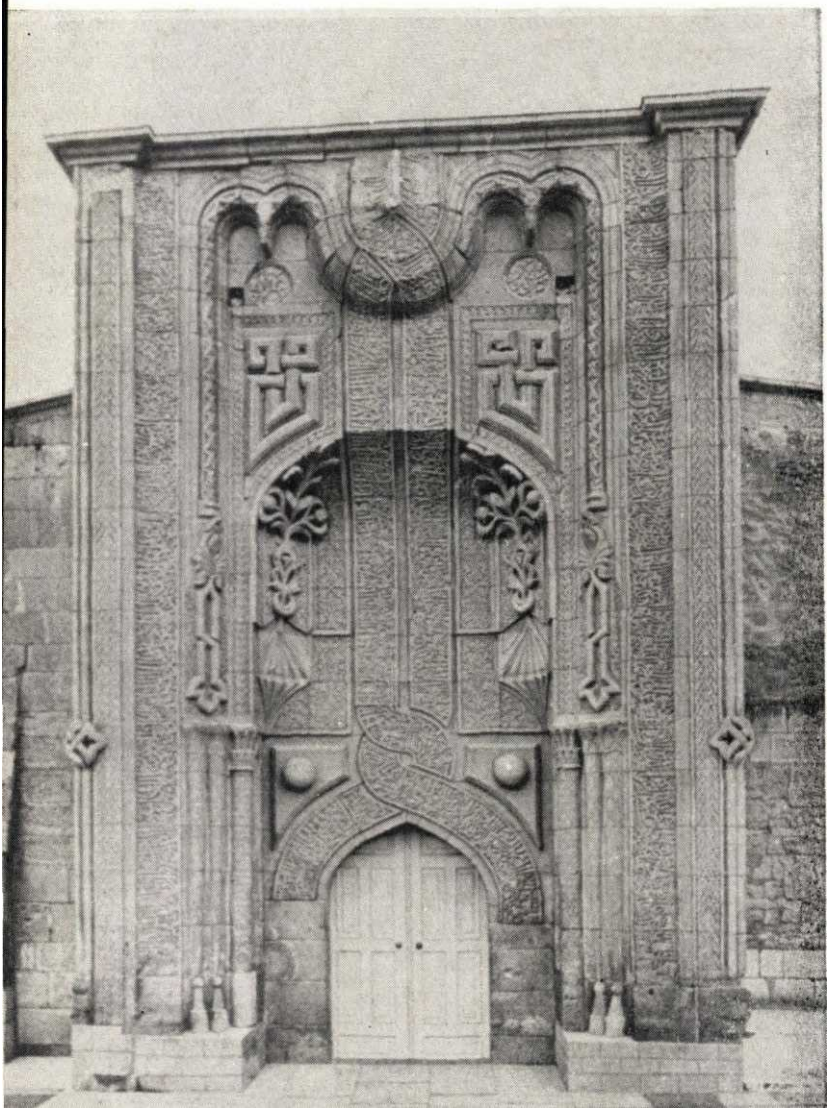

PORTAL DE MINARET, KONYA (SEC. XVIII), ***(LES TRÉSORS ...)***

MOSCHEIA VERDE *(YEŞIL CAMI)* DIN BURSA (1419-1424). (LES *TRÉSORS...*)

MOSCHEIA SULTANULUI SELIM II *(SELIMIYE CAMII)* DIN EDIRNE (1569–1575). CAPODOPERA ARHITECTULUI SINAN *(LES TRÉSORS...)*.

SULTANUL MEHMED AL Il-LEA CUCERITORUL (FAT/tfJ (1451-1481). PICTURA DE SINAN BEY. ISTANBUL, MUZEUL TOPKAPI

SULTANUL AHMED AL III-LEA (1703—1730) ŞI UN PRINŢ. PICTURĂ DE LEVNI CELEBI. ISTANBUL, MUZEUL TOPKAPI

←

→

COVOR DE LÎNĂ DIN REGIUNEA BERGAMA (SEC. XVI). ISTANBUL, MUZEUL DE ARTĂ TURCĂ ŞI ISLAMICĂ

DIMITRIE CANTEMIR, DOMN AL MOLDOVEI (1693 ,ŞI 1710-1711). **CA**BINETUL DE STAMPE AL ACADEMIEI (INV. 27054)

cu privire la caracterul real al acestor „Tratate vechi" sau „Capitulaţiuni" ale Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Poarta otomană, cele privitoare la Transilvania fiind evidente şi nereclamînd eforturi speciale pentru a fi demonstrate [23]. Menţionăm că în chestiunea „Tratatelor vechi" se adaugă şi alte documente deosebit de semnificative.

într-unul din aceste documente, după cît se pare de pe vremea lui Radu cel Mare, deci de pe la sfîrşitul veacului al XV-lea, printre altele, i se recomandă sultanului Baiazid al Il-lea ca voievodului Ţării Româneşti „să i se acorde, pentru hatîrul său, şi ***ahidnameaua*** despre care se poruncise", respectiv ***diploma, tratatul*** sau ***capitulaţia*** ce i se promisese [24].

într-un alt document, datînd din prima jumătate a secolului al XVI-lea, un oarecare Mustafa, însărcinat cu fixarea hotarelor dintre Moldova şi „Raialele" turceşti vecine, scria sultanului Soliman Magnificul precum că voievodul Moldovei, Ştefăniţă ***(1511—1521),*** „a arătat ***ahidnamelele*** sale ***(ahidnamelerin)"*** [25], adică „Tratatele" sau „Capitu-laţiile", care, după cîte rezultă, erau mai multe, domnul fiind, probabil, în posesia şi a tratatelor anterioare. Ulterior, ele au căzut în desuetudine, dar elementele lor au fost cuprinse treptat într-o serie de firmane speciale de ***regulamente,*** numite Nî'zaw-uri.

BĂTĂLIA DE LA NICOPOL ***(25*** sept. 1396). În timpul domniei sale, relativ scurte, sultanul Baiazid Ildirîm a instituit un adevărat embargou asupra Bizanţului, supunîndu-i pe împăraţi şi la plata unui haraci [2«], ca şi la obligaţia de a oferi ajutoare militare, iar în ***1393*** ţaratul bulgar al lui Şişman. cu reşedinţa la Tîrnovo, a fost anexat provinciilor turceşti, aplicîndu-se aci tot ce avea mai caracteristic legislaţia otomană de atunci. în felul acesta se limitau şi posibilităţile de intervenţie ale regilor Ungariei în ţinuturile balcanice pentru care ei concurau cu sultanii otomani. în cursul aces-

83 MUSTAFA A. MEHMET, ***Capitulaţiile Transilvaniei faţă de Poarta otomană*** **(manuscris).**

[24] **Arh. Muz. Pal. Topkapi — Istanbul. E.-11.691. B6**

***Ibidem,* E.-4639.**

[26] **OCTAVIAN ILIESCU, *Le montant du tribut paye par Byzance ă l'Empire ottoman en 1379 et 1424,* în „R.E.S.E.E.", voi. IX, no. 3/1971, p. 427-432.**

tor acţiuni militare şi Dobrogea va trece, vremelnic, sub stăpînirea turcească [27].

Politica de anexiune directă in Balcani şi Anatolia era secondată şi de incursiunile cavaleriei otomane neregulate numite akîwgii, care pătrundeau tot mai insistent pînă in Bosnia şi Albania. Toate acestea au grăbit constituirea unei noi coaliţii europene cu caracter de cruciadă, la care vor participa peste zece ţări, incepind cu Ţara Românească, cea mai apropiată de turci, şi terminind cu Belgia, Olanda, Anglia şi chiar cavalerii din Rhodos, sub comanda militară a regelui Ungariei — Sigismund de Luxemburg. Dar faimoasa bătălie de la Nicopole din ***25*** septembrie 1396 a însemnat un nou dezastru pentru expediţionarii europeni, mulţi dintre comandanţi, in frunte cu tînărul conte de Ne-vers, mareşalul Boucicaut ş.a. căzînd in captivitate otomană, in timp ce alţii au murit în lupte sau au fost duşi de apele Dunării.

Efectivele oştilor otomane sînt evaluate de Schiltberger, participant la campanie şi prizonier la turci, la vreo 200 000 de oameni, ceea ce, evident, constituie o exagerare faţă de numărul oastei creştine apreciată doar la 60 000 de cruciaţi [28], cifră menţionată şi de cronicarul turc Orduj (sec. XV) [29],

Dar cercetările mai atente au condus pe unii istorici la concluzia că sultanul avea 104 000 de oameni, iar oastea creştină se ridica cel puţin la 100 000 de cruciaţi [30]. Această cifră se apropie şi de relatările altor cronicari otomani care vorbesc de l30 000 de creştini [3i]. Unii istorici consideră exagerate, in condiţiile epocii medievale, aceste cifre, pentru ambele tabere [32],

Din izvoarele turceşti merită reţinute mai cu seamă pasajele referitoare la desfăşurarea bătăliei şi la tactica folo-

[27] ***Istoria poporului român*** **(sub redacţia acad. Andrei Oţetea), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1970, p. 186.**

[28] ***The Bondage and Travels of Johann Schiltberger..., 1396 — 1427,*** **London, 1879, p. 2—3.**

[29] **Cf. *Cronici turceşti...,* voi. I, p. 55.**

[30] **Aziz SURYAL ATIYA, *The Crusade of Nicopolis,* Londres, 1934, p. 67—69, ş.a.**

[31] **Cf. de ex. NEŞRI, *op. cit.,* voi. I, p. 89, voi. II, p. 136; SA'ADEDDIN, *Tadj-ut-Tevarih (Coroana Istoriilor),* voi. I, Istanbul, 1279 H. (1862), p.**

147
şi urm.

[32] **FRANCISC PALL, *Les croisades en Orient au bas Jfoyen Age, Obser-vations critiques sur l'ouvrage de M. Atya,* în „Revue Historique du Sud-Est Europden", Bucarest, XIX, 2 (1942), p. 1 — 6 1 .**

sită de turci, îndeosebi dosirea unei rezerve militare, ca ultimul şoc derutant al adversarului [33]. Descrierea cronicarilor turci corespunde cu relatările izvoarelor bizantine [34].

După victoria de la Nicopole, nemaiavind în faţa lor vreun obstacol serios, turcii îşi prelungesc incursiunile pînă în Ungaria şi Moreea. De asemenea, s-au deschis perspective noi şi în politica orientală a sultanului, intensificîndu-se presiunile asupra Constantinopolului, pînă la construirea fortăreţei ***Anadoluhisatî*** pe malul asiatic al Bosforului şi numirea unui judecător musulman în Bizanţ, numit cadiu (cadi), pentru a judeca „după legea arabă neînţelegerile ce se iscau între bizantini şi turci" [33].

BAIAZID ŞI TIMURLENK. După izbînda de la Nicopole (1396), luaseră amploare şi expediţiile de cucerire a emiratelor din Anatolia. Ele s-au soldat cu lichidarea, pentru o vreme, chiar şi a celui mai puternic emirat, cum era cel de Karaman. Dar extinderea autorităţii sultanului Baiazid Ildîrîm în nord-estul Anatoliei il va pune pe acesta în conflict direct cu Timurlenk (sau Tamerlan), un alt pretendent la supremaţie în Orient. Acesta se afla în fruntea noului imperiu care se constituise după destrămarea Hoardei de Aur, încorporînd o mare parte a populaţiilor turco-mongole, de la Transo-xiana şi pînă la porţile Anatoliei. Trecerea unor căpetenii locale dintr-o parte în alta, în speranţa unui ajutor pentru recăpătarea teritoriilor pierdute, va adînci animozităţile reciproce ale celor doi suverani, fiecare fiind dominat de sentimentul superiorităţii faţă de adversarul său. Rivalitatea, manifestată la început prin mesaje de dispreţ reciproc, a luat treptat forme din ce în ce mai violente. Era pentru prima dată de la înfiinţarea statului otoman, cînd doi suverani de aceeaşi origine aveau să se întîlnească, venind din direcţii opuse, pentru a-şi măsura puterile unul în faţa celuilalt. Unele izvoare par să învedereze faptul că la declanşarea acestui conflict a avut partea ei de contribuţie şi diplomaţia bizantină, apelînd la ajutorul lui Timurlenk tocmai într-o vreme de maximă presiune otomană asupra Bizanţului.

[33] **MEHMED NEŞRI, *op. cit.,* voi. 1, p. 89- 90; voi. II, p. 138- 139.**

14 **DUCAS, Istor/a *turco-bizantină 1341 — 1462* (ed. V. Grecu), Bucureşti, 1958, p. 80.**

15 **Ibirfew, p. 86.**

Dar marea încleştare de la 28 iulie 1402 de lîngă Ankara avea să pună statul otoman în faţa uneia din primele încercări tragice din istoria sa. Bătălia se anunţa crîncenă nu atît din pricina orgoliului personal al fiecăruia dintre cei doi suverani, cît, mai ales, datorită poziţiei lor în lumea Islamului, ca şi a scopurilor de dominaţie politică în Orient. De aceea Timur venise în fruntea unei armate de aproape ***150 000*** de oameni, aducind cu el toată suita de mîrzaci, iar Baiazid Ildîrîm adunase toate oştile sale de elită din Anatolia şi Rumelia, inclusiv tătarii veniţi din Polonia şi Cri-meea, trecînd prin Dobrogea, precum şi elemente creştine sîrbeşti. Unele cronici otomane vorbesc de participarea unui contingent de oaste şi din Ţara Românească, ceea ce însă pare mai degrabă un adaos al cronicarilor mai tîrzii.

În timpul desfăşurării bătăliei, iniţiativa fiind de partea oastei lui Timurlenk, acesta va forţa aripa stîngă a oştilor lui Baiazid, ca şi contingentele sîrbeşti, iar trecerea unor căpetenii anatoliene de partea lui Timur, inclusiv triburile tătare, va crea o stare de panică în oastea otomană, ceea ce va face ca sultanul Baiazid să scape, la un moment dat, controlul acţiunilor armatei sale. Încercările de redresare a situaţiei prin iniţiativele proprii ale fiilor sultanului nedînd rezultate, aceştia au început să se retragă, în timp ce Baiazid va fi prins şi dus în captivitate împreună cu Musa Celebi, unul dintre fiii săi [36].

Dezastrul de la Ankara a fost urmat de ocupaţia timuridă a Anatoliei, pînă la Marea Egee. Timurlenk va părăsi Anatolia abia după ce va restabili vechile emirate, descompunînd astfel statul otoman din punct de vedere politic.

Cauzele înfrîngerii sultanului Baiazid nu rezidă în slaba coeziune a statului otoman, care trecuse prin mai multe confruntări militare. În anumite împrejurări istorice popoarele „sedentare" şi mai „civilizate" au putut fi copleşite de cele „nomade", deşi acest lucru avea un caracter efemer. Aşa s-a întîmplat cu imperiul universal iniţiat de Ginghiz-Han, aşa se va întîmpla şi cu imperiul lui Timurlenk. Abia peste un secol, urmaşii

lui aveau să pună bazele unui alt imperiu turco-mongol, de astă dată în India, cu

[88] **M. M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie* (1402), Bucureşti, (1942), 180 p. *(Bibliografie,* p. 141-156).**

capitala la Delhi şi la Agra, sub conducerea lui Babur şi a descendenţilor acestuia (1526—1858), evoluind paralel cu Imperiul otoman.

•

Situaţia creată după dezastrul de la Ankara a determinat, la început, izbucnirea unei puternice crize politice, datorită certurilor pentru domnie intre fiii sultanului Baiazid **1,** care murise intre timp ***(9*** martie ***1403)*** la Akşehir (Anatolia), in captivitatea lui Timurlenk. Această perioadă de criză, denumită in genere iwterregw, a durat mai mult de un deceniu, iar eforturile diferitelor grupări sociale de a sprijini cînd pe unul cînd pe altul dintre urmaşii lui Baiazid **1** au adîncit tot mai mult contradicţiile de clasă, afectind nu numai viaţa politică, dar şi celelalte aspecte ale societăţii otomane, inclusiv manifestările ideologice din vremea aceea.

Dar, in timp ce imperiul nomadic înfiinţat de Timurlenk se va descompune odată cu moartea făuritorului lui, statul otoman va găsi suficiente resurse pentru a se reface, după care se va lansa la cuceriri nemaivăzute pînă atunci.

Capitolul IU
FACTORII EXPANSIUNII OTOMANE (SEC. XIV)

CONSIDERAŢIUNI GENERALE. Dacă ar fi să caracterizăm cuceririle otomane de pînă la sfîrşitul veacului al XIV-lea ar trebui să remarcăm în primul rînd ***caracterul relativ rapid*** al acestor cuceriri. De asemenea, expansiunea de pînă atunci a deschis turcilor-otomani drumurile Asiei şi Europei, lărgind tot mai mult şi contactul lor cu diverse popoare, care se deosebeau între ele atît ca formaţiuni etnico-politice, cît şi din punctul de vedere al intereselor imediate de care erau călăuzite.

Desigur, nu poate fi contestat faptul că, în dezvoltarea spiritului războinic al turcilor-otomani, un rol de seamă 1-a avut şi ***factorul religios,*** împins adeseori pînă la limitele fanatismului. Dar, privite în ansamblu, nici „fanatismul" şi nici „sabia" nu pot explica prin ele însele o întreagă epocă de afirmare a turcilor-otomani în istoria universală. Şi lumea creştină de atunci mînuia aceste „arme" cu aceeaşi iscusinţă, poate chiar şi mai bine, dacă ţinem seama de ***coaliţiile militare*** încheiate în numele unor ***idealuri religioase.*** Pe de altă parte, aspiraţiile pentru r! ispîndirea Islamului prin aşa-zisul „război sfînt" ***(djihad)*** atîrnau mai puţin în balanţa politicii generale a turcilor-otomani.

Epoca otomană marchează mai degrabă ***statornicira*** religiei islamice, renunţîndu-se la răspîndirea Islamului în scopul ***uniformizării***

societăţii fie din punct de vedere administrativ, fie confesional sau lingvistic.

De fapt, în explicarea genezei şi expansiunii statului otoman trebuie să se pornească de la un complex de factori;

interni şi externi, dar mai cu seamă de la situaţia politică şi socială, economică şi culturală a Anatoliei, începînd, cel puţin, din secolul al XIII-lea, dacă nu mai devreme. Aceşti factori includ, fără îndoială, atît procesul de deplasare a populaţiilor turco-islamice dinspre Asia Centrală în zonele apusene ale Anatoliei, fie înainte de marele puseu mongolo-tătar, fie după instaurarea dominaţiei ilhanide în Orientul Apropiat, cît şi raporturile etnice şi starea socială sau intelectuală a populaţiilor turco-islamice care se stabileau în Anatolia, ca şi raporturile dintre nomazi şi sedentari sau dintre musulmani şi creştini etc.

Ignorarea acestor aspecte fundamentale, în legătură cu primele cuceriri otomane, a determinat pe unii istorici (ex. Gibbons) să conchidă că populaţiile turco-nomade venite în Anatolia nu erau în stare să asigure organizarea unui stat. Ei pun acest lucru pe seama islamizării grecilor, sau altor elemente creştine din Orient. În alte împrejurări se lasă să se înţeleagă precum că totul s-a desfăşurat prin fanatismul musulman şi prin puterea sabiei. Dimpotrivă, luarea în considerare a factorilor amintiţi mai sus ne dezvăluie forţele motrice materiale şi spirituale care stăteau la baza unei noi formaţiuni politice de mare anvergură din istoria poporului turc, concretizată în ***Imperiul otoman.*** Şi dacă la situaţia generală din Anatolia, care explică în mare măsură condiţiile fondării statului otoman peste civilizaţia şi cultura turco-selciukidă, vom adăuga şi dezagregarea Imperiului bizantin, ca şi conflictele politice sau fărîmiţarea feudală din întreg spaţiul balcanic, atunci vom putea înţelege şi mai bine cauzele expansiunii rapide a turcilor-otomani atît spre Orient cît şi, mai cu seamă, spre sud-estul Europei.

FACTORI SOCIAL-ECONOMICI. Cercetarea istoriei economice şi sociale a Anatoliei, începînd cu turcii-selciukizi, învederează faptul că această „limbă de pămînt" a jucat, ca şi în trecut, un rol important în menţinerea legăturii dintre Europa şi Orient nu numai din punct de vedere politic, dar şi sub raport economic sau comercial. În acelaşi timp, afluxul intens de elemente turceşti din interiorul Asiei spre Anatolia occidentală, pe de o parte, va favoriza îngroşarea per-

manentă a rîndurilor maselor de ţărani turci, cu întreg cortegiul lor de tradiţii, moştenite din trecut, iar pe de altă parte va grăbi crearea unei vieţi urbane, cu toate manifes

tarile ei culturale şi de gîndire. Acest proces, la rîndul său, va îulesni statului otoman, în formare, să-şi recruteze din sînul intelectualităţii elementele necesare funcţionării diferitelor instituţii ale societăţii, fie că era vorba de mecanismele administrative sau judiciare, fie de aparatul politic sau militar etc. De fapt, o bază socială în acest sens se crease încă în perioada selciukidă (sec. XI—XIII) .

După cum s-a amintit, statul otoman a pornit iniţial de la un emirat de margine numit ***„Udj Beyligi.*** Emiratul lui Osman evolua într-o zonă geografică dintre cele mai favorabile unei activităţi economice şi comerciale. Se vorbeşte chiar de formarea unei „insule economice" sau de o „unitate economică de Marmara" [1], care se manifesta ca un organism de legătură fie între Orient şi Balcani, fie în cadrul relaţiilor mai largi, dintre Orient şi Occident. Bazele acestei ***„unităţi"*** fuseseră puse încă pe vremea selciukizilor, cînd o parte din păturile sociale avute se antrenase în activitatea comercială aducătoare de profituri [2]. De fapt, aproape întreaga societate selciukidă era întreţesută de sistemul corporaţiilor numite ***ahi.*** Turcii-otomani s-au încadrat relativ repede în acest context al relaţiilor comerciale, dezvoltîndu-şi totodată şi un sistem social-economic care se va caracteriza prin răspîndirea feudelor condiţionate zise ***timar.*** La hotare va creşte rolul „vitejilor" numiţi ***gazi,*** care îşi vor apăra însă, în primul rînd, propriile lor interese economice şi sociale în noua societate otomană în curs de cristalizare. Acţiunile căpeteniilor vor fi încuraj ate şi prin distribuirea unor teritorii noi, cucerite ca proprietăţi particulare, numite ***mtilk*** (pl. ***emlâk).***

Sistemul ***timarelor*** cuprinsese aproape toate teritoriile aflate sub stăpînirea otomană, acesta constituind baza economică a expansiunii turceşti. Tocmai de aceea Imperiul

[1] **MUSTAFA AKDAG, *Osmanii Imparatorlugunun kuruluf «« inkifaf devrinde Tilrkiyenin iktisadî vaziyeti.* (Situaţia economică a Turciei în perioada fondării şi dezvoltăm Imperiului otoman) în „Belleten", nr. 51/1949, p. 497—569, şi nr. 55/1950, p. 319—418 şi recenzia la această**

lucrare de H. Inalcik, în „Belleten", nr. 60/1951, p. 629—685 (vezi p. 638).

[2] V. A.'GORDLEWSKI, *Izbrannîe Socinenia,* voi. I, Moscova, 1960 (reeditare după ed. din 1941). Istoriceski Rabotî: *Gosudarstuo Selciukidov Maloi Azii,* cap. VI, p. 113—119.

otoman a rezistat şi perioadei de criză socială, politică şi ideologică de după dezastrul de la Ankara din ***1402.*** Confirmarea şi recunoaşterea sistemului timariot de către fiii şi urmaşii sultanului Baiazid 1 au antrenat din nou pe posesorii lor la lupta pentru reunificarea politică a statului otoman, eliminîndu-se, rînd pe rînd, pretendenţii Isa, Suleiman şi apoi Musa, pentru ca, în cele din urmă, să se impună ca sultan unic prinţul Mehmed Celebi (1413).

În regimul timariot puterea centrală păstrează, în numele suveranului, „dreptul suprem de proprietate" asupra întregului pămînt.

Dar ***sistemul timariot otoman*** nu a rămas un privilegiu numai pentru turcii cuceritori. În acest sistem economico-social au fost încadrate şi o serie de elemente creştine fie dintre foştii feudali (voinuci etc.), fie dintre cei care colaborau în expediţii, iar frecvenţa acestui fenomen tocmai în regiunea balcanică [3] explică felul cum turcii au creat o fortă socială nouă care va înlesni consolidarea dominaţiei lor politice. În felul acesta se puneau bazele unei colaborări islamo-creştine, ceea ce îi va determina pe unii istorici să conchidă existenţa acelei „Pax Ottomanica" [4], cuprinzînd întreaga zonă de influenţă otomană.

FACTORUL MILITAR. Extinderea sistemului timariot angrena forţe sociale din ce în ce mai mari, fiecare posesor de feudă ***(timar, zeamet*** sau ***hass)*** avînd obligaţia de a întreţine un număr oarecare de ostaşi-călări, numiţi gebeli, în funcţie de mărimea apanagiului. Aceasta ducea la crearea unei puternice forţe militare în care rolul principal revenea „provinciilor".

Dar puterea centrală otomană a procedat periodic la reorganizarea armatei şi sub alte aspecte. Dintre măsurile aplicate în acest scop de o deosebită eficacitate s-a dovedit crearea oastei de ***ieniceri (Yeniyeri,*** adică ***oaste nouă),*** care fusese iniţiată încă pe vremea sultanului Murad I, devenind una din cele mai puternice armate permanente din Europa acelor vremuri. Era vorba de recrutarea, periodic, a unor copii din rîndurile ***anumitor*** popoare creştine şi în cadrul unor reguli bine stabilite.

[3] **H. İNALCIK, *Od Ştefana Duşana do Osmanskog carstva,* în „Pn'/ajt", Sarajevo, vol. III-IV, 1952- 1953, p. 23-54.**

' A. TOYNBEE, *L'Histoire. Un essai d'interprétation,* Paris, 1951, p. 147.

Dealtfel, puterea centrală otomană reglementase de timpuriu problema robilor sau a captivilor de război, instituind darea numită ***pendjik*** (adică o cincime). Prin aceasta, posesorii de robi erau obligaţi să predea statului a cincea parte din captivii lor, iar dacă erau mai puţini de cinci, achitau cîte ***25*** de aspri, reprezentînd a cincea parte din ***125*** aspri, sumă la care se evalua fiecare rob [5]. Aşa a apărut categoria de oaste numită ***„Pendjik-oglanî",*** care a constituit punctul de plecare pentru oastea de ieniceri [6].

Sistemul recrutării de copii creştini se va numi **DezmVme** [7], în sensul de „transmutaţie". Exceptînd robii, care puteau fi de orice neam, sistemul **D*evşirme*** nu se aplica tuturor popoarelor creştine de sub sfera influenţei otomane. Se apela de obicei la bulgari, greci, armeni, iar mai tîrziu în fruntea lor vor trece albanezii, bosniecii şi gruzinii ^ Evreii erau scutiţi, fiind folosiţi in afaceri comerciale. De asemenea, nici ungurii şi nici românii nu au fost încadraţi în legea ***Devşirme[9].***

De aceea relatările unor cronicari bizantini despre cereri de copii de la Vlad Ţepeş sau de la alţi domnitori români [10] nu sînt confirmate de alte izvoare.

La început, ***Devşirme*** se făcea la ***3,*** la ***5*** sau la ***7*** ani o dată, dar mai tîrziu s-a recurs la ea ori de cîte ori a fost nevoie. Se recrutau copiii cei mai robuşti din familiile cu cel puţin doi copii; se apela de obicei la familiile avute şi de preoţi, avîndu-se în vedere influenţa acestora asupra maselor populare creştine. Nu erau acceptaţi: cei căsătoriţi, orfani, săraci, ambiţioşi, spîni sau cei circumcişi congenital şi nici copiii unici în familie. De asern*"'. **.d.**, nu erau primiţi tinerii care învăţaseră vreo mese**n**, **:.au** care vorbeau deja limba turcă. Vîrsta lor varia de la opt sau zece la douăzeci de ani dar erau preferaţi, de obicei, tinerii între ***14—18*** ani [11].

[6] **AŞÎKPAŞAZADE, *Tevarih...* (ed. Aii), p. 54 — 55; NEŞRI, op. *cit.,* voi. 1, p. 54.**

8 **BEŞIR CELEBI, op. *cit.,* p. 34.**

[7] **AŞÎKPAŞAZADE, op. *cit.,* (ed. Aii), p. 54 — 55; NEŞRI, op. *cit.,* voi. 1, p. 53-54.**

[8] **AHMED DJEVAD, *Tarih-i Asker-i Osmani* (Istoria Armatei Otomane), Istanbui, 1299 H. (1882), voi. I, p. 179.**

[9] **1. H. UZUNCARŞILI, *Osmanli Imparatorlugunda Kapukulu* OraWîm (Ostile de Poartă în Imperiul otoman), Istanbui, voi. I, 1940, p. 14 nota 3.**

[10] **DUCAS, op. cit., p. 430.**

[11] **1. H. UZUNCARŞILI, op. *cit.,* p. 17— 18.**

Aduşi la Poartă în grupe de cîteva sute şi în uniforme speciale, erau circumcişi, după care se proceda la schimbarea numelui. Apoi, unii erau trimişi în Anatolia pentru ***3—4—5*** sau ***7*** ani, iar alţii erau reţinuţi în Serai (îndeosebi bosnieci, albanezi, circazieni etc.), de preferinţă cei mai destoinici şi de statură înaltă. Din rîndurile acestora, mulţi ajungeau viziri şi chiar mari viziri. Cei întorşi din Anatolia erau încadraţi în corpul special de rezervă numit ***„Adjemi Odjagî",*** de unde se completeau rîndurile tuturor categoriilor oastei permanente de ieniceri.

în felul acesta, pe de o parte, oastea de provincie, al cărei număr creştea an de an prin acordarea de noi feude de diferite grade, iar pe de altă parte organizarea unei armate permanente de tipul ienicerilor, în continuă întărire şi diversificare, vor constitui factori de seamă ai expansiunii turceşti. De asemenea, politica de cooptare a unor elemente creştine in rîndurile clasei feudale otomane, prin acordarea unor privilegii economice şi militare, ducea la crearea premiselor unei colaborări islamico-creştine în sud-estul european, la nivelul claselor dominante.

METODA COLONIZĂRII. Cuceririle otomane au fost favorizate şi de o serie de alte condiţii. în această privinţă trebuie amintită ***metoda colonizării,*** care s-a manifestat sub două forme: ***imigrarea de bună voie*** şi ***surghiunirile*** din Asia **în** Balcani, în locul populaţiei fugite mai departe sau transferate în Anatolia [12]. Asemenea fenomene erau accentuate şi de deplasarea elementelor turco-oguze din interiorul Asiei. Acestea constituiau totodată rezerva etnică prin care a fost grăbită ***turcizarea*** Anatoliei. Rezerva umană asiatică a conservat limba şi tradiţiile turceşti propriu-zise, impunîndu-le **în** cele din urmă în societatea otomană, după confruntări de mai multe secole cu influenţa arabo-persană.

18 Pentru unele aspecte ale metodelor folosite de turci in cuceririle lor vezi şi OMER *LOTTI* BARKAN, *Vakijlar ve Temlikler, İstîlâ Devrinin kolonizator Tilrk Dervişleri ve Zaviyeler.* (Vakufurile şi proprietăţile. Dervişii turci, colonizatori in epoca de cucerire şi lăcaşurile), in „Vakiflar Dergisi", Ankara, vol. II, 1942; Idem, *Osmanii tmparatorlugunda bir iskân ve koloni-zasyon metodu olarak sUrgilnler* (Deportările ca metodă de populare şi colonizare In Imperiul otoman),

în „Iktisat FakOltesi Mecmuasi", Istanbul, vol. IX/nr. 1 — 4, 1949—1950, vol. XIII, 1951 şi vol. XV/1953—1954; *HALIL tNALcIK, Ottoman Methods of Conquest,* în „Studia Islamica", vol. II, 19.54, p. 103-129; ş.a.

Treptat, grupurile sosite din adîncurile Asiei vor fi încorporate în sistemul organizării social-economice şi politico-militare otomane, pînă ce se vor integra definitiv. Mai cu seamă de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, ele nu mai constituie o problemă specială în istoria Imperiului otoman [13].

Metoda colonizării a fost folosită încă din primele momente ale cuceririi turceşti în Balcani [14]. În acelaşi timp, se proceda şi la strămutarea unei părţi a populaţiei creştine din Balcani in Asia Mică. Accentul se punea mai-mult pe fruntaşii localităţilor cucerite [15]. Nu erau puţine nici cazurile de trecere a unor grupuri turco-islamice pentru a se stabili in Europa ***din proprie iniţiativă.*** De pildă, cronicarul N eşri, ca să ne referim la un singur izvor, relatează că „a început să vină fără contenire şi populaţia din ţinutul Karesi. Cei care veneau, îşi făceau vetre şi se îndeletniceau cu războiul sfint" [16].

În decursul deceniilor şi veacurilor următoare, colonizarea a luat proporţii din ce in ce mai mari, devenind o adevărată politică de stat in cucerirea şi consolidarea dominaţiei otomane in Peninsula Balcanică. Se pare că un moment de colonizare masivă a Rumeliei cu populaţie turco-islamică a fost şi ocuparea Anatoliei de către oştile hanului Timur-lenk, îndată după bătălia de la Ankara **(1402) 17**.

Este adevărat că fenomenul colonizării de bună voie sau surghiunirile se aplicau in zonele deja cucerite. Dar popularea acestor regiuni cu elemente turco-islamice, pe de o parte, ducea la consolidarea dominaţiei otomane in zonele respective, iar pe de altă parte asigura crearea unei baze sociale pentru noi cuceriri teritoriale învecinate.

SITUAŢIA DIN BALCANI. în expansiunea otomană spre Europa un rol deosebit de important revine, fără îndoială, situaţiei generale din Peninsula Balcanică, statele de aici aflîndu-se in plină dezmembrare politică, determinată de rivalităţile dintre diferitele facţiuni, ca şi de tendinţele

[13] **PAUL WITTEK, *Osmanii tmparatorlugunda Tiirk aşiretlerinin rolu* (Rolul triburilor turce în Imperiul otoman), în „I.U.E.F. Tarih Dergisi", nr. 17— 18/1963, p. 257 şi urm. (trad. de Erciimend Kuran).**

[14] NEŞRI, *op. cit.,* voi. I, p. 50; AŞIKPAŞAZADE, *op. cit.,* p. 45 — 46 (ed. Giese).

15 AŞIKPAŞAZADE, *op. cit.,* p 45 — 46 (ed. Giese), p. 48 (ed. Ali).

i[8] NEŞRI, *op. cit.,* voi. I, p. 50.

1[7] BEŞIR CELEBI, **op.** *cit.,* p. 70.

centrifuge ale feudalităţii din sînul societăţii balcanice din vremea aceea. Referindu-se la faptul că, „statele creştine din Balcani... nu au căzut, cum se crede în genere..., prin-tr-o catastrofă religioasă înaintea unui duşman fanatic", marele istoric Nicolae Iorga preciza, totodată, că tocmai „fărimiţarea locală, frămîntările dintre facţiuni, rivalităţile personale, răscoalele, competiţiile creau pentru paşnicii muncitori ai cîmpului, tulburaţi necontenit în lucrul lor, şi chiar pentru clasa orăşenească, supusă asediilor dese, jafurilor repetate, o situaţie în adevăr imposibilă" [18].

Aceste stări de lucruri împiedicau în mare măsură încadrarea popoarelor balcanice în aşa-zisa ***unitate creştină,*** multe din ele rămînînd legate doar simbolic de Constanti-nopol sau de Roma. De aceea diversitatea etnică a popoarelor balcanice şi interesele politice diferite ale acestora atîrnau tot atît de mult, în chestiunea împotrivirii faţă de cuceritorii turci, ca şi fricţiunile interne din sînul despoiatelor sau lipsa unor figuri militare capabile să frîneze înaintarea otomană spre Europa. Astfel, dacă contradicţiile interne şi interstatale balcano-europene au fost mai puţin evidente la bătălia de la Cossovo în 1389, în schimb confruntarea de la Nicopole (1396) avea să contureze mai bine tendinţele de supremaţie mai ales ale Ungariei în direcţia Europei sud-estice. Dealtfel, încă de pe la mijlocul veacului al XlV-lea, în faţa expansiunii otomane, raguzanii, geno-vezii şi veneţienii puneau interesele lor mai presus de interesele generale ale Europei. Ei recurgeau încă de pe atunci la încheierea unor legăminte cu turcii, pentru continuarea activităţii lor economice, obţinînd o serie de privilegii de negoţ în zonele controlate de Imperiul otoman în formare. Toate acestea au creat, fără îndoială, condiţii favorabile expansiunii otomane pe întreg spaţiul dintre Marea Neagră şi Mediterană [19].

POLITICA OTOMANĂ DE CUCERIRI. Eforturile de împotrivire ale popoarelor balcanice erau diminuate şi de aplicarea, de către turci, a unei politici diferenţiate, în funcţie de predarea unor cetăţi sau ţinuturi cu luptă sau fără împo-,

[18] **N. IORGA, *Istoria statelor Balcanice în epoca modernă...,* Vălenii de Munte, 1913, p. 13 şi 31.**

1[9] Vezi şi D. ANGELOV, *Certains aspects de la conquetes des peuples balkaniques par les Turcs,* în „Byzantinoslavica", vol. XVII, nr. 2/1959, p. 220-275.

trivire. Sultanul Murad I (m. 1389), trimiţîndu-1 pe vizirul Aii paşa să supună ţaratul bulgar al lui Şişman, îl sfătuia totodată: „Să nu socoteşti la fel cu duşmanul pe cel care va veni singur" [20].

Toate aceste considerente explică de ce anume unii europeni de pe atunci, în ciuda sentimentelor lor de înflăcărare contra turcilor, îl vedeau totuşi pe „Turcoman" (era vorba de Baiazid I), forte, organizat, decis şi, pe deasupra, „nu barbar" [21].

De asemenea, însăşi politica religioasă otomană nu avea drept scop imediat răspîndirea islamismului pe orice cale, procedeele clasice fiind istoriceşte depăşite în perioada respectivă. Referindu-se tocmai la acest aspect al politicii otomane, Nicolae Iorga scria că „turcii lui Urcan, Murad, Baiazid, Mohamed I-iu, Murad şi Muhamed al II-lea, cei şase sultani ai cuceririi — n-au răzbunat Islamul pentru atacul creştin al cruciadelor" [22].

De fapt, acţiunile militare ale turcilor-otomani erau determinate mai degrabă de considerente politice bine definite, decît de principiile religioase, ale Islamului de atunci [23]. Chiar şi oamenii politici nu vor fi recrutaţi din rîndurile clerului musulman, fenomen frecvent întîlnit în Europa medievală a acelor vremuri, ca şi mai tîrziu.

În aceste condiţii, după o perioadă de criză, intervenită în urma dezastrului de la Ankara (1402), statul otoman se va lansa într-o nouă ofensivă, care va culmina cu cucerirea Constantinopolului, iar instalarea sultanilor în locul împăraţilor bizantini va conferi noii formaţiuni politice turceşti caracterul unui imperiu în accepţiunea reală a cuvîntului.

[20] **NEŞRI, *op. cit.,* vol. 1, p. 66; vol. Il, p. 104.**

[21] **CARLO CURCIO, *Le problème historique,* în *l'Europe du XIX-e et du XX-e siècle, Problèmes et Interpretations Historiques,* vol. 1, 1815—1870,**
Milano, 1959, p. 84 (după *Coluccio Salutati).*

[22] **N. IORGA, *op. cit.,* p. 13.**

[23] **Pentru raportul dintre stat şi biserică în Imperiul otoman vezi şi MUAMMER SENCER, *Osmanlilarda din ve deiiet* (Religia şi statul la otomani),**
Istanbul, 1974, 294 p.

Capitolul IV

DRUMUL SPRE CONSTANTINOPOL

RESTABILIREA UNITĂŢII POLITICE A STATULUI OTOMAN *(1413).* în peiioada luptelor interne pentru tron, cunoscută sub denumirea de ***interregn (Fitret),*** care a durat mai bine de un deceniu ***(1402—1413),*** societatea otomană se divizase în tabere, conturîndu-se din ce în ce mai bine două tendinţe fundamentale: ***1. reunificarea cu sprijinul păturilor sociale mijlocii şi cu participarea maselor ţărăneşti, 2. refacerea unităţii politice în favoarea „aristocraţiei otomane".*** Reprezentanţii primei tendinţe antrenaseră cu ei pe prinţul Musa Celebi, după cum ceilalţi se grupaseră în jurul lui Mehmed Celebi. Activînd mai mult în partea europeană, Musa Celebi iniţiase o politică de confiscare a averilor marilor feudali şi de ridicare în slujbă a unor „oameni de rînd", fiind sprijinit în această acţiune şi de cărturarul Şeih Be-dreddin Mahmud (zis şi ***Simavnakadîsîoglu,*** — fiul cadiului de Simavna), care avea să devină peste cîţiva ani conducătorul ideologic şi militar al primei răscoale ţărăneşti de mari proporţii din istoria Imperiului otoman *.

Ultima fază a luptei pentru reunificare luase caracterul unui adevărat război fratricid, mai ales prin instalarea lui Musa Celebi în Rumelia (1411), la care îşi dăduse tot concursul său şi domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn. Dar, în faţa politicii sociale a lui Musa şi Bedreddin, feudalii

[1] **MUSTAFA A. MEHMET, *La pensée philosophique et sociale dans l'Empire ottoman aux XlV-e — XV-e siècles,* în „Bulletin. Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen", Bucarest, VI, nr. 1 — 2, 1968, p. 76 — 102.**

bizantini se coalizează cu aristocraţia otomană din Anatolia, acordîndu-i sprijinul lor.

Astfel, împăratul bizantin Manuil al Il-lea înlesnea trecerea repetată în Rumelia a oştilor anatoliene şi-i promitea totodată solemn lui Mehmed Celebi că „dacă norocul îşi va întoarce faţa spre tiran [2], Constantinopole totdeauna va fi gata, spre a-l adăposti" [3]. După anul ***1411*** a încetat şi ajutorul acordat pînă atunci lui Musa Celebi de către Mircea cel Bătrîn. De aceea se pare că nici Ţara Românească nu rămăsese indiferentă faţă de politica socială şi de ideologia ce se înfiripau în sudul Dunării.

În faţa acestei coaliţii, directe sau tacite, iniţiativa lui Musa-Bedreddin va eşua, asigurîndu-se refacerea unităţii politice a statului otoman potrivit principiului ***monarhului unic.*** Totodată va triumfa şi regimul ***timariot,*** aplicat pe scară şi mai largă, cu toate variantele sale. Dar ca o reacţie faţă de consolidarea acestui gen de stăpînire funciară, care genera un anumit tip de relaţii social-economice, şi ca urmare a tulburărilor necontenite de pînă atunci, care afectaseră puternic liniştea maselor direct producătoare, se declanşează, pe la, sfîrşitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XV-lea, marea răscoală ţărănească de sub conducerea Şeihului Bedreddin Mahmud, unul dintre cei mai vestiţi cărturari ai lumii islamice din vremea aceea. El avea să insufle discipolilor săi idealul unui „comunism egalitar", vizînd tocmai desfiinţarea sistemului timariot, pentru a se institui in locul lui un fel de „comune agrare", după principiul „eu în casa ta, ca şi într-a mea; şi tu într-a mea, ca şi într-a ta, afară de partea femeiască" [4].

Dacă doctrina socială a lui Bedreddin „friza comunismul'^ în schimb învăţătura sa despre lume în genere se caracteri., za printr-o tendinţă atomist-materialistă în explicarea universului, preconizînd totodată, în cadrul acestei concepţii, generale, o singură divinitate pentru toţi oamenii [5].

După înăbuşirea mişcării bedreddiniste s-a declanşat una din perioadele cele mai explozive din istoria Imperiului otoman, eventualele nemultumiri fiind canalizate, de astă dată, în afară.

[2] **Adică, dacă va învinge Musa Celebi.**

[3] Pe Mehmed Celebi. (Vezi DUCAS, istoria turco-bizantină, *1341 — 1462* (ed. V. Grecu), Bucureşti, 1958, p. 128.

[1] DUCAS, *op.* cit., p. 148- 150.

[6] MUSTAFA A. MEHMET, op. cit.

RELUAREA OFENSIVEI TURCEŞTI. Sultanul Mehmed Celebi ***(1413—1421)*** a readus hotarele din Anatolia în limitele de dinainte de bătălia de la Ankara ***(1402),*** iar în Rumelia şi-a extins stăpînirea pînă la gurile Dunării, prin anexarea Dobrogei în urma expediţiei din anul ***1411*** [6], cînd Isaccea şi Enisala ***(Yeni-Sale)*** devin iarăşi cetăţi turceşti, după ce fuseseră călcate de akîngii lui Baiazid şi ale urmaşilor acestuia [7]. Practic, Dobrogea era cucerită de turci, Delta nereprezentînd un factor important, întrucît servea mai mult ca loc de trecere sau pentru anumite activităţi sezoniere. Dealtfel, sultanul Mehmed al Il-lea trece nestingherit în 1476 în nordul Dunării, după ce străbate Dobrogea în drum spre Moldova lui Ştefan cel Mare.

De menţionat este faptul că expediţia din 1417 a fost prelungită şi în nordul Dunării, în direcţia Ţării Româneşti. Într-o scrisoare de cucerire, numită ***Fetihname,*** adresată de sultanul Mehmed I Celebi în limba persană unui prinţ musulman din Orient, se vorbeşte de o biruinţă purtată asupra „necredincioşilor", ca şi de prăzile luate cu acest

?

rilej [8]. Un adaos tîrziu, menţionează anul ***818*** H. (1415). n document Ţara Românească **(£/lak)** este numită ***Kara-Bogdan,*** adică Moldova. În urma acestei expediţii, turcii au stabilit un cap de pod în nordul Dunării, la Giurgiu, poate şi la Turnu, iar Ţara Românească a fost supusă la plata unui haraci, ca simbol al trecerii în sfera influenţei otomane, dar menţinîndu-se suveranitatea, instituţiile şi libertăţile ţării.

În faţa politicii turceşti de expansiune, împăraţii bizantini au început să pună iarăşi în acţiune diplomaţia lor, opunînd sultanilor otomani diverşi pretendenţi, care îşi găseau adăpost în Bizanţ. În izvoarele otomane ei sînt amintiţi sub denumirea de ***„Du'zme",*** care înseamnă „Falsul" sau „Impostorul". Unul din primii pretendenţi lansaţi în acest scop de bizantini a fost Mustafa Celebi, fiul dispărut al sultanului Baiazid Ildîrîm la lupta de la Ankara. Acesta s-a

[6] Datarea acestei expediţii variază între anii 1415 şi 1417, unii istorici propunînd şi anul 1418 (Pentru desfăşurarea acestei campanii vezi şi *Cronici turceşti,* voi. 1, p. 32, 51. 85, 116 ş.a.

[7] **Pentru evoluţia situaţiei politice a Dobrogei în această perioada vezi: ANCA GHIAŢĂ, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea,* în *Studii istorice sud-est europene,* voi. 1 (Culegere îngrijită de Eugen Stă-nescu), Bucureşti, 1974, p. 43— 126.**

[8] **Arh. Muz. Palat. Topkapi — Istanbul (Turcia). E.-9510.**

aflat prin 1415 şi la curtea domnului Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn, fiind amintit în documentele vremii ca „Mustafa Celapi" [9].

La începutul domniei sultanului Murad al II-lea (1421 — 1451), Mustafa Celebi a fost scos din nou la iveală, extin-zîndu-şi stăpînirea sa asupra întregii Rumelii, inclusiv Galipole.

Presiunea exercitată asupra Constantinopolului de Murad al II-lea (1422) îi determină pe bizantini să lanseze pe un alt Mustafa Celebi, fratele sultanului, dar şi acesta va fi prins şi spînzurat, ca şi predecesorul său (1423).

Asigurîndu-şi domnia, sultanul Murad al II-lea a pornit la consolidarea autorităţii turcilor-otomani asupra celorlalte emirate din Anatolia, dintre care unele îşi declaraseră independenţa în timpul luptelor pentru tron. Dar, pentru succesul ofensivei, sultanul asigură mai întîi hotarele cu Bizanţul, impunînd împăratului un **legămint** prin care acesta urma să plătească tribut anual şi să cedeze unele cetăţi dinspre Marea Neagră şi Thesalia. Porneşte o solie şi la regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, cu prilejul alegerii acestuia ca împărat al Austriei. Această diplomaţie înlesneşte reanexarea definitivă a unor emirate din Anatolia (Menteşe, Aidîn etc.), în timp ce altele erau lăsate moştenire sultanului la moartea principilor lor (ex. Germiyan). Toate acestea aveau drept urmare extinderea autorităţii turcilor-otomani pînă la hotarele imperiului grec de Trebizonda ***(Trabzon).***

BĂTĂLIA DE LA VARNA — 1444. Asigurarea supremaţiei politice în Anatolia pune iarăşi la ordinea zilei problema sud-estului european. De fapt, această alternanţă se va manifesta ca un fenomen caracteristic în toată perioada de ascensiune a Imperiului otoman.

De remarcat este faptul că situaţia din întreg spaţiul balcanic a alimentat mereu motivele de intervenţie ale turcilor-otomani, iar biruintele succesive în faţa coalitiilor europene, mai mult sau mai puţin trainice, au încurajat de fiecare dată aplicarea unei politici de expansiune, punîn-du-se bazele unui imperiu cu caracter **universal.**

[8] ***Documente privind istoria României,*** **A. Ţara Românească (1247 — 1500), Bucureşti, 1953, p. 69—70.**

Astfel, fărîmiţarea feudală, din Ţara Românească, mai ales după dispariţia lui Mircea cel Bătrîn, figură politică de importanţă internaţională in vremea sa, luptele interne din Serbia, ca şi descompunerea Imperiului bizantin sau raporturile instabile dintre ţările sud-est europene şi Ungaria, care adeseori încerca să folosească unitatea lumii creştine pentru realizarea propriilor ei scopuri politice de dominaţie, constituiau tot atîtea motive de intervenţie din partea turcilor, uneori din iniţiativă directă, iar alteori oferind sprijinul lor la cererea unuia sau altuia dintre grupurile sociale angajate în conflictele interne din această parte a Europei. Din aceleaşi considerente, oscilaţii similare prezentau **şi** raporturile acestor state cu turcii.

Acest complex de situaţii, adeseori contradictorii, s-a soldat cu ocuparea Salonicului în 1430, a Epirului, cu reşedinţa Ianina, şi cu consolidarea stăpînirii turceşti asupra Ţării Româneşti. De aici expediţiile se prelungesc pînă **in** Transilvania, cum a fost de pildă cea întreprinsă de sultanul Murad al II-lea însuşi în anul 1437, cînd acesta ajunge pînă la Sibiu **(Zï'Jï'w)** [10]. De asemenea, prin sudul Dunării, încep presiunile asupra Belgradului, după ce o bună parte a Serbiei fusese transformată în ***Paşalîc turcesc.*** Toate aceste-acţiuni răscolesc şi mai profund pasiunile turcilor pentru cuceriri.

De aceea îl vedem pe Mezid bei avîntîndu-se, în primăvara anului 1442, în nordul Dunării, dincolo de Carpaţii Meridionali, dar a fost înfrînt şi ucis la „Poarta de Fier" de Iancu de Hunedoara, fiu de ostaş român din Transilvania, care va crea o puternică barieră în calea înaintării otomane spre centrul Europei. în toamna aceluiaşi an Iancu îl va infringe şi pe Şahabeddin paşa (Kula-Şahin), beilerbeiul Rumeliei, care intrase in Ţara Românească, unde se afla înscăunat Basarab.

Biruinţele succesive ale lui Iancu de Hunedoara, introdus, în rîndurile nobilimii de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, tocmai pentru vrednicia sa în arta războiului, au făcut ca numele acestui cavaler să circule pretutindeni, lumea creştină văzînd in el pe viitorul comandant de oşti capabil să pună stavilă expansiunii turcilor-otomani. În anul 1441 Iancu fusese ales voievod al Transilvaniei.

[10] Cronic» Zm-cCs//..., voi. I, p. 53 (Orudj), p. 119-120 (AYSn), 167' (Bitlisi) ş.a.

În toamna lui ***1443*** el a pornit acea „Campanie lungă", ajun-gînd pînă la Zlatiţa, cu sprijinul populaţiilor sîrbeşti, bulgare, albaneze [11].

Atunci va găsi momentul oportun să-şi pună în aplicare planurile sale de revoltă şi Skanderbeg [12], eroul luptei pentru libertatea poporului albanez.

Aceste acţiuni militare vor trezi din nou speranţele popoarelor creştine în alungarea turcilor din Europa. Ele vor culmina cu marea bătălie de la Varna din ***10*** noiembrie ***1444.*** Caracteristica cruciadei de la Varna constă în faptul că aceasta s-a constituit într-o perioadă cînd în Ungaria acţionau două forţe opuse în chestiunea politicii faţă de turci [13]. În acelaşi timp, în Anatolia se crease o situaţie nesigură pentru sultan.

„De la Karamanoglu — spun cronicarii turci — s-a dus o solie la ungur şi i-a zis: Să înaintăm, tu de acolo, iar eu de aici. Rumelia să fie a ta, Anatolia a mea şi să-i desfiinţăm pe osmanlîi, iar lui Vîlkoglu [14] să-i dăm ţinutul său" [15].

Situaţia nesigură din Anatolia îl silise pe sultanul Murad II să iniţieze tratative cu Ungaria, chiar şi cu riscul unor 'concesii diplomatice sau retrageri teritoriale, cum au fost, de pildă statutul de condominium turco-maghiar asupra Ţării Româneşti [16] sau restabilirea lui Gheorghe Brancovici în despotatul sîrbesc, conform convenţiei de la Seghedin ***(12*** iulie ***1444).*** Tot astfel, circumstanţele nefavorabile din Europa îl puseseră pe sultan în situaţia de a încheia şi cu principele de Kara-man un tratat de pace cunoscut sub numele de ***Sevgendname*** (iulie ***1444),*** pentru a nu se angaja simultan pe două fronturi. Dar aceste iniţiative nu au putut împiedica închegarea unei coaliţii anti-otomane în Europa, iniţiată de fapt încă la Conciliul de la Florenţa din ***|439,*** cînd Orientul ortodox şi Occidentul catolic îşi coordonaseră planurile lor de acţiune.

[11] ***Cronici turceşti,*** **voi. 1, p. 122— 123 ş.a.;** ***Ist. Rom.,*** **II, p. 438.**

[12] ***Gheorghe Kastriotul. Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea*** **(trad. rom. din limba albaneză) Ed. Ştiinţifică, Bucureşti (1972), 184 p.**

[13] **Pentru detalii vezi HALIL INALCIK,** ***Fatih devri ilzerinde tetkikler ve vesikalar*** **(Cercetări şi documente privind epoca sultanului Mehmed ai**

II-lea Cuceritorul), vol. 1, Ankara, 1954, p. 1 — 38; vezi şi CAMIL MUREŞAN, *Iancu de Hunedoara,* ed. II, Bucureşti, 1968, p. 100—102.

u Gheorghe Brancovici-Vukovici, despotul Serbiei.

15 *Cronici turceşti...* , voi. 1, p. 122 ş.a.

16 Ţara Românească trebuia să dea haraci sultanului şi să recunoască suzeranitatea regelui Ungariei (Cf. CHALCOCONDIL, *Expuneri isterice...* (ed. V. Grecu), Bucureşti, 1958, p. 189.

Chiar şi izvoarele turceşti pun începuturile crizei de la Vama în legătură cu Conciliul de la Florenţa [n]. Eforturile anti-otomane capătă dimensiuni şi mai mari prin încercarea de a se concretiza o alianţă între Ungaria şi principii din Orient. Tocmai în aceste împrejurări sultanul Murad al II-lea se retrage în favoarea fiului său Mehmed al II-lea, în vîrstă de numai 13 ani, ceea ce a accelerat şi mai mult evenimentele, principele de Karaman insistînd din nou pe lîngă Iancu de Hunedoara şi Vladislav, regele Ungariei [18].

Urmările sînt cunoscute. Sultanul Murad al II-lea îşi reia tronul şi vine în fruntea unei armate numeroase, înainte ca ajutoarele trimise de papă să fi putut bloca trecerea lui din Asia în Europa. în acelaşi timp, armata creştină înainta de la Dunăre spre Vama, fiind compusă în mare parte din români, unguri şi poloni, în frunte cu Iancu de Hunedoara şi Vladislav, rege al Ungariei şi Poloniei. Cele două oştiri s-au întîlnit în apropiere de Vama la 10 noiembrie 1444. La început oastea anatoliană este înfrîntă, iar cea din Rumelia se pregătea să se retragă, o parte deja fugind. Dar tocmai atunci se răspîndeşte vestea uciderii regelui Vladislav, ceea ce determină regruparea forţelor risipite ale sultanului.

Cronicile turceşti relatează că Iancu „nu i-a lăsat pe necredincioşi să se împrăştie, ci le-a spus: noi am venit aici pentru credinţa noastră şi nu pentru rege şi, în felul acesta, iarăşi a stăpînit oastea". Dar, demoralizarea cuprinzînd armatele cruciade, a urmat dezastrul, cu consecinţe dintre cele mai importante pentru viitorul întregii zone sud-est europene [u].

Bătălia de la Vama a pecetluit dominaţia turcească asupra Peninsulei Balcanice, a cărei soartă se va identifica de acuma cu destinele Imperiului otoman însuşi.

Seria expediţiilor creştine cu caracter de cruciadă s-a încheiat cu o altă înfrîngere la Cossovo în 1448. Ea nu va atinge proporţiile celei de la Vama nici ca intensitate şi nici ca participare, simbolizînd mai degrabă începuturile alianţei lui Iancu de Hunedoara cu Skanderbeg, apărătorul poporului albanez în faţa

expansiunii otomane. Dar, treptat, drumul spre Constantinopol se scurta din zi în zi.

[17] La H. INALCIK, op. *cit.,* p. 1.
[18] NEŞRI, op. *cit.,* voi. I, p. 172.
[19] Cf. *Varna 1444. Sbornik ot izsledovania i dokumenti...* , Sofia, (1969), 543 p. (Vezi p. 49 ş.a.).

CUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI — 29 MAI *1453.* Urcarea pe tron a tînărului sultan Mehmed al II-lea în ***1451*** a dat un nou elan eforturilor pentru cucerirea Constantinopolului, ultimul bastion al Imperiului bizantin.

De fapt, Bizanţul rămăsese ca o insulă în mijlocul lumii turco-islamice, iar construirea fortăreţei ***Rumelihisan*** in ***1452,*** pe malul european al Bosforului, vizavi de cea zidită încă de sultanul Baiazid Ildirîm pe ţărmul asiatic ***(A nadolu-hisan***), a izolat definitiv Imperiul bizantin, redus la capitala sa şi la unele cetăţi din împrejurimi.

Eforturile de ultimă oră ale împăratului Constantin al XlI-lea Paleologul de a ajunge la o conciliere cu Occidentul catolic a răscolit şi mai mult sentimentele ortodoxe ale bizantinilor fanatici, care exclamau prin glasul celui mai influent om din Imperiul bizantin, marele duce Lucas Notaras, că „mult mai bine să ştie domnind în mijlocul oraşului turbanul turcesc, decit tiara latină" [20].

Pe de altă parte, în Europa idealul medieval al cruciadelor scade din intensitate, mai cu seamă după cele două tnfrîngeri consecutive, de la Vama şi Cossovo. Incursiunile repetate ale călăreţilor turci numiţi ***akîngii*** în Moreea, tocmai în preajma pornirii sultanului Mehmed al II-lea pentru asediul Constanti-nopolului ***(23*** martie ***1453),*** tăiau posibilităţile de ajutorare a capitalei bizantine, după cum cele două fortăreţe de pe malurile Bosforului zădărniceau orice sprijin dinspre mare. Tînărul sultan otoman luase aceste măsuri ţinînd seama de faptul că nici relaţiile cu genovezii şi nici reînnoirea tratatului de pace cu veneţienii nu puteau constitui garanţii suficiente pentru neutralitatea acestora în timpul asedierii Constan-tinopolului. Măsurile de prevedere au fost completate şi prin turnarea unor tunuri de mare calibru, capabile să facă breşe în zidurile seculare care înconjurau Constantinopolul. Aceste tunuri, numite ***basilikos*** sau ***şahi*** [21] au fost opera lui Orban care, după toate probabilităţile, era originar din Transilvania şi fugise de la bizantini la turci pentru a-şi concretiza proiectele sale tehnice. Alte tunuri de acest fel aveau

so DUCAS., *op. cit.,* p. 328.

[11] SELAHATTIN TANSEL, *Osmanii Kaynaklanna g/Jre Fatih Sultan Meh-med'in Siyast ve Askert Faaliyeti* (Activitatea politică şi militară a sultanului Mehmed Cuceritorul în lumina izvoarelor otomane), Ankara, 1953, p. 52 *(Vasiliki).*

rolul de a transporta în cetate materiale inflamabile, pentru a-i pune în panică pe asediaţi prin incendiile pe care aveau să le provoace. Acesta a fost unul din cele mai eficiente mijloace tehnice de care s-au servit turcii în asaltul asupra Constantinopolului. Era, de fapt, folosirea într-un chip ingenios **a** vestitului „foc grecesc", cu care bizantinii salvaseră de multe ori capitala lor mai ales de asediile arabilor.

În dimineaţa zilei de şase aprilie a anului ***1453*** oastea otomană îşi ocupa deja poziţiile în jurul zidurilor Constantinopolului, iar flota comandată de Baltaoglu primi porunca de a veghea ca oraşul să nu fie aprovizionat de pe mare. Potrivit legii Islamului, sultanul trimite ultimul mesaj de predare a oraşului fără luptă. Refuzul a fost urmat de descărcarea tunurilor îndreptate spre ziduri. Printre ele se afla şi tunul cel mare turnat de Orban. Cu acesta se putea trage de puţine ori pe zi, dar de fiecare dată producea pagube mari. Mai cu seamă neputinţa sultanului Mehmed II de a lua sub controlul său Cornul de Aur i-a sugerat ideea de a trece corăbiile pe uscat, din Bosfor în Cornul de Aur, peste un deal (în noaptea de 22 apr.), prin locul care astăzi se numeşte ***Taksim.*** Reuşita acestei acţiuni îndrăzneţe a întărit convingerea sultanului că oraşul va putea fi cucerit. La această acţiune contribuiseră şi genovezii din Pera, dacă nu direct, cel puţin prin neutralitatea lor, micşorînd astfel lanţul în., cercuirii.

Dar prelungirea asediului dădea naştere la murmure în tabăra otomană, mai ales că sultanul nu se hotăra pentru ultimul asalt general. Consiliile de război de sub zidurile Constantinopolului puneau de fiecare dată probleme din ce în ce mai dificile, cea mai importantă fiind eventualitatea unei noi coaliţii creştine. De aceea, cu cît tinărul sultan Mehmed al Il-lea era hotărît să ocupe Bizanţul, cu atît marele vizir Halil paşa insista pentru ridicarea asediului fie motivînd răspîndirea zvonului despre cruciadă, fie pe considerentul că nici perşii şi nici arabii nu reuşiseră să cucerească, altă dată, această fortăreaţă. Dar partizanii continuării asediului pînă la cucerirea oraşului au prevalat. Astfel,

la ***29*** mai 1453 aveau să se întărească şi mai mult sentimentele de superstiţie ale popoarelor balcanice faţă de ziua de ***marţi.*** Era ziua cînd sultanul Mehmed al Il-lea intra în Constantinopol cu titlul

de ***Fatik,*** adică „Cuceritorul". Fostul Constantinopol sau Bizanţ devine de acuma ***Istanbul*** şi capitala unui nou imperiu, cel al Imperiului otoman [22].

DESPRE CAUZELE CĂDERII CONSTANTINOPOLULUI. Atit prin semnificaţia ei cît şi prin urmările sale, cucerirea Constanti-nopolului de către turci a deschis, fără îndoială, o nouă pagină în istoria universală. Referindu-se la acest moment de importanţă istorică, Engels preciza că „sfîrşitul evului mediu e indiscutabil legat de căderea Constantinopolului" 23. Acest moment s-a concretizat în înlocuirea Imperiului bizantin cu cel otoman, schimbîndu-se harta politică a lumii şi întreaga evoluţie a istoriei mondiale. Căderea Constantinopolului şi, odată cu el, a Imperiului bizantin însuşi, se datoresc unui complex de cauze, legate atît de Imperiul bizantin cît şi de lumea din jurul acestuia.

Astfel, la restrîngerea cercului în jurul Bizanţului contribuia nu numai situaţia precară a Imperiului bizantin din ultima perioadă a existenţei sale dar şi politica de conciliere faţă de turci a unor serii de state europene. Campionii acestei politici au fost îndeosebi genovezii şi veneţienii, care au consimţit adeseori la consolidarea puterii otomane în dauna Imperiului bizantin fie din necesitatea menţinerii în mîinile lor a hegemoniei comerciale în Mediterana otomani-zată, fie de teama unei înţelegeri turco-bizantine, care putea să pună în primejdie coloniile lor de la Adriatică şi pînă la Azov [24]. Nu o dată îi vedem, de pildă, pe genovezi, trecînd armatele otomane dintr-o parte în alta a Strimtorilor sau încheind cu turcii tratate.

Chiar şi instalarea genovezilor la Pera constituie o dovadă a politicii lor de infiltrare în Bizanţ, iar în timpul asediului capitalei bizantine, ei au înlesnit trecerea flotei otomane în Cornul de Aur, pe uscat, prin Pera. De aceea prima ***capitu-***

[82] **O ultimă lucrare remarcabilă in legătură cu desfiinţarea Imperiului bizantin ii aparţine lui STEVEN RUNCIMAN: *The Fall of Constantinople* 1455, Cambridge, 1965 şi 1969 (Vezi şi trad. rom. *Căderea Constantinopolului* 1453, Bucureşti (1971), 334 p. -Trad. de Alexandru Elian).**

[23] **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 20, Bucureşti, 1964, p. 489; pentru alte aprecieri, vezi: T. YILMAZ OZTUNA, *op. cit.,* voi. III, p. 218—221.**

[21] **M. T. GOKBILGIN, XV. *asrin hirinci yaristnda* IT. *Murad devrinde Haristiyan* birligi *ve Osmanlt-Macar milcadeleleri esnasinda Edirne***

(Adria-nopole în prima jumătate a veacului al XV-lea, pe vremea sultanului Murad II şi a luptelor turco-maghiare), in *Edirne Armagani,* Ankara, 1964, p. 119-135.

laţie a lui Mehmed al II-lea a fost acordată tocmai geno-vezilor de aici.

Nici veneţienii nu au fost străini de ideea hegemoniei asupra Imperiului bizantin, aceştia ocupînd o serie de cetăţi şi provincii din Balcani, ceea ce îi determină de fapt să se manifeste mai puţin activi chiar şi faţă de planurile de coaliţii antiotomane. Unii istorici afirmă chiar că veneţienii „predînd turcilor Bizanţul, căutau să obţină un preţ cît mai mare" [25].

Dar, se poate vorbi, în aceeaşi măsură, de o politică oscilantă şi din partea regilor Ungariei, ale căror interese se ciocneau adeseori cu ale veneţienilor fie în spaţiul balcanic, fie în Adriatica. Mai ales după bătălia de la Nicopole, Ungaria a evitat multă vreme să-şi mai asume organizarea de noi coaliţii antiotomane. Nu erau puţine nici cazurile de schimburi de solii sau de daruri între sultanii otomani şi regii Ungariei. Ele simbolizau, în ultimă instanţă, căutările reciproce ale unui „modus vivendi", ceea ce oferea turcilor garanţia stăpî-nirilor lor în Europa, inclusiv perspectivele unor noi cuceriri.

Pe lîngă condiţiile internaţionale amintite mai sus, trebuie avut în vedere şi faptul că, în preajma cuceririi Constanti-nopolului, societatea otomană, la rîndul ei, se afla în plină efervescenţă evolutivă, în raport cu starea de dezmembrare a Imperiului bizantin, ca şi în comparaţie cu fărîmiţarea politică ce domnea în tot spaţiul sud-est european. Această evoluţie se referă la toate compartimentele societăţii turceşti din vremea aceea, începînd cu structura social-economică, cu organizarea politico-militară şi terminînd cu viaţa cul-turală sau cu celelalte manifestări spirituale în general.

Astfel, regimul feudelor condiţionate se consolidase, diver-sificîndu-se tot mai mult în ***timare, zeamete, hassuri*** etc. în cadrul dreptului suprem de proprietate al statului asupra întregului pămînt. Acest drept permitea puterii centrale otomane să dispună după voie de teritoriile cucerite. Unele din ele puteau fi lăsate vechilor lor posesori, în anumite condiţii, după cum altele erau trecute la dispoziţia fiscului

25 MAX SILBERSCHMIDT, ***Venedik menbalartna nazaran Tilrk Imparator-lugunun zuhuru zamamnda Şark Meselesi*** **(Problema**

Orientală pe vremea apariţiei Imperiului otoman, în lumina izvoarelor veneţiene), Istanbul, (1930), p. 51.

sub denumirea de ***„arazi-i emiriyye"*** sau ***„arz-i memleket".*** Din acestea, unele puteau fi concedate ca feude ***(timar, zeamet, hass),*** altele erau donate cu titlul de proprietate, numită mUlk, transformate în fundaţii pioase ***(vakuf)*** sau puteau fi alese pentru suveranii otomani ***(hass-i hiimayun).***

Voind să sublinieze „inexistenţa proprietăţii private asupra pământului" în Orient, clasicii marxismului scriau că „lipsa proprietăţii funciare este într-adevăr cheia pentru înţelegerea întregului Orient" Privită în ansamblu, această teză rămîne valabilă şi pentru Imperiul otoman, mai cu seamă pentru prima perioadă a existenţei sale. Dar, în cazul societăţii otomane, caracterul de stat al proprietăţii nu excludea manifestarea ei în diverse forme, dintre care unele se detaşau tot mai mult de principiul general al dreptului suprem de proprietate exercitat de puterea centrală, în numele sultanului.

Astfel, în Imperiul otoman iau cu timpul o dezvoltare tot mai mare proprietăţile impersonale numite ***vakuf-***uri, care aveau destinaţii variate (fundaţii pioase, opere de binefacere publică etc.), ca şi proprietăţile particulare zise wwtk-uri, care îşi aveau iniţial punctul de plecare în favorurile suveranilor turci faţă de căpeteniile militare sau civile.

Concomitent, se consolida şi organizarea politică a statului otoman, mai cu seamă prin amploarea şi diversificarea instituţiilor centrale care, pe măsura accentuării procesului de centralizare, subordonau autorităţii lor directe şi conducerea provinciilor. Astfel, puterea centrală intervenea şi în reglementarea raporturilor dintre ***raiale*** şi ***posesorii de feude,*** deşi aceste raporturi favorizau subordonarea maselor direct producătoare ***(raiale)*** faţă de posesorii de ***feude,*** de proprietarii de mUlk-uri sau de vakf-uri, respectiv faţă de totalitatea claselor privilegiate din societatea otomană.

Raialele purtau în genere denumirea locului unde se aflau (raiale de timar, de zeamet, de hass, de mûlk etc.), iar posesorii de feude se numeau „stăpîni de pământ" ***(sahib-i arz),*** stăpîni de raiale *(sahib-i reaya)* sau simplu ***sipahi*** (cavaleri).

Unii specialişti se îndoiesc de caracterul feudal, de tip clasic, al unui astfel de regim social-politic [26].

[27], în care, ca şi

[26] **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 28, Bucureşti, 1967, p. 226 şi 231.**

[27] **DOMINIQUE CHEVALLIER, *Les cadres sociaux de l'économie agraire dans le Proche-Orient au début du XlX-e siècle. Le cas du mont Liban,* in „Revue Historique.Paris, Tome CCXXXIX/1968, p. 99-100.**

în alte părţi ale Orientului, nu marii proprietari privaţi se ridicau, în principiu, în faţa micilor producători, ci statul era proprietarul suprem al pămîntului, iar instituţia suveranităţii nu era decît „proprietatea concentrată pe scară naţională" [28].

Dar, în acelaşi timp, nu poate fi contestat faptul că „regimul timariot" otoman se statornicea într-o perioadă istorică de manifestare a orînduirii feudale pe plan european. De asemenea, unele din trăsăturile feudale clasice au fost păstrate în ţările cucerite de turci, din Europa. Codexurile otomane vorbesc despre „legi ale regilor'' sau de legi „din perioadele regilor" [M]. Pe de altă parte, unele provincii din sfera dominaţiei otomane vor menţine intactă ordinea lor socială specific feudală. în fruntea acestora se aflau cele trei ţări româneşti (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania), care au evoluat în cadrul Imperiului otoman cu trăsăturile lor social-economice specifice. De aceea, dacă se poate vorbi, în general, de un ***feudalism otoman,*** trebuie să se ţină seamă şi de tot ce avea acesta mai caracteristic faţă de feudalismul clasic occidental.

Dealtfel, sesizînd caracterul deosebit de complex al orînduirii social-economice otomane, Engels arăta că „turcii au introdus în Orient, în ţările cucerite, ***un fel*** de feudalism agrar" [30]. Această remarcă reprezintă de fapt o sinteză atît a trăsăturilor ***comune*** cît şi ***distinctive*** ale societăţii otomane, în raport cu societatea feudală europeană.

Nucleul principal al acestei organizări social-economice otomane **îl** constituia, fără îndoială, ***sistemul timarelor.*** La atribuirea timarelor, considerentele religioase sau etnice aveau mai puţină importanţă, mai cu seamă în regiunile unde, la început, predomina populaţia creştină [3i].

«• K. MARX, CapUa/tl, vol. III, Partea a II-a, Bucureşti, 1955, p. 745. a O. L. BARKAN, *Nannunlar...* (Legislaţii), Istanbul, 1943, p. 304, 323 ş.a.

ao MARX-ENGELS, *Opere,* vol. 20, p. 171 *(Anti-Duhring* — de Fr. Engels).

[81] H. ÎNALCIK, *1431 Tarihli Timar dejterine glJre Fatih devrinden önceki timar sistemi* (Sistemul timariot inainte de epoca sultanului Mehmed II în lumina Condicii de timare din anul 1431) în *IV Türk Tarih Kongresi,* Ankara, 10—14 noiembrie 1948, *Comunicările,* Ankara,

1952, p. 132, şi urm., Idem, *Timariotes chrétiens en Albanie au XV-e siècle d'après un registre de timar ottoman,* in „Mitterlungen des österreichischen Staatsarchivs", Tome 4 (Vienne), 1951, p. 118—138.

Se formase chiar o pătură privilegiată de elemente creştine, amintită şi în ***Legislaţia*** vremii sub denumirea de ***musellim-kiafir*** (creştini privilegiaţi), acordîndu-se în acest scop şi acte oficiale numite ***„miisellim-name"*** [32].

În legătură cu societatea medievală otomană, se discută şi problema dacă aceasta cuprindea sau nu trăsăturile caracteristice ale aşa-zisului „mod de producţie asiatic". Într-adevăr, formele de stăpînire funciară prezentau în societatea otomană o gamă întreagă de variaţii, de la dreptul de „domi-nium eminens" al suveranilor şi pînă la proprietăţile particulare absolute numite ***miilk.***

Complexitatea acestui regim de proprietate, ca şi diversitatea relaţiilor sociale de producţie explică şi acuitatea cu care sînt puse şi discutate trăsăturile feudale sau non-feudale ale societăţii otomane, luată în ansamblul ei [33].

Îndeosebi în primele veacuri ale existenţei imperiului, a fost evidentă preponderenţa ***sistemului timarelor,*** cu toate celelalte variante de ***posesiuni,*** în cadrul dreptului suprem de proprietate al statului otoman asupra principalului mijloc de producţie, care era ***pămîntul.*** Dealtfel, „aceeaşi bază economică — scrie Marx —, aceeaşi din punct de vedere al condiţiilor principale, se poate prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor şi diverselor împrejurări empirice, condiţii naturale, relaţii de rasă, influenţe istorice care acţionează din afară etc., ***în nesfîrşite variaţii şi gradaţii*** (sublinierea noastră), care nu pot fi înţelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date" [34]. Tocmai prin aceste particularităţi şi prin astfel de variaţii şi gradaţii nesfîrşite se caracteriza, de fapt, Imperiul otoman, de la un capăt la altul.

Sistemul timarelor a impulsionat în mare măsură cuceririle otomane mai ales în primele veacuri, constituind baza materială a politicii de expansiune. În preajma cuceririi Constantinopolului, oastea otomană, de asemenea, luase proporţii tot mai mari, fiind supusă, totodată, şi unui sistem de organizare şi disciplină.

[32] **F. BABINGER, *Sultanische urkunden...* , Munchen, 1956, p. 152 ş.a.**

[33] **Pentru discuţie amplă în această privinţă vezi şi MUZAFFER ERDOST, *Osmaniiimparatorlungunda iiretim ilişkileri ve Asya iiretim tarzi* (Relaţiile de producţie în Imperiul otoman şi modul de producţie asiatic). în rev. „Aydinlık", Ankara, nr. 22, Agustos, 1970, p. 276 — 316.**

[31] **K. MARX, *Capitalul,* voi. III, P. II, Bucureşti, 1955, p. 745.**

în această privinţă, trebuie menţionată, în primul rînd, lărgirea cadrului oastei perwawewte, numită ***Kapu-Kulu*** (Oastea de Poartă), care se împarte în două mari categorii: ***piedestnmea,*** adică ienicerimea propriu-zisă, şi cavaleria, subdivizată în aşa-numitele ***Alti-Boluk*** (Şase bulucuri), dar cu toţii stînd la dispoziţia suveranului, în orice clipă.

Sursele principale de alimentare continuă a acestor categorii de oşti erau ***Pendjik-oglanii,*** adică „cincimea din robi", şi instituţia numită ***Adjemi-Odjagî (Acemi Ocagi),*** care se baza de obicei pe sistemul ***Devşirme.***

Compartimentele diferitelor categorii de oşti se numeau, după mărimea lor, ***oda, boliik, djemaat (cemaat), orta*** etc., în cadrul corpului ieniceresc numit ***Odjak (Ocak),*** în sensul de „Vatră".

Disciplina într-o oaste de acest fel era atît de severă încît, se spune că unul dintre segbani săvîrşind o crimă, fusese desfiinţată compania din care acesta făcea parte ***(al 34-lea orta),*** iar după aceea, în toată istoria ienicerimii, ori de cîte ori, la împărţirea soldelor trimestriale, se făcea apelul, în momentul chemării celei de a ***34-lea*** orta-le, ienicerii strigau: „Y**ok *olsunl",*** adică „Să nu mai fie!".

Organizaţia ienicerilor a fost încadrată în secta „Bektaşi", după numele lui Hadji-Bektaş Veli (sec. XIII), care i-ar fi botezat primul. De aceea ienicerii purtau şi denumirea de „Ceata Bektaşiilor", iar sultanii otomani au fost totdeauna şefii supremi ai acestui corp de oaste.

Pe de altă parte, sistemul recrutării de oşti dintre popoarele creştine prin ***Devşirme*** a fost completat cu selecţionarea anumitor elemente tinere şi din rîndurile ***popoarelor musulmane*** supuse Imperiului otoman, instituindu-se cu ei o oaste de cavalerie, numită ***gureba,*** adică „pribegii".

O amploare deosebită luase şi armata de provincie ***(Eyalet askeri)***, a cărei nucleu principal îl formau timarioţii, respectiv, posesorii de feude zise timar. Aceştia erau obligaţi să întreţină un anumit număr de oşti, proporţional cu mărimea apanagiilor lor. La fel procedau şi posesorii de feude mai mari, ca zeamete şi ***hassuri*** [35].

Din oastea de provincie făcea parte şi grupul special denumit ***azapi (celibatari),*** care formau arcaşii de elită ai oastei otomane, cel puţin pînă la cucerirea

Constantinopo-lului. De asemenea, un rol deosebit de important a jucat

[35] **MUSTAFA A. MEHMET, De ccrtaius aspects. .., p. 143.**

şi cavaleria numită ***akîngii.*** Aceştia erau ţărani locali, care se grupau la nevoie în jurul unor căpetenii pentru a întreprinde incursiuni în ţinuturile inamice, dar mai cu seamă în zona Dunării. De aceea folclorul popoarelor balcanice a păstrat multă vreme amintirea unor căpetenii de akîngii din familiile: Evrenosoglu, Mihaloglu sau Malkocioglu.

în felul acesta, statul otoman a creat treptat condiţii favorabile declanşării tuturor „energiilor provinciilor", pentru desăvîrşirea expansiunii imperiului.

Această constatare rămîne cu atît mai valabilă cu cît oastea de ieniceri reprezenta de fapt o categorie mult mai puţin numeroasă, nedepăşind 10—12 mii de oameni chiar şi spre sfîrşitul domniei sultanului Mehmed al II-lea (m. 1481). De remarcat este şi faptul că organizarea şi funcţionarea tuturor acestor categorii de oşti erau reglementate prin legi speciale ***(Kanunname),*** care adeseori mergeau pînă la cele mai mici detalii.

•

în legătură cu factorii care au deschis drumul spre Constan-tinopol, transformînd statul otoman într-un imperiu [36], ar trebui luate în considerare şi manifestările de cultură materială sau spirituală din societatea otomană din perioada respectivă. Deşi nu putea fi încă vorba de o superioritate a regiunilor anatoliene faţă de restul lumii musulmane, totuşi importanţa politică mereu crescîndă a turcilor-otomani, care începuseră deja să aspire la o dominaţie asupra Orientului islamic, oferea acestora condiţii favorabile pentru afirmarea unei culturi materiale şi spirituale din ce în ce mai cuprinzătoare în lumea musulmană, numită ***Dar-ul-Islam.***

Astfel, se observă dezvoltarea unei arte monumentale, reprezentată mai ales de instituţiile religioase, cum au fost de pildă ***mosckeiele,*** presărate în toate ţinuturile cucerite, Moscheia de la Iznik, Moscheia Verde ***(Yeşil Cami)*** sau Moscheia Mare ***(Ulu Cami)*** din Bursa, ca şi cele din Adria-nopole sau din celelalte părţi ale imperiului (de ex. Moscheia lui Şehabeddin paşa din Filibe (azi Plovdiv, Bulgaria), construite de primii sultani sau viziri, reprezintă tot atîtea

mărturii ale eflorescenţei arhitecturii otomane din acea perioadă.

3« HALIL ÎNALCIK, *The Ottoman Empire.* The *Classical Age 1300 — 1600.* London, 1973, p. 23-34.

Nu mai puţin importante erau şi instituţiile de binefacere publică, spitale, cămine pentru ospăţuri publice numite ***zaviye,*** caravanseraiurile, destinate înlesnirii negoţului, ca şi bazarurile cunoscute sub numele de „bedestan" etc.

De asemenea, diferite ramuri ale ştiinţei şi culturii se dezvoltau în cadrul aşa-ziselor Afcdrese-le, adică „Seminarii", care îmbrăţişau toate formele de învăţământ.

Viaţa culturală din societatea otomană de atunci era impulsionată sub cele mai diverse aspecte şi de valurile de cărturari care se stabileau în Imperiul otoman venind din diferite părţi ale Orientului islamic. Printre ei se numărau oameni ai religiei, medici, astronomi, ca şi cărturari cu alte preocupări. De asemenea, încă de la sfîrşitul veacului al XIV-lea creşte interesul pentru descrierea analelor ***Dinastiei otomane,*** punîndu-se astfel bazele unei adevărate ***istoriografii turceşti.*** După un Yahşi Fakih şi un Ahmedi, va apărea o pleiadă de cronicari, printre aceştia remarcîndu-se îndeosebi Orudj, Aşikpaşa-zade şi alţii, care vor scrie într-o limbă turcească simplă, dar caracteristică pentru constituirea limbii turce ca limbă de cultură în societatea otomană.

Se deschide şi seria unor curente cu caracter religios sau literar, în proză şi poezie, în care limba turcă propriu-zisă, de asemenea, se impune tot mai mult, detaşîndu-se de operele scrise în limbile arabă şi persană [37] .

•

în felul acesta, se cristalizau trăsăturile unui imperiu centralizat, care va înduri puternic nu numai evoluţia lumii islamice, dar şi a istoriei universale. Este adevărat faptul că o deosebită consolidare va cunoaşte ***sistemul timariot*** de posesiune funciară. Dar, datorită caracterului său condiţionat, acesta nu va permite instituirea unei aristocraţii teritoriale sau dinastice, de felul celei occidentale, cu tendinţe separatiste, cel puţin în primele veacuri, iar puterea nelimitată a suveranilor turci, în cadrul instituţiilor centrale ale statului, va influenţa profund societatea otomană,

struc-turînd-o din punct de vedere social, politic sau religios, în

[37] **Pentru unele aspecte ale culturii otomane din această perioadă vezi şi A. ADNAN ADIVAR, *Osmanii Tilrklerinde Illim* (Ştiinţa la turcii otomani), Istanbul, 1970 (reeditare), p. 11—24.**

numele autocraţiei orientale şi al egalităţii dintre toţi credincioşii profetului Mahomed.

De asemenea, în societatea otomană au existat, sau au fost create, condiţii mai favorabile afirmării puternice a organismelor militare, fie centrale, fie provinciale. La baza lor stătea atît sistemul social-economic timariot, cît şi arsenalul politico-ideologic, fără să mai vorbim de o tradiţie veche în acest sens. Dealtfel, în condiţiile istorice de atunci, perfecţionarea forţei militare reprezenta idealul fiecărui stat medieval, fapt evident şi în Europa, prin dominarea „spiritului cavaleresc" .

Cu toate acestea, oricît de evident ni s-ar înfăţişa caracterul militarist al Imperiului otoman, totuşi această trăsătură nu poate fi generalizată pe scara întregii societăţi otomane, aşa cum lasă să se înţeleagă unele lucrări de specialitate 38. Fără să ne referim în mod special la masele de ţărani musulmani, este suficient să amintim de însăşi ***lumea creştină*** din imperiu, care ducea în genere o viaţă civilă, excep-tînd unele grupuri încadrate în diferite servicii militare auxiliare, cu anumite condiţii (scutire de dări ş.a.). Această situaţie va dăinui pînă spre sfîrşitul Imperiului otoman, populaţia nemusulmană fiind scutită de oaste, în schimbul „capitaţiei" sau altor forme de răscumpărare.

Ţinîndu-se seama de cele expuse mai sus, se poate afirma că, în preajma cuceririi Constantinopolului, societatea otomană se afla în plină ascensiune şi afirmare sub toate aspectele vieţii materiale sau spirituale, iar măsurile iniţiate de primii sultani sub raport social-economic sau politico-militar aveau menirea de a întări autoritatea suveranului spre o ***monarhie centralizată,*** de tip oriental, subordonînd, cît mai mult cu putinţă, factorii care ar fi putut acţiona în sensul ***descentralizării*** imperiului 39.

[38] *PAUL* COLES, *The Ottoman impact on Europe,* **London, 1968, p. 60 — 61.**

39 ***YAŞAR YiicEL, Osmanii împaratorlugunda desantralizasyona dair genel găzlemler*** **(Observaţii generale cu privire la descentralizare în Imperiul otoman), în „Belleten", T.T.K., Ankara, nr. 152/1974, p. 657 şi urm.**

SCENĂ DINTR-UN LĂCAȘ DE CULT DIN ASIA CENTRALĂ. MINIATURĂ PROVENIND, PROBABIL, DIN HERAT, SEC XV *(LES TRÉSORS DE TURQUIE).*

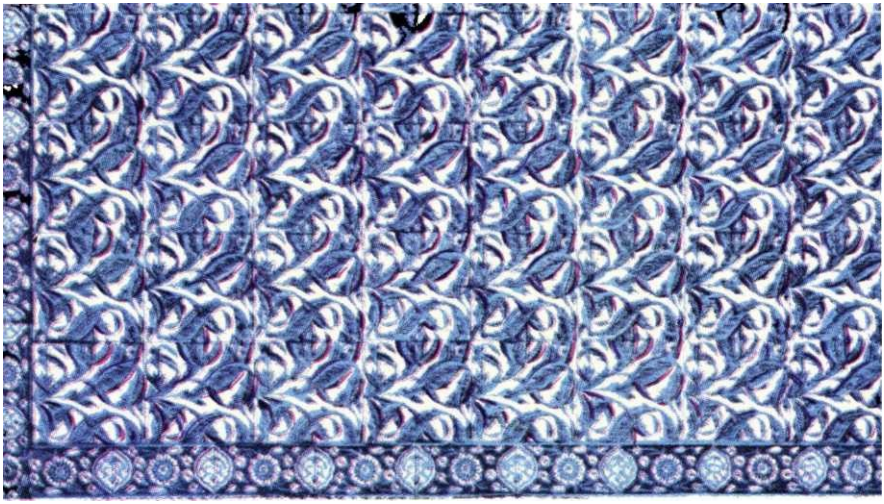

CERAMICĂ DE IZNIK (CCA 1561). ISTANBUL, MOSCHEIA LUI RUSTEM PAŞA, MAR E VIZIR OTOMAN: 1544-1553 ŞI 1555-1561 *(LES TRÉSORS ...).*

COVOR DE RUGĂCIUNE CARE A APARŢINUT, PROBABIL, SULTANULUI AHMED 1 (1603-1617), ISTANBUL, MUZEUL TOP-KAPU *(LES TRÉSORS* DE *TURQUIE).*

B

EVOLUŢIA IMPERIULUI OTOMAN

Capitolul I

DOMNIA SULTANULUI MEHMED AL II-LEA
(1451—1481)

SUPUŞII CREŞTINI AI IMPERIULUI OTOMAN. Se ştie că sultanii turci au dus încă de la început o politică hotărîtă de izolare continuă a Bizanţului, folosind în acest scop atît mijloace paşnice (căsătorii ş.a.), cît şi forţa militară (asedii etc.). O presiune deosebit de puternică fusese exercitată îndeosebi de sultanii Baiazid 1 şi Murad al Il-lea, care ţinură capitala bizantină sub foamete şi asedii, slăbind-o tot mai mult. Dar de fiecare dată ei au fost siliţi să renunţe la gîndul cuceririi, în faţa coaliţiilor antiotomane care se formau în Balcani şi Europa în genere (Nicopol— 1396, Varna — 1444, Cos-sovo — 1448). Zelul lor în această privinţă avea şi un suport religios. Este vorba de tradiţia după care profetul Mahomed ar fi prevestit cucerirea Constantinopolului de către musulmani. Visul generaţiilor de sultani avea să se împlinească abia în primăvara anului 1453, cînd tînărul sultan Mehmed al Il-lea a supus Capitala bizantină unui asediu greu, convins fiind că nu se va putea organiza o coaliţie antiotomană în această perioadă.

Cucerirea Constantinopolului schimbase radical fizionomia politică a statului otoman. Actul cuceririi asigura de acuma legătura nestingherită între partea asiatică şi cea europeană a imperiului, iar noua reşedinţă a sultanilor turci va deveni cel mai important centru politic al lumii musulmane. Pe de altă parte, creşterea rapidă a autorităţii sultanului Mehmed al II-lea nu numai asupra supuşilor săi, dar şi în afara

hotarelor statului otoman va favoriza însuşirea de către acest sultan a „tradiţiilor monarhice islamice, turceşti şi bizantine'-,.

punîndu-se, în felul acesta, bazele „tipului de suveran otoman" [1], cu trăsături absolutiste şi centralizatoare.

Dar o situaţie nouă avea să se creeze prin restabilirea patriarhului ortodox în persoana învăţatului George Scholarios, devenit Ghenadios Scholarios, în primele zile ale anului 1454, a marelui rabin asupra comunităţii evreieşti, ca şi a patriarhului armenilor din imperiu (1461). Aceştia obţineau o serie de prerogative religioase, administrative şi judiciare asupra supuşilor nemusulmani grupaţi în jurul bisericilor respective [2]. Drept urmare, comunităţile religioase creştine din Imperiul otoman nu vor fi supuse, sub toate aspectele, justiţiei musulmane, ele avînd propriile lor sisteme legale şi instituţii, administrate de reprezentanţii bisericilor ortodoxe, armean sau ebraic, care se conduceau mai mult după legile greco-romane şi mai puţin după principiile sacre ale religiei musulmane exprimate prin ***Şeriat*** [3].

Dealtfel, imposibilitatea încadrării comunităţilor creştine în legislaţia statală a comunităţii islamice era determinată şi de faptul că legislaţia islamică, fiind de inspiraţie coranică, „era legată în mod esenţial de cei care profesau credinţa musulmană" [4].

Actul recunoaşterii Patriarhiilor şi Rabinatului va consti-
tui punctul de plecare pentru ***autonomia religioasă şi juridică***
a comunităţilor creştine din cadrul Imperiului otoman. Cronicarul bizantin contemporan, Critobul din Imbros, refe-
rindu-se la împrejurările înscăunării lui Ghenadios Schola-
rios la Patriarhia din Constantinopol, scrie printre altele,
că sultanul Mehmed al II-lea 1-a pus „patriarh şi arhiereu
al creştinilor, cu multe onoruri şi ***privilegii de neapărată***
trebuinţă; îi dă lui, între alte favoruri — adaugă acelaşi
cronicar — şi stăpînirea asupra bisericii şi ***cealaltă putere şi***

conducere, nimic mai puţin de cum le avea înainte

[1] **HALIL ÍXALCIK, *L'Empire Ottoman, Raport.* în *I-er Congres internaţional des itudes balkaniques et sud-est europiennes* — Sofia, 26 VIII — 1 IX 1966, p. 22.**

[z] **Pentru discuţii asupra privilegiilor scrise sau nescrise ale patriarhiei greceşti în această perioadă vezi şi: STEVEN RUNCIMAN, *op. cit.,* p. 169 — 170 şi p. 272—300, *(Postfaţă,* de Alexandru • Elian).**

[3] **ZEINE Z. ZEINE, *The Emergence o f Arab Nationalism,* Beyrut, 1966, p. 21.**

[4] **J. LAROCHE, *Le droit international musulman,* în „Journal d'Orient", Istanbul *(* 11 febr. 1969).**

vreme la împăraţii< bizantini»[3]. Se puneau astfel bazele juridice ale dezvoltării separate a lumii creştine încorporate în hotarele Imperiului otoman, ceea ce va determina pe unii specialişti să considere acest act drept aplicarea principiului „naţionalităţii", exprimat prin noţiunea de „Millet". Aplicarea ***sistemului autonomiilor*** va impune reglementarea, încă de la început, a normelor de organizare şi funcţionare a comunităţilor nemusulmane din cadrul Imperiului otoman. Aceste norme îşi vor găsi concretizarea într-o seamă de ***privilegii*** care vor reprezenta, de fapt, ***capitulaţiile interne*** ale Porţii, considerate ca „acte de bunăvoinţă" ale suveranilor turci faţă de supuşii lor nemusulmani.

După relatările cronicarului bizantin Ducas, pe vremea sultanilor otomani, încă Baiazid Ildîrîm ceruse şederea la Constantinopol a unui judecător musulman numit cadiu ***(kadt),*** sub pretextul că „nu e cu dreptate ca musulmanii care pleacă pentru afaceri de negustorie la Constantinopol... să stea, musulmani fiind, în judecata ghiaurilor, ci pe musulman trebuie să-1 judece un musulman" [6]. Această cerere a sultanului a fost satisfăcută în ***1398*** de împăratul Ioan al Vl-lea Paleologul.

Cît priveşte privilegiile date de turcii otomani, ele încep încă de la cucerirea Bursei în anul ***1326,*** continuă cu cele acordate Niceei în ***1330,*** precum şi cu altele, de pe vremea sultanului Murad I, fie sub forma unor firmane speciale, fie ***ahidname-le,*** în sensul de „capitulaţii" [7]. Pe vremea sultanului Mehmed al II-lea ele îşi găsesc o expresie mai concludentă în reglementarea formelor de viaţă spirituală şi juridică a comunităţilor creştine din cadrul întregii societăţi otomane şi capătă forme din ce în ce mai evoluate, prin stipu-larea complexă a raporturilor cu o serie de popoare creştine care vor intra treptat în sfera dominaţiei otomane. O semnificaţie deosebită prezintă, în această privinţă, şi aşa-zisele „Tratate vechi" sau ***„Capitulaţii"*** ale ***Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei faţă de Poartă,*** cu toată suita de privilegii acordate de-a lungul exercitării dominaţiei turceşti.

[6] **CRITOBUL DIN IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al 11-lea. Anii 1451-1467* (ed. V. Grecu), Bucureşti, 1963, p. 172.**

[6] **DUCAS, *Istoria turco-bizantină... ,* p. 172.**

[7] **N. 1. PANTAZOPOULOS, *Church and law in the Balkaii Peninsula during the Ottoman rulle,* Thessaloniki, 1967, p. 18.**

Luate în ansamblul lor, ***Capitulaţiile interne*** au favorizat crearea unor colectivităţi mai mari sau mai restrînse, care au evoluat potrivit specificului lor etnic, social şi confesional, în cadrul „comunităţii politice" în care fuseseră înglobate. Aici găseşte un teren prielnic de acţiune îndeosebi ***biserica ortodoxă,*** în frunte cu patriarhul de Constantinopol, care nu numai că îşi menţine poziţia distinctă în ceea ce priveşte conducerea lumii ortodoxe, dar începe totodată să-şi extindă şi autoritatea sa ***politică*** asupra supuşilor creştini ai Imperiului otoman, substituindu-se împăraţilor bizantini în legislaţie, justiţie sau în jurisdicţii economice, de la Dunăre şi pînă la Eufrat [8].

Referindu-se la consecinţele acestei situaţii, în cazul grecilor, Marx avea să scrie că „în Imperiul otoman, în concordanţă cu ideile orientale ale turcilor, teocraţia bizantină a căpătat posibilitatea să ia asemenea proporţii, încît preotul, în parohia sa, este, în acelaşi timp, judecător, primar, învăţător, executor testamentar, perceptor de impozite, factotum omniprezent al vieţii civile, nu un sluj itor, ci un stăpîn care acumulează o sumedenie de funcţii" [9]. Cu alte cuvinte, autoritatea bisericii creştine s-a extins treptat în toate sferele vieţii sociale a supuşilor nemusulrnani. „Principala imputare care li se poate face turcilor în această privinţă — notează mai departe Marx — nu este că au îngrădit privilegiile preoţimii creştine, ci, dimpotrivă, că sub stăpînirea lor această tutelă despotică autotcuprinzătoare, acest control şi acest amestec al bisericii au putut să pătrundă în toate sferele vieţii sociale" [10]. Ca atare, patriarhul din Constantinopol devine „un suveran laic" şi chiar suveranul „unui stat în stat"

* în felul acesta, toleranţa religioasă a avut treptat consecinţe sociale şi politice dintre cele mai importante pe drumul consolidării ***entităţii*** popoarelor creştine aflate sub dominaţia otomană. Karl Marx scria cu un ton de acuzare că turcii „au permis teocraţiei bizantine să se dezvolte într-o formă care nu le-a trecut vreodată prin minte nici măcar împăraţilor greci"

Ibidem, **p. 5—6 şi 24.**

* **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 10, Bucureşti, 1961, p. 141.**

[12]

[10] ***Ibidem.***

[11] **STEVEN RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity ...* , Cambridge, 1968, p. 206.**

[11] **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 28, Bucureşti, 1967, p. 315.**

Astfel de consideraţii sintetizează o întreagă evoluţie istorică, ce s-a încheiat cu desprinderea de Imperiul otoman a unor popoare balcanice, organizate în state independente.

într-adevăr, sistemul ***„Millet"*** a imprimat, încă de la început, societăţii otomane caracterul unui „organism multinaţional şi pluriconfesional", iar mai tîrziu a devenit platforma pe care s-au dezvoltat aspiraţiile naţionale ale popoarelor de sub dominaţia otomană, contribuind astfel, din interior, la dezagregarea definitivă a imperiului. Referindu-se la participarea creştinilor de sub stăpînirea turcă la decăderea imperiului, alături de statele europene, sultanul Abdul-Hamid al Il-lea ***(1876—1909)*** nota în ***Memoriile*** sale că „în loc să-i fi islamizat sau să-i fi dat afară, am arătat slăbiciune tolerîndu-le să trăiască printre noi" [13].

Dar în faza iniţială, acordarea autonomiei bisericii creştine, într-o vreme de adînc spirit religios al maselor populare, a reprezentat, fără îndoială, o iniţiativă politică de o însemnătate deosebită pentru cuceririle otomane de mai tîrziu. Este vorba, în primul rînd, de izolarea definitivă a lumii ortodoxe de Occidentul catolic sub haina protectoare a suveranilor musulmani.

Cert este faptul că şi după căderea Imperiului bizantin ;,civilizaţia ortodoxă a continuat să supravieţuiască, aşa cum civilizaţia hindusă va subzista sub un alt stat universal, de origine turcă, fondată de mongolul Akbar, un secol mai tîrziu [14]". De asemenea, nu mai asistăm la încheierea de coaliţii de proporţiile cruciadelor de altădată, ceea ce face ca expansiunea otomană să găsească un teren din ce în ce mai prielnic, turcii aflîndu-se de obicei în faţa unor împotriviri izolate din partea popoarelor balcanice, şi chiar extrabal-canice. Din acest punct de vedere, domnia sultanului Meh-med al II-lea este dintre cele mai grăitoare.

OFENSIVA TURCĂ ÎN BALCANI. Pe vremea sultanului Mehmed al Il-lea frontul expansiunii otomane s-a lărgit în toate direcţiile, avîndu-şi centrul în noua capitală — ***Istanbul.*** De aici vor porni expediţiile care se vor solda cu anexarea Serbiei ***(1454—1459)*** sau a unei bune părţi a Moreei, în timp ce restul acestei provincii, de asemenea, trecea sub protectoratul sultanului ***(1458—1460).*** în acelaşi timp, au continuat ofen-

[13] **Au VEHBI, *Pensees et Souvenirs de l'Ex-Sultan Abdul-Hamid II, Paris,* p. 87.**

[14] **După Timurlenk (A. Toynbee, *L'Histoire...*, p. 293).**

sivele şi în direcţia Bosniei (1462/63), ca şi Albaniei (1466), unde rezista Skanderbeg [15].

De asemenea, obiectivele politicii otomane se îndreptau şi spre Dunăre, ca şi spre zona apuseană a Mării Negre care, în scurt timp, avea să devină „un lac turcesc" pentru mai multe secole.

Astfel, îndată după cucerirea Constantinopolului, intervenţiile turceşti în treburile Ţării Româneşti se intensifică pe baza ***dreptului de suzeranitate,*** exercitat în virtutea unui tribut anual numit Ăarad sau ***gizia.*** După expediţia din anul **1462** împotriva lui Vlad Ţepeş (1456—1462), subordonarea Ţării Româneşti faţă de Poartă capătă trăsături noi, în sensul unei înţelegeri a boierimii cu turcii, mergînd pînă la alianţe, ceea ce îndepărta însă tot mai mult varianta anexiunii sub forma unui ***paşalîc turcesc (Beylerbeylik).***

Spre deosebire de Ţara Românească, intrată de timpuriu în sfera influenţei otomane, primele contacte cu Moldova aveau loc abia după căderea Constantinopolului, cînd turcii întreprindeau razii pînă la gurile Dunării. în această situaţie, Petru Aron (1455—1457) s-a străduit să găsească o cale pentru reducerea stării de tensiune, care împiedica nu numai activitatea politică internă, dar şi desfăşurarea legăturilor comerciale ale Moldovei. Astfel, în urma unor solii repetate, se ajunge, la ***9*** iunie 1456, la încheierea primului legămînt turco-moldovean. Cu acest prilej, se acordă o serie de privilegii negustorilor moldoveni, în schimbul unui tribut de 2000 de galbeni, care simboliza începutul unei vasalităţi politice. Această situaţie va continua şi in prima parte a domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1504). Dar, după consolidarea bazei sale sociale şi politice, Ştefan cel Mare avea să-şi asume răspunderea luptei antiotomane, afirmîndu-se mai ales în urma victoriei de la Podul-Înalt (Vaslui) din iarna anului 1475 (ianuarie) împotriva oştilor turceşti conduse de Suleiman paşa.

Trecerea Hanatului Crimeii sub vasalitate otomană, cu anumite condiţii (1475) [16], avea să agraveze criza turco-

[16] **Vezi lucrarea:** ***Gheorghe Castrictul şi lupta albanezo-turcă...,*** **184 p.**

[18] **Vezi şi** ***Halil Inalcik, Yeni vesikalara gb're Ktrim Hanhgmtn Osmanii tabîligine girmesi ve ahidname meselesi*** **(Intrarea Hanatului Crimeii sub stăpînirea otomană şi chestiunea tratatului, în lumina documentelor noi), în „Belleten", nr. 30/1944, p. 187—229;** **Mustafa A. Mehmed,** ***La politique ottomane a l'égard de la Moldavie*** **et** ***du Khanat de Crimée vers la***

moldoveană, care a culminat cu marea bătălie de la Răz-boieni din ***1476,*** cînd Ştefan cel Mare s-a înfruntat cu suveranul cel mai puternic din vremea aceea — ***sultanul Mehmed al II-lea.*** Acest fapt a fost apreciat deopotrivă şi de cronicarii otomani, care scriu despre Ştefan cel Mare:

„Chiar şi cu Mehmed sultanul,
El s-a măsurat ;
Oastea i s-a sfărîmat,
Dar bine s-a luptat.
De duşmanul tare
El capul şi-a salvat,
Acesta-i ghiaurul care
Multe oşti a Împrăştiat"[17].

Consolidarea dominaţiei turceşti în Crimeea asigura întreg flancul nordic al Imperiului otoman, de la Caucaz şi pînă în Moldova, tătarii formînd o oaste nelipsită în marile bătălii purtate de turci mai ales în Europa. Consecinţele imediate ale acestei „federalizări turco-tătare" s-au văzut chiar şi în timpul conflictului din ***1416*** cu moldovenii, cînd Polonia a fost silită de hanul tătar, printr-un ultimatum de două luni, să se abţină de a interveni în favoarea Moldovei [18].

Procesul de izolare politică a diferitelor state se extinde treptat, iar în ceea ce priveşte Moldova, posibilităţile ei de acţiune vor fi limitate tot mai mult în faţa încercuirii turco-tătare. De aceea Ştefan cel Mare adoptă, la un moment dat, o politică de reconciliere cu Poarta, ceea ce s-a concretizat în ultima perioadă a domniei sultanului Mehmed al II-lea (m. **3** mai ***1481)*** în încheierea unui tratat de pace [19], care ne-a parvenit într-o copie sub denumirea de ***Sulh-name.***

Expansiunea otomană în Balcani avea să cunoască un alt moment de consolidare prin anexarea Bosniei, unde au fost numiţi sangeacbei şi cadii, aplicîndu-se legislaţia turcă propriu-zisă ***(1464).*** îmbrăţişarea religiei musulmane de mase compacte din Bosnia, ca urmare şi a dăinuirii vestigiilor pecenege şi bogomile, cu principii apropiate de Islam [20],

fin du règne du sultan Mehmed II „Le Conquérant", **în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3/1974, p. 509-533.**

[17] **AŞIKPAŞAZADE,** ***op. cit.,*** **p. 192. Alţi cronicari turci dau în alte variante. Vezi şi MUSTAFA A. MEHMED,** ***Din raporturile Moldovei ...*** **, p. 173.**

[18] **MUSTAFA A. MEHMED,** ***Din raporturile Moldovei...*** **, p. 170 („trei luni" în loc de „două luni").**

[18] MUSTAFA A. MEHMED, *op. cit.,* Idem, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XV-e— XVIe siècles,* în „Révue des Études Sud-Est Européennes, *n°'* 1 — 2/1967, p. 265—274.

ao Vezi şi 1. H. UzUNCARŞiLi, *Osmanlx Tarihi* (Istoria otomană), vol. Il, Ankara, 1964 (ed. II), p. 84—85.

a întărit şi mai mult puterea otomană în sud-estul Europei, Bosnia devenind treptat baza cea mai sigură pentru expansiunea turcilor spre centrul Europei.

Cauzele ralierii unor grupuri de populaţii balcanice turcilor rezidă şi în faptul că dizlocarea unor imperii sau formaţiuni politice centralizate a creat condiţii pentru naşterea unor partide turcofile, care au contribuit la diminuarea rezistenţei popoarelor respective. Acest lucru a fost vizibil în ţaratele bulgare, în ţinuturile bizantine din Thesalia şi Moreea, ca şi în Albania sau Serbia, unde facţiunile turcofile concurau cu cele naţionale în orientarea politicii provinciilor respective. Curentul turcofil s-a manifestat cu tărie şi în Bosnia, unde „marii seniori căutau să se sustragă influenţei unei regalităţi periculoase, în timp ce aderenţii bisericii naţionale se opuneau tentativelor catolicismului de a-i duce la unire cu Roma" [21].

SUPREMAŢIA OTOMANĂ ÎN **A**NATOLIA**.** Domnia sultanului Mehmed al II-lea se caracterizează şi printr-o consecventă politică de extindere a autorităţii otomane în Anatolia. Astfel, în ***1461*** a fost desfiinţat Imperiul bizantin de Trebi-zonda **f7>a6zo«J,** iar în urma morţii principelui de Kara-man, ibrahim bei ***(1463),*** certurile dintre urmaşii acestuia au prilejuit sultanului să intervină cînd de partea unora, cînd de partea altora. El va intra în conflict cu un alt pretendent la dominaţia Orientului Apropiat, în persoana lui Uzun-Hasan, principe de ***Akkoyunlu.*** Acest grup reprezenta o ramură a turcilor-oguzi de altădată, ca şi principatul de /Cflrakoyw**«/w,** rămase în afara lumii otomane.

în ciuda eforturilor lui Uzun-Hasan de a forma o coalitie mare cu europenii (Papa, Veneţia, Moldova lui Ştefan cel Mare), în vederea unor acţiuni coordonate împotriva turcilor.., otomani, totuşi, prin bătălia de la Otluk-Beli **(*11*** august ***1473),*** el a suferit o înfrîngere catastrofală, ceea ce a asigurat supremaţia otomană şi în Orient, concretizată în 'primul rînd în anexarea definitivă a emiratului de Karaman la imperiu în ***1475—1476.***

[21] **ANTOINE DABINOVITCH,** ***Les Pactes d'assistance entre les gouverneurs ottomans et les grands seigneurs de Bosnie et de Croitie***

depuis le XV-e au XVII-e siecles, **in *V. TUrk Tarih Kongresi,* Ankara, 12—17 aprilie 1956, *Comunicări,* Ankara, 1960, p. 478 şi urm.**

ALTE INCURSIUNI ÎN **E**UROPA**.** Politica otomană de expansiune sub domnia sultanului Mehmed al II-lea se manifesta şi sub forma unor incursiuni de pătrundere în adîncul Europei (1470—1473), iar în preajma vestitei bătălii de la Vaslui (1475), din Moldova, ***7*** 000 de akîngii ajunseseră tocmai în nordul Transilvaniei, la Crişuri, peste care, după cum relatează cronicarii, „turcul nu trecuse pînă atunci" [22]. După expediţia sultanului Mehmed al II-lea în Moldova (1476), alţi 15 000 de akîngii urmau acelaşi drum, deşi vor suferi o mare înfrîngere la Cîmpul Piinii în iulie 1479.

Pe de altă parte, ca urmare a creşterii hegemoniei turceşti în Mediterana Orientală, sultanul Mehmed al II-lea a iniţiat, spre sfîrşitul domniei sale, una dintre cele mai temerare odisei maritime, care s-a soldat cu debarcarea ienicerilor şi marinarilor otomani, cu peste o sută de corăbii, pe coastele adriatice din sudul Italiei, unde va fi asediată şi ocupată, la ***28*** iulie 1480, fortăreaţa Otranto ***(Taranto),*** creînd un motiv de îngrijorare nu numai pentru regatul Neapolei, dar chiar şi pentru papa de la Roma.

Acest cap de pod din Italia a fost menţinut de turci timp de doi ani, prin cei ***8*** 000 de ostaşi lăsaţi acolo de vizirul Ghedik-Ahmed paşa. Otranto va fi recucerit de regatul Neapolei cu ajutoare primite din Franţa, Spania, de la genovezi şi de la papa, ca şi din partea regelui Ungariei, Matei Corvin, care a trimis 2 000 de ostaşi cunoscători ai tacticii de război a turcilor. [23].

CONSECINŢELE ACŢIUNILOR POLITICE ŞI MILITARE OTOMANE**.** Cele schiţate mai sus arată că ofensiva otomană de pe vremea sultanului Mehmed al Il-lea crea treptat o mare problemă şi pentru Europa Occidentală. Mai cu seamă după cucerirea Constantinopolului, suveranul turcilor apărea ca succesorul politic al bazileilor, iar preluarea prerogativelor titulaturii şi aspiraţiilor împăraţilor bizantini şi ale kaga-nilor turci de altădată genera încă de pe vremea aceeea ideea unui ***"imperiu universal",*** care să cuprindă atît lumea musul-

[22] ***Cronici turceşti...*****, voi. 1, p. 61** ***(Orudj).***

[23] **1. H. UzuNtyARŞiLi, *Otranto 'nun zaptmdan sonra Napoli Ksrah ile dostluk goriişmeleri* (Relaţiile de prietenie cu regele Neapolului după ocupa-rea localităţii Otranto), în „Belleten" Tiirk Tarih Kurumu, Ankara, nr. 100/1961, p. 593-608.**

mană cît şi cea creştină [24]. Din acest punct de vedere nu pare lipsită de importanţă tradiţia după care însuşi papa Pius al II-lea 1-ar fi invitat pe sultanul Mehmed al II-lea să îmbrăţişeze religia creştină pentru a fi recunoscut astfel ca împărat al Orientului [25].

Dacă asemenea propuneri sau astfel de iniţiative erau, practic, irealizabile în condiţiile **de** atunci, cînd cele două religii mari — creştinismul şi islamismul,— evoluaseră în direcţii diferite, totuşi ele puteau, cel puţin, să creeze condiţii favorabile pentru un „mod de convieţuire", prin suportarea reciprocă, fără a se recurge la condamnări şi aversiuni dintr-o parte sau alta. Dealtfel, asemenea idei au şi fost avansate în vremea aceea. Astfel, îndată după cucerirea Constantinopolului de către turci, un umanist ca Nicolau din Cusa (1401 —1464) îşi exprima convingerea că „prin acordul unui număr mic de înţelepţi şi învăţaţi, aleşi dintre conducătorii diverselor religii care împart globul, se va putea ajunge uşor la un concordat universal şi la o pace religioasă perpetuă" [26].

Cert este faptul că, la capătul unei domnii de 30 de ani, sultanul Mehmed al II-lea avea să lase un imperiu consolidat prin politica de ***anexiuni,*** mergînd pînă la transformarea unor teritorii cucerite în ***provincii otomane.*** În felul acesta, renunţarea, în cele mai multe cazuri, la sistemul ***suzeranităţii de la distanţă*** sau al ***vasalităţii nominale,*** va grăbi procesul de creare a unei ***monarhii centralizate,*** de tip oriental.

ACTIVITATEA LEGIUITOARE**.** Epoca sultanului Mehmed al II-lea se remarcă şi printr-o vastă activitate legislativă, concretizată în vestitele sale ***Kanunnamc,*** cele mai de seamă monumente juridice din faza constituirii Imperiului otoman. Aceste ***Codexuri*** reprezintă sinteza juridică a evoluţiei societăţii otomane de pînă atunci. Însuşi sultanul le-a denumit: „Legi ale tatălui şi bunicului meu" [27].

[24] ***Islam Ansililopedisi,*** **vol. VII/19.57,** p **. 514 (art.** ***Mehmed Il,*** **de H. înalcik).**

26 **F. BABINGER,** ***Mahomet le Conquérant...,*** **Paris, 1953,** p. **504.**

28 La MGR. CRISTIANI, *La tolérance et l'intolérance de l'Église en matière doctrinale, depuis les premiers siècles jusqu'à nos jours,* în „Cahiers d'Histoire Mondiale", vol. V, nr. 1/1959, p. 81.

[27] MEHMED ARIF, *Kanunname-i Al-i — Osman* (Legislaţiile dinastiei otomane), în „Tarih-i Osmani Endjumeni Medjmuasi" *(T.O.E.M.*), vol. I, nr. 13/1912 (1330 H.), p. 9.

Unul din aceste Kawwwwawe priveşte organizarea politică a statului, delimitînd atribuţiile ***instituţiilor centrale*** de guvernare, cum erau: ***Marele Vizirat,*** Departamentul finanţelor numit ***Defterdarat,*** sectorul justiţiei şi învăţămîntului, reprezentat pe atunci de ***Kadiaskerat*** etc.

Peste ele se suprapunea ***instituţia suveranităţii,*** reprezentată de sultan. Acesta se distanţa tot mai mult de supuşii săi. Monarhul avea să-şi întărească autoritatea şi prin sancţionarea rolului instituţiei religioase numită ***Şeik-ul-islamat*** sau ***Muftiat*** [28], care avea să imprime treptat statului otoman un caracter din ce în ce mai ***teocratic,*** contribuind totodată la închiderea căilor de acces ale influenţelor din afară asupra societăţii turco-osmane.

Un alt ***Kanunname*** reglementa raporturile dintre raiale şi stăpînii de feude sau puterea centrală în cadrul unui regim specific al proprietăţii funciare, exprimat prin dreptul de „dominium eminens" al sultanului. Acesta conceda o parte din dreptul său dregătorilor provinciali sau celor din metropolă sub formă de ***timare, zeamete, kassuri*** etc. Dealtfel principiul proprietăţii de stat asupra pămîntului a constituit în genere izvorul puterii materiale a monarhiilor orientale, islamice, în timp ce preceptele religiei împingeau această putere pînă la a-l considera pe sultan drept „o personificare a divinităţii pe pămînt" **29**.

Cu toate acestea, în Imperiul otoman, în cadrul dreptului suprem al statului, se dezvoltă treptat o serie de alte forme de ***proprietăţi*** sau ***posesiuni (miilk, vakuf*** etc.). Dealtfel, societatea otomană se caracterizează printr-o luptă permanentă dintre aceste două aspecte fundamentale ale dreptului de stăpînire ***(stat-particular),*** raportul dintre ele reprezen-tînd „barometrul" pentru determinarea gradului de centra-lizare sau de descentralizare a monarhiei otomane.

Domnia sultanului Mehmed al II-lea se remarcă printr-o energică intervenţie a puterii centrale în sistemul proprietăţii. Se ştie că proprietăţile personale ***(miilk)*** şi cele impersonale ***(vakuf)*** puteau să iasă de sub controlul statului, accen-tuînd astfel tendinţele separatiste ale unor dregători. Dar, din diverse considerente, sultanul Mehmed al II-lea a recurs la confiscarea a numeroase mUlk-uri şi vakıf-uri de acest

[28] ***Ibidem,*** p. 10; **MUSTAFA A. MEHMED**, ***De certains aspects...,*** p. 135.

[29] ***Ziylliillah,*** **„umbra lui Allah".**

fel 80, dintre care unele au fost reţinute în contul fiscului, spre a fi arendate pe termene limitate, asigurîndu-se astfel venituri uriaşe pentru vistieria otomană, iar altele au fost distribuite ca feude ***(timar, zeamet*** etc.), ridicîndu-se considerabil numărul spahiilor cu feude (cea 40 000 în ***1415)[31].***

O caracteristică importantă a activităţii de codificare de pe vremea sultanului Mehmed al II-lea o constituie mai ales ***legarea raialei de glie,*** prin obligativitatea de a-şi lucra fiecare, fără întrerupere, lotul numit ***ciftlik*** (moştenit sau primit în schimbul unei dări zise ***tapu),*** tocmai pentru a asigura baza materială a stăpînului sau a fiscului otoman. Excepţiile erau indicate în codurile numite ***Kanunname.***

Politica specială a sultanului Mehmed al II-lea faţă de lumea creştină încorporată în Imperiul otoman s-a concretizat şi în legislaţia acestuia. Astfel, într-o serie de cazuri, supuşii nemusulmani, numiţi în genere ***zimmi,*** erau avantajaţi chiar şi faţă de musulmani. Codurile acestui sultan prevăd ***menţinerea tradiţiei vechi*** de a se percepe de la creştini ***doar jumătate*** din taxele de căsătorie stabilite pentru musulmani [32]. De asemenea, din considerente bine stabilite de lege se reduceau la jumătate unele sancţiuni prevăzute şi pentru infracţiuni penale [M].

Toate aceste măsuri legislative aveau desigur scopul politic de a atrage cît mai multe grupuri de populaţii creştine în sfera influenţei otomane, deschizînd totodată perspective şi pentru alte cuceriri.

Dar atunci cînd se analizează legislaţia otomană, un loc important se cuvine să se acorde şi clauzelor care tindeau să ***solidifice*** societatea otomană în limitele unor adevărate ;;,caste". Această tendinţă era consfinţită mai ales prin legea care glăsuia că „orice fiu de raia este raia". Dar, în ciuda unor astfel de decrete, practic, s-au găsit totdeauna suficiente motive de trecere de la o stare la alta, încît societatea otomană s-a caracterizat de fapt tocmai printr-un proces necontenit de mutaţie socială. Tocmai această capilaritate socială

[30] **M. Tayyib Gokbilgin,** ***XV ve XVI. Asirlarda Edirne ve*** **Paşa** ***Ltvast. Vakijlar — MUlkler — Mukataalar*** **(Sangeacurile Adrianopol şi**
Sofia în veacurile XV — XVI. Fundaţiile piease — Proprietăţile

particulare
— Arenzile), Istanbul, 1952 (Se dau o serie de cazuri).
[31] H. INALCIK, *L'Empire ottoman* p. 23.
38 FR. KRAELITZ, *Kanunname des Sultans Mehmeds des Eroberers,*
în .Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte", Vienne, 1921, vol. 1, p. 29. [33] *Ibidem,* p. 29-30.

a determinat ca în societatea otomană clasele să fie supuse unor veşnice primeniri, prin modificarea necontenită a componenţei lor, fiecare individ afirmîndu-se prin însuşirile sale personale şi nu datorită privilegiului de a descinde dintr-o familie sau alta. Singura familie perpetuă a fost dinastia domnitoare, denumită ***Al-i-Osman,*** care în poeziile lui Mihail Eminescu va deveni ***Aliotman.***

Referindu-se la lipsa unor privilegii înnăscute chiar şi în condiţiile societăţii otomane din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, vestitul vizir Ali paşa, într-o discuţie cu **un** diplomat european, făcea unnătoarea remarcă deosebit de sugestivă: „La noi nu sînt deloc în vigoare — declara el — drepturile şi privilegiile rămase de la părinţi, aşa cum este în Europa. Ca atare, demnitarii statului apar dintr-o lume necunoscută şi devin viziri sau miniştri, iar după ce se îndepărtează din posturile lor se retrag într-un colţ şi se amestecă într-o lume tainică" [34].

ŞTIINŢA**,** ARTA ŞI CULTURA**.** Societatea otomană de pe vremea sultanului Mehmed al II-lea poate fi privită şi sub raportul dezvoltării diferitelor ramuri ale ştiinţei, artei şi literaturii. Istoricii sînt aproape unanimi în a aprecia că sultanul însuşi cunoştea mai multe limbi orientale şi europene, arăta interes faţă de cunoştinţele de geografie, astronomie, purtînd chiar şi discuţii filozofice cu cărturarii pe care îi avea în anturajul lui, fie turci, fie greci sau italieni (Dolfino, Bellini, Cyriaco d'Ancona, Trapezundiar, Ali Kuşcu ş.a.). Se spune că se străduia să înţeleagă şi sensul religiei creştine, iar cu prilejul vizitării Athenei (1458), a admirat Acropole, apreciind-o ca operă de valoare a poporului grec . „Şi a văzut — scrie Critobul — şi s-a minunat şi a găsit cuvinte de laudă, mai ales despre Acropole şi, urcîndu-se pe ea, se uimea şi, după ruine şi rămăşiţe, ca un împărat mare şi înţelept, judeca cum trebuie să fi fost în realitate în vechime" [35].

De asemenea, un avînt deosebit a luat şi arta, concretizată în primul rînd într-o serie de monumente de arhitectură, moschei ş.a., cu numeroase trăsături originale. în această privinţă, o dovadă concretă o constituie însăşi mos-

[31] **Apud AHMED BEDEVI KURAN, *Osmanii Imparatorlugunda ve Turkiye Cumhuriyetinde inkilâp hareketleri* (Curente de reforme în Imperiul otoman şi in Republica Turcia), Istanbul, 1959, p. 65, nota 1.**

36 CRITOBUL DIN IMBROS, *Din domnia lui Mahomed al Il-lea, 1451 — 1467.,,* p. 232.

cheea ***Fatih,*** construită de Mehmed al 11-lea la Constanti-nopol. în jurul acestei moschei au fost clădite opt şcoli-seminarii ***(Medrese)*** numite şi ***Sahn-t-Seman,*** unde se predau toate genurile de ştiinţe (religioase şi laice), îndeosebi medicina, astronomia, matematica, şi unde se formau pleiade de cărturari [36]. Dealtfel, după cucerire, Constantino-polul devine nu numai cel mai important centru politic al lumii islamice, dar şi cel mai de seamă centru cultural al Orientului atît pentru musulmani, cît şi pentru lumea creş-tin-ortodoxă. Toate acestea îndreptăţesc aprecierea că **pc** vremea sultanului Mehmed al Il-lea „cultura otomană **a** venit în ***contact liber*** cu cultura occidentală" [37] şi a fost iniţiată o „renaştere", simultan cu ***Renaşterea*** italiană 38, deşi tot atît de adevărat este şi faptul că, ulterior, „acest proces a fost împiedicat" [39].

în concluzie, domnia sultanului Mehmed al Il-lea a modificat fizionomia politică a unor regiuni importante din Asia şi Europa, statul otoman luînd înfăţişarea unui ***imperiu centralizat,*** cu imense resurse materiale şi umane de care se vor servi urmaşii lui pentru noi cuceriri.

[38] **Cf. şi A. ADNAN ADIVAR, *Osmanii Tiirklerinde tlim*p. 25 si urm.**

[37] ***Isl. Ansikl.,* voi. VII, p. 514 (art. *Mehmed II).***

[38] **A. ADNAN ADIVAR, *Istanbulun jethi sirasinda Bizans* re *Tiirk kiil-tiir vaziyeti.* (Starea culturală a bizantinilor şi turcilor pe vremea cuceririi Constantinopolului), in „1. 'O.E.F. Tarih Dcrgisi", nr. 9/1954, p. 14.**

[39] ***Isl. Ansikl.,* vol. VII, p. 514 (art. *Mehmed* II).**

Capitolul II
DRUMUL SPRE CALIFAT

DOMNIA SULTANULUI **B**AIAZID AL **II**-LEA ***(|48|-|5|2).*** Moartea sultanului Mehmed al II-lea în primăvara anului 1481 a declanşat o nouă criză dinastică, datorită disputei dintre cei doi succesori: Baiazid şi Djem, primul devenind sultan sub numele de Baiazid al II-lea. Peripeţiile prinţului Djem (m. 25 febr. 1495) au fost dintre cele mai semnificative nu atît din punctul de vedere al conflagraţiilor militare cît sub raport politic. Peste tot unde l-a aruncat soarta, în Egipt, la cavalerii de Rhodos, lîngă papa de la Roma sau regele Franţei, acesta a fost folosit ca un instrument împotriva sultanului Baiazid al II-lea, care a trebuit să ducă o politică conciliantă, oferind totodată şi sume mari fie cavalerilor din Rhodos, fie papei, pentru ca fratele său să nu fie eliberat sau să fie suprimat într-un fel oarecare.

Dar consolidarea treptată a domniei sultanului Baiazid II a readus iarăşi Imperiul otoman la punctul unde-1 lăsase Mehmed al II-lea. Astfel, punîndu-se problema eliberării prizonierilor turci, căzuţi la Ortanto, ca şi restituirea materialelor de război, regatul N eapolului s-a pomenit din nou faţă în faţă cu turcii. Din corespondenţa regelui Neapolului reiese că acesta a cerut „să încheie pace cu sultanul, pînă la moarte", promiţînd totodată că va fi „prieten cu prietenii şi duşman cu duşmanii" lui Baiazid al II-lea şi va restitui

tot ceea ce va putea recupera din robi şi din muniţiile capturate de la turci. Tentativele de aplanare a conflictului ascundeau însă şi considerente comerciale, întrucît regele

solicita în acelaşi timp ca „oamenii mei să meargă şi să facă negoţ, dîndu-şi vămile lor ca şi alţii" 1

Pe de altă parte, ocuparea cetăţilor Chilia şi Akkerman în 1484 va încheia procesul de transformare a Mării Negre într-un „lac turcesc", asigurînd totodată şi o legătură directă, de pe uscat, între forţele turco-tătare, ceea ce va limita suveranitatea politică a Moldovei.

Unii istorici afirmă că, din această vreme, Ştefan cel Mare „e cîştigat complet pentru alianţa turcă şi o recomandă succesorilor săi" [2]. Cronicarii turci descriu cu detalii participarea armatelor beilor de margine la bătălia de la Codrii Cosminului (1497) cu Ioan Albert, iar incursiunile turceşti de după aceea în interiorul Poloniei au îndepărtat definitiv pretenţiile regilor poloni asupra Moldovei, care va intra tot mai mult în sfera ***dominaţiei politice otomane,*** înlocuindu-se astfel sistemul „protectoratului de la distanţă" de pînă atunci .

A doua jumătate a domniei sultanului Baiazid al II-lea se caracterizează prin dese ciocniri cu forţele ungureşti la nordul Dunării, dincolo de Banat, în timp ce flota otomană, în continuă întărire, desfăşura o vastă acţiune în Medite-rană. Dealtfel, încă la cucerirea Constantinopolului în 1453 se demonstrase forţa navală otomană, aceasta dovedindu-se necesară sultanilor turci nu numai pentru supravegherea Bosforului sau Dardanelelor, dar şi pentru cucerirea întregii Peninsule Balcanice, ca şi pentru extinderea autorităţii turceşti fie în Marea Neagră, fie în zona Mediteranei [3].

Astfel, unul din vestiţii corsari, cu numele de Kemal-Reis, a ajuns la începutul veacului al XVI-lea pînă la coastele Spaniei, de unde începe să transporte primele grupuri de musulmani (şi evrei), care înfiinţaseră altădată civilizaţia arabă din Andaluzia şi care se vor refugia treptat în Africa de Nord, pe măsură ce dominaţia otomană se va extinde şi asupra acestui continent.

în asemenea condiţii, a intervenit, în primii ani ai secolului al XVI-lea, o stare de pace atît cu polonii cît şi cu

[1] **1. H.** UzuNCARŞiLl, ***Otranto'nun zaptsndan sonora...,*** **p. 598 şi urm.**

[2] **GASTON ZELLER, *Histoire des Relations Internationales. Les Temps Modernes.* 1. *De Christoph Columb ă Cromwell,* Tome II, Paris, 1953, p. 158.**

8 ANDREW C. HESS, *The Evolution of the Ottoman Seaborn Empire* in the *Age of the* Oceanic; *Discoveries,* 1453—1525, în „American Historical Jteview", voi. LXXV, nr. 7/1970, p. 1892-1919.

veneţienii, după care a urmat în 1503 un tratat de pace şi cu Ungaria.

Ele consfinţeau nu numai consolidarea turcilor pe poziţiile cucerite pînă atunci, pe uscat şi pe mare, dar şi acceptarea Imperiului otoman ca o putere europeană, celelalte state de pe continent căutînd să-şi salveze propriile lor interese prin acomodarea la un „modus vivendi" cu turcii-otomani. Matei Corvin se adresa sultanului Baiazid II cu „salutări fratelui şi prietenului meu", promiţîndu-i totodată că „nu vom face cusur în relaţiile de bună vecinătate" [4]. în acelaşi timp şi sultanul consemna, in tratatul numit ***ahidname,*** că „oştile mele nu vor trece din provinciile fratelui meu regele, ca să facă incursiune în alte ţinuturi creştine, iar dacă regele va porni asupra duşmanilor săi proprii, atunci nu li se vor acorda acestora ajutoare nici cu oştile mele, nici din vistieria mea şi nici cu sfatul meu" [5].

Cu toată această relaxare politică, turcii organizau totuşi vaste reţele de spionaj în Europa, folosind toate posibilităţile a fi la curent cu stările de lucruri de peste hotare. n această acţiune erau antrenaţi şi domnii din Ţara Românească şi Moldova, care trimiteau periodic rapoarte cu privire la situaţia din Polonia, Ungaria sau Transilvania [8].

Spre sfîrşitul domniei sultanului Baiazid al II-lea, în faţa Imperiului otoman s-a ridicat o nouă forţă politică, de astă dată în Orient, reprezentată de statul Safavizilor din Iran (1502—1736). Conflictul turco-persan va lua treptat proporţiile unei conflagraţii militare dintre cele mai crîncene din istoria popoarelor islamice, lupta pentru supremaţie politică, între cele două dinastii, fiind dublată şi de conflicte doctrinale, între ***Sunna*** şi **Şi'*a.***

Dar, între timp, s-a pus din nou problema asigurării tronului otoman pentru unul dintre prinţii moştenitori, încă pe cînd sultanul Baiazid II era în viaţă. [i]n această competiţie prinţul Selim avea cele mai puţine şanse. Totuşi, după o serie de încercări, el reuşeşte (în aprilie 1512) să-1 detroneze pe tatăl său, luîndu-i locul şi înlăturînd pe fraţii săi mai mari. [i]n acest conflict dintre tată şi fiu a fost

• Arhiva Muzeului Palatului Tapkapi-Istanbul-Turcia. E. 6630 şi 6'633. [6] Idem, E., 5861.

• Arh. Muz. Palat. Topkapi, Istanbul (Turcia), E . 5536, E.6104, E.-6512 ş.a.

implicată şi Ţara Românească, unde se înscăunase între timp N eagoe .tlasarab, calificat în documentele turceşti din vremea aceea drept ***sipahi-oglu,*** în sensul de „fiu de cavaler", contestîndu-i-se deci originea sa domnească [7] .

SELIM I (1512—1520). Urcarea pe tron a sultanului Selim I a fost marcată de adîncirea crizei otomano-safavide, intensitatea luptei pentru supremaţie politică şi doctrinală depăşind chiar şi „războiul sfînt" împotriva lumii creştine. De reţinut este faptul că pe atunci doctrina şiită, răspîndită în Iran, pătrunsese şi în rîndurile populaţiei din Anatolia. Pînă şi unii dintre fiii sultanului Baiazid II se declarau apărătorii ei [8]. Această situaţie a dat însă naştere unei puternice reacţii din partea autorităţilor otomane care se sprijineau pe ***sunnitism,*** sectă ortodoxă oficială în imperiu. Această reacţie era cu atît mai mare cu cît ieşirea Anatoliei din punct de vedere doctrinal de sub controlul statului otoman putea să ducă la ruperea ei efectivă de partea europeană, care nu ar mai fi prezentat nici o importanţă politică sau militară fără Anatolia. De aceea rezolvarea acestei probleme de importanţă vitală pentru existenţa Imperiului otoman însuşi s-a pus cu deosebită ardoare mai ales pe vremea sultanului Selim I. El va petrece aproape tot timpul domniei sale în Orient, transformînd Imperiul otoman în protectorul unic al lumii musulmane. Prin expediţii îndelungate şi obositoare. în care nu vor lipsi nici murmurele ienicerilor, ale aceloraşi ieniceri care îi asiguraseră tronul, sultanul Selim I obţine la 23 august 1514 la ***Caldiran*** una din victoriile hotărîtoare asupra şahului Ismail al Iranului, deschizînd astfel dintr-o dată perspectivele unei supremaţii otomane în Orient, concretizată întîi de toate în anexarea unei bune părţi a Ana-toliei răsăritene. Această victorie militară asigura totodată şi biruinţa definitivă a doctrinei ***sunnite*** asupra ***şiismului,*** în lumea musulmană.

[7] **MUSTAFA A. MEHMED,** ***Două documente turceşti despre Neagoe*** **Basa-*rab,* în „Studii. Revistă de istorie", nr. 5/1968, p. 923 şi 928.**

[8] **M. C. ŞEHABEDDIN *TEKINDAG, Yeni Kaynak ve Veiikalarm /itgi Al tinda yavuz Sultan Selim'in Iran Seferi* (Expediţia sultanului Selirn în Iran în lumina izvoarelor şi documentelor noi), în „I.U.E.F. Tarih Dergisi" nr. 22/1967, p. 50 şi urm. '**

Expediţiile sultanului Selim I s-au soldat în 1516 cu anexarea principalelor centre din Siria, înfiinţîndu-se aici o provincie otomană cu reşedinţa la Alep. La începutul anului următor (1517), a survenit căderea Egiptului, punîndu-se capăt dinastiei turco-mameluce care se stabilise aici cu peste două veacuri şi jumătate mai înainte, pe vremea califilor Abbasizi. Prezenţa dinastiilor de mameluci în multe părţi ale lumii islamice a determinat pe unii istorici să susţină că „otomanii nu au cucerit ţările arabe de la arabi", întrucit „mamelucii nu erau arabi" [9]. După alţi specialişti, „mame-lucii, care formau toată oastea din Egipt şi Siria, şi dintre care au ieşit sultani, au fost cu desăvîrşire turci pînă pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea", dar şi după aceea „numărul turcmenilor din oaste a continuat să fie mare" [10].

Începînd din 1517 Egiptul va deveni o provincie otomană, cu o legislaţie specifică, ce-i va conferi un statut special în relaţiile sale cu Poarta.

SUPREMAŢIA TURCĂ ÎN **O**RIENT. Nu vom insista prea mult asupra cauzelor căderii atît de rapide a lumii arabe. Menţionăm doar faptul că, la venirea lor, turcii otomani au întîmpinat aici o rezistenţă şi mai slabă decît în Europa, iar existenţa unor sumedenii de dinastii tribale sau locale a determinat o atitudine diferită faţă de noii cuceritori. Dealtfel, turcii se impuseseră în lumea musulmană încă din perioada ***Cruciadelor,*** preluînd de la arabi şi perşi aspiraţiile pentru supremaţie în ***Dar-ul Islam.*** în aceste condiţii, alături de împotriviri armate, vom găsi în Orient nu puţine cazuri de „supunere pacifistă" sau de asociere a conducătorilor locali cu turcii.

Cucerirea Egiptului extinde hotarele Imperiului otoman pînă la izvoarele Nilului, balanţa puterii în Orientul Apropiat schimbîndu-se definitiv în favoarea turcilor. În acelaşi timp, ocuparea Orientului Apropiat va mări considerabil resursele materiale şi umane ale Imperiului otoman. Totodată, se va deschide drumul spre Oceanul Indian, pe uscat şi prin Marea Roşie, unde încep deja ciocnirile cu portughezii pentru supremaţie comercială în această parte a lumii.

Încă pe cînd se afla la Cairo, sultanului Selim I i-au fost predate cheile oraşelor sfinte ale lumii musulmane (Mecca

[9] **ZEIXE Z. ZEIXE, op. cit., p. 10.**
[10] **CLAUDE CAHEX, *Prc-Ottoman* 7"i<>Acy... , p. 367.**

şi Medina) de către emirii **din** Peninsula Arabiei, care depindeau pînă atunci de sultanii mameluci. Prin desfiinţarea acestei dinastii, emirii şi-au prezentat omagiile lor de supunere sultanului otoman. De asemenea, aducerea ultimului calif, al-Mutavakkil, din Egipt la Constantinopol va marca transferarea tacită a prerogativelor instituţiei Califatului arab pe seama sultanilor turci, ceea ce va impune definitiv Imperiul otoman, ca cea mai importantă forţă în lumea Islamului.

Consolidarea Imperiului otoman în Orientul arab într-o perioadă relativ scurtă a domniei sultanului Selim I a fost favorizată şi de faptul că, exceptînd unele incidente de frontieră, nu au izbucnit conflicte militare de anvergură nici în partea europeană a imperiului, iar ocuparea scaunului Ţării Româneşti de către Neagoe Basarab în 1512, cu sprijinul efectiv al unor paşale turceşti de la Dunăre, cum a fost Mihaloglu Mehmed bei, paşa de Nicopole, a îndepărtat definitiv pretenţiile de dominaţie din partea Ungariei în această zonă, Ţara Românească devenind un factor important de echilibru politic de-a lungul Dunării.

Nici situaţia din interiorul Europei nu era mai puţin prielnică pentru desfăşurarea unei politici otomane de expansiune în Orient. Astfel, chemările papei nu se mai bucurau de adeziunea prinţilor, regilor sau împăraţilor europeni. De pildă, regele Francisc 1 se angajase pentru o politică dictată de interesele imediate ale Franţei, iar veneţienii se străduiau să-şi menţină vechile lor privilegii, obţinute de la sultanii mameluci, oferind, de astă dată, lui Selim 1, o serie de avantaje pentru confirmarea lor [1] Tot astfel, pe vremea sultanului Selim 1, şi statul rus, avînd problemele sale proprii, va rămîne indiferent la demersurile Occidentului de a lupta „pentru binele tuturor creştinilor, împotriva turcului" [12].

CONSECINŢELE HEGEMONIEI OTOMANE **Î**N ORIENT. Atît turcii cît şi arabii fiind membri ai aceleiaşi religii, această situaţie favoriza revenirea la ideea „unicităţii comunităţii musulmane", în cadrul căreia instituţiile ***Sultanatului*** şi ***Calijatului,*** despărţite de multă vreme, vor fi reunite, din nou, în aceeaşi persoană, reprezentată de astă dată de membrii ***Dinastiei***

n *Islam Ansiklopedisi,* fasc. 105/1965, p. 423—434 *(Selim I*). 12 *Istoria Diplomaţiei,* voi. 1, p. 227—229.

otomane. De aceea sultanii turci se vor intitula atît ca „succesori ai profetului ***(Califi)"*** cît şi ca „Pontifi ***(Imam)*** ai musulmanilor", şi chiar „Umbra lui Allah pe pămînt", exprimat prin formula ***„Ziyllullah".*** Dealtfel, asemenea titulaturi fuseseră folosite încă de sultanul Mehmed al II-lea, deci cu mult înainte de cucerirea lumii arabe de Selim I ».

Însuşirea privilegiilor califale de către sultanii turci va însemna restaurarea ***Califatului,*** dar, de astă dată, transformat într-o instituţie specific otomană [u]***.*** în felul acesta se va constitui, în Orient, un imperiu de ***factură islamică*** şi adaptat la condiţiile istorice noi, iar creşterea autorităţii turcilor în lumea arabă va asigura supremaţia lor politică în toată zona „Dar-ul-Islam"-ului. În aceste condiţii, statul otoman va lua trăsăturile unui ***imperiu universalist*** atît din punct de vedere geografic, cît şi sub raportul compoziţiei sale etnice şi confesionale, ca şi prin prisma perspectivelor dezvoltării spirituale în general.

Se ştie că, în Occidentul creştin, „Sfîntul imperiu roman" şi papalitatea s-au confruntat secole în şir ca două forţe opuse. În Orientul islamic însă, concentrarea puterii laice şi spirituale în aceeaşi instituţie, reprezentată de ***monarhia otomană,*** va crea condhţii mult mai favorabile afirmării caracterului „universalist" al Imperiului otoman. Acesta va purta mai departe idealul ***universalismului musulman,*** cu toate structurile sociale şi culturale diferite ale diferitelor populaţii încorpoiate în „Dar-ul-Islam", ducînd totodată o politică de extindere a hegemoniei sale şi asupra lumii creştine îr. general.

Pe de altă parte, principiul etnico-religios denumit „Millet" sau „Taife" se va extinde din ce în ce mai mult, prin ras-pîndirea, atît în lumea arabă cît şi printre popoarele creştine din imperiu, a unei game întregi de „privilegii" sau „autonomii" fie de natură administrativ-teritorială, fie tribală sau confesională etc.[15], în această suită putînd fi incluse chiar şi ***capitulaţiile*** [16].

[13] ***Kanunname...,*** **„TOEM", nr. 13/1912, p. 9.**

[14] **HASSAN SAAB,** ***The Arab Federalists of the Ottoman Empire,*** **Djambattan — Amsterdam, 1958, p. 61.**

[i'] **Despre diversitatea şi evoluţia acestor autonomii, vezi şi SALIH TUG,** ***Islăm Ulkelerinde Anayasa Hareketleri*** **(Mişcări constituţionale în ţările musulmane), Istanbul, 1969, p. 247 şi urm.**

[i»] **HASSAN SAAB,** ***op. cit.,*** **p. 109—110.**

Dealtfel, în cadrul unui stat considerat „teocratic", musulmanii şi creştinii aveau sarcini rezervate în anumite domenii, dar mai cu seamă al practicilor religioase, elemente importante pentru acele vremuri [17].

Particularităţile amintite mai sus, ca şi altele, vor imprima societăţii otomane, în limitele zonei „Pax Ottomanica" sau „Dar-ul-sulh", un caracter din ce în ce mai specific îndeosebi pe vremea domniei îndelungate a sultanului Suleiman ***(Ka-nunî Siileyman*** = Suleiman Legiuitorul), cunoscut în istoriografia românească şi sub forma de ***Soliman Magnificul.***

[17] J. LAROCHE, Le *droit internaţional musulman,* în „Journal d'Orient", 11 fevr. 1969.

Capitolul III

EPOCA SULTANULUI SOLIMAN MAGNIFICUL
(1520—1566}

. Principala consecinţă a domniei sultanului Selim I fusese asigurarea supremaţiei doctrinei ortodoxe a Islamului ***(Sunna)*** asupra ritului schismatic ***Şia,*** considerat erezie, Selim însuşi organizînd un adevărat „Sf. Bartolomeu" prin masacrarea a 40 000 de şiiţi pe baza sentinţei religioase zisă ***fetva*** precum că „e mai bine să ucizi un ***şii*** decît şaptezeci de creştini"[1].

Fiul şi urmaşul său, sultanul Soliman, supranumit ***„Magnificul"*** sau, după activitatea sa de codificare, ***Legiuitorul,*** va duce mai departe tot ceea ce moştenise de la predecesorii săi, împingînd astfel la maximum nu numai dimensiunile spaţiale ale Imperiului otoman, dar şi perspectivele unei politici active, de anvergură universală. Sultanul însuşi, poreclit de astă dată „Le grand Turc" (Marele Turc), va apărea în postura de „arbitru" al Europei, în timp ce Imperiul otoman va fi considerat un important factor de „echilibru" în balanţa politicii mondiale de atunci.

De la Sumatra la Gibraltar şi din Polonia pînă în Deşertul Libiei, Imperiul otoman va include în sfera intereselor sale politice orice problemă mai mult sau mai puţin importantă, atît în calitatea sa de protector al lumii musulmane, în ansamblul ei, cît şi ca participant la sistemul statelor europene. Dar, deşi pare paradoxal, această deschidere teritorială şi politică a fost însoţită de tendinţa de solidificare a structurii social-economice, ca şi a suprastructurii

politico-ideo-logice, considerate a fi atinse formele lor ideale tocmai pe

[1] **LA JONQUIERE, *Histoire de l'Empire ottoman*Paris, 1881, p. 203.**

vremea sultanului Soliman Magnificul[2]. Timp de cîteva secole după aceea, toţi cei care vor lua poziţie faţă de „defectele" societăţii otomane vor propune cu insistenţă ***întoarcerea la regulile vechi,*** exprimată prin formula ***Nizam-i-Kadim.*** Abia mai tîrziu, ea va fi înlocuită cu preconizarea unor ***regulamente noi,*** numite de astă dată ***Nizam-i Djedid.ln*** felul acesta, se va deschide epoca reformelor de adaptare a societăţii otomane la progresele statelor europene.

Dar iată principalele momente şi aspecte ale domniei de aproape jumătate de veac a sultanului Soliman Magnificul :'

POLITICA EUROPEANĂ A **I**MPERIULUI OTOMAN**.** Soliman Magnificul a fost printre puţinii sultani care au avut parte de o succesiune la tron fără alţi pretendenţi, el fiind unicul fiu al lui Selim 1; celelalte erau fete. De aceea urcarea sa pe tron, la ***26*** de ani, s-a făcut fără vărsare de sînge.

În această vreme, incursiunile beilor de ***akîngii*** continuau spre Ungaria. De aceea tînărul sultan îşi îndreaptă privirile asupra cetăţii Belgrad, care constituia principala piedică in calea expansiunii turceşti în direcţia Europei Centrale. Situaţia nesigură din Ungaria înlesneşte realizarea acestui proiect. Încă în ***1521*** Belgradul va fi asediat şi ocupat ***(29*** aug.), devenind, după Adrianopole, a doua bază militară importantă, în timp ce ocuparea insulei Rhodos a asigurat comerţul otoman pe mare, prin îndepărtarea corsarilor europeni ***(20*** dec. ***1522).***

Evenimentul care a deschis însă noi perspective în istoria Imperiului otoman din această perioadă a fost, fără îndoială, marea bătălie de la Mohăcs din ***29*** aug. ***1526,*** cînd s-a pus capăt războiului turco-maghiar de peste o sută de ani, prin desfiinţarea regatului Ungariei, fiind ocupată şi capitala Buda ***(11*** sept. ***1526).***

Documentele vremii ne dezvăluie faptul că sultanul cunoştea dinainte situaţia din Ungaria, prin intermediul beilor de margine care îi dădeau asigurări că „se va obţine o cucerire atît de mare, încît aşa ceva nu a fost niciodată", pentru că, după constatările lor, ungurii nu prezentau „o forţă de luat în seamă" [3]. Într-adevăr, în această perioadă Ungaria se afla într-o criză profundă

atît sub raport politic, cît şi, mai ales, social. Marea răscoală ţărănească din ***1514,*** condusă

1 H. ÎNALCIK, *l'Empire ottoman...* , p. 32. a
Arh. Muz. Topkapi — Istanbul. E. — 6146.

de Gheorghe Doja, zdruncinase din temelie statul ungar şi întreaga feudalitate maghiară, ceea ce i-a determinat să nu poată opune o rezistenţă organizată nici la ocuparea Belgradului de către turci în 1521.

În urma bătăliei de la Mohăcs influenţa sultanului se extinde şi asupra Croaţiei. Declaraţia trimisă de notabilii croaţi lui Ferdinand de Habsburg, tocmai în aceste împrejurări, pare deosebit de semnificativă pentru ilustrarea stării de spirit a populaţiei, ca şi pentru înţelegerea politicii otomane de atunci. „Aflaţi că noi — scriau ei lui Ferdinand — am luat hotărîrea de a ne pune sub protecţia Majestăţii voastre, nu însă înainte de a fi primit din partea turcilor propuneri foarte convenabile ..." ·

Dar bătălia de la Mohăcs a deschis seria conflictelor cu austriecii pentru supremaţie politică asupra Ungariei şi Transilvaniei, Poarta devenind o barieră în calea realizării aspiraţiilor politicii orientale a Casei de Habsburg. Astfel, solilor lui Ioan Zăpolya, sultanul le promitea că „întrucît s-a refugiat la mine, de aceea, în afară de faptul că îi cedez drept răsplată Ungaria, îl şi voi ocroti împotriva Austriei". În schimb, solii trimişi de Ferdinand nu reuşeau să obţină nimic de la „Marele Turc" [5].

Armatele turceşti au ajuns la porţile Vienei încă în anul 1529, cînd un sultan turc asediază pentru prima oară capitala imperiului romano-catolic, ceea ce a produs o mare derută în lumea creştină. În această perioadă cooperarea turco-maghiară cunoaşte forme ce în ce mai variate, ca urmare şi a cererilor partidei turcofile din Ungaria, reprezentată de Ioan Zăpolya, împotriva candidaturii ducelui de Ferdinand la tronul Ungariei.

Conjunctura internaţională. Rivalitatea turco-austriacă în problema Ungariei şi Transilvaniei va avea un caracter permanent, constituind cheia politicii europene a Imperiului otoman [6]. În acest interval de timp Casa de Habsburg va fi pusă în faţa unor dificultăţi serioase pentru ducerea luptei

• ***V. Turk Tarih Kongresi...,*** **p.** ***609.***

[6] ***Islam Ansiklopedisi,*** **fasc.** ***111/1967,*** **p. 12—*13 (Suleyman* /-art. de M. Tayyib GOkbilgin).**

[6] **Pentru discuţii ample asupra acestor probleme vezi şi M. Tayyib Gokbilgin, *Kanunî Sultan Suleyman 'tn Macaristan ve Avrupa siyasetinin sebep ve amilleri, Geţidigi Sajhalar* (Cauzele şi factorii politicii sultanului Soliman Legiuitorul faţă de Ungaria şi Europa; etapele ei), în „Kanunî Armagani", Ankara, 1970, p. 5—39 (vezi p. 13 şi urm.).**

antiotomane. Profitînd de această situaţie, mai ales protestanţii căutau să obţină cît mai multe concesii de la catolici [7].

Dar se pare că Poarta otomană s-a amestecat în aceste Certuri pentru a şubrezi şi mai mult rezistenţa Austriei. În această privinţă se vorbeşte de o proclamaţie trimisă de Soliman Magnificul tuturor partizanilor lui Luther din Europa, pînă în Ţările de Jos [8]. Invocînd unele principii religioase, sultanul le declara că „este nevoie să vi se acorde tot sprijinul nostru împărătesc, de pe uscat şi de pe mare, oricum va fi cu putinţă, spre a vă salva din mîinile acelui necredincios [9] şi a vă îndruma spre credinţa cea dreaptă".

Evenimentele analizate mai sus au coincis, în general, cu o serie de alte frămîntări din Europa acelor timpuri. Reţine atenţia îndeosebi duelul politic dintre Francisc I, regele Franţei, şi Carol Quintul, împăratul „Sfîntului imperiu roman". Turcii s-au folosit de aceste divergenţe din lumea creştină, înlesnind astfel penetraţia lor spre centrul Europei. Dacă ţinem seama de alianţa turco-franceză din această perioadă, îndreptată împotriva „Sfîntului imperiu roman" al lui Carol Quintul, se poate vorbi chiar şi de un gen de „strategie colectivă" [10], aplicată de Poarta otomană pentru realizarea ţelurilor politice de ***hegemonie universală.***

Există toate dovezile documentare precum că, în faţa dilemei: „alianţa cu Semiluna sau desfiinţarea regatului său", Francisc I a abandonat „politica tradiţională de sentimente impregnate de mistică religioasă" în favoarea unei politici de raţiune, chiar şi împotriva protestelor papalităţii sau ale lumii creştine în general.

într-adevăr, răspunsul imediat al sultanului la cererea de aj utor din partea Franţei a fost marea expediţie turcească, soldată cu desfiinţarea politică a Ungariei prin bătălia de Mohă.cs (1526), ceea ce constituia o lovitură frontală dată imperiului lui Carol Quintul. Unii istorici merg şi mai departe, afirmînd că „în veacul al XVI-lea apă-

[7] **STEPHAN A. FISCHER — GALATI,** ***Ottoman imperialism and German Protestantism 1521 — 1555,*** **Cambridge... , (1959), p. 140.**

[8] **AHMED FERIDUN RUKSANZADE,** ***Miinşe'at-se Selatin,*** **Istanbul, 1265 H., voi. II, p. 450; T.** ***YILMAZ*** **OZTUNA,** ***'op. cit.,*** **voi. V, p. 262 — 264.**

[9] **Este vorba de papa de la Roma.**

[10] **A. BUYUKTUGRUL, *Kanunî Sultan Suleyman ve Toplu Strateji* (Sultanul Soliman Magnificul şi strategia colectivă), in *Kanunî Armagans...*", p. 119—123.**

rătorul creştinătăţii nu a fost împăratul (Carol Quintul n.n.), ci „Marele Turc", căci el a apărat-o contra lui Carol Quintul, „rege al inchiziţiei", care ameninţa s-o gîtuie" [u].

Francisc I va adopta în general o politică oscilantă faţă de Imperiul otoman. Totuşi, alianţa turco-franceză a fost pecetluită în 1535 (sau 1536) printr-un tratat pentru o luptă comună, iar privilegiile acordate cu acest prilej Franţei au deschis seria „Capitulaţiilor" pentru ţările Europei occidentale, deşi unii istorici manifestă îndoială asupra autenticităţii lor [12].

Raporturile ţărilor române cu Poarta. După cum se ştie, lupta poporului român sub conducerea unor personalităţi politice şi militare, ca Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş sau Ştefan cel Mare contribuise efectiv la întîr-zierea înaintării turcilor spre centrul Europei. Dar Soliman Magnificul avea să găsească Moldova şi Ţara Românească în stare de ***vasalitate*** faţă de Poarta otomană, cu respectarea ***autonomiei*** lor, în schimbul unui tribut zis haraci ***(harac)*** sau gizia (***cizye).*** Autonomia celor două ţări româneşti se manifesta îndeosebi în alegerea domnilor „de către ţară" şi recunoaşterea lor de sultani, precum şi în ***protectoratul*** politic al Porţii faţă de eventualele intervenţii din afară, în virtutea unei ***suzeranităţi*** ce decurgea din aşa-numitele ***Tratate-Vechi*** sau ***Capitulaţii.*** Dar nu întotdeauna aceste principii au fost respectate. Adeseori, în urma unor expediţii sau intervenţii, sultanii au impus alţi domni în locul celor aleşi de ţară şi recunoscuţi de ei. Această alternanţă în desemnarea domnilor va continua şi sub Soliman Magnificul. Dar Poarta otomană va manifesta deosebită sensibilitate mai ales fat ă de încercările de amestec ale statelor vecine în treburile Principatelor române. Sultanii nu admit nici unor căpetenii turceşti de a le subordona direct autorităţii lor personale, evitînd astfel sistemul „paşalîcului".

La urcarea pe tron a sultanului Soliman Magnificul (1520) în Moldova domnea Ştefăniţă Vodă. După moartea acestuia în 1527, a urmat Petru Rareş, dar un complex de împrejurări, în genere cunoscute, a determinat ca în anul 1538 Soliman Magnificul să pornească o mare expediţie asupra

[11] **„Journal d'Orient", Istanbul, 1 febr. *1969* (Jane Laroche).**

[11] **GASTON ZELLER, *Une legende qui a la vie dure „les Capitulations" de 1535,* în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", voi. 1, avril-juin, *1955,* p. *127-132.***

lui Petru Rareş. Era a treia oară cînd sultanii otomani călcau pe pămîntul Moldovei, după Mehmed al II-lea, în ***1416,*** şi Baiazid al II-lea, în ***1484.*** Petru Rareş, lovit de sultan şi de tătarii lui Sahib Ghirai şi trădat de boierii mari, a trebuit să treacă în Transilvania fără a se fi ciocnit cu Soliman Magnificul, considerat cel mai mare suveran al timpului. Această expediţie a fost descrisă cu amănunte şi de o serie de cronicari turci, dar mai cu seamă de **N** asuh Matrakci ***(Matraki)*** în cronica sa numită ***Fetihname-i Kara-Bogdan [IS].***

Expediţia lui Soliman s-a soldat cu cedarea unei părţi din sudul Moldovei în folosul tătarilor, iar zona cetăţii Bender devine ***„raia otomană"*** sub directa supraveghere a beiler-beiului Rumeliei, îndepărtîndu-se astfel, şi în cazul Moldovei, instituirea vreunui paşalîc.

De remarcat este faptul că nici Ungaria nu va fi transformată la început în „paşalîc", fiind acordată lui Ioan Zăpolya, care a exercitat, alături de sultan, un fel de ***co-suveranitate*** ceea ce va însemna pentru Imperiul otoman un nou sistem de „federalizare", de astă dată împotriva Austriei. Dar după moartea lui Ioan Zăpolya (1540) menţinerea acestui ***stat tampon*** a devenit din ce în ce mai dificilă, datorită deselor intervenţii ale dinastiei habsburgice, care pretindea Ungaria şi Transilvania în virtutea înţelegerii de la Oradea (1538) dintre Ioan Zăpolya şi Ferdinand. De aceea în 1541 o bună parte a Ungariei (sud şi est) a fost transformată în provincie otomană, creîndu-se un ***beilerbeilic,*** cu reşedinţa la Buda. Prin aceasta se inaugura regimul dominaţiei otomane şi în Ungaria, pentru un secol şi jumătate, împingîndu-se astfel **în** adîncul Europei orice contact cu austriecii. In anii următori, hinterlandul eialetului Buda va fi mereu lărgit prin noi expediţii şi anexări de cetăţi sau teritorii, iar în 1552 Banatul devine o altă provincie separată sub denumirea de ***Eialetul Timişoarei.*** În felul acesta se asigura nu numai consolidarea stăpînirii otomane asupra Ungariei dar şi supravegherea întregii Europe.

În aceste condiţii istorice se cristalizează şi ***statutul juridic*** al Transilvaniei faţă de Poarta otomană, prin

cunoscutele ***ahidname-le,*** care reprezentau ***tratatele*** sau ***diplomele*** de sta-

[13] **Vezi şi *Cronici turceşti...*, voi. 1, p, 221 — 232, p. 247—248, p. 254— 255, p. 267 — 271 ş.a.**

bilire a raporturilor de ***suzeranitate-vasalitate,*** cu respectarea anumitor condiţii dintr-o parte şi alta.

De fapt, din momentul creării Paşalîcului de Buda (1541) Transilvania se detaşează de Ungaria, rupîndu-şi legăturile sale juridice cu ea, pentru a trece in sfera stăpînirii otomane. în felul acesta Transilvania se va apropia de Moldova şi de Ţara Românească, ceea ce va înlesni stabilirea unor legături politice, economice şi culturale mai strînse între toate ţinuturile româneşti, inclusiv Banatul, după 1552.

Dar cu aceasta se încheia şi prima fază a procesului de aservire a celor trei ţări româneşti (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania) de către Imperiul otoman. Pînă atunci predominase mai mult elementul ***protectoral*** faţă de eventualele intervenţii din afară şi menţinerea unor domnii autonome, în schimbul unui haraci global, simbolizînd vasalitatea, în sensul principiilor islamice. Chiar şi campania lui Soliman Magnificul din 1538 asupra Moldovei lui Petru Rareş fusese întreprinsă pentru restabilirea unor tradiţii încetăţenite în raporturile turco-moldovene, dar fără putinţa transformării ei în ***paşalîc.***

Dealtfel, în această privinţă acţionau mai mulţi factori: În primul rînd, poziţia geografică a ţărilor române reprezenta un element important, Dunărea fiind considerată de turci, de obicei, ca hotar natural între lumea musulmană propriu-zisă şi ţările române, deşi Imperiul otoman avea unele puncte fortificate şi în nordul acestui fluviu: ***Turnu, Giurgiu, Brăila*** ş.a. Pe de altă parte, direcţia principală a expansiunii otomane fiind Europa Centrală, turcii urmau drumul care trecea prin Adrianopole—Sofia—Niş—Belgrad— Buda, ocolind deci ţările române, iar Hanatul Crimeii asigura întreg spaţiul nord-vestic al Imperiului.

În acest context, trebuie avută însă în vedere şi poziţia vîrfurilor boierimii din Principatele române, care a găsit de fiecare dată mijloace pentru menţinerea „Vechilor tratate", care îi ofereau posibilitatea de a acţiona în interior după voie, fără amestecul direct al Porţii.

Dar factorul cel mai important a fost lupta permanentă a maselor populare care au împiedicat orice tentativă de transformare a ţărilor române în ***paşalîc,*** măturînd din calea lor pe toţi cei care ar fi

fost dispuşi să accepte orice compromis, cu preţul libertăţii poporului.

De asemenea, menţinerea formelor tradiţionale asigura şi turcilor mai multe avantaje politice şi economice, decît

încercările nesigure de a introduce o schimbare radicală în ţările române. Se ştie că va eşua o asemenea tentativă la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Astfel, cu prilejul expediţiei lui Sinan paşa, din anul 1595, Ţara Românească şi Moldova fuseseră decretate ca provincii otomane sub denumirea de ***beilerbeilic,*** dar această măsură a trebuit să fie abandonată în scurt timp, sub acţiunea condusă de Mihai Viteazul. Abia la începutul secolului al XVIII-lea ***guvernarea autohtonă,*** în care ***recunoaşterea*** de către sultani a unor domni aleşi de ţară alternase cu ***desemnarea*** altora de către Poartă, a fost înlocuită cu ***domniile fanariote.*** Dar nici acest sistem nu depăşeşte limitele unui ***condominium turco-fanariot,*** fără a avea trăsăturile specifice unui ***paşalîc propriu-zis.***

În ceea ce priveşte Transilvania, în perioada sultanului Soliman Magnificul, intervenţiile directe ale turcilor vor zădărnici de fiecare dată combinaţiile împăraţilor Austriei, fie cu Ioan Zăpolya, fie cu soţia acestuia, Izabella, de a obţine cu orice preţ Transilvania şi coroana Ungariei. De asemenea, nu vor avea sorţi de izbîndă nici demersurile diplomatice ale lui Ferdinand pe lîngă Poarta otomană.

Se ştie că, începînd cu tratatul din anul ***1541,*** Austria se obligase să plătească Porţii anual cîte ***30 000*** de galbeni, ca simbol al cuceririi întregii Ungarii de către sultanii otomani. De asemenea, în schimbul cedării Transilvaniei, Ferdinand promitea majorarea peşcheşului: „Vom da cele două dări împreună" sau „să dăm şi noi ceea ce dau ei" (adică ardelenii), zicea Ferdinand de Austria, promiţînd ***100—150*** mii de galbeni numai pentru Transilvania [14].

Preocuparea permanentă faţă de Ungaria şi Transilvania a constituit cheia întregii politici europene otomane în timpul domniei sultanului Soliman Magnificul, iar statutul juridic al acestora a căpătat, de fiecare dată, aspecte tot mai concrete, cum a fost, de exemplu, perioada de după întoarcerea din Polonia a soţiei lui Ioan Zăpolya şi a fiului ei, Ioan Sigismund (1556). Din această pricină erau afectate profund raporturile Imperiului otoman cu Austria, pentru dominaţie politică în Ungaria şi Transilvania.

a Arh. Muz. Topkapi - Istanbul. E.-3930 şi E.-1248; I H. Uzun-carşili, *Osmanii Tarihi.*voi. II, p. 328 — 329: „El promitea anual 150 000 de galbeni pentru Transilvania şi 40 000 pentru partea din Ungaria care rămăsese Austriei. Total 190 000 de galbeni".

POLITICA ORIENTALĂ A **I**MPERIULUI OTOMAN**.** Nu mai puţin importantă a fost şi politica orientală a sultanului Soliman Magnificul, aici incluzîndu-se şi activitatea maritimă din zona Mediteranei sau din Africa de Nord.

După cum s-a amintit, încă pe vremea sultanului Selim I, corsarii turci se impuseseră în disputa cu spaniolii pentru coastele nordice ale Africii. Dintre aceştia, cei mai vestiţi au fost Orudj-Reis (m. 1518), dar mai ales fratele acestuia, Hîzîr Reis, cunoscut în genere sub numele de ***Barbaros Haireddin paşa.*** Devenind amiralul flotei ***(kapudan)*** otomane şi beilerbei de Tunis (în 1534), Barbaros se va angaja la **o** luptă crîncenă cu veneţienii şi spaniolii pentru supremaţie totală în Africa şi Mediterană, înfruntînd pe unul dintre cei mai vestiţi comandanţi ai flotei spaniole — ***Andrea Doria.***

La capătul unor acţiuni repetate, pe uscat şi pe mare, el va trece sub tutela otomană aproape toată coasta nordică a Africii, pînă la Alger.

În felul acesta, Imperiul otoman se lega organic şi de economia bazinului mediteranean, fără să mai insistăm asupra celorlalte regiuni care, în genere, au fost accesibile chiar şi în procesul deplasării comerţului mondial în alte zone ale lumii, respectiv spre Atlantic [15].

După căderea Egiptului în 1517, dominaţia otomană se extinsese atît spre estul cît şi în nordul Africii. În ***1533*** Algeria intrase deja în sfera suzeranităţii turceşti [16], în 1551 ia fiinţă eialetul Tripolitania, iar în anul 1555 se creează beilerbeilicul de Abisinia [K]. Relaţiile Imperiului otoman se lărgesc treptat spre interiorul continentului negru, pînă în centrul Sudanului de astăzi [M]. Desigur, extinderea sferei influenţei otomane asupra lumii musulmane se datora şi reprezentării

[15] **H. IXALCIK, *The ottoman Empire...*, p. 121—139 (Cap. XIV— The Ottoman *Empire and International Trade).***

[18] **Despre expansiunea otomană în Africa de Nord. Vezi şi Aziz SAMI ILTER, *Şimali Afrika'da Turkler* (Turcii în Africa de Nord), Istanbul voi. 1-11, 1936.**

[17] **CENGIZ ORHONLU, *Osmanltlar' in Habeşistan siyaseti 1554—1560,***
(Politica otomanilor în Abisinia, 1554— 1560), în „I.U.E.F. Tarih Dergisi",
nr. 20/1965, p. 39 — 54; Idem, *Osmanii Imparatorlugu'nun Guney siyaseti.*

Habeş Eyaleleti **(Politica sudică a Imperiului otoman. Eialetul Abisinia), Istanbul, 1974, 319 p. (vezi p. 31 — 42).**

[18] CENGIZ ORHONLU, *Osmanii — Bornu milnâsebetlerine ait belgeler*
(Documente referitoare la relaţiile otomanilor cu Borneo), în „I.U.E.F. Tarih Derigisi", nr. 23/1969, p. 111—130.

instituţiei ***Califatului*** de către sultanii turci, ceea ce determina căpeteniile sau emirii musulmani să apeleze tot mai mult la ei pengru legiferarea autorităţii lor.

De menţionat este şi faptul că, în ciuda fluctuaţiilor politicii regelui Francisc I, transformarea Budei în Paşalîc (1541) a fost urmată de debarcarea flotei turceşti, condusă de Barbaros Haireddin paşa, la Marsilia de unde, în vara anului 1543, a fost reluată Nisa de la spanioli, pentru a se veni iarăşi în sprijinul Franţei, iar flota turcă şi-a petrecut iarna la Toulon [19].

În timp ce acţiunea începută de Haireddin paşa era continuată de urmaşul său Turgut-Reis, prin atacarea coastelor Italiei, o altă flotă otomană pleca în mările şi oceanele din Orient, pentru redeschiderea căilor comerciale prin Marea Roşie şi Golful Aden, blocate de portughezi, ceea ce împiedica desfăşurarea comerţului dintre Orient şi Occident prin Imperiul otoman [20].

în aceste acţiuni, căpeteniile turco-islamice vor fi încurajate şi de sultani, pentru înfăptuirea „politicii mondiale" a Imperiului otoman de atunci. Faptul este reliefat şi într-o scrisoare din 1546 a beilerbeiului de Bagdad, Ayas Paşa, care scria unei căpetenii islamice : „Acum cîteva zile, măria-sa sultanul meu mi-a poruncit să mă duc la Basora ***(Basra)*** şi s-o cuceresc, iar de acolo să trec în Ormuz şi în India şi să mă războiesc cu portughezii cei rătăciţi de lege, să pun capăt întregii lor stăpîniri şi să-i nimicesc" [21].

Creîndu-se şi Beilerbeilicul de Basora, se intensifică rivalitatea turco-portugheză în Orient. Uneori flota otomană se va apropia de coastele Indiei, iar alterori incursiunile maritime ale corsarilor turco-islamici se vor prelungi pînă în Indonezia.

[19] **JANE LAROCHE,** ***Des documents inédits découverts à la Bibliothèque du Vieux Serail...*****, în „Connaissances des Arts", nr. 135/1963, p. 122— 126.**

110 CENGIZ ***ORHONLU, XVI, asrtn ilk yanstnda Ktztldeniz sahillerinde Osmanltlar*** **(Otomanii pe ţărmurile Mării Roşii pe la jumătatea veacului al XVI-lea), în „I.U.E.F.T.D.", nr. 16/1962 p. 1 — 24.**

[21] **Apud SALIH °ZBARAN,** ***XVI. Yuzytlda Basra Korjezi Săhillerinde Osmanltlar. Basra Beylerbeyliginin Kuruluşu.*** **(Otomanii pe malurile Golfului Persic în veacul al XVI-lea. Crearea Beilerbeilicului de Basora), în „I.U.F.E. Tarih Dergisi", nr. 25/1971 p. 55.**

PLATOU REPREZENTÎND O PASĂRE PRINTRE PLANTE ŞI FLORI. IZNIK, CCA 1580. ISTANBUL. MUZEUL TOPKAPU (*LES TRÉSORS* ...).

CANDELĂ (*KANDIL*) DE CERAMICĂ DIN MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA, PROVENIND DIN MOSCHEIA LUI SOKOLLU MEHMED PAŞA, MARE VIZIR OTOMAN 1565 — 1579. ISTANBUL, MUZEUL TOPKAPU (*LES TRÉSORS* ...).

CAFTAN DE LUX APARȚINÎND SULTANULUI MURAD AL IV-LEA (1623–1640). ISTANBUL, MUZEUL TOPKAPU (*LES TRÉSORS ...*).

CAFTAN DE LUX APARȚINÎND SULTANULUI BAIAZID AL II-LEA (1481–1512). ISTANBUL, MUZEUL TOPKAPU (*LES TRÉSORS ...*).

în diverse studii au fost analizate atît raporturile turco-portugheze de pe întinderile Oceanului Indian [22], cît şi expe: diţiile otomane care ajungeau pînă la Sumatra ***23,*** iar istoricii portughezi ai epocii au descris pe larg evenimentele de atunci ***24.***

Acţiunile din Orient şi cele din Mediterană învederează importanţa pe care o acorda Imperiul otoman continuităţii comerţului dintre cele două lumi prin teritoriile controlate de turci. Dar luptele permanente de la periferiile zonelor de sub influenţa otomană au împiedicat desfăşurarea normală a comerţului prin Marea Roşie şi Mediterană, forţînd astfel, pe lîngă alţi factori, mutarea centrului de greutate în regiunea Atlanticului, de unde Africa va fi ocolită pe la Capul Bunei Speranţe pentru a se ajunge în Orient. Această deplasare a căilor comerciale va constitui unul din multiplele cauze care vor contribui la decăderea lumii arabe, inclusiv a Imperiului otoman.

EXPEDIŢIA DE LA **S**ZIGETVAR **—** 1566. Eşuarea tentativelor de realizare **a** unei înţelegeri durabile cu Austria, privind împărţirea sferelor de influenţă dinspre Europa Centrală [25], a readus la ordinea zilei încordarea relaţiilor turco-austriece. Printre pretexte, un loc important ocupa mai cu seamă starea de tensiune dintre principii Transilvaniei şi Habsburgi. Drept urmare, sultanul Soliman Magnificul a declanşat, spre sfîrşitul domniei sale, una din expediţiile cele mai fastuoase, cunoscută sub denumirea de „Expediţia de la Szigetvar" (1566), care reprezintă punctul culminant al divergenţelor permanente dintre Poartă şi dinastia Habsburgică

[22] DAMES LONGWORTH, *The portuguese and Turlis in the Indian Ocean in the Sixteenth Century,* în „Journal of the Royal Asiatic Society", J annuary, 1921, p. 1- 128.

23 A. REID, *Sixteenth Century Turkish injluence in western Indonesia>* în „Journal of Southeast Asian History", vol. X/1969, p. 395 — 414; SAFFET BEY, *Bir* Osmanh *Filosunun Sumatra Se feri* (Expediţia unei flote otomane la Sumatra), „T.O.E.M.", fasc. 10/1327 H., p. 605—614 şi fasc. 11, p. 679 — 684.

2' Pentru unele detalii, vezi şi SALIH OZBARAN, *Osmanlz Tarihi bakimzndan XVI. Yilzyilda Portekizli Tarihţiler* (Istoricii portughezi din veacul al XVI-lea privind istoria otomană), în „I.U.E.F. Tarih Dergisi", nr. 23/1969, p. 75—82.

15 *Islam Ansiklopedisi,* fasc. 111/1967, p. 49 (art. *Silleyman-I,* de M. T. Gokbilgin).

pentru supremaţie asupra Ungariei -[6]. Dar bătrînul sultan Soliman nu a apucat să vadă cucerirea cetăţii Szigetvarului, căci a murit la 7 iulie 1566, în ajunul asaltului general.

De menţionat este faptul că această campanie nu se remarcă atît prin intensitatea ciocnirilor militare, cît prin consecinţele sale politice. Astfel, ea va asigura turcilor stă-pînirea pe mai departe a cuceririlor de pînă atunci din Europa, inclusiv paşalîcul din Ungaria, iar Transilvania va fi desprinsă definitiv de Austria, soarta ei fiind legată, ca şi Moldova şi Ţara Românească, de însăşi soarta Imperiului otoman pînă la pacea de la Carlowitz din 1699. Dealtfel, începînd cu domnia sultanului Soliman Magnificul cele trei ţări româneşti vor evolua paralel, dar oarecum unitar, în cadrul sistemului „Pax Ottomanica", între Moldova, Ţara Românească şi Transilvania stabilindu-se legături multiple şi variate, care au favorizat nu numai conservarea tradiţiilor lor comune, dar şi dezvoltarea trăsăturilor specifice ale poporului român.

•

Dacă ar fi să sintetizăm acţiunile militare şi politice de pe vremea lui Soliman Magnificul, putem conchide că sub acest sultan statul otoman a luat înfăţişarea unui imperiu tricontinental, întinzîndu-se în Asia, Europa şi Africa. Sub permanenta presiune otomană vor eşua eforturile de integrare imperială a Europei sub coroana lui Carol Quintul. Unii istorici apreciază 'chiar că ^cel mai puternic suveran, în perioada la care ne referim, a fost „nu Carol Quintul, ci Soliman Magnificul" [27]. Însuşi Soliman îi scria dogelui Veneţiei că ,.eu nu mă feresc de duşmănia nimănui şi nu am nevoie de prietenia nimănui" [28].

Într-adevăr, expansiunea teritorială era însoţită de fiecare dată şi de creşterea forţelor materiale şi umane ale Impe-

[26] **Pentru detalii vezi M. T. GÔKBILGIN, *Kanuni Sultan Suleyman'm 1566 Sigetvar seferi, sebepleri ve lianrhUart* (Expediţia sultanului Soliman**
Legislatorul la Sighetvar în 1566. Cauzele şi pregătirile), în „1. U.E.F ., Tarin Dergisi", vol. XVI, nr. 21/1966, p. 1-H.

[27] **LAPEYRE HENRI, *Les monarchie européennes du XVI-e siècle. Les relations internationales.* Paris, 1967, p. 147.**

[28] **M. TAYYIB GÔKBILGIN, *Venedik Devlet Arşivindeki vesikalar* Kill-*liyatmda Kanunî Sultan Silleyman devri bclgeleri* (Colecţia de documente din arhivele de stat veneţiene: Documentele privitoare la epoca sultanului Soliman Legislatorul), în „ Belgeler", vol. I, 1964, Ankara, p. 145.**

riului otoman, ceea ce încuraja noi iniţiative politice sau alte acţiuni militare fie pe uscat, fie pe mare.

Bogăţiile solului şi subsolului acestor teritorii imense asigurau vistieriei otomane venituri uriaşe, din exploatarea maselor direct producătoare, iar întărirea puterii centrale, concretizată in creşterea autorităţii personale a ***padişahului,*** înlesnea concentrarea tuturor forţelor în direcţia voită.

ACTIVITATEA LEGISLATIVĂ**.** Domnia sultanului Soliman Magnificul se caracterizează şi printr-o serie de măsuri administrative care întregesc tabloul societăţii otomane din perioada aceea, considerată ca o „epocă clasică" din istoria turcilor otomani.

Imperiul otoman era împărţit în provincii mari numite ***eialete (eyalet)*** sau vilaiete ***(vilâyet),*** avînd în frunte paşale cu titlul de beilerbei ***(beylerbey)*** sau ***mirimiran.*** Treptat, aceştia au căpătat şi rangul de ***viziri,*** dar pe vremea lui Soliman Magnificul numai Egiptul avea vizir. Eialetele cuprindeau mai multe provincii mai mici numite ***sangeacuri (sancak),*** conduse de ***sangeacbei,*** subordonaţi beilerbeilor. La rindul lor, sangeacurile erau subdivizate în unităţi admi-nistrativ-judiciare cu denumirea de ***kaza-le*** (sau ***kadihk)*** aflate sub jurisdicţia unor judecători musulmani numiţi cadii ***(kadi).*** în cadrul acestor ***kaza-le*** îşi desfăşurau activitatea lor ***timarioţii*** şi celelalte categorii de posesori de feude, cum ar fi ***zaimii, subaşii*** etc., avînd sarcini militare. De asemenea, kaza-lele se divizau in mai multe comune numite ***nahie (nahiye),*** după care veneau satele şi cătunele numite ***karye*** (pl. ***kura).***

Pînă la Soliman Magnificul, unităţile administrativ-mili-tare otomane căpătaseră forme stabile, iar pe la jumătatea veacului al XVI-lea ele atinseseră numărul cel mai mare, în raport cu dimensiunile teritoriale ale imperiului însuşi.

Din punctul de vedere al dependenţei provinciilor otomane faţă de Constantinopol, ele prezentau un caracter deosebit de complex, provinciile „periferice" bucurîndu-se, de obicei, de anumite regimuri speciale (ex. Egiptul, Hanatul Crimeii ş.a.). Deşi aflate sub dominaţia otomană, autonomii largi aveau Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, ale căror statute se

reglementau pe baza unor ***tratate, capitulaţii*** sau ***diplome*** numite ***ahidname.*** De aceea ţările române nu erau încadrate în nici una din categoriile împărţirii administrative otomane. Principiul fundamental, care revine ca un laitmo

tiv, în definirea raporturilor Principatelor române faţă de Poartă era: „Ele sînt separate la Cancelarie şi se interzice călcarea lor cu piciorul" :.[9].

O amploare deosebită a luat pe vremea sultanului Soliman Magnificul şi activitatea legislativă, toate provinciile turceşti propriu-zise avînd coduri speciale ***(Kanunname),*** adaptate la condiţiile naturale ale teritoriilor, precum şi la specificul populaţiilor sau la categoriile de grupuri sociale la care se refereau.

Ultimele cercetări arată că o importanţă deosebită acordase de fapt acţiunii de legiferare şi sultanul Selim 1 [30]. De aceea Soliman Magnificul va moşteni şi o bogată tradiţie legislativă, prin care orînduirea şi structura social-politică otomană fuseseră consfinţite, într-o formă complexă, şi de o serie de „monumente" juridice. Soliman Magnificul va lărgi acţiunea de codificare, sintetizînd tot ceea ce lăsaseră înaintaşii săi în acest domeniu. De aceea a fost poreclit ***Kanuni*** (Legiuitorul). Ca şi pe vremea sultanului Mehmed al II-lea, Codexurile lui Soliman Magnificul reglementau o serie de raporturi economice sau juridice dintre raiale şi posesorii de feude sau celelalte categorii de proprietari. Mai ales legislaţia privitoare la organizarea oastei a cuprins atît armata permanentă cît şi oştile locale, punîndu-se astfel în acţiune atît ienicerimea cît şi toată „energia provinciilor", pe baza regimului timariot.

O atenţie deosebită se acorda în ***Kanunname*** asigurării veniturilor vistieriei otomane, o bună parte din produsele populaţiei direct producătoare revenind fiscului fie sub formă de zeciuială, numită „oşiir", fie sub formă de bani, cuprinzînd o gamă întreagă de dări, obişnuite sau extraordinare, ca şi amenzile de tot felul.

De asemenea, desele intervertiri ale diferitelor categorii de feude şi proprietăţi, prin firmanele suveranului, învederează exercitarea, şi în această perioadă, a dreptului suprem de proprietate din partea statului otoman asupra întregului pămînt. De fapt, chiar şi declararea tuturor teritoriilor ca „pămînturi ale fiscului", sub denumirile de: ***arazi-i emiriyye*** sau ***arz-i memleket,*** întărea acest principiu, ceea ce arată că

81 ***„Mejruz el-Kalem ve maktu el-kadem".***

ao *Kniga zakonov sultana Selima* (Sultan 1. Selim'in Kanunnamesi), ed. A. S. Tveritinova, Moscova (1969), 157 pag. (Introducere, text, traducere în limba rusă, fotocopie).

rolul centralizator al statului otoman funcţiona încă şi în această perioadă. Iar atunci cînd principiul „monarhului unic" va fi pus în primejdie, sultanul Soliman nu va ezita să ordone strangularea sau decapitarea chiar şi a propriilor săi fii, cum a fost de pildă cazul prinţilor Mustafa {în 1553) şi Baiazid (în 1561), fără să mai vorbim de uciderea a doi mari viziri: Ibrahim paşa şi Ahmed paşa[31]. Luată în ansamblul ei, legislaţia otomană din perioada sultanului Soliman Magnificul se caracteriza şi printr-o tendinţă de ***sacralizare*** a diverselor categorii de legi, dar acest proces de sanctificare nu va putea anula legislaţia bazată pe ***tradiţie*** sau obicei, numite ***orf*** sau ***âdet,*** în societatea otomană 3[2].

O concluzie importantă ce se degajă din analiza legislaţiei sultanului Soliman Magnificul este că ea nu avea menirea de a asigura ***uniformizarea societăţii otomane*** din vremea aceea nici din punct de vedere administrativ sau judiciar, şi nici sub raport confesional sau lingvistic etc.

Dimpotrivă, caracterul regional al legislaţiei oferea toate condiţiile legale pentru afirmarea mai departe a tuturor particularităţilor zonale şi etnico-religioase ale comunităţilor din cuprinsul Imperiului otoman.

ŞTIINŢA**,** ARTA ŞI CULTURA**.** Pe vremea îndelungatei domnii a sultanului Soliman Magnificul o dezvoltare deosebită au cunoscut şi ştiinţele, arta şi cultura otomană în genere. Moscheea ***Siileymaniye*** reprezintă o capodoperă a arhitecturii otomane din vremea aceea, dominînd una din cele şapte coline ale Constantinopolului. Ea a fost construită de vestitul arhitect ***Sinan Celebi,*** care a lăsat peste 300 de monumente de arhitectură cu destinaţii dintre cele mai variate (moschei, medresele, spitale, poduri etc.).

Medreselele construite în jurul moscheei ***Siileymaniye*** constituiau adevărate focare de cultură, după modelul lăsat altă dată de sultanul Mehmed al II-lea, dar pe un plan superior 33.

[81] **M. TAYYIB GÔKBILGIN,** ***L'Etendue du pouvoir de Soliman le Magnifique au XVI-e siècle,*** **în** ***Recueils de la Société Jean Bodin. La Monocratie, XX,*** **Première Partie, Bruxelles, 1970, p. 632.**

[32] **R. ANHEGGER — H. ÎNALCIK, *Kanunname-i Sultanî ber muceb-i iJrf-i Osmant* (Legi împărăteşti după obiceiul otoman), Ankara, 1956, p. 29 şi urm.**

18 Pentru detalii vezi şi ISMAIL HAKKI UZUNCARŞILI. *Osmanii Devletinin Ilmiye Teskilăti* (Organizarea culturală a statului otoman), Ankara, 1965, p. *33—38* ş.a.

Unele dintre ele erau rezervate pentru ştiinţele ***matematice*** şi ***astronomie,*** altele pentru ***medicină,*** după cum unele erau destinate studiilor teologice. Toate aveau însă diferite trepte de studii şi cicluri de predare bine definite. Aceste instituţii, ca şi altele, din capitală sau din celelalte centre (Bursa, Adrianopol, Iznik etc.), au impulsionat formarea unor pleiade de cărturari şi oameni de stat, care s-au afirmat fie în politică, fie în viaţa ştiinţifică sau culturală a societăţii otomane. De pildă, marii viziri, ca Ibrahim paşa, LUtfi paşa ş.a. au adus servicii importante stăpînului lor şi imperiului. Şeih-ul-Islamul Ebussuud-efendi, prin fetvalele sale, a imprimat structurii social-politice a statului otoman un caracter din ce în ce mai teocratic. Mustafa Djelalzade s-a impus în domeniul legislaţiei laice, el fiind autorul a numeroase articole de legi care s-au aplicat pînă tîrziu în societatea otomană, iar cărturarul Kemal-paşazade (sau Ibni-Kemal) s-a remarcat printr-o vastă cultură istorică, dînd istoriografiei otomane un înalt conţinut ştiinţific şi o formă selectă de exprimare, prin opera sa intitulată ***„Tevarih-i Al-i*** Osman", adică „Istoria Dinastiei otomane".

Dealtfel, istoriografia otomană făcuse progrese importante şi pînă la jumătatea veacului al XVI-lea, dezvoltîn-du-se odată cu imperiul, prin cronici scrise fie din iniţiativă particulară, fie din porunca sultanilor sau a marilor dregători.

ciuda influenţei limbilor arabă şi persană în diverse domenii ale activităţii intelectuale, istoriografia otomană s-a detaşat şi prin cultivarea limbii turceşti, uneori de o originalitate remarcabilă, iar alteori împănată cu elemente arabo-persane, dar adaptate la structura limbii turceşti. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XV-lea se afirmaseră cronicarii Orudj şi ***Aşîkpaşazade,*** iar la începutul veacului următor Mehmed N eşri, toţi compunînd cronici asemănătoare atît din punctul de vedere al conţinutului cît şi al limbii, care se dovedeşte a fi o turcă simplă şi cu foarte puţine elemente străine. în deceniile următoare, cu Idris Bitlisi, Taş-koprlizade, Mustafa Djelalzade, Kemal-paşazade ş.a. influenţa arabo-persană se va accentua, unii scriind direct în arabă sau în persană. Dar în aceeaşi măsură va evolua şi conţinutul istoriografiei

turceşti, depăşindu-se caracterul unor simple ***anale,*** pentru a se face loc analizei mai profunde a evenimentelor legate de istoria turcilor-otomani.

îmbinînd adevărurile istorice cu imaginaţia orientală, cronicarii au adaptat cu măiestrie terminologia arabă şi

persană spiritului limbii turce, contribuind astfel şi la formarea dialectului denumit ***turca-osmană,*** care va deveni una din ramurile cele mai importante ale „familiei limbilor turcice".

Spre sfîrşitul veacului al XVI-lea istoriografia otomană va cunoaşte o dezvoltare şi mai mare, prin cărturarii cei mai reprezentativi, c..;. Sa'adeddin şi Mustafa Ali, iar în secolul următor, Ibrahim Pecevi, Kiatip Celebi ***(Hadji-Halifa)*** ş.a. îşi vor extinde investigaţiile lor pînă la sursele europene şi îşi vor intensifica eforturile lor în sensul explicării cauzale a diferitelor fenomene sociale sau politice din istoria Imperiului otoman.

Trebuie menţionate aici şi rezultatele obţinute, în epoca lui Soliman Magnificul, în domeniul geografiei, dar mai cu seamă al cartografiei, ceea ce corespundea şi aspiraţiilor de cucerire ale Imperiului otoman nu .mmai pe uscat, dar şi pe mare. Ştiinţa cartografică otomană din această perioadă s-a remarcat îndeosebi prin celebrele hărţi ale vestitului corsar Piri-Reis (1470—1554). De la acesta au rămas cîteva opere, care dovedesc interesul turcilor nu numai pentru cuceriri sau pentru teologie, dar şi faţă de ştiinţele naturii, cu caracter profund laic. Astfel, amiralul ***(kapudan)*** Piri-Reis a întocmit încă în 1513 o hartă a lumii, din care s-au păstrat însă doar părţile cuprinzînd zona Oceanului Atlantic, cu coastele estice ale Americii şi zonele vestice ale Africii şi Europei, celelalte părţi fiind pierdute sau încă nedescoperite. Dintr-o altă hartă, întocmită în 1528, de acelaşi Piri-Reis, ni s-a păstrat doar colţul din stînga — sus, reprezentînd ţărmurile nou descoperite ale Americii de Nord şi Centrale, inclusiv zona superioară a Oceanului Atlantic.

Aceeaşi importanţă prezintă şi opera lui Piri-Reis intitulată ***Kitab-i*** Baknye, în care se descrie Marea Mediterană cu insulele sale, mai ales pe baza observaţiilor personale, autorul dîndu-ne un portulan cu cele mai mici detalii. Piri-Reis însuşi afirmă:

„Scriam tot ce vedeam;
Notam marea, cînd călătoream".

De asemenea, pentru întocmirea hărţilor sale, Piri-Reis a folosit un număr mare de alte hărţi europene, avînd la înd -mînă, după toate probabilităţile, chiar şi însemnările rărr se de la Cristofor Columb. De pildă,

vorbind despre Col nb, el notează în opera sa ***Bakriye,*** că: ***„Chiar şi harta lui a juns la noi".*** Se presupune că el ar fi obţinut aceste ir mnări

jncă pe vremea cind cutreiera coastele Spaniei împreună cu unchiul său, vestitul corsar Kemal-Reis, cind a avut şi alte posibilităţi de informare asupra călătoriilor lui Cristofor Columb [34].

Tot aşa de vestit a rămas şi urmaşul său, Seidi-Ali-Reis (m. 1562), care a călătorit prin mările şi ţările din Orient, lăsîndu-ne citeva opere demne de remarcat.

Aşa este, de pildă, monografia sa despre ocean numită ***Kitab-ul-Muhit.***.., care analizează elemente de astronomie marină şi geografie fizică sau alte aspecte legate de orientarea pe mări etc., fiind scrisă in provincia Gudjarat din India (1554), iar în cartea sa de călătorii intitulată ***Mir'at-ul-Memalik,*** Seydi-Ali-Reis descrie ţările din Orient, pe unde a stat sau pe unde a trecut [35].

Aceste opere au atras încă de la început atenţia specialiş- • tilor, unele din ele fiind traduse, parţial sau total, in diverse limbi europene.

Dar nu vom putea oferi o imagine mai completă asupra evoluţiei intelectuale a societăţii otomane de pe la jumătatea secolului al XVI-lea, dacă nu vom pomeni măcar în treacăt şi de poeţi ca ***Fuzuli*** (m. 1556), ***Baki*** (m. 1599) şi alţii, care contribuiau la dezvoltarea unei „Literaturi de Curte" numită ***Divan Edebiyati.*** Aceasta se caracteriza atit prin cultivarea anumitor genuri literare, cit şi prin gruparea producţiilor în colecţii speciale zise ***Divan.***

Se ştie că Soliman Magnificul a sprijinit nu numai ştiinţele şi arta monumentală sau alte creaţii, dar şi literatura, el însuşi avind talent poetic. De la el ne-au rămas versuri care pot alcătui un volum şi pe care le-a semnat cu pseudonimul de ***Muhibbt*** (cit. ***Muhibbi),*** in sensul de „Prietenosul". Două versuri scrise de Soliman Magnificul au devenit proverbiale. Fiind suferind, autorul preţuieşte in ele ***sănătatea*** mai mult decit orice ***fericire*** sau ***putere*** :

„Â/«w icre bir nesne yok devlet gibi:
Olmaya devlet, cihanda, bir nefessihhat gibi".

" Pentru detalii vezi DR. AFETINAN, *Piri Reis'* in *Amerika Haritast (1513)* — Harta Americii, — de Piri-Reis, Ankara, 1954, 70 p. + hărţi; A. ADNAN ADIVAR, *Osmanii Tilrklerinde ilim*... , p. 65—75.

31 A. ADNAN ADIVAR, *op. cit.,* p. 75 şi urm.

Adică:

„Ceva mai de preţ ca împărăţia (puterea), lume::t nu are,
Dar ca o clipă de sănătate,.
Nu există împărăţie (putere) mai mare".

•

HAREMUL**.** Pentru că este vorba de Imperiul otoman şi de sultanii turci, se cuvine să amintim, cel puţin în treacăt, şi de Harem. Se ştie că Haremul a fost o instituţie specific islamică şi a jucat un rol deosebit de important nu numai în viaţa particulară a sultanilor, dar şi în desfăşurarea istoriei Imperiului otoman.

De fapt, Haremul se compunea din acea parte a Seraiului unde sultanii îşi duceau viaţa lor împreună cu soţiile şi cu copiii lor. Un capăt al Haremului era prevăzut cu o deschizătură, mascată cu grilaj, dincolo de care se afla sala ***Divanului.*** La nevoie, sultanul putea să asculte desfăşurarea Divanului fără să fie observat. De aceea această deschizătură s-a numit „adalet panceresi", adică „fereastra dreptăţii". Acest obicei fusese instituit prin lege încă de sultanul Mehmed al Il-lea care 1-a consemnat în Codexul promulgat de el. Femeia cea mai influentă din Serai era de obicei ***Sultana-mamă,*** denumită ***„Valide-Sultan".*** După ea urmau în ordinea importanţei lor „Cadînele", în număr de şase, orînduite într-o anumită ierarhie, începînd cu „prima cadînă", zisă Baş-***Kadin,*** „a doua cadînă" ş.a.m.d. După ele veneau „Favoritele", numite ***„Ikbal",*** de asemenea şase la număr şi ierarhizate în aceeaşi ordine. în caz de deces sau în alte situaţii, promovarea se făcea după ordinea ierarhică. La urmă, veneau ***sclavele*** cele mai importante. Printre figurile de seamă ale Haremului se numărau şi cele două categorii de eunuci:' ***eunucii negri,*** cu şeful lor ***Harem agasi*** (sau ***Dariissaade agasi***), care ţinea legătura ***Sultanei-Valide*** şi a cadînelor cu exteriorul, şi ***eunucii albi*** avînd în frunte pe ***Kapu agasi,*** care se preocupa de relaţiile sultanului cu Haremul.

Cercetările arată că există o mare lacună informativă des-, pre viaţa din Harem, întrucît „cei care au trăit-o sau au vă., zut-o — observă unii specialişti — au dus totul cu ei fără să

lase urme cît de cît însemnate" [36]. Din aceste considerente, o serie de relatări despre Harem pot fi eronate sau presupuneri mai mult sau mai puţin îndoielnice.

S-au stabilit doar vreo 125 de scrisori rămase de la sultani, de la soţiile acestora sau de la fiicele lor numite ***sultane,*** spre deosebire de şehzade-le, care erau fiii sultanilor otomani. Cîteva din aceste corespondenţe ne dezvăluie pasiunea sultanului Soliman Magnificul pentru vestita Roxalana, de origine slavă sau ruteană, devenită ***Hurrem Sultan,*** care îl captivase pe „Grand-Turc" atît prin frumuseţea ei cît şi prin ambiţiile politice urzite din Harem, în calitatea ei de „prima cadînă". Soliman coresponda cu ea şi în timpul expediţiilor din Orient sau din Occident.

Alegerea soţiilor sultanilor era considerată un act politic important. De asemenea, relaţiile sultanilor cu „cadînele" sau „favoritele" din Harem nu erau întîmplătoare, ci exista o regulă în această privinţă, pentru a se evita eventualele neînţelegeri sau invidii. Aceasta rezultă şi din faptul că după moartea Roxalanei, sultanul Soliman Magnificul se ataşase de o altă cadînă, care însă îşi vindea „rîndul" altor cadîne, pentru a strînge sumele necesare construirii unei moschei pe numele ei. De aceea sultanul a poruncit sugrumarea acestei cadîne, zicînd că „nu te poţi aştepta la credinţă de la o femeie care vinde şi schimbă culcuşul meu". O altă dovadă a existenţei unei rînduieli în relaţiile sultanilor cu soţiile lor din Harem o constituie o scrisoare de mulţumire adresată sultanului Abdul-Medjid {1839—1861), din afara Seraiului, de a 6-a cadînă, care se învoise pentru cîteva zile. Printre altele, ea scria că „s-a dus şi noaptea cînd eram la rînd" [37].

Numărul ***sclavelor*** din Harem varia între 400 şi 800 de femei. Sclavele care nu erau folosite în serviciile speciale ale sultanilor puteau fi căsătorite cu paşale sau şehzade-le. 38 De la Baiazid al II-lea (1481 —1512) încoace, sultanii înşişi au început să ia în căsătorie sclave din Serai. În istoria Imperiului otoman nu poate fi neglijat nici amestecul femeilor din Harem în treburile politice. Mai ales in-

[38] **M. CAGATAV ULUCAY, *Sarayli Kadsnlara ait mektuplar iizerinde* 6î> *araşttrma (O* cercetare asupra scrisorilor privitoare la cadînele din Serai), în *V. Tiirk Tarih Kongresi...*, p. 411.**

[37] ***Ibidem*, p. 422.**

38M. ŢAGATAY ULUCAY, *XVIII asirda Harem* (Haremul în veacul al XVIII-lea), în „I.tlE.F. Tarih Dergisi", nr. 17— 18/963, p. 269 şi urm.

3' M. ŢAGATAY ULUCAY, *Harem,* II, Ankara, 1971, p. 22.

fluenţa „Sultanei-Valide" avea un caracter permanent. In-cepind încă cu primii sultani, fiecare din ele a avut preferinţe ca unul sau altul dintre dregători să treacă în fruntea statului otoman. Pe vremea sultanului Soliman Magnificul, în vederea asigurării succesiunii prinţului Selim (II), mama acestuia, Roxalana ***(Hurrem-Sultan),*** avusese un rol important în uciderea prinţului Mustafa, care provenea de la o altă mamă.

După Soliman Magnificul intervenţiile cadînelor din Harem se vor intensifica, istoria Imperiului otoman cunoscînd, mai cu seamă la, sfîrşitul veacului al XVI-lea şi în prima jumătate a veacului al XVII-lea, perioada numită „Împărăţia Cadînelor" (Kadinlar Saltanati). Această influenţă va fi diminuată oarecum abia cu trecerea vizirilor din familia Kopriilii la conducerea treburilor statului otoman, aceştia asumîndu-şi întreaga lor răspundere pentru destinele Imperiului.

Sintetizînd domnia sultanului Soliman Magnificul, unii istorici consideră că cuceririle otomane din această perioadă reprezintă „cel mai mare puseu al Asiei spre Europa. Cu Alexandru Macedon — zic ei — Europa pătrunsese pînă la poalele Pamirului şi la pragul lumii gancetice. Cu Soliman Magnificul, Asia avansează pînă la porţile Vienei, iar Imperiul otoman se impune în veacurile XVI şi XVII ca un factor de prim ordin în toate afacerile diplomatice ale timpului" [40]. Toate acestea determină de fapt locul sultanului Soliman Magnificul atît în istoria Imperiului otoman cît şi in desfăşurarea istoriei universale 4i.

Dar Imperiul otoman, care se întindea pe trei continente, cuprinzînd teritoriile dintre Transcaucazia şi Europa Centrală, de la izvoarele Nilului şi pînă în Moldova, a început să poarte încă de pe atunci semnele unei crize interne. De aceea istoricul turc Ahmed Djevdet, referindu-se la domnia sultanului Soliman Magnificul, remarcase încă de mult faptul că „aşa cum pe vremea lui statul a atins culmea puterii sale, tot pe timpul lui au început să apară şi cele mai

[40] **RENÉ GROUSSET,** ***Histoire de l'Asie,*** **Paris, 1950, p. 89 şi 90.**

[41] **T. YILMAZ OZTUNA, *Kanunt 'nin Tiirk ve Diinya Tarihindeki yeri* (Locul sultanului Soliman Magnificul in istoria Turciei şi în istoria lumii), în *„Kanuni Armagant...*, p. 41 — 46.**

multe elemente de tulburare, dar împărăţia fiind încă puternică ele nu se puteau manifesta în toată plenitudinea lor" [42].

Astfel, însăşi domnia lui Soliman Magnificul a fost străbătută de diverse mişcări populare sau de tentativele de autonomie ale unor căpetenii militare nemulţumite. Ele afectau cînd zonele orientale ale imperiului, cum au fost rebeliunile vizirilor din Damasc (1520) şi Egipt (1523), cînd partea europeană, de pildă mişcarea din Dobrogea (1555), condusă de impostorul Mustafa, pe care cronicarii **îl** numesc ***Duzme*** (Falsul), şi chiar regiunile centrale, cum au fost mişcările maselor populare din Anatolia (1525—1529). Toate acestea, ca şi alte cauze, de ordin social-economic, vesteau de fapt epoca de criză a istoriei Imperiului otoman care, începînd cu sfîrşitul veacului al XVI-lea, se va caracteriza printr-un declin continuu, deşi va cunoaşte şi perioade de revenire.

Urmaşii sultanului Soliman Magnificul, cum au fost Selim II (1566—1574), Murad III (1574—1595), Mehmed III (1595—1603) ş.a., au dat frîu liber tuturor favoritismelor şi pasiunilor, deschizînd astfel larg porţile intrigilor şi corupţiilor atît în administraţia civilă cît şi în cea militară. Dar despre aceste lucruri vom vorbi mai departe.

[42] ***Djevdet Tarihi,*** **voi. 1, Istanbul, 1309 H., p. 93.**

DECLINUL IMPERIULUI OTOMAN

Capitolul 1
CRIZA SISTEMULUI OTOMAX

PRIMELE SIMPTOME**.** Problema decăderii Imperiului otoman constituie o preocupare permanentă a specialiştilor, deşi nu există un punct de vedere comun nici asupra cauzelor declinului şi nici asupra perioadei de cînd începe acest proces să se manifeste sub o formă sau alta. Uneori, declinul social-economic şi cel politico-militar sînt tratate laolaltă. Această suprapunere îşi găseşte explicaţia şi în faptul că, în desfăşurarea istoriei otomane ***efectele*** se vor manifesta cu timpul drept ***cauze*** de sine stătătoare. Dar istoricii devin tot mai unanimi în a aprecia că declinul Imperiului otoman a început mult mai devreme de dezastrul din faţa Vienei în 1683, cînd se declanşează marea retragere turcă din Europa. Referin-du-se tocmai la acest fapt, Marx scria că „cercetările întreprinse de Hammer dovedesc, fără putinţă de tăgadă, că organizarea Imperiului turcesc intrase încă de pe atunci în stare de descompunere şi că de cîtva timp se observa că epoca de forţă şi măreţie a otomanilor se apropie repede de sfîrşi-tul ei" **1.**

Într-adevăr, simptomele dezorganizării interne a societăţii otomane începuseră să se manifeste încă de pe vremea sultanului Soliman Magnificul. Această deplasare spre trecut a momentului istoric al declinului Imperiului otoman ne dezvăluie nu numai caracterul deosebit de complex al cauzelor decăderii acestui stat, dar şi acţiunea lor pe timp îndelungat,

cauzelor vechi adăugîndu-li-se mereu altele noi, interne şi externe, în condiţii istorice diferite şi tot mai complicate.

[1] **M**ARX-**E**NGELS, ***Opere,*** **voi. 10, Bucureşti, 1961, p. 282.**

Dacă aceste cauze nu vor acţiona totuşi, totdeauna, intr-un singur sens, acela al dezintegrării imperiului, aceasta se dato-reşte şi faptului că, pe parcurs, au apărut şi o serie de alţi factori, interni sau externi, care au contracarat efectele cauzelor destructive, prelungindu-se astfel cu incă citeva secole viaţa „Omului bolnav", aşa cum se obişnuia să i se spună Imperiului otoman in ultima parte a existenţei sale. Referindu-se tocmai la această situaţie, la care concurau atît stările de lucruri din societatea otomană de atunci cit şi imixtiunile permanente ale marilor puteri, vestitul vizir Fuad paşa avea să remarce, nu fără oarecare ironie, in faţa diplomaţilor europeni din Constantinopol:' „Spuneţi că statul nostru este un «om bolnav »; cu toate acestea, noi dinlăuntru, iar voi din afară, tot nu putem să-1 nimicim" [2]. Dar, dacă decăderea Imperiului otoman s-a desfăşurat lent, ea a fost totodată şi deosebit de costisitoare atît pentru popoarele de sub dominaţia otomană cit şi pentru poporul turc însuşi.

Cauzele decăderii Imperiului otoman nu pot fi epuizate intr-un singur capitol, oricît de cuprinzător ar fi acesta. Dimpotrivă, in explicarea lor trebuie avute in vedere diferitele faze ale societăţii otomane, ţinîndu-se seamă şi de factorii care vor contrabalansa, uneori mai mult iar alteori mai puţin, efectele cauzelor destructive în desfăşurarea aşa-numitei ***„Probleme orientale".***

Istoricii sînt tot mai categorici în a afirma că domnia sultanului Soliman Magnificul, calificată în genere ca „epocă' de aur", a fost în acelaşi timp şi „izvorul dezordinilor viitoare, al nenorocirilor interne şi externe, al acţiunilor la voia întîm-plării, ca şi al strîmtorărilor economice, precum şi al nedreptăţilor" [3].

Nu este întîmplător, de pildă, faptul că un mare poet contemporan, cum a fost Fuzuli (m. 1556), a caracterizat deosebit de plastic situaţia din vremea aceea. În scrisoarea sa numită ***Şikâyetname,*** adresată marelui vizir Ibrahim paşa, poetul Fuzuli nu s-a ferit să intercaleze următorul stih devenit proverbial: ***„Le-am dat bună ziua, dar*** **nu** ***au primit-o***

[2] **ABDURRAHMAAN ŞEREF,** ***Tarih Musahabeleri,*** **Istanbul, 1923 (1339), p. 104; vezi şi: DANKWART A. RUSTOV,** ***Modernization: The Ottoman and Turkish Experience in Comparative Perspective.*** **Prepared for the Conference on Turkish — Ottoman Studies in the United States, May 7 — 9 (1971).**

[3] ***Islam Ansiklopedisi,*** **fasc. 11 1/967, p. 42 (art. *Suleyman I, de* M.T. Gokbilgin).**

zicînd că nu c ruţfet" [4]. Un alt cărturar (Lami'i Celebi), a pus într-una din operele sale ca ***motto*** distihul:

„Aceste vremuri au devenit ciudate, Tot ce era bun, s-a schimbat în rău"ceea ce prezintă o semnificaţie deosebită pentru definirea stărilor de lucruri încă din epoca suleimanică.

Nemulţumirea cuprinsese chiar şi oastea de ieniceri, încît aceasta îşi manifesta prin jalbe protestul ei, mergînd pînă la a declara sultanului că „ne-am săturat de tine şi de fiii tăi, ca şi de paşalele tale. Vom face o tulburare încît...", şi **îşi** propuneau o răscoală mai mare decît cele din trecut, dacă nu li se vor îndeplini cererile [5]

[8]. De asemenea, vizirul Lufti paşa prevedea în opera sa ***Asafname*** (Cartea vizirului) necesitatea uşurării situaţiei raialelor, scutindu-le de corvezi, de impozitul excepţional numit ***avariz*** etc., care veneau unele după altele datorită războaielor şi încălcărilor permanente. El observa că „pe măsura întinderii ţării corvezile s-au înmulţit, ducînd la oprimarea populaţiei" [7]. Pe de altă parte, tot el recomanda întărirea rolului instituţiei ***Marelui Vizirat,*** care va constitui treptat obiectivul principal al dregătorilor angrenaţi în conducerea politicii otomane, deschizîndu-se astfel larg porţile corupţiei de tot felul în mecanismul distribuirii funcţiilor în diferite sectoare ale aparatului de stat.

REGIMUL PROPRIETĂŢII FUNCIARE OTOMANE**.** După Soliman Magnificul, dar mai ales spre sfîrşitul veacului al XVI-lea, în societatea otomană se intensifică procesul de ***Jeudalizare*** a proprietăţii funciare. Trecerea pămîntului de la anumite categorii sociale la altele, în curs de afirmare, a perturbat sistemul proprietăţii otomane. De fapt, fenomenul deplasării proprietăţii funciare de la o pătură socială la alta a prezentat oscilaţii aproape permanente in cadrul societăţii otomane. Astfel, si-

[4] ***„Hayat, Tarih Dergisi",*** **Istanbul, nr. 2/1968, p. 18.**
[5] **Bibl. Acad. R.S.R., MSS Oriental nr. 178, f. 1-5.**

[6] **M. TAYYIB GÖKBILGIN, *Rüstern paşa ve hakJ.mdaki ithamlar (*Rustem paşa si acuzaţiile împotriva lui), in „I.Ü.E.F. Tarih Dergisi", nr. Il — 12/ 1956, p. 29-31 (doc. VI-VII).**

' RUDOLF TSCHUDI, *Das Asafname des Lutfi Pascha ... ,* in *Türkische Bibliothek,* Berlin, Bd. 12, 1910, p. 10 şi 42.

tuaţia stabilită de Mehmed al ll-leafuseserăsturnată de urmaşul său imediat, Baiazid al Il-lea, care, neputînd rezista presiunii unor pături sociale interesate, procedase la restituirea mU/k-urilor şi vakw/-urilor desfiinţate de predecesorul său, vinzînd unele proprietăţi ale fiscului, numite rawkaiaa, sau arendînd altele persoanelor înstărite. Această măsură a afectat cu deosebire ***sistemul timarelor,*** provocînd o vie nemulţumire în rîndul spahiilor de provincie, care au început încă de pe atunci să amenințe cu răscoala. Iată ce se spunea în această privinţă într-un raport anonim:

„Ostaşilor nu li se dau timare. Oriunde se află ţărani bogaţi, fii de negustori, fii de cadii sau fii de intendenţi ***(mutevelli),*** toţi au devenit timarioţi. De asemenea, oricîţi bucătari, îngrijitori de cai şi muzicanţi are padişahul şi toţi ceilalţi slujitori ai săi au devenit timarioţi, încît ostaşilor nu le-au mai rămas apanagii ***(dirlik).*** Veţi vedea ce tulburări vor apărea din cauza oprimării cetei de spahii, prin acordarea timarelor celor ce nu trebuie" [8].

Acest semnal de alarmă învederează faptul că procesul /ewda/izăm proprietăţii funciare prezenta o serie de fluctuaţii, manifestîndu-se totodată ca un fenomen veşnic prezent în cadrul dreptului de „dominium eminens" al sultanilor turci, dar accentuîndu-se mai ales după Soliman Magnificul.

Intr-adevăr, după Soliman Magnificul, formele spahiale de stăpînire funciară incep să se transforme tot mai mult in proprietăţi personale ***(mulk)*** sau in vakw/-uri, care devin transmisibile şi urmaşilor. Statul însuşi le distribuia dregătorilor de la centru, dar mai ales slujbaşilor din Serai. Acest fenomen va lua o amploare deosebită în condiţiile de la sfîr-şitul veacului al XVI-lea, iar statul otoman va recurge la vînzarea terenurilor pe viaţă sub denumirea de raa/ikiane (malikâne), chiar şi cu drept de moştenire [9], ca şi la arendarea anumitor izvoare de venituri ale fiscului, numite ***miri muka-taati,*** în schimbul unor sume anticipate. Această situaţie determina creşterea opoziţiei categoriilor ostăşeşti care cereau pentru ele acordarea unor astfel de privilegii, considerindu-se

* **Arhiva Muz. Topkapx — Istanbul. E.-6187. Apud Cagatay Ulucay, *Yavuz Sultan Selim nastl padişah oldu ?* (Cum a devenit sultan Selim 1 ?), in ,,1. 'O.E.F. Tarih Dergisi", nr. 9/1954.**

• **MEHMED RAŞID, *Tarih* (Cronică), Istanbul, (5 vol.), 1865 (1282 H.) ; vezi vol. III, p. 128; *Islam Ansiklopedisi,* vol. I, 1950, p. 164.**

nedreptăţite, ceea ce ducea şi la slăbirea eforturilor lor mili= tare.

„în tot cazul — scrie istoriograful N aima (m. 1716), refe-rindu-se la urmările acestor procese — la ora actuală, cei de la serhaturile Rumeliei nu mai arată bravură ca pe vremea sultanului Soliman. Feudele de la serhaturi rămînînd în interior, cei din Istanbul şi alţi orăşeni s-au năpustit asupra lor. De aceea treburile hotarelor se află într-o stare de dezordine"- [10].

Pe de altă parte, unele feude erau însuşite într-un fel sau altul de posesorii lor, mai ales prin lărgirea privilegiilor acestora, concretizate în aşa-numitele „timare libere" ***(serbest timar),*** „zeamete libere" etc. în felul acesta, terenurile agricole deveneau nişte ***„domenii senioriale",*** în timp ce raialele ***(re'aya)*** rămîneau mai departe doar „posesori" ai loturilor numite ***cijtlicuri,*** pe care le munceau subordonîndu-se celor mai diferite categorii de stăpîni.

Dar tot atît de adevărat este şi faptul că, ori de cîte ori dreptul de „dominium eminens" al sultanilor otomani va fi pus în primejdie, puterea centrală se va strădui să-şi asigure din nou acest drept, prin confiscări de averi etc. Adeseori se recurgea şi la sistemul arendării ***(iltizam)*** unor mijloace de producţie sau a izvoarelor de venituri, sub denumirea de ***mukataa,*** simbolul autorităţii statului otoman sau al sultanilor.

Arendarea unor feude sau a unor surse de venituri (taxe, amenzi etc.) era folosită în Imperiul otoman încă de mult (sec. XV), ca un privilegiu al statului. Ulterior, a început să fie practicată şi de marii dregători otomani. Cu timpul, s-a recurs chiar şi la ***subarendări,*** prin mai multe mîini. [11] Sistemul ***iltizam*** va contribui nu numai la creşterea numărului arendaşilor, dar şi la formarea, în sînul societăţii otomane, a unei categorii sociale cu adevărat ***parazitare,*** sub formă de ***rentieri,*** inclusiv la manifestarea fenomenelor de ***descentralizare,*** prin consolidarea forţelor provinciale din imperiu. în acest sens intervenea însăşi puterea centrală, prin tendinţa de valorificare directă a fostelor posesiuni condiţionate ***(timar, zeamet*** etc.), ca şi a altor forme de stăpînire funciară. Prin cedarea lor către o clasă de negustori cămătari, se

*> **MUSTAFA NAIMA,** ***Tarih*** **(Istorie), Istanbul, vol. I, 1863 (1280 H.),**

p. 82.

[11] Mehmed Raşid, *Tarih* (Istorie), Istanbul, vol. II, 1865 (1282 H.), p. 228. '

încerca acoperirea golurilor financiare ale fiscului otoman. Dar posesorii noi, generaţi de capitalul comercial sau de alţi factori, vor pune mîna pe economia otomană mai mult în scopul comercializării producţiei, in timp ce clasa deposedată a militarilor va decădea încontinuu.

Dealtfel, însăşi structura societăţii otomane conţinea germenii ***descentralizării.*** Chiar şi regimul timariot impunea, datorită unor condiţii istorice concrete (tehnologie înapoiată, mijloace de comunicare puţin evoluate, în raport cu intinderea teritorială a imperiului etc.), transferul unor atribuţii către elementele provinciale (timarioţi, zaimi etc.), care acţionau ade-seori în avantajul lor propriu [12], in timp ce sistemul arendării, la început pe termene mai scurte (3—9—10 ani), iar mai tîrziu chiar şi pe viaţă ***(malikâne),*** va accentua slăbirea controlului din partea puterii centrale în ansamblul societăţii otomane. Asemenea fenomene au zdruncinat profund regimul timariot otoman.

In consecinţă, slăbirea caracterului militar al feudelor în favoarea dezvoltării unei game intregi de forme de ***proprietăţi şi posesiuni civile*** a accentuat lupta dintre puterea centrală şi noua feudalitate, in formare, pămîntul devenind astfel un adevărat „mijloc de dispută intre stat şi particulari" [13].

In prima jumătate a veacului al XVII-lea raportul dintre aceste două tendinţe fundamentale se schimbase deja în favoarea privatizării regimului agrar otoman. Un autor anonim din această perioadă, preconizînd punerea la dispoziţia statului a unui număr cît mai mare de sate şi oraşe, constată în acelaşi timp că „totuşi cele mai multe dintre ele devenind vakw/-urisau wwlk-uri, nu au mai rămas decît foartepuţinezea-mete şi timare de sabie" [w]. Se cerea chiar „să nu se mai dea sate şi terenuri ca proprietăţi particulare (mUlk) vizirilor sau altor persoane şi nu trebuie să se acorde pămînturile miriei ca proprietăţi particulare ***(temlik)"*** [15].

In faţa acestei situaţii, spahiii-timarioţi, care formau baza oastei de provincie, suferind presiunea diferitelor fenomene sociale şi economice, îşi vor pierde din ce în ce bunăstarea lor de altădată şi vor decade,

nemaiputînd să întreţină oşti suficiente pentru expediţii. Adîncirea procesului de privatizare

[12] **YAŞAR YUCEL, *op. cit.,* p. 670 Şİ urm.**
[13] **H. ÎNALCIK, *L'Empire ottoman ...* , p. 22**
u Bibl. Acad. R.S.R.-ms. oriental nr. 20, p. 156.
[15] **Ibidem, p. 156; M. A. MEHMET, *Un manuscris...* , p. 227.**

a proprietăţii funciare în secolul al XVII-lea şi generalizarea lui în cursul veacului următor vor agrava starea de dependenţă a ţărănimii, iar extinderea treptată a relaţiilor marfă-bani va da frîu liber tendinţei dregătorilor de toate categoriile de a substitui în bani celelalte forme ale rentei feudale. Pe de altă parte, în aceste condiţii, păturile suprapuse găseau mereu alte posibilităţi de acumulare prin stabilirea de legături directe şi indirecte chiar şi cu exteriorul [1B].

Transferul de stăpînire funciară a dus, astfel, la sărăcirea micii nobilimi militare şi la descompunerea ei, simultan cu dezorganizarea sistemului feudelor condiţionate, generînd şi un sentiment de dezinteres faţă de destinele Imperiului. Dacă ţinem seama de relatarea cronicarului Mustafa Selaniki (m. pe la 1599—1600), după care încăla sfîrşitul veacului alXVI-lea o serie de categorii sociale „se dedau la plăceri şi nu mai merg la oaste fie răscumpărîndu-se, fie oferind ruşfeturi [I7]", putem afirma că Imperiul otoman începuse să ducă de fapt de mult războaie plătite, războaie de mercenari.

Eforturile repetate ale puterii centrale nu au putut opri procesul obiectiv al evoluţiei societăţii otomane în sensul ***privatizării*** sau ***feudalizării*** regimului social-agrar din cadrul Imperiului. La capătul unei confruntări de cîteva secole, ***Hatt-i-Humaiunul*** din 1839, care a inaugurat epoca ***Reformelor,*** numite ***Tanzimat,*** a trebuit să legifereze transformările survenite pînă atunci în ansamblul evoluţiei societăţii otomane, recunoscînd în primul rînd respectarea ***proprietăţii particulare*** [I8], rezultat al prefacerilor sociale interne.

De fapt, trecerea treptată a proprietăţii funciare de pe ***„baze militariste"*** la forme ***„civile"*** reprezintă, în ultimă analiză, desfăşurarea procesului de ***demilitarizare*** a relaţiilor agrare otomane, care se vor apropia astfel tot mai mult de ***feudalismul clasic european,*** constituind totodată un pas important pe scara evoluţiei societăţii turceşti în genere.

Mobilitatea socială şi de proprietate va avea drept consecinţă ridicarea treptată a unei noi pături de stăpîni de domenii, reprezentată, de astă dată, de aşa-zişii ***aiani*** (a'yan) şi ***eşrafi*** (nobili), proveniţi din foşti ieniceri, din întreprinzători îmbo-,

[18] **BISTRA A. TVETKOVA, *l'Evolution du régime féodale turc de la fin du XVI-e jusqu'au milieu du XVIII-e siècle,* în „Études Historiques", Sofia, i960, p. 176- 177.**

[17] **MUSTAFA SELANIKI, *Tarih* (Cronică), Microfilm după manuscrisul de la Sofia—R. P. Bulgaria—La Inst. de Istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti.**

[18] ***Tanzimat,* vol. I, Istanbul, 1940, p. 48 — 49; H. Inalcik, *op. cit.,* p. 23.**

găţiţi prin acumulări pe diferite căi, din dregătorii de provincie sau din funcţionari locali etc. Aianii, ca noi feudali, nu-şi vor mai baza domeniile lor pe servicii militare, cum era în regimul timarelor, ci mai ales pe renta funciară vărsată vistieriei otomane sub formă de ***iltizam*** (arendă), ceea ce va fi de ajuns ca ei să-şi justifice dreptul de stăpînire asupra pămîntului aflat înexploatarealor.[19]Aproape inobservabilă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi mai puţin manifestă în cursul secolului al XVII-lea, ***categoria aianilor*** va constitui treptat, mai cu seamă după pacea de la Carlowitz (1699), una din forţele sociale de care puterea centrală otomană va fi nevoită să ţină seamă.

SISTEMUL ADMINISTRATIV-FISCAL. Structura societăţii otomane era favorabilă modificării necontenite a normelor încetăţenite fie prin tradiţie, fie prin legile din ***Kanunname.*** Chiar şi sistemul administrativ-fiscal otoman conţinea posibilităţi potenţiale pentru vexaţiuni, în primul rînd datorită drepturilor diferitelor categorii de slujbaşi de a-şi strînge personal sau prin intermediari dările fixate în beratele lor De asemenea, în condiţiile afirmării producţiei pentru piaţă, se declanşează o adevărată concurenţă pentru acapararea de pămînturi de către păturile sociale care acumulau pe o cale oarecare fonduri băneşti, străduindu-se să le plaseze apoi în scopuri productive. Desigur, în această competiţie reuşeau de obicei cei care dispuneau de bani mulţi, întrucît aşa cum remarca istoricul englez Ricaut, „sentinţa se dădea mereu în favoarea celui mai tare şi mai bogat" [20.]
[21]. Acest fenomen social-economic se desfăşura în fond mînă în mînă cu răspîndirea unor vicii, cum ar fi ruşfetul şi plocoanele, iar Seraiul sultanilor devine treptat centrul tranzacţiilor de tot felul.

De asemenea, pe de o parte, dezvoltarea economiei băneşti, iarpedealtă'parte instabilităţiile monetare accentuau şi mai mult simptomele de dezechilibru din sînul societăţii otomane de după Soliman Magnificul.

[19] KEMAL *H.* KARPAT, ***The land regime. Social structure and moderni-***

zation in *the Ottoman Empire,* în *The Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century,* Chicago, 1968, p. 69—90.

[20] *Halil Înalcik, Adaletnamelor* (Cărţi de dreptate), în „Türk Tarih Belgerleri Dergisi", vol. II, nr. 3—4/1967, p . 52 şi urm.

[21] Ricaut, *Histoire de l'e'tat prisent de l'Empire ottoman,* Paris, 1670, p. 565.

Toate aceste transformări şi tendinţe vor favoriza, îndeosebi la sfîrşitul veacului al XVl-lea, accentuarea unor serii de vicii, ca şi dezorganizarea aparatului administrativ şi politic, fiecare din ele acţionînd trèptat ca factori de sine stătători în procesul decăderii Imperiului otoman. Ele au atras atenţia multor specialişti, care le-au tratat fie în cadrul unor lucrări generale, de sinteză [22], fie în studii întocmite special pentru a scoate în evidenţă diferitele aspecte ale cauzelor declinului Imperiului otoman 23.

DEZORGANIZAREA OASTEI**.** Am vorbit mai înainte de efectele transferului de stăpînire funciară asupra unor categorii sociale care aveau şi obligaţii militare, cum erau posesorii de feude numite ***timaruri, zeamete*** etc. Posesiunile lor treceau. pe diferite căi, în mîinile altor categorii, care nu se considerau legate de obligaţii faţă de puterea centrală, ceea ce ducea, de fapt, la slăbirea capacităţii militare a statului otoman. prin decăderea „oastei de provincie". Mai mult decît atît, treptat, anumite simptome de dezorganizare încep să se manifeste chiar şi în oastea de ieniceri, care fusese pînă atunci „spaima Europei". Este vorba de introducerea unor „elemente străine" în rîndurile acestei categorii, prin înscrierea lor ca ieniceri sub diferite denumiri sau pretexte. în felul acesta, se crea o armată de ieniceri în afara cantonamentelor permanente. Aceştia se aflau în slujba unor viziri sau altor dregători şi se ocupau de negoţ şi de alte afaceri, încasînd totodată şi soldele lor.

Astfel, numărul ienicerilor va creşte an de an, ajungînd, pe vremea sultanului Ahmed I (1603—1618), aproape la 50 000 de oameni, faţă de 12 000, cît erau pe timpul lui Soliman

[22] **Despre cauzele decăderii Imperiului otoman vezi şi: L. S. STAVRIANOS, *The Balkans Since 1453,* New York, 1961, p. 117—137; MERCIA MACDERMOTT, *A History of Bulgaria 1393—1885,* London, 1962, p. 36 şi urm.**

[23] **B. LEWIS, *Some Reflections of the Beclin of the Ottoman Empire* în „Studia Islamica", Paris, nr. IX, 1958, p. 111—127; Idem, *The Emergence of Modern Turkey,* Oxford, 1965, p. 21 şi urm., A. ZEKI POLAR, *Osmanlt Imparatorlugunun çôkils sebepleri* (Cauzele decăderii Imperiului otoman), Istanbul (1962) ; St. StojanovU, *Factors in the Decline of the Ottoman Society in the Balkans,* in „Slavic Review", voi. 21, nr. 4/1962, p. 623 şi unn. ; HALIL INALCIK, *The Ottomane Decline and its Effects***

upon the Reaya. **Raport la ,,11-ème Congrès International des Etudes du
Sud-Est Européennes", Athènes, 7— 13 mai 1970. Athènes, 1970, p-1-20.**

Magnificul. Dar în aceeaşi măsură vor creşte şi dificultăţile financiare ale fiscului pentru plata soldelor, iar o oaste de acest fel constituia în permanenţă o forţă turbulentă, fiind impo-triva oricărei organizări şi discipline militare. De asemenea, căsătoria ienicerilor, vînzarea beratelor de ieniceri, ca şi plata soldelor prin mijlocirea unor căpetenii ş.a. vor contribui şi mai mult la dezorganizarea acestei oşti permanente, încît Imperiul otoman va fi pus în faţa unor dificultăţi crescînde în ceea ce priveşte ducerea războaielor. Fenomenul descompunerii oastei de ieniceri se va accentua paralel cu incapacitatea statului otoman de a se adapta prompt şi la timp noilor condiţii interne şi internaţionale, prin restructurări sub raport social-economic şi politico-militar, pentru a beneficia de progresele care aveau loc pe plan european.

DEPLASAREA CĂILOR COMERCIALE**.** Una din cauzele fundamentale ale slăbirii potenţialului otoman, mai cu seamă din punct de vedere economic, a fost şi mutarea spreAtlantic a căilor comerciale care treceau prin Imperiul otoman, pe uscat ŞI pe mare, ca urmare a descoperirii drumului spre America şi India prin Capul Bunei Speranţe din sudul Africii. Această deplasare va marca şi trecerea pe seama statelor europene a rolului de cărăuşie în desfăşurarea comerţului Orient-Occident, contribuind astfel la diminuarea rolului Imperiului otoman în comerţul mondial. Această mutaţie va da lovituri serioase şi producţiei autohtone, iar dezvoltarea maşinismului în industrie şi transporturi în ţările europene va limita tot mai mult participarea caravanelor care traversau teritoriile controlate de turci.

CAPITULAŢIILE ŞI EFECTELE LOR. Capitulaţiile au privat în general Imperiul otoman de o protecţie vamală, din cauza privilegiilor acordate statelor beneficiare prin clauzele comerciale ale acestor contracte.

în explicarea genezei Capitulaţiilor se invocă uneori şi considerente de ordin religios, întrucît legea islamică era esenţial-mente pentru cei care profesau

religia musulmană. De aci necesitatea cunoscutelor ***Capitulaţii,*** care vor fi interpretate atît ca nişte „concesii" sau „privilegii", cît şi ca motive de „segregaţie" a elementelor neislamice în interiorul lumii

musulmane, mergîndu-se pînă la organizarea unor comunităţi creştine cu caracter de „state în stat" [24].

Capitulaţiile otomane au izvorît din dezvoltarea raporturilor dintre musulmani şi străinii necredincioşi, care au căutat, „să obţină pentru ei personal condiţii şi privilegii excepţionale", dar ulterior aceste privilegii „au fost extinse asupra întregii lor naţiuni" [25]. Aşa a fost de pildă extinderea prevederilor unui „salv-conduct" obţinut în 1577 de nişte negustori englezi.

Primele capitulaţii învederează caracterul lor de „privilegii unilaterale" sau de „favor". în condiţiile istorice de atunci monarhii otomani se considerau „superiori" celorlalţi principi şi regi, fie musulmani, fie creştini. De aceea nu putea fi vorba de un raport de reciprocitate. Pe atunci orice privilegiu nu putea reprezenta decît realizarea voinţei unilaterale a suveranilor turci [26]. Treptat însă, definitivarea lor se va face . pe baza unor negocieri mai mult sau mai puţin îndelungate, diplomele imperiale numite ***ahidname*** reprezentînd concluziile acestor negocieri.

Capitulaţiile au fost uneori limitate şi chiar desfiinţate, atunci cînd Poarta otomană a considerat necesar acest lucru. ,.Şi într-adevăr — scrie Marx — Poarta a anulat în repetate rînduri privilegiile acordate de ea unor state, extinzîndu-le asupra altora, sau le-a anulat cu desăvîrşire, refuzînd să le mai respecte" [27].

Abrogate definitiv abia la 24 iulie 1923, cu prilejul păcii de la Lausanne, ***Capitulaţiile*** au constituit întotdeauna un pretext de imixtiune a puterilor europene în treburile Imperiului otoman. Acest amestec a început prin transformarea zonei otomane într-o bază de materii prime pentru statele în curs de ascensiune capitalistă, ca şi într-o piaţă de desfacere a produselor lor. Creşterea numărului capitulaţiilor precum şi lărgirea clauzelor lor comerciale vor înlesni pătrunderea tot mai intensă a produselor finite din ţările europene pe teritoriile otomane, stînjenind dezvoltarea forţelor de producţie interne şi „contribuind astfel la menţinerea turcilor la struc-

[21] ***Le Journal d'Orient,*** **11 Février 1969 (art. de J. L**AROCHE**).**

16 K. MARX**-F**R**. En**GELS**, *Opere,* vol. 10, Bucureşti, 1961, p. 181.**

[16] **Is**MAiL **S**OYSAL, ***T1lrk-Fransiz diplomasî milnasebetlerinin ilk devri*** **(începuturile relaţiilor turco-franceze), în „I.tl'.E.F. Tarih Dergisi", nr. 5-6/1953, p. 78.**

[17] **K. M**ARX-**F**R. **E**NGELS, ***Opere,*** **vol. 10, p. 181.**

tura lor economică perimată" [28]. De asemenea, mercantilismul occidental găsea mereu alte posibilităţi de aplicare a principiului „laissez faire — laissez passer", încît neputinţa industriei autohtone de a face faţă concurenţei străine, va sili industria otomană să rămînă mereu în urmă, dacă nu va fi înăbuşită cu totul.

MIŞCĂRILE SOCIALE**.** Ca şi celelalte state feudale din vremea aceea, Imperiul otoman a cunoscut o serie de mişcări ale maselor populare, ca şi ale unor căpetenii militare, care au zdruncinat adeseori bazele puterii absolute a sultanilor, ele încadrîn-du-se treptat în factorii dezmembrării politice a statului otoman. Cauzele răscoalelor de aici erau complexe. Ele îşi aveau geneza în însuşi regimul proprietăţii otomane, care prezenta o serie de trăsături contradictorii şi oscilatorii. Pe măsura dezorganizării administrative creşteau necontenit şi dările sau celelalte obligaţii fie pentru ducerea războaielor, care cereau întreţinerea unui număr din ce în ce mai mare de oşti, fie pentru interesele stăpînilor de feude sau de proprietăţi, pe măsura creşterii economiei băneşti. De aceea se agrava tot mai mult situaţia maselor direct producătoare, care cădeau din ce în ce mai mult în stare de aservire feudală.

Toate acestea au determinat izbucnirea, în Anatolia, a unor răscoale mari din istoria Imperiului otoman, cunoscute sub denumirea de ***Răscoalele Djelaliilor*** [29].

De fiecare dată, masele populare acţionau grupîndu-se în jurul unor căpetenii. Aşa au fost: fraţii Karaiazidji şi Deli-Hasan [30] Djanpulatzade Kalenderoglu, Abaza Mehmed şi alţii, care au silit puterea centrală otomană să concentreze uriaşe forţe materiale şi umane pentru reprimarea lor.

Nu lipseau nici tendinţele unor pături sociale de a profita de pe urma atmosferei de nesiguranţă. Tot aici se încadrează şi ambiţiile unor căpetenii militare care porneau la răscoale mai ales în momentele mazilirii lor.

28 ROBERT MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII-e siècle....*
Paris, 1962, p. 552.

[29] ***Răscoalele Djelaliilor*** **au cuprins mai ales partea asiatică a Imperiu-**
lui otoman începînd cu sfîrşitul veacului al XVI-lea. Pentru unele detalii
vezi şi MUSTAFA AKDAG, *Celâli Isyanlan,* Ankara, 1963, 307 p.

[30] **Despre răscoala celor doi fraţi vezi şi A.S. TVERITINOVA, *Vosstanie Kara Iazîgi — Deli Hassana* v. *Turţii,* Izdanie Akad. Nauk. SSSR, M.-L, 1946, 88 p. + 1 h.**

„Strîngînd oşti din popor — scrie un izvor armean — aceş., tia alcătuiesc armate mari, şi toţi aceşti oameni, care se răscoală împotriva padişahului, devin djelalii" [31].

Toate aceste stări de lucruri învederează că, începînd de pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi pînă la jumătatea celui următor, societatea otomană s-a caracterizat prin grave perturbări sub toate aspectele. Ele nu au putut fi înlăturate prin măsuri administrative, iniţiate de unul sau de altul dintre sultani, dar mai ales de Murad al IV-lea {1623—1640), care a organizat expediţii speciale pentru masacrarea djelaliilor, în vederea slăbirii forţei lor de rezistenţă.

LUPTA DE ELIBERARE A POPOARELOR DE SUB DOMINAŢIA OTOMANĂ. Popoarele aflate sub stăpînirea Imperiului otoman au opus o rezistenţă dîrză, care a luat forme din ce în ce mai organizate, pe măsura dezvoltării social-economice şi a cristalizării conştiinţei politice a comunităţilor etnico-religioase din cadrul societăţii otomane.

Cele trei Principate româneşti aveau un statut de autonomie internă, sub conducerea domniilor pămîntene. Acest fapt va da posibilitate organizării luptei de emancipare naţională pe baze mult mai largi şi cu perspective mult mai mari decît teritoriile transformate în provincii otomane propriu-zise.

Luptele antiotomane erau sprijinite de masele populare, care participau la ele şi cu speranţa îmbunătăţirii condiţiilor lor de viaţă. în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, anul 1574 a cunoscut forţa organizatorică a domnului Moldovei Ioan Vodă cel Viteaz, iar peste două decenii Mihai Viteazul (1593—1601) avea să pună capăt, deşi pentru scurt timp, dominaţiei otomane în nordul Dunării, unind cele trei principate (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania) sub un singur steag.

Cînd este vorba de popoarele balcanice, lupta lor împotriva stăpînirii otomane, uneori comună, iar alteori cu forţe proprii, va fi adeseori sprijinită şi de unele state vecine sau mai îndepărtate. Chiar dacă scopurile politice generale ale acestor state nu coincideau totdeauna cu aspiraţiile de libertate naţională sau socială ale popoarelor respective, totuşi, slăbirea

[11] HRAND **D. A**NDREASYAN, ***Bir Ermeni Kaynagsna gâre Cetăţi lsya"_, lart*** **(Răscoalele Djelaliilor după un izvor armean), în „I.O.E.F., Tarih Dergisi", IV, 17- 18/1963, p. 27.**

Imperiului otoman, prin înfrîngerea militară a acestuia, crea, de fiecare dată, condiţii favorabile pentru finalizarea luptei de eliberare a popoarelor din zona Europei sud-estice, în drum spre formarea unor state naţionale independente.

PRIMELE REACŢII FAŢĂ DE SIMPTOMELE DE CRIZĂ**.** Interesant de remarcat este faptul că declinul societăţii otomane a fost sesizat de timpuriu de o serie de cărturari turci, contemporani, care nu numai că s-au străduit să determine cauzele neregulilor, dar au încercat totodată să dea şi „reţete" sau „soluţii" pentru refacerea potenţialului economic şi militar al Imperiului otoman. în acest scop s-au scris numeroase opuscule cu caracter didactico-politic numite ***Risale,*** ca şi alte lucrări deosebit de semnificative chiar şi prin titlurile lor.

Printre autorii de acest fel pot fi amintiţi istoriografii Mustafa Ali (m. 1599) şi Mustafa Selaniki (m. 1600), precum şi cărturarul Hasan Kiafi (m. 1616), ale căror opere cuprind elemente despre criza din societatea otomană de pe vremea lor, iar în veacul următor Koci-Bei, Kiatib Celebi, Husein Hezarfen ş.a. vor analiza şi mai profund cauzele dezorganizării social-politice otomane. Din acest punct de vedere, se poate spune că simptomele decăderii otomane au fost sesizate şi formulate, într-un fel sau altul, cu mult Înainte de a fi fost lansată, ca ceva nou, ideea decăderii Imperiului otoman de către învăţaţii europeni, în frunte cu Dimitrie Cantemir, Marsigli ş.a. Dealtfel, Cantemir însuşi recunoştea că în alcătuirea operei sale a folosit cele „scrise chiar de istoricii turci" şi „chiar cuvintele istoric'lor turci" [32], ceea ce include şi ideea decăderii, constatată d(autorii respectivi de pînă atunci, inclusiv principiile forrr ulate de ei în aşa-numitele „Cerinţe" ***(Lâzime)*** sau „sfaturi" ***(Nasihat),*** pentru suverani, în scopul redresării Imperiului otoman.

[32] D. **CANTEMIR,** ***Ist< ia Imperiului otoman*** **(ed. Hodosiu), Bucureşti, 1876, p. 409.**

Capitolul II

POLITICA OTOMANĂ DUPĂ SOLIMAN MAGNIFICUL

Deşi fenomenele de dezorganizare economică, administrativ-financiară sau militară din Imperiul otoman se manifestau din ce în ce mai puternic, totuşi, în virtutea unei uriaşe moşteniri lăsate de Soliman Magnificul, continua politica de forţă în diferite zone fie din interese economice, fie din alte considerente.

ACŢIUNI MILITARE ÎN MEDITERANĂ, AFRICA ŞI ORIENT. Prima mare demonstraţie de forţă militară a Imperiului otoman în epoca de după Soliman Magnificul a fost anexarea Ciprului în 1571. Dealtfel, turcii socoteau în genere Marea Mediterană ca „loc de trecere a pelerinilor musulmani din Africa spre Mecca şi cheia legăturilor comerciale cu Egiptul, Iemenul şi India"

Deşi coaliţia europeană, în frunte cu spaniolii, a dat o lovitură grea flotei la Lepanto (7 oct. 1571), totuşi aceasta a rămas o victorie izolată, pe mare, lăsînd în schimb mînă liberă turcilor să acţioneze mai departe în multe alte direcţii. Astfel, se procedează la o subordonare şi mai mare a Tunisiei (1574), în timp ce la capătul apusean al Africii de Nord încep ciocnirile directe, de astă dată cu portughezii, pentru supunerea Marocului. Ele iau sfîrşit în ***1576,*** asigurîndu-se trecerea acestei provincii în sfera dominaţiei otomane.

De la acest capăt al Africii, corsarii musulmani se vor avînta, din cind în cînd, în expediţii îndepărtate, pătrunzind adînc

[1] **Firmanul sultanului Selim II (Apud t.H. U**ZUNCARŞILI**, *Osmanlt Tarihi,* vol. Ill/l, p. 10, nota 3).**

începutul celui următor Imperiul otoman a purtat o serie de războaie atît în Orient cît şi în Europa.

Astfel, războiul început cu Persia în 1578, pentru supremaţie in Anatolia răsăriteană şi pentru satisfacerea aspiraţiilor de glorie ale unor paşale, a durat, cu unele întreruperi, timp de cîteva decenii, soldîndu-se cînd cu victorii, cînd cu înfrîngeri dintr-o parte şi alta. Orientul va rămîne „un butoi de pulbere" chiar şi după pacea din 1639, care urmase vestitelor campanii ale sultanului Murad al IV-lea asupra Erevanului (1635) şi Bagdadului (1638).

În Europa, ciocnirile şi incursiunile reciproce la hotarele Imperiului otoman cu Austria nu încetaseră aproape niciodată. Dar în anul 1593 ele vor duce la izbucnirea războiului turco-austriac, la care se va angaja şi poporul român prin marea acţiune condusă de Mihai Viteazul, şubrezind, timp de aproape un deceniu, puterea otomană în Europa. Efectele acestei lupte hotărîte pentru libertate naţională s-au resimţit chiar şi in reinstaurarea dominaţiei otomane, îndepărtîndu-se definitiv pericolul transformării ţărilor române în paşalîcuri.

Pacea încheiată la Zsidvatorok în 1606 a consfinţit, cel puţin un ***raport de egalitate de forţe*** între Austria şi Imperiul otoman, iar recunoaşterea tratatului de la Viena dintre Ştefan Bocscai şi împăratul Austriei cu privire la viitorul Transilvaniei va oferi Habsburgilor motive permanente de intervenţie, ceea ce va da naştere la războaie crincene în veacul al XVII-lea, pînă la pacea de la Carlowitz (1699).

POARTA OTOMANĂ ŞI **R**ĂZBOIUL DE 30 DE ANI (1618—1648). Politica otomană din perioada războiului de 30 de ani se cuvine menţionată nu atît pentru a demonstra participarea sau neparticiparea Porţii la marile conflicte care cuprinseseră Europa în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cît pentru a scoate în evidenţă ezitările politicii otomane din perioada respectivă.

Societatea otomană era dominată de grave tulburări interne (răscoalele Djelaliilor, dezorganizarea administrativă şi socială, chiar şi conflicte ideologice).

În aceste condiţii, Imperiul otoman nu va putea juca un rol însemnat în războiul de 30 de ani, care răscolea întreaga Europă, slăbind în primul rînd Austria şi

întîrziind afirmarea unor noi state în faţa turcilor. Acţiunile întreprinse în vederea sprijinirii principilor Transilvaniei, care purtau şi titlul de regi ai Ungariei (Gabriel Bethlen, Gh. Râkoczi I ş.a.), vor avea

un caracter limitat, lipsind expediţiile repetate şi organizate de pe vremea sultanului Soliman Magnificul. Mai mult, la hotarele orientale ciocnirile cu perşii vor continua, deşi cu întreruperi. Vor fi serios zdruncinate şi bazele colaborării tur-co-tătare, prin luptele interne care s-au ivit în Hanatul Crimeii mai ales după moartea lui Gazi Ghirai (1608). Această situaţie, care a durat aproape două decenii, a avut repercusiuni profunde asupra politicii otomane faţă de lumea creştină din Europa acelor timpuri.

Cu toate acestea, Imperiul otoman nu a rămas complet în afara politicii europene din perioada desfăşurării războiului de 30 de ani. În primul rînd, expediţia de la Hotin (1621) avusese scopul principal de a întări dominaţia turcă asupra Principatelor române, prin îndepărtarea influenţei polone şi a incursiunilor căzăceşti. De asemenea, Poarta încuraja iniţiativele paşalelor din Rumelia, în frunte cu cele de la Buda, Bosnia, Timişoara, Agria etc., de a-i sprijini pe principii Transilvaniei în luptele lor cu austriecii, ceea ce reiese şi dintr-o serie de documente turceşti din perioada respectivă [6].

În acest context, însăşi natura raporturilor turco-ardelene se va caracteriza prin anumite particularităţi, în sensul instituirii unei ***colaborări speciale.*** Este îndeobşte cunoscut faptul că mai cu seamă după Mihai Viteazul, care fusese acuzat şi de „tratative cu turcii" [7], Habsburgii îşi concentrează toate eforturile lor pentru transformarea Transilvaniei într-o provincie austriacă. Dar această tentativă a determinat crearea unui puternic curent de opoziţie, o serie de căpetenii ardelene apelînd în repetate rînduri la ajutorul turcilor în lupta lor împotriva Austriei. În această privinţă, s-au remarcat îndeosebi Bathoreştii, Moise Secuiul, Ştefan Bocscai, Gabriel Bethlen şi alţii. În această perioadă colaborarea turco-ardeleană capătă caracterul unei ***„federalizări"*** în cadrul zonei „Pax Ottomanica", lărgindu-se tot mai mult autoritatea principilor Transilvaniei. Acest gen de raporturi s-a concretizat în punerea la dispoziţia principilor Transilvaniei chiar şi a

• **Mustafa A. Mehmed — Ludovic Demeny,** ***Noi documente turceşti privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea,*** **în „Revista**

Arhivelor", Bucureşti, anul XLVII. voi. XXXII, No. 1/1970, p. 209—237 (vezi doc. nr. 3—36).

[7] M. TAYYIB GOKBILGIN, *XVII, astr başlarmda Erdel hadiseleri ve Bethlen Gabor'un beylige intihdbx* (Evenimentele de la începutul veacului al XVII-lea din Transilvania şi alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe), în „I.O'.E.F. Tarih Dergisi", nr. 1/1949, p. 4.

unor importante forţe militare otomane conduse de paşale renumite, fenomen caracteristic pentru determinarea sensului relaţiilor turco-ardelene din această perioadă.

•

În aceste condiţii trece, în 1656, la conducerea Marelui Vizirat Kâpriilii-Mehmed paşa, care va lăsa moştenire acest post urmaşilor săi, punînd astfel bazele uneia dintre cele mai reprezentative familii de mari viziri otomani. Folosind mijloace variate, membrii acestei familii vor încerca o redresare generală a societăţii otomane, canalizînd totodată în afară şi nemulţumirile din interiorul imperiului. Dar această politică va pune statul otoman faţă în faţă cu întreaga Europă, în tot cursul celei de a doua jumătăţi a veacului al XVII-lea, punctul culminant al confruntărilor din această perioadă constituindu -1 faimosul asediu al Vienei de către turci în anul 1683, iar dezastrul otoman va pune la ordinea zilei, în istoria întregii Europe, aşa-numita ***„Chestiune orientală".***

Capitolul III

IMPERIUL OTOMAN ŞI „CHESTIUNEA ORIENTALĂ"

GENEZA CHESTIUNII ORIENTALE. Istoria Imperiului otoman este indisolubil legată de ***"Chestiunea orientală".*** Ea s-a manifestat in mod evident ca o problemă de sine stătătoare mai cu seamă in ultimele secole, mai precis, după anul 1815, cînd începe să fie folosită ca o expresie cu semnificaţie politică. Totuşi, izvoarele ei trebuie căutate in condiţiile dezvoltării diferite a societăţii europene faţă de cea otomană, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Această situaţie va da naştere încă de timpuriu unui decalaj social-economic şi politico-ideologic între cele două lumi, iar tendinţa de rezistenţă a Imperiului otoman va genera conflicte militare din ce în ce mai crîncene. Ca expresie a raporturilor dintre Poarta otomană şi o serie de alte state, ***Chestiunea (sau Problema) orientală*** va exercita o influenţă covîrşitoare asupra orientării politicii europene, după cum ea însăşi se va resimţi puternic de pe urma desfăşurării concrete a istoriei celorlalte state *.

încă de la trecerea turcilor în Europa, pe la mijlocul veacului al XIV-lea, se vorbea de aşa-numita „Chestiune turcă", manifestîndu-se atît sub raport politic cît şi religios. Interesul timpuriu al europenilor pentru înţelegerea factorilor care stăteau la baza puterii otomane a determinat crearea unei literaturi speciale despre originea turcilor, religia şi obiceiurile lor, ca şi despre organizarea lor politică sau militară [2].

[1] **ANDREI OŢETEA, *Contribution ă laquestion d'Orient,* Bucureşti, 1931, p. 4.**

1 CARL GÖLLNER, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, 1, 1501 — 1550,* Bucureşti-Berlin, 1961, p. 210, 219, 254, 286, 297, 298, 308 ş.a.

HORREM-SULTAN,
SOŢIA SULTANULUI
SOLIMAN MAGNIFICUL
(1520-1566)

UNELE DIN VEŞMINTELE SULTANILOR OTOMANI *(LE MUSÉE DU PALAIS DE TOPKAPI)*

TOALETĂ ÎN HAREM, DE HAMDI BEY *(LE MUSÉE DU PALAIS...)*

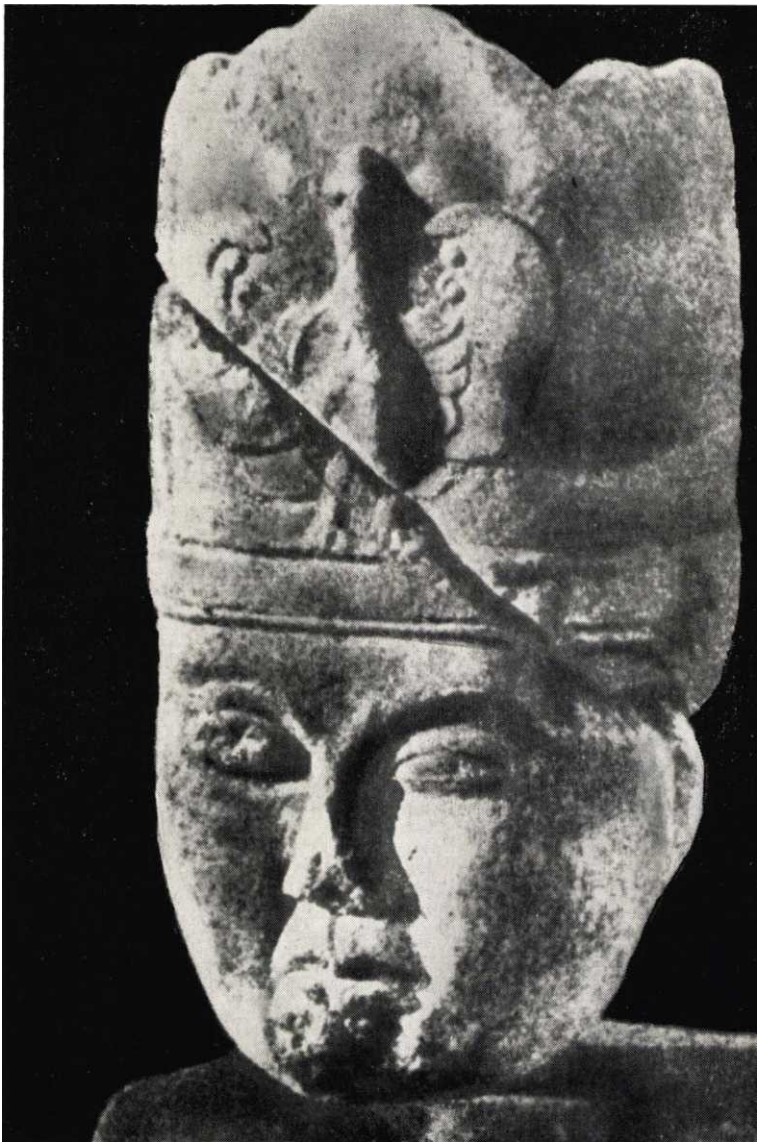

SCULPTURĂ ÎN MARMURĂ, REPREZENTÎND CAPUL PRINŢULUI KUL-TIGIN (M. 732), KAGANUL TURCILOR VECHI *(GOK-TVRKJ*

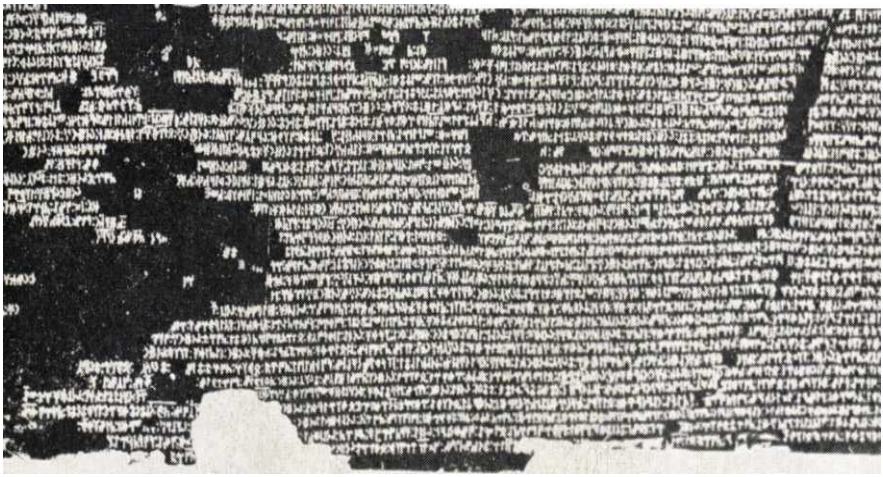

>f ^ItrVr" "■[tft^TifiH'ffttn rMIMg main m iriMÉ Tiinr

SCRISUL TURCTI.OR YJXIII **(GŬA'-7'C**/v**7**v **)**. ERAGMEXT **Ill** X **i XSCRl I'TIII**.E DE PE ORHOX. PARTLY ESTICĂ A STELEI EUXERARE .V LUI IiILGE-KAGAX **('L 7:*4)**

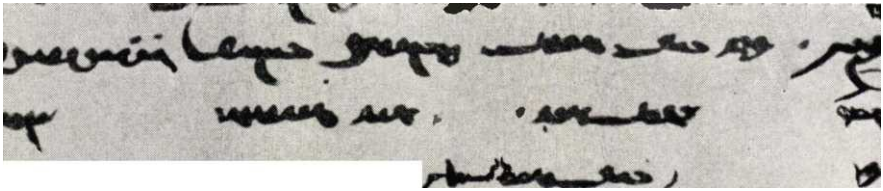

PAGINI DE MANUSCRIS TURCO-OSMAN (TIPUL DE SCRIS NESHI)

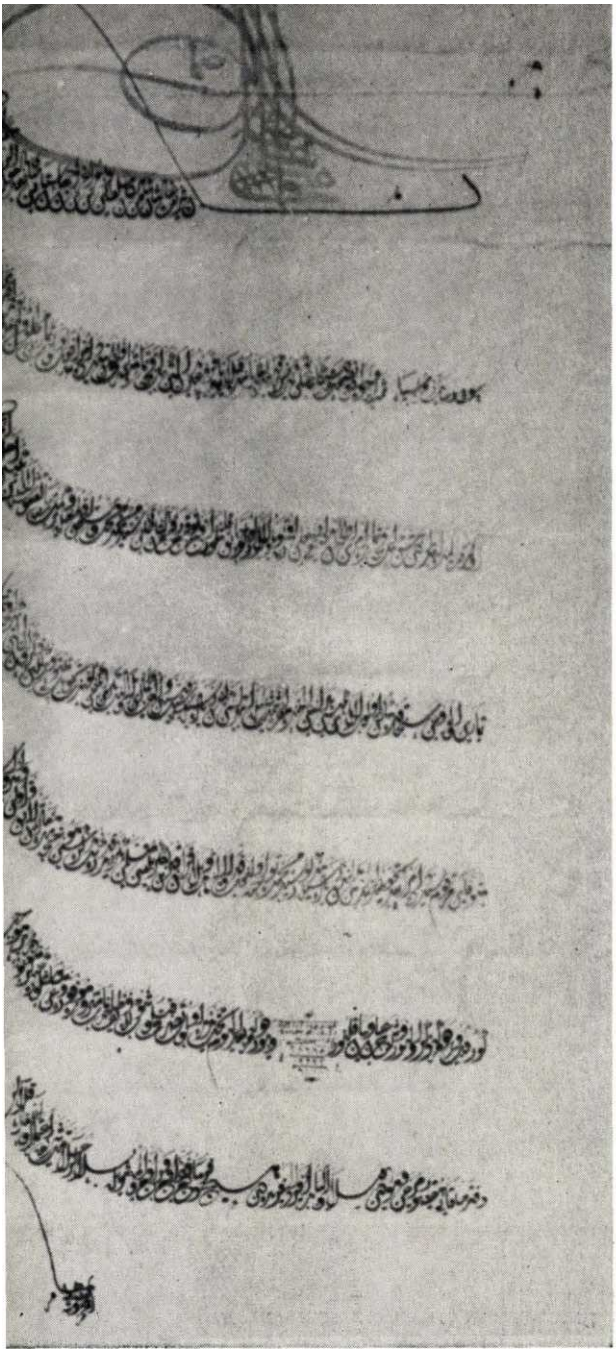

DOCUMENT TURCESC ÎN CARACTERE ARABE (TIPUL DE SCRIS *DIVANI*)

MODEL DIN ARTA SCRISULUI LA TURCII-OTOMANI (VERSET DIN CORAN, ÎN FORMĂ DE STRUȚ). ISMAIL ZÜHDI – 1013 H. (1604/5)

MODEL DIN CALIGRAFIA OTOMANĂ (SCRIS REPREZENTÎND BARCĂ)

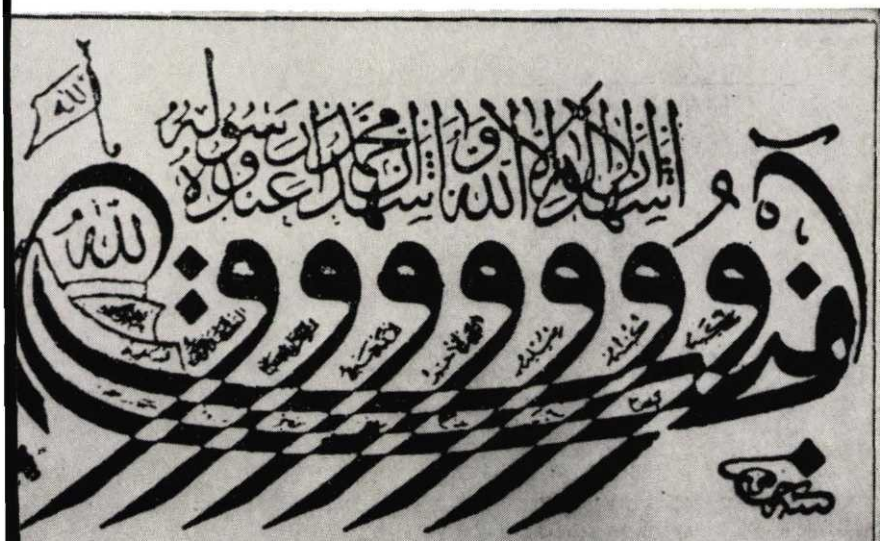

ATTILA, SUPRANUMIT ,ŞI „BICIUL LUI DUMNEZEU" (MINIATURĂ DIN CRONICA PICTATĂ LA VJEN-A)

în perioada ascensiunii otomane „Chestiunea orientală" se manifesta mai mult sub forma apărării Europei în faţa ofensivei generale turceşti, ceea ce crea în rîndurile popoarelor creştine şi un sentiment de disperare. Chiar şi francezii, consideraţi „prieteni vechi" ai turcilor, nu lipseau de la acţiuni antiotomane. Vizirul Kôprûlûzade-Ahmed paşa (1661—1676) spunea că „francezii sînt amicii noştri, dar eu îi găsesc mereu alături de inamicii noştri" [3]. Ostilitatea ***compactă*** a lumii creştine faţă de impactul islamic era împinsă adeseori, conform mentalităţilor vremii, pînă la ideea unei lupte mondiale dintre ***creştinism*** şi ***islamism*** [4].

Dar geneza Chestiunii orientale trebuie căutată mai puţin în factorii religioşi şi mai mult în dezvoltarea socială şi instituţională a statelor europene, ca şi în ideile dominante dintr-o perioadă sau alta, comparativ cu stările de lucruri din societatea otomană.

După cum este îndeobşte cunoscut, începînd încă din secolul al XVI-lea, în cadrul formaţiunii feudale, într-o serie de ţări europene se consolidează relaţiile capitaliste, simultan cu intensificarea luptei dintre aristocraţia funciară şi burghezia tînără, care ridică treptat interesele ei la rangul de generalitate pentru a cuceri bătălia cu nobilimea. Astfel, în locul fărîmiţării feudale, se deschideau în Europa perspectivele formării unor state consolidate din punct de vedere economic şi puternic centralizate sub forma monarhiilor absolute.

în acelaşi timp, se creau premise şi pentru dezvoltarea intelectuală (chimie, fizică, astronomie), depăşindu-se tot mai mult gîndirea medievală, care subordonase secole întregi viaţa socială şi cultural-ideologică. Slăbeşte influenţa religiei asupra politicii, care se desprinde şi de morală, ceea ce a avut drept consecinţă „postulatul de a trata politica ca ceva de sine stătător" [5]. '

De asemenea, ***arta militară*** devine un factor deosebit de important în rezolvarea intereselor claselor dominante dintr-o ţară sau alta, sub masca „raţiunii de stat", ridicată la rangul de principiu politic. Pe de altă parte, maturizarea statelor europene în procesul consolidării relaţiilor capi-

[3] **Apud Le Compte de Saint Priest,** ***Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie,*** **Paris, 1877, p. 83.**

[5] PAUL COLES, *The Ottoman impact on Europe,* London, 1968, p. 1-45 şi urm.

[6] K. MARX, FR. ENGELS, *Ideologia germană,* Bucureşti, 1956, p. 344.

taliste determina şi elaborarea unei politici de concepţie, potrivit intereselor lor naţionale. Acest lucru se va reflecta şi în relaţiile lor cu Imperiul otoman, depăşindu-se astfel caracterul ***spontan*** sau ***întîmplător*** al atitudinii statelor europene faţă de „Chestiunea orientală", care va reprezenta multă vreme o adevărată „piatră de încercare" în definirea liniei lor politice.

•

Dar tocmai **în** perioada cînd statele europene dezvoltau necontenit puterea lor industrială şi comercială, forţa lor materială şi creaţia spirituală, societatea otomană intră într-o perioadă de ***„criză de evoluţie",*** datorită tendinţei de conservare a stărilor de lucruri pe care le moştenise de pe vremea sultanului Soliman Magnificul, iar acolo unde vor fi slăbite barierele tradiţiei nu se vor putea consolida forme noi de organizare, capabile să facă faţă presiunilor dinlăuntrul sau din afara imperiului. De aceea va deveni tot mai iminentă izbucnirea unei crize între lumea orientală, reprezentată de Imperiul otoman, cu trăsături medievale, şi lumea europeană, aflată în plină ascensiune pe linia acumulării elementelor capitaliste, în ciuda haosului cres-cînd al relaţiilor internaţionale. În această încleştare dintre ***vechi*** şi ***nou,*** Imperiul otoman va trebui să cedeze cu o necesitate istorică.

„N enorocirile întîmplătoare — scria Montesquieu — se le-cuiesc lesne; nu poţi să te fereşti însă de nişte evenimente care izvorăsc necontenit din natura lucrurilor" [6].

Dar la decalajul dintre societatea otomană şi restul lumii europene contribuia fără îndoială şi sistemul de organizare statală otomană, care s-a constituit într-o ***monarhie absolutistă*** **de** ***tip*** oriental, iar influenţa mereu crescîndă a tagmei clericale, cunoscută sub denumirea de ***ulema,*** în viaţa politică a Imperiului, va imprima întregii structuri statale şi un caracter ***teocratic,*** sultanii otomani înşişi purtînd
titlul de „califi".

„în imperiile mahomedane — scria tot Montesquieu — din religie îşi sorb în parte popoarele extraordinarul lor respect pe care-1 au faţă de principele lor'- [7].

[6] **MONTESQUIEU, *Despre spiritul legilor,* Bucureşti, 1964, p. 18.5.**
[7] ***Ibidem,* p. 80.**

Deşi Imperiul otoman va fi primul stat musulman care va aplica politica de „modernizare" sau „europenizare", denumită adeseori şi „occidentalizare", totuşi eforturile tagmei clericale şi întreaga structură a societăţii otomane vor îngreuia procesul de adaptare a suprastructurii politice, limitînd libertatea de acţiune a statului în faţa situaţiilor noi care se creau pe plan internaţional. **P**ARTICULARITĂŢILE EVOLUŢIEI **C**HESTIUNII ORIENTALE**.** La începuturile expansiunii otomane spre Europa, „Chestiunea orientală" se punea mai mult sau mai puţin ca ***o opoziţie în bloc,*** între lumea creştină şi cea islamică, solidaritatea europeană îmbrăcînd adeseori şi forma unor adevărate cruciade, concretizate în marile bătălii de la Nicopole (1396), Varna (1444) etc. În schimb, acest caracter al opoziţiei dintre cele două lumi — islamă şi creştină — începe să se destrame în secolul al XVII-lea, cînd formarea unor state centralizate în Europa determina o diferenţiere şi în poziţia lor faţă de „Problema turcă". Această diferenţiere capătă forme tot mai concrete şi pe măsura accentuării luptelor dintre principii creştini care slăbeau „conştiinţa europeană" a popoarelor creştine. Astfel, unele state europene (Franţa, Anglia, Suedia ş.a.) încep să-şi coordoneze politica lor cu cea a Porţii otomane. Această aliniere îşi găsea confirmarea şi în acordarea cunoscutelor privilegii prin sistemul ***Capitulaţiilor.*** Dar în cazul altor puteri (Austria, Rusia), fiindu-le închise căile capitulaţiilor paşnice în lumea turco-islamică, eforturile acestora de a se ridica la treapta „naţiunilor celor mai privilegiate" nu s-au putut realiza decît pe baza unor tratate de pace încheiate cu Poarta în urma unor războaie crîncene şi de lungă durată.

În felul acesta, marile probleme privind Orientul otoman se vor încadra organic în istoria statelor europene, iar identificarea, de la un anumit moment dat, a evoluţiei Chestiunii orientale cu însăşi istoria Imperiului otoman îi va imprima caracterul unei „probleme insolubile" şi de o rară complexitate.

Dacă ţinem seama de faptul că în anumite împrejurări ea s-a manifestat ca o chestiune ***suedeză*** sau ***polonă, ungară*** sau ***românească, grecească, sîrbă*** sau ***bulgară,*** fără să ne mai

[8]

[8] HALIL ÎNALCIK, *The nature of Tradiţional Society. B. Turkey,* in *Political Modernization in Japan and Turkey,* Prinoeton, 1968, p. 42 — 63.

referim la situaţia de pe ţărmul asiatic al Bosforului, putem afirma că ***Problema orientală*** s-a desfăşurat ***diferenţiat*** în ***timp şi spaţiu,*** cuprinzînd ansamblul evoluţiilor politice, teritoriale şi sociale de la Baltică la Constantinopol[9].

Preponderenţa intereselor naţional-statale şi tendinţa de dominaţie politică sau de expansiune economică [10] au determinat ca, începînd cu veacul al XVII-lea, să fie depăşite considerentele religioase sau alţi factori care uneau altădată lumea creştină împotriva Islamului şi, în primul rînd, împotriva turcilor-otomani. Astfel, în combinaţiile politice încep să predomine o serie de calcule care dau luptei statelor europene „o întorsătură mai puţin mistică" [n], iar diplomaţia capătă fluctuaţii din ce în ce mai frecvente. În asemenea condiţii, cînd realitatea politică devine mai puternică, era de aşteptat ca ideile care apăreau în Europa cu privire la organizarea unei „păci perpetue" sau despre „federalizarea statelor europene" să fie sortite să rămînă simple ipoteze.

Astfel de idei erau legate, direct sau indirect, şi de soarta Imperiului otoman. De pildă, la sfîrşitul veacului al XVII-lea Contele de Marsigli exprima cu ardoare convingerea că „pentru a nimici în întregime puterea otomană, ele (statele europene n.n.) n-au decît să încheie un tratat care, înăbuşind această gelozie fatală, care le divide, va stabili echilibrul atît de dorit" [12]. Dar rivalitatea crescîndă dintre state impunea ca ele să-şi apere interesele lor proprii, fără a le subordona unor idei iluzorii despre o „comunitate europeană". De aceea, în privinţa unei alianţe generale creştine iscusitul Frederic al II-lea, regele Prusiei, avea să spună că „lucrul devine tot mai practic, nu lipsesc decît consim-ţămîntul Europei şi alte cîteva nimicuri asemănătoare" .

în acelaşi timp, însă, se produce o schimbare şi în sistemul de funcţionare a diplomaţiei otomane. Astfel, încă de la

[9] **EMILE BOURGEOIS,** ***Histoire diplomatique au XVIII-e siècle*** **Paris, 1911, p. 11.**

[10] **Paul Cernovodeanu, *England's trade policy in the Levant, 1660—1714,* Bucharest, 1972, 157 p.**

[11] **Eduard Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours...*, Paris, 1900, p. IX (Preface par G. Monod).**

[12] **Le comte de Marsigli, *l'Etat militaire de l'Empire ottoman. Ses progrès et sa décadence,* La Haye — Amsterdam, 1732, Pfll, p. 199.**

situaţia creată la St. Gothard în 1664 şi m urma luptelor rămase nedecise cu polonezii şi cu ruşii, prin 1681—1682, turcii acceptă metoda negocierilor, ceea ce devine o necesitate mai ales după asediul Vienei (1683). Acest fapt determina conversiunea politicii otomane de la ***unilateralism la reciprocitatea relaţiilor,*** concretizată în negocieri, consultări etc. în asemenea circumstanţe, Imperiul otoman va veni din ce în ce mai intens în contact direct cu celelalte state, intrînd astfel în „concertul european", practic, mult mai devreme decît consimţămîntul oficial al marilor puteri, care va avea loc abia după jumătatea secolului al XIX-lea, mai precis, cu prilejul Congresului de la Paris din 1856. De fapt, Imperiul otoman a fost primul stat musulman „care a participat în sistemul statelor europene şi primul care a acceptat forma diplomaţiei europene" [13] [14].

în aceste condiţii, Imperiul otoman va căuta adeseori sprijin la unele state europene, dar tot atît de interesate vor fi şi diversele puteri de pe continent, care disputau alianţa Porţii, considerată multă vreme ca o forţă de seamă în răsăritul Europei.

într-adevăr, încremenirea sau mişcarea turcilor, fie din considerente proprii, fie determinat de alte state, vor influenţa evoluţia generală a politicii Europei, accentuînd astfel fluctuaţiile raportului de forţe în cadrul „politicii de echilibru" sau a teoriei „Balance of Power", care a dominat istoria Europei împotriva tuturor ameninţărilor de „hegemonie". Acest rol al turcilor va fi receptat relativ repede de diplomaţii europeni, care se vor ataşa de timpuriu tezei „integrităţii Imperiului otoman". De aceea, chiar şi în prima jumătate a veacului al XIX-lea, şeful diplomaţiei austriece, Metternich, va fi dispus să considere Imperiul otoman ca „una din contraponderele cele mai esenţiale ale echilibrului Europei" [15].

Dar toate aceste particularităţi ale ***Chestiunii orientale*** se vor manifesta din ce în ce mai pregnant şi mai variat îndeosebi după asediul Vienei în 1683 de către turci.

[13] **I.C. Hurewitz,** ***The europanisation of Ottoman diplomacy: the con-***

version from unilateralism to reciprocity, 1835—1870, **în** ***Trudî dvaţatipea-***
togo Mejdunarodno Kongressa Vostokovedov **... , Moscova, vol. II, 1963, p. 456.**

16 ***Ibidem,*** **p. 455.**

17 **Apud ARMANDO SAITTA,** ***l'Idée d'Europe,*** **în** ***l'Europe du XIX-e et du XX-e Siècles*** **..., vol. I, Milano, 1959, p. 419.**

Capitolul IV
ASEDIUL VIENEI ŞI URMĂRILE SALE

CONFLICTELE TURCO-EUROPENE PÎNĂ LA ASEDIUL **V**IENEI (1683). Din cele analizate pînă aici rezultă că, într-un timp relativ scurt de la formarea organismului politic otoman, turcii au înaintat spre Orient şi Occident, folosindu-se în acest scop atît de moştenirea tradiţiilor turco-islamice, cit şi de slăbiciunea emiratelor asiatice, ca şi de contradicţiile din sînul statelor europene. Victoriile otomane la Cossovo (1389), Nicopole (1396) sau la Varna (1444) etc. au fost influenţate şi de slăbiciunile, ca şi de crizele politice care se manifestau mai ales în societatea balcanică

În condiţiile de atunci, o serie de ţări europene căutau să stabilească relaţii diplomatice cu Poarta pentru a conveni asupra unui „modus vivendi", în timp ce altele o proclamau drept „un element de echilibru european" [2].

În prima jumătate a veacului al XVII-lea expediţiile militare turceşti continuă atît spre Orient cît şi în Europa, mai ales în direcţia Austriei şi Poloniei, stabilindu-se legături pînă şi cu ţările nordice, cum a fost de pildă Suedia. În a doua jumătate a aceluiaşi secol, în condiţiile adîncirii dezorganizării economice şi politice, s-a impus dinastia vizirilor Kóprülü. Mai ales vizirul Kóprülü-Mehmed paşa obţine libertate totală de acţiune pentru restabilirea ordinei interne, ca şi pentru reabilitarea prestigiului Imperiului în relaţiile sale cu celelalte state.

[1] *Istoria României,* **Bucureşti, voi. II, 1962, p. 220 şi urm.**

[2] **TULIAN KLACZKO,** ***Les evolutions du probleme Oriental,*** **în „Revue des Deux Mondes", Paris, 1878, voi. 29, p. 722 şi 728.**

Tot atunci au avut loc şi desele expediţii întreprinse în Transilvania pentru înlăturarea principelui Gheorghe Râkoczi al Il-lea (1648—1660) sau a lui Ioan Kemeny (1661—1662) şi pentru instalarea lui Acaţiu Barcsai (1658—1660). Sprijinul acordat lui Acaţiu Barcsai reprezintă o perioadă semnificativă din punctul de vedere al particularităţilor evoluţiei relaţiilor turco-ardelene, in faţa luptelor cu Austria [3].

Politica otomană de ofensivă se va extinde şi mai mult pe vremea viziratului lui Kopriilii-zade Ahmed paşa (1661— 1676), care va porni o serie de campanii împotriva vene-ţienilor şi Austriei, Poloniei şi Rusiei, deşi prin ele Poarta nu va putea asigura totuşi o superioritate concretă în Europa.

Astfel, expediţiile întreprinse împotriva Austriei, pentru dominaţia asupra Transilvaniei şi Ungariei, se soldară cu înfrîngerea de la St. Gothard. în august 1664 s-a încheiat o pace nesigură la Vaşvar (Eisenburg), cunoscută şi ca pacea de la St. Gothard, cînd turcii reţin totuşi o bună parte din Ungaria [4]. De asemenea şi campaniile întreprinse asupra cetăţii Candia din Creta au durat timp de mai mulţi ani, fortăreaţa capitulînd abia în urma neînţelegerilor ivite între aliaţii asediaţi (1669) [5].

Pe de altă parte, creşterea Rusiei ca o nouă putere determină deplasarea treptată a raportului de forţe politice in partea răsăriteană a Europei. Nu conveneau intereselor Porţii mai ales clauzele armistiţiului polono-rus din 1667, de la Andruşovo [8], care însemna legiferarea recunoaşterii Rusiei ca factor important în viaţa internaţională, cu perspective de a schimba fundamental raportul de forţe în această zonă a lumii.

[7]

[3] **I.H. Uzuncarşili, *Barfay Akoş'un Erdel Ktralhgina aidbaziorijinal fJesikalar.* (Citeva documente originale cu privire la crăiia lui Acaţiu Barcsai în Transilvania), in „I.U.E.F. Tarih Dergisi", nr. 7/1953, p. 51 — 68.**

[4] **Findiklili Silahdar Mehmed, *Tarih* (Cronică), Istanbul, 1928, voi. I, p. 357 şi urm.; M. Raşid, Tarii, voi. I, p. 85 şi urm.**

* **Ismail Hami Danişmend, *izahli Osmanii Tarihi Kronolojisi,* voi. III, Istanbul, 1961, p. 438—440.**

[8] **N.A. Smirnov, *Lupta popoarelor rus şi ucrainean împotriva agresiunii turceşti în secolul al XVII-lea* în „Probleme de istorie", 1954, nr. 3, p. 125 (Andrussovo).**

[7] **S.A. FEIGHINA, *Din cercetările făcute în străinătate cu privire la politica externă a Rusiei în secolele XVI—XVIII,* în „Probleme de istorie", nr. 12/1955, p. 313 — 325.**

În aceste condiţii istorice au izbucnit, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, războaiele nordice ale Imperiului otoman pentru stăpînirea Podoliei şi Ucrainei, Poarta atră-gînd şi o parte a căzăcimii sub hatmanul Doroşenco, care trece sub protecţie islamică în condiţii similare Principatelor române 8, fapt menţionat şi de o serie de cronicari turci .

După ocuparea Cameniţei, pacea de la Bucsacs (Budzanov —1672) [9] cu Polonia asigură pentru moment supremaţia otomană asupra Podoliei şi Ucrainei vestice, mai ales că nobilimea polonă nu vroia să-1 sprijine pe Sobiesky, de teama ştirbirii intereselor ei de clasă [10]. Reluarea luptelor a pus Polonia în dificultăţi şi mai serioase, prin pacea de la Ju-ravnia (şi Davud-Paşa 1676) n. Dar participarea Rusiei la aceste conflicte a permanentizat războaiele nordice ale Imperiului otoman. Ele s-au încheiat abia în anul 1682, în urma unor tratative îndelungate [I2], Poarta avînd de astă dată probleme în Europa centrală.

CAUZELE ASEDIULUI **V**IENEI (1683). Luptele constante din secolul al XVII-lea sleiseră forţele Imperiului otoman, fără ca acesta să fi putut reduce la supunere statele europene.

Referindu-se la consecinţele războaielor de pe vremea Kopriiliilor, istoricul Ebu-1-Faruk scria că „acestea erau, de fapt, experienţe amare care constituiau începuturile decăderii şi nenorocirii căzute asupra statului" [B].

Din acest punct de vedere, perspectivele pornirii unei expediţii de proporţii mari împotriva Austriei se deschideau într-un moment cînd războaiele permanente micşoraseră resursele imperiului. De asemenea, Rusia şi Polonia nu erau satisfăcute de rezultatele de pînă atunci ale războaielor cu turcii, după cum nici veneţienii nu se manifestau indiferenţi faţă de condiţiile păcii de la Candia (1669). Pe de

[6] **W6JCIK ZBIGNIEW, *Miedzy traktatem Andruszovskim a wojna Turecka stosunki Polska-Rosyjskie 1667—1672,* Warsza.wa , 1968 (325 p.) ; vezi p 7-30.**

[9] **SILAHDAR, *op. cit.,* I, 615—616; M. RAŞID, *op. cit.,* I, p. 284.**

[10] **THEOPHILE LAVALLEE, *Histoire de la Turquie,* Paris, 1859, vol. II, p. 122.**

11 *Historia Polski,* vol. I/2, p. 708.
[12] *Istoria Diplomației,* vol. I, p. 258.
[13] MEHMED MURAD *(Ebul-Faruk), Tarih-i Osmaniye* ... (Istoria otomană), Istanbul, vol. VII, 1911, p. 144.

altă parte, în Occident asistăm la gruparea unor state europene împotriva Franţei. De aceea Ludovic al XIV-lea dădea pe atunci asigurări turcilor că, în cazul pornirii unui război contra Austriei, pot să conteze, din partea sa, pe o atitudine de neutralitate [14].

În genere, este încetăţenită părerea că asediul Vienei în ***1683*** se datoreşte „ambiţiilor personale" ale marelui vizir Kara-Mustafa paşa, care s-ar fi hotărît să depăşească hotarele Imperiului otoman de pe vremea sultanului Soliman Magnificul ***(1520—1566)*** prin ocuparea capitalei habsburgice, pentru a o transforma în reşedinţa sa proprie [15]. De fapt, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea Ungaria devenise iarăşi centrul unor mari conspiraţii şi revolte, pentru asigurarea independenţei faţă de Austria. Astfel, această ţară, „unde fermentau atîtea pasiuni politice şi religioase, oferea un teren prielnic pentru intrigile puterilor vecine" [16].

După încheierea păcii cu Polonia ***(1616)*** şi apoi cu Rusia ***(1682),*** Kara-Mustafa paşa adoptă politica sprijinirii lui Thokoly, contribuind astfel la creşterea intensităţii răscoalei antihabsburgice. În toamna anului ***1682*** Poarta l-a proclamat pe Thôkôly drept rege al Ungariei Centrale, cunoscută în istoriografia otomană sub denumirea de ***Orta Madjar*** (Ungaria Centrală), pe baza unui tratat politico-militar, aşa cum se poate vedea dintr-un ***ahidname*** acordat de sultan la ***5-14*** august ***1682 (evail şaban*** 7093 ***H.)*** [17]. Acest tratat confirma politica otomană de a opri expansiunea economică şi religioasă a Austriei spre Balcani cu ajutorul unor companii comerciale sau prin misionari catolici [18]. De asemenea, Poarta îşi asuma obligaţia precisă că răsculaţii „vor fi aju-

[14] Scrisoarea din 8 apr. 1682 a lui Ludovic al XIV-lea către ambasadorul Guilleragues din Constantinopol (Cf. KURT KOEHLER, *Die orientalische Politik Ludwigs XIV ...* , Leipzig, 1907, p. 122; GERMINE *LEBEL, La France et les Principautés Danubiennes,* Paris, 1955, p. 43.

16D. CANTEMIR, *Istoria Imperiului otoman,* p. 474 — 477; TH. LAVALLEE, *op. cit.,* vol. II, p. 129.

[18] G. ZELLER, *Histoire des Relations* p. 62.

[17] **Zdenka Vesela — Prenosilova,** ***Quelques chartes turques concernant la correspondance de la Porte Sublime avec Imre Thăkăly,*** **în „Archiv Orientalni", Praha, nr. 29 (4), 1961, p. 546 şi urm.**

[18] **M.P. Ionov,** ***Po voprosa za politikata na Austria kîm Turţia i politiceskite dvijenia v Balgaria ot kraia na XVI do necealoto na XVIII*** **i'., în „Istoriceski Pregled", Sofia, 1956, nr. 5, p. 35.**

taţi şi sprijiniţi din partea Înaltei Porţi pînă ce vor lua de la austrieci ***(Nemce)*** toate cele de care au nevoie" [19].

Tocmai în această alianţă rezidă asemănarea cu situaţia de pe vremea sultanului Soliman Magnificul, fapt care a precipitat reluarea ofensivei turceşti spre centrul Europei.

Planul creării unui stat tampon între Imperiul otoman şi Austria, sub vasalitate otomană, ar fi asigurat în primul rînd stăpînirea Transilvaniei, care exercita o atracţie puternică atît pentru turci cît şi pentru austrieci, pe lîngă faptul de a constitui, din punct de vedere strategic, „un mare avantaj pentru cel ce o stăpînea" [20].

DEZASTRUL DIN FAŢA **V**IENEI (1683). Desfăşurarea operaţiunilor militare din timpul asediului sînt analizate cu **o** serie de detalii în multe studii şi tratate de istorie otomană sau universală [21].

Armata marelui vizir era una dintre cele maL numeroase, din cîte fuseseră adunate pînă atunci. Participau opt paşale cu cîte trei tuiuri, 10 000 de sangeacbei, oastea tătarilor, în frunte cu hanul, precum şi contingente importante din cele trei ţări româneşti, încît numărul total se ridica la peste 500 000 de oameni. Dar această lume uriaşă, nefiind bine organizată, se risipise de-a lungul drumurilor care duceau spre Viena. De asemenea, contrar aşteptărilor marelui vizir, asediul început la 14 iulie 1683 s-a prelungit. Tunurile turceşti erau mai puţine şi mai mici decît cele austriece, iar oastea otomană fusese dispersată în mai multe grupe, unele fiind lăsate pentru forţarea altor cetăţi.

Primele semne ale înfrîngerii armatelor turceşti apar în zona cetăţii Pozsony, cînd Thokoly însuşi refuză să intre în luptă, iar apropierea lui Ioan Sobieski cu oastea polonă şi cei care i se ataşau pe drum, întărea din zi în zi convingerea despre viitoarea catastrofă otomană. La 27 august marele vizir forţează Viena dînd un asalt puternic, dar la începutul lunii următoare oastea otomană, care asedia capi-

[1]* ZDENKA VESELA-PRENOSILOVA, *op. cit.,* p. 553—556 (text transcris) şi p. 566—568 (traducere) şi pl. I.

[20] ***Istoria Transilvaniei,*** **vol. I, ed. III, Bucureşti, 1963, p. 202.**

[21] **Bibliografia pentru cele două asedii ale Vienei (1529) şi (1683) se ridică la peste 2500 de lucrări (vezi şi** RICHARD KREUTEL, ***Devleti Aliyye Teşrifatţibaşişi Ahmet Aga'ntn Viyana Kuşatmast*** **G««/ilg« — Jurnalulase-diului Vienei, de Ahmet Aga, şeful ceremonialului Înaltei Porţi, trad. turc. de Esat Nermi, Istanbul, 1970, p. 11—12).**

tala imperială, era deja pusă în faţa riscului de a fi încercuită de o armată de 12 000 de creştini, care trecuse în dreapta Dunării. Pentru a evita încercuirea, Kara-Mustafa paşa se hotărăşte să dea o luptă decisivă, dar înfrîngerea celor două aripi ale oastei sale, îl determină pe Sobieski să se îndrepte spre grosul armatei turceşti unde se afla „steagul profetului" . Atunci începe marele dezastru, oştile otomane retrăgîndu-se în cea mai mare dezordine, încît regruparea lor nu va fi posibilă decît la Buda.

Rădăcinile dezastrului de la Viena rezidă în însăşi dăinuirea rînduielilor medievale din societatea otomană, într-o vreme cînd ţările europene se aflau în continuă ascensiune economică şi politică. Era, de fapt, o confruntare militară a două lumi cu orînduiri sociale şi politice diferenţiate, în care vechiul a trebuit să cedeze cu o necesitate istorică. De asemenea, condiţiile internaţionale erau deosebit de favorabile alcăturii unei coaliţii între mai multe state europene în orice conflict cu turcii. Ele au şi favorizat formarea „Sfintei Ligi" sub sceptrul papal.

Pe de altă parte, tătarii din Crimeea doreau să-şi consolideze poziţiile lor mai de grabă faţă de Rusia şi Polonia. Divergenţele tătaro-turceşti s-au manifestat din plin, cînd hanul refuză să se opună polonezilor lui Sobieski sau armatelor austriece. El demonstra marelui vizir, după afirmaţia unui istoriograf otoman, „cît de preţuiţi sînt tătarii" pentru turci [22]. Cu atît mai puţin interes puteau să arate domnii români. Dezinteresul lor s-a concretizat în a nu se expune pe cît posibil, simultan cu eforturile „de a micşora acţiunea turcilor la Viena" [23].

Nici în sînul clasei feudale otomane n-a existat o unitate de vederi, unele grupări manifestîndu-şi neîncrederea în consecinţele unui război în condiţiile de atunci. La insistenţele contelui de Caprara pentru reînnoirea păcii din 1664, însuşi şeful religiei islamice ***(şeyh-ul-islam)*** se opusese răz-

[22] **SILAHDAR,** ***op. cit.,*** **II, p. 82.**

[23] VIRGIL ZABOROWSCHI, ***Politica externă a celor trei Principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brîncoveanu (1688),*** **Bucureşti, 1925, p. 33.**

boiului, dînd o sentinţă ***(fetva)*** în sensul că „nu se cade să se pornească expediţie asupra celui care capul îşi pleacă" [24]. Dar, pînă la urmă, opoziţia s-a lăsat antrenată de partizanii războiului care cereau, după cum scrie cronicarul Silahdar, „să mergem şi să luăm de la duşmani geamantanele noastre rămase la Raab" [25].

De pe urma războiului aveau să sufere cel mai mult masele populare. Referindu-se la abuzurile de atunci, cronicarul Silahdar afirmă că „sub pretextul acestei expediţii au săvîr-şit atîtea tiranii în Rumelia şi Anatolia încît aşa ceva nu se întîmplase niciodată" [28]. În asemenea condiţii, lipsea cu desăvîrşire baza socială a unui război care, prin natura sa, nu putea să aducă decît ruină.

De aceea nu este întîmplător că, printre reflecţiile lui Silahdar asupra asediului Vienei, întîlnim şi opinia că „sfîr-şitul acestei expediţii fusese cunoscut încă dinainte".

Cronicarii contemporani aveau să afirme că „de la apariţia statului otoman nu avusese loc o asemenea înfrîn-gere."

URMĂRILE DEZASTRULUI DE LA **V**IENA**.** Despresurarea capitalei austriece a dezlănţuit o întreagă acţiune războinică şi a marcat începutul unei activităţi diplomatice de mare însemnătate şi de lungă durată, afectînd profund şi situaţia celor trei ţări româneşti. Încadrîndu-se în contextul istoriei europene, domnii români, ca Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu ş.a., au jucat în desfăşurarea evenimentelor un rol de importanţă internaţională, prin eforturile lor de menţinere a echilibrului politic între cele două imperii [2]».

După anul 1683 Austria renunţă la tentativele de hegemonie în centrul şi apusul Europei, întorcîndu-se spre Orient, pentru a obţine o superioritate eficientă faţă de Poartă în vederea impunerii unor condiţii cel puţin de egalitate cu alte puteri în relaţiile ei cu Imperiul otoman. De aceea, începînd de atunci, politica orientală austriacă a fost un factor de seamă care a exercitat o înrîurire puternică asupra mersului general al istoriei europene, cu toate că, pe parcurs, această

21

[24] **SILAHDAR,** ***op. cit.,*** **I, p. 757.**

[25] ***Ibidem,*** **Aluzie la bătăliile de la St. Gothard (1664).**
2« *Ibidem,* I, p. 761.
[27] ***Ibidem,*** **II, p. 87.**
[28] **Cf. *Istoria României,* vol.III, Bucureşti, 1964, p. 201—210; VIRGIL ZABOROWSCHI, *op. cit.,* p. 29.**

orientare politică îşi va schimba conţinutul, mai ales în funcţie de creşterea influenţei Rusiei în direcţia Peninsulei Balcanice.

Dar spre sfîrşitul veacului al XVII-lea, preponderenţa austriacă în răsăritul Europei se putea realiza numai, şi în primul rînd, sub forma politico-militară. Aşa se explică de fapt intensitatea urmăririi armatelor turceşti imediat după asediul Vienei, ceea ce nu i-a permis Porţii o refacere substanţială a puterii sale militare, creîndu-se astfel toate condiţiile pentru declanşarea unei anarhii generale în interiorul imperiului. în aceste condiţii, s-au deschis larg porţile abuzurilor cu urmări din cele mai grele pentru masele direct producătoare din Imperiul otoman. Pentru susţinerea războaielor începute odată cu despresurarea Vienei, confiscările de averi se asociau cu impunerea raialelor la dări din ce în ce mai apăsătoare, silind în acelaşi timp populaţia să participe şi la campanii [29]
[30]. O bună parte din munca socială era irosită în scopuri neproductive, iar lipsa de braţe de muncă adîncea criza de producţie, a mijloacelor de subzistenţă, determinînd creşterea necontenită a preţurilor şi a inflaţiei. „Din pricina expediţiilor din anul 1683 (1096 H.) încoace, — scrie Silah-dar — nesămănîndu-se grîu şi nerăsărind nici cele semănate, în toate ţinuturile islamice s-a ivit o mare criză ... încît, în unele locuri din Anatolia locuitorii măcinînd şi mîncînd ... şi rădăcini de pir şi coji de nuci, s-a răspîndit vestea că cei mai mulţi dintre ei au pierit" [31].

Din cauza dărilor tot mai grele, populaţia se afla în continuă mişcare, pentru a se salva de obligaţii, în timp ce locuitorii creştini, de la ***serhaturi*** în special, se revoltau predînd vene-ţienilor sau austriecilor sate, oraşe şi cetăţi, iar mulţi alţii se înrolau în rîndurile armatelor aliaţilor [32]. De aceea, perioada de după asediul Vienei (1683) se caracterizează prin nesfîrşite revolte ostăşeşti şi ţărăneşti, care au zdruncinat puternic Imperiul otoman, contribuind într-o măsură considerabilă la înfrîngerile militare care, la rîndul lor, adînceau şi mai mult tulburările interne.

[29] **De Ia asediul Vienei (1683) şi pînă la pacea de la Carlowitz (1699) marii viziri s-au schimbat de aproape 60 de ori.**

[30] ***Encyclopédie de l'Islam,*** **Leyde, IV, 1934, p. 548** ***(Suleiman II); Isl. Ansikl.,*** **vol. VIII, p. 698** ***(Mustaja II).***

[31] **SlLAHDAR,** ***op. cit.,*** **II, p. 243.**

3[2] Cf. de ex. SILAHDAR, ***op. cit.,*** **II, p. 137.**

Cu toate acestea, statul otoman a continuat războiul timp de aproape un deceniu şi jumătate. în această perioadă s-au conturat şi toate scopurile părţilor participante la „Liga sfîntă" 33. De asemenea, încercările de a trata pacea „de pe picior de război" s-au repetat, iar unii mari viziri au făcut chiar o politică din a încerca detaşarea Poloniei de Austria. Dar Sobieski devenise „sclavul unei politici de ligă, epuizînd astfel forţele Poloniei pentru interese aliate" [34].

De relevat că ***Principatele romane*** vor constitui treptat un factor deosebit de important în evoluţia istoriei întregii Europe [35], iar cele mai grele suferinţe vor fi pricinuite. în primul rînd poporului român, aflat la punctul de confluenţă a tuturor forţelor angrenate în conflict.

în cursul anilor care au urmat asediului Vienei, turcii au suferit o serie de înfrîngeri în Ungaria şi apoi în Transilvania, ca şi în Moreea, pierzînd, rînd pe rînd, cetăţile cele mai importante din aceste părţi. Ele au zădărnicit orice încercare a lui Emeric Thôkôly de a ocupa tronul Ungariei, după ce acesta se retrăsese în Imperiul otoman. Rusia, la rîndul ei, încheind mai întîi o „pace veşnică" cu Polonia, a aderat apoi şi la „Liga sfîntă" care, deşi patronată de papă, avea mai puţin caracter de cruciadă, pentru că fiecare participant urmărea mai mult scopuri politice proprii, imediate sau îndepărtate. Intrarea efectivă a Rusiei în coaliţie (1687) a răsturnat planurile dregătorilor Porţii, care erau hotărîţi să trateze pacea „cu toate condiţiile ce le vor fi impuse". Cu aceasta, pentru prima dată şi „raporturile ruso-turce se puneau într-un cadru european, ca urmare a unor angajamente internaţionale" [36].

Pe de altă parte, izbucnirea unui al doilea război în apusul Europei, între Franţa şi Austria, a influenţat radical politica otomană, turcii hotărînd să nu mai încheie pace cu imperialii. De asemenea, trecerea lui Kôprûlû-zade Mustafa paşa ca mare vizir (1689—1691) a fost însoţită şi de o serie de mă-

[53] **Pentru detalii vezi** IOAN MOGA, ***Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române,*** **Cluj, 1933, 240 pag. (vezi p. 108 şi urm.).** M O. HALECKI, ***op. cit.,*** **p. 218.**
[35] HURMUZAKI, ***Documente, ...*** **, vol. IX/P.I., p. 324 (16** ***febr.*** **1685).** 8° BORIS NOLDE, ***La formation de l'Empire Russe. Études, notes et documents,*** **Paris, 2 vol. (vol. I, 1952; vol. II, 1953). Vezi vol. II, p. 6.**

suri, care au dus la oarecare stabilitate politică şi economică; recunosdndu-se şi o serie de libertăţi pentru ***raiale*** [37].

Victoriile armatelor franceze în apusul Europei aveau repercusiuni şi asupra mersului evenimentelor din răsărit, unde turcii obţin unele succese, ocupînd din nou Belgradul (1690) de la austrieci şi diferite cetăţi de la veneţieni la începutul ultimului deceniu al secolului al XVII-lea. Aceste succese au fost favorizate şi de luptele populaţiei din Transilvania împotriva politicii austriece în această provincie[M]. Astfel că, în urma bătăliei de la Zărneşti (1690), Thokoly a putut fi instalat ca principe dincolo de Carpaţi, pentru o vreme oarecare. Dar campania din vara anului 1693, îndreptată spre Transilvania, a eşuat, turcii fiind obligaţi să meargă în ajutorul Belgradului, asediat de imperiali.

în felul acesta, întreaga evoluţie politico-militară de după asediul Vienei arăta că, pe lîngă Ungaria, cucerită, hegemonia Austriei devenea din ce în ce mai mult o realitate şi în ceea ce priveşte Transilvania [39], cu efecte puternice şi asupra celorlalte principate româneşti. Dar noul sultan Mustafa al II-lea (1695—1703) se hotărî să continue luptele. Astfel, în 1695 s-au dat bătălii grele la Lugoj, Lipova şi în părţile Timişoarei, paralel cu o serie de ciocniri cu veneţienii. Expediţiile au fost repetate şi în anul 1696, refuzîndu-se totodată propunerile de pace ale imperialilor [i0]. Toate încercările Imperiului otoman, cu sau fără intervenţia Franţei, nu au putut întrerupe însă ocuparea definitivă a Transilvaniei de către Habsburgi. în aceeaşi vreme asistăm şi la forţarea Azovului de către Petru cel Mare, ţarul Rusiei. Această cetate a trebuit să cedeze în 1696, deschizînd perspective pentru consolidarea influenţei Rusiei pe litoralul Mării Negre.

Reînnoirea alianţei ofensive dintre Leopold 1, Petru cel Mare, veneţieni şi noul rege al Poloniei, August II, la în-

[37] CENGIZ ORHONLU, ***Osmanii Impal'atorlugunda aşiretleri iskân teseb-bUsii (1691 — 1696).*** **(încercare de aşezare a triburilor nomade în Imperiul otoman 1691—1696), Istanbul, 1963, p. 1—10.**

[3a] în aceastll. perioadă asistăm şi la o serie de răscoale ale populaţiei din Transilvania împotriva dominaţiei austriece (Cf.A. MAGHYARY, *Situaţia şi lupta antihabsburgicd fi antifeudală a ţărănimii la sfifitul secolului* al *XVII-lea în regiunea Maramurcf,* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyay", Cluj, Seria IV, Fasc. 1/1961, Historia, p. 35-53.

[39] *Istoria Transilvaniei,* voi. 1, p. 225 — 226.

[40] D. CANTEMIR, *op.* ct., p. 692.

ceputul anului 1697, a marcat etapa finală a conflictului oriental din această perioadă. Înfrîngerea oştilor otomane la Zenta, în vara aceluiaşi an, a făcut aproape imposibilă continuarea războiului. Acest eveniment a rămas consacrat în analele istoriei otomane sub numele de „Anul Zentei ***(Zenta senesi)"*** [4*].

În aceste condiţii, ambasadorii Angliei şi Olandei îşi intensifică presiunile lor asupra Porţii, care acceptă definitiv medierea lor în vederea trecerii la negocieri, mai ales că şi Franţa, prin tratatul de la Ryswick, din sept.-oct. 1697, încheiase deja o pace separată în Occident. Ca atare, contactele diplomatice dintre Poarta otomană şi „Liga sfîntă", prin medierea ambasadorilor Angliei şi Olandei la Constan-tinopol, se intensifică, discuţiile canalizîndu-se în sensul încheierii păcii între părţile beligerante.

u RAŞID, **op.** *cit.,* II, **p.** 432.

Capitolul V
PACEA DE LA CARLOWITZ (1699)

CONDIŢIILE GENERALE**.** Împiejurările care au impus începerea convorbirilor directe, definitivate apoi la Carlowitz, sînt destul de complexe. Ele rezidă, pe de o parte, în imposibilitatea Porţii de a mai face faţă coaliţiei, în cazul continuării războiului, izbucnind şi conflictul cu Persia *, iar pe de altă parte în creşterea simptomelor care vesteau dezlănţuirea unei crize politice în Europa Occidentală, unde interesele dinastiei habsburgice concurau cu pretenţiile Franţei în privinţa moştenirii imperiului spaniol.

Tradiţionala rivalitate dintre Franţa şi Anglia a împins-o pe aceasta din urmă, odată cu ea şi Olanda, să adopte o politică de susţinere a Austriei, străduindu-se s-o elibereze cît mai repede de obligaţiile militare din Orient, prin încheierea păcii cu Imperiul otoman.

Pe de altă parte, Polonia însăşi era aproape epuizată, iar după moartea lui Sobieski, în l696, ea îşi pierduse de fapt independenţa, fiindu-i impuşi patru regi dintr-o dată de forţele din afară. Astfel, la 30 iulie 1698, cardinalul Radziei-owsky scria că lui August II „totul îi lipseşte pentru a conduce războiul; foametea, discordiile din ţară — preciza cardinalul mai departe — ne preocupă destul, pentru a dori să le mai adăugăm alte nenorociri şi mai mari" [2].

În astfel de condiţii încep de fapt negocierile dintre Poarta otomană şi coaliţie, patronată pînă atunci din punct de vedere politico-militar de Austria. Preliminariile păcii fuseseră sta-

[1] **Cf. Josef von Hammer, *op. cit.* (ed. Hellert), voi. 13, Paris, 1838, p. 430 şi urm.**

[2] **Hurmuzaki, *Documente ... ,* V, P.l., p. 493.**

bilite încă în prima parte a anului 1698 cu condiţia respectării „stării de fapt", adică „fiecare parte să-şi păstreze cuceririle de pînă atunci".

Drept urmare a unor angajamente asupra preliminariilor păcii, ambasadorul Franţei raporta la 9 august 1698, din Constantinopol, că „în tabără, ca şi la această Curte, se vorbeşte de pace ca despre un lucru înfăptuit şi încheiat"- [3]. De remarcat este faptul că încercările ambasadorului Franţei de a prelua rolul de mediator au eşuat[4].

DESFĂŞURAREA CONVORBIRILOR (13 nov. 1698—26 ian. 1699). Convorbirile au fost reluate la Carlowitz. Partea otomană era reprezentată de reis-efendiul (ministru de externe) Rami-Meh-med efendi, fiind însoţit de dragomanul Alexandru Mavro-cordat [5].

Una din condiţiile care a dominat negocierile de la Carlowitz a fost respectarea principiului „uti possidetis" [6], pe care Poarta otomană o acceptase la început ca bază de discuţii. Cu toate acestea, pe parcurs, s-au făcut unele devieri de la formula acceptată de părţile beligerante. N eavîndu-şi încă realizat scopul, acela de a ieşi la Marea Neagră, Rusia se hotărăşte să ia totuşi parte la discuţii pentru a nu rămîne singură în război cu Imperiul otoman [7].

Pe de altă parte, deşi s-ar părea, la prima vedere, că nego., cierile de la Carlowitz au avut caracterul unei „Conferinţe generale" sau al unui „Congres", tratativele purtîndu-se în ***acelaşi loc*** şi în ***acelaşi interval de timp,*** totuşi ele s-au desfăşurat, în fond, de la început şi pînă la sfîrşit, ***paralel*** şi prin discuţii ***bilaterale*** între delegaţii Porţii şi împuterniciţii fiecărei ţări din coaliţie. Însăşi sala de convorbiri a fost construită cu intrări separate, pentru reprezentanţii fiecărei ţări în parte. Dealtfel, într-un raport din 19 noiembrie 1698 se spunea că „s-a convenit ca tratativele fiecărei puteri să fie purtate separat" [8]. De asemenea, din considerente bine

[3] HURMUZAKI, *Documente ...*, **vol. I/Supl. I, p. 346—347.** [1] ***Mukâleme-i Rami Paşa*** **f. 27—28. (Ms. T. 3514 — Bibl. Centrală Universitară, Istanbul).**

[6] **Vezi şi** NESTOR CAMARIANO, ***Alexandre Mavrocordato, Le Grand Drog-man. Son activité diplomatique* (*1673 — 1709*), Thessaloniki, 1970, p. 44 — ..52.**

* **HURMUZAKI, *Documente ...* , XVI, p. 371.**

[7] ***Istoria Diplomaţiei,* I, p. 293.**

• **HURMUZACHI, *Documente ....* XVI, p. 371.**

determinate, delegaţii Porţii s-au străduit să nu condiţioneze pacea unei ţări cu a celorlalte ţări, membre ale coaliţiei, pentru a evita în viitor motivele de intervenţie în cazul unor conflicte cu una sau alta dintre ele.

Caracterul ***bilateral*** al negocierilor de la Carlowitz arată de fapt gradul în care se descompusese „Liga sfîntă". De asemenea, de neînţelegerile dintre aliaţi [9] vor căuta să se folosească turcii pentru a atenua unele clauze, folosind o politică ***diferenţiată*** faţă de fiecare dintre aliaţi.

Toate aceste manevre diplomatice ale împuterniciţilor otomani au adîncit neînţelegerile dintre delegaţii „Sfintei alianţe". Mai ales veneţienii şi polonezii acuzau Austria de neglijarea intereselor lor. De asemenea, în faţa încercărilor de a prezenta coaliţia ca un bloc unitar, turcii au răspuns că „înaltul Devlet nu ştie de alianţa voastră, astfel că, aşa cum va şti fiecare să-şi menţină prietenia, în aceeaşi măsură îi va fi respectată prietenia" [10].

Această tactică diplomatică s-a concretizat, la sfîrşitul convorbirilor (26 ian. 1699), şi în textele definitive ale tratatelor de pace cu Austria, Polonia şi Veneţia, ca şi în armistiţiu! de doi-trei ani cu reprezentantul Rusiei.

Faţă de austrieci, delegaţii turci au adoptat în general o atitudine de concesii, încercînd, dar fără rezultat, să obţină, cel mult, o soluţie de compromis în problema Transilvaniei peste formula „uti possidetis" [11]. în schimbul extinderii stăpînirii asupra unei părţi a Ucrainei şi Podoliei, inclusiv Cameniţa, Polonia a trebuit să renunţe definitiv la orice pretenţie asupra Moldovei. Referindu-se tocmai la acest moment istoric, K. Marx scria că „Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparţinea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra ţărilor române. Poarta însăşi recunoscuse acest lucru, cînd la Carlowitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Valachia, ea răspunse că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulaţiile nu-i confereau decit un drept de suzeranitate" [12].

[9] ***Mukăleme-i Rami ejendi ...*** **, f. 66.**

[10] ***Milkâleme ...*** **, f. 104.**

[11] **HuRMUZAKÎ.** ***Documente ...,*** **XVI, p. 370.**

[12] **K. MARX,** ***însemnări despre români*** **(Manuscrise inedite). Publicate de Acad. A. Oţetea şi S. Schwann, Bucureşti, Editura Acad. R.S.R., 1964, p. 106.**

Veneţia a păstrat Moreea, procedîndu-se însă la o împărţire a diferitelor cetăţi, în vederea definitivării hotarelor din acele părţi.

Nici Austria şi nici puterile maritime (Anglia şi Olanda) nu au sprijinit propunerile lui Voznîţin, manifestîndu-şi astfel opoziţia lor tacită faţă de tendinţa avansării Rusiei spre bazinul Mării Negre. Cu toate acestea, nu s-a putut depăşi stadiul de ***armistiţiu,*** în 1699, între Poarta otomană şi Rusia [13] •

IMPORTANŢA TRATATULUI DE LA **C**ARLOWITZ**.** Tratatul de la Carlowitz a reprezentat ***un moment de pace generală*** între Imperiul otoman şi statele coalizate, marcînd sfîrşitul unui război lung şi greu de peste un deceniu şi jumătate. Totodată, prin consolidarea diplomatică a succeselor militare de pînă atunci ale statelor europene, Pacea de la Carlowitz a însemnat şi ***legiferarea*** pe scară internaţională a uneia din primele mari lovituri date puterii otomane. Ea s-a concretizat în desfiinţarea suzeranităţii turceşti asupra Ungariei şi Transilvaniei, în favoarea împăratului de la Viena, exceptînd Banatul Timişoarei, ca şi în suspendarea influenţei otomane asupra unor teritorii întinse din Polonia şi Ucraina, pe lîngă pierderea Moreei şi a altor regiuni dinspre Mediterană. Clauzele tratatului impuneau Porţii nu numai obligaţia de a tolera ***cultul romano-catolic*** pe teritoriile islamice, dar şi necesitatea de a-i proteja pe latini, ambasadorii puterilor respective obţinînd dreptul de a interveni în privinţa respectării stipu-laţiunilor religioase, inclusiv pelerinajul la „locurile sfinte".

De asemenea, constrîngerea tătarilor la inacţiune, ca şi imposibilitatea Porţii de a-şi îndeplini promisiunea de a compensa pierderile lor, prin indemnizaţii din alte fonduri, au determinat chiar şi izbucnirea unor răscoale tătăreşti încă la începutul veacului al XVIII-lea [14].

În măsura în care tratatul de la Carlowitz a însemnat limitarea tendinţei de expansiune otomană în Europa, în aceeaşi măsură el a marcat consolidarea treptată a Austriei şi Rusiei nu numai la hotarele Imperiului otoman ci şi în interiorul acestuia, prin creşterea influenţei lor în mersul societăţii otomane. Tocmai de aceea se spune că ***Tratatul***

[13] BORIS *NOLDE, op.* cit., vol. II, p. 10.

[11] RAŞID, *op.* cit., II, p. 500—508 şi 570 şi urm.; *Voyage du Sieur Paul Lucas au Levant,* La Haye 1709, voi. II, p. 184 şi urm.

de la Carlowitz „a fost o proclamare a decadenţei Imperiului otoman" [15]. Raportul de forţe trecuse definitiv de partea Europei. Dealtfel, încă de atunci se punea la ordinea zilei ***moştenirea otomană*** din Europa şi Asia, iar diplomaţii occidentali nu rămîneau deloc indiferenţi faţă de această problemă. În memoriul său către Ludovic al XlV-lea, ambasadorul francez la Constantinopol, Chateauneuf, îl îndemna pe suveranul său să ia parte activă la desfăşurarea crizei orientale. „Dacă Providenţa — îi scria el — , care a prescris durata multor monarhii puternice, a marcat sfîrşitul puterii turcilor în Europa sub domnia majestăţii-voastre, moderaţia sa nu va putea să-1 dispenseze de a lua din timp măsuri pentru a nu fi un simplu spectator la împărţirea pe care o vor face între ei ceilalţi principi privind rămăşiţele acestui imperiu" [16].

Dar Poarta otomană va căuta necontenit împrejurări favorabile care să-i permită să modifice din nou raportul de forţe în folosul ei, intrînd astfel din ce în ce mai direct în „concertul statelor europene" . Dealtfel, ea dovedise realism şi flexibilitate chiar şi cu prilejul tratativelor de la Carlowitz, reuşind să se adapteze noilor condiţii istorice pentru a se autoperpetua [17].

[15] **LAVALLEE, *op. cit.,* II, p. 153 şi urm.**

[16] **HURMUZAKI, *Documente ...* , V/P.I., p. 483—484.**

[17] **RIFAAT A. ABOU-EL-HAJ, *The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe 1699—1703,* în „Journal of the American Oriental Society", 1964, Nr. 3, p. 467—475; idem, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz,* în „Journal of the American Oriental Society", Nr. 4, (1967), p. 498 — 512.**

Capitolul VI

POLITICA OTOMANĂ PENTRU ABOLIREA CONDIŢIILOR PĂCII DE LA CARLOWITZ

UNELE MĂSURI INTERNE**.** După un război lung şi greu, care se terminase prin pacea de la Carlowitz, Imperiul otoman slăbise foarte mult, dar nu fusese definitiv înfrînt, pentru a se pune deja în aplicare politica de împărţire imediată a întregii moşteniri ce putea rămîne de pe urma desfiinţării acestuia. De aceea, în secolul al XVIII-lea problema otomană va căpăta un loc de prim ordin în politica europeană, mai ales ca urmare a consolidării unor noi puteri: Rusia şi Prusia. Pe de altă parte, şi Poarta otomană va depune eforturi pentru a readuce lucrurile la starea lor de altădată, ceea ce va modifica necontenit politica statelor europene, amînînd rezolvarea „Chestiunii orientale" timp de două secole şi mai bine, respectiv pînă la sfîrşitul primului război mondial, dacă avem în vedere rămăşiţele orientale şi strict balcanice ale imperiului.

Stabilirea unei stări de pace la începutul veacului al XVIII-lea a favorizat o oarecare redresare internă, deşi aceasta avea loc în condiţiile unei instabilităţi a guvernelor otomane. Acum, se dă impuls unei politici economice cu pecete mercantilistă, ceea ce dovedeşte şi o anumită tendinţă de dezvoltare a elementelor burgheze în economia impe-riului.Tocmai pentru apărarea intereselor sale comerciale, Poarta se va opune categoric insistenţelor Rusiei ca vasele ei să se bucure de liberă navigaţie pe Marea Neagră, care va deveni

[1]

[1] T.K. **KRÎLOVA,** ***Diplomaţia rusă în Bosfor la începutul secolului al XVIII-lea,*** **în „Probleme de istorie", 1960, nr. 4, p. 139.**

treptat o problemă de sine stătătoare, creînd dificultăţile ei proprii [2]. Se iniţiază şi o politică comercială protecţio-nistă, simultan cu eforturile de „perfecţionare"- a diverselor sectoare ale industriei turceşti [3]. Se iau unele măsuri restrictive şi în ceea ce priveşte răspîndirea catolicismului în Moldova şi Ţara Românească, pentru a se împiedica apropierea lor de Austria [4].

POLITICA EXTERNĂ OTOMANĂ**.** După cum se ştie, încheierea tratatului de pace de la Carlowitz fusese urmată de declanşarea războiului de succesiune la tronul Spaniei (1701—1714), în care erau implicate principalele puteri europene, inclusiv Austria, în timp ce un alt conflict se purta între Rusia şi Suedia, cunoscut fiind sub numele de „războiul nordic" (1700—1721). Dar, zdruncinat din punct de vedere economic şi slăbit ca forţă militară, Imperiul otoman s-a aflat efectiv în faţa imposibilităţii de a lua vreo hotărîre importantă în legătură cu războaiele europene din vremea aceea.

Într-adevăr, drept consecinţă a agravării contradicţiilor interne, în anul 1703 asistăm la izbucnirea unei răscoale puternice, cu participarea multor categorii sociale (populaţia de dnd, ostaşi, cărturari ş.a.). Această răscoală a rămas cunoscută în analele istoriei otomane sub denumirea de ***„Evenimentele de*** *la* ***Adrianopole" (Edirne vak'ast).*** Ea a dus la detronarea sultanului Mustafa al II-lea şi la înlocuirea lui cu Ahmed al III-lea (1703—1730), urmată de predarea în mîinile răsculaţilor a unui număr însemnat de demnitari de frunte, printre care se afla şi capul religiei musulmane, seih-ul-islamul Feizullah Efendi, fenomen foarte rar în istoria ţărilor mahomedane, dar semnificativ pentru a caracteriza intensitatea răscoalei din 1703. Răscoalele vor continua şi in anii următori în diverse părţi ale imperiului [5], imobilizînd forţe militare tot mai mari. Ele vor influenţa întreaga politică otomană, caracterizată prin dese schimbări de guverne şi oscilaţii necontenite.

1 **E.I.** DRUJININA, ***Severnoe Pricemomorie*** 11 ***1775—1800 gg,*** **Moscova (1959), 280 pag. (cu bibliografie);** PAUL GOGEANU,

Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei, **Bucureşti, Ed. Politică, 1966, 206 p. (cu bibliografie).**

[3] **T.K. KRILOVA, *op. cit.,* p. 139.**

[4] **HURMUZAKI, *Documente* ..., 1/Supl. 1, p. 355— 356.**

[1] **MUSTAFA A. MEHMED, *Cronica lui Mehmed Raşid ca izvor pentru campania de la Prut (1711),* în „Studii", nr. 4/1961, p. 921 şi urm.**

Cu toate acestea, Poarta va căuta să profite de pe urma conflictelor din Europa şi a situaţiei confuze care se ivise la începutul secolului al XVIII-lea în relaţiile internaţionale, evitînd totodată să se ambaleze într-un război direct cu oricare din statele vecine, după. cum nici puterile europene, angajate în marile conflicte, nu vor putea să întreprindă ceva important faţă de Imperiul otoman .

•

O prima încercare a Porţii de a se folosi de împrejurările favorabile s-a manifestat cu prilejul definitivării şi aplicării tratatelor de la Carlowitz cu fostele state participante la „Liga sfîntă" (1683—1699). Aspectele principale ale relaţiilor bilaterale au fost reliefate îndeajuns pentru a nu mai insista asupra lor [6]. Aci vrem să subliniem doar faptul că unul din obiectivele importante ale politicii externe otomane la începutul secolului al XVIII-lea a fost acela de a recupera unele pierderi teritoriale, profitînd de obligaţiile Austriei şi ale altor puteri europene faţă de războiul de succesiune la tronul Spaniei.

De asemenea, anexarea Transilvaniei complicînd şi mai mult situaţia din această parte a Europei, în 1703 a izbucnit răscoala antihabsburgică sub conducerea lui Francisc Rakoczi al Il-lea [7].

În faţa acestei situaţii, Austria însăşi va căuta sprijin militar din afară şi se va strădui să convingă Poarta otomană de a porni o campanie împotriva ungurilor, „promiţînd în schimb toată partea meridională a ţării" [8]. Era, de fapt, o propunere de împărţire a Ungariei, care ar fi readus lucrurile la situaţia de dinainte de asediul Vienei. Dar, indiferent de sensul în care au evoluat evenimentele din Ungaria şi

[6] **De ex. A.N. KURAT, *Prut sejeri ve barişi 1711* (1123) (Expediţia şi pacea de la Prut — 1711), voi. *1 — II,* Ankara, 1951; T.K. KRĪLOVA, *Russko-turetskie otnoşenie vc vremea severnoi voinî,* în „istoriceskie Zapiski", nr. 10 (1941),** p. **251 — 273; A.P. GLAGOLEVA, *Russko-turetskie otnoşenia pered Poltavskim srajeniem* (Relaţiile ruso-turce înainte de bătălia de la Poltava), în**

Poltava-k 250 letiu poltavskogo srajenia, **Moscova, 1959, p. 137—147.**

[7] ***Istoria Transilvaniei,* voi. 1, p. 231.**

[8] **K. BENDA, *Le projet d'alliance hungaro-suedo-prusienne de 1704,* în „Etudes Historiques", *1,* Budapeste, 1960, p. 673.**

Transilvania, Poarta otomană nu a intervenit în această parte a Europei, principala ei preocupare fiind concentrată spre nord şi în zona Mării Negre .

În condiţiile strîmtorii în care se găsea Polonia în războiul cu Suedia, ca şi ale confuziei politice interne, Poarta a exercitat presiuni diplomatice, insistînd pentru îndeplinirea clauzelor referitoare la delimitarea hotarelor. La cererea Poloniei de a se amîna discuţiile cel puţin cu un an, vizirul de Oceacov, Iusuf paşa, împuternicitul Porţii, declara că „Imperiul otoman a aşteptat patru ani îndeplinirea acestui articol" [9]. În cele din urmă, s-a ajuns la un acord de hotărnicie la 14 octombrie 1703. După aceea, relaţiile turco-polone au avut un caracter stagnant şi nedefinit, pînă în vara anului 1709, cînd evenimentele au luat dintr-o dată o întorsătură radicală, prin victoria de la Poltava a ţarului Petru I asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea.

Datorită unui complex de împrejurări, interne şi internaţionale, Imperiul otoman nu va răspunde la chemarea polonezilor împotriva regelui Carol al XII-lea. El nu va da curs nici insistenţelor Franţei de a porni un război imediat împotriva Rusiei [1o].

Pe de altă parte însă, pacea din 1700 cu Rusia fiind legalizarea unei înfrîngeri, Poarta otomană va căuta mereu să modifice prevederile acesteia, ţinînd seamă şi de desfăşurarea „războiului nordic".

Pentru prima dată se prevedea într-un tratat turco-rus prezenţa unui ambasador al ţarului la Constantinopol (art. 13) iar clauzele referitoare la problemele religioase stipulau pelerinaj ele la Ierusalim [1J].

Privit în ansamblu, tratatul din 1700 consemnase o victorie rusească spre Marea Neagră. Tocmai aceasta i-a nemulţumit în primul rînd pe tătari, care vor cere ca Poarta să pornească un nou război pentru înlăturarea îngrădirilor impuse de tratate, recurgînd chiar şi la răscoale armate, în faţa refuzului de a se da curs insistenţelor lor. Referin-du-se la cauzele fundamentale ale răscoalei din 1702 (7774 H.)

[9] **HURMUZAKI, *Documente* ..., vol. III/Supl. II, p. 304 şi urm.**
[10] **HURMUZAKI, *Documente* 1/Supl. 1, p. 363.**

[11] **RAŞID, op. *cit.*, II, p. 501 — 502 (art. 12); A.N. KURAT, *op. cit.*, p. 48.**

a tătarilor, cronicarul contemporan Raşid scrie că „neamul tătar nu era deloc mulţumit de pacea dintre Înaltul-Devlet şi Rusia şi Polonia" [12].

Dar in perioada desfăşurării „războiului nordic" s-au ivit suficiente motive pentru menţinerea încordată a relaţiilor turco-ruse, Poarta alarmindu-se mai ales de întărirea flotei ruseşti in Marea de Azov şi de construirea unor cetăţi de către ţar la hotarele Crimeii. Astfel, incă in decembrie 1702 se ceruse distrugerea sau retragerea flotei ruseşti din Azov, dărîmarea cetăţii Kameneţ ***(Kame'nka),*** iar o comisie să fixeze hotarele potrivit prevederilor păcii din 1700. Se căuta, cu acest prilej, modificarea frontierelor in sensul unei mai mari libertăţi de acţiune in „stepele sălbatice" [13]. În octombrie 1705 s-a ajuns la o înţelegere şi în această privinţă, fixîndu-se ca hotar malul drept al Niprului 1[4].

Schimbarea raportului de forţe în răsăritul Europei prin infringerea lui Carol al XII-lea, regele Suediei, la Poltava (1709) de către Petru cel Mare şi refugiul acestuia in Imperiul otoman au adîncit şi mai mult diferendele turco-ru-seşti 1[5]. Pe de altă parte, Rusia găsea tot mai mult sprijin în însuşi interiorul Imperiului otoman, unde se crease un puternic curent de opinie in rindurile populaţiei creştin-orto-doxe, care considera pe ţarul Petru cel Mare viitorul „eliberator" de sub stăpînirea musulmană. A crescut agitaţia internă in favoarea ţarului, iar acesta, la rindul lui, întreţinea un întins corp de misionari şi agenţi speciali la Constantino-pol şi in alte părţi ale Imperiului otoman [u], în vederea pregătirii unei răscoale generale în sud-estul Europei in cazul unui conflict cu turcii.

Popoarele balcanice declarau, prin glasul preoţilor, că ;,ţarul Moscovei este cuceritorul ***(sahib-i-hurudj)*** şi acesta **e** regele ***(ktral)*** care va fi stăpin la Istanbul" 1[7].

" **RAŞID,** ***op. cit.,*** **voi. II, p. 566.**

1[3] **T.K. KRÎLOVA,** ***Diplomaţia rusă*** **în** ***Bosfor ...,*** **p. 144. u** ***Ibidem,*** **p. 149— 150.**

16 **Pentru detalii vezi AKDES NIMET KURAT,** ***Isvef Kvrah XII Karl'in TUrkiyede kalişi ve bu şiralarda Osmanlt Imparatorlugu*** **(Şederea regelui Suediei, Carol XII, in Turcia şi Imperiul otoman in această.**

perioadă),
Istanbul, (1943), 705 p.

[18] **HURMUZAKI,** ***Documente,*** **IX/P.I., p. 415; V. PAPACOSTEA,** ***Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la şcolile din Bucureşti,*** **in „Studii", 1961, nr. 1, p. 115—121.**

[17] ***Amintirile scribului de ieniceri Hasan*** **(Apud A.N. KURAT,** ***Prut eferi...)*** **p. 714 — 715.**

în asemenea condiţii, pe primul plan se situa tendinţa Porţii otomane de a apăra interesele ei proprii, străduindu-se să bareze creşterea influenţei ruseşti în bazinul nordic al Mării Negre şi în Balcani. Dar diferendele s-au adîncit mereu pentru că „ambele părţi nu respectau clauzele păcii existente" [18], fapt care a dus la declaraţia de război (20 noiembrie 1710) din partea Porţii, în ciuda faptului că, mai înainte, pacea fusese reînnoită, pe fundalul stipulaţiunilor tratatului din 1700.

•

CAMPANIA DE LA **P**RUT (1711). Scoaterea în evidenţă a unor aspecte semnificative ale războiului ruso-turc din 1711 e cu atît mai necesară cu cît evenimentele de atunci au antrenat aproape întreaga diplomaţie europeană, fiecare stat urmărind realizarea ţelurilor sale politice proprii sau ale coaliţiilor din care făcea parte în perioada celor două conflicte mari: ***războiul nordic şi moştenirea spaniolă.*** Astfel, după declaraţia de război împotriva Rusiei, Constantinopolul devenise centrul unei activităţi diplomatice dintre cele mai febrile, nelipsind nici tentativele de a se soluţiona conflictul turco-rus prin negocieri încă înainte de pornirea campaniei. Nu poate fi exclusă nici intenţia Porţii de a se ajunge la o înţelegere, evitînd o confruntare militară directă cu armatele ţarului, deşi aveau loc unele incursiuni tătăreşti spre Ucraina Şi ţarul Petru cel Mare lăsa să se înţeleagă că oştile sale îndreptate spre hotare pot fi întoarse din drum dacă va primi un răspuns de pace [20].

Pe de altă parte, marele vizir Baltadji-Mehmed paşa, la rîndul său, a căutat să explice ambasadorilor Franţei, Angliei şi Austriei motivele războiului, insistînd asupra intereselor fiecărei ţări în parte, pentru asigurarea neutralităţii lor în perioada războiului. El s-a referit la repetatele cereri ale Rusiei pentru ca dreptul de protectorat asupra „locurilor

[18] A. **N. *Kurat, Prut Seferi ...*, p. 121.**
[19] **Raşid, *op. cit.*, III, p. 355; *Pisma i bumaghi imperatora Petra Veli-kogo,* Moscova, voi. 11, 1962.**
[20] A. **N. Kurat, *op. cit.*, p. 190- 191.**

sfinte" să fie luat de la francezi şi acordat ortodocşilor [21], ca şi la tendinţele de hegemonie ale ţarului Petru cel Mare [22].

Mai mult, pentru a preîntîmpina o intervenţie grabnică din partea Austriei, Poarta otomană a trimis şi o solie la Viena, în persoana lui Seyfullah efendi, cu mesajul de motivare a conflictului cu Rusia, exprimîndu-se totodată şi dorinţa de a se menţine starea de pace cu Austria [23]. În mesajul sultanului către împăratul Austriei se exprima deschis teama faţă de perspectivele ieşirii Rusiei la Marea Neagră şi apropierea ei de hotarele Moldovei, prin creşterea influenţei asupra Poloniei [24].

Pe de altă parte, la tratativele purtate de solul otoman la Viena au participat, direct sau indirect, şi reprezentanţii Austriei, Angliei, Olandei şi Poloniei. Ei îşi exprimau îngrijorarea faţă de posibilitatea consolidării definitive a puterii ruseşti în răsăritul Europei, în eventualitatea înfrîngerii armatelor otomane în războiul care se pornise din partea turcilor. De aceea, în scrisoarea de răspuns, cabinetul austriac se declara gata să iniţieze o mediere colectivă [25]. Dar la întoarcerea lui Seyfullah efendi oştile marelui vizir aflîndu-se deja în nordul Dunării, conflictul va fi soluţionat de cele două părţi beligerante fără participarea altor state europene şi în funcţie de situaţia militară de pe teatrul de luptă.

Primele ciocniri cu avangărzile oastei marelui vizir Baltad-ji-Mehmed paşa se dădură pe malurile Prutului, lîngă Bîrseni, unde mica oştire moldoveană era condusă de însuşi Dimi-trie Cantemir. Dar ulterior, la Stănileşti, oştile turco-tătare, de aproape 120 000 de oameni, au încercuit armatele ruseşti, unde se afla însuşi ţarul Petru cel Mare. Luptele care s-au dat între 18—21 iulie au dovedit că ienicerii nu puteau cuceri

[21] A. N. KURAT, op. cit., p. 183—184; T. K. KRÎLOVA, op. cit., p. 185.

[22] A. N. KURAT, TAe DespatcAes of Sir Robert Sutton, Amoassador in Constantinop/e (1710—1714), London, 1953, p. 29 (Scrisoarea

lui Sutton din 8 dec. 1710).

[23] **RAŞID, op. cit., III, p. 344.**

[24] **Î.H. UZUNŞARŞILI, Osman/t TariAi, voi. IV, P. I. Ankara, 1956, p. 77, nota 1 (vezi cuprinsul documentului.**

116 **Medierea impăratului Austriei fusese cerută şi de ţarul Petru I (Cf. j. H. UZUNŞARŞILI, op. cit., p. 77, nota 1: cuprinsul scrisorii prinţului Eugen de Savoia către sultan, după Nawe-i-Hilmayw» De/teri — 6, p. 228).**

tabăra rusească. Ambele oştiri arătau semne de neîncredere în cazul unei bătălii hotărîtoare. Martorii oculari relatează chiar că oştile ruseşti înfipseră, la un moment dat, „puştile şi steagurile lor în pămînt", iar ienicerii otomani refuzau să mai tragă, nefiind siguri de sfîrşitul unei bătălii decisive [26]. De aceea, în speranţa unui succes diplomatic, marele vizir şi căpeteniile militare turceşti se grăbesc să accepte propunerile de pace ale ţarului.

PACEA DE LA **P**RUT **(V**ADUL **H**UŞILOR**).** Ţinînd seama de pregătirile uriaşe, care precedaseră campania de la Prut, se părea că nici una din cele două părţi nu se va mulţumi cu avantagii puţine, mai ales că ambele puteri puseseră în mişcare aproape toate capacităţile lor de luptă, atît Rusia cît şi Turcia pro-punîndu-şi fiecare o victorie definitivă. Cu toate acestea, cînd cele două oşti au venit faţă în faţă pe malurile Prutului, rezolvarea conflictului de pînă atunci va reveni mai degrabă ***tratativelor,*** decît unei confruntări militare decisive.

În aceste împrejurări, ambele tabere au fost interesate în terminarea lor cît mai grabnică. De aceea, în numai o zi sau două de tratative, „într-o clipă", zice un martor, s-a şi încheiat, la 22 iulie 1711 (6 ***djemazi II 1123),*** pacea de la Prut sau ***Vadul Huşilor (Huş Gegidi)*** [27]***.***

O vie dispută s-a dus în legătură cu soarta principelui Dimitrie Cantemir, a cărui extrădare o pretindeau turcii, dar în faţa refuzului ţarului au fost nevoiţi să cedeze.

URMĂRILE PĂCII DE LA **P**RUT**.** De relevat este faptul că, drept urmare a împrejurărilor în care s-a ajuns la pacea de la Prut, cînd fiecare parte se grăbea să posede o formulă oficială de satisfacţie, tratatul fusese redactat în termeni generali, conţinînd o serie de impreciziuni, care au dat loc, mai tîrziu, unor interpretări diferite, de o parte şi de alta, dar mai ales cînd s-a trecut la aplicarea concretă a stipulaţiunilor. Dealtfel, textul prezenta deosebiri şi în limbile în care fusese scris. De asemenea, limitele zonei dependente de cetatea Azovului, ca şi teritoriul de barieră sau referirile la cazaci nu erau destul de precise şi detaliate. De aceea ele au readus la ordinea

[26] **Raşid, op. *cit.,* voi.** III, **p. 361 — 362; t.H. Uzunşarşili, op. *cit.,***
voi. IV, ***P. 1,* p. 89;** A. **N. Kurat, *Prut Seferi ...* , p. 745.**
[27] **M. Raşid, op. *cit.,*** III, **p. 362 şi urm. (text);** A. **N. Kurat, op. *cit.,***
voi. II, **p. 728 şi urm.**

zilei teoria veche a ***frontierelor mobile şi incerte,*** creîndu-se mereu noi pretexte de dimensiuni în relaţiile dintre Rusia şi Imperiul otoman. Pornind de la formularea cu privire la cazaci, turcii căutară la început să extindă autoritatea lor şi asupra cazacilor din stînga Niprului [28]. Se punea astfel în discuţie viitorul întregii Ucraine, chiar şi cu riscul de a se veni în conflict cu prevederile tratatului din 1699 cu Polonia.

În faţa încercării ţarului Petru cel Mare de a tergiversa; pe cît posibil, aplicarea tratatului de la Vadul Huşilor, Poarta otomană a recurs din nou la declaraţia de război. Totuşi, ca urmare a unor negocieri precipitate, s-a ajuns la definitivarea textului unui nou tratat la Constantinopol, la 16 aprilie 1712, care confirma de fapt pe cel de la Prut (1711), cuprinzînd însă clauze mai precise.

Tot din motive de neaplicare a stipulaţiunilor cuprinse în noul tratat (1712), relaţiile ruso-turce s-au menţinut încordate şi mai departe. Reprezentanţii ţarului Petru **1** au fost însă constrînşi, pînă ce au prezentat un act scris precum că „pacea va fi realizată potrivit documentului ***(temessiik)*** dat lui Baltadji" [29]. Ca urmare, tratatul a fost reînnoit în iunie 1713 la Adrianopole pentru o perioadă de 25 de ani, lărgin-du-se şi mai mult teritoriile cedate către turci în vecinătatea Azovului, pe lîngă faptul că delegaţii Rusiei se angajau să respecte şi toate condiţiile stabilite anterior în privinţa Poloniei şi se declarau de acord să fie numiţi comisari în cazul trecerii regelui Suediei prin Polonia [30], în drum spre ţara sa.

Tratatul de la Prut, cu precizările ulterioare, a marcat stagnarea momentană a tendinţei de lărgire şi de întărire a poziţiilor militaro-strategice ale Rusiei şi de înrîurire a influenţei ruseşti în jurul Mării Negre, ca şi în sud-estul Europei. A fost chiar o retragere faţă de avansurile înregistrate pînă atunci.

Deşi vor fi supuse unor modificări, cu prilejul încheierii „păcii veşnice" din 5/16 noiembrie 1720 la Constantinopol, totuşi, clauzele tratatului de la Prut, cu precizările şi comple-

2S N. *NOLDE, op. cit.,* II, p.

18. 2» *RAŞID, op. cit.,* IV, p. 6.

[30] *DJAVID, Tarih-i Ibretnilma-i Devlet* (Istoria pildelor împărăţiei) Bibl. Centrală a Univ. din Istanbul — Turcia, Mss T. 5943, f. 149.

tarile din 1712 şi 1713, au stat timp de peste un sfert de secol, pînă la pacea de la Belgrad (1739), la baza reglementării raporturilor turco-ruse, constituind, din acest punct de vedere, elemente importante pentru precizarea conţinutului relaţiilor Porţii otomane cu unul din cei mai de seamă factori externi (Rusia), care va influenţa necontenit „problema orientală" în desfăşurarea ei istorică.

RĂZBOIUL TURCO-VENEŢIAN ŞI TURCO-AUSTRO-VENEŢIAN (1715—1718). Ca urmare a campaniei de la Prut, turcii s-au decis să pornească o ofensivă directă şi împotriva veneţie-nilor, pentru a impune modificarea altor clauze ale păcii de la Carlowitz [31].

Moreea, cedată veneţienilor în 1699, prezenta o deosebită importanţă strategică pentru Imperiul otoman, fiind un punct central de legături cu multe teritorii turceşti învecinate. De aceea marele vizir Ali paşa declară război la 8 decembrie 1714.

Campaniile de pe mare, dar mai ales cele de pe uscat [32], s-au soldat cu ocuparea multor cetăţi în 1715 fie prin lupte, fie prin predarea lor, mai ales că „veneţienii, deja decăzuţi în această epocă, nu opuneau în nici o parte rezistenţă serioasă" [3S]. În schimb, ei au apelat la ajutorul Austriei, decla-rînd în vigoare „Sfînta alianţă". Pe de altă parte şi papa insista pentru sprijinirea veneţienilor, hotărînd ca „fiecare cardinal să cedeze o parte din impozite pentru război", iar tuturor veniturilor bisericeşti li se aplică dijmă în acelaşi scop [34].

•

Deşi prin pacea de la Rastadt (1715), imperialii terminaseră conflictul apusean, totuşi, datorită unor condiţii interne şi internaţionale nefavorabile, împăratul Austriei „nu putea — după cum arată unele comentarii de atunci — să se expună

[31] A. VASILESCU, ***Oltenia sub austrieci, 1716—1739,*** **Bucureşti voi. 1, 1929, p . 5;** ***Isl. Ansikl.,*** I, **p. 116** ***(Ahmed III).***

[32] BENJAMIN BRUE, ***Journal de la campagne que le grand vesir Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée,*** **Paris, 1870.**

33 CÉSAR FAMIN, *Histoire de la rivalité et du protectorat des églises chré-*
tiennes en Orient, Paris, 1853, p. 246.
" *Mercure Historique et Politique ...* , 1716, vol. 60, p. 244—245 şi p. 361.

pentru interesele creştinătăţii în general şi pentru interesele veneţienilor în special, cu riscul de a-şi pierde o parte din ţinuturile sale, în timp ce alte state vor sta pe loc". Se insista chiar pentru separarea netă a intereselor imperiului habsbur-gic de chestiunile religioase, cerîndu-se ca împăratul „să nu declare război turcilor, cînd avea duşmani ascunşi în centrul Europei, mai ales că turcii urmăreau să reia doar Moreea şi cîteva insule" [35].

Totuşi primind asigurări din partea veneţienilor, pe baza tratatului ofensiv şi definitiv încheiat la 13 aprilie 1716 în dublu sens (împotriva turcilor şi statelor italiene) [36], un război turco-austriac a devenit inevitabil.

Înfrîngerea turcilor la Petrowaradin la 5 august 1716 a înlesnit înaintarea imperialilor spre Balcani. După cum relatează cronicarul oficial Mehmed Raşid, „de la expediţia Vienei încoace oştile se speriaseră de ghiaurii austrieci" [37]. Acest fapt făcea imposibilă o redresare imediată. Pe lîngă superioritatea tehnică şi militară, profitînd şi de consternarea generală care îi cuprinsese pe turci, imperialii au ocupat relativ uşor Timişoara, în octombrie al aceluiaşi an, înaintînd apoi spre Ţara Românească şi Bosnia prin Banat.

Prinderea domnului Ţării Româneşti, Nicolae Mavrocordat, chiar la Bucureşti, cu sprijinul direct alunor boieri munteni [38], ca şi încercarea de a-l captura şi pe Mihai Racoviţă, din Moldova [39], au pus din nou la ordinea zilei problema ***Ţărilor Române*** [40]. Dacă pînă la ocuparea Belgradului (august 1717), imperialii condiţionau pacea de anexarea acestuia la cuceririle lor de pînă atunci, în schimb, după 1717, tentativele de înţelegere au fost dominate de insistenţele Austriei de a determina Poarta să consimtă şi la părăsirea Moldovei şi Ţării Româneşti. Dar, dacă îndepărtarea influenţei ruseşti din Balcani, drept urmare a campaniei de la Prut (1711), produsese la vremea sa „o mare satisfacţie la ***Curtea din Viena",***

31i ***Ibidem,*** **p. 411 — 4 12.**

36 ***Mercure historique*** **.... vol. 60, p. 526.**

3' Raşid, ***op. cit.,*** **IV, p. 355.**

18 **V. Mihordea,** ***Ştiri cu privire la Nicolae Mavrocordat şi la Revoluţia lui Patrona-Halit,*** **în „Revista istorică", Bucureşti, nr. 7 — 9, 1940, p. 217 — 223;** ***Ist. Rom.,*** **III, p. 462-463.**

19 **Ms. Nr. 80, Millet Kutiiphanesi (Ali Emiri), Istanbul-Turcia, cuprinde o serie de detalii în această privinţă *(Vekayi-i Ejlak* = Evenimentele din Ţara Românească. Corect: *Bogdan* = Moldova).**

[10] **HURMUZAKI, *Documente* .... XVI, p. 402.**

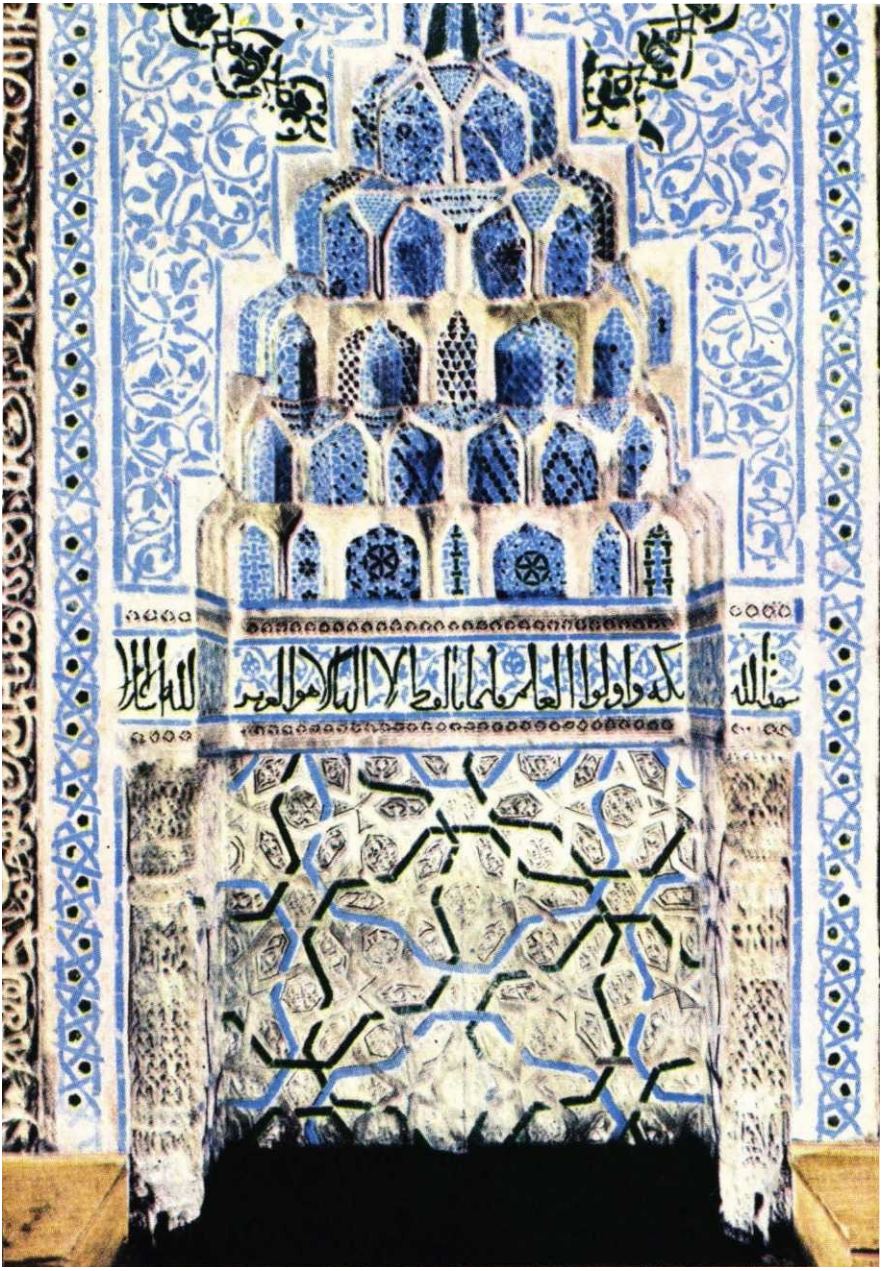

NIŞA PENTRU RUGĂCIUNE B) DE LA MOSCHEIA ARSLANHANE, ANKARA CCA 1289 (LES TRt.SORS DE TURQUIE, SKIRA, 1962).

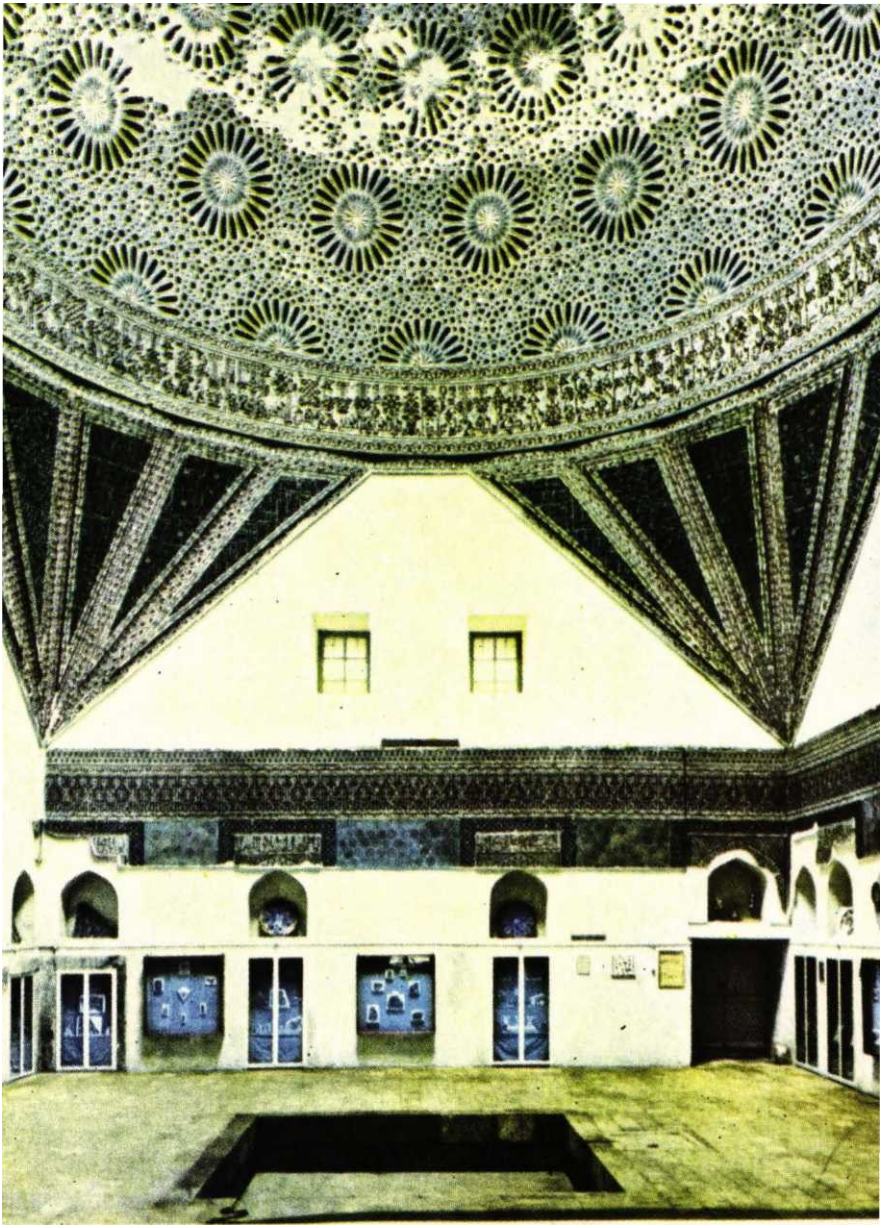

INTERIORUL MEDRESELEI KARATAY *(KARATAY MEDRESESI)* DIN KONYA **(1251). *(LES TRÉSORS DE TURQUIE).***

înaintarea imperialilor spre gurile Dunării a provocat, de astă dată, îndeosebi reacţia Rusiei [41].

Manifestările, într-un fel sau altul, ale diplomaţiei diverselor puteri în chestiunea ***Principatelor Române*** erau de fapt expresii ale ciocnirii intereselor lor în această parte a Europei.

De aceea, în timpul tratativelor de la Passarowitz, din primăvara anului 1718, tot cu medierea Angliei şi Olandei, imperialii vor ceda treptat, pînă la limitele cuprinse în textul tratatului de pace.

•

PACEA DE LA **P**ASSAROWITZ (1718). Oştile otomane nu mai erau în stare să continue războiul, superioritatea tehnică **şi** tactică a imperialilor provocînd, de la început, o demoralizare generală, ceea ce crea panică aproape la fiecare ciocnire de proporţii mai mari. De aceea demnitarii Porţii se declarau pentru pace. Marele vizir Mehmed paşa propusese încă în iarna anului 1717 prinţului Eugen de Savoia întîlnirea delegaţilor, în prezenţa ambasadorilor puterilor maritime, fie la Bucureşti sau la Sibiu, fie la Cladova (F***eth-u'l — Islam)*** sau într-un loc de pe rîul Morava *[2].

Pe de altă parte, şi armatele austriece erau „foarte obosite", aflîndu-se „în afara oricărei posibilităţi de a întreprinde ceva" [43]. Eugen de Savoia însuşi îi scria domnului Ţării Româneşti, Ioan Mavrocordat, la 29 septembrie 1717, că ,.dacă Poarta ar avea gînd sincer şi curat ca să întărească pacea, nu mă îndoiesc că apleacăspre dînsa şi chesarul pentru **a** se opri vărsarea sîngelui, de la care milostivirea austriacă îşi întoarce faţa şi pe care o urăşte". El promitea totodată, **că** din partea lui „nu va lipsi nimic ca să ia capăt prevăzătoarele rele ale războiului" [44]. De asemenea, pe lîngă creşterea tensiunii cu Spania, începuseră şi unele neînţelegeri în rîn-durile generalilor imperiali, iar noul mare vizir Ibrahim paşa, profitînd de aceste stări de lucruri, acceptă condiţiile Habs-burgilor pentru a pune capăt războiului.

La Passarowitz au fost semnate (21 iulie 1718) două tratate separate, unul cu Austria şi altul cu Veneţia, fără condiţionarea lor reciprocă, întocmai ca şi la Carlowitz.

[41] HURMUZAKI, *Documente, ... , XVI,* p. -403.
[42] *HURMVZAKI, Documente* ... , vol. V/Supl. 1, p. -4-41.
[43] *Ibidem, XVI,* p. -420.
[44] *Ibidem,* XIV/P. *II,* p. 815 şi Sli.

Din punctul de vedere al clauzelor teritoriale, turcii obţin retrocedarea Moreei, în timp ce veneţienii rămîn cu unele posesiuni din coastele Dalmaţiei. Austria păstrează Belgradul şi Timişoara, confirmîndu-se ocuparea Banatului şi a Olteniei (art. 1 şi 2).

După trecerea Transilvaniei sub stăpînirea Austriei, cesiunea Banatului şi Olteniei a constituit al doilea moment de divizare a poporului român, aflat pînă atunci în orbita lumii islamice. In vederea asigurării dominaţiei lor asupra noilor teritorii, imperialii reuşesc să impună turcilor stipulaţiuni speciale şi pentru îndepărtarea de la frontiere a pretendenţilor la tronul Ungariei şi Transilvaniei (art. 15) .

Tratatul de la Passarowitz prezintă o deosebită importanţă şi sub raportul ***chestiunilor religioase,*** care atîrnau destul de greu în evoluţia relaţiilor Imperiului otoman cu alte state.

Pentru a evita intervenţia Austriei în problemele privitoare la catolicii străini din Imperiul otoman, Poarta se declara de acord cu repetarea clauzei din 1699, fără a preciza şi Ierusalimul, pe considerentul că acesta se afla sub protecţia specială a regelui Franţei [45].

Cu toate acestea dat fiind caracterul de ***dictat*** al păcii de la Passarowitz, pe lîngă reînnoirea dispoziţiunilor anterioare, articolul **11** al tratatului din 1718 recunoş tea ambasadorilor imperiali dreptul de a interveni pe lîngă Poartă pentru îndeplinirea cerinţelor legate de supuşii romano-catolici şi în legătură cu pelerinajul. De fapt, disputa pentru „locurile sfinte" reprezenta — după cum scria Marx — „doar una din fazele ***problemei orientale,*** care va reapare mereu, va fi veşnic escamotată, dar nu va fi niciodată rezolvată", pentru că în jurul sfîntului mormînt se ascundeau tot atîtea rivalităţi politice şi naţionale cîte secte religioase se găseau acolo [46].

în scopul de a contracara eventualele presiuni din partea Austriei, Poarta otomană va căuta să atragă Franţa într-o perioadă cînd aceasta cerea reînnoirea

Capitulaţiilor. Va fi trimisă chiar şi o ambasadă la Paris (1720—1721) [47], dar

[43] CHARLES SCHEFER, *Mémoire historique sur l'Ambassade de France à Constantinople par le Marquis de Bonnac,* Paris, 1894, p. XXVIII. 46 MARX-ENGELS, *Opere,* vol. 10, p. 183 şi 185. *[7] E vorba de solia lui Yirmisekiz-Celebi Mehmed efendi.

Franţa va aţîţa Turcia împotriva Rusiei, pentru apărarea Suediei, evitînd o alianţă cu musulmanii. Din punctul de vedere al preponderenţei austriece în Imperiul otoman, o semnificaţie deosebită a avut şi tratatul de comerţ turco-austriac din 27 iulie 1718 ***(28 şaban* 1130** H.), întocmit pe baza articolului **13** al tratatului de pace de la Passarowitz. Aici se stipula nu numai libertatea comercială pentru toţi supuşii austrieci în teritoriile otomane, dar şi faptul că vasele negustorilor care veneau pe Dunăre puteau înainta pînă la ţărmul Mării Negre, unde mărfurile urmau să fie transbordate în corăbiile de sub pavilion turcesc (art. 2). Această clauză marca, de fapt, prima străpungere a dominaţiei exclusive a Imperiului otoman asupra Mării Negre [48]. De asemenea, Austria primeşte asigurări din partea turcilor şi în vederea înlesnirii negoţului cu Persia, pe uscat şi pe mare (art. 19), ceea ce însemna infiltrarea capitalului german şi spre Orientul Apropiat.

Pacea de la Passarowitz a legiferat creşterea influenţei Austriei asupra Imperiului otoman, pe lîngă înrîurirea economică şi politică a Angliei, în detrimentul Franţei, care refuzase alianţa cu musulmanii. Dar după lichidarea conflictului din Europa, statul otoman va fi pus în faţa unor noi dificul-**tăţi,** despre care vom vorbi mai departe.

[48] **Rusia va obţine o clauză similară prin pacea de la Belgrad din 1739 (vezi mai departe).**

Capitolul VII

EVOLUŢIA RAPORTURILOR TURCO-RCSE **(1720—1735)**

„PACEA VEŞNICĂ" DIN **1720** ŞI **P**OLONIA**.** Ca urmare a evenimentelor survenite în evoluţia Imperiului otoman, Rusia începuse să-şi intensifice presiunile ei pentru modificarea prevederilor tratatului de la Prut din **1711,** inclusiv completările ulterioare **(1712—1713).** în această privinţă trebuie semnalată activitatea desfăşurată la Constantinopol de solul Rusiei, Daşcov. **In** ciuda imixtiunilor ambasadorilor Angliei şi Austriei [1]**,** acesta a reuşit să obţină la **16** noiembrie **1720** un tratat de „pace veşnică" ruso-turc, ceea ce i-a permis ţarului să-şi concentreze toate forţele împotriva Suediei, pînă la capitularea ei prin pacea de la Nystadt în **1721.** în realizarea scopului său, Daşcov a folosit toate mijloacele de corupţie, la modă pe vremea aceea la Constantinopol, atît în ceea ce priveşte pe demnitarii turci, cît şi pe diplomaţii străini.

;,După cum la încheierea tratatului de pace cu Turcia din **1711, —**se precizează î**n *Istoria Diplomaţiei*** — a fost nevoie să se plătească o mare sumă de bani nu numai vizirului, ci şi muftiului, iar mai tîrziu, la ratificarea acestui tratat, şi ambasadorilor Angliei şi Olandei, la fel şi „în **1720,** pentru obţinerea „păcii veşnice" cu Turcia, a trebuit să se facă daruri nu numai demnitarilor turci, ci şi ambasadorului Franţei şi soţiei sale" [2].

[1] **L. A. NIKIFOROV, *Vneşniaia politica Rossii* v *poslednie godî Severnot Voint. Nyştadtskiy mir* (Politica externă a Rusiei în ultimii ani ai războiului nordic. Pacea de la Nystadt), Moscova, 1959, p. 251—333.**

[8] ***Istoria diplomaţiei,* I, p. 305.**

Deşi ţarul se angaja că-şi va retrage trupele din Polonia [3], textul tratatului prevedea totuşi, mai departe, că ambii monarhi vor avea aceleaşi drepturi de intervenţie în cazul amestecului unei terţe puteri. Aceasta însemna o coordonare **a** politicii turco-ruse faţă de Polonia, fiecare parte urmărind realizarea propriilor sale scopuri. Rusia şi Imperiul otoman nu vor rămîne însă singure, ci li se vor alătura forţat atît Austria cît şi Prusia, pe lîngă acţiunile diplomaţiei franceze. Toţi aceşti factori vor complica din ce în ce mai mult istoria Poloniei, devenită pentru un şir de ani „unul din elementele fundamentale în tocmelile politice ale statelor vecine"[4].

Articolul consacrat problemelor religioase constituia o lărgire a prevederilor cuprinse încă în tratatul ruso-turc din 1700 care, la rîndul său, îşi avea punctul de plecare în armistiţiul de la Carlowitz (1699). în istoria relaţiilor turco-ruse, acestea au fost primele stipulaţiuni oficiale privitoare la regimul creştinilor ortodocşi ruşi în Imperiul otoman, după exemplul aranjamentelor puterilor catolice cu Poarta, pentru vizitarea „locurilor sfinte". Efectele imediate ale articolului prevăzut în tratatul din 1720 s-au resimţit în intensificarea ofensivei ortodocşilor împotriva catolicilor, primii cerînd în favoarea lor controlul asupra „locurilor sfinte". în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, clauza amintită se va transforma treptat în cererea de recunoaştere a „dreptului de protectorat" al Rusiei asupra tuturor creştinilor ortodocşi din Imperiul otoman, chestiunea aşa-ziselor „locuri sfinte" căpătînd astfel o importanţă tot mai mare, ca şi factorii politici şi economici. În asemenea condiţii, aşa-zisa „pace eternă" ruso-turcă va fi mereu anulată şi apoi reînnoită, în decursul deceniilor şi veacurilor următoare.

MOŞTENIREA PERSANĂ**.** Prima contradicţie de interese dintre Poarta otomană şi Rusia, după încheierea „păcii veşnice" din 1720, s-a manifestat în Orient în problema ***„moştenirii persane".***

Mai ales campaniile orientale ale ţarului Petru cel Mare, începînd cu anul 1722, au provocat nelinişte în cercurile politice din Constantinopol, unde sultanul îşi

afirma „dreptul său de suzeranitate şi de înaltă protecţie asupra întregii lumi

[3] **Vezi şi** C. **Famix**, ***op. cit.,*** **p.** 254-255; B. **Nolde**, ***op. cit.,*** II, **p. 20.** • ***Historia*** **Po'ski, voi.** 1/2, **p.** 77.

islamice" [5]. Încă la vestea intenţiilor Rusiei de a porni o campanie spre Orient, turcii şi-au zis că „încetul cu încetul ţara poate să ne scape din mînă" [6]. Grija lor era cu atît mai mare cu cît Petru cel Mare se bizuia şi în această parte pe diversiunile creştinilor. De aceea Poarta s-a hotărît să intervină sub pretextul sprijinirii populaţiilor de rit ***sunnit*** împotriva persanilor ***şiiţi.***

Dar încheierea unei alianţe între Petru cel Mare şi şahul Tahmasp[7] a mărit şi mai mult îngrijorarea Porţii, care nu se putea hotărî la un război direct împotriva Rusiei. Totuşi ciocnirea intereselor turco-ruseşti în Orient determină izbucnirea crizei în partea asiatică a imperiului.

După multe divergenţe, s-a ajuns, prin „medierea nedeclarată a Franţei" (a marchizului De Bonnac), la un compromis, care s-a concretizat în înţelegerea turco-rusă din 24 iunie 1724, confirmată de sultan printr-un ***ahidname,*** din **6—15** ianuarie 1725 ***(evahtr rebi II*** 1137) [8]. Acest tratat cuprindea împărţirea moştenirii persane dintre Caspică şi Marea Neagră.

Prin conţinutul său, tratatul ruso-turc din 1724 reprezenta o reeditare, de astă dată în Orient, a poziţiei adoptate de cele două imperii faţă de Polonia, în urma încheierii „păcii veşnice" din 1720. Astfel, se vădea nu numai garantarea reciprocă a posesiunilor noi căpătate de fiecare parte, dar şi o înţelegere între ţar şi sultan faţă de problema persană în general. Dacă în cazul Poloniei, Rusia se obliga să intervină **în** această ţară cu ***asentimentul*** Porţii, în schimb, de astă dată, sultanul era cel care va putea să acţioneze în Orient cu ştm'tf ţarului ***(art. 2).***

REGRUPAREA STATELOR EUROPENE**.** Din cauza ciocnirii intereselor marilor puteri atît în Orient cît şi în Europa, are loc, în această perioadă, o nouă grupare a principalelor state europene. Astfel, convingîndu-se de opoziţia Franţei faţă de propunerea de a se alia cu Rusia, ceea ce ar fi uşurat mult planurile Rusiei în problemele turco-tătare şi poloneze, ţarina Ecaterina **1** va încheia o alianţă cu Austria, concretizată în tratatul din 1726 de la Viena, în timp ce Franţa se apropia

[6] **A. VANDAL, LO«»S XV** ***et Elisabeth de Russie,*** **Paris, 1882, p. 7 h**
* **ISMAIL AS!M KUCUK-CELEBIZADE, Taiih (Cronică), p.** ***56.***

[7] ***Istoria diplomaţiei,*** **voi. *1,* p. 299 (la 12 sept. 1723).**

[8] **Tratatul cuprindea *şase articole* şi o *încheiere* (*Cf.* Kiiciik-Celebizade, op. *cit.,* p. 158- 169).**

de Anglia, pentru a contrabalansa consolidarea celor două imperii în centrul şi răsăritul Europei, străduindu-se totodată să reînsufleţească vechea politică a „barierelor", prin menţinerea legăturilor cu Imperiul otoman, Polonia şi Suedia.

După cum se ştie, tratatul ruso-austriac cuprindea clauze speciale privind împărţirea ***posesiunilor otomane,*** părţile contractante obligîndu-se să nu încheie pace separată cu Poarta şi să se ajute reciproc în caz de nevoie. Deşi în anii următori va prezenta o serie de fisuri, această alianţă va exercita totuşi multă vreme „o influenţă puternică asupra situaţiei generale din Europa" [9]. Unii istorici califică acest tratat chiar ca „unul din actele diplomatice cele mai grave ale secolului al XYIII-lea" [10].

Regruparea statelor europene a marcat de fapt un moment deosebit de important în clarificarea orientării politice a principalelor puteri cu deosebire faţă de ***problema otomană,*** conturîndu-se tot mai bine tendinţele şi scopurile marilor puteri, la care participa de acum şi Prusia cu un rol din ce în ce mai activ.

• 1 ***storia*** **diplomaţiei, voi.** ***1,*** p. **306—307.** [10] **A. VANDAL,** ***Lo'uts*** **XV ... ,** p. **102.**

Capitolul VIU

RĂZBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC **(1735—1739).** PACEA DE LA BELGRAD **—1739**

CAUZELE CONFLICTULUI**.** Deceniul patru din secolul al XVIII-lea s-a caracterizat, în primul rînd, prin tendinţele diverselor puteri de a-şi asigura o preponderenţă în partea răsăriteană a Europei în general (Polonia) şi în Imperiul otoman în special. Astfel, în această zonă se ciocnesc acum interesele Rusiei şi Austriei *, simultan cu consolidarea poziţiilor economice şi politice ale Angliei şi Franţei. Tocmai în acest cadru general se integrează războiul ruso-austro-turc, care a izbucnit prin **1735** şi s-a încheiat cu pacea de la Belgrad în **1739.**

Conflictul dintre anii **1735—1739** are cauzele sale proprii, concretizate, întîi de toate, în scopurile bine conturate ale părţilor interesate. Astfel, pe vremea aceea se manifesta deschis tendinţa Porţii otomane de a-şi menţine dominaţia asupra litoralului nordic al Mării Negre, extinzînd cît mai departe influenţa turcească asupra regiunilor caucaziene, în timp ce Rusia depunea eforturi pentru asigurarea şi extinderea hotarelor ei meridionale, în primul rînd prin izolarea tătarilor de turci. Rusia căuta o ieşire directă la mare, concomitent cu accentuarea înrîuririi în direcţia Peninsulei Balcanice, iar condiţiile pentru realizarea lor deveneau tot mai favorabile, îndeosebi după rezolvarea „problemei polone", în anul **1733.**

Concomitent cu asigurarea neutralităţii Angliei, diplomaţia ţaristă se va strădui să reînsufleţească şi tratatul

[1] ***Istoria R.S.S. Moldoveneşti,*** **p. 316.**

ruso-austriac din 1726 cu caracter ofensiv împotriva Imperiului otoman.

Dar, deşi coincidenţa de interese va uni Rusia şi Austria totuşi nu va putea fi estompată rivalitatea dintre cele două puteri în ceea ce priveşte politica lor faţă de zona Europei sud-estice. Tocmai ca o consecinţă a acestei divergenţe, alianţa ruso-austriacă din 1726, reînnoită în 1737, se va dovedi mai puţin trainică în timpul războiului. Aceasta va înlesni turcilor să adîncească fisurile dintre cele două state, antrenînd şi alte puteri europene în cursul evenimentelor.

DESFĂŞURAREA RĂZBOIULUI**.** Ostilităţile începuseră în anul 1735 prin atacurile oştilor ruseşti asupra Azovului, iar declaraţia de război a Porţii otomane (2 mai 1736) a fost urmată de mesaje de motivare adresate Angliei, Olandei şi Franţei, dar mai cu seamă cabinetului imperial de la Viena, pe considerentul că austriecii ar putea să acorde ajutor Rusiei pe baza alianţei existente [2].

Într-adevăr, armatele imperiale pătrunzînd în Ţările Române şi în Bosnia, ostilităţile au început şi cu Austria,-(iulie 1737), în timp ce ruşii ocupaseră Oceacovul şi alte cetăţi. La convorbirile care s-au purtat la Nemirov, imperialii au condiţionat pacea de cedarea unor însemnate părţi din Bosnia şi Serbia, iar în privinţa Moldovei şi a Ţării Româneşti nici nu mai puneau problema abandonării lor către Poartă [3]. Tot la congresul de la Nemirov, şi Rusia a formulat unele obiective ale politicii sale în problema otomană, propunînd să se acorde independenţă Moldovei şi Ţării Româneşti, iar turcii să se retragă definitiv la sud de Dunăre4.

„La congresul de la Nemirov (1737)— scrie K. Marx — împărăteasa Anna a cerut sultanului independenţa Principatelor dunărene sub protectoratul Rusiei"- [5].

În împrejurările de atunci, apare evident că scopul principal al acestei propuneri era de a contrabalansa insistenţele Austriei pentru cedarea Moldovei şi Ţării Româneşti sub vasalitate austriacă. Pe de altă parte, nici imperialii nu se puteau hotărî să sprijine condiţiile ţarinei, deoarece ar fi

[2] SUBHI, **Tarih (Cronică), I, f. 79.**
[3] HURMUZAKI, ***Documente...,*** **voi. I/Supl. I, p. 507.**
[1] **Vezi şi I. H.** UZUNCARŞILI, **op.** ***cit.,*** **voi. IV/l, p. 262.** MARX-ENGELS, ***Opere,*** **voi. 14, Bucureşti, 1963, p. 542.**

ajutat astfel la extinderea hotarelor Rusiei pînă la Dunăre. De aceea, „din acest moment, înţelegerea dintre cele două puteri va apărea subminată printr-o rivalitate surdă în regiunea balcanică" [6].

Cu toate acestea, reprezentanţii celor două imperii aliate motivară antanta lor, declarînd că „pînă la asediul Vienei otomanii au călcat lumea creştină şi, starea devenind de nesuportat, s-a ajuns la o alianţă care s-a întărit din nou în faţa unirii turcilor cu perşii" [7].

După eşuarea tratativelor de la N emirov, Poarta a apelat la medierea Franţei, care îşi oferise deja bunele sale oficii, avertizînd totodată că, în funcţie de împrejurări, şi celelalte puteri europene pot intra în război [8].

De aceea, încurajaţi şi de anumite succese imediate, turcii insistară pentru abrogarea prevederilor păcii de la Passarowitz, cerînd revenirea la clauzele tratatului de la Carlo-witz. De asemenea, ei insistau să i se acorde lui Iosif Răkoczi domnia Ungariei şi Transilvaniei, spre a se crea astfel un „stat tampon" între imperiile otoman şi cel austriac. Acesta prezentase Porţii şi un act de „acceptare a protecţiei otomane" şi că „va respecta întocmai tratatul (a/м'rfwanfJ întocmit de Imperiul otoman" [9]. Dar posibilităţile pentru realizarea unor astfel de planuri fiind depăşite, „nimeni nu s-a mişcat, deşi el (Râkoczi n.n.) venise la hotare cu Bonneval"[10], fiind declarat în ianuarie 1738 drept principe al Transilvaniei.

Războiul ruso-austro-turc dintre anii 1735—1739 a dat un nou prilej de manifestare a contradicţiilor de interese ale puterilor europene faţă de „Problema orientală". Astfel, în timp ce ambasadorul Olandei anunţa Poarta otomană despre acceptarea din partea guvernului rus a oficiului de mediere, Anglia acuza Franţa şi Austria de părtinire, pentru a impune o mediere colectivă sau pentru a se întrerupe negocierile de pace. Dacă la început turcii au sprijinit oficiul de mijlocire a puterilor maritime, ulterior ei au renunţat la aceasta în favoarea Franţei, convinşi că Anglia şi Olanda nu vor putea să dea asigurări pentru susţinerea intereselor Imperiului otoman la tratative.

[6] **Gaston Zeller,** ***op. cit.,*** **p. 194.**
[7] **Subhi,** ***op. cit., 1, f.*** **110.**
[8] ***Ibidem,*** **p. 122.**

• Muz. Topkapi-Istanbul-Turcia. E.-82 17 (trad. turcă) si E.-7152. [10] **Saint Priest,** ***op. cit.,*** **p. 134.**

Astfel, în ianuarie 1738 ambasadorul Franţei, marchizul de Villeneuve, comunicase deja sosirea împuternicirii totale din partea împăratului Austriei, iar în aprilie 1738 el prezintă actul prin care era liber să definitiveze preliminariile păcii pe baza cîtorva puncte esenţiale [u].

Aceste condiţii marcau deja o reducere a pretenţiilor aliaţilor, dar mai cu seamă ale imperialilor, care erau gata să se limiteze la repetarea clauzelor tratatului din 1718. Turcii respinseră aceste propuneri, deşi Villeneuve însuşi insista pentru cedarea Azovului şi a altor cetăţi spre a înlesni succesul negocierilor.

Dar declaraţia ultimativă a Porţii de la începutul anului 1738 arăta, de fapt, eşuarea primei încercări de mediere a Franţei, ceea ce agită din nou diplomaţia puterilor maritime. Cu toate acestea marele vizir Mehmed paşa se declară pentru medierea Franţei, lăsînd totodată ca lucrurile să se desluşească şi prin confruntări directe, mai ales pe frontul dinspre Belgrad, unde se duceau lupte împotriva Austriei.

Dealtfel, cunoscînd slăbiciunea alianţei ruso-austriece, Poarta otomană şi-a concentrat forţele militare în apus, pe considerentul că Austria va înclina mai degrabă pentru o pace separată, secretă sau deschisă [12]. Ea spera, în acelaşi timp, că această politică va avea efecte şi în răsărit, pentru obţinerea Azovului.

La această convingere contribuia şi creşterea nemulţumirilor maselor populare împotriva austriecilor pe teritoriile ocupate [13], ceea ce înlesnea de fapt acţiunile turcilor în provinciile respective.

Presiunile militare otomane din a doua parte a războiului au fost însoţite şi de un intens schimb de corespondenţă cu cabinetul de la Viena sau cu comandanţii imperiali, ca şi cu generalii ruşi [14], pentru a realiza, prin negocieri separate, ruptura între cele două puteri aliate.

De asemenea, succesele militare ale turcilor mai ales împotriva Austriei au făcut ca Poarta să-şi menţină poziţia în problema litoralului nordic al Mării Negre, mărindu-şi tot-

[11] **SUBHI,** ***op. cit.,*** **f. 123—124; A. LAUGIER,** ***Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade, le*** **18** ***Septembre*** **1739, Paris, 1768,**

Tome
l, p. 170— 171.

[12] **A. LAUGIER, *op. cit.,* vol. *1,* p. 230 si urm; HAMMER, *op. cit.,* vol. XIV, p. 410.**

13 ***Istoria Transilvaniei,* vol. 1. p. 242.**

U SUBHI, *op. cit., 1, f.* 133- 134, 135, 138, 13\1.

odată pretenţiile şi faţă de imperiali, în timp ce aliaţii renunţau tot mai mult la cererile lor iniţiale. Ţarina Anna declara, de pildă, că războiul se poartă nu pentru lărgirea teritoriilor, ci pentru a obţine asigurări la hotare [15], iar corespondenţa şi soliile austriecilor s-au intensificat, pe măsură ce se apropia izbucnirea conflictului intern pentru succesiune la tron.

Tratativele separate şi directe cu fiecare dintre aliaţi [16], peste sarcinile oficiale ale mediatorului francez, au adîncit neîncrederea reciprocă dintre Rusia şi Austria, diminuînd de fapt şi rolul lui Villeneuve la negocierile din această perioadă.

Dealtfel, Franţa, deşi nevoită să sprijine Poarta, avînd interese comerciale în Orient, se vedea totuşi constrînsă la o mediere limitată, în faţa eventualităţii generalizării conflictului pe întreaga Europă, prin intrarea în război a Angliei şi a altor state. De aceea ambasadorul Villeneuve nu s-a putut dovedi un ***mediator activ,*** mulţumindu-se doar cu rolul de ***mesager*** al propunerilor părţilor beligerante.

Pe de altă parte, deşi demnitarii otomani declarau că „nu vor accepta propuneri de pace decît din partea Franţei", marii viziri care s-au succedat în această perioadă în guvernul de la Constantinopol n-au dezvăluit totuşi lui Villeneuve toate planurile lor în problemele războiului şi păcii, din care cauză mediatorul nu cunoştea conţinutul unor corespondenţe şi nici intenţiile vizirilor, mai ales din pricina bănuielilor de parţialitate cu Austria [n]. De asemenea, nici Rusia nu va avea încredere suficientă în Franţa, preferînd tratative directe cu turcii. în acest scop fusese trimis la Poartă şi Yahya paşa, căzut prizonier la ruşi în momentul ocupării cetăţii Oceacov. Cu toate acestea, Villeneuve e socotit „promotorul păcii de la Belgrad" [18] iar momentul istoric a fost calificat drept „o capodoperă a diplomaţiei franceze " [I9].

PACEA DE LA **B**ELGRAD**.** Părerile În legătură cu împrejurările care au determinat discutarea concretă a condiţiilor

15*Ibidem,* I, **f. 133.**

[16] **Pentru soliile repetate din partea imperialilor vezi** SUBHI, ***op. cit.,*** I, **f. 156 şi urm. şi í. H.** UZUNCARŞILI, **op. cit., p. 288.**

[17] A. LAUGIER, **op. cit.,** I, **p. 184; Hurmuzaki, -Documente... , I, Supl. I, p. 517.**

[18] FRANCESCO CATALUCCIO, ***Balcani e*** **Stretti** ***nella politica Rttssa (1700 — 1909*** **), Firenze, 1950, p. 9.**

1» A. VANDAL, ***Louis*** **XV... , p. 111.**

păcii de la Belgrad sînt diferite. Uneori se pune pe primul plan străduinţa împăratului Carol al Vl-lea de a determina puterile europene să recunoască ***Sancţiunea Pragmatică,*** alteori se insistă asupra decepţiei Austriei de a mai primi un ajutor efectiv din partea Rusiei, după cum în unele lucrări se motivează tocmai contrariul, adică precipitarea tratatir velor turco-austriece datorită înaintării rapide a armatelor ruse spre Moldova. în aceeaşi măsură se ţine seama şi de dificultăţile interne ale Rusiei în această perioadă, de înrăutăţirea relaţiilor ruso-suedeze, ca şi de dezamăgirea diplomaţiei ţarinei faţă de Austria. în izvoarele turceşti se insistă asupra succeselor de pe frontul apusean, mai ales în faţa Belgradului, care fusese asediat în vara anului 1739.

Cert este că toţi factorii amintiţi mai sus au acţionat aproape simultan, grăbind sfîrşitul operaţiunilor militare, concretizate în clauzele păcii de la Belgrad (18 septembrie ***1739).***

De relevat este şi faptul că, aşa cum războiul fusese început separat de aliaţi, tot astfel şi pacea s-a încheiat în condiţii diferite. Se vorbea chiar de existenţa unui memoriu secret în posesia lui Villeneuve pentru ca, în cazul manifestării unor nemulţumiri din partea generalilor ruşi faţă de mersul operaţiunilor, să se motiveze că împăratul Austriei nu se va simţi obligat „să îndeplinească promisiunea de a nu încheia pace decît în unire cu Rusia" [20].

Surprinşi de vestea preliminariilor păcii cu Austria, diplo., maţii ruşi declară lui Villeneuve că „este absolut necesar să fie încheiată pacea noastră fără pierdere de vreme" [21]. Aici trebuie relevat şi rolul diplomatic al voievodului Grigore Ghica, reîntors în Moldova, pentru succesul negocierilor cu partea rusă. Acesta insistă pe lîngă ruşi asupra avantajelor unui tratat cu Poarta înainte de a rămîne singuri în război, în faţa hotărîrii Austriei de a încheia pace separată.

Tratatul de pace din 1739 de la Belgrad reprezenta mai degrabă stabilirea unei ***stări de echilibru,*** datorită concesiilor la care au consimţit Austria şi Rusia, în raport cu tratatele anterioare. în acelaşi timp,

trebuie remarcat şi caracterul **o**V**/ereM/iai** al conţinutului textelor de pace întocmite, ele

[20] **Hurmuzaki, *Documente...,* I, /Supl. 1, p. 557; Laugier, *op. cit.,* II, p. 33.**

[21] **Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, p. '152.**

reflectînd de fapt situaţia de pe fronturile de luptă din ultima parte a războiului.

Astfel, pacea cu Austria, încheiată pe 27 de ani (art. 23), reprezintă un compromis între condiţiile impuse la Passarowitz (1718) şi stipulaţiunile tratatului de la Carlowitz (1699), cu unele reveniri chiar şi la situaţia din 1699, mai ales din punctul de vedere al prevederilor teritoriale. De asemenea, Rusia renunţă la toate cuceririle din Moldova şi Bugeac, iar Azovul urma să fie dărîmat şi transformat într-un „terra nullis", fiecare parte avînd dreptul de a-şi construi cîte o cetate la locurile indicate în tratat: ruşii pe Don, iar turcii pe rîul Cuban (art. 3). De asemenea, sistemul barierelor se aplică cu mai multă tărie.

Comerţul se declara liber, dar pacea de la Belgrad interzicea construirea şi navigarea de vase ruseşti în Marea de Azov şi în Marea Neagră, în scopuri comerciale putîndu-se folosi doar corăbiile turceşti „cu plata taxelor convenite pentru negustorii altor state" (art. 9). După cum arată cronicarul oficial al vremii, articolul respectiv stipula ca „negoţul ruşilor pe Marea Neagră să fie îngăduit cu corăbiile apar-ţinînd raialelor împărăţiei otomane" Totuşi, această clauză constituia o nouă spărtură în dominaţia absolută a sultanilor asupra Mării Negre, după ce se refuzase pînă atunci comerţul rusesc pe apele ei sub orice formă.

Clauza referitoare la libertatea clerului rus de a vizita Ierusalimul sau alte locuri, fără taxe şi cu asigurarea călătorilor din partea autorităţilor locale (art. 11), fixa limitele ***protectoratului religios*** al Rusiei în Imperiul otoman pentru acea perioadă istorică [22].
[23].

Privită în ansamblu, pacea de la Belgrad din 1739 a însemnat eşuarea politicii orientale a Rusiei şi Austriei, cele două puteri neputînd sili Imperiul otoman să capituleze. Această pace a marcat un nou moment de oprire a avansării Rusiei şi Austriei spre Balcani. S-a creat o stare de ***echilibru al forţelor,*** care s-a menţinut pînă aproape de mijlocul celei de ia doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, datorită şi unor n o împrejurări ivite în Europa. Acest echilibru îşi găsea, de astă dată, un suport diplomatic şi în ***garantarea*** păcii de la Bel-

[22] SUBHI, *op. cit.,* I, d. 167 ;. D A. STURDZA, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,* voi. 1, Bucureşti, 1888, p. 112—113.

[23] C. FAMIN, *op. cit.,* p. 274.

grad de către Franţa, punîndu-se într-o formă mai explicită îndeosebi chestiunea menţinerii ***integrităţii teritoriale a Imperiului otoman,*** ca o necesitate de ordin european, deşi regele Ludovic al XV-lea se va declara ulterior absolvit de orice obligaţie faţă de Poartă.

Drept urmare a garanţiei din 1739, Franţa va reuşi să reînnoiască şi să lărgească, totodată, stipulaţiunile Capitu-laţiilor anterioare, obţinînd un nou ***ahidname imperial*** în acest sens la 30 mai 1740. De fapt, însuşi scopul intervenţiei diplomatice a Franţei în conflictul ruso-austro-turc a fost pentru conservarea intereselor franceze în Orient [24], mani-festîndu-se cu putere politica de a împiedica ieşirea directă **a** Rusiei l**a** M**area** Neagră.

[21] A. VANDAL, t/ne *Ambassadc* /riinfaise en *Orient sous* Louis XV. *IM mission du Marquis* de ViV/eHf H; e, 2728 — 1741, Paris, 1887, p. 424 — 430.

Capitolul IX

POLITICA OTOMANĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI PENTRU SUCCESIUNE LA TRONUL AUSTRIEI (1741—1748) ŞI A RĂZBOIULUI DE ŞAPTE ANJ (1756—1762)

POARTA OTOMANĂ ŞI RĂZBOIUL DE SUCCESIUNE LA TRONUL **A**USTRIEI**.** Nici nu se încheiase bine pacea de la Belgrad, care punea capăt unui război dificil din Europa orientală, şi a izbucnit un alt conflict în Occident, având cauzele sale fundamentale în divergenţele dintre marile puteri coloniale. Astfel, încă în octombrie 1739 Anglia declarase război Spaniei care a fost sprijinită apoi de Franţa, iar moartea împăratului Carol al VI-lea (în oct. 1740) a însemnat începutul unor războaie din ce în ce mai crîncene pentru dezmembrarea Imperiului habsburgic, o serie de state europene şi ducate germane contestînd ***Sancţiunea Pragmatică,*** promulgată în vederea reglementării moştenirii coroanei habsburgice şi pe linie feminină, respectiv în favoarea Mariei-Thereza, fiica împăratului Carol al VI-lea. Conflictul cunoscut sub numele de ***Războiul pentru succesiune la tronul Austriei (1741***—7748) a fost provocat de o serie de state, în frunte cu Prusia, fiecare căutînd să pună mîna pe teritorii noi, sub pretextul refuzului de a recunoaşte drepturile Mariei-Thereza. Anglia se va strădui să dea noi lovituri Franţei mai ales în colonii, acţionînd de partea Austriei. Astfel, complicaţiile succesiunii habsburgice au influenţat treptat întreaga politică mondială din vremea aceea.

De această conjunctură internaţională se vor folosi turcii, determ inîndu-i pe austrieci să renunţe la o serie

de pretenţii, oentru care insistaseră imediat după încheierea păcii de la

[1] E. BOURGEOIS, *Histoire diplomatique* au XV///-e *siecle* p. 80.

Belgrad [2]. In aceeaşi măsură, noile condiţii vor fi favorabile Porţii otomane şi în privinţa reglementării divergenţelor ivite cu Rusia pentru aplicarea clauzelor din 1739. Pe de altă parte, spre a contracara încercările Franţei de a determina Imperiul otoman să treacă la acţiune împotriva inamicilor ei, Austria însăşi se va strădui să menţină pacea cu turcii, recurgînd la diverse mijloace, în vederea atingerii acestui scop [3].

Cronicarul oficial al vremii scria la Constantinopol că „de la începutul păcii şi pînă în acest an (1747 n.n.), nici nu poate fi apreciat numărul darurilor de diferite feluri sosite necontenit"[4], de la Maria-Thereza.

Dealtfel, după pacea de la Belgrad, însăşi politica externă otomană se va caracteriza, mai ales în primii ani, printr-o retragere militară de la treburile Europei, datorită şi faptului că războiul cu perşii continua, reţinînd importante forţe militare în Orient. De asemenea, desele răscoale interne vor da destule griji dregătorilor Porţii, impunîndu-le o politică de respectare a păcii cu statele vecine. De aici „fidelitatea faţă de tratate" va fi principala linie politică a Imperiului otoman ori de cîte ori se va găsi în faţa presiunilor diplomaţiei franceze sau ale altor puteri europene.

Imperiul otoman nu a putut totuşi să rămînă complet în afara evoluţiei politice din Europa.

Drept urmare, se manifestase o tendinţă de apropiere intre Imperiul otoman şi Franţa, deşi solia turcească din 1741, **în** persoana lui Said-Mehmed [5], s-a întors de la Paris fără un act politic oficial.

Unul din motivele care obliga totuşi Franţa şi Poarta otomană să ducă cît de cît o politică conciliantă una faţă de alta îl constituia, fără îndoială, eforturile Austriei de a obţine intervenţia armatelor ruseşti în favoarea ei pe baza clauzelor tratatului de alianţă din 1726. Analiza diplomaţiei acelei perioade arată că Imperiul otoman a reprezentat un factor important pentru reţinerea Rusiei de la ajutorarea Austriei, pentru că nu se putea asigura uşor de neutralitatea Porţii în cazul trecerii armatelor ruseşti prin Polonia, deoarece ambele

[2] **îzzi, *Tarih,* Istanbul, 1785 *(1199 H.*), I, p. 90-92.**

[3] *Ibidem,* **p. 92 si**
116. [1] *Ibidem,* **p.**
205.
s Era fiul lui Yirmisekiz — Celebi Mehmed efendi care fusese în solie la Paris prin 1720— 1721 (împreună cu fiul său).

imperii garantaseră în aceeaşi măsură neutralitatea polonă încă prin tratatul din 1720.

De asemenea, în cazul unui conflict cu Rusia, Imperiul otoman putea să solicite ajutorul Suediei pe baza alianţei defensive din 1740 [6]. Poarta stabilise legături şi cu Prusia, deşi nu se ajunge la vreun tratat concret în această perioadă.

Sistemul de alianţe, turco-polono-suedez în special, practicat de mai multă vreme de diplomaţia franceză în Europa orientală nu a funcţionat nici de astă dată, mai ales în ceea ce priveşte Poarta, a cărei aliniere la una din coaliţii putea să determine balansarea victoriei.

Într-adevăr, în 1747, reînnoirea păcii turco-austriacc a produs o satisfacţie deosebită la Viena. Maria-Thereza şi Ducele de Toscana declarau că „sînt recunoscători şi nu o pot uita" [7]. În acelaşi timp, turcii au reînnoit şi cu Rusia „tratatul veşnic", prin confirmarea clauzelor păcii de la Belgrad şi a convenţiilor de după aceea, fără modificări [8].

Reînnoirea tratatelor amintite a grăbit sfîrşitul conflictului european, determinînd Franţa să solicite o înţelegere cu Austria şi cu aliaţii ei, tocmai ca urmare a convingerii că turcii nu vor mai interveni. în felul acesta, prin pacea de la Aix-la-Chapelle din 1748 s-a pus capăt războiului pentru succesiune la tronul Austriei, socotit de unii istorici drept războiul „cel mai nedrept dintre toate" [9].

RĂZBOIUL DE ŞAPTE ANI ŞI **P**OARTA OTOMANĂ**.** Îndată după încheierea războiului de succesiune la tronul Austriei a urmat perioada „răsturnărilor de alianţe", cînd principalele puteri europene au pus în joc toată şcoala diplomaţiei lor, neuitînd totodată nici o clipă că „ele nu aspirau în fond la nimic altceva decît la propria lor mărire" [10].

Drept urmare, în 1756 a izbucnit „Războiul de şapte ani", care, de asemenea, avea să influenţeze puternic orientarea politicii statelor europene, inclusiv a Porţii otomane.

[6] **Arh. Muz. Topkapi — Istanbul — Turcia. E.-1685/9.**
[7] **Izzi, *op. cit.,* p. 192.**
[8] ***Ibidem,* p. 120— 122 (Textul tratatului).**

[8] DE FLASSAN, *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française ou de la politique de la France,* Paris, 1811, V, p. 436.

[10] HANNS SCHLITTER, *Correspondance secrète entre le Comte A. W. Kaunitz-Rietberg, Ambassadeur imperial à Paris, et le Baron Ignaz de Koch, secrétaire de l'impératrice Marie-Thérèse. 1750—1752,* Paris, 1899, p. XIII.

Cauzele profunde ale acestui război rezidă în tendinţele de cucerire ale unor puteri feudal-absolutiste, ca şi în rivalitatea principalelor ţări coloniale din vremea aceea — Anglia şi Franţa, prima atrăgînd de partea ei Prusia, iar a doua Austria şi Rusia. Absorbite de rezolvarea dificultăţilor impuse de ***războiul de şapte ani,*** puterile europene nu vor putea interveni aproape cu nimic în evoluţia istoriei otomane. Astfel, nici de astă dată statele participante la conflicte nu au reuşit să determine Poarta să acţioneze de partea unora sau altora. La început, alianţa franco-austriacă, realizată în 1756, urmată şi de o apropiere de Rusia, va provoca îngrijorare mare la Constantinopol, marcînd totodată şi o încordare a relaţiilor turco-franceze, cu toate efectele ei şi în problema protectoratului asupra „locurilor sfinte", asaltate de astă dată de ortodocşi cu sprijinul Rusiei [n].

În timpul conflictului pentru succesiune la tronul Austriei, Franţa nu putuse să scoată Poarta otomană de la inactivitate militară. Tot astfel, nici relaţiile turco-prusiene nu vor avansa, în perioada războiului de şapte ani, pînă la încheierea unei alianţe militare, limitîndu-se la tratatul de prietenie şi comerţ din 1761[12], deşi Prusia ducea război atît cu Austria cît şi cu Rusia. Regele Frederic al Il-lea se străduise să-1 pună în acţiune mai ales pe hanul Crimeii, socotind că Poarta va fi obligată să-1 sprijine pe acesta. El a avut mare nădejde în încheierea alianţei cu turcii, dar Poarta nu vroia să rupă relaţiile cu Austria, deşi deplasase unele trupe spre hotarele apusene ale Imperiului. „Acest lucru — scria Frederic II în ***Memoriile*** sale — era mult pentru Poartă, dar era puţin pentru Prusia, care avea nevoie de ajutoare efective" .

•

După cum se poate vedea, politica otomană în perioada conflictelor pentru ***succesiune la tronul Austriei*** şi în ***războiul de şapte ani*** se caracterizează prin adoptarea unui sistem „pacifist", de neutralitate, pentru a evita noi conflagraţii

[11] Th. Lavallee, *op. cit.,* II, p. 192.

[12] Regele Prusiei insistase mult pentru incheierea unei alianţe politice cu Poarta, atit pe vremea domniei sultanului Osman al IlI-lea (1754 — 1757) cit şi la inceputul domniei lui Mustafa al IlI-lea (cf. *Isl. Ansikl.,* VIII, 1957, p. 703, art. *Mustafa III).*

cu puterile imediat vecine — Austria şi Rusia. In acest interval, ca şi după aceea, Poarta s-a străduit totuşi să separe cele două imperii mai ales în problema polonează, faţă de care turcii arătau un interes aparte şi o sensibilitate deosebită.

Dar pe la jumătatea secolului al XVIII-lea criza feudalismului otoman se accentuase deja din toate punctele de vedere, spre deosebire de starea de ascensiune continuă a marilor puteri vecine. In faţa unei astfel de situaţii, Poarta otomană ori va fi nevoită să adopte o politică de neintervenţie directă în treburile Europei, ori, în caz de amestec, va suferi înfrîn-geri care vor influenţa puternic nu numai mersul istoriei Imperiului otoman, dar şi al întregii Europe.

Capitolul X

CRIZA IMPERIULUI OTOMAN DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. RĂZBOIUL RUSO-TURC DIXTRE ANII 1768—1774. PACEA DE LA KUCIUK-KAINARGI — 1774

SITUAŢIA INTERNĂ A **I**MPERIULUI OTOMAN**.** Întreaga evoluţie a evenimentelor de la asediul Vienei şi pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea reprezintă mărturie evidentă a adîncirii procesului de dezmembrare a Imperiului otoman.

în această ordine de idei, trebuie relevat în primul rînd faptul că, în sistemul relaţiilor social-economice, mai cu seamă modul de stăpînire a pămînturilor statului ***(miri)*** se apropia mereu de condiţiile regimului proprietăţii particulare absolute, zisă ***miilk.*** Extinderea fenomenului respectiv era înlesnită şi de arendarea unor întinse terenuri ale autorităţii centrale, numite ***mukataa,*** cu bani peşin şi pe termene de 10—15 ani sau chiar pe viaţă ***(malikâne)*** *, iar uneori şi cu drept de moştenire. în felul acesta se lărgeau bazele economice ale dezvoltării unei adevărate ***aristocraţii funciare*** în Imperiul otoman. Consolidarea domeniilor feudale particulare fie în dauna proprietăţii statului, fie prin lichidarea micilor feudali, sau prin însuşirea posesiunilor ***(fiftlik)*** ţăranilor, a favorizat, totodată, slăbirea continuă a autorităţii centrale, deschizînd tot mai larg porţile anarhiei politice feudale prin tendinţele de autonomie ale tuturor forţelor centrifuge din imperiu.

În astfel de condiţii, aristocraţia agrară găsea mijloace suficiente pentru a se eschiva de la îndeplinirea obligaţiilor către stat, inclusiv militare, obţinînd adeseori şi scutiri legale de la o serie de

sarcini. Astfel de fenomene vor influenţa în sens negativ organizarea militară care, timp de mai multe

[1] ***Islam Ansikl., 111, 1945,*** **p.** ***392-397 (art. fiftlik).***

secole, îşi găsise baza materială în ***feudele concesionate*** (timar, zeamet, hass etc.) şi în veniturile directe ale fiscului otoman.

Transformarea necontenită a posesiunilor condiţionate în proprietăţi depline, mai ales sub forma ***ciftlicurilor (ţiftlik),*** şi consolidarea unor categorii sociale interesate din ce în ce mai mult de producţia de mărfuri pentru piaţă însemnau, în fond, adîncirea şi generalizarea schimbărilor care se petreceau în interiorul societăţii feudale otomane, dar mai ales în sistemul relaţiilor agrare, atrăgînd totodată după ele şi agravarea sarcinilor maselor direct producătoare ***(reaya)*** din cuprinsul imperiului.

O dovadă în acest sens o constituie şi faptul că atît sultanul Osman al III-lea (1754—1757) cît şi Mustafa al III-lea (1757—1774) vor fi determinaţi să renunţe, în momentul urcării lor pe tron, la încasarea dărilor obişnuite ***(bahşiş)*** de la posesorii de feude, de la stăpînii de ferme ***(mukataa),*** ca şi pentru reînnoirea ***beratelor*** feudale [2], înlesnind aristocraţiei, reprezentată de obicei de ***aiani,*** să-şi consolideze şi mai mult baza ei materială.

Astfel, în urma transformărilor intervenite în cadrul raporturilor agrare din imperiu, stăpînii particulari de proprietăţi vor avea tot mai mult mînă liberă pentru perceperea dărilor ***în folosul lor propriu.*** Creşterea rolului şi atribuţiilor seniorilor ***(a'yan, eşraf, forbaci*** etc.) în reglementarea unor treburi financiare, administrative sau militare uşura realizarea acestei tendinţe, caracteristice aristocraţiei feudale de pretutindeni. Pe lîngă aceasta, interveneau adeseori impuneri directe şi din partea puterii centrale fie în timp de război, fie în timp de pace. Ele determinau fuga ţăranilor şi o veşnică fluctuaţie de populaţie, adîncindu-se astfel mereu declinul producţiei economice în general. La acest fenomen din urmă va contribui şi amestecul statului otoman în treburile breslelor **(*csnaf),*** autoritatea centrală fiind interesată îndeosebi pentru strîngerea de furnituri obligatorii de la diverse corporaţii în orice împrejurare [3]. Lipsite de mijloacele tehnice din ţările europene, breslele otomane au rămas în genere orga-

[2] AHMED VASÎF, *Mehasin-ul-asar ve hakaik-ul-alibar,* **Istanbul, 1219 H. (1804), -/ol. 1, p. 43-44 şi 97.**

[3] **N. TODOROV, *Za niakoi promeni v liaraktera ne ţeliovata organizaţia* u *nas prez părvata polovina na* XIX *vek,* în „Istoriceski Pregled", Sofia, XIV, 1958, nr. 4, p. 44-76.**

nizaţii închise şi cu posibilităţi limitate din punctul de vedere al activităţii lor economice productive. De asemenea, corporaţiile otomane constituiau unităţi care se opuneau oricărei iniţiative şi împiedicau orice progres [4]. în acelaşi timp însă industria otomană, slabă prin însăşi natura şi sistemul ei de organizare, va fi sufocată şi de concurenţa produselor străine, ca urmare a efectelor ***Capitulaţiilor,*** prin care se acordau tot mai multe înlesniri statelor posesoare ale unor astfel de privilegii. în această privinţă, Franţa şi Anglia vor fi secondate de Austria şi Rusia, care se vor impune îndeosebi în urma reînnoirii tratatelor de pace în **1747**.

înapoierea economică, la care era condamnată de forţele interne şi externe, ca şi ruinarea continuă a ţărănimii, datorită exceselor şi abuzurilor fiscale, nu mai îngăduiau Imperiului otoman „să-şi adapteze organizarea militară la marile progrese ale tehnicii şi să suporte cheltuieli legate de armamentul modern" [5]. Din aceste considerente sînt părăsite tot mai mult restricţiile impuse altădată corpului de ***ieniceri,*** care se descompune, în timp ce oastea de provincie a ***spahiilor,*** bazată pe feude ***(timar, zeamet*** etc.) se autolichida cu timpul sub presiunea transformărilor generale ale regimului agrar otoman. Mai cu seamă instituţia militară a spahiilor de provincie era indisolubil legată de raporturile agrare de tip medieval °. De aceea inovaţiile de război se aplicau adeseori pe ***fundalul instituţiilor vechi,*** întîrziind astfel introducerea tehnicii noi sau a altor forme de organizare militară. De asemenea, ***ieniceria*** devine un mijloc de afaceri şi de întreţinere **a** familiei, ca urmare a toleranţei comerciale şi **a** ridicării restricţiei celibatului, fenomene care începuseră să se manifeste încă de la începutul veacului al XVI-lea [7]. De aceea cu cît creştea numărul posesorilor de brevete ienice-reşti, cu atît scădea spiritul războinic şi disciplina acestui corp de oaste, pe lîngă slaba sa echipare din punctul de vedere al

tehnicii militare. într-un cuvînt, toate aceste fenomene negative, care se manifestau în societatea otomană în

*** A. ZEKI POLAR, *op.* cit., p. 58. [6] I*storia României, 111,* p. 459.**

[6] S.A. DIMITROV, *Likvidaţia lenno-spahiyskoi* sistem? v *Turtii,* în Trudi dva/a/ipeatogo *Mejdunarod. Kongr.* Vostok. .. , p. 409.

[7] TAHSIN DNAL, *1700-den 1958* e *kadar Tiirk siyasi* tarihi (Istoria politică a Turciei de la 1700 pînă la 1958), Ankara, 1958, p. 13- 14.

perioada la care ne referim, aveau consecinţe dintre cele mai profunde [8].

în schimb, rapida dezvoltare a forţelor de producţie din Europa dădea mereu noi avînturi armelor de foc cu putere mare de distrugere, ca şi în organizarea unor armate calitativ superioare, inclusiv însuşirea tehnicii şi metodelor din ce în ce mai noi de ducere a războaielor. Astfel, superioritatea în disciplină şi capacitatea de luptă vor trece definitiv din tabăra otomană în cea europeană.

Schimbările care se petreceau în relaţiile sociale feudale din Imperiul otoman aveau repercusiuni şi asupra altor sectoare ale organizării statale, dar în primul rînd adînceau procesul de fărîmiţare politică, prin slăbirea continuă a autorităţii centrale în cuprinsul imperiului. Acest proces se desfăşura mînă în mînă cu apariţia unor puternice forţe centrifuge, care reuşesc de multe ori să devină complet autonome faţă de puterea centrală. Se manifestă tot mai evident tendinţa de emancipare a unor guvernatori de provincii, mergînd pînă la atîrnare nominală de suverani. Provincii importante ca Arabia, Siria, Egiptul, Tunisul, Algerul, Marocul ş.a. scapă tot mai mult autorităţii sultanilor otomani.

Fenomenele analizate mai sus erau favorizate şi de sistemul administrativ-politic al Imperiului otoman, care aluneca tot mai mult spre anarhie şi descentralizare. Guvernatorii şi ceilalţi slujbaşi, nefiind siguri de viitorul lor, se străduiau să strîngă cît mai multe avuţii, încît raialele erau supuse unor apăsări tot mai grele, în timp ce vilaietele erau lăsate în voia soartei. Alte provincii se administrau prin sistemul acordării „viagere", numite ***malikiane,*** sau chiar pe cale de moştenire [9], dezlănţuind astfel toţi factorii descentralizatori ai Imperiului.

Pe de altă parte, procesul general de fărîmiţare politică favoriza şi intensificarea mişcărilor de eliberare a popoarelor din Europa, Asia şi Africa, aflate sub dominaţia otomană. în condiţiile celei

de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, această luptă capătă forme noi şi mai organizate decît **în** trecut, luînd totodată şi o amploare tot mai mare.

[6] **E.I. Drujinina, *Kuciult Kainargiskii mir 1774 goda* (ego podgatovka i zaklificenie), Moscova, 1955, p. 93 şi urm.**

***9* I.H. Uzuncarşili, *Osmanii Tarihi,* voi. 1V/l, p. 437—439.**

SITUAŢIA INTERNAŢIONALĂ. Toţii factorii amintiţi mai **SUS,** ca şi politica diverselor puteri europene faţă de „Chestiunea orientală" vor determina Poarta otomană să adopte o politică externă de şovăire fie în timpul „războiului de succesiune la tronul Austriei", fie în perioada „războiului de şapte ani", cu toate că puterile europene, împărţite în două tabere, căutau ajutoare din orice parte ar fi, pentru mărirea lor proprie sau pentru a împiedica modificarea ***echilibrului de forţe*** pe continent.

Dar tocmai în condiţiile de izolare a Imperiului otoman se vor încorda relaţiile turco-ruse, fără ca Poarta să fi obţinut promisiunile de sprijin diplomatic sau militar al vreunei puteri europene.

La originea încordării raporturilor ruso-turce din această perioadă se află creşterea influenţei ruseşti atît în răsăritul Europei, cît şi în Orient. Mai ales urcarea pe tron a Ecateri-nei a Il-a (1762) marcase începutul reluării politicii de a se atinge „scopurile nerealizate, care se aflau pe ordinea de zi: realipirea teritoriilor ucrainene şi bieloruse, aflate sub polonezi, înaintarea spre Marea Neagră" [10]. De fapt, interesele Rusiei pentru regiunile din vecinătatea Mării Negre în special izvorau atît din considerente politice cît şi din dezvoltarea forţelor de producţie în această ţară Pe lîngă factorii interni, şi conjunctura internaţională se prezenta deosebit de prielnică pentru realizarea unor astfel de obiective ale Rusiei. Referindu-se la decăderea Suediei, în nord, şi la faptul că din măreţia de altădată a turcilor şi tătarilor nu mai rămăseseră decît „vestigii", în timp ce Polonia „se afla în totală destrămare", Fr. Engels preci., zează totodată că „niciodată situaţia internaţională nu a fost atît de favorabilă planurilor de cucerire ale ţarismului ca în 1762" Rusia îşi schimbase încă în 1762 orientarea politică, apro-piindu-se de Prusia, cu care a şi încheiat o alianţă în 1764 cu obiective cît se poate de precise faţă de Turcia, Suedia şi Polonia. Această alianţă, reînnoită de mai multe ori în anii următori, va exercita o influenţă puternică asupra politicii

n.

[12.]
[10] *Istoria Diplomaţiei,* I, p. 312.
[11] A.V. FADEEV, *Despre unele trăsături ale politicii externe ţariste in perioada destrămării sitemului iobăgist,* în „Probleme de istorie", nr. 1/ 1958, p. 62.
[12] MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 22, Bucureşti, 1965, p. 22.

statelor europene, înlesnind totodată Rusiei „să rezolve chestiunea succesiunii la tronul Poloniei în sensul intereselor sale şi a împiedicat Austria de a interveni în ajutorul Turciei" [13].

După cum se ştie, intervenţia Rusiei în evenimentele din Georgia, dar mai cu seamă în problema poloneză, după 1762, neliniştise încă de la început cercurile politice din Imperiul otoman care „nu vedeau bine apropierea Rusiei de graniţele ei, prin Polonia" [14].

Într-adevăr, faptele istorice din trecut arătaseră că ***problema polonă*** constituise mereu unul din punctele nevralgice ale politicii externe otomane, ea încadrîndu-se astfel în evoluţia generală a „Chestiunii orientale". De astă dată, Poarta căuta să obţină, cel puţin, un ***echilibru diplomatic*** în Polonia, în virtutea tratatelor anterioare, ruptura acestui echilibru echivalînd cu recunoaşterea influent ei ruses ti în direcţia Peninsulei Balcanice.

Pasiunile cercurilor conducătoare otomane erau agitate şi de promisiunile refugiaţilor poloni de a preda turcilor Ucraina şi Polonia „în condiţiile în care se aflau Principatele: Ţara Românească şi Moldova" [15]. Pe de altă parte, asistăm şi la intensificarea cererilor tătarilor de a se porni un război imediat împotriva Rusiei, ei mergînd pînă la ameninţarea de a se supune de bună voie ţarinei [18].

Dar^sistemul echilibrului european suferise treptat modificări esenţiale. De aceea, un conflict cu Rusia putea să influenţeze profund soarta Imperiului otoman, mai ales că acesta decăzuse de acuma în rîndul puterilor secundare, înfeudîn-du-se tot mai mult faţă de economia şi politica marilor puteri europene. Aşa se explică însăşi rezerva de mai mulţi ani a Porţii faţă de evenimentele ce se precipitau la hotarele din nord, ea aşteptînd mai degrabă clarificarea atitudinii celorlalte puteri europene. Această stare de lucruri a creat condiţii favorabile şi pentru creşterea efectelor diplomaţiei marilor puteri asupra politicii otomane, ele urmărind realizarea intereselor lor proprii prin transformarea Turciei într-un instrument al politicii lor [17]. De pildă, regele Franţei, deşi era convins că un conflict cu Rusia putea fi fatal Imperiului

[a] ***Istoria României,*** **III, p. 4.77.**

[14] *Ist. R.S.S. Moldoveneşti,* p. 317-318.

[15] DE KERALIO *Histoire de la dernière guerre entre les Russes et les Turcs,* Paris, 1777, II, p. 4.2.

[16] HURMUZAKI, *Documente...,* vol. I/Supl. 1, p. 744. şi 74.5.

" *Ist. R.S.S. Moldoveneşti,* p. 316.

otoman, îndemna totuşi pe diplomaţii lui de la Constantinopol să determine izbucnirea războiului, socotind că „puţin ne va păsa, de vreme ce va fi realizat obiectivul în vederea unei explozii imediate'- [18].

Toţi factorii interni şi internaţionali de influenţă avînd efecte diferite asupra orientării diferitelor pături ale clasei feudale otomane, se constată o diviziune de opinii în sînul cercurilor conducătoare turceşti în precizarea atitudinii faţă de Rusia, mai ales după 1762, cînd se pusese din nou la ordinea zilei chestiunea succesiunii la tronul Poloniei. Astfel, în timp ce cercurile din palat, în frunte cu sultanul Mustafa al III-lea, insistau pentru război, marele vizir Muhsinzade Mehmed paşa şi apropiaţii lui se declarau adepţii lichidării divergenţelor pe calea tratativelor, motivînd aceasta prin insuficienta pregătire a oastei. Din această cauză, marele vizir, considerat pacifist, a fost înlocuit la 3 sept. 1768 cu silahdarul Hamza paşa, din suita sultanului, arătîndu-se un adept al războiului [19]. Nu mult după aceea, i-a fost prezentat ambasadorului Rusiei, Obreşcov, o notă ultimativă, cerîndu-i-se semnarea unui act privind obligaţia de a fi retrase oştile ruseşti din Polonia sub garanţia oficială a aliaţilor Rusiei (Danemarca, Prusia, Anglia şi Suedia). Refuzul a fost urmat de declaraţia oficială de război în octombrie 176 8 [20].

Particularităţile războiului ruso-turc (1768—1774). Nici de astă dată nu au lipsit eforturile de a se rezolva dife,; rendele pe calea negocierilor, pînă la începerea campaniei în primăvara anului 1769. Cunoscînd natura relaţiilor anglo-ruse, Poarta otomană nu a respins categoric cererea de mediere a Angliei, dar a condiţionat lichidarea conflictului de: evacuarea trupelor ruseşti din Polonia, garantarea Angliei că Rusia nu va mai interveni în Polonia, dărîmarea unor cetăţi, despăgubiri pentru cheltuieli militare. Dar în ianuarie 1769 sultanul Mustafa al III-lea considera deja imposibilă discutarea păcii înainte de confruntarea militară. La rîndul ei, şi Ecaterina a II-a era hotărîtă în aplicarea politicii faţă de problema poloneză, chiar cu riscul unei rupturi definitive cu Turcia. De aceea, încercările de a

[18] **Apud SAINT-PRIEST, *op. cit.,* p. 163.**
[18] **A. VASÎF, *op. cit., 1,* p. 314; I.H. UZUNŞARŞILI, *op. cit.,* p. 367.** [20] **VASÎF, *op. cit., 1,* p. 317-319.**

aplana noua criză, intervenită în istoria Europei, nu au dat rezultate.

Primele ciocniri militare aveau să reţină armatele ruseşti în faţa Hotinului timp de mai multe luni, dar reluarea operaţiunilor din anul 1769 s-a soldat cu înfrîngerea oştilor turceşti pe toate fronturile. Armatele ruseşti ajung la Dunăre încă în vara aceluiaşi an, cînd Moldova şi Ţara Românească au fost scoase de sub influenţa ***Porţii,*** exceptînd Oltenia. Succese asemănătoare se obţin şi în Orient, unde armatele ruse înaintează în direcţia Anatoliei. Oastea otomană, deşi numeroasă, se compunea din diverse categorii de trupe nesupuse la disciplina militară, iar artileria, după cum remarca Baron de Tott, era „prost montată şi rău servită", în timp ce ruşii se foloseau de tunuri şi obuze „a căror inven, ţie era încă nouă la Constantinopol" [21].

Pe de altă parte, războiul ruso-turc început în anul 1768 a dat un impuls nou şi luptei de eliberare a popoarelor din Balcani. De aceea ***Şeih-ul-islamul*** a emis o sentinţă, numită **/etva,** prin care se dădea voie ostaşilor „să se robească muntenii şi moldovenii ca răsculaţi" **22**. Se agitară şi locuitorii din Moreea, încurajaţi de sosirea în Mediterană a flotei ruseşti, care avea să înfrîngă puterea maritimă otomană la ***Ceşme*** în vara anului 1770 (5 iulie). Şi muntenegrenii se aflau într-un adevărat război cu turcii. De asemenea, apar mişcări ale populaţiei bulgăreşti [23], iar în Egipt asistăm la un război de secesiune prin răscoala condusă. de Ali bei, care încearcă să atragă de partea sa pînă şi flota rusă din Mediterană, pentru desprinderea Egiptului de Imperiul otoman (1768—1773) **24**.

O altă trăsătură caracteristică a acestui război a fost alternanţa luptelor cu armistiţii şi negocieri, în funcţie de influenţa factorilor interni şi internaţionali, care determinau nu numai sensul evoluţiei operaţiunilor militare, dar şi condiţiile păcii.

De fapt, în perioada războiului au izbucnit cu deosebită tărie toate contradicţiile de interese ale marilor puteri, ca Anglia, Franţa, Austria şi Prusia, mai ales pe măsura

[21] **Baron de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares,* Amsterdam, vol. III, 1785, p. 8-9.**

[22] **Hurmuzaki, *Documente...* , vol. XIV/P. 2, p. 1206.**

[23] **Mercia Macdermott, *A History ofBulgaria 1393 — 1885,* p. 103—104.**

2* l.H. Uzuncarşili, *op. cit.,* IV/1, p. 431 — 432 (nota 1) şi p. 433.

cıarificării avantajelor militare de partea Rusiei. În asemenea împrejurări, încercările unor puteri de a susţine o parte sau alta vor fi neutralizate de somaţiile celorlalte state, încît efectele se vor ţine lanţ.

Dar, în ciuda acestor contradicţii, conflictul ruso-turc •dintre anii 1768—1774 va imprima totuşi o trăsătură comună politicii unei serii de state europene, interesate, direct sau indirect, de soarta Imperiului otoman. Această trăsătură comună se concretiza în manifestarea unei nelinişti crescînde în cancelariile marilor puteri, care „nu vroiau să admită .ca Rusia să rezolve chestiunea orientală în avantajul ei -exclusiv" [25].

Astfel, în timp ce N. I. Panin, şeful cabinetului rus, propunea formarea unei coaliţii ruso-austro-prusace, declarînd •că „nu va fi dificil acestei triple alianţe de a pune capăt Imperiului otoman" [28], Frederic al II-lea socotea că „nu era în interesul Prusiei de a vedea puterea otomană sfărî-mată în întregime, deoarece, în caz de nevoie, ea putea fi folosită pentru diversiuni fie în Ungaria, fie în Rusia, după cum vom fi în război cu una sau alta din puteri" [27].

În acelaşi timp, Austria va încuraja politica otomană, dar totodată se va alătura şi carului politicii regelui Prusiei, Frederic al II-lea. Pe de altă parte, William Pitt recunoştea -că menţinerea Imperiului otoman este pentru Anglia „o -chestiune de viaţă şi moarte" [28]. La rîndul ei, Franţa se va agita mereu ca să împiedice împărţirea comerţului din Levant, odată cu ieşirea Rusiei la Marea Neagră şi în Me--diterană.

Toate aceste contradicţii, de o parte, şi comunităţi de interese, de altă parte, îşi vor găsi treptat rezolvarea şi se vor concretiza în aşa-zisul ***principiu al compensaţiilor echivalente,*** destinat să salveze cunoscuta teorie, veşnic dinamică, a ***echilibrului de forţe*** în Europa.

Astfel, succesele categorice ale armatelor ruseşti, care, în urma campaniilor din 1769, scoseseră Moldova şi Ţara Românească de sub tutela Porţii, au determinat Prusia şi Austria să iniţieze o politică de mediere comună, avertizînd în acelaşi timp că neacceptarea propunerilor lor, limitate doar la păs-

[25] ***Istoria României,*** **III, p. 479.**
[26] **Apud A. SOREL,** ***La Question d'Orient au XVIII-e siècle, ...,*** **p. 48.**

[27] **FRÉDÉRIC, Mémoires... , VI, p. 25 (după A. Sorel, *op. cit.,* p. 51).**
28 i"'„rl. A. SOREL, op. *cit.,* p. 87.

trarea cetăţii Azov de către Rusia, poate da naştere „la tulburări foarte mari care vor angaj a toată Europa în această ceartă" [29].

Dar dacă în primăvara anului 1770 cererile ruseşti se prezentau oarecum modeste, în schimb, la sfîrşitul aceluiaşi an, ca urmare a înfrîngerilor suferite de armatele turceşti, propunerile de pace ale Rusiei vizau deja desprinderea unei serii de teritorii de Imperiul otoman [30].

Mai cu seamă cererea Rusiei privitoare la stabilirea unui statut nou pentru Moldova şi Ţara Românească însemnînd, în fond, fixarea hotarelor turceşti la Dunăre, puterile europene nu au întîrziat să reacţioneze. Astfel, Anglia renunţă să mai sprijine flota rusă din Mediterana, iar Franţa îşi măreşte contribuţiile materiale acordate Imperiului otoman. Rivalitatea Austriei s-a concretizat în încheierea unui acord secret cu Poarta la 6 îwhe ***1771,*** pentru a determina Rusia să renunţe la cuceririle ei, prin convorbiri sau pe calea armelor. Imperialii garantau „integritatea teritorială" a Turciei, în schimbul unor modificări ale tratatului de la Belgrad, în sensul revenirii la clauzele păcii de la Passarowitz (1718) şi al unor avantaje financiare.

După cum rezultă din desfăşurarea întregii politici din acea vreme, unul din obiectivele cele mai importante ale Rusiei era asigurarea independenţei Hanatului Crimeii. Acest fapt i-ar fi făcut incfensivi pe tătari în viitor. După lupte grele, la 1 noiembrie 1772 a fost semnat cu tătarii la Karasu, în Crimeea, un tratat separat în sensul dorit de Rusia, acesta constituind totodată actul juridic care legifera secesiunea Crimeii de autoritatea sultanilor otomani.

în faţa acestor împrejurări noi, Austria va părăsi treptat poziţia ei adoptată pînă atunci în problema Crimeii, dar îşi va mări intransigenţa în chestiunea Ţărilor Române, în colaborare cu Prusia, pentru a determina Rusia să renunţe la ideea independenţei Moldovei şi Ţării Româneşti. Referin-du-se tocmai la deosebirea politicii austriace faţă de Crimeea şi Ţările Române, Maria-Thereza declara că în Moldova şi Ţara Românească „nu vor fi îngăduite să se facă unele inovaţii" [31].

[29] **Apud A. Sorel, *op. cit.*, p. 123.**

[30] **E.I. Drujinina, *op. cit.*, p. 126— 127.**

[31] ***Politische Corresponden! Friedrich's des Grossen,* Berlin, voi. XXXI, 1906, p. 363.**

În felul acesta, chestiunea Principatelor dunărene intra iarăşi în cercul diplomaţiei europene, ele constituind cheia' ***menţinerii*** sau ***modificării echilibrului politic*** în răsăritul Europei. Aşa se explică faptul că toate variantele de planuri de pace care vizau Ţările Române nu vor putea fi aplicate, renunţarea la ideea independenţei Moldovei şi Ţării Româneşti formînd condiţia esenţială şi punctul de plecare pentru căutarea unor soluţii acceptabile de părţile interesate. Se reliefau deci, în toată complexitatea lor, implicaţiile internaţionale ale problemei libertăţii poporului român, marile puteri europene „împiedicînd desprinderea ţărilor române din cadrul Imperiului otoman" [32].

De aceea la Congresul de la Focşani din 1772 (aug.-sept.), care a urmat armistiţiului de la Giurgiu (30 mai), nici nu se va mai pune problema ***independenţei*** celor două Principate, propunîndu-se restituirea lor către Poartă, cu condiţia să fie numit iarăşi domn în Moldova Grigore Ghica, aflat pe atunci la Curtea ţarinei Ecaterina a 11-a. În schimb, chestiunea independenţei tătarilor va reprezenta un adevărat „nod gordian" [33], Poarta otomană opunîndu-se scoaterii Crimeii de sub autoritatea sultanului.

Deşi tratativele de la Focşani au fost întrerupte, totuşi armistiţiul a fost prelungit pînă la deschiderea unei noi conferinţe la Bucureşti în toamna anului 1772, cînd împuterniciţii Ecaterinei a Il-a au insistat mai cu seamă pentru libertatea navigaţiei pe Marea Neagră şi pe Marea Medite-rană .„Altminteri — socoteau ei — toate victoriile noastre vor fi în zadar şi o astfel de pace va fi, în aceste condiţii, mai ruşinoasă decît cele de la Prut şi Belgrad" [34].

Discuţii vii s-au purtat şi în privinţa statutului viitor al ***Moldovei*** şi ***Ţării Româneşti,*** dar propunerile în această privinţă au fost iarăşi respinse de turci 35. Se stabilise totuşi ca să se declare o amnistie generală pentru locuitorii celor două principate.

În a doua parte a negocierilor de la Bucureşti (dec. 1772— martie 1773), Rusia a prezentat, în martie 1773, propuneri cu caracter ultimativ. Aceasta a însemnat eşecul negocierilor

[32] **HURMUZAKI, *Documente... , 1* (Seria Nouă), p. 6.**

[33] **Caracterizare dată de Consiliul ţarinei Ecaterina a Il-a (Apud B. KDLDE, *op. cit.,* II, p. 93).**

[34] **Procesul verbal al Consiliului tarinei, din 5 nov. 1772 (Apud B. I\'OLDE, *op. cit.,* II, p. 95).**

[35] **E.l. DRUJININA, *op. cit.,* p. 202-204.**

de pînă atunci, mai ales că problemele privitoare la independenţa Crimeii, cedarea cetăţilor şi navigaţia necondiţionată pe mare se loveau şi de opoziţia categorică a clerului musulman de la Poartă [36].

Reluîndu-se operaţiunile militare, în primăvara anului 1774 armatele ruseşti au trecut în sudul Dunării, unde oştile turceşti au suferit alte înfrîngeri. Imperiul otoman se dovedea slab şi în luptele defensive. Rămăşiţele armatelor conduse de marele vizir fiind încercuite în Bulgaria, Poarta otomană a fost nevoită să semneze în iulie 1774 pacea de la Kiiciiik-Kainargi, care reprezenta unul din cele mai importante tratate turco-ruseşti, marcînd începutul dezmembrării iremediabile a Imperiului otoman.

Pacea de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774). Clauzele păcii de la Kiiciiik-Kainargi sînt cunoscute, ele fiind dezbătute pe larg şi în diverse lucrări de specialitate.

Condiţiile păcii de la Kiiciiik-Kainargi fixau, de fapt, jaloanele noi şi specifice ale raporturilor turco-ruseşti, pe baza cărora se va desfăşura o întreagă epocă istorică fundamental diferită de cea anterioară.

Astfel, deşi hanul Crimeii rămînea încă în sfera influenţei politice a Imperiului otoman, totuşi, potrivit păcii din 1774, independenţa tătarilor sub garanţia Rusiei îşi găsea recunoaşterea ei juridică într-un act oficial cu caracter internaţional. După litera textului, Crimeea menţinea doar unele legături spirituale cu Poarta otomană (art. 3).

De asemenea, Rusia îşi asigura nu numai ieşirea la Marea Neagră (art. 18, 19, 20), dar şi libertatea navigaţiei vaselor ei comerciale prin strîmtori, pînă la Mediterană, singurul punct de sprijin al turcilor pe litoralul nordic al Mării Negre rămî-nînd numai Oceacovul.

Printre stipulaţiile cele mai semnificative se numără şi chestiunea protejării bisericii creştin-ortodoxe din Imperiul otoman şi garantarea anumitor privilegii pentru Ţara Românească şi Moldova, „care au fost puse, de fapt, sub protectoratul Rusiei" 3'. Unele clauze vor fi interpretate diferit de părţile interesate, discuţiile cele mai controversate fiind legate în special de ***articolul*** 7, care atingea situaţia supuşilor creş-

[36] ***Isl. Ansikl.*** **voi. VI, p. 1067 şi voi. VIII, p. 707 (art. Mustafa III) ;**
I.H. UZUNCARŞILI, *op. cit.,* voi. IV/I, p. 418.
[37] ***Ist. R.S.S. Moldoveneşti,*** **p. 321.**

CĂPETENII DE IENICERI. IN FRUNTE CU AGA DE IENICERI (*YENIÇERI AGASI*); AL TREILEA DE LA STINGA LA DREAPTA (MAHMUD ŞEVKET PAŞA, *O MANLI TF.ŞKILÂT VE KIYAFET-I ASKERIYESI* — L'ORGANIZATION ET LES UNIFORMES DE L'ARMÉE OTTOMANE, ISTANBUL, 1325 H.).

COMANDANŢI AI OASTEI OTOMANE DUPĂ INTRODUCEREA UNIFORMEI EUROPENE. EPOCA SULTANULUI ABDUL-AZIZ (1861-1876) (MAHMUD ŞSVKET PAŞA, *OP. CIT.*).

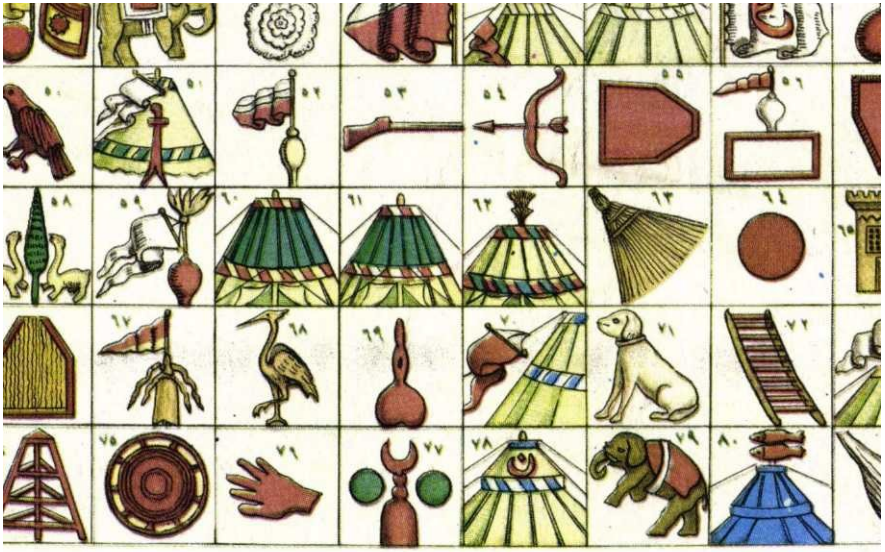

EMBLEMELE SPECIALE ALE UNORA DIN COMPANIILE (*ORTA*) DE IENICERI ZISE, *DJEMAAT* (MAHMUD ŞEVKET PAŞA, *OP. CIT.*).

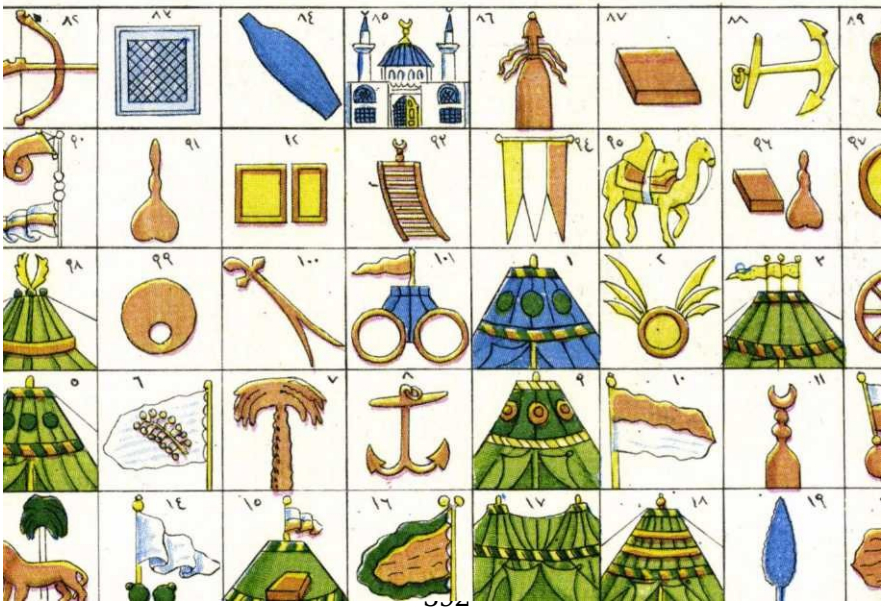

tini din Imperiul otoman, de articolul 14, referitor la biserica ortodoxă ce urma să fie construită de ruşi la Constantinopol, precum şi de articolul 16, care se referea la statutul Moldovei şi Ţării Româneşti.

Analizind conţinutul păcii de la Kiiciiik-Kainargi şi interpretările ulterioare, K. Marx aprecia că „prin acest tratat supuşii creştini ai Porţii au fost puşi sub protecţia specială a sultanului. Rusia însă interpretează altfel acest tratat, declarînd că supuşii creştini ai sultanului se află sub protecţia specială a ţarului"[38].

Referindu-se şi la clauza despre dreptul de intervenţie pentru apărarea bisericii de la Beyoglu (Pera), Marx precizează mai departe că Rusia extindea acest drept „in favoarea oricărei biserici ortodoxe şi, bineînţeles, in favoarea tuturor comunităţilor religioase care ţin de acest cult şi care se află pe teritoriile de sub stăpînirea sultanului" [39].

Tocmai prevederile arătate mai sus au generat treptat aplicarea unei politici de ***supraprotectorat,*** ele reprezentind garanţia diplomatică pentru suita de intervenţii in viaţa internă a Imperiului otoman.

Pe lingă astfel de clauze, care au dat naştere unor litigii din ce in ce mai complicate, tratatul din 1774 recunoştea Rusiei şi o serie de avantagii specifice ***Capitulaţiilor*** acordate statelor ca Franţa sau Anglia, punind-o astfel, in relaţiile ei cu Poarta, pe picior de egalitate cu celelalte puteri din Europa acelor vremuri. Articolele 11 şi 12 prezentau o deosebită importanţă mai ales din punctul de vedere al perspectivelor transformării Rusiei intr-o putere mediteraneană, ea soco-tindu-se deja în stare să concureze cu celelalte state europene şi in regiunea Mării Mediterane [40].

Toate aceste stipulaţii ale tratatului ruso-turc de la Kiiciiik-Kainargi vor dezvălui pe o scară şi mai largă cele trei aspecte fundamentale — economice, politice şi religi -oase — ale „Chestiunii orientale", complicînd tot mai mult istoria Europei in deceniile următoare şi indeosebi in cursul veacului al XlX-lea. Atunci se vor manifesta din plin toate

38 MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 10, p. 93.
39 *Ibidem.*

[40] **AL. VIANU, *Cu privire la hatişerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774,* în „Romanoslavica", vol. V, Bucureşti, 1962, p. 121.**

contradicţiile de interese dintre marile puteri în problema moştenirii „omului bolnav", care va complica în fiecare zi dificultăţile sale internaţionale.

O primă consecinţă a acestei situaţii a fost cererea unei compensaţii de către Austria, în virtutea ***principiului echilibrului.*** Pretenţia ei s-a soldat cu ocuparea unei părţi a Moldovei, care va fi numită ***Bucovina.*** Poarta otomană, aflîndu-se în imposibilitatea de a-şi susţine dominaţia cu forţa armelor, a trebuit să semneze la 7 mai 1775 convenţia de cedare a acestei provincii, dar cu prilejul fixării hotarelor Austria va anexa şi alte localităţi (Suceava, Putna, Rădăuţi, etc.), extinzîndu-şi astfel stăpînirea asupra unei bune părţi a Moldovei.

D

LUPTA PENTRU SUPRAVIEŢUIRE SAU EPOCA REFORMELOR

Capitolul 1
IMPERIUL OTOMAN ÎN PRAGUL EPOCII MODERNE

CONSIDERAŢIUNI GENERALE. Războiul ruso-turc, încheiat cu pacea de la Küciük-Kainargi (1774), scosese la iveală toţi factorii care acţionau în sensul dezintegrării politice a Imperiului otoman, iar lipsa unei baze naţionale unitare a societăţii otomane, precum şi confuziile social-politice, care căpătaseră un caracter cronic, vor grăbi şi mai mult această dezmembrare.

Mai ales declanşarea sentimentelor naţional-patriotice ale popoarelor creştine şi arabo-islamice, încorporate de secole în zona „Pax Ottomanica", va duce la desprinderea treptată a unor teritorii şi formarea unor state naţionale independente. Toţi aceşti factori vor acţiona simultan sau succesiv, măci-nînd dinlăuntru şi din afară puterea otomană.

Dar tot acuma vor interveni cu eficienţă crescîndă şi o serie de factori care vor contracara acţiunea forţelor distructive ale Imperiului otoman. Aceşti factori contrabalansatori se vor manifesta, în primul rînd, în ***flexibilitatea*** societăţii turco-osmane şi în tendinţa ei de ***adaptare*** la condiţiile impuse de un moment istoric sau altul. Această flexibilitate şi acest efort de adaptare se vor concretiza într-o serie ***de reforme succesive,*** care vor începe cu reorganizarea tehnico-militară şi se vor extinde treptat asupra celorlalte sectoare ale societăţii otomane, inclusiv în fixarea normelor de viaţă, din ce în ce mai cuprinzătoare,

pentru diferitele grupuri etnico-religioase fie creştine, fie musulmane.

Aceste reforme vor oglindi în genere nevoile dezvoltării burgheze a societăţii otomane. Totuşi, dat fiind faptul că ele vor fi proiectate şi aplicate multă vreme de cercurile

feudale dominante, reformele iniţiate, într-un sens sau altul, nu vor asigura depăşirea crizei, care se va prelungi, şi nici a relaţiilor feudale. Ca atare, ele nu vor putea duce nici la întărirea economică şi nici la refacerea potenţialului politico-militar al Imperiului otoman *, în aşa măsură încît acesta să facă faţă noilor situaţii şi să supravieţuiască în siguranţă.

Dar, pe de altă parte, convingîndu-se tot mai mult de ineficienţa politicii de izolare şi de bizuire pe forţe proprii, Poarta va îmbrăţişa ***politica alianţelor cu statele neislamice,*** pentru a frîna astfel procesul declinului, iar accentuarea rivalităţilor în „Chestiunea orientală" va determina marile puteri europene să-şi modifice adeseori politica lor vis-à-vis de Imperiul otoman, multe din ele căutînd chiar şi alianţa cu turcii.

De asemenea, pentru a nu admite niciodată preponderenţa unui singur stat în rezolvarea „Problemei orientale", va fi ţinut la ordinea zilei principiul „integrităţii Imperiului otoman", care îşi va găsi uneori concretizarea şi în „protectoratul colectiv" al marilor puteri, iar atunci cînd dinamica evenimentelor va zdruncina mult doritul „echilibru", se va apela la teza utopică a siaÎM-qMO-ului sau se va recurge la aplicarea metodei „compensaţiilor echivalente", fiecare din ele afectînd mai mult sau mai puţin evoluţia istoriei otomane.

Astfel, uneori Franţa va declara că „nu va permite împărţirea Imperiului otoman", alteori Prusia va considera că realizarea partajării va însemna ca „Constantinopolul să rămînă în veci un punct de neînţelegere" [2]. în ceea ce priveşte Anglia, ea va face din menţinerea Imperiului otoman piatra unghiulară a politicii sale orientale, după cum nici diplomaţii imperiului austriac nu se vor putea abţine de la declaraţii în favoarea aceleiaşi politici. Incă în 1775 contele Kaunitz considera că „nimic nu va fi mai bine pentru interesele monarhiei austriace decît menţinerea Imperiului otoman" [3]. Complexitatea acestor factori interni şi externi au determinat Poarta otomană să îmbrăţişeze politica „balance of power", care devine doctrina cardinală a politicii turceşti, în cadrul

[1] ***Istoria Filozofiei,*** **voi. IV, Bucureşti, 1961 (trad. din 1. rusă), p. 450.**

[2] **Apud N. IORGA, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* vol. V, Gotha, 1913, p. 50, (Trad. turcă — *Osmanii Tarihi* — de Bekir S. Baykal, Ankara, *1948,* p. 52).**

*** HURMUZAKI, *Documente,* Supl. I/l, p. 922.**

unei strategii de menţinere a hotarelor după fiecare furtună. Istoricii observă că „adoptarea politicii de echilibru încă de la începutul epocii de destrămare a imperiului a constituit unul din factorii importanţi care a frînat această destrămare"*, în acest interval turcii vor depune toate eforturile lor pentru a rămîne cu orice preţ în Europa, deşi istoria va acţiona mereu în sens opus. Acest efort a fost subliniat în repetate rinduri de oamenii politici otomani. Astfel, atunci cînd, în primele decenii ale veacului al XIX-lea, problema greacă va domina politica marilor puteri, unul din reis-efendii va declara deosebit de sugestiv reprezentantului Austriei la Constantinopol: „Nu contest faptul că putem fi scoşi din această ţară (Grecia n.n) şi să fim siliţi să trecem în Asia, dar, cel puţin, — adăuga el — noi vom vinde scump fiecare petec de pămînt" [5].

Războiul ruso-austro-turc (1787-1792). Una din primele manifestări ale politicii otomane de rezistenţă s-a văzut în chestiunea Crimeii, după ce sultanii turci fuseseră puşi în situaţia de a confirma pe oricare dintre hanii tătari. Într-adevăr, prin pacea de la Kiiciiik-Kainargi (1774) pentru prima oară un teritoriu locuit de musulmani se desprinsese de imperiu, căpătînd un statut de independenţă, ceea ce va fi confirmat şi în 1779 prin Convenţia de la Ainalî-Kavak, încheiată între Poartă şi Rusia. Sub pretextul menţinerii ***Califatului unic,*** tot pentru prima oară, delaSelim Iîncoace, sultanii turci vor face în mod oficial uz de titlul lor de califi, pentru a păstra astfel unele legături spirituale cu Hanatul Crimeii.

în acest context istoric Crimeea va reprezenta multă vreme cheia ***„Problemei orientale",*** menţinînd o permanentă stare de tensiune între Rusia şi Imperiul otoman. Nu este întîm-plător faptul că sultanul Abdul-Hamid I (1774—1789) poruncea astfel unuia dintre marii săi viziri": „Dorinţa mea împărătească fiind aceea de a se anula independenţa Crimeii, să depuneţi toate eforturile pentru realizarea ei, iar dacă ambasadorul amintit (Stahiev n.n.) se va împotrivi în continuare, să se lase totul pe seama soartei" [6].

[4] **Enver Ziya Karal, *Osmanhli Tarihi* (Istoria otomană), Ankara, voi. V, ed. II, 1961, p. 73 şi urm.**

[6] **Vezi la N. Iorga, *op. cit.,* voi. V, p. 306 (Ed. turcă) şfnota 312 *(G.O.R.,* V, p. 302 şi nota 5).**

[6] **Cevdet, *Tarih* (Istorie), voi. II, Istanbul, 1309 H. (1891/92), p. 317.**

In acelaşi timp, ţarina Ecaterina a II-a declara că dacă cererile Rusiei nu vor fi acceptate de Poartă „acest lucru va fi socotit ca o declaraţie oficială de război din partea Înaltei Împărăţii împotriva noastră- [7].

Turcii vor încerca recuperarea Crimeii în 1787 declarînd război împotriva Rusiei pentru abolirea clauzelor tratatului de la Kiiciiik-Kainargi, ca şi ale altor ***Convenţii*** sau ***Seneduri*** (date în 1779, 1783, 1784 etc.) care lărgeau facultatea intervenţiei Rusiei în treburile Imperiului otoman. Dar participarea Austriei la acest război, în condiţiile în genere cunoscute şi sub pretextul de a fi „părtaşă cu Rusia", a silit Poarta să-şi disperseze forţele pe două fronturi, mai cu seamă Moldova şi Ţara Românească devenind din nou teatrul unor operaţiuni militare pustiitoare. Totuşi, unele reforme introduse cu sprijinul Franţei fie în armata otomană, fie în sistemul de fortificaţii au dat turcilor posibilitatea să continue războiul timp de aproape cinci ani. Dar, declanşarea Revoluţiei burgheze din Franţa în 1789, cu ideile sale de „libertate, egalitate şi fraternitate", va pune în primejdie viitorul „principiilor monarhiste", ridicînd astfel în faţa statelor europene probleme din ce în ce mai dificile. De aceea, mai întîi Austria şi apoi Rusia vor consimţi, una după alta, la încheierea păcii cu Imperiul otoman, prima la Şiştov (4 aug. 1791), iar a doua la Iaşi (9 ian. 1792). Istoricul N. Iorga le va denumi deosebit de plastic „păci albe" [8], în sensul că fiecare din părţile beligerante a revenit aproape la situaţia antebelică, Austria mulţumin-du-se doar cu unele rectificări de frontieră în Banat, iar Rusia cu Oceacovul şi împrejurimile sale.

Dealtfel, încă de la începutul războiului turcii avuseseră convingerea că Austria „nu va face mare lucru pentru aliata ei (Rusia)", şi că îşi îndreaptă privirile „asupra Ţării Româneşti şi Moldovei pentru a nu le lăsa ruşilor" [9]. De aceea războiul s-a sfîrşit prin retrocedarea Principatelor române către turci, deşi reîntoarcerea lor la Imperiul otoman cu o serie de condiţii, adaptate la raportul de forţe din momentul istoric dat, va zdruncina substanţial principiul suzeranităţii turceşti asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, creîndu-se circumstanţe tot mai favorabile pentru lărgirea bazelor juridice ale autcc

[7] **Bibl. Acad. R.S.R., pach. DLXXXI, doc. turc. nr. 78. • N. IORGA, *Istoria Românilor,* Bucureşti, voi. VIII, 1938, p. 70-71, [9] N. IORGA, *Acte fi Fragmente...,* Bucureşti, voi. II, 1896, p. 224, (rap. lui Von Diez către regele Prusiei, la 10 oct. 1787).**

nomiei lor faţă de Poarta otomană. Dar în acelaşi timp, adîncirea rivalităţilor politice dintre marile puteri va transforma pentru mai multă vreme Principatele române în zonele cele mai sensibile ale ***Chestiunii orientale,*** dacă ne referim la partea europeană a Imperiului otoman.

RAPORTURILE TURCO-ARABE. în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea încep să se iveaască unele fisuri şi în raporturile turco-arabe, care prezentaseră timp de mai multe secole un caracter mai degrabă ***federativ,*** concretizat printr-o solidaritate, deşi relativă, faţă de lumea creştină în general. Dealtfel, arabii se bucuraseră întotdeauna de cele mai largi autonomii în cadrul zonei „Dar-ul-Islam", în provinciile arabe turcii fiind consideraţi de obicei ca „străini" [10].

In timpul războiului ruso-austro-turc dintre anii 1787 — 1792 Ecaterina a II-a încurajează răscoalele unor bei din Egipt, promiţîndu-le tot sprijinul diplomatic şi militar (flotă), ca să-şi creeze, cum se arăta în proclamaţia ţarinei, „o ţară independentă şi demnă de cinstea şi de renumele lor" [n]. De asemenea, apariţia lui Napoleon Bonaparte pe scena istoriei, cu personalitatea sa complexă şi contradictorie, va pune din nou la ordinea zilei problema raportului dintre Poartă şi Egipt, această provincie devenind o parte integrantă a „Chestiunii orientale" în tot cursul evoluţiei ulterioare a istoriei otomane. Egiptul va intra de acuma în obiectivele politice şi militare cînd ale Franţei, cînd ale Angliei, ca şi ale altor puteri europene, slăbind continuu principiile suzeranităţii otomane asupra acestei provincii. Astfel, tentativele lui Napoleon Bonaparte de a lovi interesele Angliei în Mediterană şi în Orient prin ocuparea Egiptului (în 1798) au determinat Poarta să caute sprijin la Rusia, cu care a încheiat chiar şi o alianţă ofensivă şi defensivă (23 dec. 1798).

Dar, punîndu-se în joc interesele Angliei, politica otomană de apropiere de Rusia a determinat agitarea diplomaţiei engleze, care, în cele din urmă, a fost silită să acţioneze în colaborare cu turcii, pînă la capitularea totală a oştilor franceze lăsate de Napoleon în Egipt, iar tratatul anglo-turc din 5 ian. 1799 va avea şi scopul

de a neutraliza efectele alianţei ruso-turce încheiate mai înainte.

[le] ***ZEINE Z. ZEINE, The Emergence oj Arab Naţionalism,*** **Beyrut, 1966,**
P. 9[11] **Apud I.H. Uzu.vţARŞiLi,** ***Osmanii Tarihi,*** **voi. IV/l, p. 517, nota 1.**

Deşi Egiptul va reveni Imperiului otoman, totuşi relaţiile cu această provincie vor fi aşezate pe baze noi, recunoscîn-du-i-se o mai largă autonomie, iar în faţa penetraţiei engleze, Franţa va fi aceea care va declara, de astă dată, că e gata să asigure „integritatea teritorială a Imperiului otoman" [12].

Reanimarea tradiţionalei „prietenii" turco-franceze în 1802 va favoriza aplicarea politicii otomane de neutralizare a eventualelor acţiuni militare din partea altor puteri europene în Orient, menţinîndu-se astfel mult doritul „echilibru al balanţei".

PRIMELE ÎNCERCĂRI DE REFORME. Oscilaţiile diplomaţiei marilor puteri între prineipiul „integrităţii" şi „împărţirii" Imperiului otoman au convins relativ de timpuriu Poarta asupra faptului că chiar şi atunci cînd statele europene se declarau, într-un fel sau altul, de partea sa, ele urmăreau totuşi în primul rînd interesele lor proprii. De aceea conducătorii turci vor iniţia o serie de ***reforme interne,*** care se vor extinde treptat în mai multe compartimente ale societăţii otomane [13].

Astfel, turcii vor răspunde de acuma tot mai favorabil solicitărilor de alianţe din partea statelor creştine sau vor căuta ei înşişi aceste alianţe. De necesitatea unei asemenea politici se va convinge însuşi clerul musulman, care va considera legale, din punctul de vedere al Şeriatului, legămintele cu popoarele creştine. Mai cu seamă în timpul războiului ruso-austro-turc (1787—1792) se ajunge chiar la încheierea unor ***tratate politico-militare*** cu Prusia şi Suedia, Poarta încercînd astfel să influenţeze nu numai mersul operaţiunilor militare, dar şi sfîrşitul războiului, prin crearea unor condiţii mai favorabile în momentul încheierii păcii fie cu Austria, fie cu Rusia.

Pe de altă parte, ruperea barierelor impuse de filozofia islamică asupra principiilor politice va contribui la extinderea relaţiilor Porţii cu celelalte state, ceea ce va favoriza, totodată, din ce în ce mai mult, şi cunoaşterea zigzagurılor diplomaţiei europene. În felul acesta, Imperiul otoman se va încadra efec'tiv în „sistemul statelor europene", iar lărgirea relaţiilor cu celelalte state va face societatea otomană tot mai

11 Apud N. IORGA, *Osmanii Tarihi...*, V, p. *142 (G.O.R.,* voi. V, p. 139). ia PBTER F. SUGAR, *Economic and Political Modernization. B. Turkey,* Ju *Political Modernization...* , p. 146— 175.

permeabilă influenţelor din afară, ele căpătînd un caracter sistematic îndeosebi după Revoluţia franceză din 1789. Se poate spune că, de fapt, istoria otomană din ultimele veacuri ale existenţei imperiului s-a caracterizat printr-un proces continuu de adaptare la condiţiile noi, la tehnica nouă etc.

De fapt, într-un anume sens, turcii nu rămăseseră indiferenţi faţă de realizările Europei nici în trecut. Ei şi-au însuşit în permanenţă sistemul european de ducere a războaielor sau tehnica construcţiilor de flotă, ca şi unele forme de manifestări ale ştiinţei, culturii etc. [14]. Baronul de Busbecq avea să exprime încă pe la jumătatea veacului al XVI-lea această realitate, scriind că: „nici un alt popor nu a fost mai comod ca turcii în a-şi adopta invenţiile bune ale altor ţări" 1[5].

Cu toate acestea, datorită tradiţiilor seculare turco-islamice care stăpîneau conştiinţa milioanelor de oameni, procesul „modernizării" în Imperiul otoman a dat naştere unor probleme deosebit de complexe. De aceea această „modernizare", identificată adeseori şi cu „europenizare" sau „occidentali-zare", nu s-a putut efectua decît de ***sus în jos,*** ca o ***politică de stat*** pentru introducerea unor schimbări sau reforme în viaţa publică din Imperiul otoman [18].

Cînd aceste încercări de reforme vor atinge unele aspecte mai sensibile ale societăţii otomane, ele vor provoca reacţia unor pături sociale pătrunse de spiritul conservatorismului în general şi al tradiţiei islamice în special.

Astfel, tentativa sultanului Osman al II-lea de a introduce, în primele decenii ale veacului al XVII-lea, unele schimbări în organizarea ienicerimii otomane, după insuccesul campaniei de la Hotin (1621), ca şi încercarea lui de a frînge influenţa crescândă a clerului musulman, s-au soldat cu detronarea şi sugrumarea acestuia în închisoarea celor Şapte-Turnuri ***(Yedi-Kule)*** din Constantinopol.

Dar eforturile de reorganizare se vor manifesta şi după aceea, din cînd în cînd. Aceasta se va vedea mai cu seamă în politica adoptată de vizirii din familia Kóprülü, după

[14] **Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey...*, 1961, p. -42 — 72; ¡Halil Inalcik, *The Place* of *the Ottoman-Turkish Empif'e in History,* în „Cultura Turcica", Ankara, voi. 1, nr. 1/196-4, p. 57—74.**

[16] **Apud Halil Inalcik, *The Place of the Ottoman-Turkish Empire in History,* în „Cultura Turcica", Ankara, voi. 1, nr. 1/1964, p. 61—62.**

[16] **KEMAL H. KARPAT, *The Land Regime... ,* în *Beginning's of Modernization* i» *the Middle East...*, Chicago, 1968, p. 69— 90.**

jumătatea veacului al XVII-lea, pentru introducerea unui nou sistem de conducere, in vederea redresării Imperiului otoman. Necesitatea unor schimbări mai profunde se va impune cu tărie după pacea de la Carlowitz (1699), dar mai ales după încheierea păcii de la Passarowitz (1718), care zdruncinase serios puterea otomană in Europa.

Într-adevăr, în această perioadă se produce o adevărată mutaţie în însăşi concepţia despre viaţă a turcilor-otomani. Ei încep să manifeste un interes din ce în ce mai mare pentru cunoaşterea realizărilor Europei, încercînd chiar să le şi transplanteze în mediul otoman. Astfel, se introduce tiparul cu caracter arab (1728), se înfiinţează teatre, se reînnoieşte marina otomană etc. Domnia sultanului Ahmed al III-lea (1703—1730) va deveni cunoscută ca ***„Epoca Lalelelor" (Lâle Devri),*** această floare simbolizînd tocmai schimbările survenite în modul de a concepe viaţa şi politica în general.

De remarcat este şi faptul că, pentru aplicarea unor astfel de măsuri, îşi dau asentimentul chiar şi vîrfurile conducătoare ale clerului mahomedan ***(ulema).*** De pildă, înfiinţarea tiparului în caractere arabe trecuse prin mai multe etape, dar fiecare încercare de pînă atunci fusese zădărnicită, într-un fel sau altul. Condiţiile de la începutul veacului al XVIII-lea au impus revizuirea unor astfel de atitudini faţă de tehnica tiparului. Şeih-ul-islamul însuşi a dat sentinţa religioasă numită ***fetva,*** în sensul că „dacă cineva, priceput în arta tiparului, va ornamenta, într-o formă oarecare de tipar, literele şi cuvintele unei cărţi, acesta este un lucru bun" [17]. Ca urmare, va fi emis firmanul de autorizare a tiparului în Turcia în 1728.

Răscoala din 1730 condusă de „Patrona-Halil" a frînat oarecum procesul de reînnoire, dar nu a putut opri tendinţa de căutare a realizărilor societăţii europene fie sub raportul sistemelor politice, fie sub aspectul organizării militare sau administrative, ca şi al învăţămîntului, etc. [18].

Ele s-au concretizat mai cu seamă în iniţiativele şi proiectele lui De Bonneval (devenit Ahmed paşa, prin islami-

[17] **Apud Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanii Imparatorlugunda ve TUrkiye Cumhuriyetinde Inkilâp Harehetleri* (Curente de reforme în Imperiul otoman şi în Republica Turcia), Istanbul, 1959, p. 20.**

[11] **BAHRI SAVCI, *Osmanii-Ttirk Rejormlarmtn (Islahat Hareketlerinin) Bir Bata Demokrasisini Dogurma ţabalan* (Eforturile reformelor turco-otomane pe drumul unei democraţii occidentale), în „Ankara 'Oniv. Siyasal Bilg. Fak. Dergisi", nr. 1/1966, p. 107-12-i (Vezi p. 112).**

zare), în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, sau în măsurile aplicate de Baron de Tott în a doua jumătate a aceluiaşi secol. Referindu-se la efectele acestor reînnoiri, N. Iorga avea să remarce, vorbind despre războiul ruso-austro-turc care începuse în anul **1787,** că „niciodată înalta Poartă nu pregătise cu atîta grijă şi cu atîtea eforturi un război modern, în sens european, ca cel de acuma" [19].

Cu toate acestea, adaptările se dovedeau de fiecare dată insuficiente faţă de progresele realizate in Europa. De aceea războiul dintre anii **1787—1792** i-a convins şi mai mult pe oamenii politici otomani de necesitatea extinderii reformelor, care să ducă la modificarea structurii interne a societăţii, pentru a o adapta din ce în ce mai mult condiţiilor epocii date.

Reformele sultanului Selim III **(1789—1807) şi războiul ruso-turc (1806—1812).** Iniţiatorul unor reforme importante va fi sultanul Selim al III-lea, care s-a urcat pe tron tocmai în anul izbucnirii Revoluţiei burgheze din Franţa **(1789)** şi în condiţiile cînd continua încă războiul cu Austria şi Rusia. Dîndu-şi seama de necesitatea unor transformări esenţiale, în' hatt-i-humaiunul de împuternicire a marelui vizir pentru încheierea păcii cu Rusia, acest sultan tînăr îşi dezvăluia gîndurile sale reformatoare, scriind că „cu astfel de oaste nu se poate duce război; acest lucru se ştia încă de la început, dar, ce folos, războiul fusese pornit. De aceea, încheindu-se pace, această oaste va trebui pusă la orîn-duială" [2°].

într-adevăr, numărul ienicerilor înregistraţi pe vremea sultanului Selim, al III-lea se apreciază la vreo **400 000** de oameni. Dar cei mai mulţi dintre aceştia se îndeletniceau cu alte treburi decît cele legate de instrucţia militară. Din acest număr, numai **60 000** îşi efectuau obligaţiile ostăşeşti, iar pe fronturile de luptă nu erau prezenţi mai mult de **25 000** de ieniceri, şi aceştia gata să fugă în orice clipă din faţa duşmanului.

De aceea, după încheierea păcii de la Şiştov — Iaşi, Impe= riul otoman s-a îmbarcat pe corabia „europenizării", trecîn-.

i» N. IORGA, *op. cit,* voi. V (ed. turcă), p. 57 (G.O.R., V, p. .54). liO La t H. UzuncARşiiJ, *Osmanii Tarihi,* voi. IV/l, p. 521, nota 2.

du-se la aplicarea unor reforme mai substanţiale [21], care s-au numit de astă dată ***„Nizam-t Djedid",*** adică „Noua Ordine". Aceasta însemna, totodată, că se renunţa definitiv la ideea întoarcerii la formele vechi de organizare, exprimate altă dată prin formula ***„Nizam-t Kadim",*** în sensul de „Vechea Ordine", simbolizînd epoca sultanului Soliman Magnificul. Va fi prima încercare serioasă de a schimba fundamental raportul dintre ***tradiţie*** şi ***inovaţie*** în istoria dezvoltării societăţii turceşti în general şi a societăţii otomane în special. „Nizam-i-Djedid"-ul, decretat în l793 printr-un firman, marca, astfel, un moment important în aplicarea unei politici „de europenizare încetul cu încetul" [22], dar într-un sens tot mai larg al cuvîntului. Ea cuprindea, de astă dată, nu numai organizarea unei armate în stil european, ci şi efortul de a participa la ştiinţa sau la tehnica europeană, nu mai puţin la modul de a înţelege însăşi viaţa sau politica, în genere.

Astfel, relaţiile diplomatice ale Imperiului otoman vor cunoaşte o nouă formă de manifestare, prin stabilirea de ***ambasade permanente*** în diferite capitale europene, ceea ce va însemna punerea bazelor ***principiului reciprocităţii*** şi în modul de ***reprezentare diplomatică*** între Poartă şi celelalte state europene [23].

De asemenea, s-au făcut o serie de îmbunătăţiri în sistemul administraţiei şi finanţelor. S-a introdus învăţarea limbii franceze în şcoli militare, ca şi pentru diplomaţii otomani acreditaţi în diverse capitale din Europa.

Dar forţele sociale impregnate de spiritul tradiţionalist s-au împotrivit măsurilor de reînnoire, declanşîndu-se astfel toate tendinţele separatiste şi ale unor paşale. Cel care a creat dificultăţi serioase în această privinţă a fost şi paşa de Vidin, vestitul Osman Pazvantoglu, care avea să declare că „mai de grabă devin creştin decît să accept Nizam-i Djedid-ul". Poarta va fi nevoită să expedieze armate întregi pentru reprimarea răscoalei separatiste a lui Pazvantoglu, care va acţiona de-a lungul Dunării, devenind o

primejdie serioasă în primul rînd pentru Ţara Românească.

[21] **Vezi şi A. D. NOVICEV, *Istoria Turtii,* vol. II, Leningrad, 1968, p. 19 şi urm.**

22 N. IORGA, op *cit.,* p. 120 *(G.O.R.,* voi. V, p. 117).

[23] **Vezi şi ERCUMEND KURAN, *Avrupa'da Osmanii Ikamet Elfiliklerinin kuruluşu ve ilk elţilerin siyasî jaaliyetleri 1793—1821* (înfiinţarea ambasadelor otomane în Europa şi acţiunile politice ale primilor ambasadori 1793-1821), Ankara (1968), 71 p.**

In 1804 va începe marea răscoală a sîrbilor, iar peste doi ani (1806) va izbucni un nou război cu Rusia, toate punînd sub semnul întrebării întreg procesul, abia iniţiat, de reînnoire în proporţii mai mari şi cu efecte mai importante în ansamblul societăţii otomane.

Mai mult decît atît, forţele interne care se împotriveau reformelor nu numai că nu vor sprijini desfăşurarea războiului, dar vor organiza chiar şi o răscoală sub conducerea lui Kabakci-Mustafa, ceea ce în 1807 va degenera într-un adevărat război intestin, determinîndu-1 pe sultanul Selim al III-lea să retracteze întreg sistemul său de „Nizam-i Djedid". Reacţiunea era reprezentată îndeosebi de ienicerime şi de cler care, văzîndu-şi subminate poziţiile lor de pînă atunci, vor alimenta tulburările şi dezordinile din viaţa socială şi politică prin conflicte constante. Devenind stăpîni pe situaţie, ienicerii şi clerul îl vor detrona pe Selim al III-lea.

Războiul intern va influenţa profund însăşi desfăşurarea operaţiunilor militare de pe frontul european, favorizînd victoriile armatelor ruseşti, care ajung fără prea mari dificultăţi la Dunăre, de unde se vor pregăti să treacă în Balcani.

In aceste împrejurări, „aianii de Rusciuc", în frunte cu Bairaktar Mustafa paşa [2*], vor lăsa toată linia Dunării şi vor pleca la Constantinopol pentru eliberarea sultanului Selim al III-lea, care va fi decapitat de răsculaţi din porunca noului sultan Mustafa al IV-lea, în timp ce prinţul Mahmud va găsi scăpare prin podurile Seraiului. Descoperit de partizanii lui Bairaktar, Mahmud va fi aşezat pe tronul împărăţiei otomane, devenind sultanul Mahmud al II-lea (1808— 1839). Tocmai acesta avea să fie poreclit mai tîrziu „Petru cel Mare" al turcilor, în timp ce conservatoriştii de atunci îl vor califica drept „ghiaur sultan", adică „sultanul necredincios", pentru faptul de a fi aplicat cu şi mai multă consecvenţă o serie de reforme, unele neîmplinite în trecut, iar altele iniţiate pe vremea domniei sale.

[24] **A. F. Miller, *Mustafa paşa Bairaktar. Ottomanskaia imperia v naceale XIX veka,* M.-L., 1947, 508 p. (Vezi şi trad. franc. *Mustapha Pacha Bairaktar,* Bucarest, 1975, 466 p.**

Capitolul II

DOMNIA SULTANULUI MAHMUD AL II-LEA (1808—1839)

ACTUL DE CONVENŢIE (SENED-I-ITTCFAK). Impunerea partizanilor lui Bairaktar Mustafa paşa (în 1808) era prima victorie a ***provinciilor*** asupra ***metropolei*** otomane. Această victorie va fi pecetluită, pentru moment, prin semnarea, la începutul lunii septembrie a anului 1808, între sultanul Mahmud al II-lea şi marii feudali din imperiu, denumiţi „aiani", a unui „act de convenţie", cunoscut în istorie ***sub denumirea*** de ***„Sened-i-Ittifak".*** Acest document avea scopul de a găsi o formulă legală pentru precizarea poziţiei clasei feudale a aianilor faţă de suprema autoritate statală otomană, reprezentată de sultan. Deşi nu preconiza schimbarea structurii social-politice a societăţii turceşti din vremea aceea 1, acest document prezintă totuşi o semnificaţie complexă în istoria otomană. Astfel, din punct de vedere social, ***Senedul de convenţie*** marchează recunoaşterea oficială a sistemului feudal otoman, reprezentat de aşa-numiţii ***„aiani"*** şi ***„eşrafi",*** iar sub raport politic, el a însemnat o adevărată „Sf. Alianţă" a feudalităţii otomane pentru reprimarea oricărei tentative de răscoală sau de acţiune separatistă a unuia sau a altuia dintre aiani. Din punct de vedere teoretic, acest act simboliza schimbarea însăşi a concepţiei asupra „originii divine" a monarhiei, sultanii văzîndu-se de acuma îngrădiţi în exercitarea autorităţii lor asupra unor categorii sociale care cer, dar şi obţin, asigurarea privilegiilor lor. Aristocraţia funciară otomană accepta să sprijine monarhia doar **în** schim-

[1] **H. Inalcik, *Sened-i Ittifak ve Gulhane Hatt-i-Hiimayunu...* (Actul de convenţie şi Hatt-i-Humaiunul de ia Gulhane), In „Belleten", T.T.K Ankara, 1964, nr. 112, p. 603 şi urm.**

bul recunoaşterii privilegiilor ei de clasă şi al fixării statutului ei faţă de tron nu pe baza principiilor Şeriatului musulman, ci pe baza raportului de forţă [2]. Chiar şi ienicerii, nemulţumiţi, declarau că „padişahul nu este şi el un om? Oricine poate fi sultan. Este de ajuns să dăinuie ogeacul nostru (adică ienicerimea n.n.)" [3].

De aceea o nouă reacţie îi va risipi iarăşi pe partizanii reformelor, Bairaktar însuşi, devenit mare vizir (29 iul. 1808), fiind nevoit să-şi pună capăt zilelor prin aruncarea în aer a depozitului de muniţii din Serai, pentru a nu cădea în mîinile contra-reformatorilor (21 nov. 1808).

Cele amintite mai sus se întîmplau cînd războiul ruso-turc continua (1806—1812) şi cînd Napoleon Bonaparte, după ce aspirase el însuşi la reorganizarea Imperiului otoman, dorind să meargă personal la Constantinopol, începuse să-şi manifeste trăsăturile sale de „hommo duplex", oscilînd între menţinerea Imperiului otoman şi împărţirea acestuia.

Astfel, el se angajase într-un timp pentru respectarea integrităţii teritoriilor turceşti, avertizînd totodată că ruşii nu vor putea intra în Principate „fără să atragă în braţele lor toată Europa" [*]. Dar pe măsura consolidării expansiunii franceze în Europa şi Mediterana, contradicţiile napoleoniene au început şi ele să se manifeste mai evident, influenţînd desfăşurarea conflictului ruso-turc dintre anii 1806—**1812.**

Pacea de la Bucureşti (28 mai 1812). Îndeosebi întîlni-rile de la Tilsit (1807) şi Erfurt (1808) duseseră, aşa cum scria Engels, la o alianţă ruso-franceză „în vederea împărţirii lumii: lui Napoleon — Occidentul, lui Alexandru — Orientul" [5]. Devenind campionul împărţirii Imperiului otoman, Napoleon chiar va sfătui Poarta să renunţe la Moldova şi la Ţara Românească, deja ocupate de trupele ruseşti, după 1806. Numai schimbarea ulterioară a politicii napoleoniene faţă de Rusia îi va determina pe turci să continue războiul, exploatînd orice mişcare a împăratului francezilor. De aceea Rusia va fi pusă în situaţia de a ceda, treptat, la masa tratativelor de pace de la Giurgiu (1811) şi apoi de la Bucureşti

[2] **Pentru detalii vezi şi KEMAL H. KARPAT, *The Land Regime...* , p. 69-90.**

[8] **Apud ENVER ZIYA KARAL, *Osmanls Tarihi,* vol. V, p. 96. ' N. IORGA, *op. cit.,* voi. V, (ed. turcă), p. *163 (G.O.R.,* V, p. *163* şi nota 3).**

[6] **MARX-ENGELS, *Opere,* voi. 22, Bucureşti, *1965,* p. 27.**

(1812), ceea ce obţinuse pe calea armelor. Aşa ese explică faptul că hotarul, preconizat iniţial la Dunăre, a fost mutat spre Siret, pentru **a** se stabili, în cele din urmă, pe Prut. Astfel Principatele române vor fi evacuate deRusia, „cu excepţia teritoriului dintre Prut şi Nistru care a intrat în componenţa Rusiei ţariste" [6]. Pe de altă parte, deşi regimul fanariot va supravieţui, totuşi Poarta otomană se angaja să respecte privilegiile Moldovei şi Ţării Româneşti, cu o serie de clauze suplimentare, iar libertăţile promise Serbiei îi vor deschide calea spre o autonomie politică efectivă. De asemenea, se retrocedează Imperiului otoman şi unele regiuni din Trans-caucazia, precum şi oraşul Anapa de pe malul Mării Negre.

Tratativele ruso-turce din această perioadă au scos la iveală mai cu seamă tendinţele politice ale fiecărei părţi în privinţa organizării viitoare a Principatelor române, care deveniseră o zonă de interes şi pentru diplomaţia europeană. Deşi, efectiv, ele erau scoase de sub tutela otomană de către armatele ruseşti, totuşi la tratativele de pace turcii au pentru restabilirea dominaţiei otomane asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, tînărul sultan Mahmud al Il-lea decla-rînd că e hotărît „să lupte pînă la ultimul ostaş, decît să renunţe la cele două Principate" [7]. în această privinţă sînt sugestive şi afirmaţiile unor oameni politici turci în sensul că „sultanul va ceda mai degrabă Constantinopolul decît să renunţe la cele două Principate" [8].

Turcii au urmărit cu interes evoluţia raporturilor franco-ruse, care au culminat cu vestita campanie a lui Napoleon Bonaparte asupra Moscovei în 1812. Dar pacea ruso-turcă a fost încheiată **în** ciuda insistenţelor lui Napoleon ca Poarta otomană să reia ostilităţile împotriva Rusiei.

ETERIA. REVOLUŢIA DIN 1821 **(TUDOR VLADIMIRESCU).**

Pacea de la Bucureşti nu a adus Imperiului otoman liniştea scontată de oamenii politici. Dimpotrivă, lupta de eliberare a popoarelor a continuat şi după aceea. în **1816**—1817 Serbia devine un principat autonom, iar în 1821 a izbucnit revoluţia poporului român sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, precum şi mişcarea grecilor denumită ***Eteria,*** fiecare urmă-

[6] ***Istoria poporului român*** **(sub red. acad. Andrei Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 279.**

[7] **N. Iorga, *op. cit.,* voi. V, (ed. turcă), p. 203 *(G.O.R., V,* p. 202).**

[8] **Idem, *Acte şi fragmente,* voi. II, p. 461, nota 3.**

rind realizarea propriilor aspiraţii naţionale, înscrise în programele lor revoluţionare.

Rivalităţile surde dintre puterile constituante ale „Sfintei Alianţe" din 1814 erau prea puternice ca ele să poată interveni, izolat sau în colectiv, în noua situaţie care se ivise în desfăşurarea „Chestiunii orientale". în aceste condiţii, ele au preferat să-şi dizolve veleităţile lor în „mareele diplomaţiei" lăsînd, în schimb, mînă liberă Porţii otomane să acţioneze atît în Principate cît şi în ţinuturile greceşti.

De relevat este însuşi faptul că, cu toată insistenţa marilor puteri, în frunte cu Rusia, de a se trimite în grabă domni fanarioţi în cele două Principate, Poarta otomană, moti-vind discreditarea elementului grecesc în ochii lumii islamice, a adoptat de la început o politică de tergiversare în ceea ce priveşte îndeplinirea acestui deziderat politic al marilor puteri. Ea va veni astfel în întîmpinarea doleanţelor boierimii autohtone române de a se reveni la ***domniilepământene,*** ceea ce s-a şi realizat în 1822, odată cu o serie de alte măsuri care stabileau principiile noi ale raporturilor Moldovei şi Ţării Româneşti faţă de Imperiul otoman [9].

Problema grecească a continuat să rămînă la ordinea zilei şi după 1821, iar dezvoltarea economică şi socială de pînă atunci a populaţiei greceşti, ca şi răspîndirea ideilor de renaştere naţională au favorizat întocmirea unor proiecte care mergeau pînă la reînvierea „Imperiului bizantin" de altă dată, fie chiar şi cu sprijin dinafară.

Dar pînă şi marile puteri conservatoare, cum erau Rusia sau Austria, îşi schimbaseră deja poziţiile lor faţă de mişcările de emancipare din zona otomană, subordonînd orice sprijin propriilor lor interese politice, ceea ce se manifestase cu pregnanţă încă în perioada răscoalei sîrbilor după 1804. Astfel, Austria refuza deja să-şi asume anumite obligaţii, trimiţîn-du-i pe răsculaţi la „stăpînul lor legal" (adică la sultan n.n.), iar Rusia caută să obţină ataşamentul poporului sîrb doar pentru a slăbi Imperiul otoman, fiind gata să cedeze atunci cînd interesele ţarismului îl vor cere [10]. De asemenea, grecii au fost părăsiţi, ceea ce a grăbit şi înăbuşirea mişcării conduse

[9] **Mustafa A. Mehmet,** ***Acţiuni diplomatice la Poartă în legătură cu mişcarea revoluţionară din 1821,*** **în „Studii. Revistă de istorie", 1971, nr. 1, p. 63—76.**

[10] **Lidia Demeny,** ***Relaţiile ruso-sîrbe în anii 1806—1812,*** **în** ***Studii istorice sud-est europene,*** **voi. I, Bucureşti, p. 127— 157.**

de Tudor Vladimirescu, Principatele române fiind ocupate de oştile otomane cu îngăduinţa tacită a puterilor europene. De aceea lupta de eliberare a popoarelor de sub dominaţia otomană va fi dusă în condiţiile unei complexităţi din ce in ce mai crescînde, popoarele respective trebuind să ţină seamă de toţi factorii care vor acţiona asupra lor.

LICHIDAREA OASTEI DE IENICERI (1826). La începutul veacului al XIX-lea Imperiul otoman se găsea faţă în faţă şi cu o serie de alte probleme interne. Astfel, pentru realizarea unei centralizări politice, s-a pornit o campanie împotriva tendinţelor separatiste ale marilor aiani, în timp ce înăbuşirea mişcării islamice a ***vahabiţilor*** de către guvernatorul Egiptului, Mehmed-Ali paşa, avea să întărească autoritatea acestuia în Orientul otoman, ceea ce, ulterior, se va extinde şi asupra Moreei, unde fusese chemat în **1825,** pentru înăbuşirea răscoalei grecilor. El va deveni astfel unul dintre paşalele cele mai de temut, pe vremea lui creîndu-se aşa-zisa „problemă egipteană".

Pe de altă parte, una din acţiunile cele mai îndrăzneţe de pe timpul domniei sultanului Mahmud al II-lea se numără şi desfiinţarea oastei de ieniceri în anul **1826,** cu acest prilej fiind nimiciţi peste 30 000 de ieniceri rămaşi credincioşi sistemului lor de organizare militară. în felul acesta se punea capăt unei oştiri seculare, care fusese într-o vreme „spaima Europei", dar care, mai tîrziu, devenise sursa unor tulburări interne dintre cele mai îngrijorătoare. De aceea, dacă înfiinţarea ienicerimii fusese marcată prin botezarea ei cu numele de ***Yeni-ceri,*** adică „oaste nouă" (ienicerime), în schimb, desfiinţarea ei, în urma unei bătălii interne dintre cele mai crîncene, va fi considerată drept „un eveniment de binefacere", cunoscut în istoria otomană sub denumirea de ***„Vaka-i-Hayriyye".***

Pentru a răscoli sentimentele de repulsie ale întregii lumi islamice împotriva ienicerilor, aceştia au fost excomunicaţi din sînul societăţii musulmane prin taxarea lor ca: „ghiauri" (necredincioşi), în timp ce

populaţia era chemată la arme sub lozinca „toţi cei ce se declară musulmani să vină sub steagul profetului!".

Lichidarea ienicerimii, ca şi a „spahiilor de Poartă", a netezit şi mai mult calea pentru aplicarea unor măsuri de

reforme, limitîndu-se intervenţiile intelectualităţii clericale care se sprijinea de obicei pe ienicerime.

Războiul ruso-turc (1828—1829) şi pacea de la Adrianopol— 1829. Efervescenţa continuă a lumii creştine din Imperiul otoman, dar în special menţinerea problemei greceşti în atenţia întregii Europe nu îngăduiau reforme imediate în Imperiul otoman, iar izbucnirea unui nou război ruso-turc în **1828** va întîrzia şi mai mult introducerea lor cu amploare. Referindu-se la situaţia Imperiului otoman din preajma conflictului din **1828,** clasicii marxismului remarcaseră faptul că „Rusia a început războiul după ce flota <turcă n.n. > fusese nimicită la Navarino [1] \ iar vechea organizare a armatei <turceşti n.n. >, distrusă de Mahmud, nu fusese încă înlocuită prin alta nouă" Războiul din **1828—1829** dintre Imperiul otoman şi Rusia a fost consecinţa agravării „Chestiunii orientale", principalele puteri europene (Anglia, Franţa, Rusia) coalizîndu-se în sprijinirea autonomiei Greciei, ceea ce însemna reconsiderarea poziţiei lor faţă de lumea creştină din Imperiul otoman. Refuzul Porţii a avut drept urmare intervenţia Angliei şi Franţei, ceea ce a încurajat Rusia, pînă la a declara război Porţii otomane la **26** aprilie **1828.** În felul acesta, Turcia a fost pusă şi de astă dată în faţa unor dificultăţi serioase atît în Caucaz cît şi în Europa, unde cetăţile turceşti au căzut unele după altele pînă la Vama (sept. **1828).** După o retragere temporară a armatelor ruseşti în nordul Dunării, în timpul iernii, a urmat, în anul **1829,** o nouă ofensivă atît în Orient cît şi în Balcani, iar neamestecul celorlalte puteri a silit Poarta otomană să încheie pacea de la Adrianopole în septembrie **1829,** cu toate consecinţele sale.

De remarcat este faptul că, proiectele de organizare a unei Grecii aveau ca pildă „sistemul autonomiilor Principatelor Dunărene". Moldova şi Ţara Românească serveau drept modele pentru celelalte popoare din Balcani în reglementarea raporturilor lor cu Imperiul otoman. În trecut, ele fuseseră luate ca exemplu de cazacii lui

Doroşenco, apoi de poloni, iar mai tîrziu de sîrbi sau de locuitorii din Arhipelag. Acum, chiar şi marile puteri întocmeau proiecte de stabilire a rapor-

11 De flota anglo-franceză.

u **Marx-Engels, *Opere,* voi. 28, Bucureşti, 1967, p. 271.**

turilor turco-greceşti servindu-se de acelaşi prototip, ceea ce conferă statutului Principatelor române faţă de Poartă **o** semnificaţie aparte în însăşi evoluţia sistemului politic otoman.

•

Pacea de la Adrianopole (1829) a imprimat un nou impuls ***Problemei turceşti.*** Astfel, slăbeşte suzeranitatea otomană mai ales asupra Principatelor române. Prin ***condominiul*** turco-rus, Moldova şi Ţara Românească iau deja caracterul unor ***state tampon*** între cele două imperii [12.]
[I3]. De asemenea, se lărgeşte autonomia Serbiei şi se creează un stat independent grecesc, pentru care se agitase întreaga diplomaţie europeană, începînd cu Congresul de la Verona (1822) şi pînă la pacea de la Adrianopole (1829), dar mai ales după aceea.

PROBLEMA EGIPTEANĂ (MEHMED-ALI PAŞA). Semnificaţia istorică a înfiinţării unui stat independent grecesc, deşi limitat la Moreea, este definită de unii istorici drept „începutul destrămării Imperiului otoman", a cărui existenţă „va depinde de acum încolo nu atît de propria sa putere cît de menţinerea principiului echilibrului între state"[14].

Astfel, ea va fi urmată de intervenţia Franţei în Algeria (1830), iar în 1831 guvernatorul Egiptului, Mehmed-Ali paşa, îşi va manifesta pe faţă pretenţiile sale de ***autonomie,*** deschizând un nou capitol în istoria Imperiului otoman. Victoriile sale succesive îl vor determina pe sultanul Mahmud al II-lea să recurgă la toate mijloacele posibile, pentru înlăturarea acestui rival.

Văzînd indiferenţa aparentă a puterilor occidentale faţă de acţiunile lui Mehmed-Ali paşa, şi chiar încurajarea acestuia sub diferite forme, Poarta a apelat din nou la ajutorul militar şi politic al Rusiei, încheind cu aceasta, în iulie 1833, un legămînt cunoscut sub denumirea de tratatul de la HUra-***kiar-Iskelesi.*** Acceptarea protecţiei ruseşti de către Imperiul otoman putea să atragă după sine creşterea influenţei Rusiei în Orientul Apropiat, inclusiv în zona Mediteranei

orientale, în timp ce angajamentul Porţii de a închide Strîmtorile

[13] **N. Iorga, *Osmanii Tarihi...*, vol. *V,* (ed. turcă), p. 354 *(G.O.R., V,* p. 349 şi nota 1).**

u **Enver Ziya Karal, op. *cit.,* vol. V, p. 121—122.**

pentru vasele de război ale celorlalte state punea Rusia la adăpost de eventualele acţiuni ale puterilor occidentale.

Dar în felul acesta Poarta a determinat şi de astă dată Franţa şi Anglia să-şi revizuiască politica lor orientală, obligîndu-le să medieze între sultan şi Mehmed-Ali paşa, pentru a împiedica naşterea unei dinastii puternice în Egipt, care putea să afecteze profund relaţiile comerciale dintre Occident şi Orient. Adoptarea politicii de mediere de către puterile occidentale avea şi scopul de a se evita aplicarea clauzelor tratatului de la Hiinkiar-Iskelesi, care prevedea participarea armatelor ruseşti în reprimarea răscoalei din Egipt, mai ales că flota rusă intrase deja în Bosfor (5 apr. 1833).

în cele din urmă flota rusă s-a retras, iar Egiptul a revenit sub autoritatea sultanului, cu condiţia acordării dreptului de succesiune urmaşilor lui Memed-Ali paşa, ceea ce reprezenta în fond un alt moment important al autonomiei acestei provincii faţă de Imperiul otoman. Cît priveşte situaţia Strîmtorilor, se va încheia o convenţie specială la Londra (1841), prin care sultanul obţine dreptul de închidere a acestora pentru vasele de război ale tuturor statelor, măsură la care consimt tacit marile puteri, în schimbul „garanţiei colective", acceptată de Poartă.

De asemenea, expansiunea comercială a Angliei a determinat Poarta să accepte şi clauzele Convenţiei din 1838, care constituie o cotitură în evoluţia relaţiilor economice ale Imperiului otoman cu lumea dinafară, acesta intrînd de acum, în mod absolut, în sfera expansiunii economice a capitalismului occidental, simultan cu subordonarea sa politică [15].

APLICAREA UNOR REFORME. Concomitent CU evenimentele sau orientările menţionate mai sus, Poarta otomană a iniţiat şi o serie de alte acţiuni interne.

Astfel, desfiinţarea ienicerimii şi îndepărtarea relativă a influenţei marilor aiani au fost urmate de reorganizări administrative, iar guvernatorii de provincii numiţi **va/t** au fost transformaţi în nişte

funcţionari ai puterii centrale, în timp ce relaţiile dintre stat şi populaţie au început să fie

[15] **TANER TEMIR, *Tiirk Devl'imi. Tarihî anlamt ve felsefî temeli* (Revoluţia turcă. Sensul istoric şi baza ei filozofică), Ankara, 1968, p. 54 şi urm.**

reglementate prin diferite comitete sau consilii provinciale. în aceeaşi măsură au fost supuse reorganizării şi organele centrale ale aparatului de stat, unele din ele luînd denumirile specifice sistemului european [18]. Toate aceste mutaţii în structura politico-organizatorică otomană creau premise pentru o nouă creştere a autorităţii instituţiei ***sultanatului*** spre o ***monarhie centralizată,*** prin reafirmarea sultanului în conducerea treburilor împărăţiei otomane. Această centralizare a autorităţii va găsi un suport şi în măsurile de reorganizare a învăţămîntului, înmulţindu-se, alături de ***medresele,*** şi numărul şcolilor laice de diferite grade, începînd cu obligativitatea învăţămîntului elementar, continuînd cu gimnaziile numite ***Ruşdiye*** şi terminînd cu şcolile superioare (militare, medicale etc.). Pe lîngă elevii care studiau în şcolile din Europa, unde erau trimişi în număr de zeci şi chiar sute, ele vor contribui la formarea unor cadre calificate şi cu vederi noi atit în probleme administrative, cît şi politice. De asemenea, apar primele ziare turceşti (de ex. ***Takvim-i Vekayi),*** care devin organe de informare şi contribuie la formarea unui curent de ***„opinie publică"*** în cadrul societăţii otomane.

Se introduc şi unele reforme vestimentare, sultanul însuşi începînd să poarte costum european, iar ***fesul*** devine semnul distinctiv al oastei şi funcţionărimii otomane, în timp ce ***turbanul*** este cedat clerului şi celorlalte categorii sociale. Au fost create şi o serie de ***consilii superioare,*** care aveau menirea de a studia şi de a aplica legile noi în diferite sectoare ale societăţii otomane.

Un element important, de ordin social-ideologic, a fost şi schimbarea mentalităţii turco-islamice faţă de lumea creştină, în sensul recunoaşterii egalităţii supuşilor, fără deosebire de credinţă. Însuşi sultanul Mahmud al II-lea va confirma acest principiu, spunînd: „Eu deosebesc pe musulmani la moscheie, pe creştini în biserică, iar pe evrei la sinagogă; în afara lor, eu nu-i deosebesc" [17].

în fond, toate acestea reprezentau manifestări ale ***problemei naţionale*** în Imperiul otoman,

problemă evidentă, dar şi complexă, prin însăşi componenţa etnică extrem de variată, ca şi prin diversitatea confesională a acestei formaţiuni politice.

[16] **KEMAL H. *KARPAT, The Transformation of The ottoman State, 1789—1908,* în „International Journal of Middle East Studies", nr. 3/1972, p. 243-281.**

[17] **Ahmed Bedevi Kuran, *op. cit.,* p. 46.**

niciri civile, o serie de popoare, ca grecii, armenii, evreii etc.y remarcîndu-se îndeosebi în domeniul comerţului sau ca armatori. Aceasta le oferea totodată şi posibilitatea de a-şi lărgi orizontul lor cultural şi politic, în contactul permanent cu lumea dinafară. Ele s-au impus, astfel, nu numai în comerţul otoman, dar şi în domeniul industriei, exploatînd o serie de surse productive, ceea ce va înlesni formarea, relativ timpurie, a unei burghezii creştine, mai cu seamă în rîndul populaţiei greceşti din Imperiul otoman. De asemenea, cele trei principate româneşti au cunoscut o evoluţie specifică în zona „Pax Ottomanica". Pe de altă parte, prevederile legislaţiei turceşti constituiau alte motive de acumulări de fonduri, folosite de creştini fie în scopuri comerciale, fie în alte sectoare productive. în multe cazuri se reglementa chiar şi dreptul de succesiune în cadrul lumii creştine, inclusiv dreptul de stăpînire funciară, oarecum diferită de principiile Islamului şi apropiată de dreptul clasic de proprietate. De acest drept s-a bucurat îndeosebi clerul creştin care dispunea de întinse proprietăţi funciare prin intermediul bisericii ortodoxe.

Islamul prevedea repararea bisericilor care se ruinau de la sine, prin trecerea timpului, iar în privinţa interdicţiei de a se reconstrui cele dărîmate intenţionat, unele surse ne informează că chiar şi în condiţiile veacului al XVII-lea, cînd dominaţia otomană se exercita din plin, astfel de prohibiţii nu prea erau respectate în imperiu Treptat, imixtiunea continuă a statelor europene, fie prin reprezentanţii lor, fie pe baza clauzelor din Capitulaţii sau din tratatele de pace, a slăbit şi mai mult aplicarea unor astfel de legi prohibitive ale Islamului, recunoscîndu-se oficial dreptul de „reparare şi de reînnoire a bisericilor fără a se pune piedici" [2].

Mai mult, îndelungata convieţuire islamo-creştină a dus la formarea unor tradiţii comune, mai cu seamă mormintele unor „sfinţi" sau „dervişi" devenind lăcaşuri de manifestare a sentimentelor colective de pietate atît ale

musulmanilor cît şi ale populaţiei creştine. Pe de altă parte, menţinerea legăturilor dintre ieniceri, mulţi ajunşi în posturi de răspundere, şi rudele lor rămase creştine, ca şi încadrarea unor elemente nemusulmane (martalozi, voinuci, vlahi, etc.) în

[1] *Islam Ansiklopedisi,* fasc. 90—91/1961 (art. — *Nasara).* • Vezi şi diverse tratate de pace sau convenţii dintre Turcia şi Rusia (1774, 1783 ş.a.).

diferite sectoare ale societăţii otomane au lărgit tot mai mult bazele autonomiilor etnico-religioase din cadrul societăţii otomane, mai cu seamă dacă ele nu afectau interesele politice ale administraţiei turco-islamice. Această situaţie de fapt explică de ce anume, chiar şi in perioadele de adîncire a spiritului fanatic al Islamului, nu au putut fi puse în practică nici propunerile privitoare la desfiinţarea tuturor bisericilor din Constantinopol sau din alte părţi ale Imperiului şi nici hotărîrea unor sultani, de pildă Selim 1, de a-i converti cu forţa la Islam pe toţi creştinii de atunci, din cuprinsul Imperiului, asemenea măsuri sau porunci fiind oprite de înşişi şefii religiei mahomedane, cum erau ***Muftiii (sau Şeyh-ul-islam).***

Autonomia „lumii nemusulmane" din cadrul societăţii otomane se manifesta şi sub aspect cultural, fără să mai vorbim de evoluţia culturală ***independentă*** a celor trei ţări româneşti (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania). De acest lucru vor beneficia îndeosebi grecii, care îşi vor organiza treptat un adevărat sistem de învăţămînt, de toate gradele şi pe tot cuprinsul Peninsulei Balcanice.

Astfel, după unele mărturii, „şcolile de sate funcţionau pe lîngă biserici, ca şi, mai ales, cele din oraşe" [3], iar la începutul veacului al XVII-lea vor lua fiinţă şcoli superioare, în frunte cu Academia din Fanar (la Constantinopol), care va fi condusă un timp de vestitul filozof Théophile Corydalée (m. 1646). Treptat, noi centre de cultură vor apare în provinciile Imperiului otoman, cum au fost cele din Epir, Macedonia, Antiohia, Alexandria, Cipru sau din Principatele române etc., lărgindu-se astfel condiţiile pentru „renaşterea culturii" popoarelor creştine din cadrul societăţii otomane [4].

Toate acestea învederează evoluţia specifică a Imperiului otoman sub aspectul reglementării modului de viaţă asupu-şilor creştini, fără a se aplica întocmai normele Şeriatului privitoare la categoria de ***zimmi,*** adică supuşi nemusulmani ai unui stat musulman. Însuşi termenul de ***raia (re'aya),*** aşa cum s-a specificat deja mai înainte, s-a referit multă vreme atît la musulmani cît şi la populaţia creştină. Chiar

[3] **CLÉOBULE TSOURKAS, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée* (1570—1646), Deuxième Édition, Thessalonique, 1967, 441 p. (Vezi p. 15, după Martin Crusius).**

*** Pentru detalii, vezi C. TSOURKAS, *op. cit. (Introduction).***

şi în timpul convorbirilor turco-ruse din preajma păcii de la Bucureşti (1812) autorităţile otomane se declarau pentru sensul larg al termenului de ***raia,*** susţinînd că „după părerea Înaltului-Devlet (adică. a Imperiului otoman), dndse spune „raia", acesta cuprinde atît pe ***musulmani*** cît şi pe nemusulmani" [5]. Abia mai tirziu i s-a conferit termenului de ***raia*** o semnificaţie politică, prin el înţelegîndu-se doar populaţia creştină din Imperiul otoman.

•

De relevat este şi faptul că Imperiul otoman s-a remarcat îndeosebi prin dominaţia asupra lumii ortodoxe, inclusiv centrul religios — ***ierusalimul.*** Dar, treptat, lumea catolică, reprezentată de Papalitate şi apoi de Franţa sau de alte state europene, a început să se intereseze de soarta grupurilor catolice din zona otomană, acest interes găsindu-şi confirmarea şi în vestitele Capitulaţii ale Porţii faţă de diferite state europene. în genere, regii Franţei au fost recunoscuţi de turci ca „protectori" ai lumii catolice din imperiu. începând din veacul al XVIII-lea, la acest titlu va concura şi Austria, în timp ce Rusia va deveni „protectoarea" lumii ortodoxe. Aceşti factori externi vor da impulsuri noi mişcărilor de eliberare naţională, care îşi aveau cauzele lor profunde în însăşi dezvoltarea social-economică şi politico-ideologică a popoarelor supuse Imperiului otoman. în felul acesta, problema naţionalităţilor din societatea otomană se va complica din ce în ce mai mult, luînd caracterul unei probleme internaţionale şi devenind unul din aspectele cele mai importante ale „Chestiunii orientale" în evoluţia ei din ultimele veacuri, cînd istoria otomană se va caracteriza prin izbucnirile permanente ale popoarelor supuse, pentru formarea unor state naţionale.

●

Raporturile inter-islamice. Desigur, nu poate fi contestat faptul că statul otoman s-a consolidat, printre altele, şi pe fundalul idealului islamic al djîÂad-ului, adică „al războiului sfînt", în primul rînd împotriva

lumii creştine. Dar tot atît de adevărat este şi faptul că acelaşi stat nu a putut

[1] **Arh. Muz. Pal. Topkapi — Istanbul (Turcia) — E.-7999/l.**

realiza ideea unei comunităţi islamice, cel puţin în limitele imperiului, principiile autonomiilor etnico-tribale sau teritoriale aplicîndu-se şi faţă de lumea musulmană în general. Ele au favorizat manifestarea tendinţelor separatiste ale grupurilor de populaţii arabo-islamice din cadrul societăţii otomane, accentuînd procesul de dezintegrare a Imperiului otoman.

În ultimă instanţă, ***caracterul relativ*** al coeziunii turco-arabe restrînge nu numai sensul, dar şi dimensiunile idealului de „război sfînt" (***djihad)*** care, în astfel de condiţii, nu se putea afirma în toată plenitudinea sa şi în accepţiunea clasică a cuvîntului. Mai cu seamă după Soliman Magnificul o serie de provincii îşi vor consolida tot mai mult autonomiile lor în cadrul „Dar-Ml-/slaw"-ului. Pe de altă parte, imposibilitatea statului otoman de a apăra, în toată împrejurările, şi totdeauna, interesele lumii islamice, luată în ansamblul ei, va contribui şi ea la slăbirea treptată a unităţii turco-arabe mai ales în ultima perioadă a Imperiului otoman, cînd ofensiva Europei creştine se va accentua pe toate fronturile.

CONŞTIINŢA NAŢIONALĂ A POPOARELOR DIN IMPERIUL OTOMAN. în manifestarea tendinţelor separatiste din cadrul societăţii otomane trebuie avute în vedere şi ideile ***Revoluţiei franceze din 1789,*** considerată ca una din primele mari mişcări politice şi de gîndire ale Occidentului creştin care a influenţat direct lumea islamică în genere şi societatea otomană în special. Astfel, ideile de ***libertate*** sau ***egalitate,*** ca şi noţiunea de ***naţiune*** capătă în Imperiul otoman coordonate noi şi anumite semnificaţii politice [6]. Canalele de pătrundere a ideilor noi erau destul de variate. Astfel, învăţămîntul tehnico-militar otoman folosea specialişti francezi, ca şi limba franceză, în şcolile de acest gen, iar funcţionarii ambasadelor înfiinţate în capitalele europene învăţau limbile popoarelor pe lîngă care erau acreditaţi de Poartă. De asemenea, raialele creştine din slujba imperiului, îndeosebi grecii din Fanar sau din celelalte părţi, cutreierau Europa fie pe uscat, fie

cu vasele lor comerciale. La această suită de căi de pătrundere a ideilor Revoluţiei franceze pot fi adăugate şi relaţiile personale dintre turci şi francezi, ca şi

• **Ismail SovsAL,** ***Fransiz Ihtilâli*** **ve** ***Ttirk-Franzts Diplomasi Milnasebetleri. 1789—1802*** **(Revoluţia franceză şi relaţiile diplomatice turco-fran-ceze - 1789- 1802), Ankara, 196-1, XIV + 386** p.

activitatea ambasadorilor Franţei la Constantinopol, unde aceştia înfiinţară şi o tipografie turcească pentru răspîndirea publicaţiilor franceze '.

în felul acesta, principiile Revoluţiei franceze vor veni în întîmpinarea procesului de consolidare a ***conştiinţei naţionale*** a popoarelor creştine şi islamice din comunitatea otomană, conştiinţă întreţinută pînă atunci, in anumite limite, chiar şi de formele de organizare a statului otoman, care favoriza conservarea entităţii şi dezvoltarea proprie a diferitelor grupuri etnico-religioase din zona „Pax Ottomanica".

începînd cu veacul al XIX-lea, lupta grupurilor sociale compacte, din punct de vedere etnico-religios, capătă tot mai mult caracterul unor ***mişcări naţionale,*** popoarele as-pirînd de fiecare dată către autonomii largi sau pentru formarea unor state naţionale independente, prin desprinderea lor de Imperiul otoman. De aceea, la originea convulsiunilor istoriei otomane din ultima perioadă stau nu numai opoziţiile de ordin social, dar şi antagonismele etnico-religioase, care s-au manifestat ca un important factor de dezagregare a imperiului sultanilor. Desigur, în acest proces trebuie avuţi în vedere şi factorii externi, cum au fost războaiele, conflictele diplomatice ş.a., în desfăşurarea „Chestiunii orientale".

Pentru a contracara efectele curentului renaşterii naţionale, ca şi pentru a diminua implicaţiile internaţionale ale ingerinţelor marilor puteri europene în ***„chestiunea naţională"*** din Imperiul otoman, Poarta va adopta politica unor ***reforme interne,*** incluzînd aci şi grupurile etnico-religioase nemusulmane din cuprinsul imperiului. Începe astfel epoca unei politici de controlare mai sistematică a acestor populaţii de către autorităţile otomane. Se fixează drepturile şi obligaţiile lor în cadrul societăţii otomane în vederea realizării unei egalităţi cu populaţia turco-islamică, dar în cadrul unei centralizări politice din ce în ce mai excesive.

în această privinţă, unele schimbări în ansamblul societăţii otomane s-au preconizat prin

Proclamaţia de la Gulhane din* 3 *nov. 1839, care deschide ***epoca reorganizărilor*** sau ***reformelor*** numite, într-un cuvînt, ***Tanzimat.***

[7] **Bernard Lewis, *The Impact of the Fl'ench Revolution on Turkey,* în „Cahiers d'Histoire Mondiale", vol. II, nr. 1/1953, p. 105—125.**

Capitolul IV

TANZIMATUL ÎN ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

CONDIŢIILE INSTAURĂRII TANZIMATULUI. După cum se poate constata şi din cele expuse pînă aici, istoria turcilor se caracterizează în genere printr-o serie de adaptări la condiţiile istorice dintr-o epocă sau alta şi în perioade mai mult sau mai puţin îndelungate. Unele din ele s-au manifestat ca fenomene naturale, în desfăşurarea istoriei poporului turc, iar altele au fost aplicate în cadrul unei politici de stat şi pe baza unui program bine definit. Cît priveşte ***Tanzi-matul,*** acesta ni se înfăţişează ca o consecinţă firească a dezvoltării sociale şi politice a Imperiului otoman de pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Astfel, dacă în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se realizase procesul de ***feudalizare*** a societăţii otomane, prin dezvoltarea şi afirmarea regimului reprezentat de ***aiani*** *, în schimb, la începutul veacului următor dinamica modificărilor sociale şi politice luase o amploare şi mai mare. De pildă, datorită dezvoltării economiei de schimb, ***ciftlicurile*** pierduseră deja mult din caracterul lor feudal, începînd să joace rolul unor importante centre de producţie pentru piaţă [2]. De asemenea, aparatul politic otoman se adapta tot mai mult la situaţia existentă în Europa, mai cu seamă prin crearea unui corp de ***tehnocraţi*** care înţelegeau tot mai bine mecanismele de

funcţionare a politicii şi administraţiei de stat de tip european.

Ele marcau deja semnele ***acceptării*** tiparelor juridice şi politice ale Occidentului, deşi acest proces se va desfăşura în

[1] **H. INALCIK, *L'Empire ottoman...*, p. 42.**
[2] ***KEMAL* H. KARPAT, *The Land Regime*, ..., p. 69 — 70.**

condiţiile unei subordonări crescînde a societăţii otomane faţă de economia, cultura şi politica statelor din Europa Occidentală.

PRINCIPIILE TANZIMATULUI. ***Hatt-i-Hiimayun-vl*** de la Giilhane (3 nov. 1839) reprezintă un fel de „Magna Charta" care deschide în mod oficial epoca 7a«ziwai-ului, preconi-zîndu-se o serie de reforme structurale, prin reorganizarea societăţii otomane pe principii noi, care vor avea menirea de a stăvili în primul rînd procesul dezmembrării politice. Tanzimatul răspundea astfel unor necesităţi interne, avînd totodată şi scopul de a satisface într-o măsură oarecare „opinia publică" europeană în ceea ce priveşte politica otomană faţă de supuşii creştini.

Din punct de vedere social-economic, iniţierea unor reforme avea şi rolul de a înlătura obstacolele care stăteau în calea dezvoltării capitaliste a Imperiului otoman. De aceea, în istoria turcilor-otomani, ***Tanzimatul,*** pe de o parte, marchează momentul culminant al iniţiativelor de liberalizare, de pînă atunci, iar pe de altă parte reprezintă începutul unei noi serii de reforme care vor cuprinde aspecte tot mai variate din societatea otomană.

Este evident că această orientare nouă îşi va croi cu greu drum într-un mediu impregnat de inerţia tradiţionalismului, cu tot arsenalul său instituţional, în toate domeniile. Totuşi, complexul de măsuri va impulsiona politica de ***recentralizare*** în spirit monarhist, deşi, în contextul condiţiilor noi, sultanii vor fi nevoiţi să împartă de acuma puterea cu aparatul de stat, format din ***tehnocraţi,*** în continuă afirmare, reprezen-tînd interesele burgheziei otomane în formare. De astă dată, statul nu se va mai identifica cu sultanul[3], întrucît Tanzimatul va echilibra tendinţa absolutizării autorităţii suveranului, pe măsura afirmării celorlalte organe centrale ale statului, canalizînd astfel evoluţia instituţiilor politice otomane spre o ***monarhie constituţională,*** care se va realiza pentru prima dată în anul 1876.

Acest proces se va manifesta în genere printr-o rivalitate surdă între părţile angajate, dar ele vor accepta de fiecare dată situaţia de fapt, iar atunci cînd sultanii vor institui un absolutism total, ei nu-şi vor

putea duce despotismul lor pînă la capăt, fiind înlăturaţi de forţele sociale libera-

[8] **Tehir Taner, *op. cit.,* p. 24.**

lizante, cum se va întîmpla de pildă cu sultanul Abdul-Hamid al II-lea în 1909. Dar, la început, mişcarea Tanzimatului **a** sprijinit ***centralizarea puterii,*** punînd în faţă ***autoritatea suveranilor otomani*** pentru înfăptuirea tuturor măsurilor de reformă şi reînnoire.

•

Principalele prevederi ale actului de la GuZAawe se refereau la necesitatea întocmirii şi aplicării unor legi noi în domeniul organizării ***politice, sociale*** şi ***militare,*** dar cu condiţia respectării principiului general al ***„siguranţei averii, vieţii şi cinstei supuşilor",*** indiferent dacă erau musulmani sau creştini. De asemenea, sultanul promitea: „Musulmanii şi celelalte neamuri se vor bucura, fără excepţie, de această învoire a noastră". Pentru prima oară în istoria Islamului se puneau astfel bazele unei reglementări juridice a ***egalităţii islamo-creş-tine*** în cadrul unei societăţi musulmane. Aceasta echivala cu declaraţia de recunoaştere a „drepturilor omului" în cadrul societăţii otomane, spre deosebire de spiritul islamic de separare a supuşilor în două mari categorii; ***musulmani*** şi ***creştini,*** cu toate consecinţele juridice sau sociale ce puteau decurge din această situaţie. De aceea actul în sine apare ca una din devierile cele mai importante de la principiile Şeriatului, care împărţea în mod absolut pe supuşi după criterii religioase. Sultanul însuşi se autoobliga pentru respectarea acestor drepturi cetăţeneşti, renunţînd astfel la exercitarea puterii sale absolute nu atît din considerente religioase dt datorită dezvoltării interne a societăţii otomane.

•

în viziunea oamenilor politici turci de atunci, principiul ;,drepturilor omului" avea menirea să contribuie la constituirea unei „***comunităţi otomane"*** prin participarea tuturor popoarelor care intrau în componenţa Imperiului otoman, iar toate măsurile laolaltă erau subordonate scopului de a găsi căile pentru stoparea dezmembrării politice. în acest cadru, depăşindu-se conceptul de ra'iyyrf, care exprimase, pînă atunci, ideea de „cetăţenie" mai de grabă într-un

spirit medieval, o semnificaţie specială începe să capete expresia de „cetăţean otoman", care va evolua treptat pînă la „oto-manism", exprimat prin categoriile de „osmanl,l,k" sau

„osmanli", desemnînd pe toţi supuşii imperiului, fără deosebire de neam, religie etc. Astfel, abia în perioada dezmembrării sale Imperiul otoman va încerca să înfăptuiască una din trăsăturile caracteristice imperiilor universale, şi anume conferirea „cetăţeniei" nu atît ca un privilegiu, cît ca o măsură de ***egalizare,*** pentru asigurarea unei unităţi administrative şi politico-juridice. Această unificare urma să se realizeze concomitent cu intensificarea contactului civilizaţiilor islamo-creştine, în sensul lărgirii spiritului de conciliere şi toleranţă în cadrul unui ***organism politic unitar,*** reprezentat de statul otoman, precum şi în numele unei ***„patrii otomane"*** şi a ***„cetăţeniei otomane".*** Prin această filozofie politică se explică şi eforturile Imperiului otoman de a anula statutul de autonomie a popoarelor de sub dominaţia sa şi de a reduce teritoriile lor la situaţia de simple „provincii turceşti". Aceeaşi încercare se va face şi în cazul Principatelor române prin ***Constituţia din*** 7876, numită ***Kanun-i Esasi.***

Dar astfel de măsuri nu mai corespundeau nici naturii raporturilor dintre Poartă şi o serie de alte popoare supuse, dej a organizate în formaţiuni politice cu profunde trăsături de independenţă, şi nici stadiului evoluţiei generale a istoriei mondiale. De aceea încercările Porţii otomane de a frina acest proces au fost rînd pe rînd aruncate peste bord, creîndu-se o serie de state naţionale în Balcani, în Asia şi Africa, prin destrămarea imperiului.

Cu toate acestea, principiul „drepturilor cetăţeneşti" a constituit multă vreme un factor important în desfăşurarea istoriei Imperiului otoman, el îndeplinind rolul de ***catalizator*** între forţele de „dezintegrare" şi cele de „integrare", care acţionau în cadrul imperiului. în acelaşi timp, principiul „drepturilor cetăţeneşti" a fost un fel de „supapă politică" căreia Poarta i-a dat drumul ori de cîte ori s-a văzut la strîm-toare fie datorită unor împrejurări interne, fie din cauza complicaţiilor internaţionale. în felul acesta, el a contribuit la prelungirea existenţei statului otoman ca un organism politic bine definit încă timp de peste un secol. Chiar şi atunci cînd era vorba de naţionalităţile de religie creştină, lupta pentru lărgirea acestor

drepturi pînă la despărţire a prezentat o serie de fluctuaţii, după timp şi loc, iar cît priveşte popoarele arabo-islamice, acestea au pendulat adeseori între ***despărţire şi crearea unui sistem federativ turco-arab.***

OSTAŞI DE RÎND ŞI CĂPETENII MILITARE OTOMANE

EUNUCUL
NEGRU
(DIN HAREM)

IBRAHIM MOTEFERRIKA, RENEGAT, ORIGINAR DIN TRANSILVANI

MIDHAT PAŞA, MARE VIZIR OTOMAN

OTHMAN I.
FOUNDER of the OTHMAN EMPIRE.
In the Year 1300.
From an Original Picture in the Seraglio

OSMAN I (m. 1326), ÎNTEMEIETORUL DINASTIEI OTOMANE. DUPA NUMELE LUI ŞI-A LUAT DENUMIREA IMPERIUL OTOMAN

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK, FĂURITORUL TURCIEI MODERNE (1881-1938)

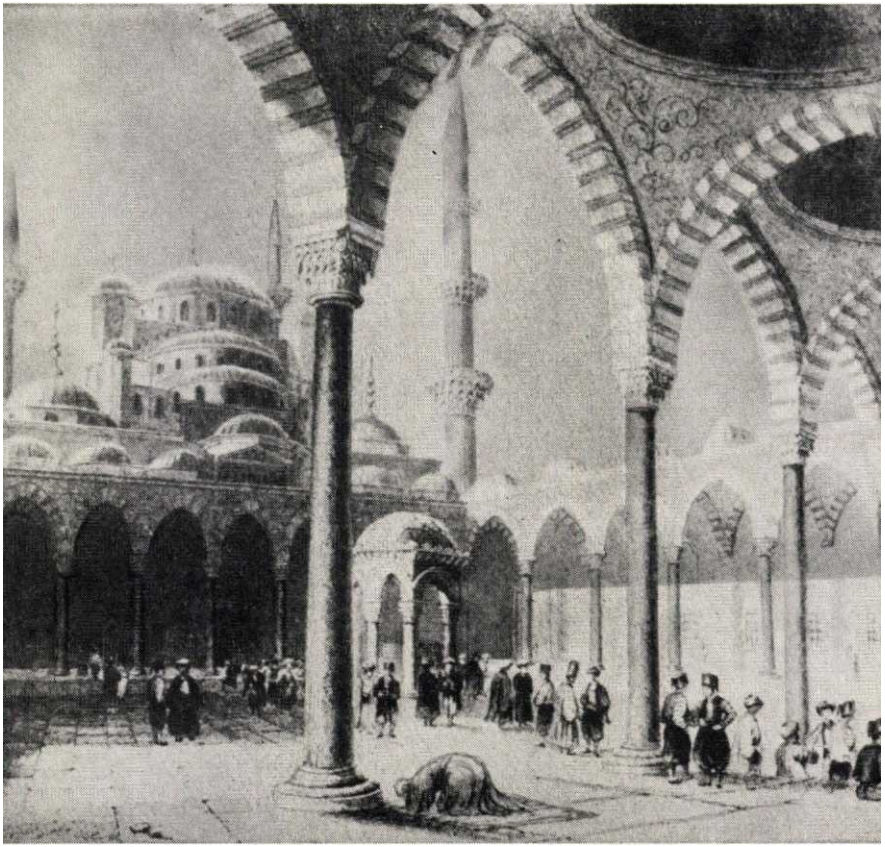

ASPECT DIN VIAŢA ORIENTALĂ

MOSCHEIA SULTANULUI AHMED I (1603-1617), NUMITĂ ŞI MOSCHEIA ALBASTA (ISTANBUL). REPREZINTĂ UNA DIN CAPODOPERELE ARHITECTURII OTOMANE

SVLTAN SOLIMA
Imperador de Tur
chi Entro al gouer
no L'anno 1519 et
mori L'anno 1566

SULTANUL SOLIMAN MAGNIFICUL (1520-1566), SUPRANUMIT .ŞI KAA'CA'/ SCLEYMAN (SOLIMAN LEGIUITORUL).

Şi o serie de fruntaşi ai poporului român, cum au fost Nicolae Bălcescu, Ion Ghica sau Mihail Kogălniceanu şi alţii, au crezut că „Imperiul otoman putea servi în anumite condiţii apărării integrităţii teritoriale a celor două principate faţă de primejdia unei anexiuni, austriace sau ruse" [4]. Dealtfel, Imperiul otoman va repeta, într-un fel sau altul, fenomenul ***unităţii,*** deşi relative, în cadrul unei ***diversităţi,*** continue, pe acelaşi spaţiu unde îşi desfăşuraseră altădată istoriile lor imperiile roman şi apoi cel bizantin, cu trăsături mai mult sau mai puţin similare. În acelaşi timp însă, societatea otomană reprezintă un model de ***diversitate,*** în cadrul acelei ***unităţi*** caracterizată prin crearea, pe întreg spaţiul „Pax Ottomanica", a cunoscutei atmosfere orientale, sub raport istoric, social, cultural etc .

•

MĂSURILE PRACTICE ŞI CONSECINŢELE LOR. Privit în ansamblu, ***Tanzimatul*** a reprezentat un moment de cotitură în istoria poporului turc, marcînd, în ultimă instanţă, depăşirea concepţiilor medievale şi trecerea în hotarele epocii moderne. Altfel spus, ***Tanzimatul*** va deschide porţile pentru desăvîr-şirea procesului de ***integrare*** a societăţii turco-osmane în comunitatea europeană, prin introducerea treptată a principiilor statului modern în legislaţia şi în administraţia imperiului.

În acest scop, pe lîngă elaborarea unor legislaţii cu privire la drepturile cetăţeneşti, Tanzimatul venea şi cu o serie de iniţiative pentru reglementarea taxelor şi impozitelor de tot felul, iar sistemul arendării, numit ***iltizam,*** era desfiinţat, acesta constituind de fapt unul din cele mai răspîndite mijloace feudale pentru exploatarea maselor direct producătoare. De asemenea, după anul 1843 s-a organizat şi modul de efectuare a serviciului militar, iar peste cîţiva ani (1847) s-a întocmit o lege specială privind obligativitatea acestuia şi pentru populaţia creştină, care de secole era scutită, în schimbul taxei de capitaţie numită ***gizia.*** Dar societatea turco-islamică nefiind pregătită pentru o astfel de reformă, s-au ivit o serie de dificultăţi în

aplicarea ei. Nici populaţia creştină, obişnuită într-un anume fel, nu a manifestat interes

[1] **ANDREI OŢETEA, Un *făuritor* al *României moderne: Mihail Kogălniceanu,* în „Studii. Revistă de istorie", Bucureşti, 1967, nr. 5, p. 911.**

pentru îndeplinirea îndatoririlor militare, încît aplicarea acestei legi a trebuit să fie amînată.

De fapt, legea armatei punea statul otoman în faţa unei adevărate dileme, între înarmarea lumii creştine din imperiu, într-o perioadă de efervescenţă politică, şi aplicarea principiului egalităţii în domeniul obligaţiilor militare pentru toţi supuşii, indiferent de religie sau naţionalitate.

După anul 1839 s-au pus şi bazele unui ***învăţămînt*** tot mai variat, ca formă de organizare şi conţinut, luîndu-se măsuri pentru înfiinţarea unor şcoli şi în afara medrese-lelor. Dar paralelismul între învăţămîntul religios şi laic a adîncit ***„dualismul cultural"*** din societatea otomană, unde- deosebirile importante dintre cultura maselor populare şi cultura claselor dominante avea deja o veche tradiţie. Deşi nu a putut frînge definitiv sistemul teologic al medrese-lelor, totuşi Tanzimatul a rupt definitiv barierele învăţămîntului oficial unilateral, care avea în genere un caracter religios, şi a deschis drum pentru laicizarea culturii otomane. Acest proces se va manifesta atît în domeniul ştiinţelor pozitive, cît şi în literatură, unde începe să se afirme tot mai mult limba turcă vorbită de majoritatea poporului turc, depăşin-du-se astfel cadrul literaturii clasice, numită „Divan Edebiya-ti". în felul acesta, se creează tot mai multe condiţii pentru dezvoltarea unei literaturi turceşti propriu-zise, care va accelera şi pătrunderea ideilor liberale din Occident în societatea otomană [5].

Nu mai puţin demne de relevat sînt şi reformele iniţiate în privinţa ***reorganizării administrative.*** Astfel, imperiul a fost supus unor împărţiri teritoriale numite ***eyalete*** (sau ***vilayet)*** avînd în fruntea lor pe guvernatorii zişi ***vali,*** care nu mai erau autoritari ca altădată, fiind înconjuraţi de o serie de funcţionari cu sarcini precise. Tot în provincii s-au creat comisii mixte, la care participau musulmani şi creştini, pro-porţional cu numărul lor. Dar sistemul reprezentării proporţionale a constituit adeseori şi un motiv de disensiune, ceea ce favoriza imixtiunea puterilor europene. în felul acesta, dintr-o chestiune internă,

aplicarea Tanzimatului devine treptat o problemă internaţională, preocupînd toate statele europene.

[6] **Bernard Lewjs**, ***The Emergence...,*** **p. 85,** ***132*** **şi urm.**

Mentalităţi faţă de Tanzimat . Dacă ar fi să sintetizăm poziţia marilor puteri în diverse perioade ale Tanzimatului, am putea spune că ea nu a urmat întotdeauna o cale uniformă la nici unul din statele europene.

Astfel, atitudinea Angliei şi Franţei faţă de reformele Tanzimatului a fost, încă de la început, diferită de cea a Austriei şi Rusiei, care aveau în vedere nu numai perspectivele de redresare a potenţialului militar otoman, dar se temeau totodată şi de popoarele din propriile lor imperii. Însuşi Metternich avea să-i sfătuiască pe turci în sensul: „Să nu imitaţi Europa; acolo sînt legi creştineşti. Voi să rămîneţi turci; ca atare, să vă conformaţi Şeriatului şi să nu ruinaţi vechiul sistem de conducere" [6].

Dar Imperiul otoman intrase deja într-o perioadă a istoriei sale cînd reformele în toate compartimentele societăţii se impuneau cu o necesitate imperioasă, deşi oamenii politici turci de atunci le aplicau cu inconsecvenţă. în aceste condiţii, elementele ***tradiţionaliste*** şi cele ***inovatoare*** din societatea otomană vor acţiona unitar pentru salvarea Imperiului de la destrămare. Drept urmare, însuşi ***tradiţionalismul islamic*** va deveni din ce în ce mai ***receptiv*** faţă de aporturile altor popoare în dezvoltarea civilizaţiei şi culturii mondiale şi va fi mai apt să accepte ***inovaţiile.*** Ele vor fi preconizate şi aplicate în societatea otomană sub forma ***reformelor,*** fără să se mai ceară evadarea din actual, pentru o refugiere într-un trecut depăşit în mersul istoriei.

De aceea ***Tanzimatul*** apare ca primul pas important de ***reorganizare*** a societăţii otomane, aducînd oarecare echilibru intern şi creînd totodată premise pentru dezvoltarea ulterioară. Din acest punct de vedere, Tanzimatul reprezintă momentul istoric de depăşire a ***inerţiilor,*** care copleşiseră o perioadă destul de îndelungată societatea otomană.

Mai mult, Tanzimatul poate fi considerat ca o etapă ***decisivă*** de reorganizare a Imperiului otoman „în faţa superiorităţii strivitoare a unei

Europe care se înălţa pe baza unei civilizaţii cu totul noi şi care trecuse la asalt" [7].

Dar caracterul pozitiv al reformelor Tanzimatului nu poate fi absolutizat, întrucît, lipsa unor măsuri radicale a deter-

[8] **Apud Ed. ENGELHARDT, *La Turquie et le Tanzimat,* Paris, 1882, p. -48.**

[7] **H. ÎNALCIK, *Tanzimat ve Bulgaristan meselesi* (Le Tanzimat et la Questione Bulgare), Ankara, 19-43, p. 2.**

minat ca, în cele mai multe cazuri, o serie de iniţiative să nu fie realizate în întregime, ele rămînînd ca „jumătăţi de măsuri" [8].

Neputinţa Tanzimatului de a merge în profunzime s-a manifestat mai ales în domeniul economic, ceea ce a făcut ca Imperiul otoman să nu poată păşi pe calea unei dezvoltări independente în acest domeniu.

Statisticile efectuate pentru diverse perioade antă o creştere din ce în ce mai mare a importului de produse din Europa, în timp ce industria autohtonă era sufocată în continuu, în raport cu întreprinderile noi care luau fiinţă [9].

ANUL REVOLUŢIONAR 1848 **ŞI IMPERIUL OTOMAN.** De menţionat este faptul că Imperiul otoman nu a cunoscut, propriu-zis, evenimentele care cuprinseseră Europa în timpul Revoluţiei din 1848—1849. ***Tanzimatul*** trezise oarecum speranţele pa>-poarelor în reînnoirea societăţii otomane. Dar în măsura în care Moldova şi Ţara Românească se încadrau în sfera dominaţiei turceşti, se poate vorbi de implicaţiile mişcării revoluţionare din ţările române din această perioadă, ele influen-ţînd şi politica otomană prin readucerea la ordinea zilei a „Problemei orientale".

Astfel, ocuparea Moldovei de către trupele ruseşti a creat motive pentru intrarea armatelor otomane în Ţara Românească în vederea înăbuşirii mişcării revoluţionare de aici, care ieşise victorioasă. Dar în septembrie 1848 trupele ţariste făcură joncţiune cu cele turceşti la Bucureşti, ceea ce a creat vii nemulţumiri în rîndurile puterilor europene. Ele au cerut Rusiei să-şi retragă trupele din Principate, Fuad paşa ur-mînd să restabilească regimul regulamentar de mai înainte. Dar la acţiunea de reprimare a mişcării revoluţionare din Ţara Românească participa şi armata rusă, în timp ce revoluţionarii luau drumul pribegiei.

În anul 1849 a fost semnată la Balta-Liman o convenţie ruso-turcă, prin care se acorda sultanului dreptul de a numi pe domnii din Principate ***de comun acord cu ţarul,*** fapt care consolida influenţa Rusiei în Moldova şi Ţara Românească.

[8] **M. TAYYIB GOKBILGIN,** ***Tanzimat hareketinin Osmanii miiesseselerine ve teşkilâttna etkileri*** **(Influenţa mişcării Tanzimatului**

asupra organizării si instituţiilor otomane), in Rev. „Belleten", Tiirk Tarih Kurumu, Ankara, nr. 121/1967, p. 93- 111.

[9] AHMED BEDEVI KURAN, *op. cit.,* p. 47—48.

Dar, în aceeaşi măsură se adînceau contradicţiile dintre Rusia şi puterile apusene în „Chestiunea orientală". De asemenea, prigoniţi de forţele contrarevoluţionare, o serie de fruntaşi ai mişcării din Ungaria şi Ţările Române îşi vor găsi adăpost în Imperiul otoman, ceea ce a creat o situaţie politică deosebit de complicată sub numirea de ***„Problema refugiaţilor",*** întrucît Poarta nu a dat curs insistenţelor Austriei şi Rusiei de a fi extrădaţi revoluţionarii paşoptişti.

Chiar şi atunci cînd, în semn de protest, cele două state îşi vor retrage reprezentanţii lor din Constantinopol, Poarta va refuza totuşi să-i predea, asumîndu-şi astfel tot riscul unui război.

Este însă îndeobşte cunoscut faptul că această nouă situaţie, ca şi problema refugiaţilor, diviza Europa în două tabere. Mai ales Franţa şi Anglia sprijineau poziţia adoptată de Imperiul otoman. Aceasta a determinat aplanarea, pentru moment, a controverselor pe căi diplomatice. „Dar în Orientul Apropiat — remarca, pe drept cuvînt, savantul N. Ior-ga — existau atîtea materiale explozive, încît nu era cu putinţă ca pacea să fie menţinută o perioadă mai îndelungată" [10]. Ele vor duce la conflictul ruso-turc din 1853, care, în scurt timp, va lua proporţiile unei conflagraţii europene sub denumirea de ***Războiul Crimeii.***

[10] N. Iorga, *op, cit.,* voi. V, (ed. turcă), p. 420 (GOR, V, p. 414).

Capitolul V

RĂZBOIUL CRIMEII ŞI CONSECINŢELE SALE (1853—1856}

DESPRE CAUZELE RĂZBOIULUI. Nu este în intenţia noastră de a relua analiza cauzelor conflictului european dintre anii 1853—1856, ele constituind deja obiectul unor studii şi monografii speciale. De asemenea, critica istorică a stabilit atît locul cît şi importanţa acestui conflict în evoluţia ulterioară a relaţiilor internaţionale Ceea ce dorim să subliniem aici este doar faptul că în preajma războiului Crimeii acţionau simultan un complex de factori de ordin economic, politic şi religios, fiecare antrenînd evoluţia evenimentelor în aceeaşi direcţie, anume spre declanşarea unei conflagraţii pe plan european.

Este neîndoielnic faptul că războiul Crimeii a izbucnit ca urmare a ciocnirii intereselor economice şi politice ale Angliei şi Franţei, pe de o parte, şi Rusiei, pe de altă parte, în Orientul otoman.

Diplomaţia otomană. în faţa contradicţiilor esenţiale, de ordin economic şi politic, se pare că aveau mai puţină importanţă disputele dacă cheile templului din Bethleem să stea la ***catolici*** sau la ***ortodocşi,*** ca şi certurile în jurul stelei de pe acest templu, ele fiind subordonate intereselor majore ale puterilor angajate pe atunci în „Chestiunea orientală". Dovadă ar fi şi faptul că, în ajunul războiului Crimeii, se ajunsese, într-un fel, la un compromis în chestiunea „locurilor sfinte". Totuşi, refuzul Porţii de a acorda ţarului un act ***(sened)*** scris în acest sens va submina „bazele legale" ale „protectoratului" Rusiei asupra creştinilor ortodocşi din Im-

i De pildă, E. V. *TARLE, Războiul Crimeii,* Bucureşti (trad. din 1. rusă), 1952, vol. 1 şi II.

periul otoman, refuzul în sine însemnînd de fapt contestarea tuturor tratatelor şi a celorlalte convenţii încheiate pînă atunci între Turcia şi Rusia.

Problema „locurilor sfinte" căpăta forme cu atît mai acute cu cît Napoleon al III-lea insista pentru menţinerea privilegiilor bisericii catolice, iar ţarul Nicolae 1 îşi mărea pretenţiile sale „de a deveni apărătorul tuturor supuşilor ortodocşi ai sultanului, şi nu numai de a apăra drepturile bisericilor din Ierusalim şi Bethleem" [2]. Privită prin această perspectivă, chestiunea „locurilor sfinte" a contribuit la clarificarea poziţiilor diferitelor state europene faţă de Imperiul otoman. Se susţine chiar că ceea ce a dus la izbucnirea războiului Crimeii a fost chestiunea „Locurilor Sfinte" [3].

În această privinţă, un rol important îi revine, fără îndoială, şi diplomaţiei otomane din acea perioadă, oamenii politici turci prelungind tratativele cu o parte sau alta pînă ce se vor asigura de sprijinul diplomatic şi militar al Angliei şi Franţei într-un eventual conflict cu Rusia. De aceea, dacă „iniţiatorul direct al declaraţiilor şi acţiunilor care au dus la începerea războiului cu Turcia a fost ţarismul", tot atît de importantă pare şi aprecierea că oamenii politici turci de mai tîrziu „ar fi putut, într-o oarecare privinţă, să-i considere pe unii dintre diplomaţii turci din perioada 1853—1856 ca înaintaşii lor spirituali" [4].

Dealtfel, însuşi Marx, contemporan cu evenimentele, vorbind de inevitabilitatea unui conflict anglo-rus, preciza totodată că „în cazul unui tărăboi general, Turcia va constrânge Anglia să treacă de partea revoluţionară" [5].

Într-adevăr, Poarta s-a străduit, încă de la început. să introducă în chestiunea „locurilor sfinte" şi Anglia, ca meuia-toare, iar în ceea ce priveşte concurenţa franco-rusă, pornind de la considerentul că „satisfacerea unuia se va realiza prin supărarea celuilalt", a predat catolicilor cheile Bethleemului şi a adoptat tactica prelungirii tratativelor cu Menşikov, trimisul special al ţarului pentru a rezolva, cu orice preţ, în favoarea Rusiei chestiunea „locurilor sfinte". De asemenea,

[2] ***Istoria Diplomaţiei,*** **voi. 1, p. 563.**

[3] **Bekir Sitki Baykal, *Makamat — Mubareke meselesi ve Bâbtâli* (Problema „Locurilor Siinte" si Înalta Poartă), în „ Belleten", nr. 90/ 1959, p. 243.**

' E. V. Tarle, *op. cit.,* voi. 1, p. 6. [6]

Marx-Engels, *Opere,* voi. 28, p. 198.

atunci cînd au început vestitele „conferinţe de la Viena" în chestiunea orientală, Imperiul otoman a introdus o serie, de modificări în proiectele prezentate de ţările participante, iar refuzul ţarului Nicolae I de a accepta aceste modificări a determinat puterile occidentale să sprijine Poarta tocmai cînd se părea că aceasta rămăsese izolată [6].

Modificările se refereau îndeosebi la termenii care confirmau dreptul de intervenţie al ţarului în treburile interne ale Porţii, sub pretextul reglementării raporturilor dintre sultani şi supuşii lor creştini. De asemenea, în faţa propunerii Angliei şi Franţei de a sprijini Imperiul otoman doar pentru menţinerea teritoriilor sale de atunci, şi nu pentru eventualele intenţii de extindere a cuceririlor turceşti — de exemplu în Crimeea —, diplomaţii otomani au ales prima variantă, sesi-zînd faptul că ***cerinţele echilibrului european*** de atunci vor impune restituirea oricăror cuceriri noi de teritorii în detrimentul altor state [7].

Astfel, în perioada războiului Crimeii, Rusia se va găsi în faţa unei coaliţii turco-europene, în care opoziţia religioasă dintre Islam şi creştinism nu va mai constitui barieră de netrecut. Dimpotrivă, asistăm la participarea militară a celor mai mari puteri europene, Franţa şi Anglia, sub lozinca apărării „integrităţii Imperiului otoman", dar în realitate pentru a împiedica împărţirea „prăzii", pe care o oferea Orientul islamic la data aceea.

Desfăşurarea operaţiunilor militare. Războiul Crimeii a început prin ocuparea Moldovei şi Ţării Româneşti de către armatele ruseşti, care trecuseră Prutul la 21 iunie 1853, fără a se declara războiul. Obţinînd, pînă la urmă, asigurări de la ambasadorul englez, Stratford-Redcliff, şi de la cel francez, La Cour, sultanul Abdul-Medjid (1839—1861) declară în septembrie 1853 războiul împotriva Rusiei. Dar curînd după aceea (la 30 nov. 1853) amiralul Nahimov avea să distrugă flota otomană în golful Sinope, ceea ce asigura supremaţia rusă nu numai în Marea Neagră, dar şi dincolo de Strîmtori. De aceea bătălia de la Sinope a alarmat guvernele Angliei şi Franţei, care şi-au îndreptat flotele spre Marea

[6] **Ali Fuat Ti.l'RKGELDi, *Mesail-i Muhimme-i Siyasiyye* (Probleme politice importante), Ankara, vol. 1, 1960, p. 6, 15, 25 — 26, 310, 311 ş.a. (ed. îngrijită de Bekir Sitki Baykal).**

[7] ***Ibidem,* p. 321 — 327.**

Neagră, ca să acţioneze în comun în „Chestiunea orientală". Dar abia în luna martie a anului 1854 Anglia şi Franţa au declarat formal război Rusiei. Campania de la Dunăre a continuat în iarna anului 1853, ca şi în primăvara următoare, dîndu-se lupte grele la Calafat, Oltenița, Turnu, Călăraşi, Brăila, Ismail şi în alte localităţi de pe linia Dunării. Operaţiunile de aici au continuat pînă în vara anului 1854.

Retragerea treptată a trupelor ruse din Ţara Românească şi Moldova a fost înlocuită cu ocupaţia turco-austriacă a Principatelor române, în timp ce frontul se strămuta din Dobrogea în Crimeea, prevestind sfîrşitul războiului în defavoarea Rusiei ţariste. Luptele de la Alma, Balaklava şi Inkerman au fost urmate de asediul Sevastopolului care, contrar aşteptărilor aliaţilor, a durat aproape un an de zile, pînă la capitularea din august 1855.

Dificultăţile de ducere a războiului, ca şi presiunile diplomatice ale Austriei au silit, în cele din urmă, Rusia să consimtă la tratativele de pace, mai ales că ţarul Nicolae 1 murise (febr. 1855), iar urmaşul său, Alexandru II, înclina pentru lichidarea stării de beligeranţă.

Sensul războiului Crimeii. După cum se poate constata, în perioada războiului Crimeii, Moldova şi Ţara Românească au atîrnat iarăşi greu în balanţa politicii marilor puteri europene. Astfel, Principatele române au stat în centrul discuţiilor de la Viena, iar Austria s-a şi angajat pînă la urmă faţă de Poartă în sensul revenirii la „statu-quo", refuzînd totodată propunerea Rusiei de a ocupa o parte din Peninsula Balcanică. „Aş vrea — scria la 30 mai 1853 ţarul Nicolae 1 împăratului Franz Josef — ca atunci cînd voi pune stăpînire pe Principate, tu să procedezi la fel cu Serbia şi Herzegovina" [8].

Refuzul Austriei, fie din considerente proprii, fie determinate, de a colabora cu Rusia pentru împărţirea posesiunilor europene ale Imperiului otoman învederează şi mai bine importanţa ***ţărilor române*** în desfăşurarea crizei orientale din această perioadă, cînd intraseră în acţiune interesele cele mai complexe ale

marilor puteri. De aceea clasicii marxismului aveau să aprecieze că „războiul anglo-francez împotriva Rusiei va fi înscris în mod indiscutabil în istoria militară ca

• **Apud E. V. Tarlî, *op. cit.,* vol. I, p. 10.**

un război de neînţeles [9], sau ca „o colosală comedie a erorilor, în care te întrebai mereu: cine este cel tras pe sfoară?" Din întreaga desfăşurare a războiului rezultă totuşi faptul că Anglia şi Franţa, secondate de Austria şi Prusia, se vor împotrivi nu numai eforturilor de „nimicire politică" a Imperiului otoman, dar chiar şi oricăror tentative de „împărţire" a acestuia, apărîndu-şi astfel propriile lor interese, dictate de expansiunea economiei capitaliste în plină ascensiune. Astfel, apare şi mai clară semnificaţia transferării forţate a operaţiunilor militare din Balcani tocmai în Crimeea, prin aceasta urmărindu-se în primul rînd îndepărtarea definitivă a concurenţei politice şi economice ruseşti nu numai din Mediterana orientală, ci şi din zona Mării Negre, condiţia esenţială fiind evacuarea celor două Principate româneşti.

Din toată această situaţie complexă vor profita, pentru moment, turcii, în sensul că relaţiile lor cu celelalte state vor fi revizuite, aşa cum scria N. Iorga, în dublu sens, şi anume acela „de a ataşa mai complet existenţa Imperiului otoman la echilibrul european şi de a pune capăt preponderenţei Rusiei în Marea Neagră" [10] [n]. In acest scop, se va impune recunoaşterea a două principii fundamentale: ***integritatea Turciei şi neamestecul în treburile sale interne,*** considerate de vizirul Ali drept „motive pentru regenerarea Imperiului otoman" [12]. într-adevăr, Congresul de la Paris din anul **1856** va consfinţi unele realităţi create în timpul războiului.

Congresul de la Paris — 1856. Prelungirea războiului Cri-meii era însoţită de intensificarea presiunilor militare şi diplomatice asupra Rusiei. Dar ea ducea şi la slăbirea coaliţiei, mai cu seamă Franţa manifestîndu-şi din ce în ce îngrijorarea faţă de scopurile Angliei de a-şi consolida poziţia în Orient, inclusiv în zona Mării Negre. Nota ultimativă a Austriei, prezentată în decembrie **1855,** a constituit pentru ţarul Alexandru al Il-lea un prilej de a accepta tratativele de pace pentru a se pune capăt unui război difici ■ şi devenit inutil, mai ales că şi Napoleon al IlI-lea îşi formase aceeaşi părere.

• **Marx-Engels,** ***Opere,*** **voi.** ***11,*** **p.** ***532.***

[10] ***Ibidem*, voi. 22 *(1965)*, p. *36.***

[11] **N. IORGA, *op. cit.*, voi. V** (ed. **turcă), p. 484 (G.O.R., V, p. 477 şi nota 4).**

[12] **A. F. TURKGELDI, *op. cit.*, voi. 1, p. *393.***

Congresul de la Paris a început la 25 februarie şi s-a încheiat la 30 martie 1856, prin semnarea unui tratat de pace care avea să devină un document de bază pentru reglementarea litigiilor ulterioare din Europa, inclusiv Imperiul otoman.

La Congresul de la Paris, în afară de ţările beligerante (Anglia, Franţa, Turcia, Regatul Sardiniei şi Rusia), participau şi Austria şi Prusia. Prezenţa la Paris a celor mai iscusiţi diplomaţi ai epocii avea să imprime lucrărilor Congresului un caracter deosebit de complex, pe măsura intereselor proprii ale fiecărei ţări şi a suspiciunilor reciproce.

Condiţiile tratatului de pace au fost grele pentru Rusia. Astfel, pe lîngă cedarea părţii de sud a Basarabiei, care revine Moldovei, interzicerea flotei militare ruse în Marea Neagră şi restituirea regiunii Kars din Orient, clauzele tratatului mai prevedeau şi desfiinţarea protectoratului exclusiv al Rusiei asupra Moldovei, Ţării Româneşti şi Serbiei. Aceste stipulaţiuni însemnau, într-un fel, pentru Rusia, o revenire la starea politică de la începutul veacului al XVIII-lea.

Dar nici Imperiul otoman nu obţinea prea multe avantaje de pe urma victoriei aliaţilor. Neutralizarea Mării Negre avea să afecteze în aceeaşi măsură şi interesele Porţii otomane în această zonă, punînd-o la discreţia celorlalte puteri occidentale. De asemenea, stabilirea normelor de navigaţie de la gurile Dunării se transferă pe seama unei ***comisii europene,*** iar în ceea ce priveşte organizarea viitoare a Moldovei şi Ţării Româneşti, deşi Congresul menţine suzeranitatea otomană, se instituie totuşi un ***protectorat colectiv*** al marilor puteri. Acelaşi gen de protectorat se preconiza şi în cazul Serbiei. Dar maturizarea politică şi social-economică a Principatelor române punea deja în mod imperios necesitatea ***Unirii*** lor într-un singur stat.

în schimb, tratatul recunoştea participarea turcilor ca ***parteneri egali*** în discutarea problemelor mondiale, Imperiul otoman fiind acceptat oficial în „concertul statelor europene" ***(art.*** 7). Pe de altă parte,

interdicţia imixtiunii celorlalte puteri, individual sau colectiv, în relaţiile dintre ***sultan*** şi ***supuşii săi creştini (art.*** 9), anula, într-un anume fel, tratatele anterioare ruso-turce, care ofereau ţarilor Rusiei facultatea de a interveni în favoarea creştinilor ortodocşi din Im-

periul otoman. Dar în schimbul acestei „reţineri", Poarta, la rîndul ei, îşi asuma lărgirea ***programului de reforme,*** extin-zîndu-1 într-o serie de situaţii, ceea ce va netezi şi mai mult drumul spre o egalizare între supuşii musulmani şi creştini. Acest program se va concretiza în ***Firmanul din 18 februarie*** 7856, promulgat încă în ajunul deschiderii Congresului de la Paris, tocmai pentru a se contracara eventualele intervenţii ale puterilor europene.

Capitolul VI

IMPERIUL OTOMAN DE LA CONGRESUL DE LA PARIS (1856) LA CONGRESUL DE LA BERLIN (1878)

ECHILIBRUL EUROPEAN DUPĂ 1856. Mersul operaţiunilor militare din perioada războiului Crimeii, ca şi zigzagurile diplomaţiei europene determinaseră deschiderea Congresului de la Paris într-un moment istoric cînd nu mai exista nici un sistem care să constituie factorul hotărîtor în fixarea sau ruperea ***echilibrului european,*** statele ocupînd dispozitive noi pe suprafaţa continentului nostru. În această situaţie, va prevala principiul „colaborării colective", care se va manifesta prin procedura ***congreselor periodice,*** efortul principal fiind îndreptat spre a nu se admite ***hegemonia*** vreuneia dintre puteri în soluţionarea marilor probleme care frămîntau Europa 1

Dar războiul Crimeii nu rezolvase contradicţiile în „Chestiunea orientală". N ici Tratatul de la Paris nu a reglementat problemele litigioase. Dimpotrivă, el a constituit de la început sursa unor noi conflicte între statele europene. La aceasta va contribui, fără îndoială, şi situaţia generală din Imperiul otoman unde reformele preconizate nu puteau soluţiona problemele fundamentale care frămîntau societatea turcă de secole în şir.

SITUAŢIA IMPERIULUI OTOMAN. FIRMANUL DIN 1856. Personalităţile proeminente ale epocii Tanzimatului, ca Mustafa Reşid paşa, Fuad paşa sau Ali paşa, care au alternat rînd pe rînd în funcţiile de mare vizir şi

ministru de externe (reis-efendi), au acceptat în genere formula lărgirii treptate

[1] ***L'Europe*vol. *1,* p. 317 (art. *L'évolution politique,* de Franco Valsecchi).**

a reformelor în cadrul societăţii otomane, ca o măsură mentiă să asigure continuitatea imperiului sub forma unui stat organizat.

In cadrul reformelor iniţiate de Poartă se înscrie şi ***Firmanul din*** 18 ***febr.*** 7856, care precedase deschiderea Congresului de la Paris (25 febr.). Prin acest document, pe de o parte, se urmărea lărgirea drepturilor supuşilor nemusulmani din cadrul societăţii otomane, iar pe de altă parte se încerca limitarea motivelor de intervenţie a marilor puteri. Actul acesta, denumit în genere ***Islahat fermani*** (Firman de redresare), reprezintă de fapt al doilea moment important al procesului de reforme, marcînd o dezvoltare substanţială a principiilor enunţate prin ***Tanzimat*** în 1839. Perspectivele folosirii supuşilor creştini în aparatul de stat otoman, ca şi obligativitatea de a fi recrutaţi în armată sau egalitatea în faţa legilor fiscale conferă Firmanului din 1856 un pronunţat caracter politic şi social, în procesul de reducere a deosebirilor dintre musulmani şi creştini în cadrul societăţii otomane. .

„Vor fi admişi în serviciile şi funcţiile statului — se spune în firman —, deopotrivă, toţi supuşii înaltului Devlet, din orice naţie ar face ei parte".

În condiţiile istorice din a doua jumătate a veacului al XIX-lea Firmanul din 1856 reprezintă o manifestare specifică a toleranţei societăţii islamice, în procesul ei spre laicizare. Dar tot atît de adevărat este şi faptul că reorganizarea instituţiilor judiciare sau religioase după specificul grupurilor etnico-religioase (bulgari, armeni, greci, evrei, etc.) va crea noi elemente de separare şi izolare a diferitelor comunităţi, în cadrul aceleiaşi societăţi [2]. Într-adevăr, aceasta însemna legiferarea diviziunii pe comunităţi nu numai din punct de vedere confesional, dar şi sub raport civil, administrativ etc., preconizîndu-se tot atîtea coduri cîte rituri şi cîte comunităţi etnico-religioase existau în imperiu [3].

Cu toate fluctuaţiile pe care le-au prezentat în anii următori principiile Firmanului din 1856, acest document a stat totuşi la baza evoluţiei Imperiului otoman de la Congresul de la Paris şi pînă în anul 1876 *, cînd s-a instaurat „Primul regim constituţional", numit „Birinci Meşrutiyet".

[2] ***Islam Ansiklopedisi,*** **fasc. 91/1960, p. 83 (art.** ***Nasara).***

[3] EDMOND CHERTIER, *Refor-mes en Turquie,* Paris, 1858, p. 39.

' Pentru această perioadă vezi şi R. H. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire 1856—1876,* Princeton, 1963.

De asemenea, cu Firmanul din 1856 îndepărtarea statului otoman de la principiile sacre ale Islamului capătă un nou impuls. Dealtfel, în concepţia lor politică, turcii nu au rămas prizonierii principiilor Şeriatului musulman. Dimpotrivă, le-au subordonat intereselor imperiului, aplicîndu-le într-un sens sau altul, în funcţie de circumstanţele reale. Turcii-selciukizi separaseră instituţia „Sultanatului" de „Califat", dar reunirea lor sub Dinastia otomană nu a mers pînă la a identifica ***„statul"*** şi ***„biserica",*** faptul în sine avînd, mai degrabă, scopul asigurării supremaţiei otomane in lumea islamică. în societatea otomană spiritul religios s-a afirmat mai mult în afara cadrului oficial, ca urmare a efortului şi comportamentului de clasă a tagmei clerului otoman [5]. Pe de altă parte, tocmai datorită subordonării factorului religios, adaptările periodice ale societăţii turco-islamice cerinţelor impuse de condiţiile istorice mereu noi nu au fost calificate drept „erezii", ceea ce ar fi însemnat un conflict oficial cu înseşi bazele Islamului. Doar în virtutea inerţiei masele populare şi forţele sociale tradiţionaliste îşi manifestau împotrivirea lor, uneori mai puţin iar alteori mai violent. Este adevărat că, în condiţiile celei de a doua jumătăţi a veacului al XIX-lea, nu se putea încă vorbi de o acomodare reciprocă a diferitelor naţionalităţi componente ale societăţii otomane şi nici de o adaptare definitivă a populaţiei turco-islamice la stările de lucruri noi care se creau. Totuşi, încă de atunci se constată o scădere a intensităţii împotrivirilor faţă de transformările succesive, iniţiate mai ales „de sus în jos". În acest context, acordarea de drepturi diferitelor comunităţi etnico-religioase avea menirea de a contribui la transformarea supuşilor în „cetăţeni otomani" în adevăratul sens al cuvîntului.

Dar, de fapt, într-o societate în care majoritatea populaţiei o forma ţărănimea, denumită în general ***raia (re'aya),*** rezolvarea, în primul rînd ***a problemei agrare*** avea o importanţă covîrşitoare pentru viitorul Imperiului otoman. Însuşi ***Tanzimatul*** fusese proclamat nu numai din nevoia de a se reînnoi sistemul administraţiei de stat, dar şi pentru a soluţiona „întîi de toate problema agrară", care determina situaţia

materială şi socială a ţărănimii şi care, în decursul istoriei, „căpătase o complexitate de nerezolvat" [5].

[6] **HALIL INALCIK, *Tanzimat ve Bulgaristan Meselesi...,* p. 10.**

Or, puterea marilor stăpîni de pămînturi, fie proprietari absoluţi, fie arendaşi sau stăpîni de feude, nu fusese stăvilită, satisfacerea nevoilor materiale şi spirituale ale maselor populare, musulmane şi creştine, rămînînd în continuare în sfera iluziilor şi aspiraţiilor nedefinite, în timp ce lupta dintre diferitele categorii de proprietari sau stăpîni de feude şi puterea centrală va continua ca şi mai înainte.

Preponderenţa uneia sau alteia dintre aceste categorii sau factori politici afecta nu numai sistemul de exploatare a fondului funciar din Imperiul otoman dar şi situaţia maselor direct producătoare, care intrau într-o dependenţă feudală din ce în ce mai accentuată fie faţă de puterea centrală, fie faţă de proprietarii particulari, ca şi faţă de arendaşi.

Iată de ce se poate spune că mişcările populare din Imperiul otoman, pe lîngă factorii politici, interni sau externi, erau „legate, la origină, de cauze social-agrare", iar stările sociale se aflau „în dependenţă cu dezordinea din regimul agrar otoman, îndeosebi din perioada decăderii" [6].

Cît priveşte burghezia, aceasta era încă puţin numeroasă şi slabă din punct de vedere al forţei economice. Manifes-tîndu-se mai mult în sfera comerţului, ea depindea în mare măsură de producţia agricolă, deci era subordonată feudalilor moşieri (aiani, ciorbagii sau gospodari). Chiar şi Tanzi-matul fusese iniţiat în cea mai mare parte de ***clasa feudală,*** ceea ce explică şi caracterul inconsecvent al reformelor, în sensul că ele nu atingeau bazele orînduirii sociale existente şi nici nu au putut să detaşeze economia şi politica otomană de influenţa puterilor apusene. Dimpotrivă, aservirea Imperiului otoman de către statele occidentale va lua forme noi, iar ***sistemul împrumuturilor*** va căpăta un caracter tot mai frecvent, pînă ce statul otoman nu va îndeplini decît rolul de „jandarm al capitalului străin". Pentru rambursarea împrumuturilor se organizează sistemul specific al „Administraţiei Datoriilor Publice" .

Toţi factorii social-economici şi politici amintiţi mai sus au adîncit în a doua jumătate a veacului al XIX-lea

instabilitatea societăţii otomane, declanşînd o nouă perioadă în

[6] ***Ibidem,*** **p. 90, nota 1.**

procesul dezmembrării imperiului. Astfel, în regiunile cu populaţie eterogenă, animozităţile reciproce cresc tot mai mult. Mişcările din Liban se vor încheia abia în anul 1861, prin lărgirea autonomiei acestei provincii în cadrul Imperiului otoman [7].

Dealtfel, ***principiul autonomit'lor,*** de toate gradele, se va extinde pe întreg imperiul, unele teritorii caracterizîndu-se printr-o subordonare formală faţă de autoritatea centrală. De pildă, provinciile magrebiene (Algeria, Tunis ş.a.) erau legate mai mult ***nominal*** de sultanul otoman, care era considerat mai degrabă şeful spiritual al tuturor musulmanilor decît suveran politic [8]. Egiptul obţinuse dej a o autonomie specială, concretizată în dreptul de moştenire a funcţiei de guvernator ***(vali),*** care în anul 1873 va deveni ***kediv (Hidiv)*** echivalînd chiar şi cu titlul de ***sultan.*** De asemenea, în provinciile Siriei şi Irakului, ca şi în alte părţi ale lumii arabo-islamice, o serie de grupuri locale sau tribale îşi continuau modul lor specific de viaţă, refuzînd să achite dările obişnuite sau să recunoască autoritatea centrală [9].

În partea europeană, autonomia tradiţională a ***ţărilor române*** intrase deja într-o fază nouă, în drumul ei spre independenţă naţională. ***Unirea*** politico-administrativă se realizează la 24 ianuarie 1859, drept urmare a procesului de dezvoltare social-economică şi de maturizare politico-ideologică a poporului român. Un caracter similar prezentau şi raporturile juridice ale Serbiei cu Poarta, iar regiunile locuite de populaţia bulgară, bosniacă, croată sau albaneză etc. capătă o importanţă tot mai mare, mişcările de aici devenind factorii de prim ordin în procesul dezmembrării Imperiului otoman.

În ciuda acestor realităţi, care prezentau deja caracterul unei legităţi istorice, Poarta otomană va continua să aplice şi după Congresul de la Paris (1856) politica „integrării" faţă de toate provinciile mai mult sau mai puţin dependente de Constantinopol, considerîndu-le pe toate ca „părţi inalienabile ale imperiului". Într-un proiect întocmit de vizirul Fuad paşa, vorbindu-se de necesitatea îndepărtării influenţei

[7] **Pentru unele detalii vezi şi M. TAYYIB GOKBILGIN, *1840 tan 1861 e kadar Cebel-i Liibnan meselesi ve Darziler* (Chestiunea libaneză între 1840- 1861 şi druzinii), în ..Belleten", nr. 40/1946, p. 641-703.**

[8] **N. IORGA, *op. cit.,* voi. V (ed. turcă), p. 437 (G.O.R., *V,* p. 431).**

[9] ***H.* ÎNALCIK, *Tanzimat ve Bulgaristan*p. 1.**

Rusiei din Balcani se preconiza aplicarea unei politici speciale chiar şi faţă de Principatele române. Potrivit acestui proiect, „menţinîndu-se toate privilegiile iniţiale" ale Principatelor, trebuia să se întărească totodată legăturile lor cu Poarta, pentru a se dovedi că „Cele două ţări reprezintă două provincii care fac parte integrantă din Imperiul otoman", iar domnii lor să fie răspunzători faţă de Poartă. De asemenea, el cerea să se reducă decalajul dintre boierii mari şi domni, care se numeau în trecut ***voievozi,*** dar care şi-au luat titlul de ***prinţi*** [10.] De aceea chiar şi domnii români vor fi socotiţi drept „principi şi guvernatori generali" [1] În ceea ce priveşte problema ***Unirii,*** acelaşi Fuad paşa prezenta trei posibilităţi: 1) Menţinerea Moldovei şi Ţării Româneşti ca două provincii separate; 2) Unirea lor sub un prinţ străin; 3) Unirea lor sub un domn pământean, dar la urmă conchidea că „nu există altă soluţie sigură decît aceea de a le guverna prin doi domni diferiţi". El căuta să justifice atitudinea antiunionistă' a Porţii pe considerentul că „dacă e nevoie să se creeze o barieră în faţa Rusiei, atunci această barieră trebuie să fie forţa Imperiului otoman" Dar faza istorică se caracteriza de fapt prin intensificarea luptei de eliberare a popoarelor supuse, creştine şi musulmane, drept consecinţă a dezvoltării, la aceste popoare, a relaţiilor specifice orînduirii burghezo-capitaliste, ceea ce atrăgea după sine şi maturizarea conştiinţei naţionale a unor grupuri sociale avansate, care îşi asumau conducerea maselor populare în lupta pentru formarea unor state independente. Această luptă, care se va manifesta sub cele mai diverse forme, va reprezenta unul din factorii cei mai de seamă ai dezagregării Imperiului otoman, schimbînd treptat harta politică a Europei sud-estice, ca şi a Orientului Apropiat.

ZDRUNCINAREA ECHILIBRULUI POLITIC EUROPEAN. După cum se ştie, în 1859 se desăvîrşeşte Unirea Principatelor române, cu toate consecinţele ce decurgeau de aci pentru stabilirea raporturilor lor viitoare cu Poarta, iar în 1867 Serbia obţine şi ea un statut de independenţă, prin plecarea ultimelor garnizoane turceşti din Belgrad. Între 1861—1864 se

desfăşoară răscoala ' muntenegrenilor, iar în 1866 începe

10 A. F. TORKGELDI, *op. cit.,* voi. *1,* p. 421.
n N. IORGA, *Mărturii istorice, ...,* p. 605 (nr. CLXXV).
12 A. F. Tii'RKGELDI, *op. cit.,* voi. 1, p. 426.

marea problemă a Cretei. Toate acestea au complicat nu numai situaţia internă a Imperiului otoman, dar şi istoria Europei în general. [12.]

[i]n aceeaşi măsură, după anul 1863, şi chestiunea egipteană capătă reglementări noi, lărgindu-se tot mai mult bazele juridice ale autonomiei acestei provincii faţă de Poartă. Aceste reglementări au fost oglindite în noul ***Hatt-i-şerif,*** din 1871, care sintetizează ansamblul transformărilor intervenite de la răscoala lui Mehmed-Ali paşa încoace, simultan cu interesul crescînd al Angliei şi Franţei faţă de această provincie deosebit de importantă atît din punct de vedere strategic, cît şi sub raportul legăturilor comerciale cu Orientul, mai ales după deschiderea Canalului de Suez în 1869. De aceea Sublima-Poartă **f**E**ab-z-A** ***li)*** se străduia mereu pentru respectarea stipulaţiilor ***Tratatului de la Paris,*** legînd aceasta chiar şi de prescripţiile Islamului, dar în realitate din considerente politice bine definite. „A respecta tratatele este pentru noi o datorie religioasă" spunea de pildă Fuad paşa.

Cu toate acestea, în fiecare din problemele amintite mai sus Poarta a trebuit să cedeze pas cu pas, iar în anul 1871, îndată după înfrîngerea Franţei de către Germania (1870), Rusia va lichida consecinţele tratatului de la Paris privind restricţiile impuse în zona Mării Negre.

Oamenii politici otomani şi-au manifestat de la începu nelinişte a lor faţă de această situaţie, care deschidea perspect tive pentru răsturnarea echilibrului din regiunea Mări-Negre. La ***Medjlisul*** întrunit pentru trasarea liniei politicei turceşti la Congresul de la Londra (spre sfîrşitul anului 1870) au fost analizate mai multe căi de urmat pentru Poartă, ceea ce învederează şi faptul că politica otomană nu era hotărîtă ad-hoc, ci se baza pe analiza situaţiei concrete a problemelor care frămîntau Europa în general, căutîndu-se soluţiile cele mai adecvate intereselor imperiului. Astfel, s-a spus că delegaţia turcă ar putea părăsi congresul, chiar dacă celelalte ţări vor adopta o atitudine conciliantă, sau se poate supune hotărîrii majorităţii, după cum poate cere anumite modificări ale viitorului tratat privind regimul Mării **K** egre şi al

Strîmtorilor sau poate accepta toate propunerile. în primul caz, se prevedeau două consecinţe: ori Poarta va asista la întărirea flotei ruse în Marea Neagră, ori va declanşa un război. Dar în condiţiile date a doua cale era exclusă, turcii nefiind siguri de participarea altor puteri alături de ei. De asemenea, varianta a doua a fost considerată

„nepotrivită nici onoarei şi nici înaltelor drepturi" ale Porţii. De aceea Medjlisul s-a oprit asupra variantei ca, în cazul unui conflict anglo-rus sau franco-rus etc., părţile beligerante să nu beneficieze de dreptul de a-şi trece flotele lor de război prin S trîmtori [13].

Dar peste cîţiva ani a intervenit o nouă perioadă de con-vulsiuni în ***Chestiunea orientală,*** prin izbucnirea răscoalei din Herzegovina (1875), care a fost urmată de mişcarea de eliberare naţională a poporului bulgar (1876), ca şi de încordarea raporturilor Principatelor române cu Poarta.

Toate acestea au favorizat intensificarea amestecului diferitelor puteri europene, fiecare acţionînd în funcţie de interesele sale, dar într-un spirit concertant vis-a-vis de Imperiul otoman.

C**URENTELE IDEOLOGICE DIN SOCIETATEA OTOMANĂ**. Problema fundamentală care se punea, atît în faţa ***nobilimii feudale*** cît şi a ***burgheziei turceşti,*** în formare, era aceea de a găsi căile pentru regenerarea Imperiului otoman şi pentru reorganizarea „lumii islamice" în general, pentru a se evita o dezmembrare totală. Cele două clase se deosebeau în privinţa căilor de realizare a acestui scop, feudalii preconizînd întărirea autorităţii absolute a sultanului iar burghezia lup-tînd pentru îngrădirea acestui absolutism, spre un regim monarho-constituţional. Totuşi, ele se întîlneau pe plan politico-ideologic, ţelul comun fiind folosirea tuturor mijloacelor pentru dăinuirea Imperiului otoman [14].

În această privinţă vor fi puse în circulaţie chiar şi teorii care considerau ***elementul turcesc*** drept un factor de echilibru european şi îi atribuiau un rol ***catalizator*** printre celelalte naţionalităţi din imperiu fie islamice, fie creştine. Din acest punct de vedere, o importanţă deosebită prezintă scrisoarea din 18 septembrie 1862 a vizirului Ali paşa către ambasadorul otoman din Paris. După acest vizir, care a participat activ la trasarea liniei politice a Imperiului otoman în perioadele cele mai critice ale istoriei sale de la jumătatea veacului al XIX-lea încoace, studierea stării de spirit a diferitelor naţionalităţi ar duce la convingerea existenţei unor tradiţionale antipatii reciproce, încît a le lăsa în voia

[13] **A. F. TURKGELDI, *op. cit.,* voi. *I,* p. 467 — 477 (doc. din 18 *ramazan 1287* = 12 dec. 1870).**

[11] ***Istoria Filozofiei,* voi. IV, Bucureşti, (trad. din *1.* rusă), 1961, p. 450.**

lor sau a permite dominaţia unora asupra altora va însemna „haos şi război civil perpetuu" şi va trebui „un secol şi torente de sînge pentru stabilirea unei stări oarecum stabile". Socotind că „numai turcii le pot servi. ca legătură de unire", Ali paşa conchide că: „nimic nu ar putea să înlocuiască în Orient acest vechi imperiu, despre care duşmanii săi se complac să-i zică ***bolnav"*** [15].

În atare condiţii, va prinde rădăcini tot mai solide curentul ideologic al „otomanismului" ***(Osmanhlik),*** care se va bizui pe ideea „egalităţii în drepturi a tuturor supuşilor imperiului" în cadrul unei „patrii otomane". În felul acesta, ***„oto-manismul"*** şi „patria otomană" vor deveni principalele suporturi politico-ideologice ale Porţii pentru menţinerea imperiului.

În vederea înfăptuirii acestui ţel, sultanul Apdul-Aziz (1861 —1876} va confirma şi el principiul tratării egale a supuşilor săi, fără deosebire de credinţe religioase, declarînd că „toţi sînt fiii aceleiaşi patrii" [16], iar în 1869 se va adopta legea cetăţeniei, pornindu-se de la interesele imediate ale statului otoman şi nu de la principiile religioase care condiţionau „cetăţenia" de trecerea la islamism.

Dezvoltarea şi aplicarea ideii de ***otomanism*** îşi va găsi expresia cea mai concludentă în ***Constituţia din 1876,*** care va decreta sub articolul opt principiul că „toţi cetăţenii aflaţi în supuşenia Imperiului otoman, indiferent de religia sau de secta din care fac parte, sînt denumiţi, fără excepţie, ***osmanlî*** (adică otomani— n.n.)" [17].

În condiţiile veacului nl XlX-lea, acest curent ideologic depăşea semnificaţia ***pur dinastică,*** a familiei lui Osman, reprezentînd mai degrabă un concept bazat pe „ideea de egalitate" sau pe eforturile de „uniformizare" a societăţii turco-otomane în procesul adaptării ei la condiţiile de atunci.

Factorii interni şi externi care favorizau crearea curentului ideologic al „otomanismului" pot fi desprinşi din întreg procesul dezmembrării politice a imperiului, care se accentua prin extinderea luptei de eliberare a popoarelor creştine de sub dominaţia otomană, prin tendinţele separatiste ale popu-

[15] M. **Cavid Bavsux, *Aii Paşa'nm franstzca bir meltulu* (O scrisoare a lui Ali paşa în limba franceză), în „I.U.E.F. Tarih Dergisi", vol. V, nr. 8 (1953), p. !37 şi urm.**

[16] **Enver Ziya Karal, *op. cit.,* vol. V, p. 148.**

[17] **Apud H. Inalcik, *Tanzimat* ve *Buigaristan*p. 3 şi nota l.**

laţiilor musulmane, ca şi prin presiunea crescîndă a statelor europene asupra Imperiului otoman etc. Dar procesul dezagregării, ca şi subordonarea crescîndă faţă de economia şi politica statelor europene au început, de la o vreme, să îngrijoreze şi mai mult intelectualitatea care oglindea interesele burgheziei naţionale turceşti în formare. Această îngrijorare şi-a găsit expresia în constituirea, în 1865, a unei asociaţii, denumită „Societatea noilor otomani" [18], care a avut ca principali promotori şi conducători ideologici personalităţi literare şi politice, ca: Ibrahim Şinasi, Namîk Ke-mal, Ziya Paşa şi alţii. Formîndu-se într-un mediu aflat în plină efervescenţă a naţionalităţilor din Imperiul otoman, ca şi în urma contactului direct cu lumea occidentală, „Noii otomani" ***(Yeni Osmanhlar)*** au militat, la început, pentru crearea unei ***literaturi naţionale,*** în care să predomine elementele limbii turceşti, eliberată de influenţele lexicului arabo-persan, precum şi pentru răspîndirea cuceririlor ştiinţei şi culturii în rîndurile poporului. Sub acest raport, asociaţia „Noilor otomani" avea mai mult un caracter ***iluminist.*** „în secolul nostru — scria de pildă poetul N amîk Kemal — instrucţiunea este izvorul vieţii fiecărui popor", iar „o naţiune fără literatură este ca şi omul fără limbă" [19].

Dar, treptat, „Noii otomani" sau „Tinerii otomani" au îmbinat propaganda luminării poporului cu activitatea social-politică, ridicîndu-se împotriva absolutismului şi cerînd reforme largi în cadrul societăţii otomane, chiar şi transformarea Imperiului dintr-o autocraţie despotică într-o „monarhie constituţională", pentru limitarea drepturilor absolute ale sultanului. Unii preconizau, după cît se pare, pînă şi transformarea imperiului într-o ***republică.*** „Noii otomani" au pregătit terenul pentru promulgarea ***Primei Constituţii turceşti,*** punind totodată şi bazele celui dintîi partid politic de opoziţie din istoria Imperiului otoman [20].

Reprezentînd în primul rînd interesele burgheziei naţionale turce, industriale şi comerciale, în formare, „Noii otomani" exprimau nemulţumirea acestei pături sociale faţă de absolutismul sultanilor şi cereau o serie de schimbări în structura politică şi socială a societăţii turco-osmane, inclusiv

[18] **Vezi Iu. A. Petrosian, *„Novie Osmani" i borba za Konstituţia 1876* g. v *Turfii,* Moscova, 1958.**

[18] **Apud *Istoria Filozofiei,* vol. IV, p. 451.**

[20] **E. Z. Karal, *op. cit.,* vol. VII, Ankara, 1956, p. 312 şi urm.**

ştergerea deosebirilor dintre musulmani şi nemusulmani, cu scopul de a păstra integritatea Imperiului otoman, prin slăbirea luptei de eliberare a popoarelor supuse, ca şi a intervenţiilor marilor puteri europene.

În politica lor faţă de naţionalităţi, „Noii otomani" s-au sprijinit pe curentul ***„otomanist",*** dîndu-i o nouă semnificaţie.

Astfel, ei încep să afirme, deşi cu mai puţină hotărîre, ***supremaţia elementului turcesc*** printre celelalte naţionalităţi din imperiu. Această poziţie deosebea „otomanismul" de acuma de cel din perioadele anterioare, cînd se preconiza o oarecare „omogenitate" doar prin acordarea anumitor drepturi naţionalităţilor din societatea otomană.

Afirmarea predominanţei elementului turc faţă de celelalte popoare era determinată şi de eforturile de consolidare ale diferitelor grupuri etnico-religioase din cadrul societăţii otomane, pînă la a preconiza crearea unui stat mixt islamo-creştin. De pildă, într-un memoriu din 1867, Comitetul Central bulgar clandestin cerea transformarea Imperiului otoman într-un ***stat dualist turco-bulgar,*** după modelul Imperiului austro-ungar [21].

Ideile „Noilor otomani" şi-au găsit expresia maximă în constituţia numită ***Kanun-i Esasi,*** din 1876, care, după unele aprecieri, deschidea perspective pentru transformarea Imperiului otoman într-un adevărat „Commonwealth" [22]. Dar în noianul de contradicţii sociale şi politice, care măcinau societatea otomană de atunci, astfel de iniţiative nu puteau găsi sprijin larg în rîndurile popoarelor componente ale imperiului.

Pe de altă parte, neputînd depăşi cadrul ideologiei islamice, „Noii otomani" au rămas ataşaţi de principiile religiei musulmane care, din punctul lor de vedere, se întemeia „pe democraţie şi pe libertate", după cum afirma chiar şi Midhat paşa, socotit „conducătorul natural" al „Noilor otomani" [23]. În felul acesta, menţinînd deosebirile fundamentale dintre popoarele creştine şi cele islamice, „Noii otomani" au simţit chiar nevoia să îmbrace într-o haină religioasă ideile laice

[21] **1 *storia na Balgaria,* vol. *1,* Sofia, 1961, p. 408 — 412.**
[22] **A. Toynbee, *A Study of History...*, vol. VIII, p. 254.**
[23] **Midhat Pacha, Ds *Turquic, son passe, son* aveniV, Paris, 1878, p. 7.**

pe care le aduceau din Europa Occidentală[24]. Astfel, erau exaltate sentimentele de ***comunitate religioasă*** ale musulmanilor. În condiţiile intensificării mişcărilor de eliberare a popoarelor creştine, aceasta a dus la ideea „unirii lumii islamice", care va sta la baza unei noi forme de manifestare a ideologiei „pan-islamiste", preconizînd „purificarea Imperiului de elemente creştine şi unirea popoarelor islamice din lume sub un Califat" [25]. Dealtfel, pan-islamismul va prinde rădăcini în societatea turco-islamică pe măsura ***eşuării*** eforturilor de unificare a diferitelor naţionalităţi care compuneau Imperiul otoman într-un moment istoric sau altul. De aceea acest curent va căpăta o semnificaţie politică specială, cerînd lărgirea autorităţii sultanilor turci asupra popoarelor din provinciile musulmane. Aceasta va face ca „pan-islamismul" să fie sprijinit de statul otoman spre sfîrşitul veacului al XIX-lea, dar mai cu seamă sub domnia îndelungată a sultanului Abdul-Hamid al II-lea (1876—1909).

Trebuie relevat însă şi faptul că, simultan cu astfel de ideologii, care se caracterizau mai degrabă prin concepţii medievale despre lume şi viaţă, în societatea otomană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se conturau tot mai bine şi trăsăturile unor noi curente politico-ideologice, care vor căpăta forme şi orientări din ce în ce mai precise pe măsura maturizării burgheziei naţionale turce. Ele îşi au izvorul în mutarea treptată a centrului de greutate spre ***elementul turcesc*** din cadrul societăţii otomane şi vor sta la baza ***naţionalismului turc*** de mai tîrziu. Este vorba de curentul ***türkis-mului,*** cu toate formele sale, ***turaniste*** sau ***panturaniste*** etc., fiecare căutînd să răspundă anumitor momente din desfăşurarea ultimului episod al istoriei Imperiului otoman.

Dealtfel, condiţiile care generau ***türkismul,*** cu toate variantele sale, nu difereau în genere de cele care duseseră la formarea celorlalte ideologii particularizante din sînul societăţii otomane de pînă atunci. Contactul cu lumea europeană, lupta crescîndă a popoarelor de sub dominaţia otomană pentru formarea unor state naţionale independente, acţiunile separatiste ale unor grupuri islamice, migraţiunea continuă a populaţiilor turco-islamice din teritoriile desprinse treptat de imperiu, ca şi dezvoltarea unei

burghezii naţionale puteau constitui tot atîţia factori pentru formarea unei

114 TANER TEMIR, *op. cit.,* p. 116.
Z6 ALTEMIR K1L19, *Turken and the world,* Washington, 1959, p. 18.

conştiinţe proprii a elementului turcesc. La început, acesta se va strădui să-şi menţină dominaţia în cadrul Imperiului otoman, iar mai tîrziu, cînd acest lucru se va dovedi cu neputinţă, în faţa procesului de dezintegrare politică totală, va milita pentru crearea unui ***stat naţional independent,*** finalizat în ***Republica Turcia*** de astăzi.

Istoria Imperiului otoman axîndu-se în genere pe principii ***universaliste*** şi ***dinastice,*** acestea impuseseră, secole de-a rîndul, sacrificarea elementelor ***de conştiinţă naţională.*** În faţa ideii de „***Vmmet"*** sau ***„Osmanlî",*** însăşi denumirea de ***„Tu'rk"*** căpătase o semnificaţie peiorativă, deşi europenii continuau să-i numească ***turci,*** pe otomani, iar imperiului să-i zică, de obicei, ***Imperiul turc.*** Abia spre mijlocul veacului al XIX-lea cuvîntul ***Tu'rk*** începe să-şi capete din nou semnificaţia sa din perioada central-asiatică a istoriei poporului turc. Astfel, se afirma tot mai mult că .,în cadrul societăţii otomane turcii ocupă primul loc atît din punctul de vedere al numărului, cît şi al capacităţii lor", iar în ceea ce priveşte viitorul, se anticipa deja că „ocupînd locul cel mai apropiat de Europa, ei (turcii) vor fi primii care vorînsuşi civilizaţia occidentală" [26]. Înşişi „Tinerii otomani" sau „Noii otomani" se constituiseră la început în „Societatea tinerilor turci", vestind prin aceasta organizaţia de mai tîrziu a „Junilor turci". Dealtfel, europenii i-au cunoscut în general tocmai sub această ultimă denumire.

RĂZBOIUL RUSO-ROMÂNO-TURC (1877—1878). Acţiunea simultană a tuturor factorilor politici şi ideologici de care s-a amintit, ca şi intensificarea luptei de emancipare a popoarelor balcanice au determinat detronarea sultanului Abdiil-Aziz (1876) şi promulgarea ***Primei Constituţii otomane,*** denumită ***Kanun-i Esâsi,*** care a fost adoptată la cîteva luni după întronarea sultanului Abdul-Hamid al II-lea, respectiv la 23 decembrie 1876, fiind pregătită de fruntaşul politic al vremii — ***Midhat paşa.*** Adoptarea acestei Constituţii a coincis de fapt cu ziua începerii lucrărilor Conferinţei de la Constan-tinopol în vederea discutării noii crize ivite în Chestiunea orientală.

Deşi Poarta acceptase participarea ei la această conferinţă, cu condiţia evitării unei imixtiuni în treburile interne ale Imperiului, totuşi, pierzînd în general iniţiativa, ea va fi

[26] **NAMÎK KEMAL, apud E. Z. Karal, *op. cit., VII,* p. 296.**

supusă, de astă dată, unor serioase tentative de dezmembrare pe cale diplomatică, prin prezentarea unor proiecte colective din partea puterilor europene. Ele prevedeau o serie de măsuri administrative şi fiscale, militare şi judiciare pentru regiunile Bosniei, Herzegovinei, Bulgariei, printre care şi împărţirea Rumeliei în două provincii, una formînd Bulgaria, inclusiv desemnarea de guvernatori creştini pe diferite termene, ca şi alcătuirea unor comisii mixte, cu participarea puterilor străine. Însuşi conducătorul delegaţiei engleze, contele Salisbury, avea să declare într-o scrisoare secretă, adresată marelui vizir Midhat paşa, convingerea sa fermă că „hotărî-rile luate la conferinţă lezează într-o formă primejdioasă independenţa, cinstea şi onoarea guvernului imperial" [27].

Pentru a vedea în ce măsură Poarta era dispusă să urmeze carul diplomaţiei europene sau să-şi asume anumite riscuri, este de ajuns să amintim de discuţiile care au avut loc la Medjlisul întrunit în ziua de 19 ianuarie 1877 în vederea adoptării unei atitudini faţă de propunerile marilor puteri.

Astfel, insistind asupra inconvenientelor propunerilor privitoare la ***autonomii,*** Midhat paşa lăsa să se înţeleagă că tocmai pentru ***evitarea*** acestui sistem fusese adoptat regimul constituţional la sfîrşitul anului 1876. „Regula autonomiei — afirma el — atingînd principiul suveranităţii, fusese respinsă, iar înaltul Devlet se angajase să declare în faţa întregii lumi aplicarea unor reforme generale prin ***Constituţie" [28]***. Referindu-se apoi la alte propuneri ale conferinţei marilor puteri, la Constantinopol, Midhat paşa considera că „fiecare din ele reprezintă lucruri care vor nimici şi vor anula totalmente prestigiul şi suveranitatea, cinstea şi onoarea statului nostru" [2B].

In cazul respingerii propunerilor Conferinţei, Poarta otomană prevăzuse deja mai multe posibilităţi, inclusiv participarea României la un eventual război cu Rusia.

Pe de altă parte, analizînd consecinţele acceptării unor „comisii străine ' pentru aplicarea reformelor, Midhat paşa aprecia că, od.. tă cu acest obicei, „conducerea treburilor statului va lua cu totul forma unei politici străine şi este mai mult ca sigur că, după aceea, va fi cu neputinţă să mai

[27] **Apud M. T. GOKBILGIN, *Midhat Paşa,* în *Islam Ansiklopedisi,* vol. *VIII,* p. 278.**

20 **A. F. TURKGELDI, *op.* cit., vol. *II, 1957,* p. 12.**

21 ***Ibidem,* p. 13.**

scăpăm de această situaţie" [30]. De aceea Poarta a ales încă de la început alternativa respingerii propunerilor, asumîn-du-şi astfel toate consecinţele împotrivirii faţă de frontul comun al puterilor europene. Midhat paşa, deşi a prevăzut că urmările unui război pot fi şi mai catastrofale, a putut totuşi să declare că „a prefera războiul este mai potrivit şi se cuvine cinstei şi onoarei împărăţiei" [31]. Poarta va respinge şi protocolul de la Londra (31 martie 1877), pe considerentul că „lezează suveranitatea Imperiului otoman, stabilită prin Tratatul de la Paris" [32].

Toate aceste deliberări independente ale Porţii au complicat relaţiile ei cu toate marile puteri care şi-au manifestat, cel puţin la început, indiferenţa lor faţă de destinele Imperiului otoman, în timp ce Rusia considera că „refuzarea propunerilor ne sileşte să ne apucăm de arme" [33], dar de fapt pentru a-şi consolida din nou influenţa politică în Balcani, zdruncinată după războiul Crimeii.

Rusia a declarat războiul împotriva Porţii otomane la 12/24 aprilie 1877, după ce s-a asigurat de neutralitatea Austro-Ungariei, în schimbul anexării Bosniei şi Herze-govinei. De asemenea, la 14/26 aprilie se încheie la Bucureşti convenţia de trecere a armatelor ruse prin România în sudul Dunării. Consecinţele războiului ruso-turc se conturau şi prin faptul că celelalte puteri europene nu-şi precizau poziţiile lor faţă de acest eveniment deosebit de important din istoria Europei în general.

Războiul a început prin bombardarea malului stîng al Dunării de către artileria otomană, iar răspunsul artileriei române crea de fapt o stare de război între România şi Turcia. Ca urmare, la **9** mai 1877 se declară „independenţa absolută a României" ca „o naţiune de sine stătătoare".

Ocupînd, la început, Nicopolul, oştile române s-au îndreptat spre Plevna, pentru a veni în ajutorul trupelor ruseşti, împotriva vestitului Osman paşa.

Cucerirea redutelor Griviţei I şi II au cerut numeroase jertfe omeneşti. Văzînd restrîngerea cordonului în jurul Plevnei şi greutăţile blocadei, Osman paşa încearcă la 28 nov./10 dec. 1877 să străpungă încercuirea pentru a se

[30] **A. F. TtiRKGELDl, op. *cit., vol.* II, p. 16 şi urm.**
[31] **Apud A. F. TtiRKGELDl, *op. cit., vol.* II, p. 16— 17.**
[3a] ***Ibidem,* p. 21.**
3» A. F. TURKGELDI, *op. cit., vol.* II, p. 36 şi p. 288—300.

retrage spre Sofia, dar cucerirea redutelor de pe Opanez de către trupele române a permis intrarea în Plevna, unde Osman paşa s-a predat colonelului Cerchez.

Împreună cu el căzuseră 45 000 de ostaşi turci, în afară de cei peste 5 000 de morţi.

Căderea Plevnei deschidea aliaţilor drumul spre Constan-tinopol, pecetluind totodată soarta războiului ruso-româno-turc .

Această situaţie a creat o panică generală la Constanti-nopol. Unii oameni politici turci propuneau trecerea guvernului pe malul asiatic al Bosforului, iar alţii cereau mutarea capitalei la Galipole. Alţii sperau ajutorul Angliei şi Franţei, prin cedarea insulelor Creta şi Cipru englezilor, iar a Egiptului francezilor, în vederea păstrării regiunilor denumite „Europa otomană" [34]. Dar sacrificarea Egiptului musulman în favoarea unor teritorii din Balcani, locuite în cea mai mare parte de populaţii creştine, nu putea fi pusă în aplicare în condiţiile de atunci; cu atît mai mult, nu putea fi deci vorba de o iniţiativă otomană în această privinţă. De aceea singura cale de ieşire din criza în care intrase Imperiul otoman putea fi acceptarea în bloc a propunerilor de pace ale Rusiei.

Pacea de la San-Stefano. Pacea ruso-turcă din 1878 s-a realizat în cîteva etape. Astfel, convorbirile începute la Kazanlîc au fost concretizate în armistiţiul de la Adriano-pole, după care a urmat tratatul de pace de la San-Stefano, semnat la 3 martie 1878.

În legătură cu acest tratat, merită, de asemenea, menţionate eforturile Porţii de a introduce pe parcurs unele modificări în condiţiile impuse, pentru a se elibera de situaţia unei ***capitulări necondiţionate,*** dat fiind caracterul de dictat al propunerilor comandamentului armatelor ruseşti.

De asemenea, încă în timpul convorbirilor de la Adria-nopole, din primăvara anului 1878, s-a ajuns la un acord în privinţa Dobrogei şi a sud-vestului Basarabiei. Pe de altă parte, în legătură cu teritoriile ce

urmau să fie anexate Serbiei sau Muntenegrului, Poarta s-a străduit ca ele să fie

[34] ***Ibidem,*** **vol. II, p. 36 şi urm. şi p. 300 şi urm.**

cedate pe cît posibil din viitorul teritoriu autonom al Bulgariei, simultan cu asigurarea drepturilor populaţiei musulmane, care urma să rămînă pe aceste teritorii etc.

CONGRESUL DE LA BERLIN — 1878. Condiţiile tratatului de la San-Stefano însemnînd „o adevărată supunere totală" a Imperiului otoman [35][36], ele au alarmat în primul rînd Anglia şi apoi Austro-Ungaria. De aceea puterile occidentale au impus organizarea Congresului de la Berlin (15 iunie — 13 iulie 1878) sub pretextul încălcării clauzelor Tratatului de la Paris (1856) şi a Convenţiei de la Londra din anul 1871. La Berlin, puterile occidentale au reuşit să modifice în favoarea lor o serie de stipulaţiuni ale tratatului de la San-Stefano, determinînd, în primul rînd, renunţarea la „Marea Bulgarie", care nu avea să aibă ieşire la Egee, aşa cum dictau interesele marilor puteri occidentale. Prin Tratatul de la Berlin s-a recunoscut independenţa politică a României, Serbiei şi Muntenegrului. De asemenea, „în componenţa României au intrat Delta Dunării, Insula Şerpilor şi Dobrogea, de la est de Silistra pînă la sud de Mangalia. Sud-vestul Basarabiei a fost dat de Congres Rusiei" [37]. Bosnia şi Herzegovina au trecut sub administraţie austro-ungară.

Referindu-se la urmările Congresului de la Berlin, Marx scria: „A fost o dovadă pentru Turcia că austriecii, ca şi ruşii, îi pregătesc soarta pe care a avut-o Polonia" [38].

Într-adevăr, dacă avem în vedere toate combinaţiile diplomaţiei europene pînă la obţinerea Ciprului de către Anglia, în cadrul unor anumite condiţii formale, constatăm că Congresul de la Berlin a reprezentat contrariul celui de la Paris, în ceea ce priveşte atitudinea marilor puteri faţă de posesiunile Imperiului otoman, încălcîndu-se flagrant interesele popoarelor balcanice. Tocmai de aceea regiunea balcanică va deveni una din zonele de cea mai acută rivalitate dintre marile puteri, care au creat dificultăţi permanente popoarelor de aici nu numai pînă la obţinerea independenţei lor naţionale, dar şi după aceea.

[35] ***Ibidem,*** **vol. II, p. 301-306.**

[36] **Pentru detalii, vezi YUSUF HIKMET BAYUR, *Tiirk înkilabi Tari/ii* (Istoria Reformei în Turcia), Ankara, vol. I/P. I., 1963, p. 1—2.**

3' *Istoria poporului român*p. 432.

[39] **MARX-ENGELS, *Opere,* vol. 21, Bucureşti, 1965, p. 308.**

În ceea ce priveşte Imperiul otoman, dacă războiul din 1877—1878 a scos la iveală toate slăbiciunile acestuia, în schimb Congresul de la Berlin a consfinţit procesul dezintegrării politice a statului sultanilor.

„Acolo — scria De Blowitz, referindu-se la acest Congres — douăzeci dintre cei mai mari doctori ai Europei s-au aşezat în jurul unui covor verde, şi timp de treizeci de zile au deliberat asupra cazului Omului bolnav... După aceea, cei douăzeci de doctori, avînd în frunte pe marele Hippocrat însuşi, s-au hotărît să taie mai întîi piciorul drept al pacientului, apoi piciorul stîng, mai apoi braţul drept iar la urmă braţul stîng. După încheierea cu succes a acestor patru operaţii, i-au zis: „Eh, de acum nu te mai jenează nimic; mergi un pic, să te vedem! Dar cum bolnavul, rămas schilod şi ciung, se îndărătnicea să se urnească din loc, atunci marele învăţat a strigat: Nu rămîne decît să i se facă disecţia şi să se distribuie ce a mai rămas prin muzeele anatomice ale Europei" [39].

Procesul dezmembrării va continua pînă la dispariţia definitivă de pe scena istoriei a bătrînului imperiu, dar nu înainte de a cunoaşte şi despotismul sultanului ***Abdul-Hamid al Il-lea,*** care a creat o epocă de sine stătătoare în ultima parte a istoriei „Omului bolnav".

[3E] DE BLOWITZ, *Une Course a* Coniiiin/inoţ/f, **Paris, 188'1, p.** ***269*** **— 270.**

Capitolul VII

DOMNIA SULTANULUI ABDUL-HAMID AL II-LEA
(1876—1909)

Congresul de la Berlin legiferase desprinderea totală a ţărilor care fuseseră legate pînă atunci de Imperiul otoman prin diferite grade ale principiului ***autonomiei*** (România, Serbia, Muntenegru), ca şi formarea unor noi zone ***autonome*** de cele mai variate forme, începînd cu delimitarea provinciilor unde trebuia să se aplice anumite reforme şi pînă la recunoaşterea formală a suzeranităţii sultanului (de ex. Bulgaria). Bosnia şi Herzegovina au trecut sub administraţie austro-ungară, iar Ciprul a devenit o colonie engleză, în schimbul sprijinirii intereselor turceşti în Orient. Şi în provinciile rămase sub autoritatea directă a sultanului Abdul-Hamid al Il-lea se creează o situaţie de incertitudine, mai cu seamă prin dreptul de ***intervenţie*** sau de ***participare*** a marilor puteri europene în aplicarea unor programe de reformă. Aşa s-a născut o problemă a Rumeliei orientale, problema armenească sau chestiunea Macedoniei, la care se adaugă redeşteptarea poporului albanez, mai ales după Congresul de la Berlin, ca şi situaţia veşnic tulbure din Creta, toate cu implicaţii serioase şi pe plan european.

Intervenţiile marilor puteri. Concurenţa marilor puteri pentru moştenirea otomană capătă de acuma forme noi, mai ales prin acţiuni directe. Astfel, intervenţiile franceze în Africa de Nord transformă Franţa într-un adevărat imperiu colonial. După ocuparea Algeriei (1830), Franţa anexează în 1881 şi

Tunisia, iar în anul următor (1882) Anglia pune stăpînire pe Egipt, deşi nu se anulează „dreptul de înaltă suzeranitate" al sultanului otoman.

Se părea că o importanţă deosebită va prezenta încheierea în iunie 1881 a unei antante austro-germano-ruse, care prevedea că cele trei puteri „vor ţine cont de interesele lor reciproce în Balcani" şi „nu vor accepta decît de comun acord o eventuală modificare a statutului teritorial al Imperiului otoman" Dar în faţa contradicţiilor de interese ale marilor puteri astfel de grupări îşi pierd relativ repede eficacitatea lor, ceea ce deschide şi statelor noi create în Balcani perspective de a participa tot mai activ în competiţia pentru moştenirea otomană.

0 consecinţă imediată a acestei situaţii a fost că, după o serie de oscilări, în 1885 provincia denumită ***„Rumelia orientală"*** trece pe seama Bulgariei, prin recunoaşterea prinţului Alexandru şi ca guvernator al acestui teritoriu iar Grecia va depune toate eforturile pentru lărgirea hotarelor ei, inclusiv obţinerea insulei Creta, riscînd în acest scop chiar şi un război cu turcii în 1897. Şi într-un caz şi într-altul, intervenţiile directe sau indirecte ale marilor puteri şi-au spus în ultimă instanţă cuvîntul. Deşi sînt învinşi, grecii obţin totuşi un statut special pentru Creta, concretizat în recunoaşterea prinţului Greciei ca guvernator (creştin) al insulei respective, pe lîngă lărgirea autonomiei şi în celelalte provincii unde se afla populaţie creştină, în special greacă (Thesalia ş.a.), inclusiv participarea statelor europene la înfăptuirea unor reforme [2].

De asemenea, în Anatolia ia'. amploare acţiunile populaţiei armeneşti, care culminează cu insurecţia din 1895 de la Constantinopol, iar în Balcani se lărgeşte mişcarea albaneză, în timp ce în Macedonia se intensifică ***„haiducia".*** Participanţii la această luptă organizată împotriva dominaţiei otomane erau denumiţi şi „comitagii", fiecare grup etnico-religios acţionînd în interesul său în Macedonia care, din punctul de vedere al populaţiei, era calificat drept „Turnul Babel".

în felul acesta, Imperiul otoman prezenta deja aspectul unui stat descompus într-o serie de provincii autonome, conduse fie de principi creştini, fie de paşale, fiecare exerci-tînd autoritatea sa asupra populaţiilor din zonele respective,

[1] **PIERRE RENOUVIN, *Histoire des Relations Internationales,* Torne sixième. Le XIX-e siècle, II. De 1871 a 19 H, Paris, 1955, p. 104.**

[2] ***Islam Ansiklopedisi,* vol. *1,* p. 76 şi urrn. ; *Tiirkiye Ansiklopedisi,* vol. III, Ankara, 1956, p. 146 şi urrn.**

iar în ţinuturile de sub autoritatea propriu-zisă a sultanului se preconiza aplicarea unor reforme sub controlul direct al marilor puteri. Mai mult decît atît, statele europene au început să impună chiar şi propriile lor proiecte de reformă, cum a fost de pildă cel propus în februarie 1903 de Rusia şi Austria pentru partea rumeliană a Imperiului otoman, pentru acesta dîndu-şi asentimentul lor şi celelalte puteri europene [3]. Aceste proiecte nu numai că vor anula într-un fel sau altul iniţiativele otomane, dar vor crea totodată condiţii favorabile şi pentru alcătuirea unor noi zone autonome, slăbind astfel autoritatea puterii turceşti în zonele respective. Evoluţia situaţiei din Macedonia învederează poate cel mai pregnant consecinţele acestei politici, menţinînd Balcanii ca un „butoi de pulbere" gata să explodeze în orice moment.

Domnia personală a sultanului Abdul-Hamid al II-lea. În ceea ce priveşte situaţia politică internă, stările de lucruri menţionate mai sus au favorizat consolidarea domniei personale a sultanului Abdul-Hamid al II-lea care începe să conducă din ***Seraiul Ytldiz (Steaua)*** toate treburile statului otoman. El se afirmase chiar şi cu prilejul tratatului de la San-Stefano intervenind pe lîngă ţar, cînd trupele ruseşti înaintau spre Constantinopol aproape fără rezistenţă. După instaurarea păcii, teama de consecinţele regimului parlamentar îl determină pe acest sultan să evite întrunirea Medjlisului, iar Midhat paşa, considerat poate omul cel mai de temut, a fost condamnat la surghiun pe viaţă în Orient, după ce fusese mai înainte expulzat, un timp, în Europa. Urmarea a fost instaurarea unui regim de teroare şi prigoană împotriva celor care se vor lupta cu absolutismul şi cu despotismul acestui sultan, care a concentrat în el toată puterea, ajungînd să susţină chiar că „statul sînt eu". Lenin îl numea „Nicolae al II-lea al Turciei".

În orientarea politicii otomane, sultanul Abdul-Hamid al II-lea va sprijini forma ***pan-islamistă*** a ideologiei musulmane, el însuşi declarîndu-se Califul musulmanilor de pretutindeni.

Dealtfel, acest curent va găsi un teren prielnic în societatea otomană mai cu seamă după războiul din

1877—1878. Într-adevăr, accentuarea procesului de desprindere a popoa-

[3] **E. Z. Karal, *op. cit.,* voi. VIII, p. 157; *Y.* H. Bayur, *op. cit.,* voi. I/P. I, p. 3 şi urm.**

relor creştine crea un climat favorabil pentru formarea unui front comun de rezistenţă a lumii islamice. De asemenea, evenimentele din perioada războiului făcuseră să eşueze toate variantele politicii „otomaniste", prin care, mai ales în ultima perioadă, se urmărise ***integrarea naţionalităţilor*** din imperiu. în acest scop, chiar şi expresia de ***„Osmanii Milleti",*** în sensul de „naţiune otomană", căpătase o largă răspîndire după promulgarea Constituţiei din 1876.

într-un anume sens, această formulă însemna depăşirea concepţiilor „otomaniste" de pînă atunci, mai ales că cele din trecut se bazau mai mult pe ***principiul egalităţii juridice,*** menţinînd deosebirile dintre grupurile etnico-religioase. Dar ideea unei „naţiuni otomane" nu corespundea în general nici gradului de evoluţie social-economică şi nici situaţiei politice a imperiului de atunci. De aceea ea se va dovedi o ideologie artificială, deşi ***otomanismul*** ca atare va continua să se manifeste pînă la începutul veacului al XX-lea, bucu-rîndu-se şi de sprijinul autorităţilor, în cadrul unui program de stat. Darea înapoi a ideologiei ***otomaniste*** va deschide calea ***pan-islamismului,*** care preconiza unirea tuturor musulmanilor fie în cadrul unui Califat, fie sub forma unei „confederaţii islamice" cu caracter mondial.

La răspîndirea acestei ideologii politico-religioase contribuia, fără îndoială, şi ieşirea unor noi teritorii musulmane de sub sfera influenţei otomane. Astfel, ocuparea Tunisiei de către Franţa în 1881, ca şi trecerea Egiptului sub dominaţia engleză (1882) reprezentau un pericol potenţial chiar şi pentru anumite aspecte doctrinale ale Islamului. Este vorba, în primul rînd, de slăbirea ideii „unităţii lumii musulmane", ca şi a „califului unic", care putea fi revendicat de unul sau de altul din statele arabe noi constituite. De fapt, tocmai în acest scop englezii alimentau ideile naţionaliste ale egiptenilor, în timp ce francezii căutau să slăbească legăturile tradiţionale ale populaţiilor din nordul Africii cu Imperiul otoman, pentru a le orienta astfel spre Franţa, care luase de fapt aspectul unui imperiu colonial semi-maho-medan.

Iată de ce sultanul Abdul-Hamid al II-lea va acorda o importanţă deosebită titlului de „Calif" şi va deveni „părintele politic al pan-islamismului" *, văzînd în ele

posibilitatea „salvării" Imperiului otoman în noile condiţii istorice.

[4] **HASSAN SAAB, *The Federalists*... , p. 187.**

Pan-islamismul reflecta aspiraţiile clasei feudale turco-islamice de a conserva pentru ea puterea in ţinuturile locuite de musulmani şi de a limita presiunile politice sau militare ale statelor capitaliste europene. în ultimă instanţă, el avea menirea de a frina descompunerea Imperiului otoman ca organism politic, prin constituirea unei comunităţi islamice pe plan mondial sub patronajul dinastiei otomane, reprezentată, de astă dată, de sultanul Abdul-Hamid al II-lea.

în felul acesta, ideea Califatului unic şi exaltarea sentimentelor de „comunitate religioasă" vor cunoaşte o răspîn-dire din ce în ce mai mare, găsindu-şi susţinători atît printre turci, cît şi în rîndurile populaţiilor islamice din lumea arabă etc. Se proiectează chiar şi „transformarea imperiului într-o uniune federală turco-arabă", aşa cum o vor concepe federa-liştii arabi din Imperiul otoman [5].

Dealtfel, sultanul însuşi iniţiase contacte cu ţările musulmane din afara Imperiului otoman. El a trimis misiuni speciale în diferite părţi pentru formarea unui front „al frăţiei musulmane" care, după propunerile unora (Djema-leddin Afgani), trebuia să se întindă din Afganistan şi pînă în Maroc, incluzînd şi Persia, de sectă şiită. Tot în acest scop, Abdul-Hamid s-a înconjurat în Palatul său de numeroase elemente neturce. Principalii săi consilieri, care formau Secretariatul numit „Mabeyn", erau în mare parte arabi, albanezi etc.

Se urmărea astfel nu numai asigurarea integrităţii statului, dar şi întărirea solidarităţii islamice mondiale fie prin transformarea Imperiului otoman într-un „regat al regatelor", aşa cum cereau unii, fie prin reorganizarea lui pe baza ***„descentralizării",*** cum susţineau alţii [a].

Concurenţa marilor puteri în Orientul otoman. După cum se ştie, spre sfîrşitul veacului trecut, statele europene intraseră într-o perioadă de transformări profunde sub acţiunea expansiunii capitalului, simultan cu plămădirea trăsăturilor imperialiste ale orînduirii capitaliste. în acest cadru, Germania începe să se impună tot mai mult atît prin potenţialul ei economic sau militar, cît şi prin politica, sa orientală,

care se va cristaliza în faimoasa doctrină „Drang nach Osten".

[6] ***Ibidem,*** **p. 186-187.**

• **Pentru detalii vezi SalîA *Tug, op. cit.,* p. 260 şi urm.**

Desigur, Orientul otoman va constitui una din cele mai importante zone de contact ale marilor puteri, influenţînd nu numai politica unora din ele faţă de celelalte, dar şi atitudinea fiecăreia vizavi de Imperiul otoman. Consecinţele acestei expansiuni multilaterale vor fi cu atît mai complexe cu cît Germania va pretinde drepturi egale, şi chiar anumite privilegii faţă de celelalte state influente în Orient.

în faţa unor asemenea trăsături ale expansiunii economice şi politice europene, Imperiul otoman va adopta politica de „echilibru", în sensul că, pe de o parte, va fi nevoit să menţină legăturile vechi cu Franţa şi Anglia, iar pe de altă parte va încuraja infiltrarea Germaniei spre Orient, acordîndu-i totodată un regim preferenţial din ce în ce mai larg, îndeosebi în cadrul sistemului „contractelor de concesiuni". Aceasta explică şi participarea intensă a grupurilor financiare germane la construirea unei vaste reţele de căi ferate în Anatolia, pînă la realizarea „liniei celor trei B": Berlin — Bagdad — Basora.

Deplasarea politicii otomane în această perioadă spre Germania nu era întîmplătoare, ci rezultatul unei analize complexe a situaţiei generale din Europa. în ***Memoriile*** sale, sultanul Abdul-Hamid al II-lea expune de fapt toate considerentele care au determinat căutarea unor noi aliaţi.

Analizînd manevrele şi inconsecvenţele politicii anglo-fran-ceze faţă de Imperiul otoman în diverse perioade, sultanul ajunge la convingerea că numai Germania nu avea litigii directe, teritoriale sau de altă natură, cu turcii. De asemenea el ţinea cont şi de faptul că, prin mijlocirea Germaniei, putea fi influenţată şi Austro-Ungaria, silind-o să adopte o politică mai moderată faţă de Imperiul otoman. Totodată, se preconizează şi cîştigarea Italiei, pentru a se exercita influenţă asupra Franţei, date fiind relaţiile încordate dintre aceste două ţări din cauza Tunisiei. „De aceea, — conchide sultanul Abdul-Hamid — preconizîndu-se o politică nouă şi folositoare şi dat fiind faptul că se simţea puternic nevoia asigurării viitorului, s-a mers de astă dată pe această cale" [7].

Construcţiile de căi ferate, cu prelungiri spre Orient, pe lîngă importanţa lor economică, prezentau şi

aspecte strategice, iar în viziunea otomană ele urmau să servească şi

[7] **1 H. UzuN'rARŞiLi, *Ikinci Abdulhamid'in Ingiliz siyasetine dair muh-tiralart* (Notele lui Abdul-Hamid al II-lea privind politica engleză), în "1. O.E.F. Tarih Dergisi", voi. VII, nr. 10/1954, p. 47.**

pentru subordonarea efectivă a Peninsulei ara bice de Constan-tinopol, întărind astfel influenţa sultanului-calif asupra oraşelor care simbolizau unitatea spirituală a întregii lumi islamice.

Dar creşterea influenţei capitalului german în Asia Mică reactivează grupurile financiare engleze şi franceze. Urmînd exemplul lor, trec la ofensivă politică şi economică şi cercurile austriece şi ruseşti. În felul acesta Imperiul otoman devine punctul de întîlnire a capitalurilor financiare, dar şi zona de ciocnire a diplomaţiei marilor puteri. Aceste divergenţe se manifestau cu atît mai puternic cu cît, în perioada respectivă, statele interveneau deja într-o măsură tot mai mare în realizarea expansiunii economice, sprijinind pe unul sau pe altul dintre grupurile financiare naţionale. Aceste rivalităţi, mai mult sau mai puţin manifeste, vor contribui, pe lîngă ceilalţi factori, la gruparea statelor europene în ***Tripla Alianţă*** (formată din Germania, Austro-Ungaria şi Italia) şi ***Tripla Antantă,*** în care vor intra Anglia, Franţa şi Rusia. Aşa va arăta, de fapt, şi dispoziţia marilor puteri pe „tabla de şah" a Europei în ajunul primului război mondial izbucnit în 1914.

Revoluţia junilor turci (1908—1909). Imperiul otoman va continua să sufere influenţa economică şi politică a statelor europene, simultan cu o serie de frămîntări interne dintre cele mai zguduitoare.

În primul rînd, sub apăsarea unei domnii personale a sultanului Abdul-Hamid al II-lea a crescut reacţia păturilor intelectuale care reprezentau interesele burgheziei otomane în general şi ale burgheziei naţionale turce în special. În ultimele decenii ale veacului al XIX-lea ele s-au grupat în jurul diferitelor ***societăţi*** sau ***uniuni*** care şi-au găsit, în cele din urmă, expresia organizatorică în crearea „Societăţii pentru Uniune şi Progres" sub denumirea de ***„Ittihat ve Terakki Cemiyeti",*** care va juca după 1889 un rol deosebit de important în stabilirea liniei politice faţă de domnia autoritară a sultanului Abdul-Hamid al II-lea nu numai pînă la detronarea acestuia, dar şi după aceea [8]. Reprezentanţii acestui

[8] **Vezi şi DOKTOR IBRAHIM TEMO, *Ittihat ve Terakki Cemiyetinin Teşe-kkiilii ve Hidemati Vataniye ve înkilâbi Millîye dair Hatiratim* (Memoriile mele despre constituirea Societăţii „Uniune şi Progres" şi serviciile aduse patriei şi revoluţiei naţionale), Mecidiye-Romanya, 1939, 303 p.**

partid politic sînt cunoscuţi în genere sub denumirea de „Junii turci", deşi la această organizaţie participau şi o serie de elemente ne-turce din cadrul imperiului. De pildă, intelectualii arabi s-au aliat cu „Junii turci" cu speranţa de a obţine autonomie largă pentru provinciile locuite de arabi, in drumul lor spre cucerirea independenţei naţionale. Urmărind aceleaşi scopuri, printre fondatorii acestei societăţi găsim şi albanezi, figura cea mai reprezentativă fiind d-rul Ibrahim Themo, care s-a refugiat ulterior în România, stabilindu-se la Medgidia (Dobrogea), unde. şi-a continuat activitatea sa revoluţionară [9]. Deşi elementele participante la mişcarea „Junilor turci" se deosebeau prin scopurile finale pe care le urmăreau, se formează totuşi un adevărat front comun intre turci şi celelalte naţionalităţi din imperiu, in lupta lor pentru obţinerea libertăţilor democratice.

Semnificativ este şi faptul că această „Societate" va găsi sprijin chiar- **şi** in diferitele organizaţii şi comitete armeneşti, macedo-române, bulgăreşti etc., intărindu-se astfel baza ei socială, prin participarea nu numai a musulmanilor dar şi a creştinilor din imperiu.

Această unitate islamo-creştină va grăbi declanşarea mişcării revoluţionare din 1908, care ya duce la reinstaurarea Constituţiei din 1876, faptul in sine fiind cunoscut sub denumirea de ***„Ikinci Meşrutiyet",*** in sensul de „Al doilea regim parlamentar".

„De fapt, — scria marele istoric Nicolae Iorga, referindu-se la situaţia din 1908 — ca in Franţa anului 1789, duşmanii de pînă atunci, turci şi creştini, bulgari şi greci, se împăcară, pînă la îmbrăţişări publice" [10]. În această atmosferă revoluţionară şi de unitate, devenind stăpîni pe situaţie, „Junii turci" au impins evenimentele pînă la detronarea sultanului Abdul-Hamid al II-lea în 1909, incheindu-se astfel capitolul unui regim despotic, care se instituise în condiţiile speciale din ultimele decenii ale existenţei Imperiului otoman.

Dacă se ţine seamă de aspiraţiile „Junilor turci" pentru înfăptuirea unui program de „laicizare" şi de „modernizare"

• Vezi şi TAHSIN GEMIL, *Asociaţia din România a „Junilor Turci",* în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol",*

VII, Iaşi, 1970, p. 173— 195 (cu bibliografie selectivă despre *Junii turci).*

[10] **NICOLAE IORGA, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă,* Vălenii de Munte, 1913, p. 354.**

a societăţii otomane, se poate spune că revoluţia din 1908— 1909, care a avut un caracter burghez, a reprezentat o reacţie a elementelor progresiste împotriva unui regim bazat pe ideologia Islamului, tocmai contrariul celor întîmplate cu un secol în urmă (1807), cînd programul de modernizare a Imperiului otoman pusese în mişcare elementele conservatoriste şi tradiţionaliste, care îl detronaseră şi-1 suprimaseră pe Selim al III-lea.

Cu toate acestea, după cucerirea puterii politice, partidul „Uniune şi Progres" a rămas sub influenţa unor ideologii, pe care le-a propagat, într-un fel sau altul, punînd accentul cînd pe unele cînd pe altele dintre ele [n]. Aceste oscilaţii ideologice se datorau atît insuficientei dezvoltări a burgheziei turceşti, cît şi specificului evoluţiei culturale, caracterizată printr-o deosebită complexitate, datorită inerţiei şi tradiţiilor turco-islamice, pe de o parte, şi influenţei crescînde a culturii şi civilizaţiei europene, pe de altă parte. De aceea epoca „Junilor turci" a însemnat şi răspîndirea unor curente ideologice dintre cele mai variate, şi chiar contradictorii, care vor adînci şi mai mult haosul politic din imperiu, deşi fiecare îşi propunea „salvarea" acestuia de la destrămare totală.

Astfel, s-a făcut simţită şi mai departe influenţa curentului ***pan-islamist,*** dar preconizîndu-se de astă dată adaptarea principiilor religiei musulmane la cerinţele tehnicii şi progresului din epoca modernă. In schimb, se refuza adoptarea culturii occidentale, din considerente de „superioritate" a Islamului. Reprezentanţii acestei ideologii cereau crearea unui ***imperiu islamic,*** în care sultanul otoman să reprezinte întreaga lume musulmană In aceeaşi măsură, existau şi apărători ai ***curentului otomanist,*** de altădată, dar aceştia cereau deja menţinerea ***preponderenţei elementului turc*** in toate sectoarele aparatului de stat. Fără să conteste principiile Islamului, ei se declarau adepţii ***occidentalizării,*** iar in ceea ce priveşte „otomanismul"

12.

[11] **Despre mişcarea „Junilor turci" vezi şi Iu. A. PETROSIAN, *Mlado-turețkoe dvijenie* (Vtoraia polovina XIX-naceala XX), Moscova (1971), 326** pag.

[12] **Pentru detalii vezi SALIH TUG, *op. cit.,* p. 273—274.**

ca atare, îl concepeau ca un factor de bază pentru asigurarea unităţii unui stat constituit din mai multe naţionalităţi [13].

Dar, sub impulsul evenimentelor, un teren din ce în ce mai larg va cîştiga ***naţionalismul turc,*** care va evolua pînă la ***pan-turanism,*** în sensul unirii turcilor de pretutindeni. Tocmai în acest haos politic şi ideologic va prelua conducerea statului „Comitetul pentru Uniune şi Progres", care înfăp-tuise revoluţia din 1908—1909, folosindu-se şi de situaţia revoluţionară care cuprinsese pe atunci aproape toată Europa.

[13] **KEMAL H. KARPAT,** ***TUrk Demokrasi Tari/zi...,*** **p. 25.**

Capitolul VIII
SFÎRŞITUL IMPERIULUI OTOMAN

Creşterea puterii economice şi politice a burgheziei naţionale turce, precum şi influenţa curentelor naţionaliste, dominante în Europa de la începutul secolului al XX-lea, determinaseră ca intelectualii turci refugiaţi în diverse centre europene, ca şi cei din ţară, să reacţioneze împotriva despotismului sultanului Abdul-Hamid al II-lea, luînd totodată poziţie şi faţă de ***pan-islamism,*** a cărui susţinere oficială de către statul otoman nu împiedicase totuşi dezmembrarea continuă a imperiului. În aceste circumstanţe, „Junii otomani" devin „Junii turci", care preiau destinele Imperiului otoman în ultima perioadă a existenţei sale .

Transformarea radicală intervenită în evoluţia ideologică **a** elementelor turceşti era determinată şi de faptul că ideile naţionaliste pătrundeau din ce în ce mai mult şi în rîndurile celorlalte naţionalităţi, inclusiv în lumea arabo-islamică, slăbind atît ideologia ***pan-islamică,*** cît şi curentul ***pan-oto-manist,*** sprijinite de dinastia otomană.

Astfel, se creează condiţii pentru programul politic de renaştere a unui imperiu „pan-arab", ale cărui hotare urmau să se întindă din India pînă în Africa de Nord, formînd un singur Califat, cu toate instituţiile-corespunzătoare Pe de altă parte, revoluţia „Junilor

turci" nu rezolvase sarcinile unei revoluţii burgheze, renunţînd la o serie de promisiuni făcute

[1] **H. SAAB, *op.* c;'/., p. 200.**

mai înainte. Naţionalităţile nu obţinuseră egalitatea în drepturi, muncitorilor, puţini la număr pe atunci, nu le fuseseră asigurate condiţii mai bune de muncă, iar ţăranii nu primiseră pămînt, în cadrul programului de reforme agrare, deşi burghezia naţională turcă se afirmase treptat, înlocuind în bună parte aristocraţia feudală.

în faţa unor asemenea situaţii, eforturile „Junilor turci", la începutul guvernării lor, de a realiza o „uniune prin reconcilierea tuturor supuşilor, musulmani şi creştini", devine o „utopie", iar noţiunile de „unitate" şi „progres" se dovedesc incompatibile cu idealurile naţionale ale popoarelor din cadrul Imperiului otoman [2].

De aceea, după o scurtă perioadă de reunire a diferitelor grupări politice şi curente ideologice, care au dus la restaurarea regimului parlamentar din 1908 şi apoi la abdicarea sultanului Abdul-Hamid al Il-lea, divergenţele dintre elementele turceşti propriu-zise şi liderii popoarelor ne-turce (arabi, albanezi, greci, armeni etc.) se vor accentua tot mai mult, diferitele grupuri acţionînd în interesul popoarelor pe care le reprezentau. Aceste contradicţii erau cu atît mai profunde cu cît elementele ne-turce luptau pentru autonomie culturală şi administrativă, ca etape ale independenţei lor naţionale, în timp ce măsurile preconizate de liderii turci urmăreau concentrarea puterii politice la Constantinopol, avînd la bază „supremaţia turcă" [3].

De fapt însă, zdruncinată sub toate formele, dominaţia otomană nu se mai baza nici pe Islam, în adevăratul sens al cuvîntului, nici pe o clasă socială bine constituită, după cum nu era exercitată nici de „naţiunea turcă" propriu-zisă. Refe-rindu-se tocmai la această situaţie, savantul român N. Iorga scria că „Turcia constituţională, instituită treptat, de un secol încoace, în locul Imperiului otoman, reprezenta un fel de ***federalism*** care nu împiedica dezvoltarea liberă a naţionalităţilor, dar nici nu putea să garanteze siguranţa statului" *.

De aceea, după revoluţia din 1908 se lansează lozinca liberalizării, se apără un timp doctrina otomanistă. Se încearcă chiar şi reînvierea filozofiei politice pan-islamiste, deşi aceasta nu mai avea sensul clasic de altădată, ci exprima

[2] **A. Toynbee, A *study of History* voi. VIII, p. 261 — 262.**
[3] **Hassan Saab, *op. cit.,* p. 221.**
• **N. Iorga, Osman/» *Tarihi,* voi. V (ed. turcă), p. 642.**

efortul de adaptare a Islamului însuşi la nevoile modernizării, pentru a sluji mai bine interesele unui imperiu multinaţional, dar fără a veni în conflict cu principiile religiei musulmane în general[5].

Curentele politico-ideologice răspundeau mai degrabă cerinţelor salvării imperiului de la „naufragiul" în care se afla, decît să reprezinte interesele uneia sau alteia din clasele sociale, care nu numai că nu aveau forţa economică şi politică necesare unei acţiuni unite, dar, pe deasupra, prezentau încă şi un caracter desul de cosmopolit [6]. În aceste condiţii, tendinţele separatiste, care se manifestau din toate părţile, vor determina izbucnirea ***naţionalismului turc (turkr;uluk)*** pînă la forma sa extremă, care va fi ***pan-turanismul.*** Însuşi „Comitetul pentru Uniune şi Progres", apărut ca un fenomen „otoman", îşi va pierde treptat acest caracter, devenind un ***organism naţional,*** care va sluji ***destinele elementului turcesc*** în general şi ***interesele burgheziei turce*** în special. Dealtfel, exceptînd o scurtă perioadă din timpul războaielor balcanice (1912—1913), „Comitetul pentru U. şi P." va conduce Imperiul otoman pînă la sfîrşitul ***Primului război mondial,*** cînd se va autodizolva odată cu înfrîngerea Turciei.

O privire generală asupra activităţii acestui „Comitet pentru U. şi P." duce la constatarea că el s-a străduit să instituie un regim autoritar, bazat pe forţa armată, ceea ce a grăbit şi mai mult transformarea lozincilor de „reconciliere" sau „unificare" în animozităţi şi disensiuni, care s-au accentuat din ce în ce mai mult în ultima perioadă a existenţei statului otoman. Ele au întărit şi mai mult curentul naţionalist al ***turkismului,*** sub toate formele sale, pentru găsirea unor soluţii la problemele care frămîntau societatea turco-osmană. Acest curent politico-ideologic va cuprinde masa populaţiei turce propriu-zise şi pe măsura cristalizării conştiinţei unei deosebiri fundamentale dintre ***principiul comunităţii religioase*** cu celelalte popoare islamice şi apartenenţa la un ***stat naţional propriu.***

[6] **Taner Temir, *op. cit.*, p. 85.**

• **Şerif Mardin, *JIJn Tilrklerin Siyasi Fikirleri (1895—1908) — Ideile politice ale junilor turci —*, Ankara, 1964, p. 22.**

La cele menţionate mai sus, se adaugă şi o serie de evenimente politico-militare. Astfel, în 1911 Italia ocupă ţinuturile Abisiniei, împreună cu insulele Dodecaneze, iar în ziua încheierii păcii dintre Italia şi Poartă s-a dezlănţuit primul război balcanic (1912), care marca hotărîrea vecinilor (greci, bulgari, sîrbi) de a împărţi definitiv şi ceea ce mai rămăsese din partea europeană a Imperiului otoman. Doar neînţelegerea statelor balcanice asupra condiţiilor de împărţire a „prăzii" a înlesnit ieşirea Turciei şi din această criză fatală, ca şi în multe alte cazuri din trecut, recucerind Adria-nopolul şi ţinutul Traciei orientale.

Pe de altă parte, se formează şi statul independent albanez, iar celelalte popoare islamice încep să sprijine cu mai multă hotărîre curentul „descentralizării", cu programe specifice „autonomiei depline". Ulterior, ***naţionalismul arab*** se va dezvolta, pînă ce se vor crea statele independente ale lumii arabe de astăzi din Orientul Apropiat, tot de pe atunci datînd şi problema palestineană.

în Primul război mondial (1914—1918) cercurile guvernante din Turcia s-au alăturat Germaniei, astfel încît ele au avut soartă comună. Turcia a fost silită să încheie cu puterile Antantei armistiţiul de capitulare de la Mudros ***(Mondros)*** în 1918, iar Tratatul de la Sèvres (1920) a marcat sfîrşitul Imperiului otoman ca organism politic.

Într-adevăr, spre deosebire de armistiţiul încheiat cu tînă-rul stat sovietic la 18 decembrie 1917 la Erzincan [7], pentru încetarea ostilităţilor în Orient, ceea ce s-a concretizat apoi în tratatul de la Brest-Litovsk (3 martie 1918) [8], condiţiile impuse de ceilalţi membri ai Antantei (Anglia, Franţa), pe crucişătorul englez „Agamemnon", la 30 octombrie 1918, la Mudros, a însemnat, practic, predarea statului otoman în mîinile învingătorilor. Astfel, Strîmtorile erau deschise aliaţilor, care puneau sub controlul lor şi căile ferate, telegraful şi radioul, iar demobilizarea armatei şi predarea flotei aveau scopul să înlesnească ocuparea şi a ceea ce mai rămăsese din fostul imperiu. Crearea statului sovietic, în locul vechii Rusii, făcuse ca moştenirea otomană să rămînă la

[7] **Vezi „Belgelerle Tiirk Tarihi Dergisi" (Revistă de istorie turcă pe bază de documente), Istanbul, nr. 37/1970, p. 16 — 20.**

[8] ***Ibidem,* nr. 38/1970, p. 13-20.**

discreţia celo rlalte state europene, care vor concura între ele pentru ar.jlicarea politicii de împărţire definitivă a „Omului bolnav".

•

încă în toamna anului 1918 flota engleză intrase în Marea N eagră, Anglia °cupînd şi Mosulul, iar francezii au pătruns în Cilicia (7u**/îk >'«)** şi m ţinuturile învecinate. În primăvara anului 1919 armatele italiene, venind dm sud, au ajuns pînă la Konva , veche a i"eşedinţă a selciukizilor si centru cultural , iar trupele greci"şti au ocupat Izmirul, de unde au pornit apoi în interiorul Aimtoliei, ajungînd pînă la rîul Sakarya, chiar şi mai departe ^ Mai mult, trupele aliate (engleze, franceze, italiene, grece'şti) începuseră să patruleze şi în Istanbul, impunînd voinţa tratatelor respective cabinetelor otomane care se succedau la scurte intervale. Toate aceste acţiuni au fost legiferate prin tratatul de la Sèvres (10 aug. 1920), statul otoman urmînd să se limiteze la cîteva provincii din Anatolia, dar şi acesteo.[1] împărţite în sfere de influenţă ale puterilor aliate.

În felul acesta, sultanul (Mehmed V, apoi Vahdettin) îşi pierduse rolul său de suveran. El îndeplinea mai degrabă jocul statelor ocupante, stând în fruntea unei împărăţii fantomă, fără teritoriu şi fări-1 popor. Venise de fapt ziua cînd turcii înşişi vor fi nevoiţi să- lupte pentru propria lor independenţă naţională.

EPILOG. RENAŞTEREA UNUI pJPOR

Dacă ieşire$_{a}$ Turciei din primul război^{1} mondial se făcuse în condiţii deosebit de grele, în $_{sc}$himb '« evenimentele ulterioare au împins lucrurile pî$_{n}$ă l$_{a}$ li$_{m}$it$_{a}$ unei catastrofe totale. Dar poporul turc va găsi en$_{er}$gi$_{a\ nece}$!' .ara pentru reafirmarea sa în istorie, declanşînd l$_{u}$pt$_{a}$ d$_{e}$ $_{e}$libc ^{f}are naţională împotriva puterilor intervenţioniste .

în condiţiile de atunci, p$_{ro}$l$_{eta}$ riatul turc fiind slab şi lipsit de o maturizare poli$_{t}$ico-$_{or}$ ganizatorica, miş^{c}area ^{de} eliberare se va desfăşura sub $_{co}$i iducerea burgheziei naţionale turce, îndeosebi comerci$_{a}$l$_{e}$, **1** a ea participind **şi** o mare parte a aristocraţiei feudale din ' Anatolia, ameninţată c^{u} pierderea tuturor privilegiilor $_{sa}$l$_{e}$ de clasă. Dar forţa principala o va constitui ţărănim$_{ea\ a}$ natoliana, sprijinita şi de clasa muncitoare, deşi era sl$_{a}$bă . Intelectualitatea tu^{rca} îşi va asuma rolul de ideolog şi d$_{e\ or}$ ganizator al luptei ^{de} **eli**berare naţională, iar din rînd$_{ur}$il$_{e}$ ' ^{ei} va Ieşi -^"^{sta}/^{a} ***Kemal Ataturk*** !, făuritorul Turciei ^{11}" -'^{ode}m^{e}.

Mustafa Kemal s-a născiit '• $^{in\ anul\ 1881\ la}$ Satonic. Tatăl său, Ali Riza, era $_{u}$n rr' ^{a}c smjbaş la vamă, iar mama sa, numită ***Zubeyde,*** $_{e}$ra $_{c}$a smcă. Rămînînd de mic orfan de tată, Mustafa a cunosm' ..^{ı} greutăţile vieţii, dar nu a renunţat la st$_{u}$diil$_{e\ sa}$le ' imbrăţişînd cariera militară. Pentru cunoştinţa $_{sa}$l$_{e}$ df' - matematică, profesorul său, cu acelaşi nume, l-a p$_{orec}$lit ^{r} ***Âemal,*** care înseamnă „Perfect".

• [1] Despre viaţa şi înfăptuirile acestui conducător militar şi om politic ..- au scris foarte multe lucrări şi continuă să se scrie. Ultima lucrare în limba română ii aparţine lui MEHMET-ALI EKREM: *Ataturk — făuritorul Turciei moderne,* Bucureşti, Editura politică, 1969, 154 p.

ustafa Kemal a intrat de timpuriu în mişcarea „Junilor ^Kci", luînd parte activă şi la evenimentele din 1909, care vor ^bucni tocmai din oraşul său natal—Salonic. Tot el a fpst cel care a redactat şi proclamaţia către populaţia din Istanbul cu prilejul înaintării spre capitala otomană a „armatei de şoc", numită ***Hareket Ordusu,*** pentru înăbuşirea contrarevoluţiei din 31 martie. Mustafa Kemal a participat la luptele din Tripolitania (1911—1912), cu Italia, iar după războaiele balcanice a îndeplinit un timp funcţia de ataşat militar la Sofia, girînd acelaşi post şi la Bucureşti, Belgrad ş.a., cu care prilej venise şi în România. El trecuse prin România şi în 1912, cu prilejul întoarcerii sale din Tripolitania.

Mustafa Kemal s-a distins îndeosebi în luptele de la Dar-danele (1915), în faţa flotei engleze, dovedindu-se un bun comandant de oşti şi strateg militar. După primul război mondial, în condiţiile armistiţiului de la Mudros din 30 oct. 1918, care marca sfîrşitul Imperiului otoman, Mustafa Kemal îşi va îndrepta eforturile pentru crearea unui ***stat naţional turc,*** în focul luptei de eliberare naţională de sub ocupaţia

f

uterilor intervenţioniste. în acest scop, el a plecat din stanbul şi a debarcat la Samsun la 79 ***mai 1919,*** zi memorabilă în istoria luptei de eliberare a poporului turc.

Congresele de la Erzurum (iulie 1919) şi Sivas (septembrie 1919), apoi organizarea unui nou Parlament ***(Medjlis)*** la Ankara (23 apr. 1920), dovediseră că aceeaşi Anatolie, care, cu şase secole în urmă, devenise leagănul unui imperiu universal, avea să asigure forţele materiale şi umane pentru renaşterea poporului turc, ajuns în pragul prăbuşirii sale. Tocmai aici îşi va desfăşura personalitatea sa Mustafa Kemal, organizind detaşamentele izolate de partizani spre un ţel comun.

S-au format astfel două guverne, unul la Istanbul, reprezentat de sultan şi controlat de puterile aliate, iar altul la Ankara, urmînd o linie politică de asigurare a independenţei, în limitele teritoriului naţional, considerat indivizibil, aşa cum fusese preconizat în „Pactul Naţional" zis ***Misak-i-Millî.***

Stabilirea legăturilor diplomatice între noul organism politic de la Ankara şi tînărul stat sovietic a constituit un sprijin puternic pentru acţiunile politice şi militare ale lui Mustafa Kemal.

V. I. Lenin acorda o deosebită atenţie mişcării de eliberare naţională din Anatolia. El îl sfătuia astfel pe reprezentantul RSFSR la Ankara: „Stimaţi guvernul turc, poporul;

nu vă lăudaţi, nu vă amestecaţi în treburile lor interrl^H Cum anume îi vom putea ajuta, vă vom anunţa aceascH mai mult ca orice, armament, dar dacă va fi nevoie, vo rm acorda şi alte ajutoare..." [2]. La rîndul său, şi Mustafa Kemal avea să declare că „Turcia nu va uita ce a făcut şi ce face pentru ea Lenin" şi că „prietenia Turciei cu Rusia Sovietică o consider piatra unghiulară a independenţei noastre [3]".

Menţinerea acestor contacte diplomatice au fost concretizate, la început, în Convenţia de la Moscova, din 20 martie 1921, iar apoi în tratatul de la Kars, din 13 oct. al aceluiaşi an, prin care au fost lichidate litigiile de hotare, inclusiv abolirea Capitulaţiilor şi a celorlalte tratate vechi. „între anii 1921—1922 guvernul sovietic a acordat Turciei o serie de ajutoare militare şi de altă natură, dîndu-i şi zece milioane de ruble în aur" *. Acest ajutor material şi moral a încurajat lupta poporului turc pînă la victoria finală.

După cum se ştie, anunţarea clauzelor tratatului de la Sèvres, încă la sfîrşitul lunii mai 1920, avusese scopul să obişnuiască spiritele cu consecinţele unei catastrofe naţionale, pînă la semnarea acestuia la 10 august al aceluiaşi an de către guvernul otoman, supus unei puternice presiuni diplomatice. Dar tratatul de la Sèvres a avut un efect contrar asupra maselor populare, punînd în mişcare „întreaga naţiune" pînă la ultimul ţăran turc din fundul Anatoliei, iar sufletul acestei mişcări era Mustafa Kemal, care va fi excomunicat şi condamnat la moarte în contumacie de guvernul din Istanbul.

Primele acţiuni militare ale forţelor populare au fost îndreptate spre provinciile unde urma să se creeze viitorul stat armean (Kars, Ardahan, Artvin), zădărnicindu-se astfel planurile puterilor aliate. Dar acestea au pus, de astă dată, în mişcare armatele greceşti, care au început să ocupe Anatolia, înaintînd de la Izmir spre Ankara, inclusiv Tracia orientală. Situaţia devenise extrem de critică, guvernul naţional de la Ankara fiind nevoit să lupte pe mai multe fronturi. Dificultăţi tot atît de serioase îi crea şi guvernul de la Istanbul, deşi acolo domnea haosul politic, iar marii viziri

[2] **S. 1. ARALOV, *Vîpolniiaia ukazania Lenina,* in „Sovetskoe Yostoko-vedenie", nr. 2/1958 p. liS.**

[3] **ANATOLI GLEBOV, *Linia driijbî. Raskazî o Turţii,* Moscova, 1960, p. 79.**

[1] **A. M. ŞAMSUDDINOV, *Naţionalnoe osvoboditelnaia borba* v *Turţii. 1918-1923* gg, Moscova, 1966, cap.**

^■succedau unii după alţii. Dar prima victorie din ianuarie BPZI de la Inonii asupra armatei greceşti avea să întărească poziţia militară a partizanilor luptei de eliberare, pregătindu-le premise şi pentru unele iniţiative diplomatice, iar a doua victorie de la Inonii (1 aprilie 1921) a mărit şi mai mult încrederea poporului în victoria finală. Aşa se explică faptul că contraofensiva armatelor greceşti s-a soldat cu înfrîngerea acestora pe rîul Sakarya (aug.-sept. 1921). Luptele au durat 22 de zile şi tot atîtea nopţi. Mustafa Kemal a fost avansat la gradul de ***mareşal (muşir)*** şi a primit titlul de ***Gazi.***

Această victorie a forţelor naţionale de eliberare avea să decidă viitorul Turciei. Francezii au consimţit să se retragă din teritoriile ocupate. Canalizînd entuziasmul maselor populare spre victoria finală, la 26 august 1922 a pornit ***Marea ofensivă,*** sub comanda personală a lui Mustafa Kemal care ordonase: „Ostaşi, prima voastră ţintă este Marea Medi-terană; înainte!".

Într-adevăr, la 9 septembrie armatele turceşti intrau în Izmir, eliberînd toată Anatolia, iar îndreptarea lui Mustafa Kemal spre Strîmtori a determinat puterile ocupante, Anglia, Franţa, 1 talia, să accepte tratativele de pace, pentru a se retrage de la Istanbul „în mod onorabil", aşa cum ceruse generalul englez Harrington. În aceste condiţii, încep discuţiile, care au dus, mai întîi, la armistiţiul de la Mudanya, semnat la 11 oct. 1922, şi apoi la pacea de la Lausanne, din 24 iulie 1923, stabilind hotarele actuale ale Turciei. La Lausanne au fost rezolvate, aşa cum avea să spună însuşi Mustafa Kemal, „socoteli seculare" şi „chestiuni încîlcite", începînd cu Capitulaţiile, cu datoriile publice ale Imperiului otoman şi terminînd cu problema Strîmtorilor, situaţia minorităţilor etc.

Victoria finală a poporului turc a fost posibilă datorită faptului că „la războiul de eliberare naţională au participat cele mai largi mase populare, care au dat dovadă de eroism şi spirit de sacrificiu, înţelegînd că luptă pentru o cauză dreaptă" [5]. În acest scop, au fost concentrate toate energiile poporului, iar Mustafa Kemal s-a dovedit un bun comandant de oşti şi un strateg, care a ştiut să îndrepte aceste energii populare în sensul obţinerii succesului deplin.

[5] **L. BRAŞOVEANU, N. GRIGORESCU, *Turcia,* Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, p. 65.**

AV/orme/e ***kemaliste.*** Pacea de la Lausanne asigurase]H porului turc dreptul de a trăi independent alături de alte pfl poare, continuînd să-şi făurească propria sa istorie, cu precм cupările sale şi cu problemele sale. Renăscuse un popor, dar cu preţul unor sacrificii incalculabile. Sute de mii de oameni pieriseră sau rămăseseră schilozi, iar ţara îşi epuizase ultimele resurse. Totul trebuia luat ca de la început.

Referindu-se la noul drum pe care trebuia să meargă Turcia, Mustafa Kemal spunea: „De acum înainte vom obţine multe victorii importante, dar acestea nu vor fi victorii de baionete, ci victorii în domeniul economiei, ştiinţei şi culturii" [6]. El s-a călăuzit de ideea că „cei care fac cuceriri cu sabia sînt condamnaţi, pînă la urmă, să cedeze locul celor care săvîrşesc cuceriri cu plugul" [7]. Dar realizarea acestor sarcini presupunea adoptarea unui nou mod de viaţă şi modelarea mentalităţii unor colectivităţi, şi chiar a unui popor întreg, iar pentru acestea erau necesare o serie de reforme politice şi sociale, care, dealtfel, nu au întîrziat să vină.

Ele au început cu abolirea monarhiei ***(sultanatului)*** încă la 1 nov. 1922, ceea ce va deschide calea spre instaurarea ***Republicii*** la 29 oct. 1923, cu reşedinţa în noua capitală—■ ***Ankara*** **—,** primul preşedinte fiind însuşi Mustafa Kemal. La 3 martie 1924 va fi desfiinţat şi ***califatul,*** punîndu-se astfel capăt celor două instituţii seculare, care frînaseră procesul modernizării statului şi al unui popor întreg.

O ofensivă directă a fost pornită pentru lichidarea ***sectelor*** şi ***ordinelor religioase,*** cu lăcaşurile lor numite ***Tekke*** şi cu întreg arsenalul lor de concepţii retrograde despre lume şi viaţă în general. S-a adoptat codul civil european, desfiin-ţîndu-se vechile instituţii judecătoreşti, reprezentate de cadii ***(kadi),*** sau altele bazate pe legile Şeriatului. Totuşi, acestea nu însemnau că susţinătorii unor asemenea reforme se declarau împotriva religiei în general. Ele erau impuse de însuşi mersul societăţii turceşti din vremea aceea.

În suita reformelor iniţiate se înscrie şi „războiul" contra fesului şi portului, prin ***legea din*** **7925,** iar femeia turcă, obţinînd drepturi politice egale cu bărbaţii, începe să se modernizeze, lepădîndu-şi ***voalul***

şi ***feregeaua,*** ca şi celelalte veşminte orientale. Referindu-se la problema emancipării

[6] **Apud *Tiirkiye AnsiMopedisi,* voi. *1,* Istanbul, 1956, p. 294.** [1] ***Ibidem,*** **p. 297.**

^Vieii, Mustafa Kemal spunea': „Ele să-şi arate lumii faţa şi să vadă lumea cu ochii lor şi cu atenţie. în aceasta nu nimic de temut".

Una din reformele cutezătoare a fost şi adoptarea în 1928 a ***alfabetului latin*** în locul celui ***arab,*** care contribuise la menţinerea analfabetismului într-un grad mare, prin dificultăţile pe care le prezenta. Riscul acestei reforme era cu atît mai mare cu cît ea trebuia să se aplice şi la textele religioase, inclusiv ***Coranul,*** care a şi fost tradus. Deci succesul a fost deplin. Reforma scrisului a fost însoţită şi de continuarea procesului de „purificare" a limbii, prin eliminarea unor cuvinte şi expresii arabo-persane, înlocuindu-le cu cuvinte uzuale, folosite de popor, sau punînd din nou în circulaţie cuvinte din turca veche.

De asemenea, pentru a se pune capăt confuziilor de nume, s-a adoptat în 1934 legea privind obligativitatea ***numelor de familie.*** Cu acest prilej Mustafa Kemal va fi supranumit ***Ataturk,*** în sensul de „Tatăl turcilor". Era un omagiu pentru tot ceea ce înfăptuia pentru poporul său.

Printre obiectivele cele mai importante ale reformelor kemaliste se înscriau, fără îndoială, şi cele referitoare la problemele economice. După cum se ştie, mişcarea „Junilor turci", deşi nu dusese pînă la capăt sarcinile revoluţiei burgheze, deschisese totuşi burgheziei naţionale calea spre afirmarea ei în faţa autocraţiei feudale. Sub acest raport, revoluţia kemalistă, prin însuşi caracterul ei, avea să asigure şi mai mult perspectivele dezvoltării unei burghezii proprii, industriale şi comerciale. „Industrializarea—afirma Ataturk — constituie pentru noi una din cele mai importante probleme naţionale", iar cu alt prilej spunea: „Ca şi peste tot în lume, şi în ţara noastră problema capitală este problema economică", pentru că „fără economie nu există independenţă" [8].

Principiile fundamentale ale politicii kemaliste au fost sintetizate în cele şase săgeţi cu indicaţiile: ***Devletfilik*** (etatism), ***Cumhuryetfilik*** (republicanism), ***Ihtilâlcilik*** (revoluţionarism), ***Milliyetfilik*** (naţionalism), ***Lâikfilik*** (laicism) şi ***Halkţilik*** (poporanism).

- ***Tilrkiye Ansiklopedisi,*** **voi. 1, p. 297.**

Formulate şi aplicate încă pe timpul lui Mustafa Ke**^B** Atatiirk, care a rămas pînă la sfîrşitul vieţii sale (10 noieffl(brie 1938) preşedintele ***Republicii,*** aceste principii constituie şi astăzi temelia politicii Turciei moderne.

Deşi angajată în unele pacte, cu caracter militar sau de altă natură (NATO, CENTO), Turcia depune eforturi pentru respectarea liniei politice fundamentale stabilită de Atatiirk prin dictonul: ***Yurtta sulh, cihanda sulh*** !, adică: ***Pace în ţară, pace în lume*** ! .

Anexe

Unele precizări. La această lucrare am considerat util să adăugăm şi cîteva liste de suverani şi mari dregători (din imperiile selciukid şi otoman) mai des solicitaţi de cercetători, ca şi de publicul cititor. Anexele de faţă cuprind doar pe sultanii selciukizi şi otomani, în ordinea domniilor lor, în cazul suveranilor otomani indicîndu-se şi anul naşterii pentru a se putea determina vîrsta fiecăruia la urcarea pe tron. De asemenea, au mai fost incluşi: marii viziri otomani ***(sadr-t a'zam*** sau ***vezir-i a'zam),*** hanii Crimeii, miniştrii de externe otomani, numiţi ***reis-ul-kuttab*** sau ***reis-efendi,*** pînă la începutul secolului al XIX-lea, precum şi principalii dragomani ai Porţii otomane. Pentru mai multă utilitate, cronologiile referitoare la sultanii otomani şi la unele categorii de mari dregători otomani cuprind şi datele Hegirei, precum şi alte elemente auxiliare. După cum se ştie, cronologia musulmană începe cu ***Hegira (Hicret),*** adică cu fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina, care a avut loc între 14—18 iulie 622 e.n. (De obicei se ia în considerare 76 ***iulie*** 622.) Lunile musulmane se socot după evoluţia ***Lunii*** şi nu depăşesc 29 sau ***30*** de zile. De aceea anul musulman are mai puţine zile decît anul obişnuit (după calendarul solar). La fiecare 33 ani se adaugă un an.

De menţionat este şi faptul că listele anexate aci, ca şi cele întocmite pînă acuma de alţi specialişti, au un caracter ***orientativ,*** din mai multe considerente':

absenţa suveranilor sau a marilor dregători în momentul schimbărilor survenite, ezitările sultanilor pentru a desemna pe unul sau pe altul dintre dregători pentru funcţiile vacante, neconcordanţele

cronologice, ca şi ale izvoarelor etc. Au fost chiar şi situaţii cînd sigiliul viziral a fost înapoiat din drum spre a fi trimis altcuiva. Mai cu seamă în Imperiul selciukid au existat perioade în care mai mulţi moştenitori au domnit simultan, fiecare ocupînd anumite teritorii şi luptînd pentru înlăturarea celorlalţi. Asemenea situaţii, deşi mai puţin evidente şi de durate mai scurte, au existat şi în Imperiul otoman, dar nu toate cazurile au fost luate în considerare, pentru a nu complica tabelele de faţă. Ele reflectă, totuşi, succesiunea principalilor factori de răspundere, în limitele cronologice menţionate, dar, în acelaşi timp, cronologiile date sînt susceptibile de completări sau de îmbunătăţiri, pe măsura stabilirii de date noi pentru fiecare caz în parte.

Intrucît în lucrarea de faţă sînt folosite şi lunile musulmane, dăm mai jos denumirile lor, precum şi prescurtările corespunzătoare:

22	**Muharrem (M.)**	28	**Regeb *(B.)***
23	**Safer *(S.)***	29	**Şaban (Ş.)**
24	**Rebi-ul-evvel (*Ra.)***	30	**Ramazan (N.)**
25	**Rebi-ul-ahîr (*R.)***	31	**Şevval (L.)**
26	**Djemazi-ul-evvel *(Dja.)***	32	**Zilka'de (Za.)**
27	**Djemazi-ul-ahîr (*Dj.)***	33	**Zilhidjge (Z.)**

Din considerentele menţionate mai sus, lunile musulmane nu coincid cu lunile calendarului erei noastre. De aceea, cînd au fost folosite datele Hegirei, s-au dat şi corespondentele lor, transformate în datele e.n. De asemenea, în unele transcrieri s-a utilizat şi alfabetul turc modern*, bazat pe alfabetul latin. Acesta prezintă unele particularităţi, mai cu seamă în cazul următoarelor litere:

â = *a* (lung) — **î = *i* (lung)**

***c* = dj (internaţional)** — ***o* = ca în cuv. *schon* (germ.)**

f = l (internaţional) — ***ii* = „ „ „ *miide* (germ.)**

g = g (apropiat de *h)* — ***y* = „ „ „ *Yemen, Yaser* ş.a.**

• *(i* fără punct) = *î* rom.

*** Din cauza dificultăţilor de confecţionare a unor litere specifice alfabetului turc modern, unii termeni turco-islamici nu au putut fi redaţi corect ortografic.**

SULTANII SELCIUKIZI *

SELCIUKIZII MARI (1040—1157)

34 **Tugrul Bei (fiul lui Mikiail — *Mikâil* — şi nepotul lui Selciuk): 23 mai 1040 — 4 sept. 1063.**
35 **Alp-Arslan (fiul lui c;agrî Bei, frate cu Tugrul Bei): 4 sept. 1063—25 oct. 1072.**
36 **Melik-Şah I (fiul lui Alp-Arslan): 25 oct. 1072—20 nov. 1092.**
37 **Mahmud (fiul lui Melik-Şah 1): 20 nov. 1092—ian. 1093.**
38 **Rukneddin Berkyaruk (fiul lui Melik-Şah *1):* ian. 1093—dec. 1104.**
39 **Melik-Şah II (fiul lui Berkyaruk): dec. 1104—1105.**
40 **Mehmed Tapar (fiul lui Melik-Şah 1): 1105—18 apr. 1118.**
41 **Sandjar (fiul lui Melik-Şah *1):* 18 apr. 1118—29 apr. 1157.**

SELCIUKIZII DE IRAK (1118—1194)

42 **Mahmud (fiul lui Mehmed Tapar): 1118—1131.**
43 **Davud (fiul lui Mahmud): 1131 — 1132.**
44 **Tugrul I (fiul lui Mehmed Tapar): 1132—1134.**
45 **Mes'ud (fiul lui Mehmed Tapar): 1134—1151.**
46 **Melik-Şah (fiul lui Mahmud): 1151 — 1153.**
47 **Mehmed (fiul lui Mahmud): 1153—1159.**
48 **Suleiman-Şah (fiul lui Mehmed Tapar): 1159—1161.**
49 **Arslan-Şah (fiul lui Tugrul *1):* 1161 — 1177.**
50 **Tugrul II (fiul lui Arslan-Şah) : 1177—1194.**

*** Pentru *Dinastia selciukidd* a fost luată ca bază lucrarea lui T. YILMAZ OZTUNA, *Turkiye Tarihi...,* voi. II, p. 41-42 şi 165—168.**

SELCIUKIZII DE KIRMAN (1041—1187)

51 **Kara-Arslan Kavurt (fiul lui ţagrî Bei şi nepotul lui Selciuk): 1041-1073.**
52 **Kirman-Şah (fiul lui Kavurt): 1073-1074.**
53 **Sultan-Şah (fiul lui Kavurt): 1074-1085..**
54 **Turan-Şah I (fiul lui Kavurt): 1085-1097.**
55 **Iran-Şah (fiul lui Turan-Şah): 1097—1101.**
56 **Arslan-Şah I (fiul lui Kirman-Şah): 1101-1142.**
57 **Melik-Şah (fiul lui Arslan-Şah): 1142-1156.**
58 **Tugrul-Şah (fiul lui Melik-Şah): 1156-1169.**
59 **Behram-Şah (fiul lui Tugrul-Şah): 1169-1187.**
60 **Arslan-Şah II (fiul lui Tugrul-Şah): 1169-1187.**
61 **Turan-Şah II (fiul lui Tugrul-Şah): 1169-1182.**
62 **Mehmed-Şah (fiul lui Behram-Şah): 1183—1187.**

SELCIUKIZII DE SIRIA (1078—1114)

63 **Tutuş (fiul lui Alp-Arslan): 1078-1095.**
64 **Ridvan (fiul lui Tutuş): 1095-1098.**
65 **Dukak (fiul lui Tutuş): 1098-1113.**
66 **Alp-Arslan (fiul lui Ridvan): 1113—1114.**

SELCIUKIZII DE ANATOLIA SAU DE RUM (1077—1308)

67 **Suleiman-Şah I (fiul lui Kutalmîş, nepotul lui Israil şi strănepotul lui Selciuk): 1077-5 iunie 1086.**
68 **Melik-Davud (fiul lui Kutalmîş): 5 iunie 1086—20 nov. 1092.**
69 **Kîlîc-Arslan I (fiul lui Suleiman-Şah *1):* 20 nov. 1092—iul. 1107.**
70 **Melik-Şah (fiul lui Kîlîţ-Arslan I): iul. 1107—1116.**
71 **Rukneddin Mes'ud I (fiul lui Kîlîţ-Arslan I): 1116—1155.**
72 **Kîlîc-Arslan II (fiul lui Mes'ud I): 1155—aug. 1192.**
73 **Gîyaseddin Keyhusrev I (fiul lui Kîlîţ-Arslan II): aug. 1192—1196 (prima oară).**
74 **Rukneddin Suleiman-Şah II (fiul lui Kîlîţ-Arslan II): 1196—febr. 1204.**
75 **Kîlî?-Arslan III (fiul lui Suleiman-Şah II): febr. 1204—febr. 1205.**
76 **Gîyaseddin Keyhusrev I (fiul lui Kîlîţ-Arslan II): febr. 1205—apr. 1211 (a doua oară).**

77 **Izzeddin Keykavus I (fiul lui Keyhusrev 1): apr. 1211—dec. 1219.**

78 **Alaeddin Keykubad I (fiul lui Keyhusrev I): .dec. 1219—30 mai 1237.**

79 **Gîyaseddin KEYHUSREV II (fiul lui Alaeddin Keykubad 1): 30 mai 1237—1246.**

80 **Izzeddin Keykavus II (fiul lui Keyhusrev II): 1246—1256. între anii 1249—1254 au participat şi alţi doi prinţi (vezi nr. 15 şi Alaeddin Keykubad II, fiul lui Keyhusrev II).**

81 **KÎLÎŢ-ARSLAN IV (fiul lui Keyhusrev II): 1256—1257.**

82 **Izzeddin Keykavus II (fiul lui *Keyhusrev II):* 1257—1261 (a doua oară).**

83 **Kîlîş-Arslan IV (fiul lui *Keyhusrev II):* 1261—1266 (a"doua oară).**

84 **Gîyaseddin Keyhusrev III (fiul lui *Kîlîţ-Arslan IV):* 1266—14 aug. 1281.**

85 **Gîyaseddin Mes'ud II (fiul lui *Keykavus II):* 14 aug. 1281—1297.**

86 **Alaeddin Keykubad III (nepotul lui *Keykavus II):* 1297—aug. 1302.**

21. Gîyaseddin Mes'ud II (fiul lui Keykavus II): aug. 1302—1308.

Obs.* După anul 1308 dominaţia mongolo-ilhanidă se întinde şi în Anatolia, simultan cu formarea unor emirate numite *Beilicuri (Beylik).* Ele vor fi reunite sub *Dinastia otomană.

SUVERANI ŞI MARI DREGĂTORI OTOMANI *

SULTANII OTOMANI

87 **OSMAN I „Gazi", fiul lui Ertugrul: 1284—1326 *(683 - 726* H.); n. între 1252—1260 *(650- 658* H.).**

88 **ORHAN „Gazi", fiul lui Osman: 1326—1359/60 *(726— 761);* n. între 1274—1288 *(673— 687* H.).**

89 **MURAD I „Hudavendighiar", fiul lui Orhan: 1360—15 iunie 1389 *(761 — 19 Dj. 791);* n. 1326 *(726* H.). Ucis în lupta de la Cossovo (1389).**

90 **BAIAZID I ILDÎRÎM *(Yildinm* = Fulgerul), fiul lui Murad *1:* 15 iunie 1389-28 iulie 1402 *(19 Dj. 791—27* Z. *804);* n. 1360 *(761* H.). A căzut prizonier în lupta de la Ankara (28 iulie 1402).**

91 ***Interregn:* 28 iulie 1402—cca 30 aug. 1413. Luptele dintre fiii lui Baiazid 1: Suleiman, Isa, Musa, Mehmed ş.a.**

92 **MEHMED I CELEBI, fiul lui Baiazid 1 Ildîrîm: cea 30 aug. 1413 — 31 mai 1421 *(cca 2 Dj. 816—28 Dja. 824);* n. cea 1389 *(791* H.).**

93 **MURAD II, fiul lui Mehmed 1 Celebi: 31 mai 1421 — 3 febr. 1451 *(28 Dja. 824—1 M. 855);* n. cea 1403/1404 *(806* H.). între 12 iulie-I nov. 1444 şi dec. 1444—5 mai 1446 a abdicat în favoarea fiului său Mehmed, care i-a urmat la tron, în 1451.**

94 **MEHMED II FATIH *(Cuceritorul) :* 18 febr. 1451 — 3 mai 1481 *(16 M. 855—4 Ra. 886);* n. 29 mart. 1432 *(26 B. 835).* A mai avut două domnii scurte între 1444—1446 (Vezi: *Murad II).* ntre 4 — 21 mai tronul a fost ocupat de prinţul Korkud (pînă la sosirea tatălui său, Baiazid II).**

*** Pentru suverani şi mari dregători otomani au fost luate ca bază listele Întocmite de I. H. Danişmend *(Izahll Osmanii Tarihi Kronolojisi),* I. H. UzuDcarştli *(Osmanii Tarihi)* ş. a.**

9. Baiazid II Veli, fiul lui Mehmed II Fatih: 21 mai 1481 — 25 apr. 1512 *(22 Ra. 886-8 S. 918);* n. 1447, 1452 sau 1453 (851; 856 sau 857 H.). Detronat (de fiul său Selim).

95 **Selim I „Yavuz" (Dur), fiul lui Baiazid II; 25 apr. 1512—21 sept. 1520 *(8 S. 918-8 L. 926);* n. 1470/71 *(875* H.).**

96 **Suleiman *(Kanuni* = Legiuitorul sau *Muhteşem* = Magnificul; rom. Soliman), fiul lui Selim I: 30 sept. 1520 — 6/7 sept. 1566 *(17 L. 926-20/21 S. 974);* n. 6 nov. 1494 *(6 S. 900).***

97 **Selim II, fiul lui Suleiman Kanuni: 30 sept. 1566—15 dec. 1574 *(15 Ra. 974-1 N. 982);* n. 28 mai 1524 *(24 B. 930).***

98 **Murad III, fiul lui Selim II: 22 dec. 1574—17 ian. 1595 *(8 N. 9826 Dja. 1003);* n. 4 iulie 1546 *(5 Dja. 953).***

99 **Mehmed III, fiul lui Murad III: 27 ian. 1595—22 dec. 1603 *(16 Dja. 1003-18 B. 1012);* n. 26 mai 1566 *(7 Za. 973).***

100 **Ahmed I, fiul lui Mehmed III: 22 dec. 1603 — 22 nov. 1617 *(18 B. 1012-21 Za. 1026);* n. 18 apr. 1590 *(12 Dj. 998).***

101 **Mustafa I, fiul lui Mehmed III (prima domnie): 22 nov. 1617—26 febr. 1618 *(21 Za. 1026-1 Ra. 1027);* n. 1591 — 1592 (1000 H. sau 1001 H.) Detronat. Schimbarea succesiunii la tron de la fiu la frate.**

102 **Osman II, fiul lui Ahmed I: 26 febr. 1618 — 20 mai 1622 *(1 Ra. 10279 B. 1031);* n. 3 nov. 1604 *(10 Dj. 1013).* Detronat şi ucis.**

103 **Mustafa I, fiul lui Mehmed III (a doua domnie): 20 mai 1622 — 10 sept. 1623 *(9 B. 1031-15 Za. 1032);* n. 1591/1592 *(1000* H. *sau 1001 H.).* Detronat.**

104 **Murad IV, fiul lui Ahmed I: 10 sept. 1623 — 9 febr. 1640 *(15 Za. 1032-16 L. 1049);* n. 27 iulie 1612 *(28 Dja. 1021).***

105 **Ibrahim, fiul lui Ahmed I: 9 febr. 1640 — 8 aug. 1648 *(16 L. 104918 B. 1058);* n. 4 nov. 1615 *(12 L. 1024).* Detronat şi apoi ucis *(18 aug. 1648).***

106 **Mehmed IV, fiul lui Ibrahim: 8 aug. 1648—8 nov. 1687 *(18 B. 10582 M. 1099);* n. 2 ian. 1642 (30 N. 1051). Detronat.**

107 **Suleiman II, fiul lui Ibrahim: 9 nov. 1687—22 iunie 1691 *(3 M. 1099-25 N. 1102);* n. 15 apr. 1642 *(15 M. 1052).***

108 **Ahmed II, fiul lui Ibrahim: 22 iunie 1691—7 febr. 1695 *(25 N. 110222 Dj. 1106);* n. 25 febr. 1643 *(6 Z. 1052).***

109 **Mustafa II, fiul lui Mehmed IV: 7 febr. 1695 — 23 aug. 1703 *(22 Dj$_t$ 1106-10 R. 1115);* n. 3 iunie 1664 *(9 Za. 1074).* Detronat.**

110 **Ahmed III, fiul lui Mehmed IV: 23 aug. 1703—1 oct. 1730 *(10 R. 1115-18 Ra. 1143).* A abdicat (forţat); n. 30 dec. 1673 *(21 N. 1084).***

111 **Mahmud I, fiul lui Mustafa II: 1 oct. 1730-13 dec. 1754 *(18 Ra. 1143-27 S. 1168);* n. 2 aug. 1696 *(3 M. 1108).***

112 **Osman III, fiul lui Mustafa II: 13 dec. 1754-29 oct. 1757** ***(27 Ş. 1168-15 S. 1171);*** **n. 3 ian. 1699** ***(29 Dj. 1110).***

113 **Mustafa III, fiul lui Ahmed III: 30 oct. 1757-21 ian. 1774** ***(16 Ş. 1171-8*** **Za.** ***1187):*** **n. 28 ian. 1717** ***(14 Ş. 1129).***

114 **Abdul-Hamid I, fiul lui Ahmed III: 21 ian. 1774 — 6 apr. 1789** ***(8*** **Za.** ***1187-10 B. 1203);*** **n. 20 mart. 1725** ***(5 B. 1137).***

115 **Selim III, fiul lui Mustafa III: 7 apr. 1789-29 mai 1807** ***(11 B. 1203 -21*** **Äa.** ***1222).*** **Detronat; n. 24 dec. 1761** ***(27 Dja. 1175).***

116 **Mustafa IV, fiul lui Abdul-Hamid I: 29 mai 1807 — 28 iulie 1808** ***(21*** **Äa.** ***1222-4 Dj. 1223).*** **'Detronat; n. 8 sept.** ***1779 (26 Ş. 1193).***

117 **Mahmud II, fiul lui Abdul-Hamid I: 28 iulie 1808—30 iunie 1839** ***(4 Dj. 1223 -17 R. 1255);*** **n. 20 iulie 1785** ***(13 N. 1199).***

118 **Abdul-Medjid I, fiul lui Mahmud II: 2 iulie 1839—25 iunie 1861** ***(18 R. 1255-16*** **Z.** ***1277);*** **n. 25 apr. 1823** ***(13 Ş. 1238).***

119 **Abdul-Aziz, fiul lui Mahmud II: 25 iunie 1861 — 30 mai 1876** ***(16*** **Z.** ***1277-6 Dja. 1293).*** **Detronat; n. 9 febr. 1830** ***(15 Ş. 1245).***

120 **Murad V, fiul lui Abdul-Medjid I: 30 mai — 31 aug. 1876** ***(6 Dja.— 10 Ş. 1293).*** **Detronat; n. 21 sept. 1840** ***(24 B. 1256).***

121 **Abdul-Hamid II, fiul lui Abdul-Medjid I: 31 aug. 1876—27 apr. 1909** ***(10 Ş. 1293-6 R. 1327).*** **Detronat; n. 21 sept. 1842** ***(15 Ş. 1258).***

37. Mehmed V (Reşad), fiul lui Abdul-Medjid I: 27 apr. 1909 — 3 iulie
1918 ***(6 R. 1327-24 N. 1336);*** **n. 1 nov. 1844** ***(19 L. 1260).***

122 **Mehmed VI 'Vahdettin), fiul lui Abdul-Medjid I: 3 iulie 1918 — 1 nov. 1922** ***(24 N. 1336-11 Ra. 1341);*** **n. 2 febr. 1861** ***(21 B. 1277).*** **A fost desfiintat** ***Sultanatul,*** **iar Mehmed VI a fugit din Turcia la 16/17 nov. 1922** ***(26127 Ra. 1341).***

123 **Abdul-Medjid II, fiul lui Abdul-Aziz: 9 nov. 1923—4/5 mart. 1924** ***(29*** **Äa.** ***1342-26/27 B. 1342).*** **A avut doar titlul de** ***„Calif al musulmanilor" (Halife-i Milslimin).*** **A fost expulzat din Turcia.**

124 **La** ***29 octombrie 1923*** **s-a decretat** ***Republica Turcia,*** **primul p'eşedinte fiind ales Mustafa Kemal** ***(Atatürk):*** **29 oct. 1923—10 nov. 1938.**

MARII VIZIRI OTOMANI

125 **Alaeddin-Paşa,** ***turc:*** **înainte de 1323 (*?*)-1333 (?)** ***(725-734 (?).***

126 **Ahmed-paşa (Mahmud-oglu Nizameddin), turc: cca 1334/1340** ***(?)*** **— 1348** ***(?) (734 — 741 — 749?).***

127 **Hadji-paşa,** ***turc:*** **1348—1360** ***(?) (749-761*** **?)**

128 **Iusuf (Sinanuddin) paşa (Muslihuddin-Musa-oglu),** ***turc:*** **1360 — 1370 H.?** ***(761 — 772?).***

129 **Kara-Halil (Hayreddin) paşa (Djandarh),** ***turc:*** **1371 (?) —dec. 1387** ***(773 (?)-N. 789).***

130 **ALI PAŞA (Djandarh-zade), turc: Dec. 1387—1406** ***(N. 789-809).***

131 **ŞEYH-RAMAZAN PAŞA,** ***turc:*** **1406—(?)** ***(809— ?).*** **A fost vizirul emirului Suleiman, după Ali paşa.**

132 **HALIL PAŞA (Imamzade, din Osmandjik =** ***Osmancikh), turc:*** **1406—(?)** ***(809— ?).***

133 **KOR-ŞAH MELEK,** ***turc;*** **1410—1413** ***(813 — 816).*** **A fost vizirul lui Musa Celebi, fiul lui Baiazid Ildîrîm.**

134 **BAIAZID PAŞA (din Amasia =** ***Amasyali), turc:*** **? — 30 aug. 1421 — 1 N. 824). Ucis în luptă.**

135 **IBRAHIM PAŞA (Djandarh-zade),** ***turc:*** **30 aug. 1421 — 25 aug. 1429** ***(1 N. 824 — 24. Za. 832).***

136 **KODJA** ***(Hodja)*** **— MEHMED PAŞA (Nizamtlddin, Hîzir-Danişmend — oglu),** ***turc:*** **25 aug. 1429—1438/1439** ***(24. Za 832-84.2).***

137 **HALÎL PAŞA (Djandarli-zade),** ***turc:*** **1438/1439 — 30 mai 1453** ***(842— 20 Dja. 857);*** **mazilit, apoi ucis.**

138 **ISHAK PAŞA,** ***devşirme (slav) :*** **30 mai 1453—1455** ***(20 Dja. 857—859).*** **Primul vizirat.**

139 **MAHMUD PAŞA,** ***devşirme (grec*** **sau** ***croat):*** **1455—1467** ***(859—872).*** **Primul vizirat; mazilit.**

140 **MEHMED PA.ŞA (Rum),** ***devşirme (grec):*** **1467—1470** ***(872—875);*** **mazilit, apoi ucis.**

141 **ISHAK PAŞA,** ***devşirme (grec*** **sau** ***croat):*** **1470—1472** ***(875—877).*** **Al doilea vizirat; mazilit.**

142 **MAHMUD PAŞA,** ***devşirme (grec*** **sau** ***croat):*** **1472—1473** ***(877—878).*** **Al doilea vizirat; mazilit .**

.19. GHEDIK-AHMED PAŞA, ***devşirme■ (albanez*** **sau** ***grec):*** **1473—1477** ***(878— 882);*** **mazilit.**

143 **MEHMED PAŞA (Karamani; Tevkii).** ***turc:*** **1477 — 3 mai 1481** ***(882 — 4 Ra. 886);*** **ucis de ieniceri.**

144 **ISHAK PAŞA,** ***devşirme (grec*** **sau** ***croat):*** **4 mai 1481—18 nov. 1482** ***(4. Ra. 886— 6 L. 887).*** **Al treilea vizirat; mazilit.**

145 **DAVUD PAŞA,** ***devşirme (albanez):*** **18 nov.. 1482—mart. 1497** ***(6 L. 887—B. 902).***

146 **AHMED PAŞA (Hersek-zade),** ***devşirme (sud-slav):*** **mart. 1497 — aug. 1498** ***(B. 902 — M. 904.).*** **Primul vizirat; mazilit.**

147 **IBRAHIM PAŞA (Djandarh-zade),** ***turc:*** **aug. 1498—1499** ***(M. 904. — 905).***

148 **MESIH PAŞA,** ***devşirme (grec):*** **1499—1501** ***(905—907).***

149 **HAD!M-ALI PAŞA,** ***devşirme (?):*** **1501—1503** ***(907—909).*** **Primul vizirat; mazilit.**

150 **AHMED PAŞA (Hersek-zade),** ***devşirme (sud-slav):*** **1503—1506** ***(909— 912).*** **Al doilea vizirat: mazilit.**

151 **Hadîm-Ali paşa, *devşirme* (?): 1506—1511 *(912 — 917).***
Al doilea vizirat; ucis în luptă.

152 **Ahmed paşa (Hersek-zade), *devşirme (sud-slav):* 1511 *(917).* Al treilea vizirat; mazilit.**

153 **Kodja-Mustafa paşa, *devşirme (veneţian* sau *grec):* 1511 — 25 apr. 1512 *(917-8 S. 918);* ucis (de Selim *1).***

154 **Ahmed paşa (Hersek-zade), *devşirme (sud-slav):* mai 1512 — 28 oct.**

1514 *(Ra. 918-9 N. 920).* Al patrulea vizirat.

32. Ahmed paşa (Dukaghin-oglu), *devşirme (albanez):* ian.— 3 mart.

1515 *(Z. 920-18 M. 921) ;* ucis.

155 **Had!m-Sinan paşa, *devşirme:* iulie — 8 sept. 1515 *(Dja. — 29 B. 921).* Primul vizirat; mazilit.**

156 **Ahmed paşa (Hersek-zade), *devşirme (sud-slav):* 8 sept. 1515 — 26 apr. 1516 *(29 B. 921 — 23 Ra. 922).* Al cincilea vizirat; mazilit.**

157 **Hadîm-Sinan paşa, *devşirme:* 26 apr. 1516 — 26 ian. 1517 *(23 Ra' 922— 3 M. 923).* Al doilea vizirat; ucis in luptă.**

158 **Iunus paşa, *devşirme:* 3 febr.— 16 sept. 1517 (Jl *M. — 29 Ş. 923);* ucis.**

159 **Piri-Mehmed paşa, *turc:* 25 ian. 1518 — 27 iunie 1523 *(13 M. 924—***

13 Ş. 929).

160 **Ibrahim paşa (Maktul, Makbul, Frenk), *devşirme (frînc = veneţian* sau *grec* sau *croat):* 27 iunie 1523—16 mart. 1536 *(13 Ş. 929— 22 N. 942) ;* ucis.**

161 **Ayas-Mehmed paşa, *albanez* sau *grec:* 16 mart. 1536—13 iulie 1539 *(22 N. 942—26 S. 946).***

162 **Lutfi paşa, *albanez:* 13 iulie 1539 — 9 mai 1541 *(26 S. 946— 13 M. 948):* mazilit.**

163 **Hadîm-Suleiman paşa, *devşirme:* 9 mai 1541 — 28 nov. 1544 (13 *M. 948—13 N. 951);* mazilit.**

164 **Rustem paşa, *croat:* 28 nov. 1544 — 6 oct. 1553 *(13 N. 951— 27L. 960).* Primul vizirat; mazilit.**

165 **Kara-Ahmed paşa, *albanez:* 6 oct. 1553 — 29 sept. 1555 *(27* L. *960— 13 Za. 962);* ucis.**

166 **Rustem paşa, *croat:* 29 sept. 1555—10 iulie 1561 *(13 Za. 962 —26* L. *968).* Al doilea vizirat.**

167 **Semiz-Ali paşa, *devşirme (sud-slav, dalmatin):* 10 iulie 1561 — 28 iunie 1565 *(26* L. *968—29 Za. 972).***

168 **Mehmed paşa (Sokollu), *devşirme (bosniac):* 28 iunie 1565— 12 oct. 1579 *(29 Za. 972—20 S. 987);* ucis.**

169 **Ahmed paşa (Semiz) *devşirme (albanez):* 13 oct. 1579 — 28 apr. 1580 *(21 S. 987—13 Ra. 988).***

170 **Lala-Mustafa paşa, *devşirme* (bosniac): 28 apr. — 7 aug. 1580 *(13 Ra. — 25 Dj. 988).***

171 **Sinan paşa *(Kodja), devşirme (albanez):* 25 aug. 1580 — 6 dec. 1582 *(14 B. 988—10 Za. 990).* Primul vizirat; mazilit.**

172 **Siyavuş paşa (din Kanizsa), *devşirme (croat* sau *maghiar):* 24 dec. 1582-25 iulie 1584 *(24 Za. 990-17 B. 992).* Primul vizirat; mazilit.**

173 **Osman paşa (Ozdemir-oglu), *turc* sau *circazian:* 28 iulie 1584 — 30 oct. 1585 *(20 B. 992-6 Za. 993).***

174 **Mesih paşa (Hadîm), *devşirme (?)* : 1 dec. 1585—14 apr. 1586 *(8 Z. 993-24 R. 994);* s-a retras.**

175 **Siyavuş paşa (din Kanizsa), *devşirme (croat* sau *maghiar):* 15 apr. 1586 — 2 apr. 1589 *(25 R. 994-16 Dja. 997).* Al doilea vizirat; mazilit.**

176 **Sinan paşa (Kodja), *devşirme (albanez):* 2 apr. 1589—1 aug. 1591 *(16 Dja. 997-10 L. 999).* Al doilea vizirat; mazilit.**

177 **Ferhad paşa, *albanez:* 1 aug. 1591-4 apr. 1592 *(10 L. 999-21 Dj. 1000):* Primul vizirat; mazilit.**

178 **Siyavuş paşa (din Kanizsa), *devşirme (croat* sau *maghiar);* 4 apr. 1592 — 28 ian. 1593 *(21 Dj. 1000-24 R. 1001).* Al treilea vizirat; mazilit.**

179 **Sinan paşa (Kodja), *devşirme (albanez):* 28 ian. 1593—16 febr. 1595 *(24 R. 1001-6 Dj. 1003).* Al treilea vizirat; mazilit.**

180 **Ferhad paşa, *albanez:* 16 febr.—7 iulie 1595 *(6 Dj.-29 L. 1003).* Al doilea vizirat ; mazilit.**

181 **Sinan paşa (Kodja), *devşirme (albanez):* 7 iulie—19 nov. 1595 *(29 L. 1003-16 Ra. 1004).* Al patrulea vizirat; mazilit.**

182 **Lala-Mehmed paşa, *turc:* 19—28 nov. 1595 *(16-25 Ra. 1004).***

183 **Sinan paşa *(Kodja), devşirme (albanez):* 1 dec. 1595 — 3 apr. 1596 *(28 Ra.-4 Ş. 1004).* Al cincilea vizirat.**

184 **Ibrahim paşa (Damad), *devşirme (bosniac* sau *croat) :* 4 apr. — 27 oct. 1596 *(5 Ş. 1004-5 Ra. 1005).* Primul vizirat; mazilit.**

185 **Sinan paşa (Djigala-zade), *devşirme (italian):* 27 oct. — 5 dec. 1596 *(5 Ra.-14 R. 1005);* mazilit.**

186 **Ibrahim paşa (Damad), *devşirme (bosniac* sau *croat) :* 5 dec. 1596 — 3 nov. 1597 *(14 R. 1005-23 Ra. 1006).* Al doilea vizirat; mazilit.**

187 **Hasan paşa (Hadîm), *devşirme (?):* 3 nov. 1597 — 9 apr. 1598 *(23 Ra.-3 N. 1006);* mazilit.**

188 **Mehmed paşa (Djerrah), *devşirme (?) :* 9 apr. 1598 — 6 ian. 1599 *(3 N.***

***1006-8 Dj. 1007);* mazilit.**

189 **Ibrahim paşa (Damad), *devşirme (bosniac* sau *croat) :* 6 ian. 1599 — 10 iulie 1601 *(8 Dj. 1007-9 M. 1010).* Al treilea vizirat.**

190 **Hasan paşa (Yemişci), *devşirme (albanez):* 22 iulie 1601—14 nov. 1603 *(21 M. 1010-9 Dj. 1012);* mazilit.**

191 **Ali paşa (Yavuz, Malkoç), *devşirme (bosniac):* 15 nov. 1603 — 26 iulie 1604 *(10 Dj. 1012-28 S. 1013).***

192 **Lala-Mehmed paşa, *bosniac:* 5 aug. 1604 — 21 iunie 1606 *(9 Ra. 1013-14* S. *1015).***

193 **Derviş-Mehmed paşa, *bosniac:* 21 iunie —*9* dec. 1606 *(14 Ş. — 8 Ş. 1015);* ucis.**

194 **Murad paşa (Kodja sau Kuyudju), *devşirme (croat):* 11 dec. 1606 — 5 aug. 1611 *(10 Ş. 1015-25 Dja. 1020).***

195 **Nasuh paşa, *albanez:* 22 aug. 1611 — 17 oct. 1614 *(12 Dj. 1020-13N. 1023):* ucis.**

196 **Mehmed paşa (Öküz; Kara; Damad), *turc:* 17 oct. 1614—17 nov. 1616 *(13 N. 1023-8 Za. 1025).* Primul vizirat; mazilit.**

197 **Halil paşa *armean:* 17 nov. 1616—18 ian. 1619 *(8 Za. 1025-1 Ş. 1028).* Primul vizirat; mazilit.**

198 **Mehmed paşa (Öküz; Kara; Damad), *turc:* 18 ian. — 23 dec. 1619 *(1 Ş. 1028-16 M. 1029).* Al doilea vizirat; mazilit.**

199 **Ali paşa (Celebi, Güzelce), *turc (?):* 23 dec. 1619 — 8 mart. 1621 *(16 M. 1029-15 R. 1030).***

200 **HusEiN paşa (Ohrili), *albanez:* 9 mart. — 17 sept. 1621 *(15 R.-1 Za. 1030)* . Primul vizirat ; mazilit.**

79. Dilaver paşa, *croat:* 17 sept. 1621—19 mai 1622 *(1 Za. 1030-8 B. 1031)* : ucis de ieniceri.

201 **HUSEIN paşa (Ohrili), *albanez:* 19 mai 1622 *(8 B. 1031).* Al doilea vizirat ; ucis (de răsculaţi).**

202 **Davud paşa (Kara), *bosniac:* 20 mai—13 iunie 1622 *(9 B.* —3 *Ş. 1031):* mazilit.**

203 **Husein paşa (Merre), *albanez:* 13 iunie — 3 iulie 1622 (:? *Ş. — 28 Ş. 1031).* Primul vizirat; mazilit.**

204 **Mustafa paşa (Lefkeli), *turc;* 8 iulie—21 sept. 1622 *(28 Ş. -15 Za. 1031)* : mazilit.**

205 **MEHMED paşa (Hadîm, Gürdjü = georgian): 21 sept. 1622 — 5 febr. 1623 (15 Za. 1031 — 4 R. 1032); s-a retras.**

206 **Husein paşa (Merre), *albanez:* 5 febr.—30 aug. *1623 (4 R.-4 Za. 1032)* . Al doilea vizirat; mazilit.**

86. Kara-Ali paşa (Kemankeş), *turc:* 30 aug. 1623 — 3 apr. 1624 *(4 Za. 1032- 14 Dj. 1033):* ucis.

87. Mehmed paşa (Cerkez), *circazian :* 3 apr. 1624—18 ian. 1625 *(14 Dj. 1033- 18 R. 1034).*

207 **Hafîz-Ahmed paşa (Müezzin-zade), *pomak:* 8 febr. 1625—1 dec. 1626 *(29 R. 1034-12 Ra. 1036).* Primul vizirat; mazilit.**

208 **HALIL paşa, *armean:* 1 dec. 1626 — 6 apr. 1628 *(12 Ra. 1036-1 Ş. 1037).* Al doilea vizirat ; mazilit.**

209 **Husrev paşa, *bosniac:* 6 apr. 1628 — 25 oct. 1631 *(1 Ş. 1037 —29 Ra. 1041):* mazilit.**

210 **Hafîz-Ahmed paşa (Miiezzin-zade), *pomak:* 25 oct. 1631 — 10 febr. 1632 *(29 Ra.-9 B. 1041).* Al doilea vizirat; ucis de ieniceri.**

211 **Regeb paşa (Topal = Şchiop), *bosniac:* 10 febr.— 18 mai 1632 *(19 B. -28 L. 1041);* ucis.**

212 **Mehmed paşa (Tabanî-yassî), *albanez:* 18 mai 1632 — 2 febr. 1637 *(28 L. 1041-7 N. 1046);* mazilit.**

213 **Bayram paşa, *turc:* 2 febr. 1637—26 aug. 1638 *(7 N. 1046-15 R. 1048).***

214 **Mehmed paşa (Tayyar), *turc:* 27 aug. — 26 dec. 1638 *(16 R. — 17 Ş. 1048);* căzut în luptă.**

215 **Kara-Mustafa paşa (Kemankeş), *albanez:* 26 dec. 1638—31 ian. 1644 *(19 Ş. 1048-21 Za. 1053);* ucis.**

216 **Mehmed paşa (Semiz), *albanez:* 31 ian. 1644—17 dec. 1645 *(21 Za. 1053- 28 L. 1055);* mazilit.**

217 **Salih paşa *(bosniac):* 17 dec. 1645—16 sept. 1647 *(28 L. 1055-16 Ş. 1057);* ucis.**

218 **Kara-Musa paşa, *originea (?):* 16 sept.—21 sept. 1647 *(16 Ş.-21 Ş. 1057) ;* mazilit.**

219 **Ahmed paşa (Hezarpare), *grec (?):* 21 sept. 1647—7 aug. 1648 *(21 Ş. 1057-17 B. 1058);* ucis.**

220 **Mehmed paşa (Sofu); *originea* (*?*); 7 aug. 1648—21 mai 1649 *(17 B. 1058 - 9 Dja. 1059);* mazilit.**

221 **Kara-Murad paşa, *albanez:* 21 mai 1649—5 aug. 1650 *(9 Dja. 1059— 7 Ş. 1060).* Primul vizirat; s-a retras.**

222 **Melek-Ahmed paşa, *abaza:* 5 aug. 1650—21 aug. 1651 *(7 Ş. 1060 -4 N. 1061);* mazilit.**

223 **Siyavuş paşa, *abaza:* 21 aug. — 30 oct. 1651 *(4 N.-15 Za. 1061).* Primul vizirat; mazilit.**

224 **Mehmed paşa (Gürdjü), *georgian:* 30 oct. 1651 — 20 iunie 1652 (J5 *Za. 1061-13 B. 1062);* mazilit.**

225 **Ahmed paşa (Tarhondju), *albanez:* 20 iunie 1652—29 mart. 1653 *(13 B. 1062-29 R. 1063);* ucis.**

226 **Mehmed paşa (Derviş), *circazian:* 29 mart. 1653 — 28 oct. 1654 *(29 R. 1063-16 Z. 1064);* mazilit.**

227 **Ibşir-Mustafa paşa, *abaza* 28 oct. 1654—11 mai 1655 *(16 Z. 1064 — 5 B. 1065);* ucis.**

228 **Kara-Murad paşa, *albanez:* 11 mai—19 aug. 1655 *(5* B.— 16 *L.* *1065)* . Al doilea vizirat; mazilit.**

229 **Suleiman-paşa (Ermeni), *armean:* 19 aug. 1655 — 27 febr. 1656 *(16* L. *1065—2 Dja. 1066);* s-a retras.**

230 **Deli-Husein paşa, *turc:* 27 febr.—5 mart. 1656 (2 Dja.-*9 Dja.* *1066)* ; mazilit (înainte de a fi primit sigiliul).**

112. MUSTAFA PAŞA (Sumazen), *albanez:* 5 mart. *1656* (9 *Dja. 1066);*
mazilit (după '1 — 5 ore).

231 **Siyavuş paşa, *abaza:* 5 mart. — 25 apr. 1656 *(9 Dja. — 1 B. 1066).* Al doilea vizirat.**

232 **Mehmed paşa *(Boyntt egri* sau *Baynu yaralt), turc:* 26 apr. — 14 sept. 1656 *(2 B.—25 Za. 1066);* mazilit.**

233 **Mehmed paşa (Koprulil), *albanez:* 14 sept. 1656 — 31 oct. 1661 *(25 Za. 1066 — 7 Ra. 1072).***

234 **Fazîl-Ahmed paşa (Koprulu-zade), *albanez:* 31 oct. 1661 — 3 nov. 1676 *(6 Ra. 1072-26 Ş. 1087).***

235 **Kara-Mustafa paşa (Merzifonlu), *turc:* 5 nov. 1676—15 dec. 1683 *(28 Ş. 1087—25 Z. 1094);* ucis (25 dec. 1683 = *6 M. 1095).***

236 **Kara-Ibrahim paşa, *turc* 16 dec. 1683 — 24 dec. 1685 *(26 Z. 1094 — 27 M. 1097);* mazilit.**

237 **Sarı-Suleiman paşa; *bosniac:* 24 dec. 1685—18 sept. 1687 *(27 M. 1097-11 Za. 1098);* mazilit, apoi ucis.**

238 **Siyavuş paşa, *abaza:* 23 sept. 1687—1 febr. 1688 *(16 Za 1098-28 Ra. 1099);* mazilit, apoi ucis (de ieniceri).**

239 **Ismail paşa (Nişandji), *turc:* 2 febr. — 2 mai 1688 *(28 Ra. — 1 B. 1099) ;* mazilit.**

240 **Bekri-Mustafa paşa (Tekirdagh), *turc* (*?)* : 2 mai 1688—10 nov. 1689 *(1 B. 1099-27 M. 1101).***

241 **Fazîl-Mustafa paşa (Koprulu-zade), *albanez:* 10 nov. 1689 — 22 aug. 1691 *(27 M. 1101 — 26 Za. 1102);* căzut in luptă.**

242 **Ali paşa (Arabadji), *albanez:* 30 aug. 1691 — 25 mart. 1692 *(5 Z. 1102 — 7 B. 1103);* mazilit.**

243 **Hadji-Ali paşa, *turc:* 27 mart. 1692 — 27 mart. 1693 *(9 B. 1103 — 20 B. 1104);* s-a retras.**

244 **Mustafa paşa (Bozoklu), *turc:* 27 mart. 1693—14 mart. 1694 *(20 B. 1104— 17 B. 1105);* mazilit.**

127. **Ali paşa (Surmeli), *turc (?):* 14 mart. 1694 — 2 mai 1695 *(17 B. 1105- 18 N. 1106);* mazilit, apoi ucis.**

245 **Mehmed paşa (Elmas), *turc:* 2 mai 1695—11 sept. 1697 *(18 N. 1106— 24 S. 1109);* ucis (de ieniceri).**

246 **Husein paşa (Amdja-zade), *albanez:* 17 sept. 1697 — 8 aug. 1702 *(1 Ra. 1109—14 Ra. 1114);* s-a retras.**

247 **Mustafa paşa (Daltaban), sîrb: 4 sept. 1702 — 28 ian. 1703 *(11 R.-10 N. 1114);* mazilit, apoi ucis.**

248 **Rami-Mehmed paşa, *turc:* 28 ian. — 19 aug. 1703 *(10 N. 1114 — 6 R. 1115);* s-a retras (in timpul răscoalei).**

249 **Ahmed paşa (Kavanoz, Nişandji),** ***slav:*** **22 aug.— 17 nov. 1703** ***(9 R.—***
-8 B. 1115); **mazilit.**

250 **Hasan paşa (Damad),** ***grec:*** **17 nov. 1703 — 28 sept. 1704** ***(8 B. 1115—***
28 Dja. 1116); **mazilit.**

251 **Ahmed paşa (Kalaylîkoz),** ***turc:*** **29 sept. — 25 dec. 1704** ***(29 Dja.— 27 Ş. 1116);*** **mazilit.**

252 **Baltadji-Mehmed paşa (Teberdar),** ***turc:*** **25 dec. 1704 — 3 mai 1706** ***(27 Ş. 1116-19 M. 1118).*** **Primul vizirat; mazilit.**

253 **Au paşa (din Ciorlu = <;:orlulu),** ***turc:*** **3 mai 1706—16 iunie 1710**

(19 M. 1118-18 R. 1122); **mazilit.**

254 **Numan paşa (Koprulu-zade),** ***albanez:*** **16 iunie— 18 aug. 1710** ***(18 R.—***

22 Dj. 1122).

255 **Baltadji-Mehmed paşa (Teberdar),** ***turc:*** **18 aug. 1710—20 nov. 1711** ***(22 Dj. 1122-9 L. 1123).*** **Al doilea vizirat; mazilit.**

256 **Iusuf paşa,** ***gruzin:*** **20 nov. 1711 — 12 nov. 1712** ***(9 L. 1123— 12 L.***

1124) ***;*** **mazilit.**

257 **Suleiman paşa (Silahdar),** ***abaza:*** **21 nov. 1712—4 apr. 1713** ***(12 L. 1124-8 Ra. 1125);*** **mazilit.**

258 **Ibrahim paşa (Hodja),** ***turc:*** **4 apr. — 27 apr. 1713** ***(8 Ra. - 1 R.***

1125) ***;*** **mazilit şi ucis.**

259 **Au paşa (Silahdar, Damad, Şehid),** ***turc:*** **27 apr. 1713 — 5 aug. 1716** ***(1 R. 1125-16 Ş. 1128);*** **căzut în luptă.**

260 **Hadji-Halil paşa,** ***albanez:*** **22 aug. 1716 — 26 aug. 1717** ***(1 N. 112818 N. 1129);*** **mazilit.**

261 **Mehmed paşa (Nişandji, Tevkii),** ***turc (?),*** **26 aug. 1717—10 mai 1718** ***(18 N. 1129-9 Dj. 1130);*** **mazilit.**

262 **Ibrahim paşa (Nevşehirli, Damad),** ***turc:*** **10 mai 1718 — 30 sept. 1730** ***(9 Dj. 1130-17 Ra. 1143);*** **mazilit şi ucis de răsculaţi.**

263 **Mehmed paşa (Silahdar),** ***turc (?):*** **1 oct. 1730 — 22 ian. 1731** ***(18 Ra.***

-13 B. 1143); **mazilit.**

264 **Ibrahim paşa (Kabakulak),** ***turc:*** **22 ian. —9 sept. 1731** ***(13 B. 1143***

-7 Ra. 1144); **mazilit.**

265 **Osman paşa (Topal = Cel Şchiop),** ***turc:*** **10 sept. 1731 — 12 mart.**

1732 ***(8 Ra. - 15 N. 1144);*** **mazilit.**

266 **Au paşa (Hekim-zade, Hekimoglu),** ***italian:*** **13 mart. 1732—12 iulie 1735** ***(15 N. 1144-20 S. 1148).*** **Primul vizirat; mazilit.**

267 **Ismail paşa (Gurdju =** ***gruzin):*** **12 iulie—25 dec. 1735** ***(20 S.- 9Ş. 1148);*** **mazilit. Urmează 16 zile căimăcămie.**

268 **Mehmed paşa (Silahdar),** ***turc (?):*** **9 ian. 1736 — 6 aug. 1737** ***(24 Ş.***

1148-8 R. 1150); **mazilit.**

269 **Abdullah paşa (Muhsin-zade),** ***arab (?):*** **5 aug.— 19 dec. 1737** ***(8 R.—26 Ş. 1150);*** **mazilit.**

270 **Mehmed paşa (Yegen),** ***turc:*** **19 dec. 1737—23 mart. 1739** ***(26 Ş. 1150—12 Z. 1151);*** **mazilit.**

271 **Mehmed paşa (Hadji-Ivaz),** ***albanez:*** **23 mart. 1739 — 22 iunie 1740** ***(12 Z. 1151-27 Ra. 1153);*** **mazilit.**

272 **Hadji-Ahmed paşa (Nişandji), *turc:* 22 iunie 1740 — 21 apr. 1742 *(27 Ra. 1153-15 S. 1155);* mazilit.**

273 **Ali paşa (Hekim-zade, Hekimoglu), *italian,* 21 apr. 1742—23 sept. 1743 *(15 S. 1155—4 Ş. 1156).* Al doilea vizirat; mazilit.**

274 **Hasan paşa (Seyyid), *turc:* 23 sept. 1743—10aug. 1746 *(4 Ş. 115622* B. *1159);* mazilit.**

275 **Mehmed paşa (Tiryaki), *turc (?):* 10 aug. 1746 — 24 aug. 1747 *(22 B. 1159-17 Ş. 1160);* mazilit.**

276 **Abdullah paşa (Boynuegri), *arab (?):* 24 aug. 1747 — 2 ian. 1750 *(17 Ş. 1160-23 M. 1163);* mazilit.**

277 **Mehmed-Emin paşa (Divitdar), *turc (?):* 2 ian. 1750—1 iulie 1752 *(23 M. 1163-18 Ş. 1165);* mazilit.**

278 **Mustafa paşa (Kose = Spinul), *turc:* 1 iulie 1752—17 febr. 1755 *(18 Ş. 1165-5 Dja. 1168).* Primul vizirat; mazilit.**

279 **Ali paşa (Hekim-zade, Hekimoglu), *italian:* 17 febr.— 19 mai 1755 *(5 Dja.-7 Ş. 1168).* Al treilea vizirat ; mazilit.**

280 **Abdullah paşa (Naili), *turc:* 19 mai — 24 aug. 1755 *(7 Ş.-16 Za. 1168);* mazilit.**

281 **Ali paşa (Biyikb, Nişandji, Tevkii, Silahdar), *turc* (*?):* 24 aug. — 25 oct. 1755 *(16 Za. 1168-19 M. 1169);* ucis.**

282 **Mehmed Said paşa (Yirmisekiz Celebi-zade), *gruzin:* 25 oct. 1755 — 1 apr. 1756 *(19 M. — 1* B. *1169);* mazilit.**

283 **Mustafa paşa (Kose-Spîn), *turc (?):* 1 apr. 1756—12 ian. 1757 *(1 B. 1169-20 R. 1170).* Al doilea vizirat; mazilit.**

167. Kodja-Ragîb Mehmed paşa, *turc:* 12 ian. 1757—7/8 apr. 1763 *(20 R. 1170-23/24 N. 1176).*

284 **Hamid-Hamza paşa (Tevkii, Nişandji), *turc:* 9 apr.— 1 nov. 1763 *(25 N. 1176-24 R. 1177);* mazilit.**

285 **Mustafa paşa (Kose), *turc* (*?)* : 1 nov. 1763 — 30 mart. 1765 *(24 R. 1177-7 L. 1178).* Al treilea vizirat; mazilit.**

286 **Mehmed paşa (Muhsin-zade), *arab (?):* 30 mart. 1765—6 sept. 1768 *(7 L. 1178— 23 R. 1182).* Primul vizirat; mazilit.**

287 **Hamza-Mahir paşa (Silahdar), *turc:* 6 sept. — 20 oct. 1768 *(23 R. — 8 Dj. 1182);* mazilit.**

288 **Hadji-Mehmed Emin paşa (Nişandji, Tevkii), *turc:* 20 oct. 1768 — 12 aug. 1769 *(8 Dj. 1182-9 R. 1183);* mazilit.**

289 **Au paşa (Moldovani; Moldovandji), *turc:* 12 aug.— 12 dec. 1769 *(9 R. — 113 Ş.* iiSJ); mazilit.**

290 **Halil paşa (Ivaz paşa-zade), *albanez:* 12 dec. 1769— 25 oct. 1770 *(13 Ş. 1183-5* B. *1184);* mazilit.**

291 **Mehmed paşa (Silahdar),** ***turc (?):*** **25 oct. 1770 — 28 nov. 1771** ***(5 B. 1184-20 Ş. 1185);*** **mazilit.**

292 **Mehmed paşa (Muhsin-zade),** ***arab (1):*** **28 nov. 1771 — 4 aug. 1774** ***(20 Ş. 1185—26 Dja. 1188).*** **Al doilea vizirat.**

293 **Izzet-Mehmed paşa,** ***grec:*** **10 aug. 1774 — 7 iulie 1775** ***(2 Dj. 1188— 8 Dja. 1189).*** **Primul vizirat; mazilit.**

294 **Derviş-Mehmed paşa,** ***turc:*** **7 iulie 1775—5 ian. 1777** ***(8 Dja. 1189— 25 Za. 1190);*** **mazilit.**

295 **Mehmed paşa (Djebedji-zade, Darendeli),** ***turc:*** **5 ian. 1777—1 sept. 1778** ***(25 Za. 1190—8 Ş. 1192);*** **mazilit.**

296 **Mehmed paşa (Kalafat),** ***bulgar:*** **1 sept. 1778 — 22 aug. 1779** ***(8 Ş. 1192—9 Ş. 1193);*** **mazilit.**

297 **Seyyid-Mehmed paşa (Kara-Vezir Silahdar),** ***turc:*** **22 aug. 1779 — 20 febr. 1781** ***(9 Ş. 1193 — 25 S. 1195).***

298 **Izzet-Mehmed paşa,** ***grec:*** **20 febr. 1781 — 25 aug. 1782** ***(25 S. 1195— 16 N. 1196).*** **Al doilea vizirat; mazilit.**

299 **El-Hadj Mehmed paşa (Yegen),** ***turc:*** **25 aug. — 31 dec. 1782** ***(16 N. 1196—25 M. 1197);*** **mazilit.**

300 **Halil-Hamid paşa,** ***turc:*** **31 dec. 1782—31 mart. 1785** ***(25 M. 1197 20 Dja. 1190);*** **mazilit.**

301 **Şahin-Ali paşa (Hazinedar),** ***gruzin:*** **31 mart. 1785 — 25 ian. 1786** ***(20 Dja. 1190 — 21 Ra. 1200);*** **mazilit.**

302 KoDjA-YusuF **paşa,** ***gruzin:*** **25 ian. 1786 — 28 mai 1789** ***(21 Ra. 1200-3 N. 1203).*** **Primul vizirat; mazilit.**

303 **Hasan paşa (Meyyit = Cenaze, adică: Mortul = Cadavrul),** ***circazian:*** **28 mai—3 dec. 1789** ***(3 N. 1203—15 Ra. 1201);*** **mazilit.**

304 **Gazi-Hasan paşa (Din Algeria = Djezairli),** ***turc*** **(** ***?)*** **: 3 dec. 1789— 30 mart. 1790** ***(15 Ra. — 11*** **B.** ***1201).***

305 **Şerif-Hasan paşa (Celebi-zade),** ***ture (1) :*** **16 apr. 1790—13 febr. 1791** ***(1 Ş. 1201 — 9 Dj. 1205);*** **ucis.**

306 **Kodja-Yusuf paşa,** ***gruzin:*** **27 febr. 1791 — 4 mai 1792** ***(23 Dj. 1204— 12 N. 1206).*** **ac doilea vizirat; mazilit.**

307 **Mehmed paşa (Damad, Melek),** ***bosniac:*** **4 mai 1792—19 oct. 1794** ***(12 N. 1206 — 24 Ra. 1209);*** **mazilit.**

308 **Izzet-Mehmed paşa,** ***ture:*** **19 oct. 1794—30 aug. 1798** ***(24 Ra. 1209— 18 Ra. 1213);*** **mazilit.**

309 IusUF **Ziya paşa (Kor =Cel Orb),** ***gruzin:*** **30 aug. 1798—24 apr. 1805** ***(18 Ra. 1213 — 21 M. 1220).*** **Primul vizirat; s-a retras.**

194. Hafîz-Ismail paşa (Bostandjibaşi), ***turc*** **(** ***?)*** **: 24 apr. 1805—14 nov. 1806** ***(24 M. 1220—1*** **B.** ***1221);*** **mazilit.**

310 **Ibrahim Hilmi paşa** ***(Aga), ture (1) :*** **14 nov. 1806—18 iunie 1807**

(1 **B.** ***1221—11 R. 1222);*** **mazilit.**

311 **Celebi-Mustafa paşa,** ***ture (1)*** **: 18 iunie 1807—28 iulie 1808** ***(11 R. 1222—4 Dj. 1223);*** **mazilit.**

312 **Mustafa paşa (Alemdar, Bayraktar), *albanez* (?) : 28 iulie—15 nov. 1808 *(4 Dj.-27 N. 1223);* s-a sinucis.**

313 **Memiş paşa, *albanez:* 22 nov. 1808—1 ian. 1809 *(4 L.-14 Za. 1223);* mazilit.**

314 **Yusuf Ziya paşa (Kör = Cel Orb), *gruzin:* 1 ian. 1809—10 apr. 1811 *(14 Za. 1223-16 Ra. 1226).* Al doilea vizirat; mazilit.**

315 **Laz-Ahmed paşa: 10 apr. 1811 — 5 sept. 1812 *(16 Ra. 122627 Ş. 1227);* mazilit.**

316 **Hurşid-Ahmed paşa, *gruzin:* 5 sept. 1812—1 apr. 1815 *(27 Ş. 122720 R. 1230);* mazilit.**

317 **Mehmed-Emin Rauf paşa, *turc:* 1 apr. 1815—5 ian. 1818 *(20 R. 1230-26 S. 1233).* Primul vizirat; mazilit.**

318 **Derviş-Mehmed paşa, *turc* (*?);* 5 ian. 1818—5 ian. 1820 *(26 S. 1233 -19 Ra. 1235);* mazilit.**

319 **Seyyid-Ali paşa, *turc:* 5 ian. 1820 — 28 mart. 1821 *(19 Ra. 123523 Dj. 1236);* mazilit.**

320 **Ali paşa (Din Bender = *Benderli), turc (?):* 28 mart. — 30 apr. 1821 *(23 Dj.-27 B. 1236);* mazilit.**

321 **Hadji-Salih paşa, *turc* (*?)* : 30 apr. 1821 — 10 nov. 1822 *(27 B. 123624 S. 1238);* mazilit.**

322 **Abdullah (Hamdullah) paşa (Bostandjibaşi), *turc:* 10 nov. 1822 — 10 mart. 1823 *(24 S. -26 Dj. 1238);* mazilit.**

323 **Ali paşa (Silahdar), *turc* (*?):* 10 mart. — 13 dec. 1823 *(26 Dj. 12389 R. 1239);* mazilit.**

324 **Mehmed-Seid Galib paşa, *turc:* 13 dec. 1823—14 sept. 1824 *(9 R. 1239-20 M. 1240);* mazilit.**

325 **Mehmed Selim paşa (Benderli,** Sim), ***turc (?):* 14 sept. 1824—24 oct. 1828 *(20 M. 1240-14 R. 1244);* mazilit.**

326 **Izzet-Mehmed paşa (Darendeli, Topal = Cel Şchiop), *turc:* 24 oct. 1828 — 28 ian. 1829 *(14 R.-22 B. 1244).* Primul vizirat; mazilit.**

327 **Reşid Mehmed paşa, *gruzin:* 28 ian. 1829—18 febr. 1833 *(22 B. 1244-28 N. 1248);* mazilit.**

328 **Mehmed-Emin Rauf paşa, *turc:* 18 febr. 1833 — 2 iulie 1839 *(28 N. 1248-19 R. 1255).* Al doilea vizirat; mazilit.**

329 **Mehmed-Husrev paşa (Kodja), *abaza:* 2 iulie 1839 — 8 iunie 1840 *(19 R. 1255-7 R. 1256);* mazilit.**

330 **Mehmed-Emin Rauf paşa, *turc:* 8 iunie 1840 — 4 dec. 1841 *(7 R. 1256—19 L. 1257).* Al treilea vizirat; mazilit.**

331 **Izzet Mehmed paşa (Darendeli, Topal = Cel Şchiop), *turc:* 4 dec. 1841 — 30 aug. 1842 *(19 L. 1257-23 B. 1258).* Al doilea vizirat; mazilit.**

332 **Mehmed-Emin Rauf paşa, *turc:* 30 aug. 1842 — 28 sept. 1846 *(23* B. *1258—7 L. 1262).* Al patrulea vizirat; mazilit.**

333 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 28 sept. 1846 — 28 apr. 1848 *(7 L. 1262 — 24 Dja. 1264).* Primul vizirat; mazilit.**

334 **Ibrahim paşa (Sarim), *turc:* 29 apr.-11 aug. 1848 *(25 Dja.-ll N. 1264);* mazilit.**

335 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 12 aug. 1848 — 26 ian. 1852 *(12 N. 12643 R. 1268).* Al doilea vizirat; mazilit.**

336 **Mehmed-Emin Rauf paşa, *turc:* 26 ian. — 5 mart. 1852 *(3 R.-13 Dja. 1268).* Al cincilea vizirat; mazilit.**

337 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 5 mart.— 5 aug. 1852 *(13 Dja.-18 L. 1268).* Al treilea vizirat; mazilit.**

338 **Ali paşa (Mehmed-Emin), *turc:* 6 aug.— 3 oct. 1852 *(19 L.-18 Z. 1268).* Primul vizirat; mazilit.**

339 **Mehmed-Ali paşa (Damad), *turc:* 3 oct. 1852—13 mai 1853 *(18 Z. 1268-4 Ş. 1269);* mazilit.**

340 **Mustafa Naili paşa (din Creta = *Giritli), albanez:* 14 mai — 8 iulie 1853 *(5 Ş.-1 L. 1269);* Primul vizirat; mazilit (pentru două zile).**

341 **Mustafa Naili paşa (din Creta = *Giritli), albanez:* 10 iulie 1853 — 29 mai 1854 *(3 L. 1269 — 2 N. 1270).* Al doilea vizirat; mazilit.**

342 **Mehmed-Emin paşa (din Cipru — Kibnsh), *turc:* 29 mai — 23 nov. 1854 *(2 N. 1270-2 Ra. 1271).* Primul vizirat; mazilit.**

343 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 23 nov. 1854 — 2 mai 1855 *(2 Ra.— 14 Ş. 1271).* Al patrulea vizirat; s-a retras.**

344 **Ali paşa (Mehmed-Emin), *turc:* 2 mai 1855—1 nov. 1856 *(14 Ş. 1271-3 Ra. 1273).* Al doilea vizirat; mazilit.**

345 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 1 nov. 1856—6 aug. 1857 *(3 Ra.-10 Z. 1273).* Al cincilea vizirat; mazilit.**

346 **Mustafa Naili paşa (din Creta = Giritli), *albanez:* 6 aug. — 22 oct. 1857 *(10 Z. 1273-3 Ra. 1274).* Al treilea vizirat; mazilit.**

347 **Mustafa Reşid paşa, *turc:* 22 oct. 1857 — 7 ian. 1858 (3 *Ra.-21 Dja. 1274).* Al şaselea vizirat.**

348 **Ali paşa (Mehmed-Emin), *turc:* 11 ian. 1858—18 oct. 1859 *(25 Dja. 1274-21 Ra. 1276).* Al treilea vizirat; mazilit.**

349 **Mehmed-Emin paşa (din Cipru = Kibnsli), *turc:* 18 oct.-23 dec. 1859 *(21 Ra.-28 Dja. 1276).* Al doilea vizirat; mazilit.**

350 **Mehmed Ruşdi paşa (Miitercim — Traducătorul), *turc:* 24 dec. 1859 — 27 mai 1860 *(29 Dja.-7 Za. 1276).* Primul vizirat; mazilit.**

351 **Mehmed-Emin paşa (din Cipru = Kibnsli), *turc:* 28 mai 1860— 6 aug. 1861 *(8 Za. 1276-29 M. 1278).* Al treilea vizirat; mazilit.**

352 **Ali paşa (Mehmed-Emin), *turc:* 6 aug.-22 nov. 1861 *(29 M.-19 Dja. 1278) .* Al patrulea vizirat ; mazilit.**

353 **FUAD PAŞA (Kececi-zade Mehmed), *turc:* 22 nov. 1861 — 2 ian. 1863 *(19 Dja. 1278-11 B. 1279).* Primul vizirat; s-a retras.**

354 **Yusuf-Kiamil paşa, *turc:* 5 ian. — l iunie 1863 *(14 B. — 13 Z. 1279);* mazilit.**

355 **Fuad paşa (Ke9eci-zade Mehmed), /urc: l iunie 1863—4 iunie 1866 *(13* Z. *1279—20 M. 1283).* Al doilea vizirat; mazilit.**

356 **Mehmed Ruşdi paşa *(Mutercim* = Traducătorul), *turc:* 5 iunie 1866 — 11 febr. 1867 *(21 M, -6* L. *1283).* Al doilea vizirat; s-a retras.**

357 **Ali paşa (Mehmed-Emin), *ture:* 11 febr. 1867-7 sept. 1871 *(6* L. *1283-21 Dj. 1288).* Al cincilea vizirat.**

358 **Mahmud Nedim paşa, *gruzin:* 8 sept. 1871 — 30 iulie *1872 (22 Dj. 1288-24 Dja. 1289).* Primul vizirat; mazilit.**

359 **Midhat paşa (Ahmed Şefik), *turc:* 31 iulie—19 oct. 1872 *(25 Dja-16 Ş. 1289).* Primul vizirat; mazilit.**

360 **Mehmed Ruşdi paşa (MO.tercim = Traducătorul), *ture* 19 oct. 1872— 15 febr. 1873 *(16 Ş.— 17 Z. 1289).* Al treilea vizirat; mazilit.**

361 **Ahmed-Es'ad paşa (din Chios = Sakizli), *turc:* 15 febr.— 15 apr. 1873 *(17 Z. 1289—16 S. 1290).* Primul vizirat; mazilit.**

247. **Mehmed Ruşdi paşa (Şirvani-zade), *turc:* 15 apr. 1873—13 febr. 1874 *(16 S.-25 Z. 1290);* mazilit.**

362 **Husein Avni paşa, *turc:* 14 febr. 1874-25 apr. 1875 *(26 Z. 1290-19 Ra. 1292);* mazilit.**

363 **Ahmed Es'ad paşa (din Chios = Sakizh), *turc:* 26 apr.— 25 aug. 1875 *(20 Ra.-23* B. *1292).* Al doilea vizirat; mazilit.**

250. **Mahmud Nedim paşa, *gruzin:* 26 aug. 1875—11 mai 1876 *(24 B. 1292-16 R. 1293).* Al doilea vizirat; mazilit.**

364 **Mehmed Ruşdi paşa (Mutercim = *Traducătorul), ture*12 mai — 19 dec. 1876 *(17 R. — 2 Z. 1293).* Al patrulea vizirat; s-a retras.**

365 **Midhat paşa (Ahmed Şefik), *ture:* 19 dec. 1876 — 5 febr. 1877 *(2* Z. *1293— 21* M. *1294).* Al doilea vizirat; mazilit.**

366 **Ibrahim Edhem paşa, gl'ec: 5 febr. 1877—11 iun. 1878 *(21 M. 12947 M. 1295);* mazilit.**

367 **Ahmed Hamdi paşa, *abaza:* 11 ian. — 4 febr. 1878 *(7 M. — 1 S. 1295);* mazilit.**

368 **Ahmed Vefdc paşa, *turc:* 4 febr. — 18 apr. 1878 *(1 S.-15 R. 1295).* Primul vizirat ; mazilit.**

369 **Mehmed Sadîk paşa, *turc:* 18 apr. — 28 mai 1878 *(15 R. — 26 Dja. 1295);* mazilit.**

370 **Mehmed Ruşdi paşa (Miitercim = Traducătorul), *turc:* 28 mai — 4 iunie 1878 *(26 Dja. — 3 Dj. 1295).* Al cincilea vizirat; mazilit.**

371 **Safvet paşa (Mehmed Es'ad),** ***turc:*** **4 iunie—4 dec. 1878 (3** ***Dj.-9 Z. 1295);*** **mazilit.**

372 **Hayreddin *paşa* (Tunuslu), *abaza:* 4 dec. 1878-29 iulie 1879 *(9Z. 1295—9 Ş. 1296);* mazilit.**

373 ***Ahmed Arifi paşa turc:* 29 iulie-18 oct. 1879 *(9 Ş.-2 Za. 1296);* mazilit.**

***Notă:* începînd cu Ahmed Arifi paşa, titlul de „mare vizir" *(Sadr-s - a'zatn)* se transformă. in *Başvekil* (Prim-ministru).**

374 **Mehmed *Said* (Kiictik-Said) paşa, *turc:* 18 oct. 1879-9 iunie 1880 *(2 Za. 1296-1 B. 1297).* Primul vizirat; mazilit.**

375 ***Mehmed Kadri paşa, turc:* 9 iunie—12 sept. 1880 *(1 B.-7 L. 1297);* mazilit.**

376 ***Mehmed Said* (Kuciik-Said) paşa, *turc:* 12 sept. 1880 — 2 mai 1882 *(7* L. *1297—13 Dj. 1299).* Al doilea vizirat; mazilit.**

377 ***Abdurrahman paşa* (Nureddin), *turc:* 2 mai—10 iulie 1882 *(13 Dj.-23 Ş. 1299);* s-a retras.**

378 ***Mehmed Said* (Kiici1k-Said) paşa, *turc:* 11 iulie—30 nov. 1882 *(24 Ş. 1299—19 M. 1300).* Al treilea vizirat; mazilit.**

379 ***Ahmed Vefik paşa, turc:* 1 dec. — 3 dec. 1882 *(20 M. — 22 M. 1300). Al* doilea vizirat; mazilit.**

380 **Mehmed *Said* (Kiicuk-Said) paşa, *turc:* 3 dec. 1882-24 sept. 1885 *(22 M. 1300-14 Z. 1302). Al* patrulea vizirat; mazilit.**

Notă:* Se revine la titlul de *„Maie* vizir" *(Sadr-i-a'zatn).

381 **Mehmed *Kiamil paşa, turc:* 25 sept. 1885 — 3 sept. 1891 *(15 Z. 1302— 28 M. 1309).* Primul vizirat; mazilit.**

382 ***Ahmed Djevad paşa, turc:* 4 sept. 1891 — 8 iunie 1895 *(29 M. 130914 Z. 1312);* mazilit.**

383 ***Mehmed Said* (Kiiciik-Said) paşa, *turc:* 8 iunie—1 oct. 1895 *(14 Z. 1312 — 11 R. 1313).* Al cincilea vizirat; mazilit.**

384 ***Mehmed Kiamil paşa, turc:* 2 oct. — 7 nov. 1895 *(12 R. — 19 Dja. 1313).* Al doilea vizirat; mazilit.**

385 ***Halil Rifat paşa, turc:* 7 nov. 1895-9 nov. 1901 *(19 Dja. 1313 — 27 B. 1319).***

386 ***Mehmed Said* (Kiiciik-Said) paşa, *turc:* 18 nov. 1901—14 ian. 1903 *(6 Ş. 1319—14 L. 1320).* Al şaselea vizirat; mazilit.**

387 **Mehmed Ferid *paşa, albanez:* 14 ian. 1903 — 22 iulie 1908 *(14* L. *1320—22 Dj. 1326);* mazilit.**

388 ***Mehmed Said* (Kiiciik-Said) paşa, *turc:* 22 iulie—4 aug. 1908 *(22 Dj. — 6 B. 1326).* Al şaptelea vizirat; s-a retras.**

389 ***Mehmed Kiamil paşa, turc:* 5 aug. 1908—13 febr. 1909 *(7 B. 132622 M. 1327).* Al treilea vizirat; s-a retras.**

390 **Husein *Hilmi paşa, turc:* 14 febr. — 13 apr. 1909 (23 M. — 22 *Ra. 1327).* Primul vizirat; s-a retras.**

391 ***Ahmed Tevfik paşa, turc:* 14 apr.—5 mai 1909 (23 *Ra.-14 R. 1327);* Primul vizirat; s-a retras.**

392 **Husein Hilmi paşa,** ***turc:*** **5 mai — 28 dec. 1909** ***(14 R.-15 Z. 1327).*** **Al doilea vizirat; s-a retras. A fost caimacam de mare vizir timp de 15 zile, după demisie.**

393 **Ibrahim Hakkî paşa,** ***turc:*** **12 ian. 1910—29 sept. 1911** ***(30 Z. 1327—5*** **L.** ***1329);*** **s-a retras.**

394 **Mehmed Said (Kuţuk-Said) paşa,** ***turc:*** **30 sept.— 30 dec. 1911** ***(6*** **L.** ***1329 — 9 M. 1320).*** **Al optulea vizirat; s-a retras.**

395 **Mehmed Said (Kuţuk-Said) paşa,** ***turc:*** **31 dec. 1911 — 16 iulie 1912** ***(10 M. — 1*** **Ş.** ***1330).*** **Al nouălea vizirat; s-a retras.**

396 **Gazi-Ahmed Muhtar paşa (Katîrdji-oglu),** ***turc:*** **22 iulie — 29 oct. 1912** ***(7*** **Ş.** ***— 18 Za. 1330);*** **s-a retras.**

397 **Mehmed Kiamil paşa,** ***turc:*** **29 oct. 1912 — 23 ian. 1913 (** ***18 Za. 1330 — 14*** **Ş.** ***1331).*** **Al patrulea vizirat; s-a retras (forţat).**

398 **Mahmud Şevket paşa,** ***circazian (?):*** **22 ian—11 iunie 1913** ***(14 S.-6 B. 1331),*** **ucis (de un adversar).**

399 **Said-Halim paşa,** ***albanez; (?)*** **12iunie 1913—3febr. 1917** ***(3 B. 133110 R. 1335) ;*** **s-a retras.**

400 **Mehmet Talat paşa,** ***turc:*** **4 febr. 1917 — 8 oct. 1918** ***(11 R. 1335—2 M. 1337) ;*** **s-a retras.**

401 **Ahmed Izzet paşa,** ***albanez:*** **14 oct. — 8 nov. 1918** ***(8 M. — 3 S. 1337);*** **s-a retras.**

402 **Ahmed Tevfik paşa,** ***turc:*** **11 nov. 1918—12 ian. 1919** ***(6 S. — 9 R. 1337).*** **Al doilea vizirat ; s-a retras.**

403 **Ahmed Tevfik paşa,** ***turc:*** **13 ian. — 3 mart. 1919** ***(10 R.—30 Dja. 1337).*** **Al treilea vizirat; s-a retras.**

404 **Damad-Ferid paşa,** ***albanez:*** **4 mart.— 15 mai 1919** ***(1 Dj—14*** **Ş.** **1337). Primul vizirat; s-a retras.**

405 **Damad-Ferid paşa,** ***albanez:*** **19 mai — 20 iulie 1919** ***(18 Ş. — 21*** **L.** ***1337)*** **. Al doilea vizirat ; s-a retras.**

406 **Damad-Ferid paşa,** ***albanez:*** **21 iulie — 30 sept. 1919** ***(22*** **L.** ***1337— 5 M. 1338).*** **Al treilea vizirat; s-a retras.**

407 **Au Riza paşa,** ***turc:*** **2 oct. 1919 — 3 mart. 1920** ***(7 M. — 12 Dj. 1338);*** **s-a retras.**

408 **Salih Hulusi paşa,** ***abaza:*** **8 mart.— 2 apr. 1920** ***(17 Dja.— 13 B. 1338)*** ***;*** **s-a retras.**

409 **Damad-Ferid paşa,** ***albanez:*** **5 apr.— 30 iulie 1920** ***(16 B. — 14 Za. 1338).*** **Al patrulea vizirat; s-a retras.**

410 **Damad-Ferid paşa,** ***albanez:*** **31 iulie—17 oct. 1920** ***(15 Za. 1338—***
3 S. 1339). **Al cincilea vizirat; s-a retras.**

298. Ahmed Tevfik paşa, ***turc:*** **21 oct. 1920 — 4 nov. 1922 (7 S.** ***1339—***
14 Ra. 1341). **Al patrulea vizirat; s-a retras. A fost ultimul mare vizir**
otoman.

411 **Hadji-Ghirai, din familia lui Djinghiz-Han: cea. 1420—1456 *(823 — 860 H.).* Prima domnie.**

412 **Haydar, fiul lui Hadji-Ghirai: 1456 *(860 H.).***

413 **Hadji-Ghirai, din familia lui Djinghiz-Han: 1456-1466 *(860 — 870 H.).* A doua domnie.**

414 **Nur-Devlet, fiul lui Hadji-Ghirai: 1466-1467 *(870—872 H.).* Prima domnie.**

415 **Mengli Ghirai, fiul lui Hadji-Ghirai: 1467—1474 *(872 - 879 H.).* Prima domnie.**

416 **Nur-Devlet, fiul lui Hadji Ghirai: 1474-1475 *(879 — 880 H.).* A doua domnie.**

417 **Mengli Ghirai, fiul lui Hadji Ghirai: 1475—1476 *(880—881 H.).* A doua domnie.**

418 **Nur-Devlet, fiul lui Hadji-Ghirai: 1476—1478 *(881—883 H.).* A treia domnie.**

419 **Mengli Ghirai, fiul lui Hadji-Ghirai: 1478 — 1514 *(883 — 920 H.).* A treia domnie.**

420 **Mehmed Ghirai I, fiul lui Mengli Ghirai: 1514—1523 *(920—929 H.).***

421 **Gazi Ghirai I, fiul lui Mehmed Ghirai I : 1523-1524 *(929 — 930 H.).***

422 **Sa'adet Ghirai I, fiul lui Mengli Ghirai: 1524-1532 *(930—939 H.).***

423 **Islam Ghirai I, fiul lui Mengli Ghirai: 1532 *(939 H.).***

424 **Sahib Ghirai I, fiul lui Mengli Ghirai: 1532—1551 *(939—958 H.).***

425 **Devlet Ghirai I, fiul lui Mubarek Ghirai şi nepotul lui Mengli Ghirai: 1551-1577 *(958—985 H.).***

426 **Mehmed Ghirai II, fiul lui Devlet Ghirai *1:* 1577- 1584 *(985—992 H.).***

427 **Islam Ghirai II, fiul lui Devlet Ghirai I: 1584-1588 *(992—996 H.).***

428 **Gazi Ghirai II, fiul lui Devlet Ghirai I: *1588—1596 (996—1004 H.).* Prima domnie.**

429 **Fetih Ghirai I, fiul lui Devlet Ghirai I: 1596 *(1005 H.).***

430 **Gazi Ghirai II, fiul lui Devlet Ghirai I: 1596—1608 *(1005—1017 H.).* A doua domnie.**

431 **Toktamîş Ghirai, fiul lui Gazi Ghirai II: 1608 *(1017 H.).***

432 **Selamet Ghirai 1, fiul lui Devlet Ghirai 1: 1608—1610 *(1017—1019***

H.).

433 **Mehmed Ghirai III, fiul lui Sa'adet Ghirai şi nepotul lui Mehmed Ghirai II: 1610** ***(1019 H.).***

434 **Djanbek Ghirai, fiul lui Mubarek Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai 1: 1610—1623** ***(1019—1032 H.).*** **Prima domnie.**

435 **Mehmed Ghirai III, fiul lui Sa'adet Ghirai şi nepotul lui Mehmed Ghirai II: 1623-1624** ***(1032 — 1033 H.).*** **A doua domnie.**

436 **Djanbek Ghirai, fiul lui Mubarek Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai I: 1624 *(1033 H.).* A doua domnie.**
437 **Mehmed Ghirai III, fiul lui Sa'adet Ghirai şi nepotul lui Mehmed Ghirai II: 1624-1627 *(1033-1036 H.).* A treia domnie.**
438 **Djanbek Ghirai, fiul lui Mubarek Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai I: 1627-1635 *(1036-1045 H.).* A treia domnie.**
439 **Inaiet Ghirai, fiul lui Gazi Ghirai Il: 1635-1637 *(1045-1047 H.).***
440 **Bahadîr Ghirai I, fiul lui Selamet Ghirai 1: 1637-1641 *(1047-1051 H.).***
441 **Mehmed Ghirai IV (Sofu), fiul lui Selamet Ghirai 1: 1641—1644 *(1051-1054 H.).* Prima domnie.**
442 **Islam Ghirai III, fiul lui Selamet Ghirai 1: 1644-1654 *(1054-1064 H.).***
443 **Mehmed Ghirai IV (Sofu), fiul lui Selamet Ghirai 1: 1654—1666 *(1064-1076 H.).* A doua domnie.**
444 **Adil Ghirai, fiul lui Devlet Ghirai *(nureddin)* şi nepotul lui Fetih Ghirai I: 1666—1671 *(1076-1082 H.).***
445 **Selim Ghirai I (Hadji), fiul lui Bahadir Ghirai 1: 1671-1678 *(1082 — 1089 H.).* Prima domnie.**
446 **Murad Ghirai, fiul lui Mubarek Ghirai şi nepotul lui Selamet Ghirai 1: 1678-1683 *(1089-1094 H.).***
447 **Hadji-Ghirai II, fiul lui Kirim Ghirai (calgai) şi nepotul lui Selamet Ghirai I: 1683—1684 *(1094-1095 H.).***
448 **Selim Ghirai I (Hadji), fiul lui Bahadir Ghirai 1: 1684- 1691 *(1095 — 1102 H.).* A doua domnie.**
449 **Sa'adet Ghirai II, fiul lui Kirim Ghirai (calgai) şi nepotul lui Selamet Ghirai 1: 1691 *(1102 H.).***
450 **Safa Ghirai, fiul lui Safa Ghirai (nureddin) şi nepotul lui Selamet Ghirai I: 1691—1692 *(1102-1103 H.).***
451 **Selim Ghirai I (Hadji), fiul lui Bahadir Ghirai 1: 1692-1699 *(1103 — 1110 H.).* A treia domnie.**
452 **Devlet Ghirai II, fiul lui Selim Ghirai 1: 1699-1702 *(1110—1114 H.).* Prima domnie.**
453 **Selim Ghirai I (Hadji), fiul lui Bahadir Ghirai 1: 1702- 1704 *(1114 — 1116 H.).* A patra domnie.**
454 **Gazi Ghirai III, fiul lui Selim Ghirai 1: 1704-1707 *(1116—1119 H.).***
455 **Kaplan Ghirai I, fiul lui Selim Ghirai 1: 1707—1708 *(1119—1120 H.).* Prima domnie.**
456 **Devlet Ghirai II, fiul lui Selim Ghirai 1: 1708-1713 *(1120—1125 H.)* . A doua domnie**
457 **Kaplan Ghirai I, fiul lui Selim Ghirai 1: 1713—1716 (*1125—1128 H.).* A doua domnie.**

458 **DevLET Ghirai hi (Kara = Negru), fiul lui Adil Ghirai (nureddin) şi nepotul lui Selamet Ghirai 1: 1716-1717** ***(1128-1129 H.).***

459 **Sa'adet Ghirai iii, fiul lui Selim Ghirai 1: 1717-1721** ***(1129—1136 H.).***

460 **Mengli Ghirai ii, fiul lui Selim Ghirai 1: 1724—1730** ***(1136—1142 H.).*** **Prima domnie.**

461 **Kaplan Ghirai i, fiul lui Selim Ghirai 1: 1730-1736** ***(1142—1149 H.).*** **A treia domnie.**

462 **Fetih Ghirai ii. fiul lui Devlet Ghirai II: 1736—1737** ***(1149—1150 H.).***

463 **Mengli Ghirai ii, fiul lui Selim Ghirai 1: 1737—1740** ***(1150—1152 H.).*** **A doua domnie.**

464 **Selamet Ghirai ii, fiul lui Selim Ghirai 1: 1740—1743** ***(1152 — 1156 H.).***

465 ***Selim*** **Ghirai ii, fiul lui Kaplan Ghirai 1: 1743—1748** ***(1156—1161 H.).***

466 **Arslan Ghirai, fiul lui Devlet Ghirai II: 1748—1756** ***(1161 — 1169 H.).*** **Prima domnie.**

467 **Halim Ghirai, fiul lui Sa'adet Ghirai III: 1756—1758** ***(1169—1171 H.).***

468 **KîrIm Ghirai, fiul lui Devlet Ghirai II: 1758—1764** ***(1171 — 1178 H.).*** **Prima domnie.**

469 **Selim Ghirai iii, fiul lui Fetih Ghirai II: 1764—1767** ***(1178—1181 H.).*** **Prima domnie.**

470 **Arslan Ghirai, fiul lui Devlet Ghirai II : 1767** ***(1180-1181 H.J.*** **A doua domnie.**

471 **Maksud Ghirai, fiul lui Selamet Ghirai II: 1767—1768** ***(1181 — 1182 H.)*** **. Prima domnie.**

472 **K!rîm Ghirai, fiul lui Devlet Ghirai II: 1768—1769** ***(1182—1183 H.).*** **A doua domnie.**

473 **Devlet Ghirai iv, fiul lui Arslan Ghirai: 1769—1770** ***(1183—1184 H.).*** **Prima domnie.**

474 **Kaplan Ghirai ii, fiul lui Selim Ghirai II: 1770** ***(1184 H.).***

475 **Selim Ghirai iii, fiul lui Fetih Ghirai II: 1770—1771** ***(1184—1185 H.).*** **A doua domnie.**

476 **Maksud Ghirai, fiul lui Selamet Ghirai II: 1771—1772** ***(1185-1186 H.).*** **A doua domnie.**

477 **Sahib Ghirai ii, fiul lui Ahmed Ghirai şi nepotul Devlet Ghirai 11 :**

1772—1775 ***(1186—1189 H.).***

478 ***Devlet* Ghirai iv, fiul lui Arslan Ghirai: 1775—1777 *(1189—1191 H.).* A doua domnie.**

479 **Şahin Ghirai, fiul lui Ahmed Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai II : 1777—1782 *(1191—1196 H.).* Prima domnie.**

480 **Bahadîr Ghirai II, fiul lui Ahmed Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai II: 1782—1783 *(1196-1197 H.).***

481 **Şahin Ghirai, fiul lui Ahmed Ghirai şi nepotul lui Devlet Ghirai II: 1783? *(1197?).* A doua domnie.**

482 **Şehbaz Ghirai, fiul lui Arslan Ghirai: 1787—1789 *(1202-1203 H.).***

483 **Baht Ghirai, fiul lui Kîrîm Ghirai: *1789-1792 (1203-1206* H.).**

REIS-EFENDII (RE'IS-ÜL-KÜTTAB = MINIŞTRII DE EXTERNE OTOMANI)

FAZA *I.* Pînă la anul 1650 reis-efendiii au fost subordonaţi nişandjiilor *(Nişanci = Tevkii — Tugrakeş),* care aveau atribuţiuni legislative şi externe. De aceea, pentru această perioadă au fost luaţi în considerare doar nişandjiii.

484 **Mehmed Celebi (Djezeri-zade) : ? -1464/65 (?-*869 H.).***

485 **Mehmed Celebi (Karamani) : 1464/65—1477 *(869-882 H.).***

486 **Siradjeddin paşa (Molia): 1477-? *(882-* ?).**

487 **Mehmed ibni Mustafa Celebi (Leys-zade): ? — 1480/81 (?-*885 H.).***

488 **Ahmed Celebi (Fenari-zade) : 1480—1481 *(885-886 H.).* Prima oară.**

489 **Safi Celebi (Djezeri-zade Kodja-Kasim) : 1481—1482 *(886-887 H.).***

490 **Ahmed Celebi (Fenari-zade): 1482—1485 *(887-890 H.).* A doua oară.**

491 **Sinan Celebi: 1485—1486 *(890-891 H.).***

492 **Ahmed Celebi (Feylosof-zade) : 1486—1488 *(891-893 H.).***

493 **Davud-Celebi (Kara-Nişandji): 1488 — 1502/1503 *(893-908 H.).***

494 **Djafer Celebi (Tadji-zade) : 1502/1503—1512 *(908-918 H.)* •**

495 **Isa paşa (Djandarh): 1512-1513 *(918-919 H.).***

496 **Djafer Celebi (Tadji-zade): 1513—1514 *(919-920 H.).* A doua oară.**

497 **Mehmed Celebi (Hodja-zade) : 14 oct. 1514 — 3 febr. 1517 (24 *Ş. 920-11 M. 923).***

498 **Mehmed Celebi (Kadi-Celebi) : 17 mai 1517-? (25 R. 923-?).**

499 **Abdi Bey: ?—1520 (?-926 H.).**

500 **Mehmed paşa (Amasyah) : 1520-? (926—?).**

501 **Firuz Bey: ?— ?.**

502 **Seyyidi Bey: ?-10 nov. 1534 (?-3 *Dja. 941).***

503 **Djelal-zade Mustafa Celebi (Kodja-Nişandji) : 5 dec. 1534 — 1557 *(28 Dja. 941-964 H.).* Prima oară.**

504 **Mehmed Bey (Egri-Abdi-zade) : Oct.-nov. 1557 *(Z. 964-S. 965).* Prima oară.**

505 **Mehmed Celebi (Kuţuk-Nişandji Ramazan-zade): 1557—1561** ***(965— 968 H.).*** **Prima oară.**

506 **Şaban Bey: 1561—1562** ***(968—969 H.).***

507 **Mehmed Celebi (KuţuK-Nişandji Ramazan-zade): 1562—1563** ***(969— 970 H.).*** **A doua oară.**

508 **Mehmed Bey (Egri-Abdi-zade): 1563 — 7 sept. 1566 (Z.** ***970— 21 S.. 974).*** **A doua oară.**

509 **Djelal-zade Mustafa Celebi (Kodja-Nişandji): 28 sept. 1566- oct. 1567** ***(13 Ra. 974-R. 975).*** **A doua oară.**

510 **Mehmed Celebi (Kara-Nişandji, Boyah): Oct. 1567 — 27 dec. 1573'** ***(R. 975 -3 N. 981).*** **Prima oară.**

511 **Feridun Ahmed Bey (Ruksan-zade): 27 dec. 1573—apr. 1576** ***(3 N.. 982—M. 985).*** **Prima oară.**

512 **Mahmud Celebi (Muallim-zade): Apr. 1576 — 23 apr. 1577 (M.** ***9844*** **S.** ***985).***

513 **Mehmed paşa (Kara-Nişandji, Boyah): 23 apr. 1577 — 8 aug. 158)** ***(4*** **S.** ***985- 26 Dj. 988).*** **A doua oară.**

514 **Hamza Celebi (paşa): 8 aug. 1580—febr./mart. 1581** ***(26 Dj. 988— M. 989).*** **Prima oară.**

515 **Feridun Ahmed Bey (Ruksan-zade): Febr./mart. 1581—16 mart- 1583** ***(M. 989-21 S. 991).*** **A doua oară.**

516 **Muhyi Celebi (Abdiilmuhyi): 16 mart. 1583—ian. 1588** ***(21 S_ 991-S. 996).*** **Prima oară.**

517 **Mehmed Celebi (Tadji-zade): Ian.-31 oct. 1588 (S. -***10 Z. 996).*

518 **Mehmed paşa (Kara-Nişandji, Boyah): 31 oct. 1588 — 2 apr. 1589'** ***(10 Z. 996-16 Dja. 997).*** **A treia oară.**

519 **Muhyi paşa (Abdulmuhyi): 2 apr. 1589—15 iul. 1592** ***(16 Dja.. 997—5 L. 1000).*** **A doua oară.**

520 **Hamza Celebi (paşa): 15 iul. 1592—sept. 1596** ***(5 L. 1000—S. • 1005).*** **A doua oară.**

521 **Lam-Ali Celebi: Sept. — 27 dec. 1596** ***(S. —7 Dja. 1005).***

522 **Musa Celebi (Bey): 27 dec. 1596 — iun. 1598 (7** ***Dja. 1005— Za. 1006)*** **.**

40. Hamza Celebi (paşa): Iun. 1598—18 mai 1599 (Za. ***1006—22 L.*** **1007) . A treia oară.**

523 **Şah-Mehmed-Efendi (Okcu-zade): 18 mai 1599—febr. 1600** ***(22 L. 1007—Ş. 1008).*** **Prima oară.**

524 **Yahya Celebi (paşa): Febr. 1600—apr/mai 1601 (Ş.** ***1008—L. 1009).***

525 **Şah-Mehmed Efendi (Okţu-zade): Apr./mai —2 aug. 1601** ***(L. 1009—2 S. 1010).*** **A doua oară.**

526 **Hamza Celebi (paşa): 2 aug. 1601—1604/5 (.2 s. *1010—1013).* A patra oară.**

527 HîzÎR **Efendi: 1604/5-1613** ***(1013-1022 H.).***

528 **Şah-Mehmed Efendi (Ok9u-zade): 1613—1614** ***(1022 H.).*** **A treia oară.**

529 **Hasan Efendi** (Hlikmi): **1614—8 febr. 1618** ***(1022—12 S. 1027).***

530 **Ahmed paşa (Nişandji): 8 febr. 1618—aug./sept. 1621** ***(12 S. 1027 -L. 1030).***

531 **Şah-Mehmed Efendi (Ok9u-zade): Aug./sept. — oct./nov. 1621** ***(L. —Z. 1030).*** **A patra oară.**

532 **Mustafa paşa (Hamidi): Oct./nov. 1621 — 13 iun. 1622** ***(Z. 1030 — 3 Ş. 1031).***

533 **Şah-Mehmed Efendi (Ok9u-zade): 13 iun. 1622—1623/24 (3 Ş.** ***1031—1033).*** **A cincea oară.**

534 **Eyyub paşa: 1623/24—1627/28** ***(1033—1037 H.).***

535 **Kodja-Yusuf paşa: 1627/28—1633/34** ***(1037—1043 H.).***

536 **Mustafa paşa (Mostarh): 1633/34—1643/44** ***(1043—1053 H.).*** **Prima oară.**

537 **Ahmed Efendi (Sidki, paşa): 1643/44 — 20 dec. 1647** ***(1053-23 Za. 1057).*** **Prima oară.**

538 **Mustafa paşa (Mostarh): 20 dec. 1647—13 sept. 1661** ***(23 Za. 1057— 18*** **M.** ***1072).*** A **doua oară.**

539 **Ahmed Efendi (Sidki, paşa): lui. 1648—6 aug. 1650** ***(B. 1058 — 8 Ş. 1060).*** **A doua oară.**

FAZA a Il-a ***(Re'is-Ul-kUttab*** **= Reis-efendii). începînd cu anul 1650,** ***Reis-efendiii*** **au preluat de la** ***Niţandjii*** **conducerea afacerilor externe ale Imperiului otoman:**

540 **Mehmed Efendi (Mevkufati): 6 aug. 1650—5 sept. 1651** ***(8. Ş. 1060 — 19 N. 1061).***

541 **Mehmed Efendi (Şami-zade): 5 sept. 1651 — 5 mart. 1655** ***(19 N. 1061 — 26 R. 1065).*** **Prima oară.**

542 **Ahmed Efendi (Sidki, p a ş a) : 5 mart. 1655—15 sept. 1656** ***(26*** **Jt.** ***1065— 26 Za. 1066).*** **A treia oară.**

543 **Mehmed Efendi (Şami-zade): 15 sept. 1656—12 sept. 1663** ***(26 Za. 1066—9 S. 1074).*** **A doua oară.**

544 **Deli-Husein Efendi (Adjem-zade): 12 sept. 1663 — 22 iul. 1670** ***(9 S. 1074 — 4 Ra. 1081).***

545 **Hadji-Mustafa Efendi (Hodja, Frenk): 22 iul. 1670—5 nov. 1676** ***(4 Ra. 1081-28 Ş. 1087).*** **Prima oară.**

546 **Ahmed Efendi** (K6se): **5 nov. 1676—1681** ***(28 Ş. 1087—1092).***

547 **Mustafa Efendi (Telhisi-zade): 1681—20 dec. 1683** ***(1092—1 M. 1095).***

548 **Hadji-Mustafa Efendi (Hodja, Frenk): 20 dec. 1683 — 20 dec. 1685** ***(1*** **M.** ***1095—23 M. 1097).*** **A doua oară.**

549 **Mehmed Bey (Yegen, Ebu-Kavuk): 20 dec. 1685-18 sept. 1687** ***(23 M. 1097—11 Za. 1098).***

550 **Ahmed Efendi (Nazmi): 19 sept. 1687-20 ian. 1688** ***(12 Za. 1098—16 Ra. 1099).***

551 **Hadji-Mustafa Efendi (Hodja, Frenk): 20 ian. —26 oct. 1688** ***(16 Ra. 1099—1*** **M.** ***1100).*** **A treia oară.**

552 ***Ahmed*** **Efendi (Şemsi): 26 oct. 1688—12 ian. 1690** ***(1 M. 1100 — I R. 1101).***

553 **Ebubekir Efendi (Adjem, Kara-Bekir): 12 ian. 1690 — 9 nov. 1694** ***(1 R. 1101 — 21 Ra. 1106).*** **Prima oară.**

554 **Rami-Mehmed Efendi (paşa): 9 nov. 1694-febr. 1697** ***(21 Ra.:ı1106 — B. 1108).*** **Prima oară.**

555 **Mehmed Efendi (Kflţuk-Celebi): Febr-oct. 1697** ***(B. 1108-Ra. 1109).***

556 **rami-mehmed Efendi (paşa): Oct. 1697 — 28 dec. 1702** ***(Ra. 1109 — 8 Ş. 1114).*** **A doua oară.**

557 **Abdi Efendi (Şeyh-zade): 28 dec. 1702 — 21 febr. 1703** ***(8 Ş. — 4 L. 1114) .***

76. Abdulkerim Bey: 21 febr. 1703—mart. 1704 ***(4 L. 1114—Za. 1115) .*** **Prima oară.**

558 **Ebubekir Efendi (Adjem, Kara-Bekir): Mart. 1704—18 iul. 1706** ***(Za. 1115—6 R. 1118).*** **A doua oară.**

559 **Abdulkerim Bey: 18 iul. 1706 — 2 febr. 1711** ***(6 R. 1118—13 Z. 1122).*** **A doua oară.**

560 **Ebubekir *Efendi* (Adjem, Kara-Bekir): 2 febr. 1711 — sept. 1712** ***(13 Z. 1122—Ş. 1124).*** **A treia oară.**

561 **Abdulkerim Bey: Sept. 1712—aug. 1713** ***(Ş. 1124—Ş. 1125).*** **A treia oară.**

562 **Ebubekir Efendi (Adjem, Kara-Bekir): Aug-oct. 1713** ***(Ş. -N. 1125).*** **A patra oară.**

563 **Suleiman Efendi: Oct. 1713 — 9 dec. 1714** ***(N. 1125-2 Z. 1126).*** **Prima oară.**

564 **Hadji-Mustafa Efe ndi : 9 dec. 1714—29 aug. 1716** ***(2 Z. 1126— II N. 1128).***

565 **Suleiman Efendi: 29 aug. — 5 dec. 1716** ***(11 N.-20 Z. 1128).*** **A doua oară.**

566 **AbdUlkadir Efendi (Ramazan-zade): 5 dec. 1716 — 26 aug. 1717** ***(20 Z. 1128—18 N. 1129).***

567 ***Ahmed* Efendi (Arifi): 26 aug. 1717—2 aug. 1718 *(18 N. 1129— 5. N. 1130).***

568 **Mehmed Efendi (0ţ-Anbarli): 2 aug. 1718—18 oct. 1730 *(5 N. 1130-5 R. 1143).***

569 **Suleiman Efendi: 18 oct. — 26 dec. 1730** ***(5 R. — 15 Dj. 1143).*** **A treia oară.**

570 **Ismail Efexdi (Kastamoni) : 26 dec. 1730—15 nov. 1736** ***(15 Dj. 1143—11 B. 1149).***

571 **Hadji-Mustafa Efendi (Emar-zade) : 15 nov. 1736 — 6 febr. 1741** ***(11 B. 1149—20 Za. 1153).*** **Prima oară.**

'91. Mehmed Efendi (Kodja-Ragîp paşa): 6 febr. 1741 — 24 apr. 1744 ***(20 Za. 1153 — 11 Ra. 1157).*** **'92. Hadji-Mustafa Efendi (Emar-zade): 24 apr. 1744—13 nov. 1747** ***(11 Ra. 1157—10 Za. 1160).*** **A doua oară.**

572 **Abdullah Efendi (Naili): 13 nov. 1747—29 oct. 1753** ***(10 Za. 1160—1 M. 1167).***

573 **Hadji Abdi Efendi (Mühürdar) : 29 oct. 1753 — 25 aug. 1755** ***(1 M. 1167— 17 Za. 1168).*** **Prima oară.**

95. Kiamil Ahmed Efendi (Belgradi) : 25 aug.— 25 oct. 1755 ***(17 Za. 1168— 19 M. 1169).***

574 **Hamza Hamid Efendi (Tevkii) : 25 oct. — 19 dec. 1755** ***(19 M.— 15 Ra. 1169).***

575 **AvNi Mehmed Efendi: 19 dec. 1755—11 apr. 1757** ***(15 Ra. 1169 — 21 B. 1170).***

576 **Ebubekir Rasim Efendi: 11 apr.-iun./iul. 1757** ***(21 B.-L. 1170).***

577 **Hadji-Abdi Efendi (Mühürdar): Iun./iul. 1757 — 20 ian. 1758** ***(L. 1170—10 Dja. 1171).*** **A doua oară.**

578 **Mehmed Emin Efendi (Şatîr-zade Kiaşif): 20 ian. 1758 — 31 mai 1759** ***(10 Dja. 1171 — 4 L. 1172).*** **Prima oară.**

579 **Omer Efendi (Dilaver-agazade) : 31 mai—18 iul. 1759** ***(4 L. — 23 Za. 1172).***

580 **Abdi Efendi (Amedci Abdullah): 18 iul. 1759—16 iun. 1760** ***(23 Za. 1172—2 Za. 1173).***

581 **Mehmed Emin Efendi (Şatîr-zade Kiaşif): 16 iun. 1760—aug. 1761** ***(2 Za. 1173 — M. 1175).*** **A doua oară.**

582 **Hadji-Mehmed Emin Efendi (Redja'i) : Aug. 1761 — 8 dec. 1763** ***(M. 1175—2 Dj. 1177).*** **Prima oară.**

583 **Hadji-Abdi Efendi (Mühürdar): 8 dec. 1763 — 21 aug. 1764** ***(2 Dj. 1177—22 S.*** **1178). A treia oară.**

584 **Hadji-Mehmed Emin Efendi (Yaghkçi-zade) : 21 aug. 1764 — 27 mai 1765** ***(22 S.—6 Z. 1178).***

585 **Omer Efendi (Hammami-zade) : 27 mai 1765 —oct./nov. 1767** ***(6 Z. 1178—Dj. 1181).***

586 **Osman Efendi (Yenişehirli) : Oct./nov. 1767 — 8 febr. 1769** ***(Dj. 1181—1 L. 1182).***

587 **Hadji Mehmed Emin Efendi (Redja'i): 8 febr. 1769 — 21 ian. 1772** ***(1 L. 1182-15 L. 1185).*** **A doua oară,**

588 **Abdürrezak Bahir Efendi: 21 ian. 1772 — 25 iun. 1774** ***(15 L. 1185-15*** **R.** ***1188).*** **Prima oară.**

589 **Ibrahim Münib Efendi (Mühürdar); 25 iun. —mijl. aug. 1774** ***(15*** **R.-încep.** ***Dja. 1188).***

590 **Raif Ismail Bey: Mijl. aug. 1774—iul./aug. 1776** ***(Dj. 1188-Dj. 1190).***

591 **Omer Vahid Efendi (Atif-zade): lul./aug. 1776-28 apr. 1779** ***(Dj. 1190-11*** **R.** ***1193).***

592 **Abdürrezak Bahir Efendi: 28 apr.— 9 dec. 1779** ***(11*** **R.—** ***30*** **Za.** ***1193).*** **A doua oară.**

593 **Halil Hamid Efendi (paşa): 9 dec. 1779 — 2 oct. 1780** ***(30*** **Za.** ***1193 3 L. 1194).***

594 **Suleiman Feyzi Efendi: 2 oct. 1780—18 nov. 1781** ***(3 L. 11941*** **Z.** ***1195).*** **Prima oară.**

595 **Hayri Efendi (Seyyid-Mehmed): 18 nov. 1781—17 oct. 1783** ***(1*** **Z.** ***1195 - 20*** **Za. 1197). Prima oară**

596 **Hadji-Mustafa Efendi (Tevkii): 17 oct. 1783 — 6 apr. 1784** ***(20*** **Za.** ***1197-15 Dj*****a.** ***1198).***

597 **Feyzullah Efendi (Seyyid-Feyzi): 6 apr. 1784—12 ian. 1786** ***(1. Dja. 1198-11*** **Ra.** ***1200).*** **Prima oară.**

598 **Hayri Efendi (Seyyid-Mehmed): 12 ian. — 18 iun. 1786 (** ***11*** **Ra.** ***— 20 Ş. 1200).*** **A doua oară.**

599 **Mehmed Ataullah Bey (Bekir paşa-zade): 18 iun. 1786—1 febr. 1787** ***(20 Ş. 1200-12*** **R.** ***1201).***

600 **Suleyman Feyzi Efendi: 1 febr.—dec. 1787 (12 R. 1201 — Ra. 1202). A doua oară.**

601 **Mehmed Raşid Efendi: Dec. 1787—18 oct. 1788 (Ra. 1202—17 M.. 1203). Prima oară.**

602 **Feyzullah Efendi (Seyyid-Feyzi): 18 oct. — 27 nov. 1788** ***(17*** **M..** ***-27 S. 1203).*** **A doua oară.**

603 **Hayri Efendi (Seyyid-Mehmed): 27 nov. 1788 — 23 sept. 1789** ***(2/ S. 1203-3 M. 1204).*** **A treia oară.**

604 **Birri Efendi (Seyyid-Abdullah): 23 sept. 1789 — 6 sept. 1792** ***M. 1204-19 M. 1207).***

605 **Mehmed Raşid Efendi: 6 sept. 1792 — 20 aug. 1794** ***(19 M. 120713 M. 1209) .*** **A doua oară.**

606 **Dürri-Mehmed Efendi: 20 aug. 1794 — 5 ian. 1795** ***(23 M.-13" Dj. 1209).***

607 **Mehmed Emin Efendi (Firdevsi): 5 ian. — 25 mai 1795** ***(13 Dj.. - 6*** **Za.** ***1209).***

608 **Ebubekir Raib Efendi: 25 mai 1795—17 aug. 1796 (6, Za,.** ***1209 — 12*** **S.** ***1211).***

609 **MUSTAFA RASIH EFENDI: 17 aug. 1796-18 aug. 1797 *(12 S. Uliii S. 1212).* Prima oară.**

610 ***MEHMED RAŞID EFENDI:* 18 aug. 1797 - 3 mart. 1798 *(24 S. — 15 N. 1212). A* treia oară.**

611 ***AHMED* ATÎF EFENDI: 5 mart. 1798-14 apr. 1799 *(17 N. 12129 Za. 1213).***

612 **MUSTAFA RASIH *EFENDI:* 14 apr. 1799-aug. 1800 *(9 Za. 1213-R. 1215). A* doua oară.**

613 **MAHMUD *RAIF EFENDI* (Tanburi) : Aug. 1800—4 aug. 1805 (*R. 1215-8 Dja. 1220).***

614 ***AHMED* VASÎF *EFENDI* (Vak'a-niivis = Cronicar) : 4 aug. 1805 — oct. (mijl.) 1806 *(8 Dja. 1220-încep.* Ş. *1221).***

615 **GALIB EFENDI (Seyyid-Mehmed Said): Oct. 1806-25 iul. 1807 (Ş. *1221-19 Dja. 1222). P*rima oară.**

616 **MEHMED EFENDI (Ulu-Arif): 25 iul.-25 oct. 1807 *(19 Dja.-25 Ş. 1222).***

617 ***MUSA REFIK EFENDI:* 28 oct. 1807-16 apr. 1808 *(25 Ş. 122219* S. *1223).***

618 ***GALIB EFENDI* (Seyyid-Mehmed Said): 16 apr. 1808 — iun./iul. 1811 *(19 S. 1223-Dj. 1226).* A doua oară.**

619 **MEHMED *EFENDI* (Kûçûk-Arif) : lun./iul. 1811 — 22 ian. 1814 *(Dja.f Dj. 1226-30* M. *1229).***

620 ***GALIB EFENDI* (Seyyid-Mehmed Said): 22 ian.—iul. 1814 *(30* M *— B. 1229). A* treia oară.**

621 **MEHMED EFENDI (Seyyida): lui. 1814-22 mart. 1817 *(B. 1229-i Dja. 1232).* Prima oară.**

622 ***MEHMED* SALIH *EFENDI* (Djanibi): 22 mart. *1817-8 mart. 1821 (4 Dja. 1232-3 Dj. 1236).***

623 ***MEHMED HAMID BEY* (Dogramaci-zade): 8 mart.— 1 nov. 1821 *(3 Dj. 1236-5 S. 1237).* Prima oară.**

624 ***MEHMED SADÎK EFENDI:* 1 nov. 1821-22 dec. 1823 (5 S. *123718 R. 1239).***

625 **MEHMED EFENDI (Seyyida): 22 dec. 1823 — 24 mart. 1827 *(18 R. 1239-25* Ş. *12i2).* A doua oară.**

626 **MEHMED *SAID PERTEV EFENDI:* 24 mart. 1827-23 febr. 1830 (25 Ş. *12i2-29 Ş. 12i5).***

627 ***MEHMED HAMID BEY* (Dogramaci-zade): 23 febr. 1830—21 mart. 1831 *(29 Ş. 12i5-7 L. 12i6). A* doua oară.**

628 **SULEIMAN *NEDJIB BEY:* 21 mart. 1831-13 apr. 1832 *(7* L. *12i6-12 Za. 12i7).***

629 ***HADJI-MEHMED AKIF EFENDI* (paşa): 13 apr. 1832—11 mart. 1836 *(12 Za. 12i7-23 Za. 1251).***

***Notă,* în anul 1836 s-a înfiinţat Ministerul Afacerilor Externe (Umur-t ffar/ciyj'e Amarei») al imperiului otoman.**

MARII DRAGOMANI AI PORŢII OTOMANE

630 **Ali Bey: cea 1502.**
631 **Yunus Bey: cea 1541-1550.**
632 **Ahmed (Heinz Tulman) : ? — ? .**
633 **Murad Bey: ?— ?.**
634 **Ibrahim Bey: 1551—1571.**
635 **MAHMUD: m. 1571.**
636 **Hurrem Bey: Cea 1578.**
637 **ZOlfikar: ?— ?.**
638 **Mamuca Della Torre: 1667.**
639 **Panaghiotis Nicusios: 1661—1673.**
640 **Bobowski: 1673.**
641 **Alexandru Mavrocordat-Exaporitul: 2 oct. 1673-nov. 1683 (Prima oară) .**
642 **Sefer aga (J ean Antonie): Nov. 1683-nov. 1685.**
643 **Alexandru Mavrocordat-Exaporitul: Nov. 1685—1699 (A doua oară). între anii 1699—1702 a fost secretar intim al sultanului.**
644 **Nicolae Alexandru Mavrocordat: 1699 — nov. 1709.**
645 **Ioan Alexandru Mavrocordat: Nov. 1709—nov. 1716.**
646 **Grigorie Ghica: Nov. 1716-sept. 1726.**
647 **Alexandru Ghica: Sept. 1726-febr. 1741 (fratele lui Grigorie Ghica).**
648 **Ioan Teodor Callimachi: Febr. 1741 — iun. 1751 (Prima oară).**
649 **Matei Grigorie Ghica: Iun. 1751 — aug. 1752.**
650 **Ioan Teodor Callimachi: Aug. 1752 — aug. 1758 (A doua oară).**
651 **Grigorie Alexandru Ghica: Aug. 1758-mart. 1764.**
652 **Gheorghe (Grigorie?) Scarlat Caradja: Mart. 1764—1765.**
653 **Scarlat Caradja: 1765—sept. 1768 (Prima oară).**
654 **Nicolae Suţu: Sept. 1768 — aug. 1769 (Din fam. *Dracul).***
655 **Mihail Racoviţă: Aug. 1769-oct. 1770.**
656 **Scarlat Caradja: Oct. 1770—aug. 1774 (A doua oară).**
657 **Alexandru Ipsilanti: aug. 1774-sept. 1774.**
658 **Constantin Moruzi: Sept. 1774 —sept. 1777.**
659 **Nicolae Constantin Caradja: Sept. 1777-ian. 1782.**
660 **Mihail Constantin Suţu:** lan. **1782-iul. 1783.**
661 **Alexandru Ioan Mavrocordat (Firaris): Iul. 1783-ian. 1785.**
662 **Alexandru Ioan Callimachi: Ian. 1785 — apr. 1788 (Prima oară).**
663 **Constantin Ralet: Apr.-mai 1788 (Ginerele lui Alex. Ipsilanti).**
664 **Manuel Antioh Caradja: Mai 1788-oct. 1790.**

665 **Alexandru Constantin Moruzi: Oct. 1790—mart. 1792.**

666 **Gheorghe Constantin Moruzi: Mart. 1792-iul. 1794 (Prima oară).**

667 **Alexandru Ioan Callimachi: Iul. 1794 — apr. 1795 (A doua oară).**

668 **Gheorghe Constantin Moruzi: Apr. 1795—aug. 1796 (A doua oară).**

-40. **Constantin Alexandru Ipsilanti: Aug. 1796—mart. 1799.**

669 **Alexandru Nicolae Suțu: Mart. 1799 — sept. 1802.**

670 **Alexandru Mihail Suțu: Sept. 1802 —dec. 1806.**

671 **Ioan Gheorghe Caradja: Dec. 1806 —aug. 1808 (Prima oară).**

672 **Ioan Nicolae Caradja: Aug. —nov. 1808.**

673 **Dimitrie Moruzi: Dec. 1808 — iun. 1812.**

674 **Ioan Gheorghe Caradja: Iun. — aug. 1812 (A doua oară).**

675 **Iacob Arghiropol: Oct. 1812—1815.**

676 **Mihail Suțu (fiul lui Grigorie): 1815 — iun. 1819.**

677 **Ioan Callimachi: Iun. 1819 — febr. 1821.**

678 **Constantin Moruzi: febr.—apr. 1821.**

.51. Stavrachi Aristarchi: apr. — 22 iun. 1821.

GLOSAR

ADJEMI-ODJAGÎ *(Acemi-Ocagi),* „Vatra străinilor", categorie de oaste otomană, formată din elemente nemusulmane; corpul de rezervă pentru ienicerime.

ADJEMI-OGLAN *(Acemi-oglan),* ostaş din corpul *Adjemi-odjagî.*

AHI, „frăţie", breaslă, categorie in organizarea socială otomană.

AHIDNAME, „carte de legământ", tratat, diplomă, capitulaţie.

AIAN *(a'yan),* notabil, nobil; categorie socială in Imperiul otoman, avind obligaţii civile şi militare, in schimbul unor avantaje; vice-guvernator. AKÎNGI *(akinci),* oaste de incursiune, formată din cavalerie neregulată,

mai cu seamă la periferiile Imperiului otoman. ALTÎ-BOLUK, denumirea a şase categorii de cavalerie otomană. ARAZI-I EMIRIYYE, pământul aparţinind statului, fiscului sau suveranului

(v. şi *arz-i memleket).* ARZ-I MEMLEKET, pământul aparţinind statului sau fiscului (v. şi *arazi-i emiriyye).*

ASSENA *(Afina),* trib la popoarele turcice; lup.

ATABEGLIC *(Atabeylik),* organisme politice apărute in Orientul musulman,

pe măsura descompunerii Imperiului selciukid. AZAPI *(azap* sau *azep),* „celibatari", categorie de oaste otomană formată

din arcaşi de elită ; ostaşi din marina otomană.

BALÎK *(balik),* aşezare urbană, oraş (v. şi *kent).*

BEG sau BEI *(bey),* căpetenie, rang militar, guvernator, categorie socială conducătoare ; domn. BEILERBEI *(beylerbeyi),* „beiul beilor", guvernator de provincie. BEILIC *(Beylik),* ceea ce aparţine statului, fiscului; ţară autonomă, titlu

de nobleţe, emirat, principat.

BIMARISTAN, casă de ingrijire, spital, ospiciu.

Birinci Meşrutiyet, Primul regim parlamentar otoman, proclamat in anul 1876.

BOZKURT, „Lupul Cenuşiu", legenda creării primelor imperii de către turcii

vechi, călăuziţi de un .,lup cenuşiu". BOLUK (rom, buluc), companie, diviziunea oastei otomane. CADIU *(hadi)* judecător musulman, cărturar otoman cu atribuţii laice şi

clericale.

CAUFAT *(Hilâfet),* denumire dată Imperiului arab condus de urmaşii lui Mahomed (m. 632). Prerogativele califilor au fost preluate de sultanii otomani.

CIFTLIK *(ţCftlih),* moşie, teren agricol lucrat cu o pereche de vite *(= fift);*

varia după fertilitatea solului. DAR-UL-ISLAM, .,Casa Islamului", ţările musulmane, lumea islamică. DARUŞŞIFA, casă de îngrijire, spital, ospiciu.

DBVŞIRME, „transmutaţie", instituţie otomană pentru alimentarea oastei de ieniceri, prin recrutare periodică de elemente creştine din imperiu. DIVAN, curte, consiliu, culegere de poeme.

DIVAN *EDEBIYATI,* literatura otomană (clasică) de Curte, caracterizată prin anumite trăsături distinctive (sec. XV—XIX).

DIVAN-EFENDISI (sau *Divan-efendi),* secretar de divan (imperial, viziral etc.).

***DJEMAAT (Cemaat),* adunare, mulţime, companie (militară).**

***D]IHAD (Cihad),* „război sfînt", purtat împotriva lumii creştine, ca şi împotriva ereziilor musulmane.**

***DUZME,* fals, impostor, pretendent (la tron).**

EIALET (eyalet),* provincie, împărţire administrativă otomană (v. şi *vilaiet = vilâyet).

***EYALET ASKERI,* „oastea de provincie" de sub conducerea timarioţilor.**

zaimilor, beilerbeilor din provinciile otomane. *EMIR,* şef, căpetenie, comandant, prinţ, suveran. EMIRAT, provincie sau ţară de sub stăpînirea unui *emir. ERGENEXON,* legendă despre formarea poporului turc. EŞRAF (pl. din *-şerif],* notabili, nobili, fruntaşi în provinciile otomane (v. şi

aian).

FATIH, „Cuceritorul", supranume dat sultanului Mehmed al Il-lea (1451 — 1481) după cucerirea Constantinopolului (29 mai 1453).

FETIHNAME, „Carte de cucerire", scrisori expediate de suveranii otomani în urma unor expediţii victorioase.

***FETVA,* sentinţă juridico-religioasă dată de căpeteniile clerului musulman.**

FITRET (sau *jetret),* „interregn", perioadele de tulburări din istoria popoarelor.

***GAZA,* război sfînt, purtat contra lumii creştine, în numele Islamului.**

GAZI, luptător pentru cauza religiei musulmane, erou, viteaz.
GIZIA *(cizye),* „capitaţie", dare plătită de supuşii nemusulmani ai unui
stat musulman (v. şi *haraci). GOK-TANGRÎ,* „Zeul Cerului", divinitatea popoarelor turco-mongole.

GUREBA, străini, pribegi; categorie de oaste otomană (cavalerie). HADIS, maximă, tradiţiile şi vorbele celebre rămase de la Mahomed. HARACI *(haradj, harac),* tribut, dare plătită de ţările nemusulmane supuse unor state musulmane (v. şi *gizia).* HAREM, casă, partea locuinţei rezervată femeilor; soţie; partea din Serai, rezervată cadînelor sultanillor. HAREM

AGASÎ, şeful eunucilor negri din Serai.

HASS, feudă cu peste 100 000 de aspri venit anual. Era de trei feluri: emi-ral, viziral şi imperial *(Hass-i iimera, hass-i vUzera, hass-i hiimayun).*

HATUN *(Katun),* denumirea soţiilor kaganilor turci de altădată; soţie.

HUDAVENDIGÂR, împărat, suveran, monarh; supranume dat sultanilor otomani începînd cu Murad 1 (m. 1389). Forme prescurtate: *Hundegâr* şi *Hiinkâr.*

IENICER *(yeniferi),* „Oaste nouă", armata permanentă otomană formată din elemente creştine islamizate. IKTA, formă de stăpînire funciară în ţările islamice; feudă condiţionată. IL (sau *el),* ţinut, ţară, popor, neam, lume, stră in, trib. ILTIZAM, arendă, formă de posesiune (prin arendare) ; protecţie. IMAMAT *(Imamet),* vicarat In lumea musulmană; titlul unor şefi de state islamice.

KADI, V. CADIU.

KAGAN *(Hakan),* denumire dată suveranilor turcilor vechi ; împărat, monarh.

KAGANAT, denumirea formaţiunilor politice ale turcilor vechi, avînd dimensiunile unor imperii, conduse de kagani.

KAM, mag, vrăjitor, conducătorul ceremoniilor mistico-religioase la popoarele turco-mongole şamaniste (sin. cu *şaman).*

KANUN-I ESSAI „Legea de bază", Constituţie.

KANUNNAME, „Carte de lege"; denumire dată mai cu seamă legislaţiei otomane cu caracter laic. KAPU-AGAS!, .,aga de Poartă", căpetenia eunucilor albi din Serai. KAPU-KULU, „Oaste de Poartă"; denumirea oastei permanente otomane, aflată la dispoziţia sultanilor otomani.

KIŞI, persoană, om, individ, creatură.

KÎMÎZ *(kimiz),* lapte prins, de iapă; băutură la popoarele turco-mongole

KONCIUI *(honţuy),* denumire dată soţiilor prinţilor turcilor vechi, numiţi *tigini* (sau *tekin) .*

MAVERAUNNEHR, „dincolo de fluviu"; regiunea dintre Sir-Daria şi Amu-Daria.

MEDRESE, seminar, instituţie ecleziastică musulmană; şcoală. iniAET, naţie, neam, naţiune.

MIRI, fisc, ceea ce aparţine statului, tezaur public.

MUKATAA, fermă, denumirea surselor de venituri ale fiscului otoman, care puteau fi arendate pe diferite termene, in numele suveranului.

MULK (pl. *emldk),* proprietate personală (vandabilă, etc.).

MUSELLEM, oaste de cavalerie cvasi-permanentă la începuturile Imperiului otoman; vice-guvernator, cel scutit de dări, corp de poliţie.

MUSELLIM-KIAFIR, „creştin privilegiat" (în Imperiul otoman).

MUSELLIMNAME, „Carte de privilegiu" (de scutire).

NIZAM-I DJEDID, „Noua ordine", după reformele iniţiate de sultanul Selim al III-lea (1789-1807).

NIZAM-I KADIM, „Vechea ordine", referindu-se la organizarea societăţii otomane pină la sfirşitul secolului al XVM-lea.

ODA, odaie, incăpere, cameră, companie, diviziunea oastei otomane.

ODJAK *(Ocak),* vatră, cămin, denumire dată oastei de ieniceri.

ON-OK, „zece săgeţi", denumirea unor triburi turcice de altădată.

ORTA, centru, mijloc, diviziunea ienicerimii otomane; regiment.

OSMANLÎ *(Osmanii),* dinastie turcă după numele emirului Osman, întemeietorul statului otoman; locuitor al Imperiului otoman.

OSMANLÎLÎK *(Osmanlilik),* ideologie caracterizată prin afirmarea „otoma-nismului", in scopul uniformizării societăţii otomane sub diverse aspecte, in raport cu evoluţia imperiului.

PADIŞAH, denumire dată suveranilor orientali, musulmani, inclusiv otomani.

PAŞA, titlu acordat unor demnitari militari otomani (ex. vizir, beilerbei etc.).

PAŞALÎC *(Paşalik),* titlul de paşă, transformarea unei provincii sau ţări în teritoriu cu administraţie specific otomană; beilerbeilic *(Beylerbeylik).*

PENDJIK (din cuvintele persane: *pendj* = cinci şi *yek* = unu), .,o cincime"; darea de o cincime din robii capturaţi în lupte etc.

***Pendjik-oglanî,* „copil de o cincime", categorie de oaste otomană formată pe baza aplicării dării de ,.o cincime" numită *pendjik.* Dintre ei se recrutau ieniceri, slujbaşi in Serai etc.**

RAIA *(re'aya),* supuşi, tributari, categorie socială plătitoare de dări, ţărănime (musulmană şi nemusulmană); treptat s-a referit doar la supuşii nemusulmani ai Imperiului otoman.

SAHIB-I ARZ, „stăpîn de pămint", timariot.

SAHIB-I RE'A YA, „stăpin de raia", timariot.

SANGEAC *(sandjak, sancak),* steag, drapel, provincie de sub guvernarea unui sangeacbei.

SEGBAN *(seymen),* seimen, corp special in oastea otomană; îngrijitori de ciini de vinătoare ; jandarmerie. SENED (rom. *sinet),* act scris, dovadă, document.

SENED-I ITTIFAK , „Actul de alianţă", incheiat intre sultanul Mahmud al Il-lea şi feudalitatea otomană reprezentată de „aiani" în septembrie 1808, cu anumite condiţii precizate in documentul respectiv.

SIPAHI, spahiu, cavaler, timariot, feudal creştin.

SUBAŞÎ *(subaşt),* în vechime, „căpetenia oastei"; treptat şi-a pierdut din importanţă, trecînd în subordinea sangeacbeilor.

SULTAN, suveran, monarh, împărat; denumire dată şi suveranilor otomani; după numele de femei desemnează prinţese (ex. Safiye-Sultan).

SULTANAT *(Saltanat),* demnitate de monarh, coroană, monarhie, împărăţie, domnie, principat.

SUNNA *(Stinnet),* doctrină islamică respectînd tradiţia lui Mahomed; ortodoxia musulmană.

ŞAD, căpetenie de seamă în organizarea turcilor vechi.

ŞAHI, împărătesc, imperial, categorie de tun (mare).

ŞAMAN, mag, vrăjitor, conducătorul ceremoniilor mistico-religioase la popoarele turco-mongole de credinţe şamaniste (sin. cu *hani).*

ŞAMANISM, credinţă şi ritualuri mistico-magice mergînd pînă la extaz; unii specialişti consideră şamanismul ca o fază în evoluţia concepţiilor religioase ale popoarelor. ŞERIAT *(Şeri'at),* legea sacră musulmană; legislaţia islamică. ŞIISM *(Şi'a),* doctrină musulmană care recunoaşte pe Ali drept urmaş al lui Mahomed cu titlul de *calif;* erezie islamică. A fost adoptată mai cu seamă de perşi.

ŞOLEN, petrecere, veselie, sărbătoare, ceremonie după un anumit ritual, ospăţuri colective anuale sau ocazionale, la popoarele turco-mongole.

TANZIMAT, „Reorganizare"; perioadă în evoluţia Imperiului otoman, caracterizată prin diferite reforme, începînd cu anul 1839.

***TAMGA (damga),* semn, urmă, timbru; semnul făcut cu fierul înroşit pe corpul vitelor, semn distinctiv, simbol, sigiliul hanilor tătari.**

TANGRÎ *(Tangrt* sau *Tanrt),* divinitate specifică popoarelor turco-mongole înainte de islamizare. După adoptarea Islamului a devenit sinonim cu noţiunea de *Allah.*

TAPU, act de posesiune, dare de posesiune *(tapu resmi).*

TARHAN (sau *tarkan),* nobil, căpetenie de seamă în organizarea turcilor vechi.

TIGIN (sau *tekin),* prinţ la turcii vechi; urma după kagan.

TIMAR, feudă cu venit anual pînă la 20 000 de aspri; posesiune condiţionată în Imperiul otoman. TIMARIOT, posesor de feudă numită *timar* (v. şi *sipahi).* TUDUN, căpetenie de seamă în organizarea turcilor vechi. TUG (sau *tui),* smoc de coadă de cal (la început era de jac), atîrnat de vîrful unei prăjini, servind ca semn distinctiv al marilor dregători militari

otomani. Sultanii aveau pînă la 7-9 tuiuri, marii viziri 5, beilerbeii de seamă 3, ş.a.m.d. **TURAN, denumire dată unui spaţiu nedefinit din Asia Centrală, reprezentînd leagănul poporului turc.**

TÜRK-TANGR!, „Zeul Turcului", divinitate specifică aparţinînd popoarelor turcice de altădată. UDJ *(uc),*

vîrf, margine, hotar.

UDJ-BEYLERI, .,bei de margine"; căpetenii la periferiile formaţiunilor politice turceşti.

UDJ BEYLIGI, principat de margine, formaţiunile politice de la periferiile lumii turco-islamice.

ÜMMET, popor, neam, popoarele de credinţă mahomedană, musulmanii.

VAKUF *(vakf, vaktf),* fundaţie pioasă, instituţie de binefacere publică, proprietate impersonală (rom. *vacuf).*

VALÍ, guvernator de provincie numită *vilaiet (vilâyet).*

VILAIET *(vilâyet),* provincie, împărţire administrativă otomană guvernată de un valiu (vali); vezi şi *eialet (eyalet).*

YABGU, căpetenie de seamă la turcii vechi, acţionind in numele suveranului numit *kagan;* uneori îşi declarau independenţa.

YAYA, oaste pedestră cvasi-permanentă, mai cu seamă la începuturile Imperiului otoman.

YEN19ERI, vezi IENICER.

YURT, cort, vatră, ţinut, ţară, patrie.

ZAVIE *(zaviye),* colţ, încăpere, instituţie de binefacere, lăcaş pentru misticii musulmani.

ZEAMET, feudă cu venit anual între 20 000—100 000 aspri. ZIMMI, supus nemusulman al unui stat musulman; treptat a fost înlocuit cu termenul de *raia,* desemnînd popoarele creştine din Imperiul otoman.

INDICE*

A

Abbasizii - 81, 86, 89, 95, 99, 179

Abdul-Aziz, sultan (1861- 1876) -341

Abdul-Hamid, I, sultan (1774- 1789) - 293

Abdul-Hamid al II-lea, sultan (1876-1909) - 165, 319, 344, 345, 350, 351, 353, 355, 356, 357, 359, 361, 362; detronarea lui — (1909) de către „Junii turci" — 358 ; *Memoriile,* de ~ 165, 356

Abdul-Medjid, sultan (1839- 1861) — 302, 328; declară război Rusiei (sept. 1853) - 328

Abisinia- 191, 364; beilerbeihlicul de ~ ia fiinţă, în 1555 - 191 ; Italia ocupă ţinuturile (1911) -364

Abrui - 40 Abu-Said, han — 106

Academia din Fanar - 313 Aden - 192; golful ~ 192 Adivar, Adnan A. - 159, 174, 200

„Adjemi Odjagi", corp special de oaste - 139 Adrianopol (Edirne) - 121, 122, 127, 158, 184, 189, 198, 247, 2 54, 307, 308, 348; armistiţiu! de la ~ 348; cucerirea ~ (136 1) — 122; „evenimentele de la (răscoala din 1703) — 247; pacea de la ~ (1829) — 307, 308

Adriatica — 152, 153

Afetinan, Dr. — 200

afgani — 74

Afgani Djemaleddin — 355

Afganistan — 73, 82, 355

Afrasiyab, căpetenie a turani-lor — 59

Africa — 5 , 9 , 36, 38, 49, 119, 193, 194, 199, 214, 219, 220, 280, 320, 351, 361; acţiuni militare otomane în 2 19 ; —■ de Nord — 95, 102, 1 176, 36 1

Agra — 133, 222; imperiul turco-mongol cu capitala la —■ 133

***ahi,* sistem al corporaţiilor la Sel-ciukizi — 136**

ahidname, capitulaţii, „tratate", diplome (raporturi de suzeranitate-vasalitate) — 128, 129, 163, 177, 188, 195, 271

Ahmed I sultan (1603— 1618) —213 Ahmed al III-lea, sultan (1703 — 1730) — 247, 298; epoca lui ~ numită şi „Epoca Lalelelor" —298

Ahmed paşa — 298

• Pentru sultanii selciukizi, sultanii otomani, marii viziri, banii Crimeş), reiE-efendi (mif niştri de externe) şi dragomani ai Porţii otomane vezi 'i Mexele.

Ahmedi, cronicar — *159*
Aidîn, emirat în Anatolia — *120, 121, 125, 146 ;* slăbirea emiratului de *121*
Ainalî—Kavak — *293;* convenţia de la (*1119) - 293*
Aix-la Chapelle — *211;* pacea de la~ (*1148) — 211*
Akbar, suveran turco-mongol — *165*
Akdag, Mustafa — *136, 211*
akîngi, cavalerie otomană neregulată — *130, 150, 158*
Akkerman, cetatea *116;* turcii ocupă cetatea (*1481) — 116*
Akkoyunlu — *168*
Akşehir, loc. (în Anatolia) — *100, 133;* la moare sultanul Ba-iazid (9 martie *1403) — 133*
Aktepe, Miinir — *121*
Al-Kaim, califul — *82*
Al-i-Osman, familia domnitoare otomană — *113*
albanezi — *25, 120, 138, 139, 355, 358, 362;* reprimarea răscoalelor — *120*
Albania — *121, 130, 166, 168*
Albert, Ioan, rege al Poloniei * *116;* bătălia de la Codrii Cosminului (*1491)* dintre şi Ştefan cel Mare — *116*
Alep, loc. — *118* Alexandria (în Egipt) — *313* Alexandru, prinţ bulgar — *352* Alexandru al Il-lea, ţar al Rusiei — *329, 330*
Alger — *191, 280*
Algeria — *191, 308, 331, 351;* intervenţia Franţei în (*1830)* * *308, 351;* în *1533* intră în sfera suzeranităţii turceşti * *191*
Ali (m. *661*), ginerele profetului Mahomed — *68;* califul *68* Ali bei, conducător de răscoală (în Egipt) — *281*
Ali, Mustafa (m. *1599),* cronicar — *199, 218*
Ali paşa, mare vizir — *124, 142, 113, 255, 330, 333, 340, 341*
Ali Riza, tatăl lui Mustafa Kemal Atatiirk — *366*
Allah — *181*
Alma — *329;* luptele de la *329*
Almasy, G., învăţat — *22*
Alp-Arslan (m. *1012),* sultan, conducător al turcilor selciukizi învingător împotriva bizantinilor la Manzikert (Malargirt) (*10H*) — *80, 83;* denumit „Ebu-1-Feth" (Cuceritorul) — *83, 89, 98*
Alp Tunga, erou legendar — *59*
Altai, munţi — *15, 19, 21,* 22, *23, 26, 21, 28, 29, 30, 31,*
America — *199;* de Nord — *199*
Amu-Daria, fluviu — *32, 68, 105*
Anadoluhisarî, fortăreaţă la Bosfor *-131*
Anapa, oraş pe malul Mării Negre — *304*
Anatolia — *6, 25, 31, 55, 62, 73, 16, 82, 85, 86, 81, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 91, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 113, 111, 122, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 139, 140, 144, 145, 146, 148, 168, 118, 204, 221, 236, 284, 352, 356, 365, 366, 361, 368, 369 ;*
mişcări populare în (*1525—1529) —204;* ocuparea de către Timurlenk — *140;* primele cuceriri otomane în *111;* sultanatul selciukizilor din ~ *85, 96, 102 ;* turcizarea *139 ;* unificarea emiratelor din *122*
Andaluzia — *116*
Andrea Doria, comandant în flota

spaniolă — *19* 1 Andreasyan, Hrand D. —*217* Andruşovo — *231;* armistiţiul polono-rus (*1661)* de la*231* Angelov, D. — *141* Anglia — *130, 221, 240, 241, 244, 251, 252, 251, 258, 259, 260, 263, 265, 266, 269, 212, 215, 279, 283, 284, 285, 286, 289, 295, 301, 309, 323, 325, 326, 321, 328, 329, 330, 331, 339, 348, 349, 356, 351;* rivalitatea dintre şi Franţa — *241*

Anhegger, R. — ***191***
Ankara — ***84, 122, 131, 131, 140, 145, 367, 368, 310;*** **bătălia (dezastrul) de la ~ —** **84,** ***132, 133, 140, 142, 145;*** **ocuparea oraşului ~** ***122***
Anna, împărătească (ţarină) — ***265, 268***
Antiohia — ***313***
arabi — 61, 68, 69, 70, 11, 82, 89, 93, 94, 95, 151, 180, 355, **362**
Arabia — ***46, 280;*** **Peninsula ~ —** ***46*** **Arai, lac —** ***22*** **Araiov, S. 1. —** ***368*** **Arat, Reşit R. —** ***51***
Ardahan, provincie — ***368*** **Argeş —** ***126*** **arieni — 7**
Arii, Mehmed — ***110***
Aristov, N. — ***22***
armeni - ***25, 84, 138, 312, 334,*** **362; „devşirme" la** ***138***
Armenia — 30, 88 **Aron, Petru, domn al Moldovei** ***(1455—1451) — 166*** **arta —** ***113, 191***
Artvin, provincie in Anatolia — **368 Asia —** ***5, 6, 7, 8, 9, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 21,*** **28,** ***29, 30, 31, 34, 39, 40, 41, 49, 54, 55, 58, 62, 64, 61, 69,*** **70, 7***1, 13, 14, 15, 16, 11, 80, 81, 82, 83, 85, 81, 89, 90, 91, 92, 96, 98, 102, 105, 110, 119,* **122,** ***134, 139, 149, 174, 194, 203, 245, 280, 320 ; ~*** **Anterioară —** ***31, 70, 11, 19, 92 ; —*** **Centrală —** ***5, 6, 8, 9, 13, 16,19,*** **24,** ***26, 34, 31, 40, 41, 44, 49,*** **.54,** ***55, 62, 68, 69, 70, 71, 14,*** **76, 77,** ***86, 90, 91, 109, 110,*** **135,** ***220;*** **~ Mică —** ***1, 23, 36,*** **70,** ***82, 85, 81, 91, 92, 98, 105,*** **110,** ***113, 114, 140, 357;*** **întinderea imperiului otoman în ~** ***194***
Asikpaşazade, cronicar— 119, ***122,*** ***138, 140, 159, 198***
Aslanapa, Oktay — ***101*** **Assena (Aşina), trib —***21* **Assena, fiul lui Kha-pan-pou —** ***58***
Astrahan — ***220*** **Atabeglicuri (emirate) —** ***103*** **Ataturk, Mustafa Kemal — făuritorul Turciei moderne —** ***5, 6, 366, 361, 368, 369, 370, 311, 312***
Athena — ***113;*** **Acropole din ~** ***113*** **Atilla —** ***19***
Atlantic — ***191, 193***
August II —*241 .*
Austria — ***146, 185, 186, 188, 190, 193, 194, 221, 221, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 241, 243, 244, 241, 248, 251, 252, 255, 256, 259, 260, 26 1, 262***
679 ***265, 266, 267, 268, 269, 270, 212, 213, 214, 215, 216., 219, 280, 282, 284, 285, 299, 305, 314, 323, 324, 325, 329, 353;*** **desprinderea Transilvaniei de ~ pînă la pacea de la Carlowitz (** ***1699) — 194;*** **războiul austro-turc (** ***1593) — 221;*** **războiul franco-austriac —** ***138;*** **războiul pentru succesiune. la tronul** ***(1141—1148) —212***
Austro-Ungaria — ***341, 349, 356***
autonomia **ţărilor române — 187**
avari — ***13,*** **H** ***21, 69***
Avicenna vezi Ibn Sina
Avdiev, V. 1. — ***41***
Ayas-paşa, beilerbei de Bagdad — ***192***
Ayzit, zeul frumuseţii — ***63***
azapi (celibatari), oaste de provincie — ***161*** **Azerbaidjan —** ***16, 88, 104*** **Azov, cetatea ~** ***239, 253, 254,***
680 ***261, 210, 286 ;*** **Marea de** ***--250***

B

Babadag — ***94*** **Babinger, F. —** ***156, 110*** **Babur —** ***133;*** **imperiul turco-mongol de sub conducerea lui --** ***133***

Bagdad — *21, 81, 82, 85, 86, 89, 94, 100, 192, 356;*
califatul din ~ *85, 86;*
campania lui Murad al IV-lea la ~ (*1638) — 221;*

„linia celor trei B" (Berlin-Bagdad-Basora) — 356
Baiazid I Fulgerul (Yildmm), sultan (1389- 1402) — 84, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 137, 142, 145, 1.50, 161, 163, 197; înfrîngerea lui"' de către Timurlenk — 132; „legămîntul" dintre "' şi Mircea cel Bătrîn — 128
Baiazid al Il-lea, sultan (1481 — 1512) — 175, 176, 177, 178, 188,
202, 208
Baikal, lac — 19, 20
Bairaktar, Mustafa paşa — 301,
302, 303
Baki, poet — 200
bakşis — 278
Balaklava — 329
Balasagun, capitală — 73
Balcani — 70, 83, 92, 93, 97, 120, 121, 122, 123, 130, 136, 139, 140, 141, 153, 161, 165, 167, 233, 251, 256, 270, 284, 301, 307, 320, 330, 338, 347, 352, 353; "' „butoi de pulbere" — 352; colonizări în "' 140; munţii "' 125; ofensiva turcă în "' 165, 167; primele cuceriri otomane în "' 120
Balhaş, lac — 73
Balta Liman — 324; Convenţia ruso-turcă (1849) de la "' 324
Baltadji-Mehmed paşa, mare vizir — 251, 252, 254
Baltaoglu, comandant turc de marină — 15 1
Banat — 176, 188, 244, 256, 258, 294; "' numit şi Eialetul Timişoarei — 188; incursiuni ale lui Baiazid al Il-lea dincolo de "' 176, 189
Bang, W., autor — 62
Barbaros, Haireddin paşa (Hîzlr-Reis), corsar, amiral în flota turcă — 191, 192
Barcsai, Acaţiu — 231
Barkan, Omer Ltltfi — 90, 139, 155
Barthold, W. W., savant rus —20, 67, 101
Bartolomeu, Sf. — 183
Basarab, Neagoe, domn al Ţării Româneşti — 178, 180; numit în documentele turceşti *Sipahioglu* (fiu de cavaler) — 178
Basarabia — 331, 348, 349
Baskakov, N. A. — 45
Basora (Basra), centru de cultură
— 100, 192, 356
başmili — 52
Bathoreşti — 222
Baykal, Bekir Sitki — 327
Baysun, M. Cavid — 34 1
Bazin, Louis — 15, 19
Bălcescu, Nicolae — 321
Bedreddin, Mahmud Şeih (zis şi Simavnakadîsîoglu) , cărturar — 143; conducător al marii răscoale ţărăneşti din sec. XV — 144
Beioglu (Pera) — 289
Bektaş, Hadji Veli — 157
Belgia — 130
Belgrad — 128, 147, 184, 185,
189, 239, 255, 256, 258, 264, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 287, 296; asedierea şi ocuparea "'de Imperiul otoman (aug. 152 1) — 184, 185; pacea de la "'(1739) — 255, 273
Belh, oraş — 52, 70, 86, 100
Belini — 173
Benda, K. — 248
Bender, cetatea "' 188; "'devine raia otomană — 188
Berkyaruk — 85
Berlin - 333, 349, 350, 351; Congresul de la "' (1878) —333, 349,
351
Bernştam, A. N. 16, 19, 24, 27
Bertels, E. E. — 96 Beşir
Celebi, vezi Celebi Beşir
Bethleem — 327; bisericile din "'

327

Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei şi rege al Ungariei — 22 1, 222

beylerbeylik (paşalîc turcesc), formă de anexiune — 166, 190

Biblioteca Moscheei Nuruosmaniye din Istanbul — 126
Biledjik, cetate-oraş — 116
Bilge-Kagan (m. 734) — 24, 46, 51, 52, 53, 54, 55
„Birinci Meşrutiyet" („Primul regim constituţional") — 334
Bitlisi, Idris, cronicar — 198
bizantini - 23, 30, 31, 81, 82, 86, 87, 91, 92, 94, 96, 97, 114, 116, 117, 120. 121, 124, 131; arta .. — 10 1 : înfrîngerea 83, 84; relaţiile turco — 96
Bizanţ — 17, 32, 40, 83, 92, 97, 128, 129, 131, 145, 146, 150, 151, 152, 153, 161; embargoul asupra .. 129 ; ocuparea ~ (1453) — 17
Bîrseni — 252
Blochet, E., autor — 62
Blowitz, De .. — 350
Bocscai, Ştefan — 221, 222; tratatul dintre .. şi Împăratul Austriei — 22 1
Bonaparte, Napoleon — 295, 303, 304
Bonnac, De .., marchiz — 262
Bonneval, De .., devenit Ahmed paşa — 266, 298
Biirceghin, trib mongol — 20
Bosfor — 31, 85, 120, 121, 131, 150, 1.51, 176, 228, 309, 348
Bosnia — 130, 166, 167, 169, 222, 256, 265, 346, 347, 349, 351; anexarea — Ia Imperiul otoman — 167; paşalîcul din ~ 222
bosnieci - 25, 138, 139
Boucicaut, mareşal — 130
Bourgeois, Emile — 228, 272
***Bozkurt* (legenda *Lupului Cenuşiu)* — 60 Brancovici, Gheorghe, despot slrb — 148 Braşoveanu, L. — 369**
Brăila — 189, 329 Brehier, Louis — 97
Brest-Litovsk — 364; tratatul de la .. (mart. 1918) 364
BrÎncoveanu, Constantin, domn al Ţării Româneşti — 236
Brue, Benjamin — 255
Brusa, vezi Bursa
Bucovina — 290; ocuparea de către Austria — 290
Bucsacs (Budzanov) — 232; pacea turco-polonli. de la (1672) -232
Bucureşti — 256, 257, 287, 303, 314, 324, 347; Convenţia de la de trecere a trupelor ruse prin România — 347; pacea de la (mai 1812) — 303, 3 H
Buda — 184, 188, 189, 192, 222, 235; ocuparea .. şi desfiinţarea regatului Ungariei (II sept. 1526) — 184; paşalîcul de la (154 1) — 189, 192, 222
budism — 104
Bugeac — 270
Buhara, oraş — 7, 70, 100
bulgari — 138, 334, 358, 364; recrutarea de copii (devşirme) de către statul otoman, dintre 138
Bulgaria — 120, 121, 124, 12.5, 158, 288, 346, 349, 351, 352; ocuparea unei părţi a .. 124
Bumin, căpetenie a turcilor — 27, 49, 50
Bursa (Brusa) — 7, 116, 117, 118, 123, 127, 158, 163, 198; cucerirea de către turci (1326) ∗ 117, 163; Mcscheia Mare (Ulu Cami) din .. — 158
Bflyflktugrul, Aş. — 186 buyuzi — 82; dinastia.. 82

c

Caferoglu, A. — 16, 40, 45, 46, 48, 57
Cahen, Claude, savant — 8, 87, 104, 105, 179 Cahun, Leon, orientalist — 66 Cairo — 179
Caka-Bey, fondatorul emiratului de la Smirna (Izmir) — 92
Calafat — 329 ; luptele de la 329

Caldiran — 178; victoria Sultanului Selim I asupra şahului Ismail al Iranului (aug. 1.5 H)
* **178**

Califatul arab *(570-1258) - 71, 180, 181, 192* Cameniţa — *232, 243 ;* ocuparea * *232*
Canalul de Suez — *339* Canare, insule — *220* Candia, cetate in Creta — *231, 232* Cantacuzinii — *122;* concurenţa dintre—şi Paleologi pentru ocuparea tronului bizantin — *122*
Cantacuzino, Ioan VI — *12 1*
Cantacuzino, Şerban — *236*
Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei, savant român — *8, 42, 218, 233, 239, 252, 253*
Capitulaţiile (tratatele vechi) dintre ţările române şi Poartă— *128, 129, 163, 181, 187, 189, 195, 214, 215, 227, 258, 271, 279, 289, 314, 368, 369;* abolirea *368 ;* şi efectele lor *—214*
Caprara, conte — *235*
Capul Bunei Speranţe — *193, 214*
earlowitz — *194, 212, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 255, 261, 266, 270, 298;* pacea de la *(1699) - 194, 212, 237, 24 1*
Carol al VI-lea, împărat — *269, 272*
Carol al XII-lea, rege al Suediei * *249, 250*
Carol Quintul, împărat al „Sfîntului imperiu roman" — *186, 187, 194*
Carpaţii Meridionali — *147 ;* expansiunea otomană *(1442)* dincolo de ~ *147* Carpini, Plano — *105 Cartea vizirului (A sajname),* operă a lui Lufti paşa — *207* Casa de Habsburg — *185* Castren, A., savant — *22* Castriotul, Gheorghe — *166* Cataluccio, Francesco — *268* Catolicismul — *247;* în Moldova — *247*
Caucaz — *28, 30, 98, 103, 167, 307*
Călăraşi - *329*
Ceagrî-beg *(Cagri},* fratele lui Tugrulbeg şi nepot al lui Selciuk — *81*
Celebi, Beşir *-118, 119,* 138, *140*
Celebi, Mehmed, sultan (*1413 — 1421*) *- 137, 143, 144, 145;* se impune ca sultan unic In 1413 * *137*
Celebi, Musa, fiu al lui Baiazid — *132, 137, 143, 144;* ajutorai dat lui de către Mircea cel Bătrîn — *144;* instalarea lui în Rumelia (*1411*) *- 143*
Celebi, Mustafa, fia al lui Baiazid * *145, 146*
CENTO, pact militar — 372
Cerchez, colonel — *348*
Cernomen (Cirmen) — 123; tn- frîngerea creştinilor (1371) la *------123*
Cernovodeanu, Paul — 228
Ceşme — *284;* înfrîngerea flotei turceşti la ~ (*1770)* — 284
Cevdet Ahmed — 293
Chalcocondil — *148*
Chateauneuf, ambasador al Franţei la Constantinopol — 245
Chavannes, Edouard — 57
chinezi (denumiţi şi tabgadji) — *25, 30, 43, 51, 54, 61, 69,* 70
Chertier, Edmond — *334*
„Chestiunea orientală" („Problema orientală") — *223,*

224, 225, 226, *227, 246, 282, 289, 292, 293, 295, 305, 307, 314, 324, 326, 329, 340, 345 ;* geneza224; particularităţile ~ *229* Chevalier, Dominique— 154 Chilia (Kili) — *121, 176*; ocuparea cetăţii ~ (*1484)* — 176 China — *18, 19, 25, 28, 29,* 30, *31, 32, 35, 40, 45, 46,* 47, *51, 52, 64, 73;* ~ sau Kitai, denumire, dată de popoarele slave — *73*
Cilicia (Kilikya) — 365; francezii pătrund în~ (*1918)* — *36.5*

Cimpe, vezi Tzympe
Cipru — 219, 313, 348, 349, 351; anexarea ~ la Turcia — 219; obţinerea ~ de către Anglia — 349
circazieni (cerkez) — 25, 139
Ctmpnl Plinii — 169; înfrîngerea (1479) de la 169 cîpceaci — 79 Cladova — 257
Codrii Cosminului — 176 ; bătălia de la ~ (1497) dintre Ştefan cel Mare şi Ioan Albert, rege al Poloniei — 176
Coles, Paul — 160, 225
colonizări — 139, 140
Columb, Cristofor — 199, 200
„Comitetul pentru Uniune şi Progres" — 360, 363
Comnena, Anna — 85, 92
Conciliul de la Florenţa (1439), coaliţie antiotomană — 148, 149
Congresul de la Berlin (1878) — 333, 349, 350, 351
Congresul de la Paris (1856) — 229, 330, 331, 332, 333, 334, 337
Congresul de la Londra (1870) — 339
Congresul de la Verona (1822) — 308
Constantin al XII-lea, Paleologul — 150 Constantin, Gh. I. — 47 Constantiniu, FI. — 122
Constantinopol — 83, 96, 117, 120, 123, 131, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 153, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 174, 176, 180, 220, 228, 240, 242, 245, 249, 250, 251, 254, 260, 261, 268, 273, 275, 283, 284, 289, 292, 293, 297, 301, 303, 304, 311, 313, 316, 325, 337, 345, 346, 348, 352, 357, 362 ; cauzele căderea 152 ; şi ~ , 166 169 170, 195 197; cucerirea~ (1453) — 123, 142, 150, 151, 161, 166, 170, 176, 311; odată cu cucerirea sa ~ devine Istanbul — 152; patriarhul din 162, 164 (vezi şi Poarta otomană, Istanbul)
Constituţia din 1876 — 320, 341, 343, 345, 354, 358; _ numită Kanun-i Esasi — 320, 345
Convenţia anglo-turcă din 1838 * 309
Convenţia de la Ainalî-Kavak, între Poartă şi Rusia (1779) —293
Convenţia de la Londra — 309, 349 Convenţia de la Moscova (mart. 192 1) — 368 Coran (Kur'an), cartea sfîntă a musulmanilor — 46, 37 1
Coreea — 23, 28 Cornul de Aur — 151, 152 Corvin, Matei, rege al Ungariei — 169, 177
Corydalée, Théophile, filozof — ' 313
Cossovo — 124, 125, 141, 149, 150, 161, 230; bătălia de la iun. (1389) — 124, 125, . 141; înfrîngerea la _ a coaliţiei creştine (1448) — 149, 230 '
Cour, La —', ambasador francez * 328
Craiova — 126
creştinismul — 104, 123, 134, 170, 225, 227
Creta — 231, 339, 348, 351, 352; asediul cetăţii Candia din _ 231
Crimeea — 132, 166, 167, 189, 195, 222, 235, 250, 275, 286, 287, 288, 293, 294, 326, 327, 328, 329, 347, 375 ; Hanatul — ' 166, 167, 189, 195, 222, 235, 275 ; războiul _ (1853— 1856) —

326, 327, 328, 329
Cristiani, Mgr. — 170 Crişurile — 169 ; incursiunea otomană atinge ~ 169 Critobul din Imbros, cronicar — 162, 173
Croaţia — 185
Cruciadele — 98, 103, 123, 179-Cuban, rîu — 270 cultura — 173, 197
cumani — 13, 14, 70, 72, 82, 90, 92
Curcio, Carlo — 142
Cusa — 170; Nicolau din~ 17cl

Cyriaco d' Ancona. cărturar — 173 Cyrus, regele perşilor — 58, .59

Dabinovitch, Antoine — 168
Dalmaţia — 258
Damasc — 204; rebeliunile vizirilor din "' (1520) - 204
Dandanakan — 75, 81; victoria de la "' (1099) - 75, 81
Danemarca — 283
Danişmend, Ismail Hami — 231
Dar-ul-Islam, zonă — 181, 182
Dardanele — 85, 120, 124, 176
Daşcov — 2.60
Davud-Paşa — 232
Debets, G.F. - 24
Decei, A. — 128
Dede Korkut, povestiri din Anatolia — 101
Deguignes, 1., învăţat francez — .5
Deli-Hasan, conducător de răscoală — 217
Delhi — 7, 133; imperiul turco-mongol cu capitala la "' 133
Delta Dunării — 145
Demény, Lidia — 305
Demény, Ludovic — 222
Demir— Kapu, Porţile de Fier (ale Orientului) — 52
Dersca, Maria-Matilda Alexandrescu — 121, 132
Derya Hanlari, supranume dat kaganilor turci — 40
***Devşirme,* sistem de recrutare a copiilor creştini — 138, 157**
Dia.conu, Petre — 35
Diehl, Charles, autor — 81, 83, 84
Dimitrov, S.A. — 279 Dinastia Omeiazilor (661 — 7.50) - 7 1
Dinastia otomană — 113, 1.59, 181
Diogen Roman, împărat bizantin - 8 3
„Divan-t *Lugat-t'U-Túrk", operl* de Mahmud Kaşgari (sec. XI) — 101, 118
Djanpulatzade, conducător de răscoală — 216
Djavid — 254
Djelaleddin Mevlana, cărturar (1207-1273) - 102 djelali — 214, 221; răsc ala "' 214, 221 Djelalzade Mustafa — 198 Djem, prinţ, pretendent la tron - 175
Djevad Ahmed, istoric turc — 138, 203
***djihad* („război sfînt") — 69, 134, 178**
Djinghiz-Han — 73
Djunaidibn Abdurrahman (m. 733), guvernator — 44
Djuzdjani, cărturar — 80
Dobrogea — 70, 94, 120, 121, 125, 130, 132, 145, 204, 329, 348, 358; acordul privind"'(1878) — 348 ; anexarea "' de către Imperiul otoman (1417) — 145; aşezarea în"' a lui Sarî-Saltuk-Baba — 120; extinderea stl!.-plnirii lui Mircea cel Bătrîn In "' 125; mişcarea din "' condusă de Mustafa (1555) - 204
Dobrotici — 125
Dodecaneze, insule — 364
Doja, Gheorghe, conducător al răscoalei ţărăneşti din Transilvania (1514) — 185
Dokuz-Oguz, triburi de oguzi — 52
Dolfino, cărturar — 173
Domniile fanariote — 190
Don, fluviu — 220, 270
Doroşenco, hatman cazac — 232, 307
Driault, Eduard — 228 Drujinina, E. 1. — 247, 280, 286, 287
Ducas, cronicar bizantin — 131, 138, 144, 150, 163 Dunărea — 94, 121, 125, 126, 127, 130, 144, 145, 284, 286, 288,

300, 301, 304, 329, 331, 347; extinderea stăpînirii otomane la gurile— 145; expediţia lui Mezidbei (1442) în N. Dunării — 147; incursiunea lui Mircea cel Bătrîn în sudul "' 126 Dfindar bei, unchiul lui Osman Bei — 114

Duşan, Ştefan, despot al Serbiei — 120

Düzme (Falsul), (impostorul Mustafa) — 204; mişcarea lui din Dobrogea (1555) — 204

E

Ebu-Hanife (699 — 769) — 81, 311 Ecaterina I, ţarină — 262 Ecaterina a 11-a, ţarină a Rusiei — 281, 283, 287, 294, 295 Eckhardt, A. — 17 Edessa — 80 Egee, vezi Marea Egee Egipt — 82, 98, 179, 180, 191, 195, 204, 280, 284, 295. 296, 306, 308, 309, 347, 348, 35 1; căderea '"'"' (15 17) sub Selim I — 179, 19 1; autonomia '"'"' 308; sultanatul din '"'"' 98; rebeliunile vizirilor din '"'"' (1523) — 204; Anglia pune stll.pînire pe '"'"' (1882) - 351 Eisenburg (Vaşvar) — 231; pacea de la '"'"'231 Ekrem, Mehmet Ali — 366 Elbilge-Hatun — 39, 51 El-Djahiz, cărturar musulman (m. 869) — 42, 44, 54. 71 Eliade, Mircea — 62 Elian, Alexandru — 152, 162 Eminescu, Mihail, cel mai mare poet român — 173 Emiratul lui Osman Bei — 113 *emlâk,* vezi *miilk* Engelhardt, Ed. — 323 Engels, Fr. 7, 91, 92, 152, 154. 155. 164, 205. 215, 225. 258. 265, 289, 291, 303, 307, 327, 330, 349 Enisala (Yeni-Sale) — 145; devine cetate turcească (1517) — 145 Enveri, cronicar — 121 Epirul — 147, 313; ocuparea~147 „Epoca Lalelelor" (Lâle Devri), epoca domniei lui Ahmed al III-lea (1703—1730) — 298 Erdelyi, Iştvan, A. — 29 Erevan — 221; campania lui Murad al IV-lea la'"'"' (1635) - 22 1 Erfurt — 303 Ergin, Muharrem — 45, 48 Erik-Han, zeul iadului — 58 Erimer, Kayahan — 33, 48 Ertugrul, emir — 114 Erzincan — 364; armistiţiul de la * 364 Erzurum — 367 ; Congresul de la — (1919) — 367 Eşref - 113 Eteria — 304 Eufrat — 164 Eurasia — 14 Europa — 5. 6, 7, 9, 14, 18, 30, 36, 38, 45. 69, 70, 72, 73, 75. 79, 84, 90, 96, 103, 104, 117, 119, 120, 122, 123, 126, 134, 137, 140, 141, 142 147, 148, 149, 150. 153. 155. 161, 167, 168, 169, 173, 174, 177, 179, 180, 183, 184, 186, 187, 188, 193, 194, 199, 203, 205, 213, 218, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 238, 239, 241, 244, 245, 248, 249, 250. 252. 254, 256. 257. 262, 263, 264, 265, 268, 270, 272, 273, 274, 276, 280, 281, 284, 286, 287, 289, 293, 297, 298, 299, 300, 303, 307, 310, 315. 317, 318, 323, 324, 331, 333, 338, 339, 344, 345. 348, 350. 353, 356. 357, 360, 36 1; sud-estul'"'"' 135, 168; '"'"'orientală — 72; '"'"' răsăriteană — 6, 103; '"'"' centrală — 104, 110, 183, 193; expansiunea turcilor In ,. 117; '"'"'occidentală — 103; retragerea turcă din '"'"' 205 Evrenos, căpetenie — 177, 123 Evrenosoglu, căpetenie de akln-gi — 158 Extremul Orient — 5. 22, 73 *Eyalet askeri,* armata de provincie * 157

Ezfil, zeul păsărilor — 63 F

Fadeev, A. V. - 281

Falrih, Yahşi, cronicar — 159

Famin, César — 255, 261, 270
Fanar — 313; Academia dinFl3 13 fanarioţi — 190; domniile— 190 Fatih, moschee în Constantinopol — 174 —construită de Mehmed al Il-lea — 174
Feighina, A. S. — 23 1
Feizullah Efendi — 247
Ferdinand de Habsburg — 185, 188, 190; înţelegerea dintre Fl şi Ioan Zápolya Ia Oradea (1538) — 188
Fergana, loc. — 70
Fetihname-i Kara-Bogdan, cronică — 188
***jetva,* sentinţă religioasă; Fl prin care Selim I masacrează 40 000 şuţi (din ritul schismatic) — 183**
feudalizarea proprietăţii funciare —207, 208
Filie, Filipopol (azi Plovdiv), în Bulgaria—123, 158; Moscheea lui Şehabeddin paşa din Fl 158
finlandezi — 14
fino-ugrieni — 14
Firdusi (Firdevsi), scriitor persan — 58, 59, 74
Firmanul din 1856 — 333, 334, 335
Fischer — Galaţi, A. Stephan — 186
Firuz bei — 125, 126; incursiunea lui Flîn Ţara Românească — 126
Flassan, De Fl 274
Florenţa - 148; conciliul de la —(1439) — 148 Fluviul Galben - 54 Focşani — 287; Congresul de Ia l (1772) — 287
francezi — 225
Francisc I, rege al Franţei — 180, 186, 187, 192 ; alianţa cu Imperiul otoman prin Tratatul din 1535- 187
Frangrasyan, zeul războiului — 59
Franţa — 169, 175, 186, 187, 192, 227, 233, 238, 239, 240, 241, 212, 249, 251, 258, 259, 260, 262, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 275, 279, 282, 285, 286, 289, 292, 294, 295, 296, 307, 308, 309, 314, 316, 323, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 339, 348, 351, 354, 356, 357, 358, 364, 369; tratatul dintre Flşi Imperiul otoman (1535) * 187, 284; revoluţia burghezi din Fl (1789) — 294, 329
Frederic al II-lea, rege al Prusiei * 228, 275, 285
Fuad paşa, mare vizir — 206, 324, 333, 337, 338, 339
Fuzuli, poet — 200, 206; Fl adresează marelui vizir Ibrahim paşa scrisoarea *Şikâyetname* — 206

G

Galipole, strimtoare — 121, 122, 127, 146, 348; stăpînirea turcească asupra Fl 146
Ganshof, L. François — 19
Gardizi, autor musulman — *20*
Gazi Ghirai, han — 222
Gazna, oraş din Afganistan — 73, 74 ; Flcentru important al culturii şi civilizaţiei turco-islamice —74
gaznavid, stat musulman din sec. X — XI — 80, 8 1
gaznavizi — 73, 75; statul gaznavid (962—1187) — 73
Gaznevi, Mahmud — 73, 74
Gemi!, Tahsin — 358
Genceli, Ali — 99
genovezi— 120, 122, 141, 151, 152, 153 ; conflictul Fl cu veneţienii

* 122

Georgia — 282

Germania — 339, 355, 356, 357, 364; „Drang nach Osten", politică a Fl 355 ; înfrîngerea Franţei de către- 1870)— 339

Ghedik-Ahmed paşa — 169

Ghermian, emirat — 125

Ghiaţă, Anca — 145

Ghica, Grigore, domn al Moldovei — 269, 287

Ghica, Ion — 32 1

Gibbons, H. A., istoric — 110, 135
Gibraltar — 183
Ginghiz-Han — 20, 21. 24, 49, 70,
91, 132; imperiul mongol al lui ,_70, 104 Giurescu, Constantin C., istoric român — 126 Giurgiu — 145, 189, 287, 303; armistiţiul de la ~ 287, 303
Glagoleva, A. P. — 248 Glebov, Anatoli — 368 Gluck, Heinrich — 101 Gobi, deşert — 22 Gök-Tangri (Tann) in sensul de „Devus Celsus" (Cultul Cerului) * 50, 63, 64, 65
Gök-Türk (sau Tu-kiu), imperiu — 56, 62, 73, 76, 98
Gökbilgin, M. Tayyib — 152, 172, 194, 197, 207, 222, 324, 337,
346
Göllner, Carl — 224
Gordlevski, V. A. — 136
greci — 25, 91, 135, 173, 312, 334,
358, 362, 364; islamizarea ~ 135
Grecia — 12, 307, 352
Grecov, B. D. — 90
Grecu, V. — 144
Grigorescu, N. — 369
Grousset, René — 18, 27, 30, 62, 64, 203 gruzini — 25, 138
Guboglu, M. — 128 Gudjarat, provincie In India — 200
Gii1hane — 316, 318, 319; Proclamaţia de la (3 nov. 1839) * 316, 318
Gumilev, L. N. — 28 guzi, vezi oguzi

H

habsburgi — 193, 222, 239, 257
Hadji-Ilbeyi — 123
Haireddin Barbaros paşa — 191, 192
Halecki, O. - 238 Halevy, J. - 57
Halil, mare vizir — 151 Halphen, Louis — 14, 31, 32, 71 Hamid, emirat — 113, 125 Hammer, Joseph von — 3, 17, 205, 241
Hamza paşa — 283 Hanatul Crimeii — 286, 293 Hanatul ilhanizilor — 106 haraci (harac), gizia, tribut — 166, 187, 318 Harem — 116, 20 1, 202, 203
Harrington, general englez — 369 Has-Hadjib, vezi Yusuf Has Hadjib
hassuri, categorie de feude — 153
Haussig, H. W. — 15
hazari — 69, 90
Henri, Lapeyre — 194
Heraclios (610—641), împărat bizantin — 30
Herat, oraş — 69
Herodot — 17
Herzegovina — 329, 340, 346, 347; răscoala din~(1875)— 340, 349, 351
Hess, Andrew C. — 176
Hezarfen, Husein, cărturar — 218 Hippocrat — 350 Hîzîr Reis, vezi Barbaros Hoarda de Aur — 57, 94, 103, 131
Horezm, regiune — 73, 74, 81, 90, 104

Hotin —222, 284, 297; expediţia otomană de la~ (1621) — 222, 297
Hulagu, han mongol — 98 huni — 18, 19, 20, 31, 69; albi (eftaliţi) — 31

Hunkiar-Iskelesi —308, 309; tratatul de la,. (1833) între Rusia şi Turcia — 308, 309
Hurewitz, I.C. — 229
Hurmuzaki — 238, 241, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 256, 257. 265, 269, 282, 284, 287, 292
Huseynov, A. Rauf — 99

1

Iakobovski, A. *1.* — 90
Iakub, frate al lui Baiazid — 124
Ialomiţa — 126
Iancu de Hunedoara — 147, 149, 187; înfrînge pe Mezid bei (1442) la Porţile de fier şi pe Şehabeddin paşa (1443) — 147
Ianina, reşedinţă a Epirului — 147
Iaşi — 294; pacea de la — (1792) * 294
Ibn-Sina (Avicenna), cărturar — 103
Ibni-Bibi, cronicar musulman — 102
Ibni-Kemal (Kemal-paşazade), cronicar—126, 127, 198; „Tevarih-i Al-i Osman" (Istoria dinastiei otomane), operă a lui —126, 198
Ibrahim bei, principe de Karaman — 168, 197, 198, 206
Iconium, vezi Konya
Iemen — 219
ieniceri (oaste nouă) — 119,137, 279 ; crearea oastei de —< 137; lichidarea oastei de — (1826)
—306 Ienisei — 46, 47, 48
Ierusalim — 249, 258, 314,
327 ikta, feudă funciară — 105
Ikinci Meşrutiyet — 358 ilhanizi — 103, 110; stabilirea — în Ca
ucaz — 103; suzeranitatea * 110
Iliescu, Octavian — 129
Ilteriş (sau Elteriş), Kagan kaganul care a reunit ţinuturi — 29, 40, 51, 52 iltizam, sistem de arendare — 209
Imbros — 162, 173; Critobul din —, cronicar — 162
Imperiul arab — 68
Imperiul bizantin — 32, 72, 77, 82, 84, 87, 92, 97, 120, 135, 147, 150, 152, 153, 165, 305; decăderea Imperiului bizantin în anul 1071 — 82, 135, 147; — de Trebizonda, desfiinţarea lui — 168
Imperiul Gok-Turk — 72
Imperiul habsburgic — 272 ; dezmembrarea — 272
Imperiul otoman — 6, 8, 16, 25, 38, 42, 88, 95, 100, 106, 109, 110, 113, 115, 116, 123, 127. 133, 135, 140, 141, 143, 144, 146, 149, 152, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 170, 171, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 211, 214, 216, 219, 224, 225, 227, 228, 229, 230. 232, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 254, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 270, 271, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289. 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311. 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 324, 331, 333, 334. 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 363, 364, 367, 369, 376; declinul — 205, 206, 213, 214, 217, 218, 222, 277,

308; problema națională în ~ 311 (vezi şi Turcia, Poarta otomană) Imperiul Roman de Apus — 91 Imperiul selciukid — 103, 113, 118
Inalcik, Halil — 7, 136,137, 139, 148, 149, 155, 158,162, 166, 172, 184, 191, 210,212, 227, 297, 302, 317, 323, 335, 682 **341**

India — 31, 63, 74, 132, 192, 200, 219, 220, 361; de Nord-Vest — 31
indieni — 69
indo-europeni — 24
Indonezia — 192; incursiuni ale corsarilor turci în apele ~ 192
Inegol, cetate — 116
Inkerman — 329
Inonii — 369 ; victoria de la ~ (ian. 1921) — 369
Inostranţev, K.A. — 63
interregn, perioadă de criză, lupta pentru tron în imperiul otoman (între 1402—1413) — 133, 143
Ioan al Vl-lea Paleologul, împărat bizantin — 163 Ioan Vodă cel viteaz — 217 Iorga Nicolae, mare istoric român — 8, 35, 36, 91, 110, 112, 122, 141, 142, 292, 293, 294, 296, 299, 300, 303, 304, 308, 330, 337, 338, 358, 362
Irak — 105, 337
Iran - 7, 79, 80, 82, 87, 98, 103, 177, 178; statul Safavizilor din — 177
iranieni — 88
Isa, fiul lui Baiazid 1, pretendent — 137
Isaccea — 145 ; devine cetate turcească — 145 Islamul — 60, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 82, 89, 94, 95, 102, 104, 117, 126, 132, 134, 142, 151, 165, 167, 170, 180, 183, 225, 227, 228, 311, 312, 313, 314, 315, 319, 335, 339, 341, 359
Islanda — 220
Ismail — 329
Ismail, şah al Iranului—178; victoria lui Selim I asupra lui (aug. 1514) — 178
Isphahan, centru de culturii. — 100
Istanbul — 152, 209, 250, 365, 367, 368, 369 (vezi şi Constantinopol, Poarta otomanii.)
Istemi-Kagan (553-576) -27, 29 32, 49, 50
Italia - 103, 169, 192, 356, 357, 364, 369
italieni — 173
Iusuf paşa, vizir de Oceacov — 249
Izabela, soţia lui Ioan Zipolya - 190
Izmir — 92, 120, 365, 368, 369
Izmirli, Hakki Ismail — 23, 46
Iznik— 158, 198; Moscheea de la — 158
Izzi, cronicar — 273, 274
„împărăţia Cadînelor", vezi Kadmlar Saltanah

J

Jan Huan (605-616) - 28
Japonia — 31
J ischke Gotthard — 20
Josef, Franz, împărat al Austriei —329
Julien, Stanislas — 15, 28, 32, 41, 42, 54, 59, 64 Junii turci — 345, 357, 358, 359, 361, 362, 367, 371
Juravnia—232; pacea de la~232
Justinian al II-lea, împărat bizantin — 31

K

Kabakci-Mustafa — 301; răscoala condusă de (1807) — 30 1
Kabul — 7
Kadinlar Saltanah (împărăţia Cadînelor"), perioadă în Imperiul otoman — 203 Kaegi, Emil Walter — 83 Kafesoglu, Ibrahim — 14, 16, 17,

21, 59, 61, 65, 76 Kaganat — 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 43; de Apus —29; de Răsărit — 29, 30

Kalenderoglu, conducător de răscoală — 217
Kameneţ (Kamenka), cetate — 250
Kansu, regiune din China — 35
Kanun-i Esâsi — 345
Kanunname, legislaţie otomană —
1 14, 158, 170, 172, 196, 212 Kao-tsu, împărat chinez — 51 Kapagan-Kagan, numit şi Mocio
(691 — 716) — 29, 30, 51
Kapu-Kulu (oastea de Poartă) — 157
Kara-Han (Stăpînul Cerului) — 57, 58, 60; legenda lui '" — 57
Kara-Mustafa paşa, mare vizir — 233, 235
Karahan, împărat — 72
Karahanizi — 72, 73, 76, 77, 80, 89; statul'"(940—1040) — 72, 89
Karaiazidjî, fraţii '", conducători ai maselor populare din Anatolia — 216
karakitai (kitaii negri), trib turco-mongol — 73, 79 Karakorum — 28 Karakoyunlu, principatul '" 168 Karal, Enver Ziya — 308, 341,
342, 353
Karaman, emirat — 102, 113, 125, 131, 148, 149, 168; în iul. 1444 '" încheie un tratat de pace cu Murad II — 148
Karamanoglu — 148
Karasu, loc. în Crimeea — 286
Karesi, ţinut — 117, 140; emiratul de la '" 117
Karînovasî (Karînabad, azi Karnobat) — 125, 127 ; acţiunea oştilor lui Mircea cel Bătrîn la '" 125
Karluci — 72, 90
Karnobad, vezi *Karînovasî*
Karpat, Kemal H. — 25, 212, 297, 310, 317
Kars — 331, 368; tratatul de la '"(oct. 1921) — 368
Kastomonu, ţinut — 127
Kaşgar — 7, 70, 73
Kaşgari, Mahmud, învăţat — 16, 20, 101; *Divanul,* operă de ~ 101
Kaunitz, conte — 292
Kayi, trib al oguzilor — 113
Kaykavuz I Izzeddin — 86, 94
Kazahi — 37, 75
Kazahstan — 23
Kazan — 220
KazanUc — 348
Kazvini, cărturar musulman — 104
Kemal-paşazade, vezi Ibn-i Kemal. Kemal, Mustafa vezi Atatiirk. Kemal, Namîk, poet — 342, 345 Kemal, Reis, corsar — 176, 200 Kemeny, Ioan (1661—1662) —231 Keralio, De '" — 282 Keyhusrev, I. Giyaseddin — 86 Keykubad I, Alaeddin (m. 1241) —
86
Kha-pan-pou — 58
Khorasan — 44, 68, 71, 73, 75,
77, 79, 80, 81
Kiafi, Ha.an (m. 1616) — 218
Kiatip Celebi (Hadji Halife),
cărturar — 199, 218
Kilic, Altemir — 344
Kin-Chan (Altai), munţi — 15, 28
Kingan, vezi Kin-Chan
Kirghizi — 14, 35, 51, 52
Kitai, vezi China Kîlîc, Arslan I (1092—1107), sultan — 86, 92, 97
Kîlîc, Arslan III — 86
Kocatiirk, V.M. — 56
Koci-Bei — 218
Kogălniceanu, Mihail — 32 1
Konciui (Koncuy) — denumirea soţiilor prinţilor moştenitori turci (Tekin-Tigin) — 39
Konya (Iconium), oraş din Anatolia — 7, 97, 100, 365
Köprülü, dinastia vizirilor — 203, 230, 232, 297

Köprülü-Mehmed paşa, mare vizir —223, 230

Köprülüzade-Ahmed paşa, mare vizir (1661— 1676) — 225, 231

Köprülüzade Mehmed Fuad, istoric turc — 34, 40, 41, 48, 55, 58, 60, 62, 101, 109, 110

Köprülüzade, Mustafa paşa, mare vizir — 238 Köse-Mihail, căpetenie islamizată — 117
Kösedag - 87, 103; bătălia de la ea (1243) dintre turcii selciukizi şi mongolo-tătari — 87, 103
Köymen, Altay Mehmed, autor — 76, 77," 80
Kraelitz, Fr. — 172
Krîlova, T. K. — 246, 247, 248, 250, 252
Küciük-Kainargi — 128, 277, 288, 289, 291, 293, 294; pacea ruso-turcă (1774) de la ea 128, 277, 288, 289, 293, 294
Kiil-Tigin (m. 732), fiul lui Ilteriş
Kagan — 24, 30, 46, 51, 53
Kuran, Ahmed Bedevi — 173, 298, 300, 324
Kurat, Nimet Akdes — 92, 248, 249, 250, 251, 252, 253
Kurultay, sfat cu virfurile aristocraţiei turce — 39
Kurzi — 25
Kuşcu, Ali, cărturar — 173
Kutadgu — Bilig (ştiinţa despre fericire), operă din veacul al XI-lea a cărturarului Yusuf Has-Hadjib — 10 1 Kuteiba Ibn-i Muslim, comandant arab, guvernator de Khorasan — 54 Kutlug-Kagan, vezi Ilteriş-Kagan. Kw.tulmuş, tatăl lui Suleiman Şah — 86

L

Lala, Şahin, beilerbei — *123*
Lami'i Celebi, cărturar — 207
Laroche, J. — 162, *192* Laşuk, L. P. — 21 Laufer, B. — 62 Laugier, A. — 267, 268 Lausanne — 369, 370 ; pacea de la ea (iul. 1923) — 369, 370
Lavallee, Theophile — 232, 245, 275
Lazăr, cneaz al Serbiei — *125*
Lemerle, Paul — 12 1 Lenin, V. 1. - 353, 367
Leonard, G. Emile — 18, 27
Leopold 1. — 239 Lepanto — 219; bătălia navală de la ea (7 oct. 1571) — 219 Levant — 285
Lewis, Bernard — 213, 220, 297, 316, 322 Li-Uan (618 — 626), întemeietorul dinastiei chineze Tan — 29
Liban — 337; mişcările din ea (1861) — 337
Libia — 183
.,Liga sfîntă" — 238, 240, 248
Lipova — 239
Lokman, Seyyid — 94
Londra — 309, 347 ; convenţia de la ea (1841) — 309; protocolul de la ea (31 mart. 1877) — 347 Longworth, Dames — 193
Ludovic al XlV-lea — 233, 245
Ludovic al XV-lea, rege — 271 Lufti paşa, mare vizir — 207; opera lui ea Asafname (Cartea vizirului) — 207 Lugoj — 239
Luther — 186

M

Macedon, Alexandru — 203
Macedonia — 123, 124, 313, 351, 352, 353
Mahmud al II-lea, sultan (1808 — 1839) — 301, 302, 304, 306, 307, 308, 310; ea poreclit „Petru cel Mare" al turcilor — 30 1
Mahomed, profet (570—632) — 16, 22, 49, 66, 67, 68, 69, 70, 81, 160, 375
Mahomed, vezi Mehmed al Illea, sultan (1451— 1481)'
Malazgirt, vezi Manzikert
malikiane (malikâne), feudă pe viaţă — 208
Malkocioglu, căpetenie — 158
Malov, S. E. — 47

manciuri — 21, 23
Manciuria — 22
Mantran, Robert — 216
Manuil, fiul lui Ioan al VI-lea Paleologul — 124, 144
Manzarov — 62

Manzikert (Malargirt), loc. — 80, 82, 83, 84 ; bătălia de la-------- 82, 83, 84; înfrîngerea bizantinilor la-------80, 84
Marçais, Georges — 81, 83, 84
Mardin, Şerif — 363
Marea Adriatică — 152
Marea Baltică — 228
Marea Caspică — 30, 76, 262
Marea de Azov — 152, 250, 270, 286
Marea de Marmara — 116, 117, 176, 280
Marea Egee — 85, 92, 120, 132, 349
Marea Galbenă — 28
Marea Mediterană — 120, 169, 176, 191, 193, 199, 219, 220, 244,
284, 286, 287, 288, 289, 303, 330 ; acţiuni militare în ""219
Marea Neagră — 70, 72, 85, 141, 146, 166, 176, 220, 242, 244, 246, 249, 251, 252, 254, 259, 262, 264, 267, 270, 271, 281, 287, 288, 304, 328, 329, 330, 331, 339, 365; expansiunea otomană între "" şi Marea Mediterană — 14 1 ; procesul transformării "" într-un „lac turcesc" — 176
Marea Roşie — 179, 192, 193
Marele Turc vezi Soliman Magnificul
Marele Vizirat — 207
Mariţa, rîu — 92, 123
Marmara, vezi Marea de Marmara
Maroc — 219, 355
Marsigli, conte de — 218, 228
Marsilia — 192
Marx, K. — 7, 152, 154, 155, 156, 164, 205, 215, 243, 258, 265,
289, 327, 349
Massé, Henri — 96 Matrakci (Matraki) Nasuh, cronicar — 188 Matthieu, cronicar din Edessa — 80, 93
Maveraunnehr (ţinutul de dincolo de fluviu) — 32, 68, 72, 73, 79, 80, 81
Mavrocordat, Alexandru, dragoman — 242, 256 Mavrocordat, Ioan — 257
Meca (Mekke) — 179, 219
Medgidia — 358
Medina — 180
Mediterana, vezi Marea Mediterană.
Medrese — 159, 174
Mehmed, Abaza — 216
Mehmed al II-lea, sultan — 102, 114, 128, 142, 145, 150, 15 1, 152, 153, 158, 161, 162, 163,
165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 181, 188, 196, 197, 201, 208, 311; trece în 1476 în nordul Dunării spre Moldova — 145 Mehmed al III-lea, sultan (1595 — 1603) — 204 Mehmed al V-lea, sultan — 365 Mehmed (Mehmet) Ali Mustafa — 114, 122, 128, 129, 143, 144, 157, 166, 167, 171, 178, 222, 247, 305
Mehmed paşa, mare vizir — 257, 267, 306, 308, 309, 339
Mehmed Rami, ministru de externe — 242
Mehmed- Said — 273
Melikşah (m. 1092), sultan selciu-kid — 85, 89, 98
Menghin Ostwald — 7
Menşikov, trimis al ţarului — 327
Menteşe-oglu, emirat în Anatolia — 113, 146
Meram, Ali Kemal — 25, 48, 50, 51, 52, 54, 55
Merv, centru de cultură — 100
Mesopotamia — 82, 95
Mes'ud I (1116—1155), sultan — 86
Messerschmidt, Daniel, învăţat german — 47 Metternich, şeful diplomaţiei austriace — 229, 323
Mevlevi, sectă — 102 Mezid bei — 147; înfrîngerea lui ""de Iancu de Hunedoara — 147

Midhat paşa, mare vizir — 346, 353 Mihai Viteazul — 190, 217, 220, 221, 222 Mihail al VII-lea, împărat — 84, 93
Mihaloglu, Mehmed bei, paşă de Nicopole — 158, 180

Mihordea, V. - 256
Miquel, André — 67
Milescu, Nicolae, om de cultură din Moldova — 47
Millet — 165, 18 1
Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti (1386—1418) - 125, 126, 127, 128, 143, 144, 146, 147, 187 ; sprijină pe Musa Celebi la instalarea sa în Rumelia (1411) şi în lupta pentru tron — 143, 144
Moga, Ioan — 238 Moghilian, Kagan — 30 Mogulistan, vezi Mongolia — 75 Mohacs — 184, 186; bătălia de la din 29 aug. 1526— 184, 186
Mohamed I, vezi Celebi Mehmed - 142
Moldova — 42, 47, 128, 129, 145, 155, 163, 166, 167, 168, 169, 176, 177, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 203, 217, 220, 243,247, 252, 256, 269, 270, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 304, 305, 307, 308, 313, 324, 328, 329, 331, 338; expediţia lui Sinan paşa(1595)în 190; încheierea primului legămînt (9 iulie 1456) turco-moldovean— 166 ; ocuparea ~ de către trupele ruseşti (1853) mongoli — 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 35, 37, 49, 57, 58, 67, 90, 103, 104, 105, 114; dominaţia ~ şi consecinţele ei — 103 ; fuziunea turco-mongolă — 104; - ~ ilhanizi — 114, 117 ; invazia mongolă — 103 ; islamiza-rea ~ 104 ; suzeranitatea mongolă — 105
Mongolia — 18, 22, 29, 31, 35, 46, 75
mongolo-tătari — 14, 86, 87, 101, 103, 105 ; epoca dominaţiei mon- golo-tătare — 103
Montesquieu — 226 Morava, rîu — 257 Moravcsik, Gyula — 17
Moreea — 120, 131, 150, 165, 168, 238, 244, 255, 256, 284, 306, 308 ; expansiunea otomană în ~ 131; ~ cedată veneţienilor în 1699 - 255
Moscheea lui Şehabeddin paşa — 158
Moscheea Mare (Ulu Camil) — 158
Moscheea Siileymaniye, capodo-peră a arhitecturii otomane — 197
Moscheea Verde (Yeşil Cami) — 158
Moscova — 250, 304, 368; cam-pania lui Napoleon asupra (1812) - 304
Mudanya — 369; armistiţiul de la (oct. 1922) - 369
Mudros (Mondros) — 364; armistiţiul de la ~ de capitulare a Turciei (1918) — 364
Muhamed al II-lea, vezi Mehmed al II-lea
Muhsinzade, Mehmed paşa, mare vizir — 283
mukataa, proprietate a fiscului -208
Muktedi, calif — 89 *miilk* (emlâk), formă a fondului funciar (proprietate particulară) * 105, 136, 154, 156, 171, 208, 210, 277 Muntele Alb (Ak-Dag) — 31 Muntenegru — 348, 349, 351
Murad I (m. 1389), sultan — 119, 122, 124, 137, 142, 163; iniţiază oastea de ieniceri — 137 Murad al II-lea (1421—1451) — 146, 147, 148, 149; expediţia lui ~ în Transilvan,. (1437) — 147
Murad al III-lea, sultan (1574 — 1595) — 204
Murad al IV-lea, sultan (1633 — 1640) —217, 22 1; ~ organizează expediţii speciale pentru ma-sacrarea djeelaliilor — 217
Murad, Mehmed — 232 Murad Reis, corsar — 220 Mureşan, Carnil, istoric român

* 148
Musa, vezi Celebi Musa Mustafa
Celebi, vezi Celebi Mustafa
Musul, oraş — 100 miisellem,
călăreţi — 119 mtisellim kiafir,
creştin privilegiat — 156 Musset,
Lucien — 6

Mustafa, impostor, numit de cronicari Diizme (Falsul) — 129, 203, 204; mişcarea din Dobro-gea (1523) condusă de — 204
Mustafa al II-lea, sultan (1695 — 1703) — 239, 247
Mustafa al III-lea, sultan (1757 — 1774) — 278, 283
Mustafa, Reşid paşa — 333
Mutavakkil — 180

N

Nahimov, amiral rus — 328
Naima Mustafa (m. 17 16), istoriograf — 209 Napoleon al III-lea — 327 NATO — 372
Navarino — 307; nimicirea flotei turce la — 307 Neapole— 169, 175; regatul— 169, 175
Németh Gyula (Iulius) — 22, 62
Nemirov — 265, .266; congresul de la — (1737) - 265, 266
Neschri (Neşri), Mehmed, cronicar (m. 1520) — 117, 118, 119, 124, 131, 140, 142, 198
Neveres, conte de — 130; participă la coaliţia antiotomană — 130
Niceea — 90, 92, 96, 97, 116, 117, 119, 163; cucerirea — 117; — reşedinţa Sultanatului Selciukid (1075) — 96 (vezi şi Iznik)
Nicolae I, ţar al Rusiei — 327, 328, 329
Nicolae al II-lea, ţar al Rusiei —353
Nicolau, umanist din Cusa (140 l — 1464) — 170 Nicopole — 127, 129, 130, 131, 141, 153, 161, 180, 227, 230, 347; bătălia de la (25 sept. 1396) — 129, 130, 131, 141, 227, 230
Nikiforov, L. A. — 260
Nilul — 179, 203 Niprul — 250, 254 Nisa — 192 Nistru - 304 Niş - 189
Nişapur, centru de cultură — 100
„Nizam-x Djedid" (Noua ordine, decretată în 1793) — 184, 300, 30 1
„Nizam-i Kadim" (Vechea ordine) - 184, 300 Nizam-ul-Mulk (m. 1092), vizir —98, 100
Nizamuri, firmane de regulamente * 129
Nogai, prinţ — 95
„Noii otomani" (Yeni Osmanhlar) - 342, 343, 345 Nolde, Boris — 238, 244, 254
Notaras Lucas, duce bizantin — 150 .„Noua Ordine"; vezi Nizam-x Djedid. Novicev, A. D. — 300
Noyan, Bedri — 62 Nystadt — 260 pacea de la — (in 1721) — 260

o

Obilici, Miloş, sîrb — 124
Obreşcov, ambasador rus — 283
Occident — 6, 49, 96, 100, 136, 148, 150, 165, 180, 181, 192, 202, 214, 230, 233, 240, 272, 303, 309, 315, 322; — catolic * 148, 165; — creştin —181
Oceacov, cetatea— 249, 265, 268, 288
Oceanul Atlantic — 5, 199, 220 Oceanul Indian — 179, 193, 220 Ogel Bahaeddin — 34
Oguz (Ogur, Yugur, Uigur) — 33, 34, 35, 36
Oguz, Han — 59, 60
oguzi, populaţie nomadă turcă — 13, 51, 52, 53, 54, 61, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 101, 102, 104, 105, 110, 113,

114, 115
Okiţ, Tayyib M. — 94
Olanda — 30, 240, 241, 252, 257, 260, 266; participarea — la coaliţia antiotomană — 130
Oltenia — 258, 284
Olteniţa — 329
Omar, calif (634—644) — 68
omeiazii — 95
Opanez — 348

Oradea — 188 ; înţelegerea de Ia ~dintre Ioan Zapolya şi Ferdinand - 188
Orban - 150, 151
Orhan, emir (1326-1360)- 117, 121
Orhon, fluviu — 28, 30, 33, -40, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 63; inscripţiile de pe fluviul ~ -46, 52, 53, 54
Orhonlu, Cengiz - 191, 192, 239
Orient — 6, 31, 32, 39, 52, 69,
79, 83, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 115, 122, 131, 132, 136, 145, 148,
149, 154, 155, 158, 168, 170, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 192, 193, 200, 202, 214, 220, 221, 227, 230, 24), 259, 261, 262, 268, 273, 28;, 295, 296, 306, 307, 326, 33 1, 338, 339, 341, 351, 353, 355, 356, 364; ~arab - 180 ; ~Apropiat — 36, 79, 85, 90, 91, 92, 93, 99, 103, 106, 168, 179, 259, 308; diplomaţia păcii în ~ 83, 110, 135 ; ~îndepărtat — 73 ; ~ islamic - 158, 159, 181; — Mijlociu - 6, 75; ~ musulman — 80, 93, 98, 99; Porţile de Fier ale 52 ; ,_Ortodox - 148 ; acţiuni militare in ~ 219; Supremaţia turcă în~ 179 ; consecinţele hegemoniei otomane în 180
Orkun, Huseyin N. - 48 Ormuz - 192 Orudj, cronicar - 127 Orudj Reis, corsar - 19 1 Osman al II-lea, sultan - 297 Osman al III-lea, sultan (1754 - 1757) - 278 Osman Bei (1281-1326) - 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 136; Emiratul lui 113, 114, 119. 120 Osman - oglii - 113 Osman paşa - 347, 348 ; ~ se predă colonelului român Cerchez - 348
Otluk-Beli - 168 ; bătălia de Ia (Il aug. 1473) - 168
Otranto, fortăreaţă - 169, 175
Otiiken, muntele ~ 54, 62
Oţetea Andrei, istoric român — 22-4, 243, 304, 321 *ozani,* rapsozi populari — IO 1
Ozbaran, Salih — 192 Oztuna, Yilmaz T. — 20, 72, 203,

220

P

pacea de Ia Adrianopol (1829) — 307, 308
pacea de Ia Bucureşti (mai 1812) * 303
Pacific, Oceanul ~ 5, 104 Pais, D. — 33 paleolitic — 8
Paleologi — 122; concurenţa dintre Cantacuzini şi ~ 122
Paleologul, Constantin al XII-lea — 150 Paleologul, Ioan al VI-lea — 124, 163
Paleologul, Ioan al V-lea — 121
Palestina — 82
Pall, Francisc — 130
Pamir — 26, 203
Panin, N. 1., şef al Cabinetului rus — 285
Pantazopoulos N., — 163 Papa — 168
Paris — 62, 258, 273, 330, 33 1, 332, 333, 334, 337, 340; Congresul de la din 1856 — 229, 330, 331, 333,' 334, 337
Parker, E. H. — 7, 22
Passarowitz — 257, 258, 270, 286, 298, 299 ; pacea de Ia (17 18) * 257, 259, 286, 298; tratatul de la 258, 270
Paşalîcul de la Buda — 189
paşalîc turcesc (Beylerbeylik) — 166, 187, 189
Patriarhia din Constantinopol — 162
Patrona Halil — 298
,.Pax Ottomanica", zonă — 137, 182, 194, 222, 291, 316, 321
Pazvantoglu Osman, paşa de Vidin — 330

pecenegi — 13, 14, 70, 72, 74,
82, 83, 84, 90, 92
Pecevi, Ibrahim — 199
Pekin — 73

Pendjik-oglani, oaste — 138
Peninsula Arabiei — 22, 180, 357
Petrosian, I. A. — 342, 359
Peninsula Balcanică — 72, 94, 117, 121, 122, 140, 149, 176, 237, 264, 282, 313, 329; consolidarea dominaţiei otomane în 140; penetraţia otomană în 122 Pera — 151, 152 Perei, I. G. — 102 persani — 74, 82, 89, 93 Persia — 32, 40, 76, 77, 93, 220, 221, 241, 259, 355; conflictul Porţii cu 220; războiul început cu în 1578 — 221 perşii — 23, 31, 47, 58, 59, 68, 94 Petrowaradin — 256 ; înfrîngerea turcilor la (la 5 august 1716) —256
Petru cel Mare, ţar al Rusiei — 239, 249, 250, 251, 252, 254, 261, 262; victoria de la Poltava a ţarului asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea — 249
Piri Reis corsar — 199 Pitt, William - 285 Pius al II-lea, papă — 170 Plevna — 347 ; căderea ~ 348 Pliniu cel Bătrîn (27 — 79) — 17 PloCnik — 124; înfrîngerea turcilor la în 1387 — 124 Plovdiv - 158
Poarta otomană 128, 129, 139 - , , 163, 185 186, 188, 189 190 , , 196, 221 222, 224, 227 229 , , , 232, 233 234, 237, 238 240 , , , 241, 242 243, 244, 245 246 , , , 248, 249 250, 251, 252 254 , , , 255, 257 261, 262, 264 265 , , , 266, 267 268, 274, 275 276 , , , 281, 283 284, 285, 286 287 , , , 288, 289 290, 293, 294 295 , , , 296, 299 300, 305, 307 309 , , , 320, 325 327, 328, 332 334 , , , 338, 339 340, 346, 347 375 , , ;
raporturile ţărilor române cu 187, (vezi şi Constantinopol, Istanbul) Podolia — 243
Podul-Înalt (Vaslui) — 166; victoria lui Ştefan cel Mare la (ian. 1475) — 166
Polar, Zeki — 279
Politica externă otomană — 247
polonezi — 229, 243, 307
Polonia — 132, 167, 176, 177, 183, 190, 230, 231, 232, 233, 235, 238, 24 1, 243, 244, 249, 250,
252, 254, 260, 261, 262, 263, 264, 273, 281, 282, 283; pacea turc— poloneză (1676) — 233 ; războiul dintre şi Suedia — 249
Poltava — 47, 249, 250; bătălia de la (1709) — 47, 249
Pont — 93
portughezi — 179, 192, 219, 220
Porţile de Fier — 52, 147; ~ ale Orientului — 52; înfrîngerea lui Mezid bei la (1442) de Iancu de Hunedoara — 147
Posch, Udo — 22
Potopov, L. P. — 37
Pozsony, cetate — 234
Prenosilova, Vesela Zdenka — 234
Priest, Saint — 225, 266, 283
Prima Constituţie otomană, vezi Kanun-i Esâsi Primul război mondial — 6, 357,
363, 364, 366
Primul regim constituţional vezi Birinci Meşrutiyet Primul tratat dintre Moldova şi Poarta otomană — 128
Principatele române — 187, 189,
217, 222, 232, 238, 257, 265,
282, 287, 294, 295, 304, 306,
307, 308, 313, 319, 320, 330,
338, 340; independenţa 265; raporturile cu Poarta — 340
„Problema orientală" vezi „Chestiunea orientală"
Procesul de unificare a emiratelor din Anatolia — 117
Proclamaţia de la Giilhane (3 nov. 1839) — 316

Prusia — 228, 246, 261, 263, 272, 281, 283, 285, 286, 292, 331
Prut - 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 287, 304; campania de la ~ (1711) — 251, 287; pacea de la (Vadul Huşilor — 253; tratatul de la din 1711— 260
Psellos, autor — 84 Purgstall, vezi Hammer (J oseph von)
Putna, loc. — 290

R

Raab — 236
Racoviţă, Mihai — 256
Radlov, W. W., savant rus — 47
Radu cel Mare — 129
Radzieiowsky, cardinal — 241
raguzani — 14 1
„Raiale", turceşti — 129
Râk6czi al II-lea, Francisc — 248; răscoala antihabsburgică din 1703 sub conducerea lui ,.248
Râk6czi, Gheorghe al II-lea (1648— 1660), principe — 231
Râk6czi Gh., principe şi rege al Ungariei — 221
Ramsted, G. J. — 22
Rareş, Petru — 187, 188, 189
Rastadt — 255 ; pacea de la (1715) — 255 Raşid Mehmed, cronicar — 208, 209, 244, 249, 259, 252, 253, 254, 256
Rădăuţi — 290
răscoala condusă de Patrona Halil (1730)—298
răscoala din 1702 — 249
răscoala din 1804 a sîrbilor — 301 răscoala ţărănească condusă de Gheorghe Doja (1514) — 184
răscoalele Djelaliilor — 216 răz boaiele balcanice (1912—1913) —363
Rll.zboieni — 167; marea bătălie de la din 1476 — 167
războiul anglo-francez — 329
războiul Crimeii (1853—1856) — 325, 326, 329
războiul de 30 de ani (1618— 1648) * 221, 222
războiul de şapte ani (1756— 1762) * 272, 274, 275, 28 1
războiul nordic şi moştenirea spaniolă — 251
războiul pentru succesiunea la tronul Austriei (1741—1748) — 272, 281
războiul niso-austro-turc (1735 * 1739) — 264, 266, 293, 295, 296
războiul ruso-româno-turc (1877 — 1878) — 345, 347, 348
războiul ruso-turc (1768 — 1774) * 277, 283, 291, 299, 303; (1806 — 1812) — 299; (1828 * 1829) — 307
„războiul sfint" vezi djihad
războiul turco-austriac (1593— 1606) — 220
războiul turco-veneţian şi turco-austro-veneţian (1715— 1718) — 255
reforme — 211; Kemaliste — 370
regimul proprietăţii funciare otomane — 207 Reid, A. — 193
Reis Kemal, vezi Kemal Reis
Reis Murad, vezi Murad
Reis Reis Orudj, vezi Orudj Reis religia musulmană — 104 Remus — 58
Renaşterea — 103, 174 ; ~italiană * 174
Renouvin, Pierre — 352 revoluţia condusă de Tudor Vladi- mirescu (182 1) — 304
revoluţia burgheză din Franţa (1789) — 294, 297, 299, 315, 316
Rhodos, insulă — 130, 175, 184; cavalerii din participă la coaliţia antiotomană — 130; ocuparea insulei 184 Ricaut,

istoric englez — 212 Rifaat, A. Abou-El-Haj — 245

Roma — 58, 141, 168, 175

romani — 23

români — 138

România — 346, 347, 349, 351. 358 ; la 9 mai 1877 se declară independentă — 347

Romulus — 58

Roux, Jean-Paul — 40, 65

Rovine — 125, 126; bătălia de la 125, 126

Roxalana (Hilrrem-Sultan), prima cadînă, mama lui Selim II — 202

Rubruck — 105
Ruksanzade, Feridum Ahmed — 186
Rum, vezi Anatolia, Rumelia Rumeli (Rumelia) (regiune în Balcani), „ţara romanilor" sau „ţara grecilor" — 123, 124, 125, 132, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 209, 222, 236, 351, 352; colonizarea ~ cu populaţie turco-islamică — 140 instalarea (1411) lui Musa Celbi în ~ 143, 146; paşalîcul din ~ 222; Serhaturile ~ 209
Rumelihisarî, fortăreaţă la Bosfor - 130 124
1S0Runci man, Steven - 103 , 1S2, 1e2, 1e4
Rusciuc - 30 1
Rusia - 47, 227, 231, 232 , 233 , 23S, 237, 238, 239, 242 , 243 , 244, 24e, 247, 249, 2S0 , 2S1 , 2S2, 2S3, 2S7 , 2S9 , 2e0, 2e1, 2e2, 2e4, 26S , 2ee , 2eS, 2e9, 270, 271, 273 , 274 , 27S, 27e, 279, 2S1, 282 , 2S3
Rustov, A. Dankwart - 2ile
Ryswick — 240 ; tratatul de la ~ 240

s

Saab, Hassan — 181, 354, 361, 362
Sa'adeddin, — Hodja Efendi — 199
Safavizi, statul — 177 Sahib
Ghirai, han — 188 Sahn-i-
Seman, seminarii (Medrese) — 174 Saitta,
Armando — 229
Sakarya, rîu — 365, 369
Saladin, general — 98
Salisbury, conte — 346
Salonic — 121, 147, 366; ocuparea ~ de către turci (1430) — 147
Samarkand — 7, 52, 70 Samsun — 367
San-Stefano — 348, 349, 353; pacea de la ~ din 1878 — 348; tratatul de la ~ 349, 353
Sancţiunea Pragmatică — 268, 272 Sandjar, sultan (1118— 1157) — 86; înfrîngerea sultanului ~ la 10 septembrie 1 141 lîngă oraşul
Belh — 86
Şapolyo, B. Enver — 63 Sardinia — 331; regatul ~ 331 Sarî-
Saltuk-Baba, căpetenie a comunităţilor turco-selciukide aşezate în nordul Dobrogei (1262— 1264) de unde numele oraşului Babadag — 94, 120
Saruhan — oglii — 113, 125; emiratul — 125 sasanizii — 30, 31, 68, 74, 76, 77;
dinastia ~ 68
Satawagan — 58
Satîk-Bugra-Han (m. 955), împărat karahanid — 72 Savci, Bahri — 298 Sayar, Irene
Melikoff — 121 Skanderbeg, comandant albanez
de oşti — 148, 149, 166
Schefer, Charles — 258
Schiltberger — 130
Schlitter, Hanns — 274
Scholarios George, învăţat, devenit Ghenadios — 162 ; înscăunarea lui — la Patriarhia din Constantinopol — 162
Schott, W., savant — 22, 62
.Secuiul, Moise — 222
Seghedin — 148; convenţia (iul. 1444) de la -o 148
Selaniki, Mustafa (m. 1600) — 211, 218
Selţukname — 114, 115 Selciuk — 77, 80, 81, 86; urmaşii lui -o 80, 81
selciukizi — 6, 9, 13, 21, 23, 36,

**37, 53, 67, 70, 72, 73, 76, 77,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 100, 101, 102, 103,**

104, 105, 109, 110, 117, 120, 136; dinastia selciukidă — 75, 87, 103; Imperiul— 72, 75, 77, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 113, 115, 117, 118;~de Irak (11181194) - 377 ; mari (1040— 1157)
— 377; — de Kirman (llil — 1187) - 378; statul ~ 81, 106, 113; destrămarea ~ 113; Sultanatul — de Anatolia sau de Rum — 84, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 98, 99, 103; ~ mari (1040
* 1157) — 85, 86, 89, 102; — de Rum (sau Anatolia — 1077—
1308) —85, 86, 87, 89, 106;
* de Irak (1118—1194) — 85;
* de Siria (1078— 1114) — 85, 378; ~ de Anatolia sau de Rum (1077— 1308) — 378; istoria ~ mari — 85, 86, 87, 109; înfrîngerea turcilor — de către mongolo-tătari — 103; „marele Selciukid" — 103, 106, 114
Selim 1, prinţ, sultan (1512— 1520)
* 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 191, 203, 293, 313; anexarea principalelor centre din Siria (1516) de către ~ 179
Selim al II-lea, sultan (1566 — 1574) — 203, 204, 220
Selim al III-lea, sultan (1789 — 1807) — 299, 302 ; reformele sultanului ~ 299
semiţi — 7
Sencer, Muammer — 142
Serai — 115, 116, 139, 201, 208, 212, 303 ; ~ sultanilor — 212
Serbia — 120, 124, 125, 147, 165,
168, 265, 304, 308, 329, 33 1, 337, 338, 349, 351; anexarea
* 165 ; luptele interne din — 147; transformarea unei părţi a — în paşalîc turcesc — 147
Sevastopol — 329 ; asediul 329
Sevgendname, pacea dintre Murad II şi principele de Karaman
* 148
Sèvres — 364, 365, 368; tratatul de la ~ (10 august 1920) —
364, 365, 368
Seydi-Ali Reis, corsar — 200
Seyfullah efendi — 252
„Sfînta alianţă" — 255, 305
„Sfîntul imperiu roman" — 181, 186
Siberia - 19, 23
Sibiu (Zibin) - 147, 257
Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei — 130, 146, 147, 190; participarea la coaliţia
antiotomană — 130 Silahdar Fîndîklîlî, cronicar — 31, 232, 235, 236, 237
Silberschmidt, Max — 153
Silistra (Tristri) — 125
Simavnakadîsîoglu, vezi Bedreddin Mahmud, Seih Sinan
Celebi, arhitect — 197 Sinan paşa — 190; expediţia lui
~ (1595) în Ţara Românească
* 190
Sing-Baba — 58
Sinope, golf — 328; bătălia de la
* 328 Siret — 304
Siria — 82, 85, 98, 105, 179, 289,
337 ; anexarea principalelor centre din — 179; Sultanatul din
* 98
Sirianul Mihail, cronicar — 79, 93 sistemul timariot otoman — 137,
155, 156, 159
Sivan, Emmanuel — 67
Sivas — 3, 6, 7; Congresele de la
* (iunie 1919) - 367 Sir-Daria — 32, 68, 74, 76, 77, 89,
105
sîrbi — 124, 307, 364
Skylitzes-Cedrenus, cronicar — 93 slavi — 25 Smirna, vezi Izmir
Smirnov, N. A. — 231
Sobiesky Ioan — 232, 234, 235, 238, 241; moartea lui — (1696) -241
„Societatea noilor otomani", asociaţie constituită în 1865 — 342
Societatea pentru Uniune şi Progres — 357, 359, 360, 363
Sofia - 189, 348

Sogdiana — 52, 90

Sögüt, loc. — 114, 116

Soliman Magnificul, sultan (1520 * 1566) - 129, 182, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195,

196, 197, 199, 200, 202 (vezi şi Suleiman Magnificul) Sorel, A. - 285, 286 Sourdel, J. - 99, 104 Soysal, Ismail — 215, 315 Spania — 95, 169, 176, 199, 247 248, 257, 272; războiul de succesiune la tronul — 247 Spanioli — 191 Spuler, Bertold — 19, 105 St. Gothard — 229, 231 Stahiev, ambasador — 293 Statul otoman — 143, 144; restabilirea unităţii politice a — 143, 144
Stănileşti — 252 Stebleva I. V. — 46 Strahlemberg, ofiţer suedez — 47 Stratford Redcliff, ambasador englez — 328 Strîmtorile — 309, 328, 339, 340, 364, 369 (vezi şi Bosfor, Dardanele) Sturdza, D. A. — 270 Suceava — 290 Sudan — 191 Suedia — 227, 230, 247, 249, 250, 254, 259, 260, 281, 283, 296 Suez — 220, 339; Canalul de — 339
Sugar, F. Peter — 296 Suleiman (Soliman) Magnificul, numit şi Suleiman Kanuni — 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 219, 222, 226, 233, 234, 300, 315; Epoca sultanului — (1520 - 1566) — 183, 233; — poreclit şi „Marele Turc" — 183
Suleiman, pretendent — 137
Suleiman paşa, fiul lui Orhan — 121, 166 Suleiman, Rukneddin — 86 Suleiman Şah (m. 1086), fiul lui Kutulmuş şi nepotul lui Selciuk întemeietorul Sultanatului sel-ciukizilor de Anatolia (sau de Rum) — 85, 86, 90
Sultanat — 103, 180
Sultanatul de Rum — 90, 94, 98
Sumatra — 183, 193; expediţiile otomane care ajungeau pînă la — 193
Suryal, Aziz Atiya — 130
Szigetvar, cetate — 193, 194; expediţia de la — (1566) — 193

Şahabeddin (Şehabeddin) paşa (Kula-Şahin), beilerbei al Rumeliei — 147
Şahname (Cartea Şahului) (epopee)
* 58, 59
Şamsuddinov, A. M. — 368
Şapte Ape (Vedi-Su), ţinut din Asia — 90
Şapte Turnuri (Vedi-Kule), închisoare — 297
Şe-tu, Kagan, turc — 51
Şehabeddin paşa — 158; Moscheea lui — 158 (vezi şi Şahabeddin)
Şeref, Abdurrahmann — 206
Şinasi, Ibrahim — 342
Şeriat, legea musulmană— 114, 303
Şeşen, Ramazan — 68, 71
Şişman, ţar bulgar — 124, 129, 142; anexarea ţaratului lui — la provinciile turceşti — 129 ; ţa-ratul bulgar al lui — 124, 129
Şiştov — 294, 299; pacea de la
* 294, 299
Ştefan cel Mare — 128, 145, 166, 167, 168, 176, 187; tratatul de pace al lui — cu Mehmed al II-lea denumit Sulhname — 167
Ştefănescu, Ştefan, istoric — 35, 36, 128
Ştefăniţă, domn al Moldovei (1517—1527) — 129, 187

T

Tahmasp, şah — 262 Taksim — 151
Talas — 70; victoria de la — din

751—70
Talay (Umay), zeiţa copiilor şi părinţilor — 63 Tamerlan, vezi Timurlenk Tan, dinastie chineză — 29

Tansel, Selahattin — 150
Tanzimat, epocă a reformelor — 211, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 334, 335, 336
Tapar, Mehmed — 85
Tardou, vezi Tardu
Tardu, fiul lui Istemi-Kagan — 29
Tarim, provincie — 32 Tarlé, A. V. — 326, 327, 329
Taşkiiprtizade Ahmed, cărturar
*** 198**
tătarii — 20, 24, 37, 49, 52, 70, 77; cuceririle mongolo 101
Tekindag, M. C. Şehabeddin — 178
Temir, Taner — 309, 318, 344, 363
temlik, vezi miilk — 210 Temo, Ibrahim — 357, 358 Teodora, fiica lui Ioan Cantacuzino
*** soţia lui Orhana bei — 121**
Tevarih-i Al-i Osman, cronica lui Kemalpaşazade (vezi Ibn Kemal) Thereza, Maria, fiica împăratului
Carol al VI-lea — 272, 274, 286 Thesalia — 46, 352 Thókólv Emeric, rege al Ungariei
*** 233, 234, 238, 239**
Thomaschek — 17, 22
Thomsen, Wilhelm (1842—1927)
—47
Tian-Şan, munţi — 22, 26, 31 Tibet - 19, 23
Tigin sau Tekin, denumirea prinţilor moştenitori turci — 39, 40 Tihomirov, M. N. — 57 Tilsit — 303
***timar,* feudă, gen de stăpînire funciară — 136, 137, 144, 153, 195, 208, 209, 213, 279; sistemul timariot otoman — 137, 208**
Timişoara — 188, 222, 244, 256, 258
Timurlenk (Timur, Tamerlan) —
683 **131, 132, 140; confruntarea cu Baiazid — 131, 132, 133; ocuparea Artatoliei de către ,. 140**
„Tinerii otomani" — 345 Tîrnovo — 129; ţaratul bulgar de la al lui Şisman — 59 Togan, Zeki Velidi — 8, 17, 21,
684 **41, 50, 61**
Toharistan — 71 Tolstov, S. P. — 74 Tomaschek, vezi Thomaschek
Tonyukuk, căpetenie turcă — 46, 52 ; inscripţia lui 52 Toscana, duce de 274 Tott, baron de,. 284, 299 Toulon — 192
Toynbee, A. - 137, 343, 362
Tracia — 122, 364, 368 ; Orientală — 364
Transbaikal — 23 Transcaucazia — 203, 304 Transilvania — 129, 147, 150, 155, 163, 169, 177, 185, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 217, 221, 222, 231, 234, 238, 239, 243, 244, 248, 249, 258, 266, 313; expediţia Sultanului Murad H în 147 ; trece în sfera stăpînirii otomane — 189 ; tratatul de la Viena privind 221
Transoxiana — 13 1
Trapezundiar, cărturar — 173
Tratatele vechi sau Capitulaţiile dintre ţările române şi Poarta otomană — 128, 129, 163, 187, 189
Tratatul de la Brest-Litovsk (3 martie 1918) - 364 Tratatul de la Hunkiar Iskelesi - 308 Tratatul de la Paris (1856) — 339, 347, 349
Tratatul de la Sèvres (1920) — 364
Tratatul turco-francez din (1535) - 187
Trebizonda (Trabzon) — 97, 146, 168 ; imperiul bizantin de 168 ; imperiul grec de 146
Tripla Alianţă (Germania, Austro-Ungaria şi Italia) — 357
Tripla Antantă (Anglia, Franţa şi Rusia) — 357, 364
Tripolitania — 191
Troia — 17
Tshang Hiuen, pelerin chinez — 31

Tschudi, Rudolf - 207 Tsourkas, Cleobule — 313 Tu-kiu, denumire a turcilor vechi -14, 33

Tug, Salih — 359
Tugrul-beg, fratele lui Ceagrî-beg
- 81, 82, 83, 96, 99 Tunguzi — 23
Tunis — 191, 219, 280, 337
Tunisia — 351, 354, 356; — anexată (1881) de Franţa — 351, 354 Turan, Osman — 7, 21, 24, 32,
57, 65, 79, 80, 81, 82, 89, 91, 92, 93, 96, 100, 103, 104
turanieni — 7
Turchestan — 19, 31, 32, 35, 72, 80, 89, 104
Turcia — 6, 13, 47, 243, 253, 259, 260, 282, 286, 298, 307, 327, 330, 331, 345, 349, 353, 362,
364, 366, 368, 369, 370; Republica ~ 345 Turfan — 56
Turgant Reis, corsar — 192
tiirkeşi — 51, 52, 76, 90
Tiirkgeldi, Ali Fuat — 328, 330, 338, 340, 346, 347 Turnu — 145, 189, 329
Tveritinova, A. S. — 2 16
Tzympe (Cimpe), loc. — 121, 122; întemeierea primei colonii turceşti la ~ 122

T

Ţara Românească — 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 132, 143, 144, 145, 146, 147, 155,. 163, 166, 177, 178, 180. 187, 189, 190, 194, 195, 217, 220, 234,
256, 257, 265, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 294, 300, 303, 304, 305, 307, 308, 313, 324, 328, 329, 331, 338; expediţia Sultanului Baiazid I în 125; expediţia lui Sinan paşa (1595) în ——• 190; incursiunea lui Firuz bei in ~ prin Vidin — 126; participarea unor contingente din ~ pentru stăvilirea expansiunii otomane — 124, 130, 132; ~ numită şi Eflak — 145; supusă la plata haraciului în 1415 — 145; stăpînirea turcească asupra ~ 147; statutul de condominium turco-maghiar asupra Ţării Româneşti — 148
Ţările de J os — 186
Ţările române — 128, 189, 195, 221, 234, 256, 265, 286, 287, 325, 329, 337; autonomia— 128; raportul ţărilor române cu Poarta — 187; unirea ~ 337

u

Ucraina — 232, 243, 244, 251, 254,
282
Udj-Beyligi, emirat otoman — 136
uiguri — 14, 56, 72, 73, 105
Uluţay, c;:agatay — 202
Umur, Bei — 120, 12 1 Ungaria — 123, 129, 130, 131, 141, 146, 147, 148, 149, 153,
169, 177, 1f:O, 184, 185, 186,
188, 190, 221, 231, 233, 238, 239, 244, 248, 258, 266, 285,
325; desfiinţarea politică a ~ prin bătălia de la Mohács (1526)
— 186 ; participarea la coaliţia antiotomană — 130; tendinţa de expansiune a~în Sud-estul Europei — 141
unguri — 14, 138 Urali, munţi — 21, 22 Urcan, vezi Orhan, emir
uzbeci — 74 uzi, vezi oguzi
Uzun Hasan, principe de Akk— yanlu — 168
Uzunţarşih, Hakki Ismail — 100, 105, 113, 114, 115, 138, 167, 169, 176, 197, 219, 220, 231, 252, 265, 268, 280,284, 288, 295, 299, 356
Ünal, Tahsin — 279 Ünver, Siiheyl A. — 67 Üngürüs, vezi Ankara

V

Vadul Huşilor — 253, 254; tratatul de 1a—254 (vezi şi Prat)

Vahdettin, sultan — 365 vakuf, proprietate impersonală - 154, 171, 208, 210
Vambery, W. H., savant — 22
Vandal, A. - 262, 263, 268 , 271

Varna — 146, 148, 149, 150, 161, 227, 230, 307; bătălia de la"' (10 nov. 1444) - 146, 149, 227; victoria otomană de la "' (1444) -230 Vasilescu, A., — 255 Vasîf, Ahmed - 278, 283
Vaslui - 166, 169; bătălia de la "' (1475) -169 Vaşvar
(Eisenburg) — 231; pacea de la "' 231
Vehbi - 165
Veneţia - 168, 194, 243, 244, 257
Veneţieni - 122, 141, 152, 153,
19 1
Verona — 308 ; Congresul de la "' (1822) — 308
Vianu, AI. — 289
Vidin — 125, 126, 300
Viena — 185, 203, 205, 221, 223, 229, 230,232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 244, 248, 252, 256,
262, 265, 266, 267, 274, 277,
329; armatele turceşti la porţile "' (1529) — 185; asediul"' (1683) - 229, 230, 233, 236,
237, 238, 248, 277; dezastrul de la"' (1683) -205, 234, 236; tratatul de la "'dintre Ştefan Bocscai şi împăratul Austriei cu privire la viitorul Transilvaniei — 22 1 Villeneuve, marchiz De — 267, 268,
269
Vllkoglu, despot al Serbiei —
148
Ylad Ţepeş (1456-1462), domn al Ţării Româneşti - 138, 166,
187
Vladimirescu, Tudor - 304, 306; revoluţia condusă de"' (1821) -304
VVadislav, rege al Ungariei - 149
Volga, fluviu - 220 Vukovici, Brancovici Gheorghe, despot sirb - 148 w

Werner, Ernst — 116
Wiedemann — 22; ipoteza "' 22
Wittek, Paul, turcolog — 109, 110, 116, 140

y

Yahya paşa — 268 Yarhisar, cetate — 116 Yatuk, populaţie oguză sedentară -74
Yaya, oaste pedestră cu caracter semipermanent — 119
Yenghi-Kent (Oraşul-Nou) — 74
Yenişehir, cetate — 116
Yer-Su, zeul pământului şi apei - 63
Yeşil Cami, vezi Moscheea Verde
Yildiz, Dursun Hakki — 71
Yucel, Yaşar - 210 Yusuf Has Hadjib, cărturar — 10 1

z

Zaborowschi, Virgil — 235, 236
Zagora — 123
Zamarkhos, sol bizantin — 31
Zâpolya, Ioan — 185, 188, 190 Zaviye, cămine pentru ospăţuri
publice — 159 Zărneşti — 239; bătălia de la —
(1690) - 239 Zbigniew, Wojcik — 232 Zeamet, feudă — 153, 209, 213, 279
Zeine, Zeine Z. — 162, 179, 295
Zeller, Gaston — 187, 233, 266 Zenta — 240 Zinkeisen - 8
Ziya Paşa, personalitate literară şi politică - 342
Zlatiţa — 148

Zsidvatorok — 221; pacea de Va "' (1606) — 221
Zubeyde, mama lui Mustafa Kemal Ataturk — 336

TABLA DE MATERII

Consideraţiuni generale 5

PARTEA iNTll

Turcii, din cele mai vechi timpuri pină la turcii-otomani

CAPITOLUL I. *Despre etnogeneza poporului turc*..... 13

Denumirea de *Tilrk* (14)
Primele menţiuni despre turci (17)
Ipoteze privind etnogeneza poporului turc (17)

Concluzii (23)

CAPITOLUL II. *Formaţiunile politice ale turcilor vechi şi evoluţia lor*..... 27
Primii turci independenţi (27)
Turcii orientali şi turcii occidentali (29)
Elementele constitutive ale Kaganatelor turcilor vechi (33)

Alte formaţiuni politice ale turcilor vechi (34)

CAPITOLUL III. *Organizarea turcilor vechi şi modul lor de viaţă* 37
Unele caracteristici generale (37)
Formele de organizare (38)
Modul de viaţă a turcilor vechi (40)
Obiceiurile turcilor vechi (41)

CAPITOLUL IV. *Limba şi cultura turcilor vechi*..... 4.5

Limba turcă şi primele creaţii literare (45)
Inscripţiile de pe Orhon (46)
Despre conţinutul inscripţiilor de pe Orhon (49)
Perioada uigură (55)
Calendarul la turcii vechi (57)

CAPITOLUL V. Turcii şi religiile..... 61
Turcii vechi şi credinţele preislamice *(61)*
Turcii şi lumea islamică *(65)*
CAPITOLUL VI. Imperiul turcilor selciukizi..... 76
Primii selciukizi *(76)*
Urmaşii lui Selciuk *(Selţuk) (80)*
Bătălia de la Ma'azgirt - *1071 (82)*
Divizarea selciukizilor *(85)*
Perioada selciukidă in isteria poporului turc *(88)*
Dominaţia mongolă şi consecinţele ei *(103)*

PARTEA A DOUA

Imperiul

otoman

A. *Fondarea Imperiului otoman*

CAPITOLUL I. Emiratul lui Osman bei 113
Primele cuceriri *(116)*
Primele măsuri de organizare *(118)*
CAPITOLUL U. Turcii În faţa Europei..... 120
Primele cuceriri in Balcani (*120)*
Primii sultani *(122)*
Expediţia sultanului Baiazid I in Ţara Românească *(125)* Despre „Tratatele vechi" sau „Capitulaţiile" ţărilor române cu Poarta *(128)*
Bătălia de la Nicopole - *1396 (129)*
Baiazid şi Timurlenk *(131)*
CAPITOLUL III. Factorii expansiunii otomane (sec. XIV)..... 134
Consideraţiuni generale *(134)*
Factori social-economici *(135)*
Factorul militar *(137)*
Metoda colonizării *(139)*
Situaţia din Balcani *(140)*
Politica otomană de cuceriri *(141)*
CAPITOLUL IV. Drumul spre Constantinopol..... 143
Restabilirea unităţii politice a statului otoman — 1413 (143)
Reluarea ofensivei turceşti *(145)*
Bătălia de la Varna - *1444 (146)*
Cucerirea Constantinopolului — *29* mai *1453 (150)*

B. *Evoluţia Imperiului otoman*

CAPITOLUL I. *Domnia sultanului Mekmed al Il-lea* {1451 —1481) ....
Î6Î Supuşii creştini ai Imperiului otoman (161) Ofensiva turcă în Balcani (165) Supremaţia otomană în Anatolia (168) Alte incursiuni în Europa (169)
Consecinţele acţiunilor politice şi militare otomane (169)
Activitatea legiuitoare (170)
Ştiinţa, arta şi cultura (173)
CAPITOLUL II. *Drumul spre Califat*..... 175
Domnia sultanului Baiazid al Il-lea (1481—1512) (175)
Selim I (1512—1520) (178)
Supremaţia turcă în Orient (179)
Consecinţele hegemoniei otomane în Orient (180) CAPITOLUL IIL
***Epoca sultanului Soliman Magnificul* (1520—1566) 183**
Politica europeană a Imperiului otoman (184)
Politica orientală a Imperiului otoman (191)
Expediţia de Ia Szigetvar — 1566 (193)
Activitatea legislativă (195)
Ştiinţa, arta şi cultura (197)
Haremul (201)

C. *Declinul Imperiului otoman*

CAPITOLUL I. *Criza sistemului otoman..... 205*
Primele simptome (205)
Regimul proprietăţii funciare otomane (207)
Sistemul administrativ-fiscal (212)
Dezorganizarea oastei (213) Deplasarea căilor comerciale (214) Capitulaţiile şi efectele lor (214) Mişcările sociale (216)
Lupta de eliberare a popoarelor de sub dominaţia otomană (217)
Primele reacţii faţă de simptomele de criză (218)
CAPITOLUL II. *Politica otomană după Soliman Magnificul..... 219'*
Acţiuni militare in Mediterană, ' Africa şi Orient (219) Conflictul cu Persia: 1578—1639. Războiul tiirco-austriac: 1593—1606. Mişcarea condusă de Mihai Viteazul (220) Poarta otomană şi Războiul de 30 de ani (221)
CAPITOLUL III. *Imperiul otoman şi „Chestiunea orientală"..... 22—*
Geneza Chestiunii orientale (224)
Particularităţile evoluţiei Chestiunii orientale (227)

CAPITOLUL IV. A sediul Vienei şi urmările sale 230
•Conflictele turco-europene pînă la asediul Vienei — 1683 (230)
•Cauzele asediului Vienei — 1683 (232)
Dezastrul din faţa Vienei — 1683 (234)
Urmările dezastrului de la Viena (236)
CAPITOLUL* v. *Pacea de la Carlowitz* (1699)..... *241
•Condiţiile generale (241)
Desfăşurarea convorbirilor (242)
Importanţa tratatului de la Carlowitz (244) CAPITOLUL VI. *Politica otomană pentru abolirea condiţiilor păcii de la Carlowitz* 246
Unele măsuri interne (246)
'Politica externă otomană (247)
Campania de la Prut (1711) (251)
Pacea de la Prut (Vadul Huşilor) (253)
Urmările păcii de la Prut (253)
Războiul turco-veneţian şi turco-austro-veneţian (1715—1718) (255)
Pacea de la Passarowitz (1718) (257) *CAPITOLUL VII. Evoluţia raporturilor turco-l'use (1720—1735) 260*
„Pacea veşnică" din 1720 şi Polonia (260)
Moştenirea persană (261)
Regruparea statelor europene (262) *CAPITOLUL VIII. Războiul I'Uso-austro-turc (1735—1739). Pacea de la Belgrad - 1739* 264
Cauzele conflictului (264)
Desfăşurarea războiului (265)
Pacea de la Belgrad (268)
***CAPITOLUL IX. Politica otomană în perioada războiului pentru succesiune la tronul Austriei (1741—1748) şi a războiului de şapte ani (1756—1762)* 272**
Poarta otomană şi războiul de succesiune la tronul Austriei (272)
Războiul de şapte ani şi Poarta otomană (274)
CAPITOLUL* x. *Criza Imperiului otoman din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Războiul I'uso-turc dintre anii 1768—1774.
.Pacea de la Kilciilh-Kainargi — 1774..... 277
Situaţia internă a Imperiului otoman (277)
Situaţia internaţională (281)

Particularităţile războiului ruso-turc (1768—1774) (283) Pacea de la Kuciuk-Kainargi — 21 iulie 1774 (288)

D. *Lupta pentru supravieţuire sau Epoca Reformelor*

Capitolul i. *Imperiul otoman în pragul epocii moderne..... 291*
Consideraţiuni generale (291)
Războiul ruso-austro-turc (1787-1792) (293)
Raporturile turco-arabe (295)
Primele încercări de reforme (296)
Reformele sultanului Selim III (1789—1807) şi războiul ruso-turc (1806-1812) (299) Capitolul ii. *Domnia sultanului Mahmud al II-lea (1808—1839) 302* Actul de convenţie (Sened-i-tttifak) (302) Pacea de la Bucureşti — 28 mai 1812 (303) Eteria. Revoluţia din 1821 (Tudor Vladimirescu) (304) Lichidarea oastei de ieniceri (1826) (306)
Războiul ruso-turc (1828—1829) şi pacea de la Adrianopol —1829 (307)
Problema egipteană (Mehmed-Ali paşa) (308) Aplicarea unor reforme (309) Capitolul iii. *Despre problema naţională în Imperiul otoman. . .. 311* Lumea nemusulmană din imperiu (311) Raporturile inter-islamice (314)
Conştiinţa naţională a popoarelor din Imperiul otoman (315)

Capitolul iv. *Tanzimatul în istoria Imperiului otoman..... 317*
Condiţiile instaurării Tanzimatului (317)
Principiile Tanzimatului (318)
Măsurile practice şi consecinţele lor (321)
Mentalităţi faţă de Tanzimat (323)

Anul revoluţionar 1848 şi Imperiul otoman (324) Capitolul v. *Războiul Crimeii şi consecinţele sale (1853— 1856) 326*
Despre cauzele războiului (326)
Diplomaţia otomană (326)
Desfăşurarea operaţiunilor militare (328)

Sensul războiului Crimeii (329)

Congresul de la Paris — 1856 (330) Capitolul vi. *Imperiul otoman de la Congresul de la Paris (1856) la Congresul de la Berlin (1878)..... 333*
Echilibrul european după 1856 (333)
Situaţia Imperiului otoman. Firmanul din 1856 (333)
Zdruncinarea echilibrului politic european (338)
Curentele ideologice din societatea otomană (340)
Războiul ruso-româno-turc (1877—1878) (345)
Pacea de la San-Stefano (348)
Congresul de la Berlin — 1878 (349)

CAPITOLUL VII. Domnia sultanului Abdul-Hamid al II-lea (1876—1909) **351**

Intervenţiile marilor puteri (351)

Domnia personală a sultanului Abdul-Hamid al II-lea (353) Concurenţa marilor puteri în Orientul otoman (355) Revoluţia Junilor turci (1908—1909) (357)

CAPITOLUL *VIII. Sftrşitul Imperiului otoman*..... 361

Epilog. Renaşterea unui popor (366)

Anexe **373**

Sultanii selciukizi (377)

Suverani şi mari dregători otomani (380J

Sultanii otomani (380)

Marii viziri otomani (382)

Hanii Crimeii (397)

Reis-efendii *(Re'is-ul-kUttab* = Miniştrii de externe otomani) (400)

Marii dragomani ai Porţii otomane (407)

Glosar ***409***

Indice ***415***

Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar: 28. Pag. planşe: 32 alb-negru, 8 color, 1 planşl plia tă Tirajul: 9 800 + 27.400 ex. Bun de tipar 13.IX.1976.

TiDarul executat sub comanda nr. 593 la întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918" str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97 Bucureşti, Republica Socialistă România